

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені ІВАНА ФРАНКА**

ПРАКТИКУМ З ПЕДАГОГІКИ

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як
навчальний посібник для студентів вищих навчальних
закладів**

(за загальною редакцією
професора О.А.Дубасенюк,
професора А.В.Іванченка)

Житомир 2002

УДК 378. 937

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів
(Лист Міністерства освіти і науки України № 14/18.2 – 1897
від 14.10.2002 року)

Рецензенти:

Сиротенко А.Й., доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання АПН України;

Дем'янчук А.С., доктор педагогічних наук, професор, ректор Міжнародного університету РЕГІ імені академіка Степана Дем'янчука.

.

Практикум з педагогіки: Навчальний посібник: Видання 2-ге, доповнене і перероблене /За заг. ред. О.А.Дубасенюк, А.В.Іванченка. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. – 482 с.

Пропонований “Практикум з педагогіки” побудовано на основі системології та її складових – технологічного контекстового підходу. Він має три розділи: “Загальні основи педагогіки”, “Дидактика” та “Теорія і методика виховання”. Кожна тема складається з теоретичного та практичного блоків. Практичний блок містить проблемні питання, різнорівневі педагогічні задачі, тести, практичні завдання тощо.

Розрахований на викладачів, студентів вищих і середніх педагогічних закладів освіти, а також на різні категорії педагогічних працівників.

ISBN

Вступ

У розробці теоретичних і практичних проблем, на розв'язання яких орієнтує Державна національна програма відродження освіти “Україна ХХІ століття: стратегія освіти”, одне з провідних місць належить циклу педагогічних дисциплін, зокрема курсу “Педагогіка”, що має вирішальне значення у професійній підготовці майбутнього вчителя.

Проте традиційний процес викладання вказаного курсу, найважливішого серед людинознавчих дисциплін, який на жаль, у багатьох підручниках являє собою виклад загальновідомих положень, прописних істин, не вирішує сучасних проблем оновлення педагогічної освіти. Навчальні посібники з педагогіки наповнені декларативними гаслами, загальновідомими фразами, не підкріплені достатньою науковою аргументацією. До недавнього часу зміст педагогічних дисциплін був пронизаний ідеологічними настановами, огульною критикою буржуазних теорій виховання та навчання. Майбутньому вчителю навіювалися певні установки, які він мав наслідувати. Усе це значно обмежувало творчий пошук, світоглядну позицію студента, якого націлювали мислити окресленим колом питань і проблем. Разом з тим відчувалася недостатня пов'язаність педагогічних дисциплін із нагальними потребами різноманітних освітніх установ. Майже не приділялося уваги вивченню національних особливостей систем виховання та навчання, що ґрунтувалися на народних традиціях, народній педагогічній спадщині.

Така ситуація призвела до думки про необхідність наукового пошуку в сфері оновлення й удосконалення змісту курсу “Педагогіка”. Результатом цього пошуку став даний посібник-практикум у трьох частинах, який охоплює основні розділи педагогіки: “Загальні основи педагогіки”, “Дидактику”, “Теорію та методику виховання”. Посібник створений на основі системного підходу до аналізу педагогічних явищ. Він являє собою спробу сформулювати вимоги, які ставить вища школа до педагога-фахівця, дослідити деякі закономірності керування педагогічними процесами.

З позицій загальної теорії систем посібник включає такі структурні елементи: предмет, цілі викладання курсу “Педагогіка”; суб'єкти педагогічного процесу (вчителі, вихователі, учні); зміст (навчально-виховна інформація) та засоби педагогічної комунікації (форми, методи, прийоми).

Функціональні елементи педагогічної системи – це базові зв'язки між вихідним станом структурних елементів і їх кінцевим результатом або зв'язки між педагогічними системами “педвуз – школа”. Основними функціональними елементами є педагогічні вміння.

Тому основні структурні компоненти знайшли своє відображення в структурі педагогічних знань майбутнього вчителя, а функціональні – в структурі його вмінь.

Особливістю даного посібника є його побудова, концентрація уваги на засобах педагогічної взаємодії основних суб'єктів педагогічного процесу. Адже посилення практичної та технологічної підготовки майбутнього вчителя на сьогодні є досить актуальною проблемою. Сутність сучасної технології навчання полягає у визначенні найбільш раціональних способів досягнення поставлених навчальних цілей. Тобто педагогічні технології у підготовці вчителя-вихователя розглядаються як системний метод організації навчального процесу, спрямований на його оптимальну побудову та

реалізацію педагогічного процесу, що ґрунтується на особистісно-діяльнісному підході, який сприяє інтенсифікації процесу навчання.

Разом з тим автори посібника достатньою мірою усвідомлюють значення теоретичних ідей, законів, закономірностей, які становлять базу для практичного досвіду. Тому кожний розділ посібника складається з теоретичного та практичного блоків.

Практикум реалізує й таке важливе положення: модель підготовки вчителя-вихователя відображує діяльнісну модель педагога, що включає предметно-професійний та соціальний контексти майбутньої професії. Перехід від навчальної діяльності до професійної відбувається з допомогою діяльнісного модуля – інтегрованої якості педагога-вихователя. Діяльнісний модуль вміщує такі угруповання: методологічний, теоретичний, практичний і соціальний.

Технологічний підхід до процесу побудови курсу “Педагогіка” дозволяє дослідити всі його аспекти, починаючи від постановки цілей, проектування, організації навчального процесу до перевірки ефективності створеної дидактичної системи. Виходячи з основних теоретичних положень у посібнику дається загальна логіка вивчення курсу:

- проектування цілей навчання відповідно до вже розробленої моделі підготовки вчителя;
- переведення цілей на мову практичних завдань у вигляді діяльнісного модуля, який має забезпечувати перехід від навчальних завдань до професійної діяльності;
- реалізація моделі підготовки вчителя-вихователя в процесі викладання педагогічних дисциплін;
- корекція процесу засвоєння знань, умінь студентів;
- контроль, оцінка (поточна, підсумкова) знань, умінь студентів.

Дана логіка реалізується у кожній темі курсу “Педагогіка” через зовнішню (тема, мета, обладнання, ключові поняття, план, завдання студентам, рекомендована література, теоретичний і практичний блоки, прогнозовані педагогічні вміння) та внутрішню структуру, що відображає основні положення та принципи технологічної побудови процесу викладання курсу.

Орієнтація на науковий підхід до розв’язання практичних проблем педагогіки – це єдиний шлях підготовки вчителів-фахівців, спроможних професійно вирішувати суперечливі питання виховання та освіти молоді. У зв’язку з цим практикум висвітлює ґрунтовні теоретичні положення, що містять загально- та конкретно-методологічні і власне теоретичні модулі.

Загально-методологічний модуль передбачає орієнтацію студентів на оволодіння ними провідними концептуальними теоріями, законами та закономірностями з позицій розуміння загальнофілософського плану людської діяльності, усвідомлення студентами основних властивостей загального феномену педагогічної діяльності, зокрема цілеспрямованості, предметності, перетворювального характеру, детермінованості соціальними умовами.

Філософська методологія дає змогу майбутнім учителям через осмислення її функцій (інтегративну, критико-конструктивну, світоглядну) визначити загальну стратегію принципів пізнання особливостей професійно-педагогічної діяльності. Даний стратегічний підхід допоможе студентам

всебічно проаналізувати й дослідити діяльність учителя, виробити прогностичні вміння, зокрема навчити проектувати цілі діяльності, розробляти програми їх досягнення, будувати образ власної професійної діяльності, оволодівати засобами педагогічної взаємодії з суб'єктами педагогічного процесу.

Конкретно-методологічний модуль потребує звернення до психолого-педагогічних теорій діяльності, професіографічних концепцій діяльності, що розробляються на основі системного підходу. Дана системна властивість спрямована на вироблення у майбутніх учителів здатності аналізувати реальний педагогічний процес на дослідницькій основі, розвивати вміння спостерігати, класифікувати, експериментувати, висувати гіпотези та засоби їх перевірки, обґрунтування, тобто залучати студентів до наукового пошуку. Ці властивості мають дуже важливе значення для майбутніх фахівців, оскільки вчительська професія – одна з найскладніших творчих професій. Саме тому справжній учитель має бути дослідником і пошукачем.

Власне теоретичний модуль як інтегративна властивість передбачає оволодіння інваріантними суспільними законами людинознавства, системним змістом педагогічних і суміжних з ними наук. Педагогіка є багатогранним, різностороннім об'єктом вивчення, оскільки взаємопов'язана із самими різними галузями суспільствознавства й людинознавства – філософією, історією, загальною, віковою та педагогічною психологією, історією педагогіки, соціологією, етнографією, етнопедагогікою й іншими науками. Таке становище пояснюється тим, що вчитель як основний суб'єкт педагогічного процесу здійснює постійний зв'язок між поколіннями, бо саме він своєю особистістю та діяльністю завжди впливає на хід історичного процесу, розвиток суспільства.

Теоретичний модуль націлює студентів на усвідомлення ними перспективних тенденцій розвитку педагогічної науки, що ґрунтується на кращих світових і національних педагогічних здобутках минулого та новітніх педагогічних ідеях сучасних науковців. Даний підхід допомагає студентові краще оволодіти цілями, змістом, засобами, формами, методами та прийомами педагогічного процесу.

Теоретичний блок з кожної теми завершується опорною схемою, яка дає змогу студентам краще осмислити провідні напрями розділу, його ключові поняття.

Практичний блок, оснований на теоретичних положеннях, передбачає розробку технології формування у студентів комплексних загальнопедагогічних умінь з навчально-виховної роботи з учнями. Уміння найчастіше тлумачаться як знання в дії. Проте процес переходу знань в уміння досить тривалий і складний, оскільки пов'язаний зі зміною їхньої структури, оскільки в систему наявних знань включаються суб'єктивно нові знання – новітні наукові ідеї, теорії, методи, засоби. Одночасно цей процес супроводжується зміною типів пізнавальної діяльності: відбувається перехід від репродуктивної до продуктивної творчої діяльності. В ряді досліджень установлено, що провідними засобами реконструювання знань у навчальній і професійній діяльності слід вважати такі: алгоритмічність дій; варіативність використання методів викладання й застосування знань; структурування системи знань на різних рівнях узагальнення; перебудова знань первинного

пред'явлення в структурну систему; перенесення знань та вмінь у нові галузі застосування. На початку практичного блоку наводяться проблемні питання, що наслідують логіку таксономії цілей, розроблену Б.Блумом у когнітивній сфері. Процес засвоєння знань відбувається за шістьма рівнями.

На рівні пізнання студенти демонструють знання фактів, термінології, структур, теорій, принципів, законів, закономірностей, тенденцій розвитку педагогічної науки, необхідних для наукового обґрунтування педагогічних явищ і процесів.

На рівні розуміння студенти засвідчують свою спроможність глибшого засвоєння знань шляхом трансформації навчального матеріалу та інтерпретації основних категорій, законів, принципів.

На рівні застосування майбутні педагоги показують уміння використовувати навчальний матеріал у конкретних умовах педагогічної ситуації, спираючись на засвоєні теоретичні положення.

На рівні аналізу студенти демонструють свою здатність розбивати навчальний матеріал на складові частини в такий спосіб, щоб чітко окреслити його структуру.

На рівні синтезу вони застосовують свої вміння комбінувати елементи, щоб утворити цілісність з певною новизною. Відповідні навчальні матеріали передбачають діяльність творчого характеру з акцентом на створення нових систем і структур (виступу, доповіді, плану дії, уроку, виховного заходу тощо).

На рівні оцінки – демонструють уміння оцінювати значення того чи іншого матеріалу (довіді, елементів педагогічного дослідження, розв'язання педагогічної задачі тощо), що ґрунтується на чітко розроблених критеріях.

До практичного блоку відносимо практичні завдання різного рівня складності з альтернативною основою. Насамперед, це педагогічні задачі, які є “основною клітинкою” педагогічної діяльності та які безпосередньо спрямовані на формування гностичних, проектувальних, конструктивних, комунікативних і організаторських умінь.

Розв'язуючи задачі, студенти вчаться аналізувати, моделювати, конструювати, регулювати, організовувати як свою навчально-виховну діяльність, так і поведінку учнів.

Далі студентам пропонуються завдання для самостійної роботи (питома вага якої у навчанні постійно збільшується): завдання на вивчення та аналіз педагогічної літератури, наприклад дидактичних систем минулого та сучасності, педагогічної преси, аналіз та узагальнення досвіду педагогів-новаторів, проведення елементів дослідження у період неперервної педагогічної практики в школах; завдання, пов'язані з аналізом основних педагогічних категорій (освіта, навчання, розвиток, зміст, форми, методи, засоби, прийоми тощо).

Блок контролю та самоконтролю передбачає включення до процесу навчання питань, тестів, анкет, які дозволяють визначити факт засвоєння студентами навчального матеріалу з даної теми. Тест, як правило, складається із завдань (або питань), які стосуються діяльності даного рівня та еталона. Порівняння відповіді студента з еталоном за кількістю правильно виконаних операцій тесту дає змогу визначити коефіцієнт засвоєння, за яким можна судити про завершеність процесу навчання. Сюди включаються й тести

пізнання, розпізнавання, класифікації, підстановки, тести конструктивного типу, тести “типова задача”, тести-задачі.

Блок професійно-педагогічних умінь вміщує перелік основних дій майбутнього вчителя, якими він повинен оволодіти в результаті вивчення програмного матеріалу. Ці дії мають наскрізний характер, оскільки в кожній з тем відображено інваріантні групи вмінь (гностичні, проектувальні, конструктивні, комунікативні, організаторські), які конкретизуються у процесі навчання.

Блок професійно-педагогічних рис майбутнього вчителя відображує відповідні властивості вчителя-вихователя, зокрема педагогічну спрямованість, педагогічні здібності, володіння навичками професійної взаємодії та спілкування. При цьому автори посібника врахували, що дидактична підготовка вчителя не обмежується предметним змістом. Слід проектувати й соціальний зміст, який орієнтує майбутнього вчителя на відповідальне відношення до своєї професійної ролі у суспільстві.

Перший розділ практикуму “Загальні основи педагогіки” включає головні структурні компоненти, зокрема предмет, мету, методи науково-педагогічних досліджень педагогіки як науки. Багато уваги приділяється аналізу її базових понять.

Майбутні педагоги мають усвідомити, що педагогічні категорії є ступенями пізнання світу дитинства, отрочтва, юнацтва, різноманітних педагогічних явищ і процесів.

Сукупність категорій педагогіки може бути розділена на кілька груп, кожна з яких являє собою окрему цілісність, побудовану в логічному ланцюгу й зв’язку. Виділяють такі категорії:

1. Педагогічні факти, педагогічні явища, педагогічний процес. Дані категорії відбивають “матерію” педагогічної науки, форми її існування та прояву”

2. Виховання, освіта, навчання, розвиток, формування – це більш часткові явища, що є компонентами цілісного педагогічного процесу;

3. Сутність, закони й пов’язані з ними закономірності, зв’язки, залежності, взаємодії. Це категорії об’єктивних відносин внутрішніх чинників педагогічного процесу;

4. Цілі, задачі, принципи, вимоги, правила. Дані категорії відображують єдність об’єктивної сутності науки та цілеспрямованості діяльності педагога;

5. Зміст, знання, вміння та навички – категорії для означення матеріалу програми й результатів педагогічної діяльності;

6. Методи, шляхи, засоби, прийоми, організація та форми відносяться до категорій діяльності, здійснення та побудови педагогічного процесу.

Звертаємо увагу на взаємопов’язаність категорій, оскільки кожна вища група є основою для всіх наступних. Важливо також підкреслити універсальність кожної з категорій, їх значущість не для одного, а для всіх видів педагогічної діяльності. Глибоке осмислення сутності кожної групи педагогічних категорій допоможе майбутнім педагогам краще усвідомити глибинні зв’язки, що існують між педагогічними явищами та процесами.

Вивчаючи взаємозв’язки педагогіки з суміжними дисциплінами, студенти мають можливість простежити основні форми їх взаємодії, зокрема використання у курсі “Педагогіки” провідних ідей, теоретичних положень,

узагальнюючих висновків інших наук, що сприяє взаємному теоретичному збагаченню людинознавчих наук.

Одночасно студенти оволодівають основними науково-педагогічними методами дослідження. Серед них теоретичні та емпіричні методи: теоретичний аналіз педагогічної літератури, вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду, контент-аналіз, анкетування, спостереження, бесіда, рейтинг, самооцінка тощо. Дані методи студенти використовують не тільки на практичних заняттях, але й під час педагогічної практики у школах.

Далі студенти ознайомлюються з особливостями педагогічної професії, функціями педагога в сучасному суспільстві. Вони мають усвідомити велику соціальну відповідальність учителя за долю майбутнього покоління. Важливе значення надається темі, в якій розглядаються питання самоосвіти та самовиховання вчителя. Давнє правило “вихователь має бути вихованим” повинно стати керівництвом до дії майбутніх учителів ще на початку їхньої професійного становлення. Тому для студента проблема самовиховання, самоосвіти має стати найголовнішою, оскільки тільки особистість, за думкою К.Д.Ушинського, спроможна сформувати особистість.

Майбутні вчителі вивчають провідні чинники, що впливають на формування особистості учня, зокрема вплив спадковості, соціальних умов, діяльності, спілкування. Вони простежують взаємозв'язок виховання, навчання та розвитку особистості, аналізують вікові особливості вихованців.

У *другому розділі практикуму “Дидактика”* розглядаються сутність процесу навчання, зміст освіти в сучасній школі; методи та засоби навчання; форми організації навчання; урок як основна форма співпраці вчителя й учнів у процесі навчання; методична робота в школі.

Кожна навчальна тема “Дидактика” має певну загальну структуру:

1. *Зовнішню* – тему, мету, обладнання, план, завдання студентам, рекомендовану літературу й прогнозовані практичні вміння та навички майбутніх учителів;

2. *Внутрішню*, що реалізує основні принципи й положення технологічної побудови “Дидактики”.

У друге видання практикуму до II розділу окрім традиційних тем “Сутність процесу навчання”, “Зміст освіти у сучасній школі”, “Методи та засоби навчання”, “Форми організації навчання”, “Урок як основна форма співпраці вчителя і учнів у процесі навчання”, “Методична робота у школі”, включена тема “Модульно-розвивальне навчання (українська експериментальна модель за А.В.Фурманом)”.

Третій розділ – “Теорія та методика виховання” – включає в себе такі структурні елементи: мету, зміст, форми та методи виховання особистості та колективу. Даний розділ також вміщує оновлені теми, які розкривають організаційно-педагогічні засади роботи класного керівника, роль у ній педагогічної діагностики, основні напрями виховної діяльності, особливості індивідуальної роботи з учнями, педагогічні основи виховної діяльності громадських організацій дітей та підлітків, народознавство як засіб формування особистості.

Особливу увагу приділено категоріальному аналізу поняття “виховання”, яке розглядається, по-перше, як соціально-історичне явище, що

концентрує історію, сучасне та майбутнє індивіда, колективу, народу, суспільства; по-друге, як процес передачі та засвоєння соціального досвіду, духовної культури з метою подальшого розвитку особистості та суспільства в цілому; по-третє, як таке, що спрямоване на всебічний і гармонійний розвиток особистості (остання має залучатися до високогуманних цінностей демократичного суспільства, мудрої народної духовної скарбниці).

Серед педагогів-науковців категорію “виховання” також тлумачать з різних позицій: виховання виступає як процес, що веде до певних новоутворень особистості; як система впливів суспільства, зовнішніх умов, суб’єктів педагогічного процесу; як взаємодія суб’єктів виховання; як спільна діяльність усіх учасників виховного процесу; як керування процесом формування особистості; як керівництво розвитком особистості.

До основних категорійних ознак поняття “виховання” вчені відносять його соціальний, цілеспрямований, формуючий, свідомий, систематичний, динамічний, тривалий, двосторонній характер; його спрямованість на самовиховання, саморозвиток особистості.

Під час практичних занять студенти аналізують альтернативні підходи до процесу виховання, його закономірності, принципи, рушійні сили.

Увага студентів акцентується на нових підходах до трактування теми “Колектив і особистість”. Гуманістичний підхід відзначається принципово іншими розуміннями ролі людини та дитини, зокрема. Нове положення дитини характеризується тим, що вона дійсно стає суб’єктом свого розвитку. Педагоги орієнтуються не тільки на підготовку вихованців до майбутнього життя, але й на забезпечення повноцінного “проживання” кожного вікового етапу: дитинства, отрочства, юнацтва – згідно з психофізіологічними особливостями особистості, що розвивається. Повага до особистості вихованця, його гідності, прийняття його особистісних цілей, запитів, інтересів, створення умов для його самовизначення, самореалізації, саморуку – неодмінна умова гуманістичного підходу у процесі виховання.

Майбутні педагоги мають усвідомити й нове розуміння колективу як вільного об’єднання автономних особистостей, що передбачає створення ситуації вибору, розвиток здатності вибирати; наявність умов для самовизначення, саморозвитку особистості. Відповідно виховна діяльність педагога має враховувати інтереси і потреби дитини. Позиція вчителя – це позиція професійної допомоги та підтримки всіх корисних починань вихованця.

На основі орієнтованого гуманістичного підходу студенти засвоюють методи та форми виховання, його провідні напрями: моральне, розумове, трудове, правове, естетичне, фізичне й родинне.

Саме гуманістична педагогічна спрямованість, любов і повага до дитини, віра в її можливості – такі професійні риси є неодмінною умовою професійного становлення майбутнього педагога. Тільки на такій духовній, моральній основі технологічна підготовка студентів може дати позитивний результат.

Друге видання навчального посібника значно оновлено за змістом і практичним наповненням з врахуванням сучасних вимог та нових державних програм.

Отже, технологічна побудова курсу “Педагогіка” – це прогресивний шлях підвищення ефективності підготовки вчителя-вихователя, якщо цей процес здійснюється на науковій основі та в ній переважатимуть гуманістичні соціальні цінності вчительської професії, педагогічної діяльності, в центрі якої знаходиться дитина, її проблеми, вболівання за її майбутню долю, а разом з тим і за долю нашої держави.

Розділ І. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ

1.1. ПРЕДМЕТ ТА ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

Мета: сприяти засвоєнню студентами теоретико-методологічних підходів до вивчення педагогічних наук, предмета, основних понять та категорій педагогіки; навчити їх здійснювати категорійний аналіз базових понять; сприяти розвитку педагогічного мислення майбутніх учителів.

Обладнання: логічна опорна схема основних понять курсу педагогіки, роздатковий матеріал, підручники з педагогіки, словники, тестові завдання.

Ключові поняття: педагогіка, предмет вивчення педагогіки, категорія, виховання, освіта, навчання, розвиток, методологія науки, методологічні основи педагогіки, структура педагогічної науки, міжпредметні зв'язки.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Предмет педагогіки.
2. Методологічні основи педагогіки.
3. Основні етапи розвитку педагогіки.
4. Основні категорії педагогіки.
5. Галузі педагогіки. Зв'язок педагогіки з іншими науками.

ІІ. Практична частина:

1. Здійснити категорійний аналіз основних понять педагогіки, а саме: “виховання”, “освіта”, “навчання”, “розвиток”.
2. За допомогою практичних та тестових завдань перевірити рівень засвоєння студентами ключових понять теми.

ІІІ. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література:

1. Введение в научное исследование по педагогике /Под ред. В.И. Журавлёва. - М., 1988.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.
3. Державна національна програма “Освіта: Україна ХХІ століття. – К.: Райдуга, 1994.
4. Закон України “Про Освіту” //Голос України. - 1996.- 25 квітня. – С.1-3.
5. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. – К., 1983.- Ч.1.
6. Кондрашова Л.В. Сборник педагогических задач. – М., 1987.
7. Концепція 12-річної загальноосвітньої школи. -
8. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К.: “Шкільний світ”, 2001.
9. Педагогика /Под ред. Ю.К. Бабанского. – М., 1988. – Гл.1.
10. Педагогіка /За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.,1986. – Розд.1.
11. Педагогика /Под ред. В.А.Сластенина. – М.,1997. - С. 72-92.
- 12.Подласый В.И.Педагогика. Новый курс: Учебник: В 2-х кн. – М.: Изд. центр ВЛАДОС, 1999. - Кн.1. “Общие основы”. – 576 с.
13. Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад //Освіта. - 1993. - 3 вересня.

- 14.Смирнов В.И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях. – М.,1999. – 416 с.
- 15.Фіцула М.М. Педагогіка. – К., 2000. – С. 9-25.
- 16.Харламов И.Ф. Педагогика. – М., 1999. - Розд.1.
- 17.Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Педагогическая антропология: Предисловие //Хрестоматия по истории школы и педагогики в России /Под ред. Ш.И. Ганелина. – М., 1974. – 527 с.
- 18.Ушинский К.Д. О пользе педагогической литературы //Избранные педагогические сочинения: В 2 т. – М., 1976. – Т.1.

1.1.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Свою назву педагогіка одержала від грецьких слів “paida – пайдос”- дитина і “gogos- аго”- вести. Прямий переклад слова “пайдагогос” означає “провідник дитини”. Педагогами у Давній Греції називали рабів, які супроводжували до школи дитину свого володаря. Викладав у школі нерідко також раб. Чому? За часів розквіту Римської імперії Греція була перетворена на римську колонію. Тому багато давньогрецьких філософів, музикантів, вчених потрапили у полон і їх було вивезено до Риму. Ці раби супроводжували дітей заможних римлян до школи, прислуговували їм, навчали. Їх уперше почали називати педагогами. Так виникла назва професії і утворився термін “педагогіка”.

Треба зазначити, що на сучасному етапі розвитку педагогічних знань історична назва науки вступає у протиріччя з сучасним розумінням сутності педагогічних процесів. Тому у світовому педагогічному лексиконі все частіше використовуються нові терміни, а саме: “андрагогіка” (“андрос” – чоловік, “аго” – вести); “антропологіка” (“антропос” – людина, “аго” – вести), а у США взагалі загальноновизнаною є назва “філософія освіти”.

Будь-яка галузь людського знання виділяється в особливу науку лише тоді, коли більш-менш чітко сформульований предмет її дослідження. Що ж вивчає сучасна педагогічна наука? Найкоротше, найзагальніше і разом з тим відносно точне визначення сучасної педагогіки можна сформулювати як “наука про виховання людини”. Проте, щоб глибше зрозуміти що і для чого досліджує сучасна педагогіка, звернемося до історії її становлення як самостійної наукової галузі.

Практика виховання з’явилася разом з першими людьми і буде існувати доти, доки існуватиме людство. Його необхідність зумовлена як самою природою людства, так і соціальними чинниками: старші покоління завжди турбуватимуться про те, щоб молодь оволоділа знаннями і досвідом, уміла використовувати створені ними виробничі сили і духовні цінності, була підготовленою до праці і суспільного життя. Шляхом виховання молоді старші покоління готують для себе зміну.

В історії розвитку педагогічної науки можна виділити три основні етапи її становлення, виходячи із ступеня наукової розробленості педагогічних знань:

І етап, *донауковий*, тривав до XVII століття і характеризувався накопиченням значного фонду емпіричного матеріалу у вигляді окремих розрізнених педагогічних відомостей, які фіксувались у формі вірувань,

правил, вимог, традицій, звичаїв, обрядів, що складають нині основу народної педагогіки; теоретичним осмисленням емпіричного навчально-виховного досвіду у філософських трактатах; виникненням і закріпленням у користуванні ряду педагогічних понять.

II етап, *концептуальний*, тривав від кінця XVII до початку XX століття і характеризувався створенням окремих теоретичних концепцій виховання й освіти при домінуючій ролі теорії навчання; накопиченням фактичного матеріалу і досвіду педагогічної діяльності, які створили науково-теоретичне підґрунтя для виявлення педагогічних закономірностей та подальшого узагальнення і систематизації педагогічних знань; виділенням та обґрунтуванням провідних компонентів науково-педагогічних знань (принципів, методів, форм організації навчально-виховного процесу). Проте аналіз педагогічної літератури того часу свідчить про відсутність чіткого розмежування сфер діяльності процесів виховання і навчання; ототожнення понять «виховання», «навчання», «освіта»; неможливість цілісної розробки наукових основ педагогіки у контексті рівня розвитку науки того часу.

III етап, *системний*, триває з початку XX століття і характеризується високим рівнем узагальнення, систематизації та структурування педагогічних емпіричних знань, одержаних у результаті проведення численних педагогічних експериментів; подальшим розвитком категорійного апарату науки; створенням цілісних науково обґрунтованих систем організації навчально-виховного процесу; становленням педагогіки як наукової системи.

Протягом багатьох віків процес виховання існував як природний для людського життя і не був предметом спеціального вивчення. Діти засвоювали виробничий і моральний досвід у процесі спільної трудової діяльності і повсякденного спілкування з дорослими. Не було ні спеціальних виховних закладів, ні осіб, які б спеціально займалися педагогічною діяльністю і професією яких було б виховання.

Найстародавнішою цивілізацією людства вважається держава Шумер (з V тисячоліття до н.е. у південній Месопотамії). Саме там у середині III тис. до н.е. виникає новий тип письма (клинопис) і з'являються перші школи. До речі, терміну «школа» на той час ще не існувало. Школа називалася «*e – дуб – ба*» – «будинок табличок», вчитель – «батько будинку», його помічник – «старший брат», учень – «син будинку табличок». Згідно давньоєгипетських джерел, перші школи у Єгипті виникли дещо пізніше - за 2,5 тисячі років до н.е. Це були школи при палацах, де дітей царських сановників навчали основам арифметики і геометрії. Проте в цих школах дітей навчали не професіонали-вчителі, а жерці, для яких ця робота була другорядною. Жерці зберігали всі відомі на той час наукові знання у великій таємниці і передавали їх обмеженому колу осіб, призначених для майбутньої духовної діяльності. Більшу ж частину молоді навчали батьки або найстаріші члени родини. Вже тоді, у часи Давнього Світу, багато хто з суспільних діячів розумів виняткову роль виховання як у розвитку суспільства, так і у житті кожної людини. Так, за законами афінського правителя Солона (640-559 pp. до н.е.) батько повинен був обов'язково подбати про спеціальне навчання своїх синів будь-якому ремеслу. Якщо ж він цього не зробив, то синові дозволялося не годувати батька на старість.

З розвитком виробництва і накопиченням певної бази знань все важливішою ставала потреба у спеціальній підготовці підростаючого покоління до життя. Настали часи, коли освіта почала відігравати досить значну роль у житті людей. Було помічено, що суспільство розвивається стрімкіше або повільніше залежно від того, як у ньому організовано виховання молоді. З'явилася потреба в узагальненні досвіду виховання, у створенні спеціальних навчально-виховних закладів, у підготовці професійних вихователів. Вже у найбільш розвинених країнах Давнього Світу – Китаї, Індії, Єгипті, Греції – були розпочаті спроби узагальнення досвіду виховання, виділення теоретичних основ цього процесу. Всі знання того періоду про природу, людину, суспільство акумулювалися у філософії. У всеохоплюючій системі знань, якою була філософія тих часів, містяться перші широкі узагальнення з питань педагогічної теорії і практики. Колискою європейських систем виховання стала давньогрецька філософія. Її представники – Демокрит (460-370 рр. до н.е.), Сократ (469-399 рр. до н.е.), його учень Платон (427-347 рр. до н.е.), Аристотель (384-322 рр. до н.е.) та інші – розробили у своїх працях важливі ідеї і положення щодо виховання людини, формування її особистості. Своєрідним підсумком розвитку грецько-римської педагогічної думки були праці давньоримського філософа і педагога Марка Фабія Квінтіліана (35-96 рр.). Його можна назвати першим “штатним” педагогом, який одержував платню з імператорської казни і навчав юнаків-патриців ораторського мистецтва. У своїй книзі “Освіта оратора” Квінтіліан розробив цілу педагогічну систему. Цей твір довгий час залишався провідною книгою з педагогіки і вивчався у всіх риторських школах разом із творами Цицерона.

У період Середньовіччя проблеми виховання розроблялися філософами-богословами, педагогічні ідеї яких мали релігійне наповнення. Затиснута у межах теології і схоластики, педагогіка тих часів дещо втратила прогресивні риси періоду античності. Протягом дванадцяти століть вигострювалися і закріплювалися принципи догматичного навчання. Не зважаючи на те, що серед діячів церкви було багато високоосвічених для свого часу людей, які створювали педагогічні трактати, педагогічна теорія призупинилася у своєму розвитку.

Епоха Відродження збагатила світ яскравими мислителями, педагогами-гуманістами, громадськими діячами, які відроджували ідеї античних філософів (Еразм Роттердамський, Вітторіно да Фельтре, Франсуа Рабле, Мішель Монтень, Томас Мор, Томмазо Кампанелла та багато інших).

Однак, не зважаючи на інтенсивний розвиток виховної теорії, педагогіка до середини XVII століття залишалася частиною філософської науки. Саме тоді, у 1623 році англійський філософ і природодослідник Френсіс Бекон видав свій трактат “Про гідність та збільшення наук”. У цьому творі він намагався класифікувати існуючі на той час науки і як окрему галузь наукових знань виділив педагогіку під назвою “керівництво читанням”. Проте частіше народження педагогіки як окремої самостійної науки пов'язують з ім'ям видатного чеського педагога Яна Амоса Коменського (1592-1670). Його головна праця “Велика дидактика”, яка була вперше видана в Амстердамі у 1654 році, є однією з перших фундаментальних науково-педагогічних творів. Провідні її положення не втратили свого значення і сьогодні. Запропоновані

Я.А.Коменським принципи, форми, методи навчання стали основою подальшого розвитку педагогічної теорії. Становлення педагогіки у наступні періоди характеризувалося розробкою окремих напрямів, ідей, теорій, концепцій виховання і навчання, зокрема: теорії і практики початкового навчання, трудового навчання, розвивального навчання – Й.Г.Песталотці; теорії “вільного виховання” – Ж.-Ж. Руссо; концепції виховуючого навчання – Й.Ф.Герbart та інш. Загалом для кінця XIX - початку XX століття характерним явищем став бурхливий розвиток змісту педагогічних знань та поява різноманітних напрямів побудови педагогічних теорій, а саме: а) *філософський напрям*, представники якого вважали, що педагогічні знання є частиною філософських теорій (філософи Давньої Греції, І.Ф.Герbart, В.Рейн, Г.С.Сковорода, М.О.Бердяєв); б) *психологічний*, що обґрунтовував питання навчання і виховання з точки зору психології (К.Д.Ушинський, К.Єльницький, П.Мальцев); в) *практичний*, що характеризувався розвитком курсу практичної педагогіки, який спирався на теоретичні основи і передбачав суворе дотримання систематизованого порядку правил виховання і навчання, а також певних педагогічних вимог (С.Бобровський, А.Маттіас); г) *соціальний*, прихильники якого розглядали вчення про суспільство і виховання як нерозривне єдине (П.Наторп); д) *експериментальний*, прихильники якого вважали головною метою виховання цілеспрямований вплив на особистість, що розвивається (Є.Мейман, А.Нечаєв, М.Монтессорі, С.Френе, В.А.Лай); е) *нова педагогіка*, представники якої обстоювали еволюційний розвиток педагогіки й пропагували дбайливе ставлення до природних нахилів і прагнень дитини (В.Вахтерєв, С.Френе, С.Русова).

Системний період розвитку педагогічних знань, який розпочався на початку XX століття, триває досі і характеризується подальшим розвитком всіх галузей педагогіки; високим рівнем узагальнення і класифікації поняттєвого апарату науки; розвитком педагогіки як наукової системи.

Отже, становлення системи педагогічних знань відбувалося впродовж тривалого періоду часу, поетапно, і кожен період характеризувався домінуванням того чи іншого типу освіти, становленням та розвитком певних компонентів наукових знань, формуванням структури самої педагогічної науки (див. Табл. 1.1).

Таблиця 1.1
Становлення та розвиток основних компонентів науково-педагогічних знань

Етапи становлення науково-педагогічних знань	Головні компоненти педагогічних знань, які набували розвитку у певні періоди	Основні педагогічні поняття
I етап – <i>донауковий</i>	Емпіричні факти, основні поняття	Виховання, навчання
II етап – <i>концептуальний</i>	Емпіричні факти, основні поняття, окремі теорії, ідеї, концепції, принципи, форм, методи навчання та виховання	Виховання, навчання, освіта, розвиток
III етап – <i>системний</i>	Емпіричні факти, основні поняття, теорії, ідеї, концепції, закони, закономірності, принципи, форми,	Виховання, освіта, навчання, розвиток,

	методи навчання та виховання, логіко-структурна залежність основних компонентів науково-педагогічних знань	самовиховання, самоосвіта, саморозвиток, виховні відносини
--	--	--

Предмет вивчення педагогічної науки – одне з найважливіших і, в той же час, одне з найскладніших питань педагогіки. Ще видатний вітчизняний педагог К.Д. Ушинський, визнаючи складність цього питання, давав таке визначення предмету педагогіки: “До широкого кола антропологічних наук належать: анатомія, фізіологія і патологія людини, психологія, логіка, фізіологія, географія, що вивчає землю як житло людини, і людину як жителя земної кулі; статистика, політична економія та історія в широкому розумінні, куди ми відносимо історію релігії, цивілізації, філософських систем, літератур, мистецтв і, власне, виховання у вузькому розумінні цього слова. В усіх цих науках викладаються, співставляються і групуються факти і ті співвідношення фактів, у яких виявляються властивості предмета виховання, тобто людини”.

Треба зазначити, що до цього часу триває давня дискусія: “Чим вважати педагогіку – наукою чи мистецтвом?” Щоб надати аргументовану відповідь на це запитання, наводимо ряд критеріїв, які дозволяють визначену галузь знань називати наукою, а саме: а) чітко визначено предмет вивчення; б) наявні об’єктивні методи дослідження явищ і процесів; в) зафіксовані об’єктивні зв’язки (закони і закономірності) між явищами і процесами, що становлять предмет вивчення; г) виявлені закони і закономірності дають можливість передбачати (прогнозувати) розвиток подій у майбутньому. Вивчаючи основи педагогіки у вищому навчальному педагогічному закладі майбутні вчителі поступово переконуються, що всі ці вимоги стосовно педагогіки виконуються.

Довгий час предметом педагогіки визнавалося виховання, як підготовка *підростаючого* покоління до самостійного життя, при цьому мова йшла про підготовку до життя саме молоді. Однак виховання як суспільне явище виникло і існує як засіб підготовки людини до життя, розвитку у неї необхідних суспільних властивостей і якостей. Таким чином, закономірності виховання, його характер і методичні основи виробляються не в самій виховній діяльності як такій, а зумовлюються закономірностями розвитку і формування людини як істоти соціальної, а також соціальними вимогами до її підготовки. Рівень розвитку сучасного суспільства потребує постійного самовдосконалення людини, неперервної освіти і виховання впродовж всього її життя. Тому сучасний комплекс педагогічних наук вміщує також галузі, які вивчають закономірності і принципи виховання, освіти і розвитку зрілої людини (акмеологія).

*Предмет вивчення педагогіки розвивався і уточнювався протягом всієї історії розвитку педагогічної думки. На сучасному етапі існує декілька підходів до його визначення. Можна виділити щонайменше три з найбільш поширених. Підхід перший – предметом вивчення педагогіки є **виховання як функція суспільства** передавати новим поколінням суспільно-історичний досвід; **виховання як спеціально організований процес**; **виховна діяльність**, яка здійснюється у навчально-виховних закладах. Отже, провідним процесом,*

який вивчає педагогічна наука вважається **виховання**. Підхід другий – предметом вивчення педагогіки визнається дослідження сутності **розвитку і формування особистості** людини та визначення на цій основі теорії і методики виховання як спеціально організованого педагогічного процесу. Тобто, поряд з процесом виховання до предмету вивчення педагогіки додається дослідження **закономірностей розвитку** людини. Підхід третій - предметом вивчення педагогіки визнається **освіта як реальний цілісний процес**, цілеспрямовано організований у спеціальних соціальних інститутах (сім'ї, освітніх і культурних закладах). Цей підхід досить поширений в останні роки як у вітчизняній так і у зарубіжній педагогіці.

Не зважаючи на різноманітність підходів до визначення предмету педагогіки, провідними завданнями педагогічної науки лишаються вивчення виховання як суспільного явища, яке у широкому його розумінні охоплює освіту і навчання; його закономірностей; дослідження сутності та закономірностей розвитку і формування особистості в умовах спеціально організованого виховання; визначення цілей виховання; змісту, форм та методів виховної діяльності; дослідження ролі виховання у процесі розвитку і формування особистості; розробка основ теорії і практики виховання та навчання. Разом з тим, предмет педагогіки розширено і на сучасному етапі розвитку науки він вміщує виховання, освіту і навчання як дітей, молоді, так і дорослої людини

Отже на сучасному етапі розвитку педагогічних знань ми називаємо педагогікою науку **про закономірності, принципи, форми і методи виховання, освіти і навчання людини на всіх етапах її вікового розвитку**. Вона є організованим впливом на світогляд і поведінку людей, аналізує і розкриває об'єктивні закономірності виховного процесу, досліджує його сутнісні зв'язки, причинно-наслідкові залежності.

Як і кожна наука, педагогіка має свій поняттєвий апарат. Основні поняття науки визначаються предметом дослідження. Серед всього комплексу понять завжди можна виділити провідні, найзагальніші поняття, навколо яких будується вся система знань науки і які відображають основні найсуттєвіші сторони, властивості і зв'язки педагогічних явищ. Такі поняття називають *категоріями науки*. Категорії пронизують все наукове знання і пов'язують його у цілісну систему. Базовими категоріями педагогіки більшість дослідників називають: *виховання, освіту, розвиток, навчання, самовиховання, самоосвіту, саморозвиток, виховні відносини*.

Значення цих категорій у теоретичній і практичній педагогіці важко переоцінити. Вони: а) цементують все педагогічне знання; б) визнані і використовуються як теоретиками, так і практиками у всьому світі; в) склалися впродовж віків, поступово вигострюючись, входили у свідомість і досвід фахівців різних рівнів кваліфікації. Ними користуються всі категорії дорослих у сфері міжособового спілкування: і батьки, і представники громадськості, і самі учні. Знання цих категорій дозволяє глибше зрозуміти педагогіку як науку, хоча за ступенем абстрагування й узагальнення педагогіка впевнено посідає місце поряд з філософією.

Серед основних педагогічних категорій значну роль відіграє поняття “виховання”, яке органічно поєднано з процесами навчання, освіти і розвитку. *Виховання* - поняття найбільш загальне та універсальне. Воно, як процес,

спрямовується на вироблення певних норм поведінки людини. *Освіта* сприяє формуванню світогляду, що означає набуття певної суми знань з різних галузей науки. Традиційно освіта тлумачиться як складова частина виховання. *Навчання* ж відображає процесуальний бік освіти, у межах якої взаємодіють учитель і учень. Звичайно, виховання, освіта і навчання дуже тісно взаємопов'язані між собою, хоч кожне з них має свою специфіку, свої особливості. Ці погляди можна проілюструвати за допомогою так званої "*педагогічної матрьошки*", ідея якої належить російській дослідниці В.С.Безруковій. Категорії "виховання", "освіта", "навчання" співвідносяться за принципом "матрьошки": маленька матрьошка - це навчання, середня - освіта, велика - виховання. Уявити кожну з них окремо та описати можливо, але неможливо зрозуміти сутність однієї, не розглянувши інших, - об'єкт зникає. Внутрішня автономна побудова забезпечує збереження єдиної природної цілісності.

Проілюструвати названу залежність можна і за допомогою логічної схеми співвідношення педагогічних понять. За основу беремо традиційний підхід до визначення змісту та обсягу визначених понять, а саме:

* "виховання", у широкому його розумінні, є найбільш загальним поняттям, що охоплює всі сфери процесу формування особистості;

* "освіта" - відноситься до виховання як частина до цілого; проте ця категорія не є достатньо конкретною, щоб користуватися нею у повсякденній діяльності;

* "навчання" є ядром освіти, головним шляхом її набуття.

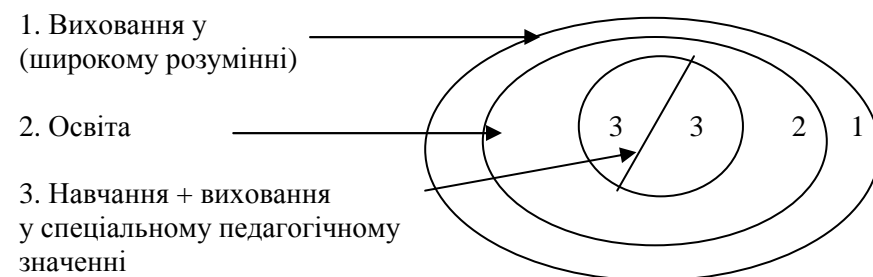

Рис. 1.1. Схема співвідношення основних педагогічних понять

Розглянуті нами підходи до визначення основних категорій педагогіки можна назвати традиційними. Проте в останнє десятиліття з'явився і нетрадиційний погляд на визначення сутності та ієрархії провідних педагогічних понять. Група російських педагогів під керівництвом В.А.Сластьоніна, І.Ф.Ісаєва, А.І.Міщенка, Е.Н.Шиянова та деякі вітчизняні дослідники, зокрема В.І.Луговий, дійшли висновку, що у єдиної цілісної науки педагогіки має бути однозначно окреслений предмет дослідження, який доцільно називати одним інтегрованим словом "освіта". Категорія "освіта" розуміється ними як "реальний цілісний педагогічний процес, що цілеспрямовано організується у спеціальних соціальних інститутах", як "єдиний процес фізичного й духовного формування особистості", як "процес і результат цілеспрямованого інформаційного окультурення суб'єктів діяльності заради утвердження соціально-культурної форми життя; процес і

результат цілеспрямованого формування культури людини". "Виховання - на думку названих дослідників, - це, "спеціально організована діяльність..., спрямована на реалізацію цілей освіти в умовах педагогічного процесу". Як бачимо, відбулось переміщення смислового навантаження з поняття "виховання" на поняття "освіта". В цьому тлумаченні "педагогічна матрешка" буде мати інший вигляд: велика - "освіта", середня - "виховання", маленька - "навчання".

В останні роки активізувалися ідеї гуманістичної особистісно-орієнтованої педагогіки, що розробляється на підґрунті цілеспрямованого і систематичного виховання підростаючих поколінь на культурно-історичних традиціях рідного народу з творчим використанням елементів національних систем виховання інших народів. Освіта і виховання є найважливішими компонентами культури, яка в усьому світі розвивається відповідно до вимог національної школи. Виховання - це насамперед процес засвоєння кожною особистістю духовності, культури рідного народу, національного духу. Весь історичний розвиток людства доводить, що справжнє виховання є глибоко національним за своєю сутністю, змістом, характером. Головним у національному вихованні є створення умов для саморозвитку людини як особистості й індивідуальності. Реалізувати це можливо тільки за допомогою людинотворчої взаємодії, під час якої педагог і учні поєднуються творчим діалогом - пошуком нерозкритих потенційних можливостей навчально-виховного процесу з метою активного самостворення і самовираження особистості кожної дитини. Учень має бути не стільки об'єктом, скільки суб'єктом виховання, самотворення, самовдосконалення засобами як навчальної діяльності, позакласної виховної роботи, так і природного середовища, навколишньої дійсності, спілкування з дітьми. Національна система виховання сприяє створенню сприятливих психолого-педагогічних умов для вільного самовизначення і самоствердження кожної особистості, для самореалізації нею своїх задатків, нахилів, здібностей і можливостей.

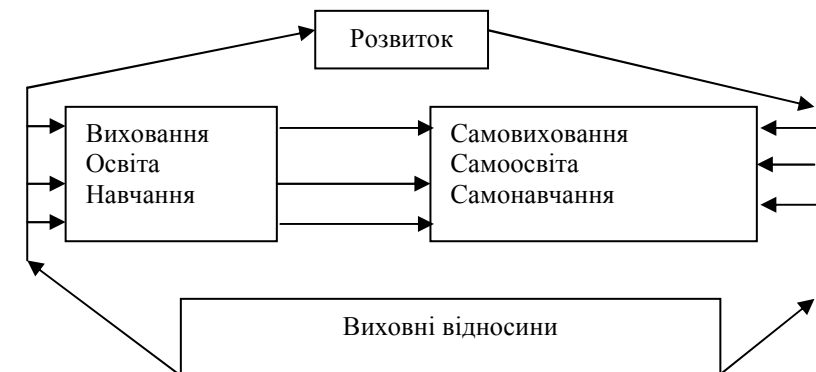

Рис.1.2. Головні педагогічні категорії

Тому до основних категорій педагогічної науки все частіше включають поняття, пов'язані з самореалізацією особистості: "саморозвиток", "самовиховання", "самоосвіта" (див. Рис. 1.2). "Розвиток" при цьому визначається як процес змін у людині, що забезпечує реалізацію її природного потенціалу, її сутності та призначення. Забезпечується розвиток шляхом

виховання, освіти та навчання. У процесі виховання людини відбувається її розвиток, рівень якого відповідно впливає на виховання, змінюючи, поглиблюючи методи та засоби виховної діяльності. Впродовж всього людського життя ці явища взаємно доповнюють одне одного.

Поняття методології науки є достатньо складним і не завжди розуміється однозначно. Воно застосовується перш за все у широкому значенні як загальна методологія науки. *Загальною методологією науки* називається сукупність вихідних філософських ідей, що лежать в основі дослідження природних чи суспільних явищ і які вирішальним чином впливають на теоретичну інтерпретацію цих явищ. *Методологія педагогіки* являє собою систему знань про основи та структуру педагогічної теорії, про підходи до дослідження педагогічних явищ і процесів, про способи одержання знань, які об'єктивно відображають мінливу педагогічну дійсність в умовах розвитку суспільства. Отже, *методологічні основи педагогіки* – це той науковий фундамент, з позицій якого пояснюються основні педагогічні явища і розкриваються їх закономірності. Можна назвати ряд рівнів методології педагогіки, а саме:

1) *Філософська методологія (філософія)* є найвищим рівнем методології педагогіки, адже сама педагогічна наука народилася у надрах “науки про мудрість”. Тому педагогіка спирається у своїх дослідженнях на фундаментальні філософські закони, використовує її категорії тощо.

2) *Загальнонаукова методологія (досягнення інших людинознавчих наук)*. Педагогіка використовує загальнонаукові принципи, форми, підходи до відображення дійсності, зокрема системний підхід, закони логіки, психологічні закономірності тощо.

3) *Конкретно-наукова методологія (досягнення самої педагогічної науки)*. Сама педагогічна наука накопичила значний фонд знань про сутність основних педагогічних процесів і явищ, які відображені у *загальнопедагогічних* законах і закономірностях.

4) *Дисциплінарна методологія (результати дослідження в окремих галузях педагогічної науки)* - закономірності навчання, виховання, розвитку особистості.

5) *Методологія міждисциплінарних досліджень*. Сюди можна віднести праці класиків педагогіки, котрі як правило досліджували педагогічні явища і процеси не виокремлено, а у їх взаємозв'язку. Тому ці роботи використовуються у різних галузях педагогічної практики.

Педагог-пошуковець, досліджуючи будь-яке педагогічне явище або процес, обов'язково враховує кожний з рівнів методології. Це дає йому можливість правильно (об'єктивно) осмислювати предмети і явища навколишньої дійсності, чітко усвідомлювати закономірності їх функціонування і наявні між ними зв'язки; і на цій основі будувати стратегію і тактику виховання, освіти, навчання і розвитку людини.

До *джерел педагогічної науки* відносять також такі: 1) педагогічну спадщину минулого; 2) народну педагогіку; 3) передовий педагогічний досвід; 4) інноваційні педагогічні дослідження. У сучасній школі багато вчителів, які не задовольняються простим викладом навчального матеріалу, а шукають нові шляхи вдосконалення своєї діяльності. Такі педагоги постійно підвищують свою кваліфікацію, самовдосконалюються, намагаються працювати на рівні

вимог часу. І результати роботи цих учителів досягають високого рівня. Тому необхідно вивчати систему роботи таких педагогів, щоб їх досвід не був втраченим, щоб їх знахідки здобули довге життя на користь підростаючого покоління. Проте, не можна забувати і педагогічної спадщини минулого. Належну увагу слід приділяти вивченню наукових праць видатних вчених-педагогів, звертатися до народної педагогіки, до народного мистецтва, до народної мудрості. За всю історію свого розвитку наш народ накопичував перлини народної мудрості, значна частина яких втрачена. Треба відроджувати забуте, все те, що стиралося з пам'яті народної за роки тоталітаризму. Необхідно розкривати перед дітьми велич і красу рідного краю, національної культури, народних традицій, рідної природи, землі, що народила народних титанів – письменників, поетів, педагогів, композиторів, учених, які збагатили вітчизняну і світову науку й культуру. Адже нація, яка не пам'ятає і не цінує своїх коренів, не має права на життя і приречена на загибель.

Розвиваючись, кожна наука збагачує свою теорію, наповнює її новим змістом. Цей процес стосується і педагогіки. В наш час поняття “педагогіка” охоплює цілу *систему педагогічних наук*. Структура сучасної педагогіки відображає зв'язки і відносини, що склалися у ході історичного розвитку різних галузей педагогічних знань, визначає місце кожної з педагогічних наук, її роль для педагогічної практики. Сучасна педагогічна наука являє собою коло самостійних наук, серед яких:

1. *Історія педагогіки*, яка вивчає розвиток педагогічної думки на різних етапах історичного розвитку людського суспільства.

2. *Загальна педагогіка* – базова наукова дисципліна, яка вивчає загальні закономірності навчання і виховання, розробляє загальні основи навчально-виховного процесу в освітніх закладах різного типу. Вона традиційно поділяється на чотири великі розділи: загальні основи, дидактику (теорію навчання), теорію і методику виховання, школознавство (систему управління школою і діяльність органів освіти).

Щодо поділу педагогічної науки за галузями, то їх нараховується вже близько двадцяти і кількість їх може зростати й надалі. Всі вони спираються на структуру і принципи загальної педагогіки і є її “дочірними”, хоча і самостійними науками. Їх умовно можна поділити на *загальні і функціональні*.

До *загальнопедагогічних* наук відносять:

- вікову педагогіку (дошкільна педагогіка, педагогіка школи, педагогіка вищої школи тощо);
- корекційну педагогіку, яка розробляє питання виховання сліпих (тифлопедагогіка) та глухих (сурдопедагогіка) дітей; розумово відсталих дітей (олігофренопедагогіка), дітей з неправильно сформованою мовою (логопедія);
- соціальну педагогіку, яка вивчає механізми формування особистості у соціумі. Сюди ж можна віднести і сімейну педагогіку;
- етнопедагогіку, що вивчає здобуті народом знання та уміння у галузі виховання та навчання, відображені у фольклорі, традиціях, обрядах.

До *функціональних педагогічних* наук відносять:

- професійну педагогіку;
- галузеві педагогіки (авіаційна, військова, медична, культуро-освітня тощо);
- педагогіку підвищення кваліфікації і перекваліфікації спеціалістів;

- часткові або предметні методики викладання, що допомагають вчителю-предметнику у підготовці та проведенні уроків та інших видів навчально-виховної діяльності.

Окремо виділяємо *порівняльну педагогіку*, яка займається порівняльним аналізом педагогічних систем у різних країнах (порівняно з вітчизняною).

Сукупність галузей педагогіки складає єдину *систему педагогічних наук*.

Педагогіка тісно пов'язана з багатьма іншими науками. Ідеї суміжних наук про людину дозволяють педагогіці більш глибоко і всебічно досліджувати закономірності виховання та освіти. На це положення в свій час вказував ще Ушинський К.Д. Він писав: “Якщо педагогіка хоче виховувати людину у всіх відношеннях, то перш за все вона повинна вивчити її також у всіх відношеннях”. Тим самим він звертав увагу на необхідність глибокого вивчення педагогом усіх антропологічних наук, що досліджують людину.

Педагогіка має тісні зв'язки з такими наукам як філософія, історія, соціологія, психологія, етика, естетика, анатомія, фізіологія людини, гігієна, етнографія, математика, кібернетика та ін. Форми і типи зв'язків педагогіки з іншими науками різноманітні:

творче використання наукових ідей інших наук;

застосування методів інших наук – математичного моделювання і проектування, анкетування і соціологічного опитування тощо.

Педагогіка як навчальний предмет вивчається у педагогічних інститутах, університетах, педучилищах, а також на курсах і семінарах, спрямованих на підвищення кваліфікації працівників народної освіти. До навчальних планів педагогічних навчальних закладів включено: загальний курс педагогіки, спеціальні методики, методика виховної роботи, практикум з позакласної роботи, основи педагогічної майстерності, педагогічна психологія та ін.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

Педагогіка	→	Наука про закономірності, принципи, форми і методи виховання, освіти і навчання людини на всіх етапах її вікового розвитку	
Предмет педагогічної науки	→	Вивчення закономірностей, принципів, форм і методів виховання, освіти і навчання людини на всіх етапах її вікового розвитку	
Основні поняття (категорії)	→	Виховання, освіта, навчання, розвиток, самовиховання, самоосвіта, саморозвиток, виховні відносини	Структура курсу: 1. Загальні основи педагогіки 2. Теорія навчання (дидактика) 3. Теорія виховання 4. Школознавство
Галузі педагогіки	→	<i>Історія педагогіки.</i> <i>Загальнопедагогічні науки:</i> вікова педагогіка (дошкільна педагогіка, педагогіка школи, педагогіка вищої школи тощо); спеціальна педагогіка (тифлопедагогіка, олігофренопедагогіка, логопедія); соціальна педагогіка; сімейна педагогіка; етнопедагогіка. <i>Функціональні педагогічні науки:</i> професійна педагогіка; галузеві педагогіки (авіаційна, військова, медична, культуро-освітня тощо); педагогіка підвищення кваліфікації і перекваліфікації спеціалістів; часткові або предметні методики викладання. <i>Порівняльна педагогіка.</i>	
Основні завдання сучасної педагогіки	→	1. Дослідження і розробка теоретичних основ процесів освіти, навчання та виховання. 2. Вивчення змісту освіти, навчання і виховання. 3. Розробка і впровадження у практику найбільш ефективних форм і методів, сучасних технологій виховання, освіти і навчання. 4. Реалізація завдань розумового, морального, трудового, естетичного і фізичного виховання. 5. Розробка проблем виховання і підготовки висококваліфікованих працівників.	

1.1.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Практичні завдання студентам

На основі аналізу наведених понять “виховання”, “навчання”, “розвиток” необхідно:

1. Виділити основні категорійні ознаки кожного з понять; стосовно поняття «виховання» розглянути його сутність у «широкому» та «вузькому» значенні.
2. Окреслити підходи різних авторів у визначенні кожного з цих понять.
3. Проаналізувати відмінності кожної групи понять.

А. Визначення поняття “виховання”:

- Процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об’єктивних і суб’єктивних факторів. [3,53]
- Цілеспрямоване формування особистості, суть якого полягає у виробленні світогляду, моральних якостей, естетичних ідеалів, та сприяє її фізичному розвитку і підготовці до суспільно-корисної праці. [8]
- Процес цілеспрямованого формування особистості в умовах спеціально організованої виховної системи, яка забезпечує взаємодію вихователів і вихованців. [17,16]
- Цілеспрямований і систематичний вплив на розвиток людини з метою підготовки її до виконання конкретних ролей у системі суспільних відносин. [10,13]
- Систематичний і цілеспрямований вплив вихователя на вихованців з метою формування у них рис і якостей особистості, необхідних суспільству. [14,9]
- Процес цілеспрямованого керівництва формуванням всебічно розвиненої людини у системі навчально-виховних закладів. [15]
- Процес і результат цілеспрямованого впливу на розвиток особистості, її відношень, рис, якостей, поглядів, переконань, способів поведінки у суспільстві. [11,9]
- Спеціально організований педагогічний вплив на особистість, що розвивається, з метою формування соціальних властивостей і якостей, які визначаються суспільством. [19,79]
- Спеціально організована діяльність педагогів і вихованців спрямована на реалізацію цілей освіти в умовах педагогічного процесу. [12,86]
- Цілеспрямоване створення умов для різнобічного розвитку і саморозвитку людини, набуття нею соціальності. [2,22]

Б. Визначення поняття «освіта»:

- Процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання. [3,241]
- Система знань, умінь і навичок, здобутих людиною у навчальних закладах у процесі навчання; загальний рівень знань, культури у суспільстві. [1,16]
- Процес і результат оволодіння учнями системою наукових знань та пізнавальних умінь і навичок, формування на цій основі світогляду, моральних та інших якостей особистості, розвитку її творчих сил і здібностей. [11,9]
- Такий бік виховання, котрий полягає в оволодінні системою наукових та культурних цінностей, накопичених людством. [12]
- Цілеспрямований процес навчання і виховання в інтересах особистості, суспільства, держави, що супроводжується констатацією досягнення громадянином визначених державою освітніх рівнів. [7,8]
- Єдиний процес фізичного і духовного формування особистості, процес соціалізації, що свідомо орієнтований на деякі ідеальні образи, на історично обумовлені, більш-менш чітко зафіксовані у суспільній свідомості соціальні еталони (спартанський воїн, добродійний християнин..., гармонійно розвинена особистість). [12]

- Творення Людини; зафіксоване досягнення рівня культури, загальних чи професійних знань, набутих у процесі навчання (початкова, середня, вища); діяльність, спрямована на відповідне досягнення; система навчальних, наукових і методичних органів та закладів, що її забезпечують (система освіти). [2]
- Процес і результат цілеспрямованого інформаційного окультурнення суб'єктів діяльності заради утвердження соціально-культурної форми життя. Отже, освіта є процесом і результатом цілеспрямованого формування культури людини. [7,16]

В. Визначення поняття “навчання”:

- Цілісний двосторонній процес педагогічної діяльності вчителя (викладання) і пізнавально-навчальної діяльності учнів (учіння), спрямований на досягнення навчально-виховних завдань. [4,34]
- Процес двосторонньої діяльності педагога і учнів спрямований на передачу і засвоєння знань учнями. [14,9]
- Цілеспрямований процес взаємодії вчителя і учнів, у ході якого відбувається засвоєння знань, умінь, навичок, здійснюється виховання та розвиток учнів. [5,202]
- Цілеспрямований процес взаємодії між учителем та учнями з метою їхнього розвитку, освіти та виховання. [16,76]
- Цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь та навичок і способів пізнавальної діяльності людини. [3,223]
- Цілеспрямований процес взаємодії учителя і учнів, у ході якого здійснюється освіта людини. [11,10]
- Двосторонній процес, який охоплює засвоєння навчального матеріалу, тобто діяльність учнів (учіння) і керівництво ними, тобто діяльність учителя (викладання). [9,95]
- Цілеспрямований педагогічний процес організації і стимулювання активної навчальної і пізнавальної діяльності учнів по оволодінню науковими знаннями, вміннями та навичками, розвитку творчих здібностей, світогляду та морально-естетичних поглядів і переконань. [19,79]
- Особлива спільна соціальна діяльність з прискореної передачі молодому поколінню і засвоєння ним шляхом організованої пізнавальної і практичної діяльності накопиченого соціального досвіду. [6,4]

Г. Визначення поняття “розвиток”:

- Процес формування психічних якостей і властивостей особистості, що дозволяють пізнавати оточуючий світ. [12,72]
- Процес формування особистості як соціальної якості індивіда на основі його соціалізації і виховання. [3,289]
- Процес становлення особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих соціальних і природних чинників. [11,9]
- Процес кількісних і якісних змін, які відбуваються в організмі, психіці, інтелектуальній та духовній сферах людини під впливом зовнішніх (природне і соціальне середовище, виховання, колективна діяльність, спілкування) та внутрішніх (анатомо-фізіологічні передумови, особиста активність, що реалізується у діяльності), керованих (виховання і самовиховання) некерованих (об'єктивний, стихійний вплив середовища) факторів. [17,13]

- Ряд внутрішньо пов'язаних, послідовних і прогресивних змін, що характеризують рух людини від нижчих до вищих рівнів її життєдіяльності. [9,140]
- Ряд послідовно пов'язаних кількісних і якісних змін, що відбуваються з організмом людини від моменту її народження і до кінця життя, становлення людини як соціальної істоти.
- Взаємопов'язаний процес кількісних і якісних змін, що відбуваються в анатомо-фізіологічному визріванні людини, в удосконаленні її нервової системи і психіки, а також її пізнавальній і творчій діяльності, у збагаченні її світогляду, моральності, суспільно-політичних поглядів, переконань. [19,62]

Даючи визначення основних понять педагогіки, можна помітити, що вони глибоко взаємопов'язані між собою. Тому, при їх аналізі необхідно виділити домінуючу, головну функцію кожного з них і саме на цій основі виокремити їх відмінності.

Список використаних джерел

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник. - К.: Либідь, 1998. – 560 с.
2. Вульфів Б.З., Іванов В.Д. Основы педагогики в лекциях, ситуациях, первоисточниках. – М., 1997. – С.22.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. - К.: Либідь, 1997.
4. Дидактика средней школы / Под. ред. Онищука В.А. - К., 1987. – С.34.
5. Ильина Т.А. Педагогика. Курс лекций. – М., 1984. – С.202.
6. Лозова В.І., Москаленко П.Г., Троцько Г.В. Педагогіка. Розділ “Дидактика”. - К., 1993. - С.3-9.
7. Луговий В.І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку / За заг. ред. акад. О.Г.Морозова. - К.: МАУП, 1994.
8. Макаренко А.С. Вибрані педагогічні твори. – Т.1. – М., 1977.
9. Общие основы педагогики //Под ред. Ф.Ф.Королёва, В.Е.Гмурмана. – М., 1967. – 390 с.
10. Основы вузовской педагогики //Под ред. Кузьминой Н.В. – Л., 1972. – С. 13.
11. Педагогика / Под ред. Ю.К.Бабанского. - М., 1988. - Гл.1. – С.9.
12. Педагогика / Под ред. В.А. Слостенина - М., 1997. – С. 86.
13. Педагогіка / За ред. М.Д. Ярмаченка. - К., 1986. - Розд. 1.
14. Педагогіка / За ред. Кондратюка А.П. – К., 1978. – С.9.
19. Подласый В.И. Педагогика. Новый курс: Учебник: В 2-х кн. – М.: Изд. центр ВЛАДОС, 1999. - Кн.1. “Общие основы”. – 576 с.
15. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. – К., 1999. – 368 с.
16. Смирнов В.И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях. - М., 1999.
17. Фіцула М.М. Педагогіка. - Тернопіль, 2000.- 544 с.
18. Харламов И.Ф. Педагогика. - М., 1999. – С.79.

Педагогічні задачі

Задача № 1

Аналіз навчальних посібників свідчить про те, що в багатьох з них по-різному тлумачиться сутність процесу навчання. Так, одні автори вважають,

що «навчання визначає спільну діяльність учителя і учнів, коли перші передають знання, вміння і навички, ... керують процесом їх засвоєння (викладання), а другі засвоюють ці знання, вміння та навички (учіння). Викладання і учіння – дві взаємопов'язані і взаємообумовлені сторони навчання».

Інші вважають, що навчання являє собою сукупність послідовних дій вчителя і керованих ним учнів, спрямованих на свідоме і міцне засвоєння системи знань, умінь та навичок, внаслідок чого відбувається розвиток пізнавальних сил, оволодіння елементами культури розумової та фізичної праці, формування основ світогляду та поведінки учнів.

Треті стверджують, що навчання – це “активна пізнавальна діяльність, в якій учні під керівництвом учителя оволодівають знаннями, уміннями, навичками, розвивають свої пізнавальні сили і можливості, формують світогляд”.

Співставте ці визначення. Яке з них найбільш повно відображає суттєві ознаки процесу навчання? Обґрунтуйте свою думку?

Задача № 2

У психолого-педагогічній літературі існують різні погляди на визначення процесу розвитку:

1) розвиток – це природні задатки людини, які у процесі життя людини виявляються і визначають можливості і якості її особистості;

2) розвиток – це якісні зміни властивостей і психічних процесів людини, що ведуть з одного боку до вдосконалення процесу відображення нею навколишньої дійсності, а з другого – до ускладнення і активізації її діяльності;

3) розвиток – це процес прогресивних послідовних змін, що характеризуються переходом від нижчих до вищих форм та рівнів всієї життєдіяльності людини.

Яке з наведених вище визначень Ви вважаєте найбільш науково обґрунтованим? Доведіть свою точку зору.

Задача № 3

Один з авторів, піднімаючи питання про виховання естетичних смаків молоді, скаржиться на те, що добра половина молоді, що має музичну освіту, не любить класичну музику. Музична освіта, на його думку, не завжди прищеплює любов до музики. Музичною грамотою можна оволодіти, але в той же час можна залишитися емоційно “глухим”. Причину такого положення він вбачає в тому, що на практиці відбулося змішування двох понять: освіта і виховання.

Як Ви вважаєте, чи правий автор, розрізняючи поняття освіти і виховання? У чому специфіка кожного з них?

Задача № 4

У 9-му класі на уроці хімії йде опитування з теми “Фосфор та його властивості”. Вчителем дане завдання: розкрити властивості цього хімічного елементу.

- Фосфор – слово грецьке, - почав свою відповідь учень. – У перекладі воно означає “той, що несе світло”. Властивість фосфору світитися у темряві вважалася людьми минулого великим дивом і довгий час залишалася непізнаною таємницею. Фосфор отримав назву “холодний вогонь”,

продавався іноді дорожче, ніж золото. Дехто вважав, що у фосфорі втілений якийсь “надприродний дух”, “позаземний феномен”. Не знаючи наукових законів, алхіміки намагалися ...

- Відповідь не по суті запитання. Я про це не питав, - незадоволеним голосом обізвав учня вчитель. – Більш конкретно!

Учень почав говорити тихіше, переказуючи зміст підручника. Увага у класі теж стала меншою, ніж на початку відповіді товариша. У відповіді учня не відчувалося захопленості, емоційної піднесеності.

У чому помилка вчителя? Чи правильно розуміє він сутність категорії “навчання”, приймаючи рішення в такій ситуації, якщо:

а) учень має середній рівень успішності і відповідає так перший раз.

б) учень має високий рівень успішності.

1.1.3. БЛОК КОНТРОЛЮ І САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1. У чому різниця між об'єктом і предметом педагогіки? Як вона відображається у визначеннях основних педагогічних категорій?
2. Чому виховання розглядають як соціально-історичне явище?
3. У чому сутність педагогіки як науки і мистецтва? Як ви розумієте слова К.Д. Ушинського: “Педагогіка – не наука, а мистецтво, - найширше, складне, найвище і найнеобхідніше з усіх мистецтв”?
4. Яке значення мають зв'язки педагогіки з іншими науками про людину для розробки теорії виховання і в чому полягають ці зв'язки?
5. Проаналізуйте сутність педагогічних категорій “виховання”, “навчання”, “розвиток”.

Тестові завдання для перевірки знань студентів

А. Вам пропонується ряд визначень педагогічних понять і варіанти відповідей, одна з яких правильна. Виберіть правильну, на Вашу думку, відповідь і вкажіть її номер.

1. Цілеспрямований процес взаємодії вчителя і учнів, у ході якого відбувається засвоєння знань, умінь і навичок:

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

2. Ряд внутрішньо пов'язаних, послідовних і прогресивних змін, що характеризують рух людини від нижчих до вищих рівнів її життєдіяльності:

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

3. Процес цілеспрямованого формування особистості:

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

4. Процес і результат засвоєння людиною знань, умінь і навичок та пов'язаних з ними практичних і пізнавальних способів діяльності:

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

5. Цілеспрямований процес взаємодії вчителя і учнів, у ході якого здійснюється освіта людини:

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

Б. Які з перерахованих далі ознак мають відношення до запропонованих понять (можна вказати декілька, якщо вважаєте за потрібне) ?

1. “ВИХОВАННЯ”

- а) кількісні та якісні зміни; б) процес; в) формування особистості; г) засвоєння знань, умінь і навичок; д) вплив.

2. "НАВЧАННЯ"

- а) засвоєння знань, умінь і навичок; б) формування особистості; в) вплив; г) взаємовплив; д) кількісні та якісні зміни.

3. "РОЗВИТОК"

- а) процес; б) формування особистості; в) вплив; г) кількісні та якісні зміни; д) засвоєння знань, умінь і навичок.

4. "ОСВІТА"

- а) формування особистості; б) процес; в) взаємовплив; г) засвоєння знань, умінь і навичок; д) кількісні та якісні зміни.

В. Вставити пропущені слова у наведені визначення категорій.

1. Навчання – це ... двосторонній процес ... учителя і учнів, в ході якого відбувається... .
2. Розвиток – це ... послідовних ... що відбуваються з ... людини від моменту ... і до ... і характеризують ... її від нижчих до вищих рівнів її життєдіяльності.
3. Освіта – це ... і ... засвоєння людиною ..., формування на цій основі ..., розвиток творчих сил і здібностей.
4. Виховання – це ... процес ... на особистість з метою ... .

1.1.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

Самооцінка розвитку вмінь студентів здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, де

5 – означає володіння певними вміннями на високому рівні,

4 – на достатньому,

3 – на середньому,

2 – на низькому,

1 – дане вміння не сформоване.

Студент має змогу порівняти рівень розвитку своїх умінь з моделлю-еталоном. Це дасть змогу краще усвідомити свої недоліки, прогалини, невикористані резерви з метою подальшого вдосконалення своєї професійно-педагогічної підготовки.

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати педагогічну літературу з метою осмислення різних теретико-методологічних підходів до педагогічного процесу.
2. Орієнтуватися серед різноманітних концептуальних підходів у педагогічних дисциплінах.
3. Ознайомитися з основними педагогічними законами, закономірностями, що дає можливість краще усвідомити об'єктивні зв'язки між педагогічними явищами та процесами.
4. Аналізувати педагогічні категорії різного рівня узагальнення.
5. Аналізувати міжпредметні зв'язки педагогіки із суміжними людинознавчими науками.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Вміти визначати загальні підходи до педагогічного процесу в конкретних педагогічних ситуаціях, спираючись на загальні теоретико-методологічні підходи в педагогіці.
2. Вчитися визначати основні завдання педагогічної науки.
3. Усвідомлювати перспективні тенденції розвитку сучасної педагогічної науки, що ґрунтується на кращих світових, національних педагогічних здобутках минулого та сучасності.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Конструювати педагогічні поняття на основі аналізу педагогічної літератури.
2. Виділяти основні категорійні ознаки педагогічних понять.
3. Вчитися здійснювати альтернативний вибір найбільш відомих педагогічних систем.
4. Виділяти вузлові поняття і закономірності впродовж вивчення педагогічної літератури.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Формувати власне відношення до різних педагогічних концепцій і теорій.
2. Вчитися використовувати основні категорії та поняття педагогічної науки для формування доцільних стосунків з учнями.
3. Вчитися переконливо і толерантно доводити до свідомості учнів основні положення і поняття педагогічної науки.
4. Викладати свої думки чітко, логічно, переконливо, емоційно.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Виявляти утруднення в процесі засвоєння знань з фахового предмету.
2. Навчати своїх однокурсників способам розумової діяльності.
3. Виділяти в навчальному матеріалі суттєве, головне.
4. Стимулювати розвиток активності, ініціативи в навчально-виховному процесі.
5. Спільно з однокурсниками застосовувати різні форми та методи у навчальній і виховній роботі, спираючись на знання основних категорій та закономірностей педагогіки.
6. Допомогати у засвоєнні знань з фахових предметів.

1.1.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО – ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Вивчення даного розділу спрямоване на розвиток наступних якостей майбутнього вчителя: цілеспрямованості, інтересу до педагогічної теорії і практики, потреби вчитися і виховувати, педагогічного мислення (зокрема критичності, винахідливості, уважності, спостережливості, дисциплінованості, товариськості), аналітичних, прогностичних, організаторських здібностей, здатності всебічно і об'єктивно аналізувати педагогічні явища і процеси, знаходити оптимальні варіанти розв'язання педагогічних задачних ситуацій.

1.2. МЕТОДИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета: ознайомити студентів з методами педагогічних досліджень і сформулювати в них уміння користуватися цими методами у своїй практичній діяльності.

Обладнання: схема основних методів педагогічних досліджень, тестові завдання.

Ключові поняття: методи науково-педагогічних досліджень; методологія педагогічних досліджень; рівні педагогічних досліджень: емпіричний, теоретичний, методологічний; принципи відбору методів дослідження; структура методів педагогічного дослідження.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Характеристика науково-педагогічного дослідження.
2. Поняття про методи дослідження та їх вибір.
3. Методи емпіричних досліджень:
  - а) вивчення педагогічної літератури, документів та результатів діяльності;
  - б) спостереження;
  - в) опитування (інтерв'ювання, анкетування, бесіда);
  - г) оцінювання (рейтинг, консиліум);
  - д/ вивчення і узагальнення педагогічного досвіду;
  - е/діагностика (тестування, шкалування);
  - ж) педагогічний експеримент (природний, моделюючий, лабораторний).
4. Методи теоретичних досліджень:
  - а) теоретичний аналіз та синтез;
  - б) абстрагування - конкретизація та ідеалізація;
  - в) моделювання.

II. Практична частина

1. Інформаційне повідомлення про різні види методів педагогічного дослідження.
2. Розв'язування педагогічних задач з теми.
3. Перевірка завдань для самостійної роботи стосовно розробки анкет.
4. Виконання тестових завдань.

III. Підведення підсумків заняття

Рекомендована література:

1. Введение в научное исследование по педагогике /Под ред. В.И.Журавлева. - М., 1988. - С. 17-33.
2. Жариков Е., Крушельницкий Е. Для тебя и о тебе. - М., 1991.
3. Загвязинский В.И. Методология и методика дидактического исследования. - Л., 1982.
4. Изучение личности учащегося и ученического коллектива /Под ред. Л.Фридмана. - М., 1988.
5. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. – К., 1993. - Ч. I.
6. Кочетов А.И. Педагогические исследования. - Рязань, 1975.

7. Методы педагогических исследований. – М., 1972.
8. Педагогика /Под ред. Ю.К.Бабанского. - М., 1988. - Гл. 6.
9. Проблемы методологии педагогики и методики исследований. -М., 1971.
10. Рудницька О.П., Болгарський А.Г., Свистельнікова Т.Ю. Основи педагогічних досліджень. – К., 1998.
11. Скаткин М. Н. Методология и методика педагогических исследований. - М., 1986.

1.2.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Будь-яка наука не може плідно розвиватися, особливо в умовах сучасної науково-технічної революції, без належної уваги до проблем методології наукового пізнання, методів наукових досліджень. Без глибокого розуміння стану педагогічної теорії і практики неможливо здійснювати прогнозування розвитку освітньої політики і науки про виховання людини. Набуваються ці знання під час спеціально організованих науково-педагогічних досліджень. **Науково-педагогічне дослідження** – особлива форма процесу пізнання педагогічної дійсності, систематичне цілеспрямоване вивчення її явищ і процесів, в якому використовуються засоби і методи науки і яке завершується формулюванням знання про досліджуваний об'єкт. Головною метою педагогічного дослідження є відкриття об'єктивних закономірностей навчання, виховання і розвитку особистості, свідоме і цілеспрямоване застосування вже відомих законів у практиці навчально - виховної роботи.

Наукове дослідження поділяється на **види**:

а) *фундаментальні дослідження*, які мають на меті розкриття сутності педагогічних закономірностей та спрямовані на поглиблення наукового знання, розвиток методології науки, відкриття її нових галузей і які не переслідують безпосередньо практичних цілей;

б) *прикладні дослідження*, які розв'язують окремі теоретичні і практичні завдання, що пов'язані з формуванням змісту виховання і освіти, розробкою педагогічних технологій; поєднують науку з практикою, фундаментальні дослідження і розробки;

в) *розробки*, які мають на меті створення програм, підручників, посібників, інструктивно-методичних рекомендацій з питань організації процесів виховання і навчання, управління виховними системами.

Логіка побудови науково-педагогічного дослідження складається з кількох етапів, а саме:

I етап включає загальне ознайомлення з проблемою дослідження, обґрунтування її актуальності, рівня розробленості; визначення об'єкта, предмета та теми дослідження; формулювання загальної та проміжної мети дослідження, співвіднесення з метою завдань.

II етап складається з вибору методології – вихідної концепції, опорних теоретичних положень, єдиного задуму та дослідницького підходу, що визначають хід і передбачувані результати дослідження.

III етап передбачає побудову гіпотези дослідження – теоретичної конструкції, справедливості якої слід довести.

IV етап охоплює вибір методів дослідження; проведення констатуючого експерименту з метою встановлення вихідного стану предмету дослідження.

V етап складається з організації і проведення перетворюючого експерименту.

VI етап вміщує аналіз, інтерпретацію та оформлення результатів дослідження.

VII етап передбачає розробку практичних рекомендацій.

Отже, весь процес наукового дослідження можна приблизно відобразити у вигляді такої логічної схеми:

1. Обґрунтування актуальності обраної теми.
2. Постановка мети і конкретних завдань дослідження.
3. Визначення об'єкта і предмета дослідження.
4. Вибір методів (методики) проведення дослідження.
5. Опис процесу дослідження.
6. Обробка і обговорення результатів дослідження.
7. Формулювання висновків і оцінка одержаних результатів.

Під організацією досліджень розуміють взаємозв'язок складових елементів дослідницької роботи. **Складовими елементами** дослідження є такі:

об'єкт педагогічного дослідження – цілісна сукупність елементів педагогічної реальності чи знань про неї, що є частиною педагогічного процесу, і яка підлягає дослідженню. Об'єктом педагогічного дослідження можуть бути педагогічні системи, явища, процеси, факти, з яких складаються педагогічні процеси (виховання, освіта, розвиток, формування особистості, колективу);

предмет педагогічного дослідження – сукупність елементів, зв'язків, відносин у конкретній галузі педагогічного об'єкту, у якій виокремлюється проблема, що потребує розв'язання (те, що вивчається - формування якостей, характеристика процесу, явища, виявлення сутності, умов, тенденцій, зовнішніх і внутрішніх передумов виховання дітей у певній сфері). Тобто, предмет – це те, що міститься в межах об'єкту. Об'єкт і предмет дослідження співвідносяться між собою як загальне і часткове. В об'єкті виділяється та його частина, яка є предметом дослідження. Саме на нього і спрямована основна увага дослідника;

мета дослідження (задум дослідження, науковий результат, який має бути отриманий під час дослідження) – цілеспрямовує на вивчення предмета дослідження;

завдання дослідження – це програма дослідницьких процесів, які відображають логіку наукового пошуку, конкретизують цілі з урахуванням предмета дослідження, наукові проблеми, що досліджуються;

наукова гіпотеза – науково обґрунтоване припущення, яке потребує подальшої теоретичної і експериментальної перевірки (передбачення того, як буде розвиватися досліджуваний процес чи явище);

методика дослідження (перелік методів, прийомів, засобів за допомогою яких будуть розв'язані завдання дослідження, перевірена наукова гіпотеза, отримані достовірні наукові факти);

отримання та аналіз наукових фактів за допомогою розроблених методів дослідження, виділення головного у результаті дослідження, формулювання висновків;

втілення у практику результатів дослідження.

Залежно від теми та характеру дослідження обираються різні способи наукового пошуку: спосіб спроб і помилок; "мозковий штурм"; спосіб конкретних запитань; наукове керівництво; самостимулювання творчого мислення.

Науково-педагогічне дослідження має кілька **рівнів**, а саме:

1. *Емпіричний рівень* дослідження, який спрямований безпосередньо на об'єкт вивчення (явище, процес) і спирається на дані спостереження і експерименту. На емпіричному рівні фіксуються нові факти науки і на основі їх узагальнення формулюються емпіричні закономірності.

2. *Теоретичний рівень* пов'язаний з удосконаленням і розвитком поняттєвого апарату педагогіки та спрямований на всебічне пізнання об'єкту дослідження. На теоретичному рівні висуваються і формулюються основні, загальні закономірності, які дозволяють пояснити попередньо відкриті факти, а також передбачувати наступні події і факти.

3. *Методологічний рівень*, на якому на основі аналізу і узагальнення результатів попередніх досліджень формулюються загальні принципи і методи дослідження педагогічних явищ, будуються теорії.

Предмет і завдання дослідження визначають вибір методів наукового пошуку. **Методи науково-педагогічних досліджень** – це шляхи вивчення і засвоєння складних психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивних закономірностей процесів виховання і навчання; прийоми, процедури та операції емпіричного і теоретичного пізнання й вивчення явищ педагогічної дійсності; сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретної задачі. Методи досліджень у педагогіці поділяються на *загальнонаукові та конкретно-наукові* (теоретичні і емпіричні). *Загальнонаукові*: загальнотеоретичні методи (абстрагування і конкретизація, аналіз і синтез, порівняння, протипоставляння, структурування, індукція і дедукція тощо), соціологічні (анкетування, інтерв'ю, експертні опитування, рейтинг тощо), соціально-психологічні (соціометрія, тестування, тренінг тощо), математичні (ранжування, шкалування, індексування, кореляція тощо). До теоретичних методів належать: аналіз літератури, архівних джерел, документації та продуктів діяльності; аналіз поняттєво-термінологічної системи; аналогії, що побудовані на загальних фундаментальних законах діалектики для процесів різного походження; побудова гіпотез; прогнозування; моделювання. *Емпіричні методи* дослідження складаються із спостереження; бесіди; педагогічного консиліуму; вивчення і узагальнення масового і індивідуального педагогічного досвіду; педагогічного експерименту; науково-педагогічних експедицій.

Таблиця 1.2

Структура методів науково-педагогічного дослідження

Методи науково-педагогічного дослідження		
Загальнонаукові	Конкретно наукові	
	Теоретичні	Емпіричні
Загальнотеоретичні: абстракція, конкретизація, аналіз, синтез, порівняння, протипоставляння, індукція, дедукція тощо. Соціологічні: анкетування, інтерв’ювання, експертні опитування, рейтинг тощо. Соціально-психологічні: соціометрія, тестування, тренінг тощо. Математичні: ранжування, шкалування, індексування, кореляція, статистичні методи тощо.	Аналіз літератури, архівних джерел, документації, продуктів діяльності учнів; аналіз поняттєво-термінологічної системи; аналогії; побудова гіпотез; побудова уявного експерименту; прогнозування; моделювання тощо.	Спостереження; бесіди; педагогічний консиліум; вивчення і узагальнення масового та індивідуального педагогічного досвіду; педагогічний експеримент; науково-педагогічна експедиція тощо.

Емпіричне дослідження спрямоване безпосередньо на об’єкт, що вивчається (явище, процес) і спирається на дані спостереження та експерименту. До методів емпіричного рівня дослідження належать: спостереження, анкетування, співбесіда, вивчення продуктів діяльності учнів, вивчення і узагальнення педагогічного досвіду, дослідна перевірка, педагогічний експеримент. Ці методи використовуються при накопиченні фактичного матеріалу у процесі дослідження. Вони слугують для фіксування явищ, описування їх, виявлення зв’язків між ними.

Теоретичне дослідження пов’язане з удосконаленням і розвитком поняттєвого апарату педагогіки і спрямоване на всебічне пізнання об’єктивної реальності. До методів теоретичного дослідження відносять: аналіз і синтез, індукція і дедукція, а також логічні методи - метод схожості, різниці, метод супутніх змін. Ці методи спрямовані на створення теоретичних узагальнень, встановлення і формулювання закономірностей досліджуваних явищ.

Теоретичні й емпіричні методи педагогічних досліджень глибоко пов’язані. Теоретичні методи досліджень потребують глибокого аналізу фактів, абстрагування від усього другорядного, вилучення явища “у чистому вигляді”, розкриття в ньому суттєвих закономірностей, пояснення зовнішніх чинників через внутрішні.

Емпіричні методи досліджують предмет на рівні явища, теоретичні – на рівні його сутності. Яким би великим не було значення педагогічних фактів, що одержані на емпіричному рівні, без їх теоретичного обґрунтування не може бути істинно наукового знання.

Останнім часом набувають поширення математичні методи дослідження і, зокрема, методи статистичної обробки експериментального

матеріалу, серед яких контент-аналіз, факторний аналіз, методи ранжування і шкалювання, метод графопобудови та інші.

Відбір методів дослідження відбувається залежно від методології педагогічних досліджень. **Методологія педагогічних досліджень** - розділ педагогічної науки, який вміщує основні принципи, форми та методи наукового пізнання і шляхи перетворення педагогічної дійсності. Визначає загальні підходи до пізнання закономірностей навчання, виховання і розвитку особистості. Об'єктом методології педагогіки є пізнання сутності навчально-виховного процесу й розвитку молодшої людини, а її предметом – закономірності процесу формування особистості.

Основні підходи до організації педагогічних досліджень відбиваються у ряді принципів: цілісного вивчення педагогічного явища чи процесу; комплексного використання методів дослідження; об'єктивності; єдності навчання і виховання дитини; одночасного спостереження над особистістю та колективом; вивчення явищ у динаміці, поєднання науковості, сміливості, поміркованості; глибинного розгляду досліджуваної проблеми. Науковці виділяють такі провідні принципи організації наукового дослідження:

Принцип діяльнісного підходу - вимагає вивчати педагогічні процеси за логікою цілісного вивчення всіх основних компонентів діяльності (її цілей, мотивів, дій, операцій, засобів регулювання, контролю та аналізу результатів). Такий підхід надає дослідженню закінченого характеру: від мети діяльності до її кінцевого результату.

Принцип особистісного підходу - потребує використовувати у дослідженнях учіння про роль особистості у суспільстві, про співвідношення колективу й особистості, про роль колективу в її розвитку, про всебічний і гармонійний розвиток особистості;

Принцип системно-структурного підходу - вимагає цілісного розгляду явища у взаємозв'язку його складових, врахування всіх можливих форм і методів розв'язання педагогічних завдань та, порівнюючи можливості кожного з них, відбирати оптимальні варіанти.

У педагогічних дослідженнях поширені такі наукові методи.

Методи опитування у педагогічному дослідженні. У системі педагогічного дослідження методи опитування займають важливе місце. До них належать: бесіди, інтерв'ю, анкетування, а також тести, шкали оцінювання тощо.

Бесіда та інтерв'ю – це методи безпосереднього спілкування дослідника з учнями (вихованцями), яке передбачає усне їх опитування за допомогою запитань, які цікавлять дослідника. У наш час вони дуже поширені завдяки своїй оперативності, практичності, ефективності, можливості широкого охоплення великої кількості об'єктів дослідження, одержання великого емпіричного матеріалу, який при обробці дає змогу встановлювати суттєві тенденції досліджуваних явищ, тобто надавати об'єктам, що розглядаються, не тільки кількісні, але й якісні характеристики. У цьому плані методи опитування дають важливий об'єктивний матеріал, що характеризує кількісно-якісні особливості педагогічних явищ у їх розвитку.

Особливістю методу бесіди є вираженість запитань, які мають бути підготовлені таким чином, щоб людина не відчувала себе “піддослідною”.

При цьому дуже важливе значення відіграє атмосфера взаєморозуміння, довіри, урахування особливостей психіки та фізичного стану співрозмовника.

У психолого-педагогічних і соціологічних дослідженнях все ширшого застосування знаходить *анкетування* – вивчення досліджуваних явищ і процесів за допомогою анкет або опитувальних листів, які містять письмові запитання. Цей метод незамінний, коли предметом вивчення стає суспільна думка, естетичні, моральні та інші оцінки, ставлення людей один до одного, до подій, до конкретного виду діяльності тощо. Крім того, він дає змогу охопити дослідженням значну кількість респондентів. При анкетуванні, як і при бесіді, ставлять запитання і одержують відповіді на них. Але при анкетуванні існує жорстка логічна конструкція, яка залишається незмінною протягом усього анкетування. Запитання спеціально підібрані, визначені також і можливі стандартні варіанти відповідей. Для анкети особистий контакт не є обов’язковим. Її можна навіть надіслати поштою. Проведення анкети, якщо вона вже складена, не потребує кваліфікованого організатора. Студенти, учні, вчителі, лікарі можуть стати активними організаторами анкетного опитування. Найголовнішою перевагою анкетування перед бесідою є зручність застосування методів математичної статистики. Тому анкетування дуже поширене у психолого-педагогічних дослідженнях.

Існують різні *типи анкет*, а саме:

- I) *відкриті*, які вимагають самостійного конструювання відповіді
(для прикладу,
“Назвіть Вашого улюбленого українського письменника (поета, драматурга)
або твір, який справив на Вас особливе враження”
_____);
закриті, в яких учні (студенти) обирають одну із запропонованих
відповідей
(для прикладу,
“Професію майбутнього вчителя я обрав (ла)”
а) усвідомлено
б) випадково;

- II) *іменні*, які вимагають вказати прізвище досліджуваного;
анонімні, що не потребують біографічних даних;

- III) *повні*;
скорочені та інші

Інтерв’ю і анкета, як правило, використовуються після підготовчого етапу дослідження, тобто після формулювання проблеми, робочої гіпотези та створення плану дослідження. Інтерв’ю, як правило, передують анкеті. Анкету ж, у свою чергу, попередньо перевіряють методом інтерв’ю. Анкета (опосередкована взаємодія) й інтерв’ю (безпосередня взаємодія) нерідко використовуються після проведення педагогічного експерименту для отримання додаткових відомостей про його результати.

Таким чином, під методами опитування розуміють методи одержання даних про стан суспільної думки, стан свідомості та поведінки людей; методи отримання первинної інформації, що засновані на усному або письмовому зверненні до респондентів із запитаннями, зміст яких ставить проблему дослідження на емпіричному рівні. В основі методів опитування лежить

сукупність запитань, що пропонуються респонденту, відповіді якого дають досліднику необхідну інформацію. Опитування є одним з найскладніших різновидів соціально-психологічного спілкування, яке будується на основі логічно побудованої сукупності запитань.

Матеріали методів опитування необхідно обробляти. Первинна обробка даних - це складання матриці, куди заносять результати опитування, які після цього аналізуються та узагальнюються. Можливі різні варіанти обробки. Висновки можна подавати у вигляді натуральних чисел, у порівняльних величинах, відносних частотах, відсотках та ін. Наприклад, відповіді на запитання “Чи задоволені Ви професією вчителя?” можуть вміщувати різні оцінні характеристики, такі як: “Абсолютно задоволений”, “Задоволений не повністю”, “Не завжди задоволений”, “Найчастіше не задоволений”, “Зовсім не задоволений”. Послідовність цих оцінок являє собою деяку спадну шкалу. У результаті з’являється можливість провести кількісну обробку відповідей, надавши кожній з них певну кількісну характеристику. Достатньо, наприклад, приписати категорії оцінок відповідно числам 5, 4, 3, 2, 1. Тоді ступінь задоволеності респондентів своєю роботою може бути визначена знаходженням середньої арифметичної оцінки чи медіани (моди).

Результати опитування доцільно подавати у вигляді таблиці (див. табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Визначення ступеня задоволеності обраною професією

Досліджуване явище	Якісні характеристики										Загальна кількість респондентів
	Повністю задоволений “5”		Не повністю задоволений “4”		Не завжди задоволений “3”		Частіше не задоволений “2”		Зовсім не задоволений “1”		
	Абсол. знач.	% від заг.	Абсол. знач.	% від заг.	Абсол. знач.	% від заг.	Абсол. знач.	% від заг.	Абсол. знач.	% від заг.	
“ <i>Чи задоволені Ви обраною професією?</i> ”	24	12	86	43	42	21	26	13	22	11	200

Середній ступінь задоволеності студентів обраною сферою професійної діяльності обчислюють так:

$$\frac{5 \times 24 + 4 \times 86 + 3 \times 42 + 2 \times 26 + 1 \times 22}{200} = 3,32$$

Метод рейтингу. Цінним способом вивчення педагогічної дійсності є метод рейтингу, тобто метод оцінювання тих чи інших сторін діяльності компетентними суддями (експертами). При відборі експертів до них ставляться такі вимоги: компетентність, креативність (можливість

розв'язувати творчі завдання), позитивне ставлення до експертизи, відсутність схильності до конформізму (надмірне слідування авторитету у науці), наукова об'єктивність, аналітичність і глибина мислення, самокритичність.

Аналізуючи отриману інформацію, можна застосовувати і метод рангових оцінок, коли виявлені фактори розміщуються у порядку зростання чи спадання ступеня їх виявлення.

Метод узагальнення незалежних характеристик. Сутність цього методу зводиться до обробки дослідником інформації про учня, що надійшла з різних джерел: від учителя, батьків, однокласників та інших людей, які достатньо добре знають дитину.

Різновидом цього методу є метод “педагогічного консиліуму”, який передбачає колективне обговорення результатів вивчення вихованості учнів за конкретною оптимальною за своїм обсягом програмою і за єдиними ознаками, колективне оцінювання тих чи інших якостей особистості, виявлення причин тих чи інших можливих відхилень у сформованості певних властивостей особистості, колективну розробку засобів подолання виявлених недоліків.

Педагогічний експеримент (від лат. *experimentum* – спроба, дослід) такий метод вивчення педагогічної дійсності, за яким дослідник активно і цілеспрямовано впливає на неї завдяки створенню штучних умов або використанню природних умов, необхідних для виявлення відповідної властивості. Експеримент проводять у таких випадках: а) при спробі виявлення раніше невідомих властивостей об'єкта; б) при перевірці правильності теоретичних конструкцій; в) при демонструванні явища. Експеримент має певні переваги порівняно з методом спостереження, а саме: дозволяє вивчати явище “у чистому вигляді”, звільнившись від побічних факторів, які затіняють основний процес; створює можливість дослідити властивості об'єктів; дає змогу проводити досліді стільки разів, скільки це необхідно.

Залежно від мети дослідження розрізняють кілька видів педагогічного експерименту:

констатуючий або діагностичний експеримент - проводиться звичайно на початку дослідження і має на меті вивчення наявного стану проблеми;

формулюючий або перетворюючий експеримент – полягає у впровадженні у педагогічний процес попередньо розроблених методів та засобів, аналізі одержаних результатів, формулюванні висновків.

Залежно від умов, в яких відбувається дослідження, вирізняють *природний і лабораторний експеримент*. Сутність природного експерименту полягає в тому, що дослідник, вивчаючи і аналізуючи ті чи інші педагогічні явища, конструє педагогічні ситуації таким чином, що вони не порушують звичного перебігу діяльності учнів та вчителів. Лабораторний же експеримент відбувається у штучних умовах, де експериментатор має можливість доцільно добирати параметри, створюючи такі умови, які б забезпечували наукову чистоту експерименту і оптимальне просування дослідника до істини.

Моделювання - це досить новий і перспективний метод наукового пошуку, який ґрунтується на побудові і дослідженні моделей, як засобу вивчення явищ і процесів. Наукова модель - це уявно чи матеріально реалізована система, яка адекватно відображує предмет дослідження і здатна

замінити його у такій мірі, що вивчення моделі дозволяє одержати нову інформацію про сам предмет. Моделі поділяють на два види: матеріальні та ідеальні. *Матеріальні моделі* втілюються у певному матеріалі - дереві, металі, склі та ін. *Ідеальні моделі* фіксуються у таких наочних елементах як креслення, рисунок, схема, програма та ін. Метод моделювання має наступну структуру: а) постановка завдання; б) створення або вибір моделі; в) дослідження моделі; г) перенесення знань з моделі на оригінал. Даний метод ґрунтується на синтетичному підході, тобто дозволяє виділяти цілісні системи і досліджувати їх функціонування. Головна його перевага – цілісність інформації.

1.2.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Педагогічні задачі

Задача №1

Для вивчення уявлень дітей про надійного товариша класний керівник запропонував їм такі запитання:

1. Кого можна назвати справжнім товаришем? Чому?

2. Згадай випадок зі свого життя чи вчинок літературного героя, який свідчив би про справжнє товаришування.

Зібрані відповіді підсумовувалися класним керівником для одержання результату.

Яким методом користувався класний керівник при вивченні уявлень дітей? У чому недоліки цієї методики? Чи можна таким шляхом отримати об'єктивну інформацію?

Задача №2

Вчитель української мови на запитання батьків, звідки він так добре обізнаний про взаємостосунки та інтереси в їхніх сім'ях, дивувався, чому батьки не здогадуються про джерела його інформації. “Ось переді мною зошити зі звичайними - “програмними”- творами. У вправі №373 п'ятикласникам пропонується написати твір за малюнком підручника “Як я допомагав мамі”. На одному малюнку хлопчик дістає зі стінної шафи банку з варенням. За ним спостерігає смішний худий кіт. На іншому: хлопчик, схопившись за голову, дивиться на рештки банки і розлите варення. Кіт із жахом біжить геть.

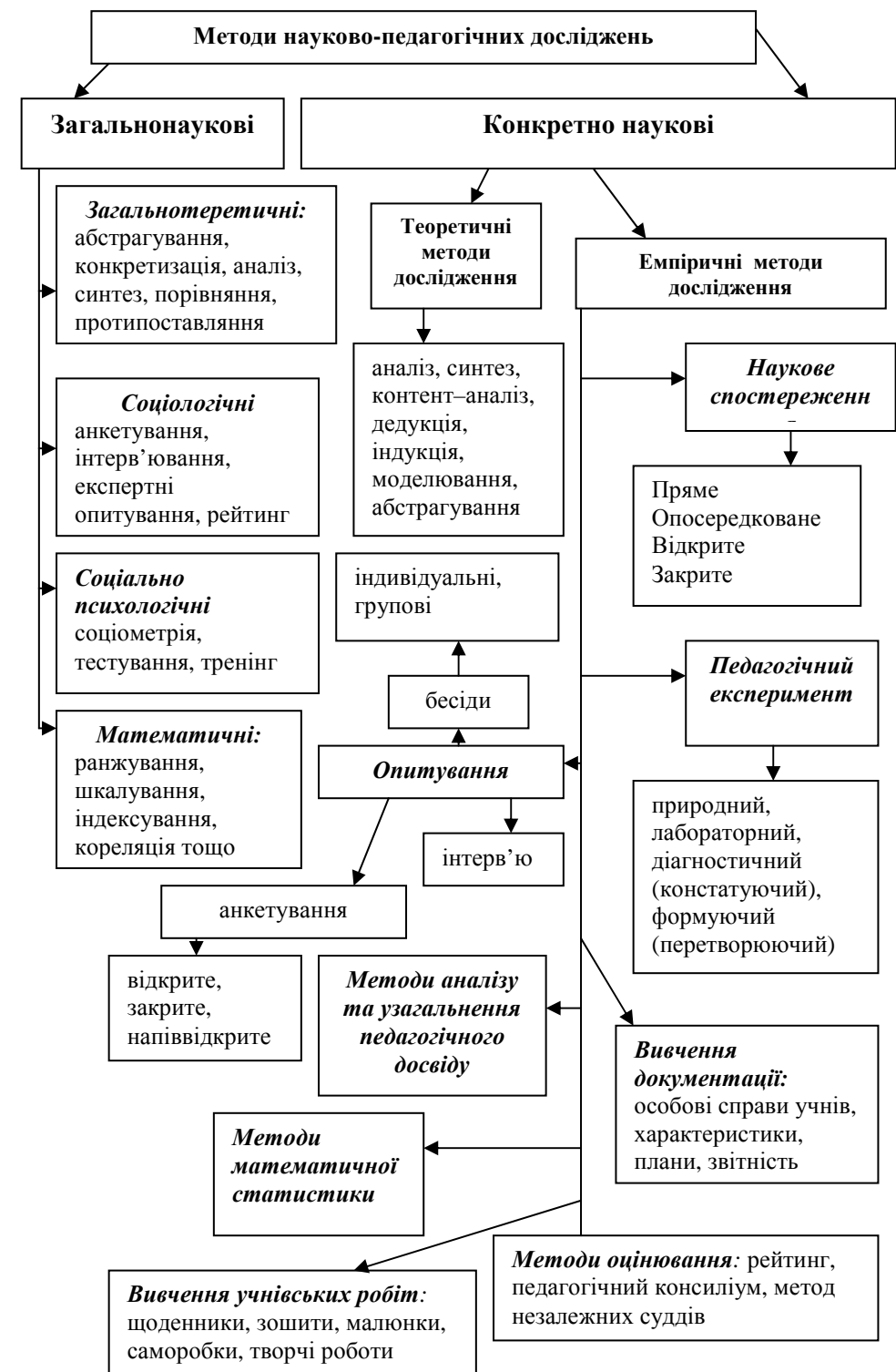
Твір Сашка лежить зверху. “Якщо б у нас вдома трапилася така історія з варенням, - пише він, - я б сказав, що банку розбила кицька. Коли так говориш – нічого не буває. Просто мама відлупцювала б кішку...”

А ось філософія Валерика: "Коли я виймав з шафи банку, нетерпляча Мурка плигнула і схопила мене кігтями за штанці. Від несподіванки я випустив банку... Я не став казати мамі про кішку, бо вона б її вигнала. А куди б Мурка поділася?..

Проаналізуйте уривки з письмових робіт учнів. Яку інформацію вони дають про дітей? Чи треба знати про ці роботи класному керівникові, якщо він не мовник? Як можна використати шкільні твори в роботі з батьками? Якими методами має користуватися класний керівник для уточнення даних, що викладені в учнівських роботах, щоб мати повне уявлення про процес формування особистості школяра?

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

Задача №3

Оцініть відповіді педагогів на запитання ”Що заважає Вам втілювати у життя наукові педагогічні дослідження?”

- Не володіємо достатньою інформацією про сучасні науково-педагогічні дослідження.
- Немає рекомендацій про те, як їх втілювати.
- Від нас найчастіше вимагають втілювати не наукові досягнення, а заклики й досвід відомих учителів.
- Від нас вимагають ефективності і якості, але ніхто серйозно не навчає, як цього досягнути.
- Наукою, а тим більше запровадженням її досягнень у практику, заважає займатися стиль роботи, що склався.
- Вченим треба працювати у контакті з учителями та керівниками шкіл.
- Школа повинна одержувати бюлетені, в яких би вказувалося, що і як слід впроваджувати у шкільну практику, у кого консультуватися.

Як Ви розумієте впровадження результатів наукових досліджень у практику? Які існують шляхи вирішення проблеми впровадження наукових досліджень у практичну діяльність школи?

Завдання для самостійної роботи студентів

1. Розробіть анкету для студентів за однією з перерахованих далі тем:
  - “Професійне самовиховання майбутнього вчителя”;
  - “Роль шкільної практики у професійній підготовці студента педагогічного навчального закладу”;
  - “Вибір професії (для старшокласників)”.
2. Підготуйте програму бесіди із старшокласниками за темою “Вільний час учня” і проведіть її з учнями під час педагогічної практики у школі.
3. Визначте групу методів вивчення будь-якої риси особистості, обґрунтуйте доцільність і можливу ефективність їх застосування.
4. Розробіть анкету для вивчення причин “відокремлення” деяких дітей від колективу класу (так званих “ізгоїв”).

1.2.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1. Назвіть і охарактеризуйте об’єкт і предмет педагогічних досліджень.
2. Що є головною метою педагогічного дослідження?
3. У чому проявляється методологічний підхід до дослідження проблем виховання, навчання і розвитку?
4. Назвіть особливості емпіричного, теоретичного та методологічного рівнів дослідження.
5. Розкрийте можливості методів опитування у педагогічних дослідженнях і покажіть їх переваги й недоліки.
6. Охарактеризуйте методи анкетування, бесіди та інтерв’ю, що застосовуються у педагогічному дослідженні.
7. Вкажіть на взаємозв’язки анкетування, інтерв’ювання та бесіди з іншими методами педагогічних досліджень.
8. За яких умов застосовуються методи рейтингу?
9. У чому полягає сутність методу “педагогічний консиліум”?

Тестові завдання для перевірки знань студентів

(вибрати правильну відповідь)

1. *Методи педагогічного дослідження – це:*

а/ система цілеспрямованої педагогічної взаємодії учителя і учня, спрямована на формування суспільних і особистісних рис дитини;

б/ діяльність учителя, вихователя, спрямована на вивчення педагогічного процесу;

в/ способи, з допомогою яких вивчаються різноманітні сторони виховання, освіти і навчання.

2. *У педагогіці розрізняють такі рівні педагогічного дослідження:*

а/ практичний і теоретичний;

б/ практичний, емпіричний і теоретичний;

в/ емпіричний, теоретичний і методологічний.

3. *Об'єктом педагогічного дослідження є:*

а/ пошук шляхів удосконалення педагогічного процесу;

б/ педагогічні явища, факти, з яких складається педагогічний процес;

в/ якість знань, умінь і навичок.

4. *Метод рейтингу використовується для:*

а/ отримання інформації щодо типовості певних педагогічних тенденцій;

б/ з'ясування думки вихователів і учнів відносно тих чи інших явищ і фактів;

в/ оцінювання тих чи інших сторін діяльності компетентними суддями.

5. *“Это своеобразно сконструированный и осуществленный педагогический процесс, включающий принципиально новые его элементы и поставленный таким образом, что дает возможность глубже, чем обычно, видеть связи между различными его сторонами и учитывать точно результаты внесенных изменений” (Проблемы методологии и методики исследований педагогики /Под ред. М.А.Данилова. - М., 1971. - С. 93).*

а/ анкетування; б/ інтерв'ю; в/ педагогічний експеримент.

Тест самовизначення студента "Знайди свій шлях”

Цей тест допоможе Вам перевірити, чи правильно Ви обрали для себе професійний напрям діяльності.

Відомий психолог Е.О.Клімов розподілив усі професії на п'ять груп:

1) професії типу “людина – природа” (наприклад, лісовод, агроном, біолог),

2) професії типу “людина – техніка” (слюсар, механізатор, водій);

3) професії типу “людина – людина” (педагог, медсестра, адміністратор);

4) професії типу “людина - знакова система” (математик, програміст);

5) професії типу “людина - художній образ” (фотограф, актор, художник).

Відповівши на запропоновані запитання, Ви зможете визначити, якій з груп професій Ви надаєте перевагу. Чи подобається Вам вид діяльності, про який говориться у запитаннях? Довго роздумувати не треба. Якщо скоріше подобається, ніж не подобається, поставте у відповідній клітинці таблиці знак “+”. Якщо подобається – “++”, дуже подобається - “+++”. Якщо скоріше не подобається, ніж подобається – “-“, якщо не подобається – “- -“, дуже не подобається – “- - -“.

Тест послідовно проводиться за кожною з двох запропонованих колонок запитань. При цьому, одній з них обов'язково необхідно надати перевагу.

Після цього слід підрахувати кількість “+” та “-“ у кожній з груп професій. Найбільша сума знаків допоможе визначити групу професій, якій Ви надаєте перевагу.

Таблиця 1.4

Питання тесту самовизначення “Знайди свій шлях”

№/п	А	Б
1	Доглядати за тваринами	Обслуговувати машини, прилади
2	Лікувати хворих	Складати програми для комп'ютера
3	Стежити за якістю книжкових ілюстрацій, плакатів	Стежити за станом розвитку рослин
4	Обробляти матеріали (дерево, тканини, метал)	Рекламувати, продавати товари
5	Обговорювати науково-популярні статті	Обговорювати п'єси, концерти
6	Вирощувати тварин	Допомагати товаришам у роботі, спорті
7	Налагоджувати музичні інструменти	Керувати трактором, потягом
8	Надавати людям інформацію (у довідковому бюро, на екскурсії)	Оформлювати виставки, брати участь у підготовці концертів
9	Ремонтувати речі, прилади	Шукати і виправляти помилки у тексті, малюнках
10	Лікувати тварин	Виконувати обчислення, розрахунки
11	Виводити нові сорти рослин	Конструювати машини, проектувати будинки
12	Розбирати суперечки між людьми, переконувати, роз'яснювати	Розбиратися у кресленнях, схемах
13	Спостерігати за роботою художньої самодіяльності	Вивчати життя мікробів
14	Налагоджувати медичні прилади	Надавати людям медичну допомогу
15	Складати звіти про явища, що спостерігаються	Художньо описувати події
16	Робити лабораторні аналізи у лікарні	Оглядати хворих, призначати лікування
17	Фарбувати стіни, розмальовувати вироби	Конструювати будинки, збирати машини
18	Організовувати культпоходи, екскурсії	Брати участь у концертах, виставах
19	Виготовляти деталі, будувати будинки	Креслити, копіювати
20	Боротися з хворобами рослин	Працювати на друкарській машинці

Таблиця 1.5

Розподіл визначених у запитаннях видів діяльності за групами

Природа	Техніка	Людина	Знакова система	Художній образ
1б	1б	2а	2б	3а
3б	4а	4б	5а	5б
6а		6б		7а
	7б	8а		8б
	9а		9б	
10а			10б	
11а	11б	12а	12б	13а
13б	14а	14б	15а	15б
16а		16б		17а
	17б	18а		18б
	19а		19б	
20а			20б	

1.2.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати психолого-педагогічну літературу з питань методики педагогічного дослідження.
2. Аналізувати індивідуально-вікові особливості учнів за допомогою методів педагогічного дослідження.
3. Аналізувати педагогічну ситуацію та умови, що її спричинюють, застосовуючи наукові методи.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Проектувати цілі, завдання елементів педагогічного дослідження.
2. Моделювати окремі методи дослідження учнівського колективу.
3. Проектувати методи дослідження відповідно до індивідуальних і вікових особливостей окремих учнів.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Скласти елементи програми педагогічного дослідження.
2. Відбирати відповідно до цілей дослідження оптимальні наукові методи.
3. Висувати гіпотези щодо розв'язування педагогічних задач, ситуацій.
4. Відбирати методи дослідження відповідно до особливостей об'єкта, що вивчається.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доброзичливі стосунки з учнями у процесі педагогічного дослідження.
2. Уміло орієнтуватися у педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні засоби їх розв'язання.

3. Стимулювати в учнів інтерес до наукового пошуку.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Залучати учнів до експериментальної роботи.
2. Використовувати у процесі дослідження педагогічних явищ різні наукові методи.
3. Вчити учнів оволодівати методами дослідження власної діяльності та поведінки з метою самовиховання і саморозвитку.
4. Застосовувати комплексні методи дослідження з метою самовиховання, саморозвитку власної особистості та діяльності.

1.2.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Засвоєння даної теми пов'язане з розвитком таких якостей особистості майбутніх учителів: цілеспрямованості, педагогічного мислення, зокрема критичності, винахідливості, гнучкості мислення, уважності, спостережливості, дисциплінованості, аналітичних, прогностичних, організаторських здібностей та ін.

1.3. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Мета: усвідомлення студентами сутності понять “науково-дослідна робота”, “форми науково-педагогічних досліджень”, “етапи науково-педагогічних досліджень”, “наукова стаття”, “реферат”, “курсова робота”, “дипломна робота”, залучення студентів до науково-дослідної роботи, набуття умінь написання наукової статті.

Обладнання: періодичні педагогічні видання, збірки наукових студентських праць.

Ключові поняття: науково-дослідна робота, форми науково-педагогічних досліджень, етапи науково-педагогічних досліджень, наукова стаття, реферат, курсова робота, дипломна робота.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Науково-дослідна робота студентів – невід’ємна складова системи підготовки майбутнього вчителя.
2. Етапи реалізації науково-дослідної роботи студентів у вищих педагогічних навчальних закладах.
3. Характеристика основних форм викладу результатів науково-педагогічного дослідження.
4. Вимоги до написання наукової статті.

II. Практична частина:

Актуалізація опорних знань студентів щодо проведення занять з курсу “Педагогіка”.

III. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Волкова Н.П. Педагогіка. – К., 2001. – С.18-34.
2. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. – К., 1995. – 46 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К., 1997. – 376с.
4. Грицай Ю.О. Освіта – школа – вчитель. (Вступ до спеціальності). Курс лекцій: Навчальний посібник. – Миколаїв, МДПУ, 2000. – С.107-127.
5. Козаков В.А. Организация самостоятельной работы студентов //Проблемы высшей школы. - 1988. Вып.64. - С.3-10.
6. Науково-дослідна робота в закладах освіти: Методичний посібник /Укл. Ю.О.Турапов, В.І.Уруський. – Тернопіль: АСТОН, 2001. – 140с.
7. Рудницька О.П., А.Г.Болгарський, Т.Ю.Свистельнікова. Основи педагогічних досліджень: Навч.-метод. посібник. – К., 1998. – С.5-18.
8. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К., 2001, - С. 29-45.

1.3.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Одним із шляхів формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя є залучення студентів педагогічних навчальних закладів до науково-дослідної роботи.

Наукові дослідження – це джерело педагогічного пошуку, що сприяє збагаченню теорії та практики педагогічної науки і забезпечує глибоке розуміння суті педагогічних явищ, інноваційне розв'язання неординарних педагогічних завдань.

За навчальними планами і програмами психолого-педагогічних та фахових дисциплін кожен студент має оволодіти як теоретичними знаннями, так і набути уявлення про шляхи, якими ці знання були набуті, тобто засвоїти процес наукового пізнання. Це дає можливість запобігти догматичному накопиченню інформації у процесі навчання й сприяти формуванню творчого наукового мислення студентів.

Науково-дослідна робота студентів (НДРС) - один з видів діяльності, який є природним продовженням і поглибленням навчального процесу шляхом вивчення певних конкретних тем і проблем, завдяки використанню системи форм та методів педагогічних досліджень, що сприяє розвитку у студентів наукового педагогічного мислення, потреби в інтелектуальному становленні, саморозвитку та самовихованні.

Форми науково-дослідної роботи студентів умовно поділяються на дві категорії:

- форми НДРС, включені в навчальний процес;
- форми НДРС, що виконуються у позанавчальний час.

Важливе місце в розвитку науково-дослідної роботи студентів посідають організаційно-масові заходи.

Основними найбільш дієвими формами науково-дослідної роботи студентів у рамках навчального процесу, що використовуються у ВНЗ України є:

- читання лекцій для студентів молодших курсів (II-IV семестри) з методики і організації наукових досліджень, з наукової організації самостійної роботи, з методики роботи з науковою літературою і користуванням бібліотекою;
- залучення студентів до реферативної роботи на практичних, семінарських, лабораторних заняттях. Виконані студентами реферативні роботи повинні вміщувати елементи наукового пошуку, підбір та вивчення відповідних розділів монографій і наукових статей;
- включення елементів наукових досліджень до:
  - ✓ підготовки до лабораторних робіт, семінарів, практикумів;
  - ✓ домашніх завдань, що пропонуються для виконання студентам з тих чи інших дисциплін навчального плану. Такі завдання є одним з ефективних засобів інтенсифікації самостійної роботи студентів;
  - ✓ виконання індивідуальних завдань;
  - ✓ курсових та дипломних робіт. Теми дипломних робіт мають спиратися на дослідження, виконані протягом навчання студента у вищому педагогічному закладі освіти;
  - ✓ педагогічної практики студентів.

Науково-дослідна робота, яка проводиться в межах навчального процесу, для студентів є обов'язковою.

У позанавчальний час науково-дослідну роботу студентів реалізують у таких формах:

- робота у студентських наукових гуртках;
- участь у виконанні науково-дослідної проблеми кафедри;
- лекторська робота по розповсюдженню спеціальних знань у галузі науки, техніки, культури тощо;
- робота в ролі керівників гуртків у дитячих клубах, шефська робота в школах за спеціальністю.

Таким чином, вища школа має багатий арсенал методично розроблених форм і засобів організації наукової роботи студентів. Одним з завдань вивчення курсу “Педагогіки” є забезпечення їх комплексного застосування та ефективного використання.

Залученню майбутніх учителів до наукової роботи сприяє впровадження технологічного підходу, що дає можливість реалізувати дослідницьку діяльність студентів на трьох рівнях: адаптивному, активного формування, трансформування.

Етап становлення, *адаптивний*, реалізується на першому курсі і передбачає ознайомлення студентів з особливостями та головними проблемами студентської наукової роботи, з окремими прийомами, методами, видами наукового дослідження, основними поняттями наукового апарату (проблема, тема, предмет дослідження тощо), правилами підбору необхідної інформації для підготовки доповідей, міні-рефератів, рецензій, індивідуальних завдань. Поступово студенти включаються у самостійну дослідницьку роботу, що активізує різнобічні форми наукового пошуку, серед яких найбільш поширеною є опрацювання літератури констатуючого характеру (робота з каталогом та картотекою, складання планів, програм дослідження, добирання матеріалу за певною темою, аналіз статей тощо).

На етапі *активного формування* (II курс), коли, в основному, закінчується період адаптації до навчання у вищому навчальному закладі, студенти повніше знайомляться з напрямками роботи кафедри педагогіки, беруть участь у гуртках наукової творчості студентської молоді, проблемних групах. За допомогою викладача обирають галузь наукового дослідження, а також конкретну тему для самостійної пошукової роботи. Її завершенням є підготовка наукової статті, реферату, виступу на засіданнях секцій наукового студентського товариства.

Написання наукових статей та рефератів сприяє не лише розвитку навичок самостійної роботи як основного засобу наукового пошуку майбутніх учителів, але стає першим кроком до її реалізації на старших курсах, зокрема дає можливість підготувати матеріал для написання курсової та дипломної робіт.

На етапі *трансформування* (III – V курси) наукові знання студентів значно поглиблюються. Проходження безвідривної педагогічної практики на третьому курсі та її результати, відображені у письмовому звіті, дають можливість порівняти теоретичні положення (відомі з літератури, лекційних курсів, семінарських і практичних занять, попередньої самостійної наукової роботи) та реальний навчально-виховний процес, проаналізувати діяльність

учителя та учнів. Цей матеріал стає основою проведення констатуючого експерименту з наступним зіставленням його результатів і формулюванням висновків. Основною формою звіту на третьому курсі є написання курсових робіт з психолого-педагогічних дисциплін. Вони, як правило, мають вміщувати елементи власних педагогічних спостережень.

На четвертому курсі рівень підготовленості студентів дає можливість проводити певні самостійні дослідження. Сприятливі умови для цього створює активна педагогічна практика. Перед її початком студентам рекомендується продумати зміст експериментального дослідження, визначити його мету і методику, окреслити етапи пошукової роботи, розрахованої на незначну кількість учнів певної вікової групи та обмежений час експериментальної роботи (два-три місяці).

Провідним видом наукової творчості на четвертому курсі є написання курсової роботи з фахових дисциплін, які узагальнюють досвід науково-пізнавальної діяльності студентів, поглиблюють і закріплюють набуті знання та уміння.

На четвертому курсі (для бакалаврів), який наближує студентів до першої кваліфікаційної межі професійної підготовки, майбутні вчителі мають можливість виконувати і захищати на державному екзамені з педагогіки та фахових методик дипломну роботу, що є підсумком усієї науково-дослідної роботи. Вона має бути глибоким і повним самостійним дослідженням, яке відповідає вимогам до таких науково-методичних праць. Стає зрозумілим необхідність вибору теми наукового дослідження, результатом якого є дипломна робота, вже на адаптивному етапі, бо воно потребує тривалої роботи, проведення експериментальної перевірки висунених теоретичних положень у період проходження педагогічної практики в школі. Дотримання цих умов забезпечує розв'язання поставлених дослідницьких завдань.

Тема дипломної роботи часто є настільки цікавою для студентів, що стає пріоритетним напрямом їх професійних інтересів і після закінчення вузу. Саме у цій сфері майбутні вчителі досягають найбільш вагомих результатів діяльності освітянина.

Протягом навчання у педагогічному закладі студенти виконують різні за своїм характером, рівнем складності та змістом наукові роботи.

Реферат - це: 1) короткий виклад головного змісту певної роботи чи узагальнення ряду праць, які розкривають певну тему; 2) доповідь, заснована на огляді споріднених літературних чи наукових джерел.

Педагогічна функція реферату полягає в акцентуванні уваги студентів на конкретних фактах, явищах, подіях, у створенні умов для оволодіння прийомами наукової аргументації і доказу.

Як правило, реферат має письмову форму і може бути використаним для виголошення доповідей, підготовки наукового звіту, написання статті, а також для накопичення інформаційного фонду для подальшої дослідницької роботи. В тому випадку, коли йдеться про результати власного пошуку, він називається **авторефератом**.

Підготовка рефератів є важливим засобом формування у студентів способів та прийомів опрацювання літературних джерел. Це вибір теми та певного аспекту її вивчення з урахуванням елементів проблемності й актуальності, засвоєння правил послідовності пошуку літератури,

систематизації матеріалу, визначення основних положень, що вимагає від майбутнього вчителя спеціальної підготовки.

Особливості джерел, обраних для реферату, визначають його структуру. Наприклад, огляд наукової літератури повинен складатися з таких структурних компонентів:

- вступу, який дає уявлення про актуальність теми і завдання студента;
- основної частини, що містить стислий огляд і критичну оцінку наукових видань, їх порівняльне зіставлення, аргументацію положень, які автор вважає найголовнішими;
- висновків про можливість використання набутих знань у науковій чи практичній роботі;
- списку використаної літератури.

Якщо реферат відображає результати виконання наукової роботи, наведена структура доповнюється компонентами розкриття експериментальної частини дослідження, його теоретичної та практичної вагомості, а також рекомендаціями щодо доцільності використання запропонованої методики у педагогічній діяльності.

Головними **вимогами** до написання реферату є: осмислення теми дослідження, усвідомлення логіки викладання реферату, врахування вимог до оформлення (тема, керівник, план та зміст за схемою: вступна частина, головна та заключна, список використаної літератури з урахуванням бібліографічних вимог).

Критеріями оцінки якості складання реферату є:

1. Формулювання мети реферативної роботи.
2. Складання плану реферативної роботи.
3. Виділення головного, суттєвого при розкритті теми.
4. Виділення головного при роботі з літературними джерелами.
5. Висловлення особистого ставлення до явищ та подій, що вивчаються.
6. Використання логічних прийомів мислення.
7. Наукова аргументованість викладеного матеріалу.
8. Підведення підсумків та написання висновків.
9. Дотримання умов оформлення реферативної роботи.

Важливим етапом роботи майбутніх учителів над рефератами є їх обговорення чи захист. У цьому випадку майбутній учитель має змогу відстоювати свою точку зору, ділитися власними думками. Суттєвим недоліком в організації цієї роботи є дослівне читання реферату та його обговорення без попереднього ознайомлення з ним опонентів.

Повідомлення головних положень реферату (до 10 хв.) - більш ефективна форма підведення підсумків. Вона сприяє глибокому осмисленню змісту проблеми, розкриттю найбільш важливих положень: студент вчиться вільно володіти матеріалом, використовувати різноманітні форми наочності, ТЗН тощо.

Курсова робота – це навчальне завдання для студента, який вже має певний досвід наукової діяльності, набутий у процесі роботи над рефератами та опанування знань з педагогіки, психології та спеціальних дисциплін. Цей досвід дає можливість майбутньому вчителю виконувати самостійне дослідження, що за своїм змістом повною мірою відповідає науково-

методичному пошуку. Тому курсова робота не повинна обмежуватись реферуванням літературних джерел, а включати елементи нових здобутих знань.

Виконання курсової роботи передбачає таку послідовність дій: вибір теми та висвітлення її актуальності; складання списку літератури та її критичний аналіз; визначення теоретичного підходу до розв'язання визначеної проблеми, мети завдань і методики дослідження; проведення педагогічного експерименту та збір фактичного матеріалу; розробка отриманих результатів, їх якісний і кількісний аналіз; обґрунтування розроблених методичних рекомендацій та формулювання висновків проведеного дослідження; оформлення курсової роботи за існуючими вимогами та її захист.

На особливу увагу заслуговує визначення теоретичного підходу до розв'язання проблеми та розробка методики її дослідження. Ці складові курсової роботи мають бути взаємопов'язаними між собою і розкривати зв'язок педагогічної науки і практики.

Методика пошукової діяльності розглядається у вигляді системи дослідницьких процедур, які необхідно виконати для збору фактичного матеріалу, його обробки та отримання необхідних результатів.

Для цього необхідно: чітко сформулювати мету дослідження і гіпотетично передбачені очікувані результати; розробити експериментальні методики (опитувальні листки, навчальні тексти, творчі завдання тощо); окреслити етапи проведення експериментальної роботи з урахуванням вимог наступної кількісної обробки отриманих даних (методи і послідовність дослідницьких дій); обрати способи якісного та кількісного аналізу фактичного матеріалу; визначити експериментальну та контрольну групи; забезпечити педагогічні умови проведення експерименту.

Варто підкреслити, що мета підготовки курсової роботи є навчально-пізнавальною. Тому не слід проводити надто широкий за обсягом експеримент. Кількість учасників експерименту має відповідати його меті та завданням. Втім усі дослідницькі процеси мають виконуватися якомога чітко, конкретно, повно та обґрунтовано.

Доцільно дотримуватися такої структури курсової роботи: вступ, огляд літератури, теоретичні основи дослідження, експериментальна частина, аналіз отриманих результатів, висновки. Обсяг курсової роботи – 30-40 сторінок. Список використаної літератури – не менше 20 джерел з обов'язковим посиланням на них у тексті роботи.

Пропонуємо зразок оформлення титульної сторінки курсової роботи (див. Рис 1.3):

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Кафедра педагогіки
ТЕМА
Курсова робота з педагогіки Студента (-ки) ____ курсу _____факультету прізвище, ім'я по батькові
Науковий керівник: _____ (прізвище, ініціали, вчене звання, науковий ступінь, посада)
Житомир- 2002

Рис.1.3. Приклад оформлення титульного аркушу курсової роботи

Виконання та захист курсових робіт спрямовує студентів до найважливішого завершального етапу професійно-педагогічної підготовки – написання дипломних робіт.

Дипломна робота є завданням, яке виконує студент випускного (для бакалаврів – передвипускного) курсу відповідно до навчальної програми. Ця робота відіграє суттєву роль у системі професійної підготовки майбутнього фахівця, оскільки в концентрованому вигляді відображає результативність багаторічного процесу спільної праці викладача і студента, спрямованої на виконання соціального замовлення – підготовки висококваліфікованих кадрів.

Як важливий етап перевірки та оцінки ступеня підготовки у вищому навчальному закладі молодого фахівця, дипломна робота становить особливу комплексну форму контролю, що у найбільш повному і чіткому вигляді характеризує досягнутий кваліфікаційний рівень студента. Тому вимоги до дипломної роботи повинні співпадати з позиціями професіограми спеціаліста того чи іншого профілю.

Дипломна робота виконує різнопланові функції: *загальнопедагогічні* (контролюючу, навчальну, виховну); *специфічні функції* виявлення, виміру та оцінки професійно-педагогічної компетентності студента.

Поняття дипломної роботи має два значення: *процес* підготовки, виконання і завершення дипломного завдання та *результат*, який поданий у вигляді тексту, і *готовності* студента *до захисту* змісту роботи. В оцінці дипломної роботи враховується не лише якість самого рукопису та виступу автора з доповіддю, а й попередня навчальна діяльність студента, від якої залежить його здатність розкрити і пояснити основні положення власного педагогічного дослідження.

Керівником роботи може бути викладач, який має науковий ступінь або досвід науково-дослідної роботи. Він допомагає студенту у виборі теми дипломної роботи та у формі індивідуальних консультацій, рекомендацій та порад надає можливість майбутньому досліднику усвідомити характер та зміст самостійного науково-творчої роботи над дипломом.

Підготовка випускника, який виконує дипломну роботу, має відповідати таким **вимогам**:

- володіння комплексом знань, умінь і навичок у сфері професійної діяльності;
- ерудованість та обізнаність у суміжних галузях педагогічної науки;
- готовність до використання отриманої інформації на практиці;
- достатній рівень розвитку творчих здібностей;
- досвід самостійної роботи;
- усвідомлення своєї ролі як вчителя.

Найважливішою вимогою до дипломної роботи є органічне співвідношення її двох частин: теоретичної та практичної. Обґрунтування проблеми дослідження на основі критичного огляду літератури, визначення провідних ідей роботи обов'язково має знайти своє відображення у результатах експерименту, проведеного дипломантом. Теоретична і практична частини дипломної роботи разом складають цілісну структуру науково-пізнавального процесу.

Дипломна робота є одним з варіантів педагогічного дослідження, але її не можна зводити до спрощеного вигляду дисертації. Виконання дипломної роботи є органічною складовою навчального процесу як засіб перевірки всебічної готовності студента до самостійного наукового пошуку.

Всі види дипломних робіт мають таку загальну структуру:

ВСТУП (визначення теми та обґрунтування її актуальності; визначення об'єкта, предмета, завдань, гіпотези, методів дослідження; характеристика його новизни).

ОСНОВНА ЧАСТИНА (теоретичний аналіз літератури і практики роботи школи, висвітлення організації та результатів експерименту). Кількість розділів залежить від складності теми та специфіки змісту дослідження. Найбільш вживаною є структура, що складається з двох розділів, кожен з яких включає два чи три параграфи. В окремих випадках може застосовуватися простий структурний поділ роботи на 5-6 розділів.

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА (висновки на основі проведеного дослідження, які мають відповідати визначеним завданням).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

ДОДАТКИ (таблиці, схеми, плани-конспекти уроку, ілюстрації тощо).

Загальний обсяг дипломної роботи умовно складає 50-70 сторінок машинописного тексту. Титульний аркуш оформлюється аналогічно до курсової роботи.

Оформлення результатів наукового дослідження може бути представлене у вигляді наукової статті. Залежно від етапу наукової роботи стаття може носити як репродуктивний (представляти аналіз або узагальнення літератури), так і дослідницький характер (включати результати власного дослідження).

Науковою статтею будемо називати одну з форм представлення науково-дослідної роботи студентів, проведеної за певною темою та оформлену за допомогою використання наукового, науково-популярного або навчально-педагогічного стилів викладу матеріалу.

При написанні наукової статті може бути використаний як матеріал, зібраний при роботі над рефератом, курсовою або дипломною роботою, так і при глибокому вивченні, творчому осмисленні та систематизації загальнопедагогічних, психологічних, спеціальних знань, їх поповненні у процесі розв'язання визначеної проблеми, набутті вмінь проведення експериментального пошуку. В цілому наукова стаття має бути результатом активної творчої самостійності та ініціативи студента.

Порядок роботи над статтею:

- вибір теми дослідження (за власними інтересами, потребами навчального закладу або темами попередніх досліджень);
- пошук інформаційних джерел (наукові видання, навчальна література, словники, довідники, каталоги, різнопрофільні енциклопедії, періодичні педагогічні видання, збірники наукових статей тощо);
- залежно від характеру науково-дослідної роботи здійснення експериментальної перевірки;
- літературне оформлення отриманих дослідницьких матеріалів.

Доцільно дотримуватися такої структури наукової статті: вступ, виклад основних положень дослідження, експериментальна частина, аналіз отриманих результатів, висновки. Обсяг наукової статті – від 2 до 20 сторінок друкованого тексту (залежить від мети представлення матеріалу). Список використаної літератури подається за вимогою.

1.3.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

1. У чому полягає суттєва відмінність між організацією навчального процесу у вищій та загальноосвітній школі?
2. Чому НДРС – обов'язкова складова системи підготовки майбутнього вчителя?
3. Охарактеризувати основні форми НДРС у рамках навчального процесу і в позааудиторний час.
4. Вимоги до написання реферату.
5. Курсова робота як один з видів педагогічного дослідження, вимоги до їх виконання.
6. Розкрити вимоги до виконання дипломної роботи.

Завдання для самостійної роботи

1. З'ясуйте тематику наукових статей, виконаних на кафедрі студентами у попередні роки, ознайомтесь з деякими з них, дайте їм свою оцінку, дотримуючись основних критеріїв їх написання.
2. Складіть план роботи над власною науковою статтею, враховуючи методичні рекомендації, представлені у теоретичному блоці.

1.3.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

1. Допишіть пропущені слова у визначенні

Науково-дослідна робота студентів (НДРС)- -----, який є природнім продовженням і поглибленням навчального процесу шляхом вивчення -----, завдяки використанню системи методів педагогічних досліджень, що сприяє розвитку у студентів -----

2. Категорії основних форм науково-дослідної роботи студентів:

А	Освітня	Б	Форми НДРС, включені в навчальний процес
	Виховна		Форми НДРС, що виконуються у позанавчальний час

3. *Науковою статтею* називаємо одну з форм -----, проведеної за певною темою та оформлену за допомогою використання наукового, науково-популярного або навчально-педагогічного стилів викладу матеріалу.

4. *Назвіть основні форми представлення результатів науково-педагогічного дослідження студентів.*

1.3.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Вивчати та аналізувати педагогічні джерела.
2. Формулювати відповідні цілі здійснення науково-дослідної роботи.
3. Об'єктивно оцінювати результати розв'язання науково-дослідної проблеми.
4. Аналізувати методи науково-педагогічного дослідження.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Моделювати зміст отриманої інформації та форми її представлення.
2. Вчитись прогнозувати результати науково-дослідної роботи і передбачати можливі труднощі у процесі наукового пошуку.
3. Моделювати окремі етапи науково-дослідної роботи.
4. Проектувати методи науково-педагогічного дослідження відповідно до обраної проблеми.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Планувати цілі, завдання, програму науково-дослідної роботи відповідно до загальної теми дослідження кафедри, проблемного гуртка тощо.
2. Відбирати оптимальні шляхи досягнення мети науково-дослідної роботи.
3. Планувати власну науково-дослідну роботу на певний період.
4. Визначати головні напрями реалізації науково-дослідної роботи.
5. Розробляти конкретні методи наукового пошуку у процесі дослідження.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доцільні стосунки з усіма учасниками науково-дослідної роботи (викладачами, студентами, членами гуртка тощо).
2. Управляти своїми емоціями, поведінкою при здійсненні науково-дослідної роботи.
3. Долати труднощі, які виникають у процесі наукового пошуку.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати власну науково-дослідну діяльність.
2. Організовувати колективний науковий пошук актуальної педагогічної проблеми.
3. Стимулювати пошукову діяльність колег по навчанню за допомогою роз'яснення використання форм та методів науково-дослідної роботи студентів.
4. Організовувати вивчення передового педагогічного досвіду.

1.3.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Вивчення даної теми передбачає формування професійно-педагогічної спрямованості, зокрема сприяє розвитку у студентів наукового мислення (аналітичність, критичність, здатність до узагальнення тощо), потреби інтелектуального розвитку та самовиховання, забезпечує формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя, сприяє глибокому розумінню педагогічних явищ, інноваційному розв'язанню неординарних педагогічних завдань.

1.4. ПЕДАГОГІЧНА ПРОФЕСІЯ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Мета: з'ясувати основні категорії та поняття професійної діяльності вчителя; створити у студентів початкову позитивну установку на формування особистості вчителя; розвинути мотивацію до набуття вчительської професії; розкрити соціальну роль і функції вчителя, специфіку його діяльності, вимоги до нього з боку суспільства; формувати у студентів уміння розв'язувати педагогічні задачі.

Обладнання: плакати з висловлюваннями видатних мислителів про педагога, твори видатних педагогів, тести-опитувачі, картки з педагогічними задачами.

Ключові поняття: педагог; вчитель; викладач; вихователь; педагогічна діяльність; специфіка педагогічної діяльності; професіограма вчителя.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Сутність основних понять та категорій учительської професії.
2. Соціальна роль, функції вчителя, вимоги до нього.
3. Вчительство та розбудова сучасної української школи.
4. Інститут вчительства та інноваційні процеси.

II. Практична частина.

1. Обговорення проблемних питань за темою заняття.
2. Виконання практичних завдань з теми.
3. Тестування.
4. Розв'язування педагогічних задач.

III. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Ангеловски К. Учителя и инновации. - М., 1991.
2. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика: Учебник для вузов. – Санкт-Петербург: Питер, 2000.
3. Введение в специальность /Под ред. Л.М.Рувинского. - М.,1988. - Гл. 1, 2.
4. Жариков Е., Крушельницкий Е. Для тебя и о тебе. - М., 1991.
5. Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад //Освіта. - 1993. - 3 вересня.
6. Закон України "Про освіту" //Голос України. - 1991. - 26 червня.
7. Касьяненко М.Д. Педагогика співробітництва. - К., 1993. - Ч. I.
8. Слово про вчителя. - К.. 1985.
9. Кондрашова Л.В. Сборник педагогических сочинений. - М., 1987.
10. Макаренко А. С. Из лекции "Воспоминание о семье и школе": Хрестоматия по педагогике. - М., 1973. - С. 21-22.
11. Мудрик А.В. Учитель: мастерство и вдохновение. - М., 1986.
12. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті: Проект. – К: Шкільний світ, 2001.
13. Николаенко Д.Ф., Шкиль Н.И. Становление учителя. - К., 1996.
14. Общие основы педагогики /Под ред. Ю.В.Гербева. - М., 1980.
15. Педагогический словарь. - М., 1960.

- 16.Профессия - учитель: беседы с молодыми учителями /Под ред. Э.Г.Онушкина, - М., 1987.
- 17.Синиця І.О. З чого починається педагогічна майстерність? - К., 1979.
- 18.Синиця І.О. Про педагогічний такт учителя. - К.: Рад. шк., 1979.
- 19.Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю. - К., 1979.
- 20.Чернокозов И.И. Профессиональная этика учителя. - К.: Рад. школа, 1988.
- 21.Якуба О.О. Соціологія: Навч.посібник для студентів. – Харків: Константа, 1996.

1.4.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Професію вчителя називають вічною. З моменту свого існування людина завжди відчувала потребу вчити - передавати досвід молодшому поколінню, і вчитися - оволодівати свідомо, цілеспрямовано досвідом життя.

Наставниками молоді, як правило, ставали найбільш знаючі і поважані люди. Важливість справи, яку вони виконували, та авторитет кращих учителів визначили відповідний соціальний статус учительської професії.

Інститут учительства почав формуватися в той час, коли навчання і виховання виділились у суспільстві в окрему соціальну функцію. У Древньому Вавилоні, Єгипті, Ассирії, на Древньому Сході вчителями виступали в основному жерці. Таким чином, інститут учительства злився із соціальним інститутом релігії і був йому повністю підпорядкований. Оскільки жерці складали привілейовану касту, то соціальний статус учительства був надзвичайно високим. У державах Древньої Греції вчителями були вільні громадяни, їх називали граматистами, педономами, дидасками чи педотрибами. Нерідко вони самі утримували приватні школи. У Древньому Римі вчитель вперше стає державним службовцем, що призначається самим імператором. Поряд з цим праця вчителя часто була найманою і навіть рабською.

В епоху середньовіччя вчитель повинен був обов'язково бути духовною особою. Освіта поступово перетворювалася на безсловесну служницю релігії; поведінка, статус, методи роботи, обов'язки вчителя диктувалися релігійними канонами. Особливі вимоги пред'являлися до особи вчителя у системі єзуїтського виховання (абсолютна субординація учителів за релігійними званнями, цілковита дисципліна і чернечий спосіб життя, висока вимогливість до себе та учнів). У пізньому середньовіччі, однак, починає формуватися інститут найманого світського вчительства. При цьому при дворах аристократів соціальний статус учителя прирівнюється до положення обслуговуючого персоналу.

У період феодалізму професія вчителя вперше набуває масовості, зростає кількість приватних учителів. Коли почали формуватися буржуазні європейські держави, з'явився перший досвід спеціальної державної педагогічної освіти. У зв'язку з цим держава чітко формулювала свої вимоги до вчителя у певних законодавчих актах і поставила професію учителя у залежність від ідеології, національності, політики, права, релігії та інших соціальних інститутів. Наостанок у період розвитку капіталізму вперше з'являється інститут жіночого вчительства (гувернантки, наставниці, домашні виховательки, народні вчительки та ін.).

За багатовікову історію людство накопичило колосальний культурно-освітній та виховний досвід. Соціум відбирає з нього найбільш цінне і необхідне для засвоєння молодим поколінням і транслює його молоді через особу вчителя. Основоположник наукової педагогіки великий слов'янський педагог Ян Амос Коменський писав, що вчителям доручена прекрасна посада, вище за якої нічого не може бути під сонцем. К.Д.Ушинський вказував, що справа вчителя, скромна з виду, - одна з найбільш значних справ в історії.

Професія вчителя вимагає всебічних знань, безмежної душевної щедрості, мудрої любові до дітей. Тільки кожний день з радістю віддаючи себе дітям, можна залучити їх до науки, заохотити до праці, передати їм глибоку віру в торжество загальнолюдських цінностей, закласти непорушні основи моральності. Саме вчителеві належить втілити в життя основні принципи освіти суверенної української держави:

- доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освіти;
- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- гуманізм, демократизм;
- пріоритетність загальнолюдських цінностей над політичними і класовими інтересами;
- органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність державної системи освіти від політичних партій, інших громадських і релігійних організацій;
- науковий, світський характер освіти у державних навчально-виховних закладах;
- інтеграція з наукою та виробництвом, взаємозв'язок з освітою інших країн;
- єдність і наступність, безперервність і різноманітність освіти, відповідність її світовому рівню.

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті визначає підготовку педагогічних кадрів у нашій державі як центральне завдання модернізації освіти, провідний принцип державної освітньої політики. Для підтримки науково-педагогічних працівників, підвищення їхньої відповідальності за якість навчання дітей та молоді *українська держава забезпечує:*

- розробку і вдосконалення нормативно-правової бази професійної діяльності вчителя (педагогічного працівника) та його соціального захисту;
- прогнозування державних потреб у педагогічних і науково-педагогічних кадрах;
- створення конкурентоспроможної й гнучкої системи навчальних закладів та програм для підготовки педагогічних кадрів;
- розробку і впровадження державних стандартів педагогічної освіти різних освітньо-кваліфікаційних рівнів (бакалавр, спеціаліст, магістр);
- створення нового покоління навчально-методичної літератури для вищих педагогічних закладів освіти з психолого-педагогічних і методичних навчальних дисциплін та навчально-методичних комплектів для вчителів;
- впровадження системи цільового державного фінансування підготовки педагогічних кадрів та їх професійного вдосконалення;

- оновлення системи морального стимулювання професійного росту педагогів і науковців.

Державна політика в галузі підготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів спрямовується на вдосконалення професійного відбору та підготовки молоді, створення необхідних умов для формування готовності до вибору педагогічної професії та системи професійного відбору молоді до вищих педагогічних закладів.

Держава забезпечує умови для підвищення престижу і соціального статусу педагогічних та науково-педагогічних працівників, умови їхнього професійного і культурного зростання.

Педагогічною діяльністю в українській державі можуть займатися особи з високими моральним якостями, які мають відповідну освіту, у певних випадках - професійну практичну підготовку, фізичний стан яких дозволяє виконувати обов'язки педагогічного працівника.

При цьому педагогічні працівники **зобов'язані**:

- настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, відданості, патріотизму, гуманізму, доброти, стриманості, працелюбства, поміркованості, інших добродітностей;
- виховувати повагу до батьків, жінки, національної культури, духовних, історичних цінностей України;
- стимулювати інтерес до історії, походження, державного та соціального устрою як своєї країни, так і інших держав;
- культивувати дбайливе ставлення до навколишнього середовища;
- готувати до свідомого життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;
- дотримуватися педагогічної етики, моралі, поважати гідність дитини, учня, студента;
- захищати молодь, дітей від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігати вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам;
- постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну та політичну культуру.

У чому полягають **особливості праці вчителя**? Може, в тому, що вчитель має справу з людиною? Але у спілкування з людиною входить багато людей: юристи, лікарі, актори... Специфіка педагогічної професії визначається призначенням учителя в суспільстві.

1. Вчитель - **посередник** між суспільством і молодою людиною, яка постійно вдосконалюється. Він повинен передати дітям усе найкраще від попередніх поколінь і застерегти від суспільних недоліків і хвороб. Учитель формує у молодого покоління не тільки знання, але й певний світогляд, ідеали, громадянську позицію, виховує духовно-моральні начала.

2. Професія вчителя - одна із **наймасовіших** у країні. Масовість професії сама по собі говорить про її значущість, але разом з тим вимагає особливої турботи кожного вчителя про підвищення суспільного престижу педагогічної професії.

3. Вчитель - це людина, **спрямована в майбутнє**. Його діяльність орієнтована на формування людини, чия активність розгорнеться завтра, в інших умовах, які передбачити і спрогнозувати треба вже сьогодні.

4. Учитель **управляє** найбільш складним процесом - процесом творення особистості. Складність цього процесу визначається постійними змінами в особистості вихованця. З цього приводу не можна підходити з однаковою міркою до одного учня в різний час. У руках педагога немає вимірювальних приладів, як у багатьох інших спеціалістів. Головне в його роботі - керування виникаючими у процесі навчання і виховання відношеннями. Учитель повинен знаходити правильні педагогічні рішення у мінімально короткий час з урахуванням багатьох конкретних умов даної ситуації, що завжди складно.

5. Суспільство покладає на вчителя особливу **відповідальність**. Учителю довіряється дитина в той час, коли вона найбільш податлива до впливу. Учитель допомагає учням оволодівати знаннями, вміннями, навичками, сприяє формуванню ідеалів та життєвих установок дитини, тобто в його руках доля всього життя людини. Платон писав, що якщо чоботар погано виконуватиме свої обов'язки, то держава від цього не дуже постраждає, - в країні громадяни будуть тільки трохи гірше одягнені: але якщо вихователь дітей погано виконуватиме свої обов'язки, то в країні з'являться цілі покоління невігласів і нерозумних людей.

У педагогіці є аксіома: інтелект загострюється інтелектом, характер виховується характером, особистість формується особистістю.

Учитель повинен знати все і ще трохи - у цьому жарті є чимала частка істини. Відмінне знання науки, основи якої викладає вчитель, - елементарна і необхідна вимога. Досвідчені вчителі стверджують, що улюблений предмет засвоюється в десять разів продуктивніше, ніж нелюбимий.

Проте для вчителя важливі не тільки спеціальна підготовка і загальна ерудиція, але й гнучкість мислення, вміння творчо підходити до вирішення пізнавальних і практичних задач. Можливість стежити за думкою вчителя виробляє у школярів культуру мислення.

Усі особистісні риси вчителя мають професійну значущість. Разом з тим не можна уявляти собі образ учителя як деяку стандартну, незмінну модель, яка складається із загальноприйнятих доброчинностей. Ніщо людське вчителю не чуже. Проте майбутньому і молодому педагогові корисно мати орієнтири у вигляді бажаних властивостей характеру для професійно-педагогічного самовиховання.

1. **Комунікабельність, товарииськість.** Замкнутий вчитель свідомо чи несвідомо створює стіну взаємо нерозуміння між собою та учнями. Йому важче, ніж товариському вчителю, проникати у внутрішній світ своїх учнів.

2. **Самовладання.** Учитель, який володіє своїми емоціями та почуттями, не дратується за дрібниць, на робить поспішних висновків і зауважень, тобто не зловживає покараннями (сильними прийомами виховання). Недарма говорять, що "сильні" прийоми найчастіше потрібні саме слабким педагогам. К.Д.Ушинський вважав, що вчитель повинен мати нескінченне терпіння. Живість реакції і емоційність у роботі з учнями мають поєднуватися з витримкою і самовладанням учителя.

3. **Наполегливість** у досягненні мети. Учитель-майстер невідступний у досягненні своєї мети, у своїй вимогливості. Він добре розуміє смисл прислів'я “Крапля січе камінь не своєю силою, а своїм частим падінням”.

4. **Оптимізм і гумор**, що є каталізаторами активності виховного процесу. А.С.Макаренко вчив педагогів створювати мажорний, радісний настрій колективу дітей, підходити до виховання з “оптимістичною гіпотезою”, тобто вірити в позитивні складові характеру вихованця і спиратися на них.

Визначимо головні соціальні функції, які має виконувати сучасний вчитель в українському суспільстві:

1. **Презентаційна** функція, що полягає у наданні вихованцям адекватно представленого навчального матеріалу, необхідного для їх соціалізації у вигляді певної знакової системи, прийнятної у соціумі. Ця функція по суті абстрагована від конкретних форм навчання, бо орієнтована на сам факт викладання навчального матеріалу.

2. **Соціалізаційна** – подання необхідної допомоги учням у процесі їх соціалізації.

3. **Посередницька** – посередництво між суспільством та дитиною у засвоєнні нею корисної соціальної інформації.

4. **Інсентивна** – полягає у тому, щоб викликати в учнів інтерес до представленої їм соціокультурної інформації. Її реалізація пов'язана з постановкою питань, оцінюванням відповідей та міркувань учнів.

5. **Корекційна** – доповнює соціалізуючу функцію у контексті виправлення та співставлення результатів засвоєння соціокультурної інформації.

6. **Діагностична** – полягає у своєчасній діагностиці рівня соціалізації особистості учня, темпів формування його “Я-концепції” тощо.

Можна виділити кілька основних типів учителів за спрямованістю їх діяльності та характером взаємин з вихованцями.

Перший тип. Характеризується активно-позитивною спрямованістю діяльності, високими ерудицією та рівнем педагогічної культури. Любить свою професію, дітей.

Другий тип. Характеризується ситуативністю ставлення при загальній емоційно-позитивній спрямованості. Учителі цього типу потрапляють під вплив своїх настроїв і переживань, оцінка особистості дитини значною мірою залежить від рівня його знань і поведінки.

Третій тип. Проявляється в нечітко вираженій емоційно-позитивній спрямованості у спілкуванні з дітьми. Замкнутість, сухість у звертанні, офіційний тон учителя є в основному результатом його особистої впевненості, що тільки вимогливість може забезпечити успіх у навчанні і вихованні учнів. Вступає з учнями в ділове спілкування.

Четвертий тип. Характеризується емоційно-негативною спрямованістю ставлення вчителя до учнів. Спостерігається в учителів з низьким рівнем загальної та педагогічної культури. Учитель створює у класі атмосферу постійної напруженості, уроки проводить нервово, бачить в учнях тільки непосидючих ледарів.

П'ятий тип. Характеризується емоційно-негативною спрямованістю ставлення вчителя до учнів. Педагогічні інтереси відсутні або слабо

розвинені. Такий учитель уникає вступати з учнями в неформальне спілкування.

Проаналізуємо також **основні групи вимог**, які ставляться суспільством до вчителя:

➤ *загальногромадські* - оптимізм, бажання працювати, загальнолюдський гуманізм;

➤ *морально-педагогічні* - висока ерудиція та культура, високий рівень моральних взаємин з людьми, педагогічна самоактуалізація, усвідомлення себе як суб'єкта педагогічної діяльності;

➤ *індивідуально-психологічні* вимоги - самостійність і діловитість, наявність певних педагогічних здібностей, цільність характеру;

➤ *практично-соціальні* - загальнопедагогічні, загальнотрудові, вимога постійної самоосвіти.

Підготовка вчителів та інших педагогічних працівників в Україні ведеться в педагогічних училищах і технікумах, педагогічних інститутах і університетах.

Як і представники інших професій, випускники педагогічних навчальних закладів отримують такі **рівні педагогічної кваліфікації**:

- *молодший спеціаліст* - забезпечують педагогічні технікуми та училища, інші навчальні заклади еквівалентного рівня;

- *бакалавр* - забезпечують коледжі, інститути педагогічного профілю;

- *спеціаліст* - забезпечують інститути, інші навчальні заклади еквівалентного рівня;

- *магістр* - забезпечують інститути, академії, університети, інші навчальні заклади, що мають відповідний сертифікат.

Випускники педагогічних навчальних закладів, як і всі педагогічні працівники, мають право на: захист професійної честі та гідності; вільний вибір форм, методів, засобів навчання, виявлення педагогічної ініціативи; індивідуальну педагогічну діяльність; участь у громадському самоврядуванні, виборах керівників навчально-виховних закладів та їх структурних підрозділів, якщо це передбачено статутами цих закладів; користування подовженою оплачуваною відпусткою; пільгове забезпечення житлом у порядку, встановленому законодавством; підвищення кваліфікації, вільний вибір змісту програм, форм навчання, організацій та установ, які здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку.

Важлива особливість праці вчителя сьогодні - її творчий характер, інтеграція педагогічної теорії і практики. Прикладом є діяльність педагогів-новаторів, авторські школи, творчі групи вчителів, об'єднання педагогів-новаторів та ін. Тому важливим є розгляд інноваційних процесів у вчительському середовищі як альтернативи інертності та консервативності сучасної школи.

Щодо сприйняття інновацій вчителів умовно можна поділити на кілька груп: новатори, передові, помірковані, глибоко помірковані та інертні.

Психологи та соціологи стверджують, що основна перспектива в інноваціях може бути сформульована в таких проблемах: наскільки є необхідним навчання під безпосереднім керівництвом вчителя? яку частину часу вчитель має відводити на викладання у великих чи малих групах (класах) і яку частину його часу можна було б виділити на підготовчу чи заключну роботу?

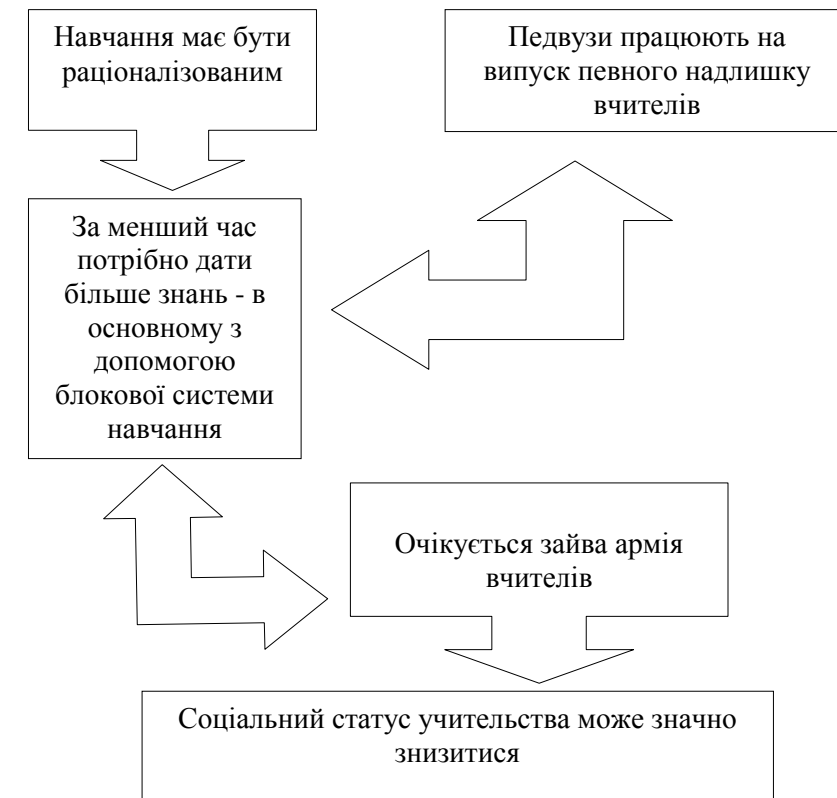
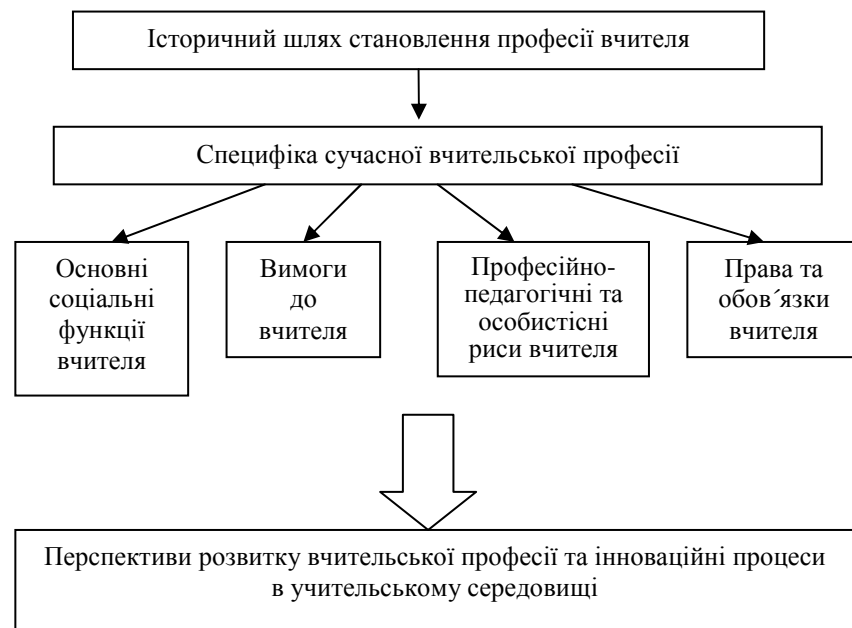

Рис.1.4. Перспективи розвитку професії вчителя у соціальному розподілі праці

Дослідники вважають, то в майбутньому розвинені країни прийдуть до серйозних проблем у межах інституту вчительства, які можна схематично представити як на рис.1.4.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

1.4.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Практичні завдання студентам

1. Оцініть ступінь вираженості своїх особистих рис за такою шкалою:

комунікабельний	3	2	1	0	1	2	3	замкнений
твердий	3	2	1	0	1	2	3	м'який
емоційний	3	2	1	0	1	2	3	раціональний
вольовий	3	2	1	0	1	2	3	безвольний
організований	3	2	1	0	1	2	3	неорганізований
сором'язливий	3	2	1	0	1	2	3	владний
швидкий	3	2	1	0	1	2	3	повільний
контактний	3	2	1	0	1	2	3	неконтактний
зібраний	3	2	1	0	1	2	3	незібраний
активний	3	2	1	0	1	2	3	пасивний
рішучий	3	2	1	0	1	2	3	часто сумніваюсь
спокійний	3	2	1	0	1	2	3	тривожний
сильний	3	2	1	0	1	2	3	слабкий
імпульсивний	3	2	1	0	1	2	3	стриманий
наполегливий	3	2	1	0	1	2	3	не наполягаю
змінюваний	3	2	1	0	1	2	3	постійний

Більший ступінь вираженості якості відповідає більш високому балу.
Побудуйте криву своєї самооцінки.

2. Спробуйте у студентській групі розібрати і оцінити таку педагогічну ситуацію:

На класних зборах вирішують, як використати гроші, зароблені учнями влітку. Класний керівник пропонує їх зібрати на придбання комп'ютера для школи. Діти вимагають роздати гроші кожному...

Пропонується така методика аналізу ситуації.

А. Що сказав учитель? /Далі пропонується репліка та можлива оцінка за п'ятибальною шкалою: *можливо, мало ймовірно, неможливо*/:

1. "Виходить, я не правий? Жаль".
2. "Хто це вас так надоумив?"
3. "Ну що ж, чиніть, як знаєте".
4. "Доведеться поговорити з вашими батьками, може, вони зрозуміють мене краще".
5. "І все ж я думаю, що ви зміните своє рішення".
6. Нічого не став доводити, вийшов із класу.

Студенти можуть продовжити самі, запропонувати свої варіанти.

Б. Як Ви вважаєте, в даному випадку вчитель зіткнувся зі складною ситуацією?

1. "Нічого особливого в цій ситуації немає".
2. "Скоріше ситуація незвичайна".
3. "Надзвичайно нестандартна ситуація".

В. Ви вважаєте, що в таких випадках потрібно реагувати?

1. "Негайно".
2. "Краще стриматися".
3. "Вчинити за обставинами".

Г. У випадку, якщо діти наполягатимуть і гроші треба буде роздати:

1. "Авторитет вчителя серйозно постраждає".
2. "Навряд чи це відіб'ється на авторитеті вчителя".

Д. Якщо ви вважаєте, що пропозиція вчителя є помилкою, вибачення перед класом...

1. "Обов'язкове".
2. "Можливе, дивлячись за обставинами".
3. "Зовсім не обов'язкове".

Е. Факт визнання вини з боку вчителя... .

1. "Зменшує /збільшує/ авторитет вчителя".
2. "Не підвищує авторитет вчителя, але допомагає достойно вийти з такої ситуації".
3. "Не має ніякого значення для авторитету".

Є. Міркування над такою ситуацією ви вважаєте...

1. "Такими, що відносяться /не відносяться/ до роботи".
2. "Корисними /шкідливими/ для роботи".
3. "Цікавими /нецікавими/".

Спробуйте проаналізувати кілька відповідей-оцінок студентів групи під час розбору ситуації. Ця ситуація застосовується з діагностичною метою, допомагає виявити тип незалученої професійної поведінки, особливості якої - підміна професіоналізму інтуїцією. Бажано так побудувати обговорення, щоб воно стало засобом рольового навчання студентів.

Педагогічні задачі

(запропонуйте максимально можливу кількість розв'язків)

Задача № 1

Деякі вчителі вважають, що вони не повинні копіювати роботу педагогів-новаторів і не треба вивчати їх досвід.

Чи згодні Ви з думкою цих учителів? Ваше ставлення до передового педагогічного досвіду. (Найвищий бал розв'язання задачі - "добре").

Задача № 2

На класній годині з проблем профорієнтаційної роботи виникла суперечка про те, що професія вчителя одноманітна, бо він увесь час викладає один і той самий предмет, ті самі теми і тому ця професія не може вважатися творчою.

Що б Ви відповіли учням? Які Ваші думки з приводу особливостей учительської професії? (Найвищий бал розв'язання задачі - "добре").

Задача № 3

Слухачі школи майбутнього педагога вважають, що головним для вчителя й любов до дітей, уміння встановити з ними контакт, важливо також знати свій предмет і методи його викладання.

Чи правильне уявлення мають старшокласники про вимоги до учителя? До його професії? Що б Ви додали до цих слів випускників? (Найвищий бал розв'язання задачі - "відмінно").

Задача № 4

Студенти-практиканти, відвідуючи уроки досвідченого вчителя, були вражені глибиною його знань, професійною майстерністю. На питання студентів, як учитель досягнув такого рівня, він відповів, що має власну багату бібліотеку, давно виписує методичні журнали, вивчає передовий педагогічний досвід, весь час оновлює конспекти уроків.

Які висновки слід зробити майбутнім учителям? (Найвищий бал розв'язання задачі - "задовільно").

Задача № 5

Молодий, учитель мав звичку вживати на уроці слова-паразити. Учні, здавалося б, уважно слухали вчителя, проте, як виявилось, рахували кількість зайвих слів, що їх постійно вживав учитель.

Які висновки повинен зробити вчитель? (Найвищий бал розв'язання задачі - "задовільно").

Задача № 6

У колі майбутніх педагогів виникла суперечка - що означає бути справжнім педагогом?

- Педагогом не можна стати!.. Ним потрібно народитися.
- Дурниці. Це фаталізм!
- Педагог "милістю Божою", так, чи що?
- Хто народився без педагогічного таланту, того ніякий інститут не зробить справжнім педагогом.
- А я думаю, що педагогом можна стати. Часто в інституті вдається привити любов до вчительської професії.

Закінчіть суперечку студентів. Які шляхи становлення вчителя? (Найвищий бал розв'язання задачі - "відмінно").

Задача №7

Ми з подругою багато сперечалися – яку професію обрати? І одне не підходить, і інше...

- Я точно знаю, куди не піду – у вчителі – не хочу псувати нерви; не піду у хімічне виробництво: від стикання з хімічними препаратами можна втратити здоров'я; на фабрику не піду – перетворишся у робота з низькою платнею. Я хочу щоб на моїй роботі не псувалося здоров'я і було цікаво. Хочу, щоб вона була пов'язана з тваринами і численними поїздками.

- - Тоді тобі треба йти працювати до цирку! – сказала подруга і додала, - а мені аби платили пристойно.

Я потім довго думала. Сумніваюсь, що у мене є талант для цирку. Може, подруга права: якщо немає покликання, треба думати про зарплатню?

1. *Які мотиви вибору професії у дівчат?*
2. *Який прийом педагогічної дії був використаний у цій ситуації?*
3. *Які соціальні критерії поведінки дівчат ви можете назвати?*
4. *Як дівчата визначили соціальний статус професії вчителя?*
(Найвищий бал розв'язання задачі - "відмінно").

Завдання для самостійної роботи

1. Підготуйте огляд матеріалів передового педагогічного досвіду області (свого району, своєї спеціальності).
2. Підготуйте огляд публікацій з журналу "Рідна школа" (за останній рік), які висвітлюють діяльність та досвід кращих учителів України (за своєю спеціальністю).

1.4.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1. У чому полягають основні соціальні функції учителя?
2. Порівняти зміст учительської професії з іншими професіями в суспільстві.
3. Назвати основні вимоги, які ставить суспільство до вчителя.
4. Пояснити відмінність і порівняти терміни "вчитель", "викладач", "педагог", "вихователь".
5. Показати взаємозв'язок розвитку вчительської професії з соціальними процесами у суспільстві.
6. Пояснити причини необхідності введення інновацій у вчительському середовищі.
7. Класифікувати основні вимоги суспільства до вчителя, використовуючи різні підходи: з боку його участі в навчанні дітей; як вихователя підростаючого покоління; як представника державної установи; з боку його особистісних рис.
8. Зробити повідомлення про кращого вчителя вашої школи.
9. Проаналізувати, чого чекає сучасне суспільство від учителя.
10. Учитель - не професія, а особисте покликання людини. Чи згодні ви з цим твердженням?
11. Проаналізувати, чи можуть особистісні та професійні риси вчителя ввійти у суперечність?

12. Висловити особисте судження на основі даних, які маєте: Чи існує особлива вчительська мораль? У чому, по-вашому, головна особливість заповідей учительської професії?

13. Зробити висновки щодо важливості впливу педколективу школи на особистість учителя та ступінь цього впливу.

14. Проаналізувати і пояснити слова В.О.Сухомлинського: "У вихованні та навчанні підростаючого покоління колективні відносини вчителів є вирішальною умовою успіху".

15. Як ви вважаєте, вчителеві треба знати "все про небагато речей" чи "потрошку про все"? Чи обов'язково вчителеві мати хоббі?

Тестові завдання

(виберіть правильні відповіді серед запропонованих)

1. *Професійна придатність вчителя – це:*

а/ необхідний комплекс умінь, які набуваються у процесі здобуття вищої освіти;

б/ показник рівня засвоєння вчителем спеціальних знань;

в/ необхідний комплекс здібностей, фізичних, нервово-психічних і моральних якостей, що потрібні для набуття певних робочих функцій і успішної діяльності у сфері освіти.

2. *До основних функцій педагога відносяться:*

а/ навчальна, виховна, психолого-педагогічна та соціальна;

б/ навчальна та виховна;

в/ морально-формуюча, навчаюча, суспільно-ідеологічна;

г/ соціально-політична та навчаюча.

3. *Суспільство ставить до вчителя такі морально-педагогічні вимоги:*

а/ наявність певних моральних цінностей, вміння спілкуватися;

б/ висока ерудиція та культура, високий рівень моральних взаємин з людьми, педагогічна самоактуалізація;

в/ висока фахова підготовка, ерудиція і культура поведінки;

г/ комунікабельність, організаційні вміння.

4. *Стосовно ставлення учителів до новацій їх можна умовно поділити на кілька груп, а саме:*

а/ новатори, умовні новатори, консерватори;

б/ передові, умовно передові, відсталі;

в/ новатори, передові, помірковані, глибоко помірковані, інертні;

г/ педагоги-майстри, педагоги-методисти, стажисти.

5. *До практично-соціальних вимог до вчителя відносяться:*

а/ відповідний рівень освіти, фах, ерудиція та культура;

б/ вимога постійної самоосвіти, виконання норм поведінки;

в/ вимога постійної самоосвіти, загальнопедагогічні та загальнотрудові вимоги;

г/ самостійність і діловитість, наявність педагогічних здібностей, цільність характеру.

Методика визначення наявності лідерського та адміністративного начал

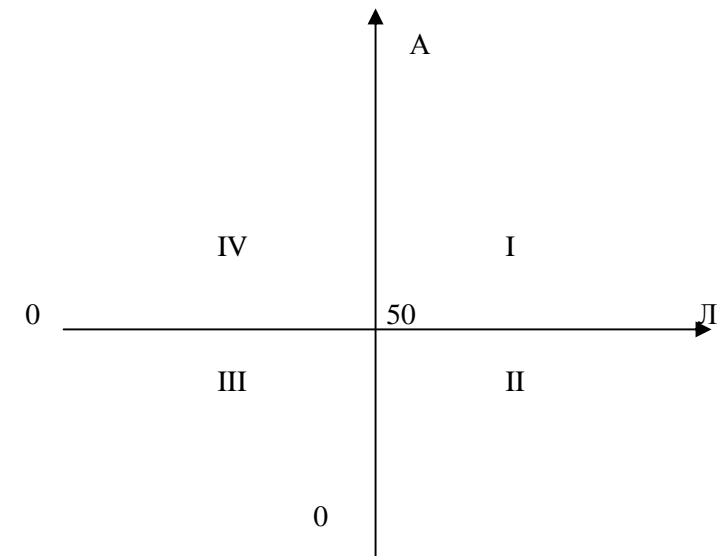
Оцініть наведені далі висловлення від 0 до 10

1. Я за те, щоб всякий колектив сам вибирав собі керівника.

2. Коли потрібно, я вмію змусити людей працювати.
3. Мені довіряють свої особисті таємниці.
4. Усі прагнуть до влади, і я - не виключення.
5. Я вступаюсь за своїх товаришів усякий раз, коли з ними чинять несправедливо.
6. "Якщо кінь везе погано, його треба бити" - це правильне прислів'я.
7. Ті, хто сперечається, часто обирають мене своїм арбітром.
8. Думаю, людям корисно мати твердого керівника, непохитного і жорстокого.
9. Головне - всякими засобами змусити людей робити те, що потрібно.
10. Я можу поладити з людьми, навіть якщо вони мені не до душі.
11. Звичайно я готовий діяти заради загального блага.
12. Люди різні, але наказ для всіх має бути однаковим.
13. В інтересах справи я готовий погодитися з думкою, яка суперечить моїй.
14. Успіху досягне лише той, кого бояться.
15. Прагну, щоб кожен міг проявити свої сили і здібності якнайкраще.
16. Обговорення навіть важливого для всіх питання займає надто багато часу. Думаю, що не помилюсь, якщо прийму рішення сам.
17. Мені вдається повести людей за собою, навіть якщо вони незалежні від мене.
18. Коли треба, я вмію поставити себе так, що зі мною погоджуються.
19. Нерідко мені довіряють діяти від імені колективу.
20. Повне одноначалля - ось секрет успіху колективу.

Порахуйте суму балів у парних /А/ та непарних /Л/ висловленнях. Ви дізнаєтесь про співвідношення в собі лідерського та адміністративного начал. Відкладіть отримані числа на відповідних осях А та Л.

Якщо точка потрапила у перший квадрант, то це означає, що лідерські здібності у вас поєднуються з адміністративними, якими теж не слід нехтувати. Точка у другому квадранті свідчить про перевагу у вас лідерських якостей. Потрапивши в третій квадрант, можете зробити висновок, що поки на роль керівника вам претендувати не варто. Не набагато почесніше опинитися у четвертому квадранті - там заповідник адміністраторів учорашнього дня.

1.4.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати соціальну роль, функціональні обов'язки вчителя.
2. Осмислювати специфіку вчительської професії.
3. Вивчати і аналізувати психолого-педагогічну літературу, різноманітні концепції щодо проблеми професійної діяльності вчителя.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Осмислювати перспективи розвитку вчительської професії.
2. Виділяти основні завдання вчительської професії.
3. Проектувати окремі компоненти змісту, форм і методів виховного процесу.
4. Моделювати елементи навчальної роботи вчителя.
5. Проектувати форми та методи власної самовиховної, самоосвітньої роботи.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Добирати оптимальну навчально-виховну інформацію, форми та методи педагогічного процесу.
2. Планувати навчально-виховний процес.
3. Вчити своїх вихованців виділяти головні напрями у навчанні та життєдіяльності.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доброзичливі стосунки з учнями, колегами, батьками.
2. Встановлювати особистісну і ділову взаємодію в педагогічному процесі.
3. Орієнтуватися в педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні способи їх вирішення.
4. Здійснювати індивідуальний і диференційований підхід до учнів.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати власну педагогічну діяльність.
2. Організовувати пізнавальну діяльність учнів, стимулюючи розвиток їх самостійності, відповідальності, активності.
3. Приймати оптимальні рішення в конкретних педагогічних ситуаціях.
4. Створювати умови, що сприяють розвитку потенціальних можливостей розвитку учнів.
5. Вчити учнів способам самоорганізації діяльності та поведінки.

1.4.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Вивчення даної теми спрямоване на формування гуманістичної професійно-педагогічної спрямованості, зокрема ерудованості, переконаності, інтересу до педагогічної роботи, високої моральності, людяності та чуйності, педагогічної культури та етики. У межах заняття містяться методики, з допомогою яких перевіряється рівень сформованості окремих моральних рис і професійно-педагогічної спрямованості.

1.5. САМОВИХОВАННЯ ТА САМООСВІТА В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Мета: розкрити роль самоосвіти та самовиховання в розвитку особистості вчителя; проаналізувати шляхи самоосвітньої діяльності щодо оволодіння професійними знаннями та вміннями; сформувати потребу в самопізнанні, самовдосконаленні, а також ознайомити студентів з технікою і прийомами самовиховання; виробити у них уміння складати програму самовиховання та самоосвіти.

Обладнання: опорні схеми основних понять теми.

Ключові поняття: самовиховання; самоосвіта; самостійна робота; НОП студента, вчителя.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Роль професійного самовиховання у розвитку особистості вчителя.
2. Самоосвіта як один із шляхів професійного становлення вчителя. Співвідношення між поняттями “освіта”, “самоосвіта” та “самостійна робота”.
3. Методи самостійної навчальної діяльності як основа формування професійної самоосвіти.
4. Місце самоосвіти у системі професійної підготовки вчителя. Наукова організація праці студента.

II. Практична частина.

1. Виконання завдань на розвиток педагогічних умінь і навичок.
2. Аналіз самоосвітньої та самовиховної діяльності видатних людей.
3. Розв’язання педагогічних задач.

III. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Бардина К.В. Как научить детей учиться: Книга для учителей. – М.: Просвещение, 1987.
2. Введение в специальность /Под ред. Рувинского Л.М. – М., 1988. - Гл.3,4.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.
4. Гришин Д.М., Колдунов Я.И. Руководство самовоспитанием школьников. – М., 1975.
5. Дубасенюк А.А. Профессиональное становление педагога. – Житомир, 1993.
6. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя. – М., 1989. - С.5-14, 21-51.
7. Жуковский А.А., Малхасян А.Т. Как самостоятельно учиться. – М., 1974.
8. Закон України “Про освіту” //Голос України. - 1996. – 25 квітня. – С.1-3.
9. Зязюн І.А., Сагач Г.А. Краса педагогічної дії: Навч. посібник для вчителів, аспірантів, студентів. - К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997.
10. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. – К., 1993. – Ч.1.

- 11.Макаренко А.С. Заявление в центральный институт организаторов народного просвещения //Пед. соч. в 8-ми т. – Т.1. – С.8-11.
- 12.Макаренко А.С. О воспитании. Разд. «Мысли, суждения». – М., 1988.– С.153-165.
- 13.Основы педагогического мастерства /Под ред. И.А.Зязюна. – М., 1989.
- 14.Положення про атестацію педагогічних кадрів /Інформац. збірник МО України. – К., 1992. - №20-23.
- 15.Положення про загальноосвітній навчально-виховний заклад /Освіта. - 1993. – 3 вересня.
- 16.Практикум з педагогіки /За ред О.А.Дубасенюк, А.В.Іванченка. – К., 1996. – С.59-73.
- 17.Пунский В.О. Азбука учебного труда: Книга для учителя: Обобщение передового педагогического опыта. – М., 1988.
- 18.Рувинский Л.И. Психология самовоспитания. – М., 1982.
- 19.Сухомлинський В.О. Сто порад учителю //Вибрані твори у 5-ти т. – К., 1976. – Т.2. – С.419-656.
- 20.Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи //Вибрані твори у 5-ти т. – К., 1976. – т.5. – С.229-239.
- 21.Сухомлинський В.О. Виховання і самовиховання //Вибрані твори у 5-ти т. – К.,1976. – Т.

Завдання для студентів

1. Вивчити рекомендовану літературу. Підготуватися до обговорення основних положень за планом заняття.
2. Підготувати мікровиступи: “Роль самовиховання (самоосвіти) у житті видатних людей” (К.Д.Ушинський, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, Леся Українка, І.І.Огієнко та ін.) – на вибір.
3. Підготуватися до розв’язання педагогічних задач.

1.5.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Реформування системи педагогічної освіти вимагає від вчителя вибору стратегії неперервної освіти на основі саморозвитку, невід’ємними складовими якого є самоосвіта та самовиховання.

З метою подолання суперечності між традиційною підготовкою майбутнього вчителя до професійної діяльності та новими вимогами суспільства до випускників педагогічних навчальних закладів щодо її реалізації на практиці розглянемо сутнісну характеристику названих понять та взаємозв’язок між ними.

Самовиховання – це систематична та свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, естетичних якостей, позитивних рис волі й характеру, усунення негативних звичок, іншими словами, діяльність, спрямована на вдосконалення своєї особистості.

Самовиховання виникає як наслідок певної системи виховної роботи у межах навчальних закладів, яка включає в себе систему поглядів на особистість. Тут людина повинна дбати про свою самостійність, організованість, відповідальність, самокритичність. Саме розвиток у собі

найкращих людських рис є фундаментом професійної підготовки вчителя. Запас потенційних сил у людей настільки великий, що навіть студент із середніми здібностями може всебічно розвивати свою особистість. Рівень професіоналізму вчителя багато у чому залежить від активності студента щодо свідомого та наполегливого розвитку у собі тих рис, які створюють особистість сучасного спеціаліста.

Самовиховання особистості має такі особливості:

1. Самовиховання є усвідомленням прояву саморозвитку, “саморуку” особистості. Вихованець із об’єкта перетворюється на суб’єкт виховання.
2. Самовиховання є суб’єктивним відображенням виховання, в якому мета і завдання вихователів стають особистою метою і завданнями самовдосконалення, а функції вихователя передаються самому вихованцю.
3. Самовиховання є своєрідним прискорювачем розвитку дитини, служить засобом удосконалення дитини.
4. Самовиховання є формою врахування індивідуальних особливостей дитини, шляхом розвитку її індивідуальності.
5. Самовиховання – один з головних показників розвитку дитини, воно відображає відповідність виховання процесу формування сил і здібностей вихованця. За рівнем самовиховання можна висловити судження про якість виховання.

Важливе значення для розвитку теорії самовиховання має виявлення його рушійних сил. Основним протиріччям реалізації самовиховання є становлення та рух взаємопов’язаних процесів зміни позиції людини у взаємодії із зовнішнім світом і усвідомленням особистості. Рушійні сили самовиховання майбутнього вчителя визначаються як зовнішніми, соціальними вимогами, так і власним відношенням до цих вимог. Перетворення внутрішніх протиріч, що виникають між цими двома сторонами, по суті, і є процесом самовиховання. Підсилюється це характеристикою професійної спрямованості. Найбільш важливою умовою виникнення потреби у професійному самовихованні для майбутнього вчителя є перехід його з позицій учня на позицію спеціаліста.

Самовиховання майбутнього вчителя, як і будь-який вид діяльності, має свою загальну структуру. Її основними компонентами є: мета, завдання, принципи, форми, методи, засоби та результат.

Метою самовиховання студентів педагогічних навчальних закладів є підвищення рівня підготовки до професійної педагогічної діяльності. Вона змінюється й ускладнюється з набуттям особистістю професійного та соціального досвіду.

Важливу роль у самовихованні може відіграти *ідеал* як уявлення про найвищу досконалість, яка визначає певний спосіб і характер діяльності людини. Ним для майбутнього вчителя може бути як окрема особистість, так і спрямованість на досягнення конкретних результатів у реалізації професійної діяльності, визначені власною програмою самовиховання.

На основі аналізу життя та професійної діяльності видатних людей, в тому числі і педагогів, щодо вдосконалення своєї особистості можна зробити висновок про те, що педагогічні здібності можна розвивати.

Основним **завданням** самовиховання є вдосконалення власних професійно-значущих властивостей та якостей особистості, включаючи, як

світогляд, фізичне здоров'я, так і активність у підвищенні рівня методичної підготовки, розвиток власної моральної культури, здібностей до широкого та глибокого соціально-педагогічного мислення і творчості.

У процесі самовиховання слід керуватися наступними **принципами**: цілеспрямованості, зв'язку самовиховання з життям, саморозвитком та самоосвітою, комплексного підходу, впливу колективу на окрему особистість, врахування вікових особливостей тощо.

До найпоширеніших **форм** самовиховання відносять такі, як самозавдання, оцінка прожитого дня, визначення правил своєї поведінки, самохарактеристика, самозобов'язання, визначення власних справ та видів діяльності, вироблення особистих планів роботи та самовиховання, ведення щоденників тощо.

Систему **методів** самовиховання доцільно розглянути у послідовності, яка передбачає реалізацію процесу самовиховання на практиці, починаючи від виникнення потреби у його реалізації до досягнення тих чи інших результатів:

- самопізнання (самопостереження, самоаналіз, самодослідження) та самооцінка;
- самостимулювання (самозаохочення, самокритика);
- самопрограмування;
- методи самовпливу (самоінструкція, самозаохочення, самоконтроль, самозвіт, самонавіювання, самонаказ, самопідпорядкування, самопримушення тощо).

Остання група методів реалізується на практиці завдяки використанню цікавих прийомів, серед яких:

- прийоми, спрямовані на використання інтелекту: особисті правила або девізи, за якими людина будує свою поведінку; самонагадування тощо;
- прийоми, спрямовані на використання почуттів: самосхвалення, самозаохочення, самокритика, самоосуд, самопокарання тощо;
- прийоми, спрямовані переважно до вольових зусиль та до практики поведінки: самообіцянка, самозобов'язання, клятва, намір, самопідбаторювання, самозаборона.

Поняття про **засоби** самовиховання включає в себе як безпосередньо предмети та зміст діяльності, так і способи їх застосування у практичній діяльності. Засоби самовиховання прийнято поділяти на *головні* (теоретична та практична педагогічна діяльність) та *додаткові* (ознайомлення з різними видами мистецтва, предметами культури та побуту, в яких знаходить відображення людська діяльність, читання книжок, у яких на високому ідейному та моральному рівні подані зразки життя особистостей, гідних наслідування тощо. В цілому як засоби самовиховання можна застосовувати ті матеріальні та духовні цінності, які можуть бути використані з метою самовпливу.

Результатом професійного самовиховання є зміни, що відбуваються в особистість майбутнього вчителя завдяки реалізованим самовпливам. У цьому випадку студент педагогічного навчального закладу має вміти володіти своєю волею, управляти своїми емоціями, стримувати себе, підтримувати добрий, бадьорий настрій, виконувати особисті правила, режим дня тощо.

Процес професійного самовиховання тривалий і здійснюється в кілька етапів:

- I – утвердження в позиції вчителя;
- II – програмування змін власних якостей особистості;
- III – реальні дії по самовдосконаленню;
- IV – етап мови і відображення;
- V – етап вправ.

VI – етап аналізу, корекції самовиховної діяльності та розробка подальшої програми самовиховання.

Одним із шляхів розширення творчих можливостей і пізнавальних інтересів людини є самоосвіта.

Для розуміння суті поняття “самоосвіта” проведемо його логіко-семантичного аналіз. Цей термін увійшов до російської та української мов у 30-60-х рр. XIXст. Інтенсивне включення у цей період у книжкову лексику слів із першою займенниковою частиною «само» було зумовлене такими позамовленими чинниками, як особливою увагою прогресивної частки населення країни до будь-яких проявів духовності окремої особистості та до розвитку активної діяльнійшої - першооснови загальнополітичного життя. С.І.Ожегов у «Словаре русского языка» тлумачить самоосвіту як *«приобретение знаний путем самостоятельных занятий, без помощи преподавателя»*. Дещо ширшим можна вважати визначення, подане у Великій Радянській Енциклопедії: *«Самоосвіта - самостійна освіта, отримання системних знань у певній галузі науки, техніки, культури, політичного життя та ін., яка передбачає безпосередній інтерес особистості в органічному поєднанні із самостійністю у вивченні матеріалу»*. В «Педагогічному словнику», виданому Академією педагогічних наук СРСР (1986), самоосвіта визначається як *«освіта, яку здобувають поза навчальними закладами шляхом самостійної роботи»*. За «Українським педагогічним словником» С.Гончаренка (1997) *«самоосвіта - освіта, яка набувається в процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі. Самоосвіта є невід'ємною частиною систематичного навчання в стаціонарних закладах, сприяючи поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань»* [11, 296].

Самоосвіта як педагогічна категорія розглядалася спершу як додаток (доповнення, підсистема, частковий прояв) категорії освіти і застосовувалася для розв'язання конкретних освітніх завдань: формування волі, боротьба з власними недоліками, розумове самовдосконалення.

У педагогічній літературі зустрічаємо такі взаємопов'язані поняття, як "освіта", "самоосвіта" та "самостійна навчальна робота". На основі категорійного аналізу даних понять визначимо взаємозв'язок між ними.

Освітою називають процес та результат засвоєння систематизованих знань, умінь та навичок, спрямованих на формування світогляду або процес та результат завершеного навчання.

Самоосвітою назвемо такий специфічний вид діяльності, в ході якої завдяки самостійному визначенню цілей особистість задовольняє власні пізнавальні потреби або вдосконалює свої здібності, якості та властивості особистості.

Самостійною навчальною діяльністю називають різноманітні види індивідуальної і колективної навчальної діяльності, яка здійснюється на навчальних заняттях або поза ними за завданнями вчителя, під його

керівництвом, однак без його безпосередньої участі. Реалізація цих настанов вимагає від особистості, яка навчається, активної розумової діяльності, самостійного виконання різних пізнавальних завдань, застосування раніше засвоєних знань під керівництвом педагога.

На основі узагальнення поняттєвого масиву **самостійною роботою** будемо називати будь-яку діяльність особистості, яку вона здійснює відповідно до поставлених перед нею цілей без участі керівника.

Беручи до уваги наведені теоретичні узагальнення, визначаємо, що в цілому самостійну навчальну роботу слід розглядати як засіб реалізації освіти та самоосвіти. Це співвідношення представлено на рис.1.5.

Аналіз самостійної роботи та самоосвіти особистості засвідчує про те, що вони є складними видами діяльності, тісно взаємопов'язаними між собою. Останнє іноді створює ілюзію їх повного збігання.

Дійсно, у визначенні обох понять підкреслюється діяльнісний характер формування особистості, але під час самостійної роботи вказаний процес відбувається на основі досягнення цілей, поставлених іншою особою - викладачем; в ході ж самоосвітньої діяльності - відповідно до задумів самої особистості.

Рис. 1.5. Схема співвідношення понять “освіта”, “самоосвіта” та “самостійна робота”

Згідно із запропонованим визначенням, самостійна робота здійснюється без участі керівника. Прикладом може бути навчальна самостійна робота, якою опосередковано керує викладач. Залежно від свого задуму він встановлює термін виконання самостійної роботи під час навчальних занять або у позанавчальний час, пропонує завдання, проводить різного роду інструктажі щодо їх виконання, визначає глибину та обсяг обов'язкової частини виконання завдань, здійснює допоміжні заходи (консультації, спостереження, співбесіди тощо), тобто визначає засоби діяльності особистості у процесі самостійного досягнення цілей.

Участь керівника в самоосвітній діяльності визначенням спеціально не зумовлюється: самоосвіта може здійснюватися за участю керівника або без неї, наприклад, під час самостійної роботи.

Принципова відмінність між самоосвітою та самостійною роботою полягає в тому, що в ході самоосвітньої діяльності особистість виступає суб'єктом своєї діяльності щодо досягнення самостійно визначених цілей, які і складають головний мотив самоосвітньої діяльності, в ході ж самостійної роботи цілі перед особистістю ставить керівник.

Отже, самостійна робота при зацікавленому ставленні до неї тих, хто навчається, переростає в їх самоосвітню діяльність. Це відбувається, коли студенти повною мірою засвоїли цілі самостійної роботи, за власним бажанням домагаються того, щоб їх досягти. Як тільки мета самостійної роботи перестає бути особистою метою студента, відбувається зворотний перехід від самоосвіти до самостійної роботи. Шляхом таких взаємопереходів можна підвищувати рівень готовності особистості до професійної самоосвітньої діяльності, а одним з механізмів підготовки майбутніх учителів до самоосвітньої діяльності є оволодіння ними формами та методами навчальної самостійної роботи.

Засвоєння методів самостійної роботи студентами педагогічних освітніх закладів сприяє більш чіткому орієнтуванню їх у методиці самоосвітньої діяльності, допомагає обрати найбільш раціональну її форму, розвивати здатність до самостійних дій, що є однією з особливостей вияву індивідуальності.

На методи навчання впливають джерела інформації, за допомогою яких відбувається засвоєння знань. Тому виникає потреба виділити для окремого розгляду *методи самостійної навчальної діяльності* як основи формування професійної *самоосвіти*.

Системне використання методів потребує їх класифікації - розподілу за певною ознакою на відповідні групи та підгрупи. Наявність системи класифікації відображає глибинні взаємозв'язки між окремими методами. У педагогічній науці немає єдиного підходу до класифікації методів самостійної навчальної діяльності завдяки багатогранності даного поняття (А.К.Громцева, П.І.Підкасистий, В.К.Скнар та ін.).

Наприклад, Ч.Мазяж за ознакою *відбору та синтезу інформації в процесі самостійної роботи* виділяє наступні методи:

- 1) читання та вивчення літератури;
- 2) прослуховування текстів та дискутування;
- 3) отримання знань з інших джерел (телебачення, радіо, тощо);
- 4) письмова розробка проблеми;
- 5) участь у культурному житті (у вільний час).

Оскільки сучасна психологія розглядає процес мислення як живу людську діяльність, яка має таку ж структуру, як і діяльність практична (О.М.Леонтьєв), розглянемо класифікацію методів формування у майбутніх учителів умінь самостійної навчальної діяльності на основі *діяльнісного підходу*. За цієї умови методи формування самостійної навчальної діяльності, з одного боку, виступають як способи самостійної діяльності, з іншого - як засоби її формування, а у перспективі - і професійної самоосвітньої діяльності.

З метою досягнення завдань дослідження розглянемо самостійну навчальну діяльність з процесуальної, а не результативної точки зору. Такий підхід дозволяє виявити ті способи дій, які складають цілісний акт діяльності, тобто методи діяльності, самоосвіти, які сприяють досягненню поставлених метою результатів. До основних процесуальних елементів діяльності психологи відносять: **мотив** діяльності, конкретні **дії** та **операції**, **контроль** та **аналіз** досягнутих результатів, тобто цілісний цикл діяльності неможливий без використання способів стимулювання та мотивації, організації, контролю

та самоконтролю. Оскільки спосіб діяльності і є її методом, виділяємо три групи методів формування самостійної навчальної діяльності майбутніх учителів:

- 1) група методів мотивації самостійної навчальної діяльності;
- 2) група методів розвитку самостійної навчальної діяльності;
- 3) група методів контролю та самоконтролю самостійної навчальної діяльності.

Наявність та взаємозв'язок названих груп методів самостійної навчальної діяльності забезпечує цілісний акт формування самоосвітньої діяльності.

Група методів стимулювання та мотивації самостійної навчальної діяльності

Методи цієї групи забезпечують функції регулювання самостійної навчальної діяльності, пізнавальну, волюву, емоційну активізацію особистості. Методи стимулювання та мотивації самостійної навчальної діяльності поділяють на такі підгрупи, виходячи з наявності основних видів мотивів самостійної навчальної діяльності (мотивів інтересу, обов'язку, мотивів самостимулювання):

1) Методи формування інтересу до самостійної навчальної діяльності: пізнавальні ігри, аналіз життєвих ситуацій, аналіз впливу самостійної та самоосвітньої діяльності на формування особистості видатних людей, створення ситуації успіху у самостійній навчальній діяльності тощо.

2) Методи стимулювання та мотивації обов'язку та відповідальності у самостійній навчальній діяльності: пояснення суспільної значущості самостійної навчальної діяльності та самоосвіти, роз'яснення професійної та особистої значущості самостійної роботи та самоосвіти, пред'явлення вимог, стимулювання та гальмування у здійсненні самостійної навчальної діяльності та самоосвіти.

3) Методи самостимулювання та самовпливу: самокритика, наявність мети, самоінструкція, самопримус, самонаказ тощо.

Методи розвитку самостійної навчальної діяльності

Група методів розвитку самостійної навчальної діяльності забезпечує процес опосередковування особистістю її змісту. Ці методи в нашому дослідженні класифіковані за джерелом засвоєння та відтворення інформації. За цією ознакою будемо виділяти наступні групи методів (див.табл.1.6):

1) Методи читання літератури сприяють розвитку всіх умінь і навичок роботи з науковою та навчальною літературою та за компонентами читацької культури поділяються на *методи формування культури читання та методи формування бібліотечно-бібліографічної культури*.

2) Методи фіксації прочитаного сприяють глибшому осмисленню та запам'ятовуванню прочитаного на основі письмової фіксації, допускають наявність пасивних знань з подальшим перетворенням їх у активні; сприяють отриманню нової інформації та застосування її на практиці.

Робота з книгою є індивідуальним і творчим процесом, який залежить від конкретної мети, характеру тексту, а також від особистості читача. Однак існують усталені, загальноприйняті прийоми і методи ведення записів, які дозволяють передати зміст текстової інформації у концентрованій формі.

Серед них план, складання блок-схем, тез, конспектів, анотацій, узагальнюючого огляду літератури, доповідей, рецензування статей тощо.

3) Методи практичної самостійної навчальної діяльності. До цих методів відносимо виконання практичних завдань, написання рефератів, вивчення та узагальнення передового досвіду вчителів, спостереження за різними сторонами діяльності школи як соціального інституту, участь у науково-дослідній роботі, написання курсових та дипломних проєктів. Методи цієї групи дозволяють виявляти загальні закономірності процесів, що вивчаються, фіксувати їх та висловлювати думку з приводу застосування у практиці роботи школи. Їх використовують, як правило, при вивченні тих проблем (тем, розділів), де необхідно закріпити вміння самостійної роботи на практиці та розвивати у студентів творче мислення.

Таблиця 1.6

Методи розвитку самостійної навчальної діяльності (за джерелом засвоєння та відтворення інформації)

I			II	III
Методи читання літератури			Методи фіксації прочитаного	Методи практичної самостійної навчальної діяльності
Методи формування культури читання		Методи формування бібліотечно-бібліографічної культури		
Методи роботи з книгою	Методи оволодіння читанням			
-попереднє ознайомлення з текстом; -виділення головних структурних компонентів тексту; -самостійне вивчення певних розділів тексту; -робота з малюнками, таблицями, схемами, графіками.	-суцільне читання; -змішане читання; -партитурне читання; -наскрізне читання; -скорочитання; -зіркоподібне читання.	-користування змістом та покажчиками; -складання списків літератури; -робота з каталогом, картотекою; -використання довідкових матеріалів; -складання бібліографії питань; оформлення доповідей, рефератів, повідомлень.	-складання плану; -складання питань для обговорення; -складання опорних сигналів, блок-схем, таблиць; -складання конспектів; -складання програми самоосвіти; -складання рукописного журналу; -складання опорного конспекту; -написання анотацій; -розробка рекомендацій; -складання тез; -написання міні-творів; -ретроспективний огляд; -складання хронологічних таблиць; -складання кросвордів; -написання статей до педагогічної газети.	-спостереження за різними сторонами діяльності школи як соціального інституту; -добирання матеріалу за певною темою; -аналіз статей; -науковий звіт; -написання рефератів, доповідей, звітів; -вивчення передового досвіду вчителів; -участь у науково-дослідній роботі; -написання курсових та дипломних робіт.

Методи контролю та самоконтролю самостійної навчальної діяльності

Методи зазначеної групи забезпечують функцію контролю та самоконтролю в ході організації формування самостійної діяльності майбутніх учителів як основи професійної самоосвіти та поділяються на підгрупи на основі прийомів (дій та операцій) отримання зворотного зв'язку в ході формування самостійної навчальної діяльності:

1) Методи усного контролю: індивідуальне опитування, фронтальне опитування, усні заліки, іспити, програмоване опитування.

2) Методи письмового контролю: контрольні письмові роботи, письмові заліки, письмові іспити, програмовані письмові роботи, відповіді на запитання кросвордів.

3) Методи лабораторного контролю: контрольні та лабораторні роботи, машинний контроль.

4) Методи самоконтролю: самоаналіз, самовипробування тощо.

Розглянемо **інструкції** щодо використання методів самостійної навчальної діяльності як основи формування професійної самоосвіти та критерії оцінки якості їх застосування.

Методи стимулювання та мотивації, а також контролю та самоконтролю формування самоосвітньої діяльності зумовлені вибором методу розвитку самостійної навчальної діяльності на кожному з етапів підготовки майбутніх учителів. Практичне ж оволодіння майбутніми вчителями **методами** розвитку самостійної навчальної діяльності пропонуємо здійснювати згідно з розробленими нами методиками.

I. Методи читання літератури

Читацькою культурою можна назвати частину загальнолюдської культури, що проявляється як орієнтація читача в інформаційному потоці, в чіткому усвідомленні мети читання, розуміння, засвоєння, оцінці та практичному використанні сприймаючим змісту письмового твору чи навчального матеріалу, а також у рівні техніки володіння найбільш раціональними прийомами роботи з книгою.

Складовою читацької культури, яка охоплює власне читання, є *культура читання*. Вона виявляється в читацьких інтересах, в рівні начитаності, ставленні до книги та охоплює такі навички самоосвітньої роботи, як усвідомлений вибір тематики читання, систематичність та послідовність читання, вибір конкретної книги, вміння орієнтуватися в літературних джерелах з метою максимального засвоєння та глибокого сприйняття прочитаного, вміння використовувати і застосовувати на практиці отриману з літературних джерел інформацію.

Другою складовою читацької культури є *бібліотечно-бібліографічна культура* - важливий засіб і передумова розширення інформаційно-пошукових можливостей студента, яка дозволяє широко і надійно орієнтуватися у зростаючому потоці інформації, активно використовувати бібліотечні фонди в систематичній самоосвітній діяльності.

Беручи до уваги наведені теоретичні узагальнення, визначимо головні напрями формування читацької культури у майбутніх учителів:

1) виховання культури читання.

2) виховання високого рівня бібліотечно-бібліографічної культури студентів як засобу пробудження, розвитку їх інтелектуальних і духовних потреб, як один із засобів виховання соціально-активної творчої особистості;

За компонентами читацької культури методи читання літератури доцільно поділити на методи формування культури читання та методи формування бібліотечно-бібліографічної культури.

1.1. Методи формування культури читання

1.1.1. Методи роботи з книгою

Головним показником зрілості кожного спеціаліста, в тому числі і вчителя, є його вміння працювати з літературними джерелами, орієнтуватися в інформаційному потоці. Без самостійного творчого проникнення в сутність того, що вивчається, неможливо досягти високого рівня фахової підготовки.

Для роботи з науковою та навчальною літературою слід користуватися наступною пам'яткою, яка може бути використана студентами, починаючи з першого практичного заняття з педагогіки (І курс, II семестр) і є основою для виховання культури читання майбутніх учителів. Додаткові пояснення до інформації пам'ятки студенти мають можливість отримати на консультаціях, що проводяться викладачами раз на тиждень.

Пам'ятка роботи з книгою

1. Попереднє ознайомлення з покажчиком, із змістом книги, окремої глави чи розділу.
  2. Свідоме визначення мети читання.
  3. Поглиблене читання того самого фрагменту тексту. У процесі поглибленого читання майбутній учитель засвоює головні положення, аналізує факти, аргументи, висновки автора.
  4. Складання плану чи блок-схеми прочитаного.
  5. Складання тез чи конспекту прочитаного.
- Залежно від мети читання студент може обмежитися одним-двома етапами.

Розглядаючи особливості роботи з книгою, слід звернути увагу на такий вид цієї діяльності, як *робота з підручником*. Працюючи з підручником доцільно дотримуватися наступної послідовності:

I етап - попереднє ознайомлення з підручником: уважно прочитати зміст, план навчального курсу, який буде вивчатися; продивитися ілюстрації, завдання; ознайомитися з додатками до підручника;

II етап - усвідомлення структури навчального матеріалу окремого розділу з метою отримання загального уявлення про його зміст; знайомство з характером питань (завдань), розміщених у кінці кожного розділу з тим, щоб сприймання матеріалу, що вивчається, у майбутньому було розглянуте з усіх боків;

III етап - виділення в тексті головної думки, окремих слів та речень, змісту незнайомих слів з метою досягнення повного (переважного) розуміння того, що вивчається;

IV етап – запам'ятовування викладеного в навчальному матеріалі на основі переказу головних положень у вигляді плану, тез, конспектів, блок-схем тощо;

V етап - виконання завдань для самоконтролю з метою закріплення та поглиблення знань.

Оскільки для більшості людей властивим є змінний тип пам'яті, можна читати книгу *про себе*. Таке читання відбувається на 25% швидше, порівняно з читанням вголос; крім того, читач менше втомлюється.

Аналіз тексту має починатися із свідомого визначення мети. Конкретна мета - це той кут зору, під яким читач має сприймати інформацію. Усвідомлення мети сприяє кращому осмисленню прочитаного, дозволяє

виділити у тексті головне і відкинути несуттєве, зробити необхідні висновки та узагальнення.

При цьому студенту-початківцю рекомендується чітко засвоїти, що наукова та навчальна література вміщує два типи матеріалів: теоретичні та інформаційні, і роботу з літературними джерелами необхідно починати з визначення типу шуканого тексту.

У процесі читання, як вже зазначалося, дуже важливо не залишати нічого незрозумілого. Цьому допоможе використання різного типу довідкової літератури (енциклопедій, словників, довідників тощо). Під час роботи з книгою важливо також детально розібратися в усіх схемах і таблицях, що зустрічаються в тексті.

1.1.2. Методи оволодіння читанням

Володіння методами даної групи (суцільне, змішане, партитурне, наскрізне, зіркоподібне читання) сприяє розумінню тексту, що читається, попередженню плутанини в тлумаченні певних термінів, категорій, завдяки їх ідентифікації, а також формування мотивації стосовно процесу читання, зацікавленості текстом, що читається.

Поступове сходження від простих до складних методів читання стає підґрунтям скорочитання. Причому скорочитання в даному випадку будемо розглядати як читання з раціональною швидкістю, яке підвищує мотивацію читання, сприяє більш широкому та глибокому розумінню тексту, розвиває здатність до читання текстів різного типу, з різними цілями.

Головними шляхами розвитку скорочитання є читання художньої та науково-популярної літератури, яка за змістом цікавить читача, та виконання систематичних та різноманітних вправ стосовно читання та інтерпретація текстів.

1.2. Методи формування бібліотечно-бібліографічної культури

Програма виховання *бібліотечно-бібліографічної культури* охоплювала розгляд таких блоків питань:

- ✓ питання, присвячені ролі книги в житті людини і суспільства; історії книги; структури книги; мистецтва книги;
- ✓ питання про систему і форми обслуговування студентів-читачів у бібліотеці і поза нею, про основи бібліографії, бібліотечні каталоги та картотеки, бібліографічний опис документів;
- ✓ спеціальні бібліографічно-бібліотечні знання студентів про свою вузівську бібліотеку та систему бібліотек України; джерела інформації; довідково-бібліографічний апарат бібліотеки; елементи книги, що сприяють найбільш точному і швидкому її вибору; правила складання списків літератури; оформлення доповідей, рефератів, повідомлень тощо;
- ✓ рекомендації щодо ведення власної картотеки.

Інструкція до складання бібліографії:

Бібліографія - це: а) перелік книжок, статей, стосовно певної проблеми чи питання; б) науковий, систематизований за певною ознакою перелік і описання книг та інших видань.

Педагогічна функція складання бібліографії полягає в: а) оволодінні бібліографічною культурою, яка включає в себе вміння користуватися алфавітним та систематичним каталогами, різноманітними картотеками в бібліотеках, а також довідниками, посібниками; б) самостійному пошуку

літератури, що сприяє використанню більш широкого за тематикою кола видань.

До критеріїв оцінювання якості складання бібліографії належить, перш за все, правильність опису книги, який передбачає вказування автора, назви, року і місця видання, сторінок, на яких викладене питання, що вивчається; нотатки щодо сутності даного питання.

II. Методи фіксації прочитаного

Методи даної групи, як вже зазначалося, сприяють більш глибокому осмисленню та запам'ятовуванню прочитаного на основі письмової фіксації, допускають наявність пасивних знань з подальшим перетворенням їх у активні; сприяють отриманню нової інформації та застосуванні її на практиці.

1. План - це короткий послідовний перелік головних питань чи тем тексту. До цієї форми запису прочитаного звертаються за умови необхідності розуміння структури та фіксування головних тем книги чи статті.

План передуює тезуванню та конспектуванню - більш складним формам запису прочитаного. Разом з тим, і план, і тези, і конспект - аналітичні форми запису (на відміну від виписок, наприклад, цитат) і потребують відповідного аналізу та перекодування інформації.

Якщо в плані перелічені лише головні питання, що висвітлені в тексті, то такого роду плани називають *простими*. Якщо головні пункти плану потребують уточнення, то їх доповнюють підпунктами, які розкривають зміст головних пунктів, а план у цьому випадку називають *розгорнутим чи складним*. Вступний і заключний пункти такого плану слід формулювати таким чином, щоб вони не потребували уточнень.

Під час нотування прочитаного у формі плану студентам необхідно дотримуватися таких загальних ***правил***:

1. Попередньо розглянути текст, з'ясувати неясності, що заважають зрозуміти прочитане.
2. Уважно прочитати текст, визначити головну думку.
3. Поділити текст на смислові частини, визначити мікротеми.
4. Сформулюйте пункти плану, логічно пов'язавши їх між собою.

Критерії оцінки якості складання плану:

1. Інформаційна повнота.
2. Логічність та чіткість викладання матеріалу.
3. Уміння формулювати питання до кожного фрагмента навчальної інформації.
4. Уміння робити висновки та узагальнення.
5. Відсутність двозначних формулювань.

2. Одним із сучасних способів розвитку пізнавальної самостійності виступає ***мнемосхема***, що являє собою умовне зображення педагогічного явища (процесу, проблеми, поняття), виконане у вигляді ***графіка, таблиці, схеми***, які відображають взаємозалежності, зв'язки окремих частин цілого, допомагають сприйманню, осмисленню цих явищ, полегшують запам'ятовування, розширюють обсяг пам'яті шляхом утворення певних асоціацій.

Наприклад, робота над мнемосхемою порівняльного характеру проводиться у такій логічній послідовності:

- складається план порівняння явища, що вивчається;

- визначаються їх суттєві загальні ознаки;
- визначаються суттєві відмінності явищ, що вивчаються;
- робляться висновки за результатами порівняння явищ.

3. Опорна схема - це система опорних сигналів, які мають загальний структурний зв'язок. *Опорним сигналом* може бути асоціативний символ, який графічно відповідає певному поняттю теми, що вивчається. Він дає можливість відразу відтворити в пам'яті всю колись засвоєну інформацію. Студент може вибирати свій шлях складання опорних схем та конспектів відповідно до мети роботи, працюючи з навчальною, науковою літературою та першоджерелами, самостійно встановлювати зв'язки між окремими поняттями, питаннями та системами (блоками) знань, обираючи при цьому свої позначення.

Робота з таблицями, схемами, картами, діаграмами сприяє формуванню у майбутніх учителів теоретичного мислення, а, разом з тим, образного, символічного, наочно-діяльнісного тощо.

Складання плану, блок-схеми тощо є лише попередньою формою запису прочитаного. Більш складними та змістовними формами нотування є складання тез та конспектів.

4. Тезами називають стисло сформульовані головні положення тексту, що вбирають сутність висловленого. Якщо план допомагає уявити структуру тексту та назвати його головні теми, то тези розкривають сутність усієї текстової інформації.

Обидві форми запису тісно взаємодіють: складання змістовних тез неможливе без попереднього складання чіткого плану. І хоча зміст та обсяг плану та тез відрізняються, вдало сформульовані тези вміщують всі головні питання, відображені у плані. Специфіка складання тез полягає в тому, що ця робота залежить не лише від логіки авторського викладу тексту, але й від конкретної мети, поставленої читачем перед читанням. Оскільки тези тою чи іншою мірою несуть на собі відбиток читацького сприйняття, то повної відповідності тез з оригіналом домогтися неможливо. Це стосується насамперед їх мовного оформлення: переформулювання, перекодування інформації спрямоване на ущільнення, конденсацію змісту прочитаного тексту, завдяки виключенню надлишкових елементів авторського тексту шляхом лексичного, граматичного, смислового перефразування речень та нефразових єдностей.

Одним з видів запису прочитаного є **конспект** - короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо. Конспект складається з плану, стисло викладених головних положень, фактів, прикладів, тобто конспект включає план і тезисний виклад кожного пункту. Особливістю ж цієї форми переробки та запису текстової інформації є те, що у конспекті ми маємо можливість не лише занотувати прочитане й почуте, але й виражати особисте ставлення до нього, записувати власні думки.

Під словом «конспект» розуміють і спосіб запису прочитаного (чи почутого), і самі записи тобто результат конспектування. При складанні конспекту слід звертати увагу на такі головні моменти.

Конспект, як правило, ведеться в окремому зошиті. На першій сторінці обов'язково записуються паспортні дані книги, над якою працюють з урахуванням бібліографічних вимог. Далі подається план конспекту. В його

основі може бути зміст книги, вміщений у кінці чи на початку видання. Якщо ж зміст і структура тексту зазнають під час конспектування значної переробки, план конспекту може значно відрізнятися від оглаву. Пункти плану доречно подавати і в самому тексті конспекту, як назви відповідних його фрагментів, частин.

Матеріали конспекту доречно записувати на одній, правій, сторінці зошита. Ліва сторінка слугуватиме для запису власних думок, коментарів, оцінок, а також доповнень, уточнень, які можуть з'явитися вже після написання конспекту. Симетричне розташування записів значно полегшить роботу з ними.

На заняттях використовують такі види конспекту: *текстуальний, вільний, комбінований, тематичний* тощо.

Своєрідною формою запису є **опорний конспект** - кодування навчального матеріалу за допомогою умовних знаків, символів, схем, графіків, таблиць.

Педагогічна функція опорного конспекту як методу освіти полягає у:

- взаємодії педагога зі студентами на основі найбільшого узагальнення, кодування, згортання знань за допомогою різноманітних засобів з послідовним розгортанням у свідомості студентів;
- аналітико-синтезуючій діяльності майбутніх педагогів.

Критеріями оцінки якості опорного конспекту є:

1. Повнота відображеного матеріалу.
2. Відображення зв'язків.
3. Логічна взаємозумовленість (порівняння, розмежування, узагальнення) зв'язків.
4. Компактність, об'єктивність (реальне співвідношення між словесно-логічними і образними компонентами).

Оформлення конспектів стоїть поряд з цитуванням - дослівним записом тексту. Як правило, цитуються ті фрагменти авторського тексту, які є найважливішими з точки зору змісту і мети роботи над текстом.

Рекомендовані види записів, відрізняючись за призначенням та формою, мають загальну властивість: вони допомагають зрозуміти прочитаний текст, засвоїти і запам'ятати його зміст залежно від етапу формування самоосвітньої діяльності майбутніх учителів.

Самоосвітня діяльність займає одне з провідних місць в системі підвищення науково-теоретичного та методичного рівнів учителів та інших працівників народної освіти. Загалом система самоосвіти та підвищення кваліфікації вчителів вміщує в собі такі ланки:

1) підсистему підвищення теоретичної та методичної підготовки вчителя у школі (науково-теоретичні та методичні семінари, методична робота, школи передового педагогічного досвіду, педагогічні читання, лекції, семінари, конференції тощо);

2) підсистему роботи з учителями в районі, місті (лекції, консультації, науково-практичні конференції, семінари, практикуми тощо);

3) підсистему роботи з учителями, яку організовує і проводить безпосередньо обласний інститут удосконалення вчителів (курси, семінари, практикуми тощо).

Кожна з перерахованих підсистем має бути органічною частиною загальної системи роботи з педагогічними кадрами і спрямована, насамперед, на вироблення в учителів та інших працівників народної освіти необхідних умінь і навичок науково обґрунтовано організовувати та використовувати не тільки свою власну працю, але й працю своїх вихованців та інших людей. Певна річ, що при цьому педагог повинен навчитися раціонально та ефективно вчитися сам і навчати інших.

Створення оптимальних умов для досягнення високих результатів у навчально-виховній роботі при раціональній витраті часу, сил і засобів як учителя, так і учнів **називають науковою організацію праці (НОП).**

До умов раціоналізації вчительської праці відносять: зведення до мінімуму “вікон” у розкладі, виділення кожному педагогові місця в учительській або методичному кабінеті, оснащення навчального процесу всіма необхідними матеріалами та посібниками, рівномірна участь у громадській праці, створення в педагогічному колективі атмосфери співробітництва.

НОП – це такий стиль діяльності, який при мінімальній витраті ресурсів дає максимальний педагогічний ефект, це найвищий ступінь організації навчально-виховного процесу на всіх його ділянках.

Велике значення має в НОП передовий педагогічний досвід. Поширення цього досвіду є одним із шляхів удосконалення наукової організації праці.

1.5.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Практичні завдання студентам

Завдання 1

А. Виконайте “згортання” та “розгортання” інформації на основі поданого тексту у вигляді:

- а) планового конспекту;
- б) текстуального конспекту;
- в) тематичного конспекту;
- г) вільного конспекту.

Б. Опрацюйте запропонований текст на основі поданого алгоритму:

- а) прочитати текст й розділити його на 4-5 смислових розділи;
- б) згорнути текст до тез;
- в) виписати з кожної тези ключові поняття в речення, що мають смислове навантаження;
- г) зв'язати розрізнені поняття в речення, які передають основні думки автора;
- д) виділити основні думки автора та провідні ідеї даної інформації.

Для виконання цих вправ можна використати роботу А.С.Макаренка “Про виховання” (розділ “Думки, судження, приклади”).

Завдання 2

Підготувати повідомлення про роль самовиховання або самоосвіти у житті видатних особистостей (план, програма): К.Д.Ушинський, А.С.Макаренко, Леся Українка, І.І.Огієнко та ін.

Проаналізувати програму самовиховання за схемою:

- а) мета самовиховання (самоосвіти);
- б) методи та засоби, обрані для досягнення мети;

в) порівняння результатів самовиховання (самоосвіти) з поставленою метою.

Завдання 3

Скласти програму самовиховання, використовуючи інформацію про поняття “самовиховання”, “самоосвіта”, методи та засоби їх реалізації. Розробити програму за такою схемою:

Риси особистості	Що сформовано	Що потрібно сформувати	Правила, вправи з формування рис і умінь
------------------	---------------	------------------------	--

Завдання 4

Самостійно проаналізувати процес читання (самотестування уміння читати). В основі – закономірність: як читає, так і думає; як читає, так і пише; як читає, так і навчається; як читає, *так і навчає*.

Самотестування здійснюється протягом однієї хвилини: вибрати незнайомий текст з нової дисципліни, прочитати вголос абзац, зафіксувавши кількість слів, які прочитано за одну хвилину. Перевірку повторити три-п’ять разів. Визначити середню швидкість читання: кількість слів за хвилину.

Для діагностики результатів:

-швидкість читання молодшого школяра – 30-75 слів/хв.;

-середня швидкість – 150-200 слів/хв.;

швидкість читання фахівця – більше 200 слів/хв.

Запропонований тест дасть можливість студентові визначити рівень володіння способами читання, а також створити базу для наукового підходу до раціональної самоорганізації розумової праці.

Педагогічні задачі

Задача №1

Студентка I курсу Галина Д. уже в перші місяці навчання в університеті відчувала труднощі в підготовці до практичних занять з різних предметів, хоча вона й багато часу проводила у читальному залі, писала чимало конспектів. Однак її відповіді на заняттях дуже часто були неглибокі, поверхові. Студентка замислилася.

Назвіть можливі причини невдалий підготовки Галини? Які форми, методи самоосвітньої підготовки можна порекомендувати дівчині, щоб змінити ситуацію на краще?

Задача №2

Надія Г., студентка I курсу педагогічного університету, мала важкий характер, нерідко в неї бував поганий настрій, їй не вдавалося нормально спілкуватися зі своїми колегами, часто ображалася на них за висловлені ними зауваження. Поступово Надія ставала самотньою, з нею майже ніхто не контактував.

Які причини призвели до такого становища? Чи мають значення для майбутнього вчителя властивості його особистого характеру? Запропонуйте методи самовиховання, які були б більш ефективними в даній ситуації?

Задача №3

Студент III курсу Андрій М. звик запізнюватися на заняття, а то й пропускати їх, часто не встигав якісно підготуватися до них, мотивуючи тим, що у нього мало залишається часу на підготовку.

Чи можна вважати заяви Андрія достатньо обґрунтованими? Чи має значення для майбутнього вчителя така властивість як самоорганізація своєї поведінки і діяльності?

Задача №4

Частина студентів II курсу педагогічного навчального закладу на лекціях в основному займалася сторонніми справами. Вони вважали, що й самі можуть прочитати літературу, самостійно підготуватися до екзамену.

Чи згодні Ви з думкою цих студентів? У чому полягає перевага лекційно-семінарської системи підготовки майбутніх учителів над їх самоосвітньою підготовкою?

1.5.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

Можна провести експрес-контроль (викладач читає питання, студенти письмово відповідають) або тест самоперевірки, “попарну” самоперевірку. Кожна правильна відповідь оцінюється 0,1 бала: 0,7 бала – “трійка”; 0,8-0,9 бала – “четвірка”; 1,0 бала – “п’ятірка”.

1. Дайте визначення поняття “самовиховання”.
2. Назвіть етапи професійного самовиховання.
3. Проаналізуйте основні методи самовиховання.
4. Проаналізуйте основні засоби самовиховання.
5. Дайте визначення поняття “самоосвіта”.
6. Обґрунтуйте спільні та відмінні сторони самоосвіти та самостійної роботи.
7. Проаналізуйте основні методи самоосвіти.
8. Визначте сутність НОП.

Тестові завдання для перевірки знань студентів

1. Назвіть особливості професійного самовиховання вчителя:

1. ...	2. ...	3. ...	4. ...	5. ...
--------	--------	--------	--------	--------

2. Назвіть основні етапи самовиховання вчителя:

1. ...	2. ...	3. ...	4. ...	5. ...
--------	--------	--------	--------	--------

3. Укажіть які методи з перерахованих нижче є методами самовиховання.

- а) бесіда; б) самопізнання; в) самооцінка; г) диспут;
д)самостимулювання; е) розповідь; ж) самопрограмування; з)самонаказ.

4. Заповнити пропуски.

Основними елементами структури самовиховання є:

1.Мета	2.	3.	4.	5.	6.	7.Результат
--------	----	----	----	----	----	-------------

5. Доповніть визначення самовиховання майбутнього вчителя:

Самовиховання – це один із видів професійної діяльності, спрямованої на

...

6. Самоосвіта – це ...

Таблиця 1.7

Програма самовироблення студентами основних педагогічних умінь

Основні групи педагогічних умінь	Конкретні педагогічні уміння	Складові уміння	Шляхи та засоби самовиховання
Гностичні	1. Орієнтуватися належним чином у змісті навчання та виховання. 2. Вчитися пізнавати внутрішній стан учнів. 3. Здійснювати контроль за своїм психічним станом	Здібності: а) виділяти головне; б) “читати по обличчях”; в) здійснювати самоконтроль. Риси: а) педагогічна спостережливість; б) педагогічна кмітливість.	Накопичувати досвід педагогічного аналізу. Навчатися логічній обробці текстів, складанню схем, планів тощо. Розвивати нмпатійні здібності. Формувати навички самоконтролю.
Конструктивні	1. Формулювати цілі та завдання педагогічного процесу. 2. Планувати систему робіт. 3. Відбирати оптимальний зміст. 4. Складати плани конкретних справ.	Здібності – загально-інтелектуальні. Риси: організованість, схильність до порядку та точність.	Тренуватися в оперуванні педагогічними термінами. Тренуватися в складанні планів. Дотримуватися точності у всьому.
Комунікативні	1. Стимулювати діяльність. 2. Налагоджувати відносини з товаришами.	Здібності: емоційність, здатність до самонавіювання, терпимість. Риси: товариськість, доброзичливість, щирість тощо.	Тренування у спілкуванні. Тренування у поважному ставленні до людей. Підвищення рівня своїх морально-естетичних рис.
Інформаційні	1. Володіння словом, мовою. 2. Володіння мімікою та жестами. 3. Уміння користуватися наочними посібниками та ТЗН.	Здібності: мовне чуття; голосові дані; емоційність; виразність.	Тренуватися в усних виступах. Навчитися управляти своєю мімікою. Навчитися користуватися ТЗН.

Організаційні	1. Розвивати організаторське чуття. 2. Виконувати конкретну роботу. 3. Здійснювати контроль та самоконтроль за своїми діями. 4. Викликати інтерес до справи. 5. Об'єктивно оцінювати результати роботи.	Здібності: схильність до організаторської діяльності; сприймання та розуміння інших; розпорядливість, вимогливість тощо. Риси: цілеспрямованість, діловитість, дисциплінованість	Тренуватися у варіюванні інтонацією, дікцією. Тренуватися в керівництві діями інших, в самоінструктуванні, самоаналізі тощо. Тренуватися в самоконтролі та оцінюванні.
---------------	---	---	--

Таблиця 1.8

Індивідуальний план професійного самовиховання студента – майбутнього вчителя (можливий варіант)

№ п/п	Завдання самовиховання	Шляхи та засоби	Строки виконання
I.	<i>З розвитку пізнавальних умінь</i>	Тренуватися у розпізнаванні внутрішнього стану учнів за зовнішніми проявами поведінки.	
	1. Розвивати в собі педагогічну спостережливість.	Проявляти більш щирий інтерес до особистості кожного учня.	
	2. Навчитися керувати своїми почуттями.	При надмірному хвилюванні використовувати самозаспокоєння, самовідволікання. Здійснювати самоконтроль.	
	3. Розвивати в собі дотепність та оперативність.	Тренуватися у розв'язуванні педагогічних задач експромтом, але з наступним критичним аналізом.	
II.	<i>З розвитку конструктивних умінь</i>	Усі наступні справи чітко розраховувати та планувати.	
	Навчитися складати конкретні плани різних заходів.	Вивчити плани досвідчених педагогів, засвоїти основні логічні схеми планів, скласти варіанти планів і обговорити їх з досвідченими вчителями.	
III.	<i>З розвитку комунікативних умінь</i>	Тренуватися в передкомунікативному орієнтуванні, контактах, особливо з незнайомими людьми.	
	1. Подолати надмірну сором'язливість у спілкуванні.	Вчитися не думати про себе під час спілкування.	
	2. Розвивати в собі товариськість.	Користуватися будь-якою можливістю проявити ініціативу у спілкуванні.	
IV.	<i>З розвитку інформаційних умінь</i>	Вивчати літературу з обраної проблеми	

	1. Навчитися виразному читанню.	Тренуватися в голосному виразному читанні. Проаналізувати магнітні записи своєї мови.	
	2. Навчитися коротко, але змістовно виступати на зборах.	Користуватися можливістю висловити свою думку перед аудиторією. Виступати за планом: а) про що хочу сказати; б) що про це хочу сказати; в)що пропоную	
V.	<i>З розвитку організаторських умінь: навчитися навичкам самоконструювання, самонаказу та самоконтролю</i>	У процесі практичних педагогічних справ тренуватися в самоінструктуванні та інших прийомах самоактивізації.	

1.5.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання (див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Осмислити функції та соціальну роль учительської професії у суспільстві.
2. Вивчати та аналізувати програми самовиховання видатних педагогів, вчителів-майстрів та інших видатних людей.
3. Аналізувати власні можливості, рівень розвитку педагогічних здібностей як основу для професійного росту.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Визначати головні цілі самовиховної діяльності.
2. Проектувати програму професійної самовиховної діяльності на тривалий період.
3. Моделювати засоби самоосвітньої роботи у плані професійного росту.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Планувати самовиховну діяльність на певний період.
2. Відбирати конкретні форми та методи самоосвітньої роботи відповідно до власних індивідуальних особливостей.
3. Передбачати можливі утруднення у самовиховній та самоосвітній роботі та заходи щодо їх усунення.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доцільні стосунки з товаришами та викладачами у процесі навчально-пізнавальної діяльності.
2. Розвивати мовленнєві уміння.
3. Вчитися володіти власними почуттями, поведінкою у різних ситуаціях.
4. Вчитися орієнтуватися у педагогічних ситуаціях, що відображають моделі педагогічної поведінки.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Створювати умови для самовиховної, самоосвітньої діяльності.
2. Організовувати продуктивну навчально-пізнавальну діяльність.

3. Розвивати професійно значущі риси (гуманність, любов до дітей, до професії, товарищескість тощо).
4. Розв'язувати різноманітні педагогічні задачі, вчитися приймати оптимальне рішення.
5. Накопичувати досвід професійного бачення педагогічних проблем.
6. Виконувати практичні педагогічні завдання, тренуватися у виробленні навичок самоінструктажу, самоконтролю, самоволодіння.
7. Здійснювати самоконтроль за самовиховною та самоосвітньою діяльністю.

1.5.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Заняття націлює майбутніх учителів на постійну самовиховну роботу з метою формування:

✓ загальнопедагогічних рис особистості, зокрема педагогічної спрямованості, соціально і професійно найбільш значущих рис особистості – соціальної відповідальності, любові до дитини, любові до своєї професії, гуманізму, доброзичливості, товарищескості;

✓ професійних рис – теоретичної та методичної підготовленості за фахом, психолого-педагогічної теоретичної та практичної підготовленості, розвиток педагогічних умінь;

✓ індивідуальних психологічних рис – педагогічної спрямованості психічних процесів: педагогічного мислення, спостережливості, уявлення, уважності, пам'яті; емпатії, волі, культури темпераменту.

1.6. ШКОЛЯР, ЙОГО РОЗВИТОК І ВИХОВАННЯ

Мета: формувати у студентів уміння виявляти та аналізувати потенційні можливості розвитку школярів, проектувати засоби розвитку особистості у навчально-виховному процесі.

Обладнання: таблиця "Розвиток особистості", навчальні посібники, матеріали з передового педагогічного досвіду, збірник педагогічних задач.

Ключові поняття: особистість; розвиток особистості; формування особистості; спадковість; середовище; соціальне середовище; активність особистості; акселерація.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Поняття про розвиток і формування особистості.
2. Основні фактори та рушійні сили процесу розвитку й формування особистості.
3. Взаємозв'язок розвитку, виховання та навчання.
4. Роль діяльності, спілкування, власної активності у розвитку та вихованні особистості.
5. Врахування закономірностей вікового та індивідуального розвитку дітей, підлітків, юнаків.

II. Практична частина.

III. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Амонашвілі Ш.О. До школи у шість років //Педагогічний пошук. - К., 1991.
2. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества. - К., 1991.
3. Брускова Е.С., Шевченко А.И. Моя синяя птица. – М., 1990.
4. Волков І.П. Вчимо творчості //Педагогічний пошук. - К., 1988.
5. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти //Інформаційний збірник Міністерства освіти України.- 1996. - N 13. - С. 2-16.
6. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. - К., 1989.
7. Національна доктрина розвитку освіти України //Освіта. – 2002. – 24 червня.
- 8.
9. Одаренные дети: Пер. с англ. /Общ. ред. Г.В.Бурменской и В.М.Слуцкого. - М.: Прогресс, 1991. - 376 с.
10. Никитин Б., Никитина Л. Мы, наши дети и внуки. - М., 1989. - Гл.4.
11. Никитин Б. Ступеньки творчества или развивающие игры. - М., 1989.
12. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості //Вибр. твори: В 5 т. - К.: Радянська школа, 1976. - Т. 1. - С. 53-206.
13. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям //Вибр. твори: В 5 т. - К.: Радянська школа, 1976. - Т. 3. - С. 7-282.
14. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. - К., 1997. - 232 с.

15.Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога. - М., 1987. - С. 28-34.

1.6.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Головною метою роботи школи є процес формування особистості, її гармонійний розвиток. Під *розвитком* особистості слід розуміти взаємопов'язаний процес кількісних і якісних змін, що відбуваються під час анатомо-фізіологічного дозрівання людини, становлення її світогляду, моральних поглядів, переконань, емоційно-почуттєвої сфери.

Деталізуючи зміст поняття "особистість" відносно дитячого віку, Л.І.Божович писала, що це: по-перше, розвиток пізнавальної сфери школяра, по-друге, формування нового рівня дитини, що дозволяє їй діяти не безпосередньо, а керуючись свідомо поставленими цілями, моральними вимогами та почуттями, по-третє, виникнення відносно сталих форм поведінки й діяльності, які складають основу формування характеру, по-четверте, розвиток суспільної спрямованості школяра, звернення його до колективу однолітків, засвоєння ним моральних вимог, які вони йому ставлять.

Усебічний розвиток не можна розуміти як однаковість розвитку здібностей до будь-якої діяльності, як універсальність можливостей у всіх сферах виробництва, техніки, культури, мистецтва, науки. Такий розвиток слід розуміти як рівність можливостей і умов для розвитку індивідуальних особливостей кожної особистості, для виявлення тих здібностей, до яких в особистості є найбільші задатки, як всемірного розвитку нахилу до тієї діяльності, до якої в особистості є найкращі здібності.

Фактори розвитку особистості

Психічний розвиток людського індивіда - обумовлений процес. Визнання і розуміння детермінованості розвитку - основа практичного керування ним.

Історія попереднього розвитку людського життя впливає на його онтогенез двома шляхами: біологічним і соціальним. Через це виникає проблема співвідношення ролі біологічного (природного) та соціального (суспільного) у становленні індивіда як особистості. У розв'язанні цієї проблеми не можна протиставляти біологічне та соціальне, в онтогенезі людської психіки має місце єдність біологічних і соціальних факторів, у якому провідна роль належить соціальному.

Спадковість як фактор розвитку

Онтогенез людського організму визначається біологічною спадковістю. Вона полягає у тому, що з людського зародку, який утворюється шляхом злиття двох статевих клітин, виникає людський організм із притаманними йому можливостями дальшого розвитку.

Генотип визначає анатомо-фізіологічну структуру організму, його морфологічні та фізіологічні ознаки, будову нервової системи, стать організму, стадії його дозрівання, а також ряд морфологічних і функціональних особливостей організму. Генотип нервової системи несе в собі спадково зумовлені величезні потенції утворення нових потреб, форм поведінки та їх психічних процесів. Генотип організму залежить не тільки від

хромосомного апарату та генів, а й від зовнішніх умов, які можуть впливати на них: радіація, інтоксикація та ін. Внаслідок цього виникають не спадкові відхилення від нормального розвитку. Такі аномальні ознаки розвитку є природженими, але не спадковими. Людський індивід від народження наділений відповідними задатками, здібностями, нахилами. *Задатки* - не готові психічні властивості, а природні потенції їх виникнення й розвитку. Вони реалізуються тільки в людських умовах життя індивіда, за допомогою засобів, створених суспільством.

Середовище як фактор розвитку

Для розвитку дитини потрібно, насамперед, природне середовище, яке забезпечує їжу, повітря, світло, тепло тощо.

Навколишнє предметне середовище необхідне також для розвитку діяльності дитини, зокрема пізнавальної.

Найбільш важливим для розвитку дитини є соціальне середовище. Від суспільних відносин людей значною мірою залежать можливості індивіда, що розвивається, використання ним тихі чи інших умов для свого розвитку.

Розглядати соціальне середовище потрібно у зв'язку з життям і діяльністю людей. Воно постійно змінюється через їхню практичну діяльність. Середовище дитини з віком розширює і змінює зміст тих умов, які впливають на його життя й розвиток. Середовище дитини не є незмінним ще й тому, що вона і сама (безпосередньо або опосередковано) впливає на нього і веде його до змін.

Основну форму впливу суспільного середовища на психічний розвиток дитини становить виховання.

Виховання як фактор розвитку

Виховання у спеціальному педагогічному розумінні - це процес і результат цілеспрямованого впливу на розвиток особистості, її відносин, рис, якостей, поглядів, її переконань, способів поведінки в суспільстві.

Навчально-виховний процес необхідно будувати таким чином, щоб він активізував дії внутрішніх сил і потенційних можливостей дитини та сприяв доведенню їхнього розвитку й ставлення до оптимального рівня.

Л.С.Виготський висунув ідею про дві взаємопов'язані зони розвитку: актуального та найближчого. *Зона актуального розвитку* відображає систему знань і вмінь, які дитина вже опанувала, і на основі яких вона спроможна розв'язувати пізнавальні та інші задачі. Рівень актуального розвитку обумовлює зону найближчого, тобто коло вмінь, які дитина може опанувати самостійно (спонтанно), або за умови сприяння старших у процесі навчання та виховання. *Зона найближчого розвитку* - це "завтрашній день дитини". В умовах спеціально організованого цілеспрямованого педагогічного процесу вона набагато раніше увійде у свій "завтрашній день", ніж при простому збігу обставин. Якщо ж зовнішні умови не сприятимуть розвитку тих чи інших внутрішніх сил, то останні можуть зовсім не розкритися або набути спотворених форм функціонування.

Зона найближчого, взаємодіючи із зоною актуального розвитку, поступово освоюється дитиною. У такий спосіб вона піднімається на новий щабель актуального розвитку і відповідно виникає нова зона найближчого розвитку.

З двома зонами розвитку пов'язане питання про співвідношення навчання й розвитку. Те, що опанувала дитина - це її вчорашній день, пройдений етап. Навчання й виховання, що спираються на цикл розвитку, який уже закінчився, не можуть розраховувати на особливі успіхи, бо вони не ведуть дитину вперед, і, ясна річ, не можуть задовольнити її функціональну потребу в розвитку.

Інтенсивний розвиток відбувається тільки тоді, коли навчання випереджає актуальний рівень і надає руху силам, що знаходяться в зоні найближчого розвитку. Л.С.Виготський наголошує, що навчання й розвиток не збігаються безпосередньо, а являють собою два процеси, що перебувають у надзвичайно складних взаєминах. Навчання тільки тоді відбувається успішно, коли воно випереджає розвиток, тільки за таких умов воно пробуджує й викликає до життя цілий ряд функцій, що перебувають у стані визрівання, і що знаходяться у зоні найближчого розвитку. Навчання є більш плідним тільки тоді, коли воно змінюється у межах періоду, що визначається зоною найближчого розвитку.

Таким чином, завдання педагогіки - націлити дитину на її завтрашній день. Про те вся складність у тому, щоб правильно визначити рівень актуального та найближчого розвитку. Відносно окремих навчальних завдань критерієм може бути ступінь самостійності дитини під час їхнього вирішення. Якщо дитина виконує завдання самостійно, можна вважати, що вміння, необхідні для цього, перебувають у зоні актуального розвитку. Якщо вона не в змозі справитися з ними без допомоги вчителя, вихователя, це означає, що механізми, на які потрібно спиратися під час розв'язування цього завдання, ще не визріли, але знаходяться в зоні найближчого розвитку.

У тих випадках, коли дитина навіть із допомогою дорослих не може зрозуміти завдання, досягнути розумом смисл явищ, слід вважати, що відповідні цій навчальній діяльності функціональні сили перебувають за межами зони найближчого розвитку. Визначення можливостей та ефективності їх реалізації залежить від майстерності вчителя, від його уміння вчасно прийти на допомогу, встановити стосунки співробітництва з учнем. "У співробітництві, - пише Л.С.Виготський, - під керівництвом, із чієюсь допомогою дитина завжди може зробити більше і розв'язати складніші завдання, ніж самостійно... У співробітництві дитина виявляється сильнішою й розумнішою, ніж у самостійній роботі, вона піднімається вище за рівнем інтелектуальних труднощів, що вирішуються нею..."

Особистість виступає не лише об'єктом, а й суб'єктом навчально-виховного процесу. Виховання успішно веде розвиток особистості до поставленої мети, якщо робить вихованця активним учасником процесу її досягнення, розумно поєднується з повагою, уважним ставленням до нього. Потрібно постійно враховувати роль активності самої особистості у власному розвитку, її творчу діяльність.

Залежно від активності та внутрішньої позиції особистості вона може формуватися в різних напрямках. Якщо учень негативно ставиться до виховних заходів, він розвиватиметься зовсім в іншому напрямку, ніж бажає вихователь.

Розвиток і формування особистості результат взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів. Виховання відіграє вирішальну роль у розвитку

особистості тільки за умови, якщо воно позитивно впливає на внутрішнє стимулювання її активності в роботі над собою.

Єдність і взаємопроникнення зовнішнього та внутрішнього, де виникає боротьба протилежностей, розгортання цих протилежностей є рушійними силами процесу розвитку.

У процесі розвитку особистості суперечності виникають спочатку як зовнішні суперечності організму й середовищем, а потім стають внутрішніми.

Однією з головних внутрішніх суперечностей особистості є розходження між виникаючими в неї новими потребами, запитами, прагненнями і досягнутим рівнем оволодіння засобами, необхідними для їх задоволення. Часто виникають суперечності між новою ситуацією і попереднім досвідом, між досягнутими рівнем розвитку й способом життя.

Можливості виховання великі, але не безмежні. Вони залежать не лише від суспільних умов, а й від вікових та індивідуальних особливостей розвитку дітей. Якщо враховується ця залежність, то розширюють можливості виховання, його вплив на розвиток.

Основні періоди психічного розвитку особистості визначаються за психолого-педагогічними критеріями, які включають характерні для кожного віку соціальні ситуації розвитку, передусім зміст і форми навчання й виховання, провідну діяльність, відповідний рівень розвитку свідомості та самосвідомості.

Такими періодами є: ранній вік (від народження до 3 років), дошкільний вік (від 3 до 7), молодший шкільний вік (від 7 до 10), середній шкільний або підлітковий вік (від 10 до 15) і юнацький вік (від 15 до досягнення зрілості).

На кожному етапі розвитку дитини є своя провідна діяльність, яка характеризується своїми цілями, мотивами та способами виконання. Провідна діяльність - не просто форма активності, що найчастіше зустрічається у цьому віці. Це діяльність, покликана задовольнити актуальні потреби індивіда, що розвивається, у ній диференціюються нові види діяльності, наприклад, елементи навчання у грі, формуються пізнавальні та інші психічні процеси. Характером провідної діяльності зумовлюються у цей період зміни у потребах, інтересах, почуттях індивіда, що розвивається.

На кожному віковому етапі розвитку людини формуються і індивідуальні особливості вищої нервової діяльності, фізичного, духовного розвитку, здібностей, інтересів, характерологічних рис та ін.

Знання закономірностей вікового та індивідуального розвитку дітей - одна з умов ефективної педагогічної діяльності.

1.6.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

На рівні пізнання

1. Дайте визначення основних понять: "особистість", "розвиток особистості", "індивід", "формування особистості", "фактори розвитку", "зататки".
2. Перерахуйте основні фактори розвитку особистості. Проаналізуйте взаємовплив факторів розвитку особистості на її формування на різних вікових етапах.

3. Визначте рушійні сили процесу розвитку особистості. Наведіть конкретні приклади єдності та боротьби суперечностей у процесі розвитку.

На рівні розуміння

1. Поясніть на прикладах залежність результатів виховання від взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку особистості.
2. Поясніть, чому індивід може стати особистістю тільки в людському суспільстві.
3. Інтерпретуйте схему "Розвиток особистості". На основі схеми виведіть визначення поняття "розвиток".

На рівні застосування

1. Визначить протиріччя, що характеризують особливості розвитку вашої особистості в теперішньому віці.
2. Продемонструйте правильне використання принципу навчання на межі найвищої труднощі.
3. Наведіть приклади навчальних задач, що знаходяться в зоні актуального розвитку дитини, в зоні найближчого розвитку дитини, поза межами зони найближчого розвитку. Спроектуйте, як кожний тип навчальних задач впливатиме на розвиток особистості.
4. Проаналізуйте приклади виховних задач, що знаходяться в зоні актуального розвитку дитини, в зоні найближчого розвитку дитини, поза межами найближчого розвитку. Спрогнозуйте, як кожний тип виховних задач впливатиме на розвиток особистості.
5. Продемонструйте розвиваючі ігри, які описані в книзі Б.П.Нікітіна "Ступеньки творчества или развивающие игры".

На рівні аналізу

1. Поясніть причини затримки розвитку дітей у разі відсутності спілкування або при недостатньому спілкуванні з людьми.
2. Проаналізуйте взаємозв'язок факторів розвитку особистості.
3. Порівняйте специфіку процесу розвитку сільських і міських дітей. Виділіть переваги соціальних і природних факторів розвитку у місті і в селі.
4. Проаналізуйте теорію Л.С.Виготського про взаємозв'язок виховання й розвитку особистості.

На рівні синтезу

1. Зробіть повідомлення про досвід організації розвитку дітей у сім'ї Нікітіних.
2. Складіть план екскурсії дітей певного віку на природу, яка мала б розвиваючий характер, використовуючи досвід В.О.Сухомлинського.
3. Напишіть кілька визначень поняття "розвиток особистості". Виділіть спільні категоріальні ознаки і виведіть загальне визначення цього поняття.

На рівні оцінки

1. Випишіть і оцініть афоризми видатних педагогів, філософів про розвиток і формування особистості. Наприклад:

"...головне у всебічному розвитку особистості полягає у створенні реальних умов не тільки для розвитку, але й для реалізації усіх потенційних можливостей кожної людини".

Є.А.Ануфрієв

"Кожна людина - це світ, який з нею народжується і вмирає".

Г.Гейне

- Оцініть логіку побудови педагогічної системи розвитку й виховання дітей В.О.Сухомилинського на основі його книги "Серце віддаю дітям".
- Зробіть висновки щодо важливості організації диференціації навчання, відкриття шкіл для обдарованих дітей.
- Оцініть народні уявлення про фактори впливу на розвиток дитини: "Яке коріння - таке й насіння", "Із ким поведешся, того й наберешся", "Що виховаєш, те й матимеш" і т.п.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

Особистість						
Спрямованість		Знання, уміння, навички			Індивідуально – типологічні особливості	
Потреби Інтереси Ідеали Переконання Мотиви Світогляд		Соціальний досвід			Темперамент Характер Здібності	
ПРОТИРІЧЧЯ	Ранній юнацький вік	ПОТРЕБИ	Власна активність особистості	МОЖЛИВОСТІ	15-18 років	ПРОТИРІЧЧЯ
	Підлітковий вік		Рушійні сили розвитку		11-15 років	
	Отроцтво, молодший шкільний вік		Індивід		6-11 років	
	Дошкільний вік		до 6 років			
Фактори розвитку						
Внутрішні		Зовнішні				
Спадковість		Середовище			Виховання	

Педагогічні задачі

Задача №1

Першокласники спочатку рівні у бажанні учитися. І не як небудь, а на п'ятірки. І ось перша двійка - і кінець рівноправ'ю. Вона веде за собою і приниження, і покарання, і розчарування, і звинувачення в бездарності... Клас розколюється: відмінники та двійочники, добрі та середні, щасливі та нещасні, веселі та сумні, оптимісти та скептики. І відносини між цими групами далеко не гуманні. Двійочники попадають в особливу ситуацію: про них із докором говорить учитель, звинувачують товариші "Ви тягнете назад весь клас".

Як же ведуть себе "герої"? По різному. Одні внутрішньо не погоджуються зі своїм неприємним становищем. Перші двійки вони вважають випадковими: ручка була погана, папір розпливається, забув хвостик дописати... Другі замикаються у собі, стають в'ялими, байдужими. Віра у власні сили похитнулася. Треті ведуть себе агресивно. Не зумівши домогтися позитивних результатів у навчанні, вони намагаються проявити себе в колективі іншим шляхом: пустощами, витівками. Але саме головне - і одні, і другі, і треті всіма силами і довгий час намагаються вийти зі свого нового становища "неповноцінної особистості". Вони все сподіваються на диво.

Проаналізуйте ситуацію. Чи немає тут протиріччя між шкільною практикою та твердженням психолога? Які фактори визначають розвиток особистості? Яким має бути навчання й виховання, щоб забезпечити розвиток особистості?

У чому причина появи "неповноцінних особистостей"?

Задача №2

Ігор був дуже вразливим, не по роках задумливим. До трьох із половиною років він знав уже всі букви, з чотирьох читав "про себе".

Школу Ігор сприйняв байдуже. Він добросовісно виконує уроки, але цікавості вони в нього не викликають. Хлопець учитьсЯ вже у третьому класі. Має широке коло інтересів: вивчає життя тварин, цікавиться фізикою, хімію, дуже любить математику, вивчає англійську мову, читає науково-популярні журнали.

Характер в Ігоря важкий, він самолюбивий, впертий. У нього немає друзів.

Спроектуйте таку систему виховної роботи з цією дитиною, щоб забезпечити виявлення й розвиток усіх його здібностей.

Обдаровані діти мають вчитися:

а) у загальних класах, а свої таланти проявляти поза школою;

б) у спеціалізованих школах, класах;

в) у звичайних класах, але за окремими програмами.

Задача №3

Марину, ученицю 5-го класу, не впізнати. Стала роздратованою, байдужою до всього, пише абияк, нікого не слухає, розмовляє різко. Причина в тому, що її не включили до списку тих, хто виступатиме на концерті.

З раннього дитинства Марині говорили, що вона музикально обдарована, її чекають успіх, слава. На уроках співу у початкових класах дівчина отримувала відмінні оцінки, співала у хорі. І ось з'явилась щаслива

можливість виступити перед публікою, а вчителька перекреслила всі надії учениці.

Які причини непорозуміння, що виникли між учителькою та ученицею? Розробіть план бесіди з Мариною.

Рівень прагнень особистості ефективно впливає на її розвиток, коли:

а) рівень прагнень нижчий від можливостей особистості;

б) рівень прагнень збігається з потенціальними можливостями особистості;

в) рівень прагнень вищий від можливостей особистості.

Відповідь обґрунтуйте.

Задача №4

"Коли я закінчив розповідати, Олександр Іванович запитав: - Так ти вважаєш, що кожна людина може стати талановитим учителем?"

- І людина, і дитина - усі надзвичайно талановиті, якщо створити умови...

- Усі, і навіть ці дебільні?

- Клич їх сюди, і я покажу тобі диво...

Ми зібрали усю дітвору і я роздав дітям фарби. Коли я об'явив, що вони зараз повинні намалювати когось із своїх близьких - портрет, серед дітей з'явилося знайоме мені збудження - переляк: а якщо не вийде? Я сказав дітям: "Зараз у вас перший переляк, так закрийте очі, я його зараз прожену, а ну закрили, ні, ні, не підглядайте. А ну, Олександре Івановичу, бери оту дровеняку і всип тому переляку по зубах, щоб він до чортів забирався, куди-небудь подалі, в байраки". Олександр Іванович почесав за вухом і закричав: "Киш! киш, чорт би тебе забрав!"

- "Е-е-е, так справа не піде! - сказав і я. - Потрібно як слід страх виганяти, ось як!" - І я щосили затарабанив дровенякою по порожній діжці, і лупив її, поки не розсмішив дітей, а потім сказав: "Ну все, а тепер за діло, друзі, але у кого є страх у душі, той може до мене підійти, а може і нічого не робити, лягти на травичку і полежати". Таких дітей не виявилось. Усі взялися за роботу, я ходив між дітьми, ми були на шкільному дворі, брав із дитячих рук листки з малюнками і показував:

- Ні, ви подивіться, який малюнок, яка лінія, яка гама кольорів! А що це вийшло у Васі Копилова? (Це і є той "дебільчик", як його відрекомендував мені Олександр Іванович).

Діти дивляться на дивний малюнок, один ящик, можна сказати, а посередині ніби очі й рот, разюче: очі голубим - і чорний штрих, і цей штрих викликав сміх, чого ж очі заштриховані, що це таке, таких очей ніхто ніколи не малював.

- Ні, малював! - захоплено кричу я. - Вася відкрив те, до чого Модильяні прийшов трохи раніше.

Я веду дітей у темну кімнату, де включаю епідіаскоп, і показую, що портрет Модильяні і малюнок Васі подібні, а малюнок Колі Данилова - це інший слабенький хлопчина - так подібний за манерою на врубелівський. "У кожної людини, - кажу я, - свій колір і своя лінія, ніхто просто раніше цього не помічав. Ось спробуйте ще намалювати". І ми знову малюємо, уже пізно, дехто з батьків прийшов. І всі дивляться на Васю Копилова, а його відірвати від малюнка неможливо, від народження він такого у своєму житті не

зустрічав, хоч йому не кожний раз казали: "Дурень ти й ніхто тебе не виправить". А тут раптом сказали, що він не гірше, а можливо, навіть і краще різних там знаменитих майстрів може намалювати..."

Азаров Ю. "Не подняться тебе, старик"

Як стиль спілкування педагога з дітьми впливає на розкриття та розвиток їх творчих здібностей? Які особисті якості вчителя лежать в основі такого спілкування?

Спілкування педагога з дітьми повинне:

а) надихати дитину на розкриття своїх здібностей;

б) орієнтуватися на найбільш обдарованих дітей, тоді за ними будуть тягнутися й інші;

в) що закладено природою, проявиться саме.

Задача №5

Протягом шести років школа працювала без єдиної двійки. Учителі вирішили: будемо фіксувати в журналі тільки позитивні результати. Негативні ж - відмічати в себе, у записній книжці.

У школі створилась напружена атмосфера боротьби за знання. Учень приходив до вчителя не з провинною, не виправляти двійку, а здобувати знання. Він не відчував більше боязні отримати двійку. Від нього вимагалось лише одне - робота, особиста зацікавленість в отриманні знань.

Проблема стимулювання пізнавальних інтересів стала основою методичної роботи педагогічного колективу. Усе це знаходило відображення і на уроках, і в позаурочних справах, стало стилем роботи школи. Створювались клуби цікавих задач "Архімед", проводились тематичні вечори. У кожному класі обговорювались результати тижня. Йшлося не про традиційних двійчників: "Коли виправиш? Як не соромно! Дай слово!", а про конкретні теми, розділи програми, які поки що важко даються тим чи іншим учням. Виступаючи, вчителі-предметники аналізували причини відставання, давали рекомендації, як учити матеріал. Складались графіки заліків на тиждень. У такій атмосфері випадки ледарства, безпричинної непередготовленості до уроків стали неможливі.

Яку роль відіграє організація шкільного життя у розвитку особистості? Назвіть функції педагога в організації суспільного виховуючого середовища, які ефективно впливали б на розвиток школяра?

Педагог повинен впливати на організацію життєдіяльності дітей, оскільки це:

а/ підвищить ефективність розвитку дитини;

б/ гальмуватиме розвиток, бо педагог пропонуватиме таку діяльність, яка не завжди відповідатиме бажанням дітей;

в/ ефективно впливатиме на розвиток тільки при вивченні й врахуванні індивідуальних здібностей кожної дитини.

Завдання студентам для самостійної роботи

1. Вивчити досвід розвитку творчих здібностей дітей у Павлівській середній школі (Сухомлинський В.О. "Серце віддаю дітям"), педагогічних системах Волкова І.П. ("Вчимо творчості"), Шевченка О.І. (Брускова І.С., Шевченко А.І. "Моя Синяя Птица"), сім'ї Нікітіних (Никитин Б., Никитина Л." Мы, наши дети и внуки").

2. Проаналізувати народні уявлення про основні чинники формування особистості (Стельмахович М.Г. "Українська народна педагогіка").

1.6.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Тестові завдання

(вибрати варіанти відповідей)

1. *Оберіть визначення, які правильно характеризують процес розвитку особистості:*
  - а/ неперервний;
  - б/ взаємообумовлений;
  - в/ прогресивний;
  - г/ односторонній;
  - д/ кількісних і якісних змін;
  - ж/ біосоціальний;
  - з/ тільки фізіологічних змін.
2. *Особистістю людина стає тільки тоді, коли ...*
  - а/ досягає вісімнадцятирічного віку;
  - б/ самостійно й свідомо керує своєю поведінкою;
  - в/ оволодіває певною професією;
3. *Від народження дитина отримує ...*
  - а/ характер, потреби, інтереси;
  - б/ задатки для розвитку певних здібностей;
  - в/ нічого не отримує.
4. *Задатки - це ...*
  - а/ готові психічні властивості, які незалежно від зовнішніх факторів проявляються на певному етапі життя;
  - б/ знання, уміння, навички;
  - в/ отримані від народження природні потенції розвитку певних психічних властивостей.
5. *Індивідуальні властивості особистості формуються під впливом ...*
  - а/ тільки спадковості;
  - б/ оточуючого середовища й виховання;
  - в/ природних задатків, суспільних обставин і діяльності самої дитини.
6. *Дитина засвоїть ту мову, яка ...*
  - а/ передається спадково;
  - б/ якою користуються оточуючі;
  - в/ є мовою батьків, навіть серед тварин (наприклад, Тарзан).
7. *Найбільш важливим для формування особистості є ...*
  - а/ природне середовище;
  - б/ соціальне середовище;
  - в/ предметне середовище.
8. *Рушійними силами процесу розвитку особистості є ...*
  - а/ природні задатки дитини;
  - б/ вимоги дорослих;
  - в/ протиріччя між потребами особистості та можливостями для їх досягнення.
9. *Для вирішення протиріч у розвитку особистості необхідно...*
  - а/ надати дитині можливість робити все, що вона хоче;

- б/ примусити робити те, що потрібно суспільству;
- в/ процес саморозвитку і педагогічний процес повинні збігатися.

10. Навчання ефективно впливає на процес розвитку за умови...

- а/ орієнтування його на вже розвинені здібності;
- б/ знаходження поза межами можливостей дитини;
- в/ знаходження у зоні найближчого розвитку здібностей дитини.

1.6.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати педагогічну літературу, різні концептуальні підходи до організації різнобічного розвитку особистості.
2. Аналізувати причини і рушійні сили розвитку особистості.
3. Аналізувати вплив спадковості, середовища, виховання й активності самого вихованця на розвиток особистості.
4. Виявити рівень розвитку провідних здібностей особистості учня з допомогою методів педагогічного дослідження, використовуючи приклади з педагогічної літератури.
5. Аналізувати педагогічні ситуації, пов'язані з проблемами розвитку особистості дитини, підлітка, юнака.
6. Аналізувати можливості сім'ї, природного середовища, що впливають на розвиток нахилів, здібностей особистості, використовуючи приклади з літератури, власної практики.
7. Аналізувати навчально-виховний процес з точки зору його впливу на розвиток особистості учня, користуючись літературними прикладами, власною практикою.
8. Аналізувати педагогічний досвід учителів, батьків, що сприятливо позначився на розвитку особистості дитини.
9. Аналізувати вікові особливості дитини, підлітка, юнака.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Скласти перспективну програму розвитку особистості на тривалий період, використовуючи досвід, описаний у літературі з педагогіки.
2. Визначити вплив основних чинників на розвиток особистості, використовуючи літературу з педагогіки, власний досвід.
3. Моделювати види діяльності, які можуть стимулювати розвиток нахилів, здібностей особистості.
4. Визначити фактори педагогічної діяльності, що спричиняють ефективний розвиток особистості.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Конкретизувати цілі розвитку особистості дитини, підлітка, юнака.
2. Скласти програму розвитку особистості учня на певний період, користуючись педагогічною літературою.

3. Планувати конкретні засоби, форми та методи навчально-виховної діяльності, які б стимулювали розвиток особистості учня, користуючись літературою з педагогіки, власною практикою.
4. Розробити творчі завдання, що сприяли б розвитку особистості учня, використовуючи передовий педагогічний досвід.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Розвивати комунікативні здібності учнів.
2. Вчитися будувати доцільні взаємовідносини з учнями, враховуючи їх вікові особливості.
3. Формувати мовленнєві навички, як одну з найважливіших умов розвитку особистості.
5. Дослідити, керуючись літературою з педагогіки, роль спілкування у розвитку особистості.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати умови, що стимулюють розвиток особистості учня.
2. Накопичувати засоби, форми та методи навчально-виховної роботи, що сприяли б розвитку особистості учня.
3. Розв'язувати педагогічні задачі, як передумову для формування педагогічного мислення і подальшого стимулювання розвитку особистості учня.
4. Організувати власну діяльність таким чином, щоб розвинути власні творчі можливості, необхідні у педагогічній роботі з учнями.

1.6.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Для реалізації всестороннього розвитку дітей необхідне формування у майбутніх учителів гуманістично-педагогічної спрямованості, яка проявляється в любові до дітей, визнанні цінності індивідуальності, неповторності кожної людської особистості, права кожної дитини на саморозвиток, реалізацію її здібностей, задоволення пізнавальних інтересів.

Майбутній учитель повинен усвідомити, що від його власного розвитку, рівня сформованості педагогічних умінь залежать можливості розвитку його майбутніх учнів. Учителю має бути притаманне гуманістичне прогнозування розвитку кожної дитини, яке проявляється в педагогічному такті, оптимізмі, спілкуванні, в організації навчально-виховного процесу.

Розділ II. ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ (ДИДАКТИКА)

2.1. СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ

Мета: сформувати у студентів розуміння понять “методологічні основи процесу навчання”, “сутність та структура процесу навчання”, “принципи та закономірності процесу навчання”; навчити студентів аналізувати логіку діяльності вчителя (викладання) та діяльності учнів (учіння), психологічні основи діяльності учнів у процесі навчання; ознайомити студентів з різними підходами до процесу навчання і підготувати їх до свідомого, оптимального вибору необхідних засобів і методів навчання з урахуванням конкретних умов.

Обладнання: логічна схема основних понять процесу навчання.

Ключові поняття: процес навчання; методологічні основи процесу навчання; функції процесу навчання; викладання та учіння як сторони процесу навчання; засвоєння як психологічна основа процесу навчання.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Дидактика як галузь педагогічних знань.
2. Сутність процесу навчання, його методологічні основи та рушійні сили.
3. Функції процесу навчання, зв'язок між ними.
4. Структура процесу навчання.
5. Сторони процесу навчання. Структура діяльності вчителя. Процес учіння та його основні компоненти.
6. Психологічні основи діяльності учнів у процесі навчання. Структура процесу засвоєння знань.
7. Різні підходи до процесу навчання в сучасній школі.
8. Аналіз сучасних зарубіжних теорій навчання.

II. Практична частина:

III. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник. – К.: Либідь, 1998. – 560с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.
3. Державна національна програма “Освіта: Україна ХХІ століття”. – К.: Райдуга, 1994.
4. Дидактика средней школы /Под ред. Онищука В.А. – К., 1987. – Гл.2.
5. Закон України “Про освіту”. – Голос України, 1996. – 25 квітня. – С.1-3.
6. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва, - К., 1993. – Ч.3.
7. Кондрашова Л.В. Сборник педагогических задач. – М., 1987.
8. Куписевич Ч. Основы общей дидактики /Пер. с польск. – М., 1986.
9. Концепція середньої загальноосвітньої школи України //Інформ. збірник МО України. – К., 1992. - №4. – С.4-12.

- 10.Лозова В.І., Москаленко П.Г., Троцько Г.В. Педагогіка. Розділ “Дидактика”. – К., 1993. – С.3-9.
- 11.Марев М. Методологические основы дидактики /Пер. с болг. – М., 1986.
- 12.Моляко В.О. Концепція виховання творчої особистості //Радянська школа. – К., 1991. - №5.
- 13.Педагогіка /Под ред. Ю.К.Бабанского. – М., 1988. – Гл.20.
- 14.Педагогика /Под ред. В.А.Сластенина. – М., 1997.
- 15.Педагогіка /За ред. М.Д.Ярмаченка. – К., 1986.- 544 с. – Розд.4, 6, 7.
- 16.Подласый В.И. Педагогика. Новый курс. – В 2-х кн. – Кн. 1: «Общие основы. Теория обучения». – М., 1999.
- 17.Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад. – Освіта. – 1993. –3 вересня.
- 18.Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.:Абрис, 1997. – 416с.
- 19.Смирнов В.И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях. – М., 1999.
- 20.Стельмахович М.П. Народна педагогіка. – К., 1985. – С.226-231.
- 21.Фіцула М.М. Педагогіка. – Тернопіль, 1997. – С.106-116.
- 22.Харламов И.Ф. Педагогика. – М., 1999. - С. 122-193.
- 23.Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности в учебном процессе. – М., 1979. – Гл.1, 2.

Завдання для студентів

1. Вивчити рекомендовану літературу, підготуватися до співбесіди відповідно до питань плану заняття.
2. Підготуватися до розв’язання педагогічних задач за алгоритмом.
3. Підготувати виступ «Актуальні проблеми розвитку системи освіти» за книгою О.Я.Савченко «Дидактика початкової школи». – К., 1999.- С.310-323.

2.1.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Дидактика – галузь педагогіки, яка досліджує теорію освіти і навчання. Дидактичні знання допомагають знайти відповідь на найважливіші питання будь-якої системи освіти: для чого, кого і як навчати.

Дидактика як наука описує існуючі системи навчання, досліджує навчальний процес з метою його вдосконалення, розвиває нові ідеї, впливає на педагогічний процес. Отже, це – теоретична і нормативно-прикладна наука. Як теоретична наука вона вивчає реальний педагогічний процес, констатує певні факти, зв’язки, залежності, закономірності, прогнозує наслідки навчальної діяльності, моделює експеримент. Теоретичні знання – не “мертвий капітал”. Вони повертаються до практики у вигляді висновків і рекомендацій, які є підставою для визначення змісту, вибору методів навчання, організації керівництва навчальною діяльністю учнів тощо.

Таким чином, дидактика як наука має пояснювальну, перетворюючу і нормативно-прикладну функції.

Термін “**дидактика**” грецького походження (*дидактикос* – *той, хто навчає*). Вважається, що вперше його використали у 1613 році німецькі педагоги Кристоф Хельвіг і Йохим Юнг у праці “Короткий звіт з дидактики,

або мистецтво навчання. Ратихімія”. В аналогічному значенні вживав цей термін і Ян Амос Коменський (1592-1670) у праці “Велика дидактика” (1657).

У різні періоди розвитку людства із зміною суспільних потреб виникали різні системи навчання. Одні дидактичні ідеї змінювалися іншими. Все, що витримало випробування часом, тією чи іншою мірою відображає в згорнутому вигляді сучасна дидактика.

Перебудовні процеси в суспільстві, рух за незалежність держав прискорили процес реформування школи, а отже, зумовили появу нових дидактичних теорій. Зокрема, характерними для розвитку дидактики на початку 90-х років є спрямованість на розвиток особистості дитини і поява в зв'язку з цим різних підходів до визначення змісту та методичного забезпечення школи. З'являються авторські школи, в яких застосовуються нові дидактичні технології на засадах особистісно-орієнтованого навчання.

Основні категорії дидактики: мета освіти, процес навчання, викладання і учіння, зміст, принципи, методи і прийоми навчання; форми організації навчального процесу; структура навчальної діяльності; розвиток особистості; формування загальнонавчальних умінь і навичок; діагностика і корекція результатів навчання.

Процес навчання розглядається як цілеспрямована двостороння взаємодія учителя та учнів, спрямована на оволодіння останніми знаннями, вміннями, навичками; на їх розвиток та виховання.

Методологічною основою процесу навчання в сучасній педагогіці є наукова теорія пізнання (гносеологія), яка передбачає єдність історичного та логічного в педагогічних процесах, методологічний аналіз основних дидактичних понять тощо.

Основною рушійною силою процесу навчання є протиріччя (невідповідність) між постійно зростаючими вимогами суспільства та можливостями щодо реалізації процесу навчання, які визначаються соціально-економічним прогресом і становищем освіти в даний період.

У процесі навчання виділяють ряд внутрішніх протиріч:

- між попереднім рівнем знань учнів і новими знаннями;
- між знаннями та вмінням їх застосувати у практичній діяльності;
- між необхідним та реальним рівнем ставлення учнів до учіння;
- між більш складними пізнавальними завданнями і наявністю

попередньо недостатніх для їх вирішення засобів тощо.

Навчальний процес спрямований на формування всебічно розвиненої особистості і тому реалізує освітню, виховну, розвиваючу функції.

Освітня функція полягає у тому, що у процесі навчання відбувається засвоєння наукових знань, формування спеціальних і загальнонавчальних умінь і навичок.

Знання – основний компонент освіти. Вони узагальнюють у собі накопичений досвід людства у вигляді фактів правил, висновків, закономірностей, ідей, теорій, якими володіє наука.

Виділяють такі види знань: **основні терміни і поняття**, без яких неможливо зрозуміти жодного тексту, жодного висловлювання; **факти повсякденної дійсності** та наукові факти, без знання яких неможливо зрозуміти закони науки, формувати переконання, доводити і обстоювати ідеї; **основні закони науки**, що розкривають зв'язки й відношення між різними

об'єктами та явищами дійсності; **теорії**, що містять систему наукових знань про певну сукупність об'єктів, методи пояснення та передбачення явищ певної предметної галузі; **знання про способи діяльності**, методи пізнання й історії здобуття знань (методологічні знання); **знання про норми ставлення до різних явищ життя** (оцінні знання).

Виділені види знань поділяють на теоретичні й фактичні.

Теоретичні знання – поняття, системи понять, абстракції, теорії, гіпотези, закони, методи науки.

Фактичні знання – одиничні поняття (знаки, цифри, букви, географічні назви, історичні постаті, події).

Серед знань, що мають засвоїти учні у процесі навчання, особлива роль належить тим, які відображають способи діяльності і використовуються на практиці. Вони мають алгоритмічний характер (наприклад, знання про способи і порядок виконання арифметичних дій). У навчальних предметах вони оформлені у вигляді правил.

Освітня функція навчання повинна забезпечити: повноту знань, яка визначається рівнем засвоєння передбаченої навчальною програмою інформації з кожної навчальної дисципліни, необхідної для розуміння основних ідей; істотних причинно-наслідкових зв'язків; системність знань, їх упорядкованість, щоб будь-яке знання впливало з попереднього і прокладало шлях для наступного; усвідомленість знань, що полягає в розумінні зв'язків між ними, прагненні самостійно постійно поповнювати їх; дієвість знань, що передбачає вміння оперувати ними, швидко знаходити варіативні способи застосування їх у мінливій ситуації.

Окрім засвоєння системи знань, освітня функція забезпечує формування в учнів умінь та навичок.

Уміння – це усвідомлена, спланована, інтелектуальна діяльність, яка в навчальному процесі необхідна для вирішення нових складних завдань.

Навичка – точна, безпомилкова діяльність, яка після багаторазового повторення стає автоматичною.

Розрізняють уміння і навички **теоретичні** (в їх основі – правила оперування поняттями, вони є результатом аналізу-синтезу) і **практичні** (дії, що регулюються за допомогою формул, моделей, зразків).

Виховна функція покликана забезпечити виховання підростаючого покоління у процесі навчання на основі формування світогляду як підґрунтя моральних, трудових, естетичних і фізичних якостей особистості. Виховний характер навчання – об'єктивна закономірність, що виявлялася в усі епохи.

Розвиваюча функція процесу навчання передбачає процес “творіння” особистості, на основі розвитку її сприймання, вольової, емоційної та мотиваційної сфери.

До взаємозв'язку між цими функціями слід підходити з точки зору діалектичного характеру їх єдності.

Структура процесу навчання вміщує мету, завдання, принципи, зміст освіти, методи, форми організації, засоби та результат навчання.

Мета процесу навчання – усвідомлення вчителем та сприйняття учнями мети та завдань навчальної теми, розділу або предмета в цілому. Мета процесу навчання визначається на основі вимог програми, індивідуальних та

вікових особливостей учнів даного класу, рівня попередньої підготовки, а також можливостей самого вчителя.

До **принципів** навчання у сучасній педагогіці відносять:

принцип гуманістичної цілеспрямованості – навчання і виховання всебічно і гармонійно розвиненої особистості, соціально активної та гуманної з врахуванням її індивідуальних особливостей та соціальних умов;

принцип зв'язку з життям - завдання, які вирішуються суспільством, колективом, родиною, самою особистістю;

принцип співробітництва і співдружності викладача, учнів, шкільних колективів, сім'ї, громадськості, трудових колективів у досягненні визначених завдань навчання;

принцип єдності загального, політехнічного, трудового та професійного навчання;

принцип науковості в організації навчання – розробка цілей, змісту, добір методів і форм організації навчання, розробка новітніх технологій тощо;

принцип наочності, єдності абстрактного та конкретного (матеріально-предметного, наочно-образного, словесно-знакового та абстрактного);

принцип доступності у навчанні, єдності наукового і емпіричного, врахування індивідуальних рівнів розвитку творчих здібностей учнів;

принцип міцності знань;

принцип наступності, системності, послідовності в реалізації змісту й використання технологій, методів і форм організації на різних етапах навчання.

Зміст освіти – система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей учнів, формування їх світогляду, моралі і поведінки, підготовку до суспільного життя, праці. До змісту освіти включаються *елементи* соціального досвіду, нагромадженого людством, а саме: знання про природу, суспільство, техніку і способи мислення; досвід здійснення відомих способів діяльності, що втілюється разом зі знаннями в уміннях і навичках особистості, яка засвоїла цей досвід; досвід творчої, пошукової діяльності щодо вирішення нових проблем, які постають перед суспільством, потребують самостійного перетворення раніше засвоєних знань і умінь у нових ситуаціях, формування нових способів діяльності на основі вже відомих; досвід ціннісного ставлення до об'єктів або засобів діяльності людини, його вияв у ставленні до навколишнього світу, інших людей.

Зміст освіти повинен відповідати соціальному замовленню суспільства, забезпечувати високу наукову і практичну значущість навчального матеріалу, має враховувати реальні можливості процесу навчання, забезпечувати соціально детерміновану єдність у конструюванні та реалізації змісту освіти з позиції навчальних предметів, що вивчаються в школі.

Вимоги держави і суспільства до змісту, обсягу та рівня загальноосвітньої підготовки громадян України визначає Державний стандарт загальної середньої освіти, основоположним документом якого є Базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів.

Зміст освіти на практиці реалізується завдяки застосуванню певних організаційних форм, методів та засобів навчання.

Формою навчання називають зовнішнє вираження цілеспрямованої двосторонньої взаємодії учня та вчителя, спрямованої на озброєння учня знаннями, уміннями, навичками.

У загальноосвітніх закладах застосовуються різноманітні урочні та позаурочні форми організації навчання, у кожній з яких виділяється фронтальна, групова та індивідуальна робота з учнями. Основною формою організації навчання є урок.

Метод навчання – спосіб реалізації цілеспрямованої двосторонньої взаємодії учня та вчителя, спрямованої на озброєння учня знаннями, уміннями, навичками.

Засоби навчання – матеріальні та нематеріальні (духовні) цінності, які сприяють підвищенню ефективності процесу навчання. До них відносять: наочні посібники, обладнання для лабораторних занять, дидактичні матеріали, навчальну літературу, верстати, інструменти та матеріали для трудового навчання, шкільні приміщення, лагідне слово вчителя тощо.

Ефективні **результати** навчання потребують одночасного контролю вчителя за ходом розв’язання поставлених завдань і самоконтролю учнів за вірністю виконання навчальних операцій. Контроль здійснюється за допомогою усних, письмових, лабораторних та інших практичних робіт, заліків, іспитів. Контроль потребує оцінки педагогами та самооцінки учнями досягнутих у процесі навчання результатів.

У процесі навчання виділяють дві сторони: викладання та учіння.

Діяльність учителя під час навчання називають **викладанням**. Вона включає в себе такі структурні компоненти:

- планування, що здійснюється головним чином через складання календарно-тематичних і поурочних планів;
- організація навчальної роботи передбачає здійснення діяльності щодо виконання певного плану та включає два основних етапи: підготовчий та виконавчий;
- стимулювання уваги учнів до даної теми тісно пов’язане з організацією. Основним завданням є залучення учнів до вивчення певного матеріалу; пробудження їх активності, пізнавального інтересу, розвиток почуття обов’язку та відповідальності;
- контроль – перевірка засвоєння учнями навчального матеріалу, що здійснюється у формі усних відповідей на запитання, перевірки письмових робіт тощо,
- аналіз результатів навчання необхідний для визначення можливих причин недоліків у процесі навчання і подальшого їх удосконалення;
- оперативне внесення коректив в організацію викладання.

Учіння – система пізнавальних дій учнів, спрямованих на розв’язання навчально-виховних задач. В основу характеристики процесу учіння покладена ідея діяльнісного підходу (Виготський Л.С.): розвиток людини (особистості) здійснюється через предметну діяльність. Відповідно до діяльнісного підходу в учнів повинні в ході навчання формуватися не знання як такі, а певні види діяльності, в які знання включаються як певний компонент. Разом з тим необхідно пам’ятати, що без знань неможливо здійснювати діяльність.

Існує два типові варіанти навчальної діяльності учня:

1. Навчальна діяльність під керівництвом учителя: прийняття пропонуваних ним навчальних завдань і плану дій; здійснення навчальних дій і операцій для розв'язання поставлених завдань; регулювання навчальної діяльності під контролем учителя і самоконтролем; аналіз результатів навчальної діяльності, яка здійснювалася під керівництвом учителя.

2. Учіння у ході самостійної роботи (планування або конкретизація завдань своєї навчальної діяльності; планування її методів, засобів і форм; самоорганізація навчальної діяльності; саморегулювання навчання; самоаналіз результатів навчальної діяльності).

Процес учіння реалізується під час уроку та у ході самостійної роботи на основі підпорядкування діяльності вчителя (процесу викладання).

Разом з предметною діяльністю для особистості є характерною внутрішня психічна діяльність, яка здійснюється за допомогою словесних, цифрових та інших знаків (якими найбільш активно особистість оволодіває в ході спеціально організованого навчання). Тобто навчально-виховна діяльність супроводжується внутрішнім психічним процесом *засвоєння* учнями навчальної інформації.

Існує декілька підходів до організації процесу засвоєння знань.

1. Н.Менчинська та Д.Богоявленський пропонують аналітико-синтетичну діяльність, застосування таких критеріїв як порівняння, асоціації, узагальнення на основі аналізу конкретних даних, підкреслюють значення самостійного пошуку ознак понять і способів розв'язання нових типів задач у процесі засвоєння.

2. Д.Ельконін та В.Давидов пропонують такий шлях засвоєння, який починається з ознайомлення школярів із загальними теоретичними положеннями, що дає можливість у подальшому ефективно використовувати більш конкретні знання.

3. П.Гальперін та Н.Талізін розробили теорію поетапного формування знань, яка включає п'ять етапів засвоєння нових знань:

- 1) попереднє ознайомлення з дією та умовами її виконання;
- 2) формування дій у матеріальному вигляді з розгортанням усіх операцій, що до них входять (за допомогою моделей);
- 3) формування дії у зовнішній мові;
- 4) формування дії у внутрішній мові;
- 5) перехід дії у згорнуті процеси мислення.

Ця теорія більш придатна для пояснювально-ілюстративного методу, аніж до проблемного навчання, яке не завжди починається з предметного сприймання, а передбачає осмислення логічних задач відразу у словесній формі.

Внутрішній процес засвоєння знань складається з таких ланок: сприймання - осмислення і розуміння – узагальнення – закріплення – застосування на практиці.

1. *Сприймання* – відображення у свідомості людини окремих властивостей предметів і явищ, які впливають у цей момент на органи відчуття.

2. *Осмислення* навчального матеріалу – процес мислительної діяльності, спрямований на розкриття істотних ознак, якостей предметів, явищ і процесів та формулювання теоретичних понять, ідей, законів.

3. *Розуміння* – встановлення зв'язків між явищами та процесами, з'ясування складу, призначення, виявлення причин явищ або розкриття різноманітних залежностей.

4. *Узагальнення* – передбачає виділення та об'єднання найбільш значимих рис предметів та явищ.

5. *Закріплення* – спеціальна робота вчителя, яка забезпечує міцне запам'ятовування, поглиблює знання, здійснює їх перенесення у нові ситуації розвиває навчально-пізнавальні вміння та навички.

6. *Застосування* – вміння застосовувати знання на практиці у навчальному процесі.

Ефективність засвоєння учнями навчального матеріалу безпосередньо залежить від мотивації учіння, рівня розвитку емоційної сфери школярів. Велике значення у процесі засвоєння належить самостійній і творчій активності школярів.

У сучасній педагогіці існує кілька підходів до процесу навчання.

Пояснювально-ілюстративний підхід – головне призначення у тому, щоб озброїти учнів системою наукових знань, умінь та навичками, за допомогою яких вони зможуть не тільки отримати нові знання, а й активно використовувати їх у житті.

Програмоване навчання – важливий шлях надійного, ефективного керування процесом учіння за допомогою впорядкованого вибору навчальної інформації, удосконалення процесу діяльності і дій самих учнів.

Проблемне навчання – націлює на розвиток пізнавальних можливостей учнів, на стимулювання дослідницького і творчого підходу до оволодіння ними знаннями.

Модульне навчання. Термін “модульне навчання” з'явився в період введення програмованого навчання. Певний обсяг знань пропонувався у вигляді блоку, який необхідно було засвоїти. Кожен блок – “модуль” - мав власний змістовий аспект, власні питання для контролю рівня його засвоєння, “зворотний зв'язок” учня з машиною. Це дозволяло кожному учню, працюючи з машиною, засвоювати матеріал у власному темпі.

Поступово цей підхід змінювався від звичайного викладання конкретної теми або її частини до усвідомлення модулів на міждисциплінарній основі.

В різних країнах існує свій підхід до розуміння “модульного навчання”. Існує американський варіант, литовський, німецький, російський, український.

В американському варіанті модуль – завершене 15- або 20-хвилинне навчальне заняття, яке має відносно завершений цілісний дидактичний зміст при застосуванні різноваріантних організаційних форм. Протягом дня (а це більше, ніж 24 модулі – більше 100 особистостей) у процес навчання включаються середні та невеликі групи (до 12 осіб) учнів з метою реалізації їх знань по індивідуальній програмі.

У практиці німецької освіти модуль – це така програмно-змістова одиниця відносно завершеного циклу навчання, для якої характерна дидактична відповідність цілей, форм, методів та способів роботи учителя з учнями.

Литовський варіант зміст модуля визначає на основі таких принципів: а) цільове призначення інформаційного матеріалу; б) поєднання комплексних,

інтегрованих та окремих дидактичних цілей; в) повноти навчального матеріалу в модулі; г) відносної самостійності елементів модуля; д) реалізації зворотного зв'язку; е) оптимальної передачі інформаційного і методичного матеріалу в модулі.

Російський варіант розглядає нову структурно-управлінську модель школи – об'єднання шкільних модулів. Модуль – це комплекс навчально-виховних закладів (початкова, середня та старша школи).

Український варіант розглядає систему модульно-розвивального навчання.

Таким чином, **модульне навчання** – це і організація взаємопов'язаних навчальних закладів, кожен з яких виконує свою цільову та змістову функцію навчання. Це і розгляд навчального предмета, який складається з взаємопов'язаних закінчених модулів навчального матеріалу, на кожному з яких відбивається зміст освіти, організація навчання, способи контролю знань. Це і міжпредметні, інтегративні модулі, які розробляють учительські колективи. Модуль – це і структура навчального процесу в окремій школі, де кожен предмет розділений на змістові блоки, а учні просуваються у процесі навчання за окремими кроками, модулями, блоками.

Технологічний підхід – система дій учителя і учнів, спрямована на досягнення чітко визначеної мети шляхом послідовного та неухильного виконання певних навчальних дій в умовах оперативного зворотного зв'язку.

В українській педагогіці поняття *педагогічні технології* широко використовуються, починаючи з 90-х років, хоча в світовій педагогіці цей термін відомий давно. Ще Я.А. Коменський писав про пошук досконалого методу, за яким усе навчання буде йти вперед точно так, як йде годинник з правильно урівноваженими вагами. Такий метод великий дидакт порівнював з автоматом, на який приємно і радісно дивитися, бо він працює з такою правильністю, якої тільки й може досягнути в подібному випадку вмілий інструмент.

Протягом ХХ ст. було чимало спроб технологізувати навчальний процес. Радянська педагогіка, оцінюючи західну педагогіку з класових позицій, підходила до аналізу педагогічних технологій, як правило, у зв'язку з критикою зарубіжних освітніх систем.

У 70-х роках під впливом ідей системного підходу до організації навчального процесу та визначення умов його оптимізації поступово відбувся перехід до розуміння педагогічної технології як засобу повного управління розв'язуванням дидактичних проблем.

Але вже наприкінці 80-х років учені окреслюють два напрями у розвитку педагогічних технологій: використання технічних засобів навчання і “технологічний підхід” до організації навчального процесу в цілому. Саме останній напрям став основою для розробки педагогічних технологій. Перші спроби технологізувати навчальний процес були зроблені у дослідженнях з програмованого навчання, істотними ознаками якого є чітка постановка навчальної мети і поелементна, крок за кроком, процедура її досягнення. Технологічний аналіз програмованого навчання дозволив уявити його як чіткий набір навчальних цілей, критеріїв їх вимірювання та оцінки, точний опис умов навчання. Усе разом є основою для повного відтворення певного стану навчання (Н.Ф.Тализіна, Ю.І. Машбиць та ін.)

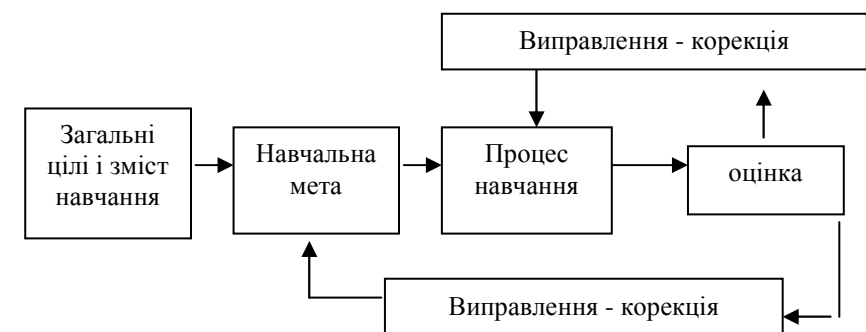
У сучасному розумінні поняття “педагогічна технологія” вчені виділяють кілька сутнісних ознак. Технологічний підхід до навчання передбачає:

- чітку постановку вчителем цілей, їх уточнення з орієнтацією на досягнення результатів;
- підготовку навчальних матеріалів та організацію навчання відповідно до наперед визначених цілей;
- оцінювання поточних результатів, корекцію навчання, спрямовану на досягнення поставлених цілей;
- підсумкову оцінку результатів.

Технологічне конструювання навчального процесу вчені, як правило, передають такою схемою (див. Табл. 2.1):

Таблиця 2.1

Технологічна побудова процесу навчання

Центральною у розробці технологій є проблема правильного визначення та чіткого формулювання цілей навчання. Загальні, розпливчасті цілі не сприяють вибору саме тих методичних засобів, які гарантують досягнення певного результату. Тому найперша умова побудови ефективної технології навчання – **конкретизація навчальної мети** на основі використання дієслів теперішнього часу: розуміє, пише, відтворює, застосовує за зразком, застосовує у нових умовах тощо. Залежно від мети опрацювання матеріалу визначається і кінцевий результат навчання.

Шлях від мети до результату – це певним способом організована взаємодія вчителя і учнів. Технологія навчання повинна мати чіткі процесуальні характеристики, які дозволяють описувати процес навчання чітко, конкретно, недвозначно, у зрозумілих учням термінах – тим самим гарантоване досягаючи передбаченого результату. У цьому відмінність технологічного підходу від звичайних методичних рекомендацій, які допускають внесення змін і не гарантують описаного результату. Технологія також може змінюватися. Скажімо, на основі контролю проміжного етапу навчального процесу вчитель вносить виправлення, зміни у подальшу діяльність. Отже, в технологічній організації навчання обов’язковим є оперативний зворотний зв’язок.

Реформування системи вітчизняної освіти має спиратися на досягнення світової педагогічної науки.

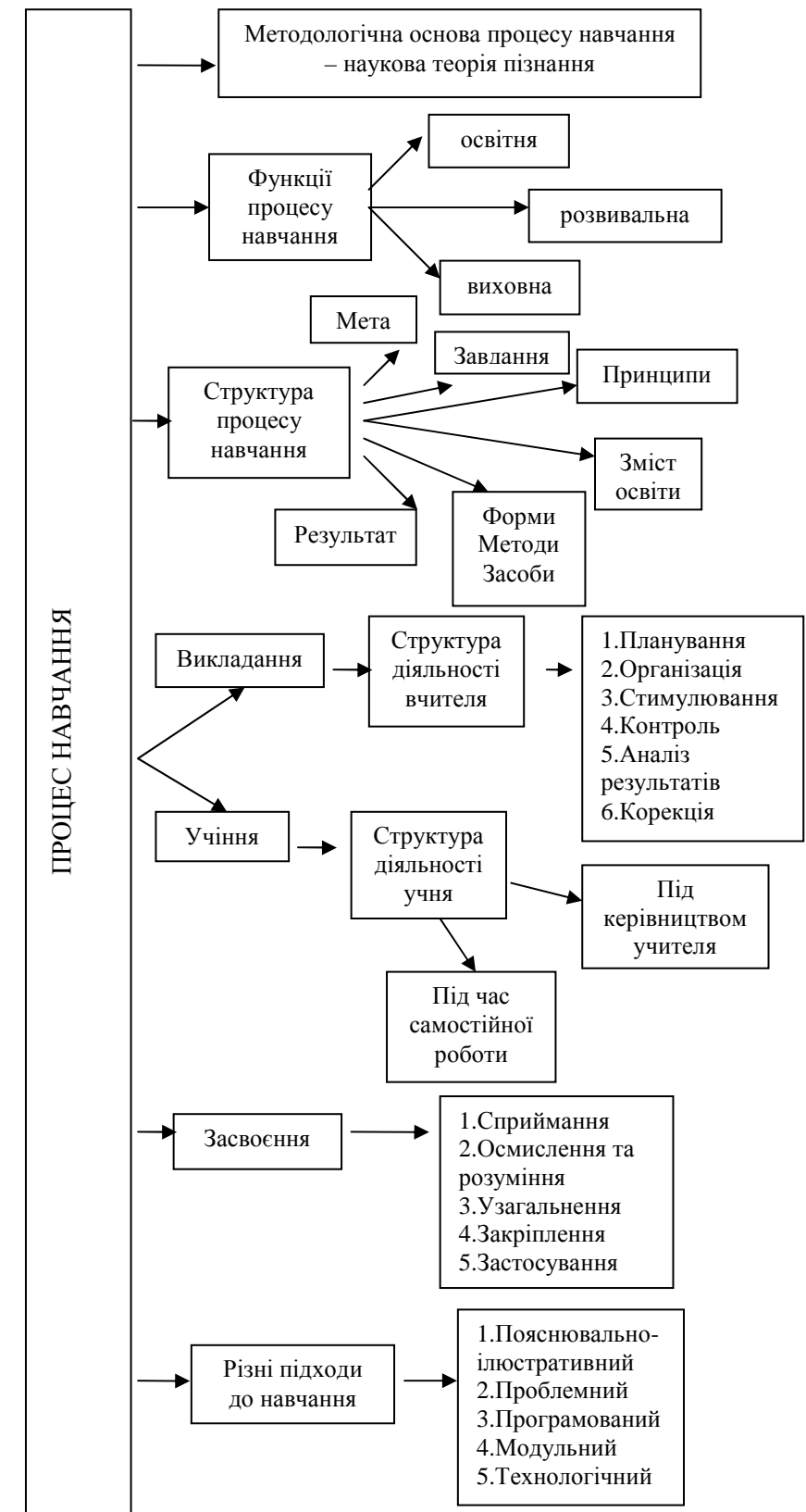
Сучасна філософія освіти утверджує актуальність дослідження різних шляхів розвитку освіти з метою її подальшого вдосконалення на основі

використання досягнень світової педагогічної науки. Сучасна шкільна освіта має бути відкритою та гнучкою, готувати випускників до правильного професійного вибору. За своїм спрямуванням організація і зміст навчання покликані утверджувати гуманістичні цінності й рівновагу між людиною та довкіллям, толерантність і взаємоповагу, заперечення споживацького ставлення до буття, вирівнювання шансів дітей з різних суспільних верств та здобуття освіти тощо (К.Роджерс, М.Форбек та ін.).

Назвемо актуальні проблеми освітніх систем у деяких країнах з високим рівнем економічного і культурного розвитку, які можуть бути покладені в основу реформування вітчизняної системи освіти:

Підвищення якості шкільної освіти потребує:

- послаблення централізації управління системою освіти;
- виділення обов'язкового набору основних загальноосвітніх предметів у навчальних планах;
- внесення змін в організацію і структуру самих освітніх систем через збільшення тривалості шкільного навчання та зближення за змістом традиційно різних шкіл;
- виділення і навчання найбільш здібних дітей;
- реалізації принципу диференціації освіти за різними ознаками;
- реалізації індивідуального та партикуляційного (коли до різних груп і підгруп у межах однорідної категорії учнів застосовуються різні методи роботи) підходів;
- розробки нових методик для учнів, яким важко навчатися;
- соціалізації дітей, тобто поступового включення їх у систему особистісних і громадянських відносин;
- перегляду методологічних основ системи освіти у загальноосвітніх закладах з позицій співвідношення етнічного, національного і загальнолюдського.

2.1.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

1. Назвіть категорійні ознаки (ключові слова) поняття “процес навчання”. Відповідь обґрунтуйте.
2. Розкрийте сутність поняття “структура навчання”. Проаналізуйте елементи структури процесу навчання і знайдіть зв’язки, що існують між ними.
3. У логічній схемі основних понять процесу навчання подається структура діяльності вчителя. Базуючись на цій схемі, розкрийте особливості структури діяльності учня.
4. Поясніть, користуючись логічною схемою, зв’язок між поняттями “процес навчання” $\longleftrightarrow$ “учіння” $\longrightarrow$ “засвоєння”.
5. Дайте порівняльну характеристику пояснювально-ілюстративного, проблемного, програмованого підходів до процесу навчання, спираючись при цьому на переваги та недоліки кожного з них.

Педагогічні задачі

Задача №1

Учитель несподівано зайшов до класу і побачив, що підліток виправляє оцінку в журналі. Учитель оцінив ситуацію, стан учня й... “не помітив”. Ні сьогодні, ні завтра. На наступному уроці учень пильно дивився на вчителя, але той мовчав. Після уроку учень підійшов до вчителя і тремтячим голосом сказав: “Ви бачили, як я виправив оцінку... І мовчите... Що ви зі мною робитимете? Ну робіть, не тягніть!” Учитель зрозумів, що робити тут нічого не треба, все вже зроблено і запропонував учню на наступному уроці, відповівши, виправити оцінку насправді...

Учень відповідав прекрасно, а після уроку підійшов до вчителя і сказав: “Я ніколи цього більше не робитиму. Спасибі!”

У чому секрет успіху вчителя? Від чого залежить результативність процесу навчання? Розкрийте психологічні основи діяльності учнів у навчальному процесі.

Задача №2

У школі йшли заняття. Раптом у коридорі з’явилися дві жінки у формених халатах разом із завучем. Вони ненадовго зайшли в один клас, другий, третій...

У чому справа? У сусідньому книжковому магазині зникли набори кулькових ручок. Злодіїв вирішили шукати у школі. Методом впізнання. Завуч цю ідею гаряче підтримала і водить “гостей” під час уроку по класах.

У своєму прагненні виявити винних вона нічого погано не бачила. Але навіщо переривати урок?

Проаналізуйте ситуацію, що склалася. Вкажіть на помилку, допущену завучем школи. Які вимоги ставляться до організації навчального процесу?

Завдання для самостійної роботи

1. Підготувати виступ «Актуальні проблеми розвитку системи освіти» за книгою О.Я.Савченко “Дидактика початкової школи”. – К., 1999.- С.310-323; А.В.Іванченко, А.А. Сбруєва “Соціально-педагогічна підготовка вчителя”. – Житомир: держпедуніверситет, 2000. – С.36-75; А.А. Сбруєва “Порівняльна

педагогіка”: Навчальний посібник. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. – 300 с.

2. Проаналізувати стан сучасної зарубіжної школи, обґрунтувати та узагальнити сутність процесу навчання у загальноосвітніх навчальних закладах (на прикладах конкретних країн за вибором).

3. Знайти загальне та відмінне у структурі навчання шкіл України та певної країни світу (за вибором).

2.1.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

1. *Допишіть пропущені слова у визначенні*

Процес навчання – це ... діяльність..., що спрямована на озброєння учнів знаннями, уміннями, навичками та їх розвиток і виховання.

2. *Структура процесу навчання вміщує такі компоненти:*

А	Освітній	Б	Мета	В	Мета
	Виховний		Зміст		Завдання
	Розвивальний		Результат		Принципи
					Зміст освіти
					Форми
					Методи
					Засоби
					Результат

3. *Психологічною основою процесу навчання є :*

- а) учіння;
- б) засвоєння;
- в) сприймання.

4. *Назвіть не менш як три найвідоміші підходи до навчання.*

5. *Виправте помилки.*

Процес засвоєння має таку логічну схему:

- 1) розуміння; 2) сприймання; 3) осмислення; 4) узагальнення;
- 5) систематизація; 6)закріплення.

6. *Назвіть функції процесу навчання.*

2.1.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п’ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

- 1. Вивчати та аналізувати педагогічну літературу, різні підходи до процесу навчання.
- 2. Формулювати провідні цілі процесу навчання у зв’язку з потребами сучасного суспільства і практичними потребами школи.
- 3. Аналізувати ситуації, що виникають у навчальному процесі.
- 4. Об’єктивно оцінювати результати розв’язання навчальних задач.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

- 1. Моделювати зміст інформації і способи викладання її на занятті.

2. Проектувати форми та методи самоосвіти.
3. Вчитися прогнозувати результати своїх дій і передбачати можливі труднощі, які виникнуть на занятті.
4. Моделювати етапи викладання фахових дисциплін.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Планувати цілі, завдання, програму дій відповідно до плану заняття.
2. Відбирати оптимальні способи досягнення мети заняття.
3. Планувати власну навчальну діяльність і діяльність учнів на наступний період.
4. Навчити виділяти головні напрями (ідеї) у процесі навчання (на конкретному уроці).

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доцільні стосунки з усіма учасниками навчального процесу.
2. Регулювати міжособистісні стосунки у процесі навчання.
3. Управляти своїми емоціями, поведінкою у навчальному процесі.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати пізнавальну діяльність учнів на уроці.
2. Розвивати засобами навчання інтереси учнів до вивчення предмета та свідомого вибору майбутньої професії.
3. Застосовувати на заняттях диференційований підхід.
4. Здійснювати індивідуальний підхід до учнів у процесі навчання.
5. Стимулювати пізнавальну активність учнів з допомогою застосування евристичних методів навчання.

2.1.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Вивчення та засвоєння даної теми пов'язане з розвитком таких професійних педагогічних якостей, як цілеспрямованість; цілісність, гнучкість та логічність мислення, пізнавальний інтерес; творчий підхід до реалізації навчального процесу; активність тощо.

2.2. ЗМІСТ ОСВІТИ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Мета: сприяти засвоєнню студентами основних понять теми, а саме “зміст освіти”, “загальна, політехнічна та професійна освіта”, “навчальні плани, програми”, “підручник”; виробити у студентів уміння та навички аналізувати навчальні плани, програми, підручники; сприяти розвитку педагогічного мислення майбутніх учителів.

Обладнання: логічна опорна схема змісту освіти, навчальний план середньої загальноосвітньої школи України, навчальні програми, підручники, посібники за фахом студентів.

Ключові поняття: зміст освіти; теорія формальної освіти; теорія матеріальної освіти; прагматична освіта; національний компонент змісту освіти; навчальний план; навчальна програма; навчальний предмет.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Поняття змісту освіти, його історичний характер.
2. Теорії формування змісту освіти.
3. Фактори, що детермінують формування змісту освіти.
4. Принципи та критерії відбору змісту освіти.
5. Шляхи оновлення змісту освіти в сучасних умовах розбудови загальноосвітньої школи.
6. Нормативні документи, що визначають зміст освіти.

II. Практична частина:

1. Виконання студентами практичних завдань.
2. За допомогою практичних та тестових завдань перевірити рівень засвоєння студентами основних понять та головних положень теми.

III. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Закон України "Про освіту" //Голос України, 1996.- 25 квітня. – С.1-3.
2. Державна національна програма "Освіта: Україна ХХІ століття".- К.,1994.- Розділ "Зміст освіти".- С.11-14.
3. Дидактика современной школы: Пособие для учителей /Под ред. В.А.Онищука.- К.: Радянська школа, 1987.
4. Кондрашова Л.В. Сборник педагогических задач. – М., 1987.
5. Концепція 12-річної загальноосвітньої школи. –
6. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник. – Харків, 1997.– С. 201-225.
7. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К.: “Шкільний світ”, 2001.
8. Педагогика /Под ред. Ю.К. Бабанского. – М., 1988. – Гл.1.
9. Педагогіка /За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.,1986. – Розд.1.
10. Педагогика /Под ред. В.А.Сластенина. – М.,1997.
20. Подласый В.И. Педагогика. Новый курс: Учебник: В 2-х кн. – М.: Изд. центр ВЛАДОС, 1999. - Кн.1. “Общие основы”. – 576 с.

11. Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад // Освіта. - 1993. - 3 вересня.
12. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів - К.: Абрис, 1997.- 416с.
13. Смирнов В.И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях. – М., 1999.
14. Фіцула М.М. Педагогіка. – Тернопіль, 1997. – С. 6-13, 29-36.
15. Харламов И.Ф. Педагогика. – М., 1999. - Розд.1.

2.2.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Одним з основних засобів розвитку особистості й формування її базової культури виступає зміст освіти. У традиційній педагогіці, що зорієнтована на реалізацію в першу чергу загальноосвітніх функцій школи, зміст освіти визначається як "сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних сил і практичної підготовки, що досягається в результаті навчально-виховної роботи". Цей підхід до визначення сутності змісту освіти зорієнтований на знання.

Зміст освіти має історичний характер, оскільки він визначається цілями й завданнями освіти на певному етапі розвитку суспільства і відповідно змінюється під впливом вимог життя, виробництва й рівня розвитку наукових знань.

В останнє десятиріччя у світлі ідей гуманізації освіти все більше утверджується особистісно-зорієнтований підхід до змісту освіти, що знайшов своє відображення у працях І.Я.Лернера, М.Н.Скаткина, В.С.Леднева, Б.М.Бім-Бада, А.В.Петровського.

Так, І.Я.Лернер і М.В.Скаткін під **змістом освіти** розуміють педагогічно адаптовану систему знань, навичок і вмінь, досвіду творчої діяльності й емоційно-вольового відношення, засвоєння якої повинно забезпечити формування всебічно розвиненої особистості, що підготовлена до відтворення (збереження) і розвитку матеріальної й духовної культури суспільства. При такому підході до визначення сутності змісту освіти абсолютною цінністю є не знання, а сама людина. Такий підхід сприяє свободі вибору змісту освіти з метою забезпечення загальноосвітніх, духовних, культурних і життєвих потреб особистості, гуманне відношення до особистості, що розвивається; становлення її індивідуальності й можливості самореалізації у культурно-освітньому просторі.

Соціальний досвід являє собою сукупність засобів і способів діяльності, створених у процесі суспільно-історичної практики для відтворення розвитку суспільства і здатних стати надбанням особистості. Розуміння змісту освіти як відображення всіх елементів соціального досвіду - результат тривалого розвитку теорії змісту освіти і дозволяє обґрунтувати чотири основних **елементи змісту освіти**:

1. Інформація, яка підлягає засвоєнню, тобто перетворенню в знання. *Знання* – це цілісна система певних фактів, які накопичені людством. У школі мають бути засвоєні основні поняття, терміни, факти повсякденної діяльності і науки, закони науки; теорії, які містять систему наукових знань; знання про

шляхи, методи пізнання, типи і способи розумових дій; оцінні знання, тобто такі, які характеризують суспільне, особисте значення для людини матеріалу, що вивчається.

2. *Способи діяльності, досвід їх здійснення.* Тут виділяється досвід здійснення відомих способів діяльності, втілених в уміннях і навичках учнів, які засвоїли цей досвід.

3. *Досвід творчої діяльності,* тобто діяльності, в результаті якої створюється об'єктивно нове завдяки специфічним процедурам: самостійного переносу раніше засвоєних знань і умінь у нову ситуацію; виділення нової проблеми в знайомій ситуації або новій функції об'єкта; виділення альтернативних варіантів вирішення проблем; комбінування раніше відомих способів у новий.

4. *Досвід емоційно-ціннісного ставлення,* який передбачає визначення знань, умінь, але не зводиться до них, і полягає у формуванні ставлення школярів до світу, наукових знань, моральних норм, ідеалів, діяльності.

Основні теорії формування змісту освіти склалися наприкінці XVIII - на початку XIX ст. Вони отримали назву матеріальної й формальної теорій формування змісту освіти.

Теорія формальної освіти починається від Дж. Локка (XVII ст.), Й.Г.Песталоцці, І. Канта та Й.Ф. Гербарта (XVIII-XIXст.). Дана теорія ґрунтується на філософії раціоналізму, а саме на положенні про те, що джерелом знань є розум і знання породжуються лише самостійністю цього розуму. Тому завдання освіти полягає не в оволодінні учнями знаннями, а в розвитку їх розуму, тобто здатності до аналізу, синтезу, логічного мислення. Виходячи з цього, відстоювався гуманітарний, "класичний" напрямок освіти, оскільки найкращі засоби розвитку мислення - вивчення мов і математики.

В кінці XVIII - на початку XIX ст. активно прокладає собі шлях *теорія матеріальної освіти*. Прибічники цієї теорії входили з філософії емпіризму, яка стверджувала, що пізнання не може вийти за межі безпосереднього досвіду, і, що джерелом знань є тільки досвід. З цього робилися наступні педагогічні висновки: необхідно озброювати учнів природничо-науковими знаннями, а критерієм при відборі матеріалу має бути ступінь його важливості для життя, для безпосередньої практичної діяльності учнів у майбутньому.

Досить аргументовано критикував теорії формальної й матеріальної освіти в свій час ще К.Д.Ушинський. Він підкреслював, що школа повинна не тільки розвивати учнів, а й озброювати їх знаннями, які були б корисні для їхньої подальшої діяльності. В той же час, К.Д. Ушинський вважав, що неможна підходити до засвоєння науки лише з точки зору її утилітарної необхідності для повсякденного життя.

Широке розповсюдження в зарубіжній, особливо американській, педагогіці першої третини ХХст. набули прагматичні ідеї з питань змісту шкільної освіти. Відомий представник прагматизму в педагогіці Джон Дьюї (1859-1952) намагався створити свою концепцію шкільної освіти. Він критикував як раціоналізм, який на його думку, вводить від життя, від фактів, так і емпіризм, який ніби-то сприяє відриву людини від релігії, і вводив ідею про необхідність покласти в основу шкільної освіти організацію практичної діяльності дітей, озброєння вміннями й навичками у різних сферах життя. Таким чином, Дьюї відкидав необхідність чітко окресленого змісту освіти й

окремих навчальних предметів у школі, не визнавав важливості наукової освіти і зводив навчання до вузького практицизму, що ґрунтується на інтересах дітей. В останні десятиріччя ці ідеї зазнали різкої критики з боку провідних діячів педагогічної науки. Американські педагоги І.Адлер, Дж. Бруннер та інші відзначали, що теорія Дж. Дьюї загальмувала розвиток американської школи на довгі роки і тому необхідна модернізації освіти.

Фактори, що детермінують формування змісту освіти поділяють на об'єктивні й суб'єктивні. До об'єктивних факторів можна віднести потреби суспільства і зміни в розвитку науки й техніки. Ще в XIX ст. у більшості країн світу шкільна освіта була обмежена лише вивченням основ лічби, письма й читання. Але з розвитком технічних основ виробництва, науки і духовного життя суспільства вимоги до змісту шкільної освіти зростали. Під впливом цього відбулося розширення обсягу й підвищення теоретичного рівня природничо-математичних знань, що вивчаються у школі, більш ґрунтовно почали вивчатися предмети гуманітарного циклу - мова, література, історія і т.д. У зв'язку з розвитком виробництва рівень вимог до загальнонаукової, технічної й професійної підготовки молоді поступово зростав, і в наш час майже в усіх країнах світу не зупиняється пошук шляхів удосконалення змісту шкільної освіти, його модернізації.

Розвиток науки й техніки, який супроводжується розробкою нових теоретичних ідей і докорінними технологічними вдосконаленнями, також вимагає змін у змісті шкільної освіти. Суттєвого прогресу зазнали молекулярна біологія й генетика, теорія реактивного двигуна, процес розщеплення атомного ядра. За останні десятиріччя отримано й використано у практиці нові хімічні речовини, в усіх сферах науки й техніки широко впроваджується обчислювальна техніка й мікроелектроніка.

До суб'єктивних чинників слід віднести політику й ідеологію суспільства, а також методологічні позиції вчених. Так, наприклад, у середині XIX ст. деякі державні діячі Росії намагалися довести, що простому народові освіта не тільки не приносить користі, а й шкодить, оскільки викликає обурення існуючим порядком.

У науковій літературі виділяються різні підходи до визначення **принципів відбору змісту освіти**. Оптимальним є варіант, розроблений В.В.Краєвським:

- принцип відповідності змісту освіти в усіх його елементах і на всіх рівнях конструювання соціально-економічним потребам, сучасному стану наукових знань, рівню розвитку виробництва;
- принцип урахування змістової та процесуальної сторін при проектуванні змісту освіти, що передбачає співвіднесення навчального матеріалу, форм, способів і засобів процесу освіти;
- принцип структурної єдності змісту освіти на різних рівнях його формування: теоретичне представлення, навчальний предмет, навчальний матеріал, педагогічна діяльність, особистість учня. Цей принцип забезпечує збалансованість усіх компонентів змісту освіти.

Відповідно до змісту і характеру освіти виділяють загальну, професійну і політехнічну освіту.

Загальна освіта – сукупність знань основ наук про природу, суспільство, людину, її мислення, мистецтво, а також відповідних умінь і навичок, необхідних кожній людині незалежно від її професії.

Для відбору змісту загальної освіти в педагогічній науці розроблена наступна система критеріїв:

1. Критерій цілісного відображення у змісті освіти завдань формування всебічно розвинутої особистості.
2. Критерій високого наукового й практичного значення матеріалу, що вивчається.
3. Критерій відповідності складності змісту і реальних можливостей учнів даного віку.
4. Критерій відповідності обсягу змісту часу, відведеному на вивчення даного предмету.
5. Критерій урахування міжнародного досвіду побудови змісту освіти.
6. Критерій відповідності змісту освіти наявній навчально-методичній і навчально-матеріальній базі освітнього закладу.

Політехнічна освіта – сукупність знань про головні галузі і наукові принципи виробництва, формування загальнотехнічних практичних навичок, необхідних для участі у продуктивній праці. Основна мета політехнічної освіти – гармонійний розвиток особистості. І насамперед якостей, які допомагають людині включатися у процес суспільного виробництва.

Професійна освіта – сукупність знань, умінь і навичок, оволодіння якими дає змогу працювати спеціалістом вищої, середньої кваліфікації, або кваліфікованим робітником. Зміст професійної освіти передбачає поглиблене ознайомлення з науковими основами і технологією обраного виду праці; формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи у певній сфері людської діяльності.

Питання змісту освіти, необхідність його оновлення розкриваються в Державній національній програмі відродження освіти "Україна XXI століття: стратегія освіти": "Національний компонент шкільної освіти має втілюватися у зміст навчання й виховання".

Вивчення мови, літератури, історії, географії, природознавства, біології, праці, музики та інше має відображати національні особливості, бути джерелом формування національної самосвідомості. Через розкриття кращих здобутків духовної та матеріальної культури народу, його традицій, звичаїв, обрядів, ремесел, народних промислів відображається те, що визнане у світі, стало надбанням світової культури.

Прагнення вивести українську школу на рівень світових стандартів вимагає глибокого реформування змісту шкільної освіти на всіх етапах навчання. Загальними засадами визначення нового змісту освіти є гуманізація, диференціація, інтеграція, широке застосування нових інформаційних технологій, формування творчої особистості, як умова й результат повноцінного, багатокomпонентного процесу навчання.

Основні напрямки вдосконалення змісту освіти:

- наукове обґрунтування базового загального мінімуму знань;
- диференціація змісту освіти;
- інтеграція навчальних курсів;
- пріоритет предметів навчального циклу;

- відображення культурно-національного компоненту у змісті освіти;
- вдосконалення документів, в яких визначається зміст освіти (навчальних планів, програм і підручників).

Зміст освіти має систематично оновлюватися й водночас відповідати державним вимогам щодо якості навчання.

У Законі України “Про освіту” (ст.5) визначено актуальність розробки державних стандартів змісту і рівня навченості дітей. **Державні стандарти освіти** розробляються окремо з кожного освітньо - кваліфікаційного рівня і затверджуються Кабінетом міністрів України. Вони підлягають перегляду та перезатвердженню не рідше як один раз на 10 років.

Державний стандарт загальної середньої освіти має відображати суспільний ідеал і враховувати реальні можливості особи і системи освіти в його досягненні. Отже, державний стандарт загальної середньої освіти - це унормована система показників про освідченість особи, що реалізується комплексом нормативних документів, які визначають суспільно зумовлений зміст загальної середньої освіти та вимоги і гарантії держави щодо її здобуття громадянами.

Державний стандарт загальної середньої освіти як комплексний нормативний документ включає:

- базовий навчальний план середньої школи;
- освітні стандарти галузей знань (навчальних предметів) як змістова конкретизація цілей загальноосвітньої підготовки учня середньої школи в навчальних програмах з предметів;
- державні гарантії одержання освіти;
- державні вимоги до мінімального рівня засвоєння змісту загальної середньої освіти за ступенями навчання; вони містять критерії, відтворені у вигляді типових завдань, і форми оцінки відповідності рівня освіченості конкретної особи державному стандарту загальної середньої освіти.

Навчальний план - це затверджений Міністерством освіти і науки документ, який визначає склад навчальних предметів, що вивчаються в навчальному закладі, порядок (послідовність) їх вивчення й кількість навчальних годин, що відводяться на вивчення кожного предмету в окремих класах (групах). Внаслідок специфіки роботи в різних навчально-виховних закладах навчальні плани складаються окремо для кожного їх виду.

У Базовому плані середньої загальноосвітньої школи визначено **освітні галузі**:

- “Українська мова як державна” – має забезпечити загальнообов’язковий для всіх випускників середньої школи рівень володіння українською мовою.
- “Словесність” – вивчення мов (рідної та іноземної) і літератури.
- “Художня культура” – прилучення школярів до різних видів мистецтва (музичного, образотворчого, театрального тощо), у тому числі і шляхом включення учнів у відповідні види художньої діяльності.
- “Суспільствознавство” – має на меті сформувати в учнів цілісне уявлення про сучасну природонаукову картину світу, роль і місце людини у навколишньому світі.
- “Математика” – знання і способи діяльності з арифметики, алгебри, геометрії, математичної статистики та інших галузей математики.

- “Фізична культура і здоров’я” – передбачає сприяння фізичному розвитку учнів, зміцненню їхнього здоров’я, формуванню життєво важливих рухових умінь і навичок на основі включення школярів у різноманітні види спеціально організованої рухової та фізичної діяльності, прилучення їх до занять спортом.

- “Технології” – покликана забезпечити ознайомлення учнів з науковими основами і принципами сучасного виробництва, оволодіння уміннями і навичками в користуванні типовими знаряддями праці.

Навчальний предмет – основи відповідної науки або мистецтва: знання, вміння і навички, що мають загальноосвітній характер і відповідають меті навчання і виховання учнів певної вікової групи. Це дидактично обгрунтована і педагогічно адаптована система знань, умінь та навичок відібраних із відповідної науки чи мистецтва для вивчення у навчальному закладі.

У сучасних навчальних планах усі предмети поділяють на три групи: предмети обов’язкові (базовий компонент), предмети за вибором учнів (диференційований компонент) і предмети, вивчення яких визначається радою загальноосвітнього закладу (шкільний компонент).

На основі навчальних планів складаються навчальні програми. **Навчальна програма** - це затверджений Міністерством освіти і науки документ, в якому розкривається зміст освіти з кожного предмета, в кожному класі і визначається система наукових знань, світоглядних і морально-естетичних ідей, а також практичних умінь і навичок, якими необхідно оволодіти учням.

Конкретний зміст навчального матеріалу розкривається в підручниках і навчальних посібниках. Це книги, в яких з визначених методичних позицій викладаються основи наукових знань із певного предмету відповідно до програми й вимог дидактики та методики.

2.2.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Практичні завдання студентам

1. Вивчити рекомендовану літературу згідно з планом.
2. Законспектувати й проаналізувати Державну національну програму відродження освіти: “Україна XXI століття: стратегія освіти”.
3. Проаналізувати навчальні плани, програми, підручники за фахом.
4. Підготувати індивідуальні завдання:

виступ на тему “Традиційний та реформаторський шляхи оновлення змісту освіти”, “Зміст освіти за рубежем (в одній або кількох країнах)”, “Порівняльна характеристика змісту освіти в Україні та за кордоном”; повідомлення “Підручник учора, сьогодні, завтра”.

Педагогічні задачі

Задача № 1

Аналіз навчальних посібників свідчить про те, що в багатьох з них по-різному трактується сутність змісту освіти.

Так, деякі автори під змістом освіти розуміють педагогічно адаптовану систему знань, навичок і умінь, досвіду творчої діяльності й емоційно-вольового відношення, засвоєння якої повинно забезпечити формування

всебічно розвинутої особистості, що підготовлена до відтворення (збереження) і розвитку матеріальної й духовної культури суспільства.

Інші зміст освіти визначають як сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних сил і практичної підготовки, що досягається в результаті навчально-виховної роботи.

Співставте ці визначення. Яке з них відображає особистісно-зорієнтований підхід до виявлення сутності змісту освіти?

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

Задача № 2

При обговоренні уроку з фізики на методичному об'єднанні вчителів виникла суперечка. Одні з присутніх вважали, що курс фізики дуже перевантажений, тому всю увагу слід зорієнтувати на розкритті фізичних закономірностей. Головне - озброїти учнів теорією, академічними знаннями. Інші говорили, що слід більше часу приділяти практичному значенню теоретичних знань. Наприклад, розкриваючи проблему отримання електроенергії на електростанціях, необхідно говорити про вплив продуктів згоряння на оточуюче середовище, де можливо показувати зв'язок фізики з культурою, із соціальним прогресом суспільства.

Висловіть свою точку зору щодо дискусії вчителів. Обґрунтуйте власну позицію. Наскільки виправдані такі приклади на уроках фізики, враховуючи перевантаження сучасних шкільних програм?

Задача № 3

У курсі “математика” вивчають властивості симетрії та побудови симетричних фігур. З. Кохно у книзі “Естетика і математика” пропонує паралельно з вправами підручника провести практичні роботи з побудови орнаментів.

Проаналізуйте запропоновані методичні поради. Які завдання вирішуються за допомогою даної методики викладання?

2.2.3. БЛОК КОНТРОЛЮ І САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1. Що необхідно розуміти під змістом освіти?
2. Розкрийте сутність теорій формальної і матеріальної освіти і доведіть їх односторонність.
3. Які об'єктивні й суб'єктивні чинники впливають на визначення змісту шкільної освіти?
4. Які принципи відбору змісту освіти ви знаєте?
5. Назвіть систему критеріїв, розроблену в педагогічній науці для відбору змісту загальної освіти.
6. Які фактори зумовлюють необхідність удосконалення змісту освіти в сучасній загальноосвітній школі?
7. Розкрийте особливості національного компоненту змісту освіти.
8. Що включає в себе Державний стандарт загальної середньої освіти як комплексний нормативний документ?
9. За якими напрямками продовжується удосконалення змісту загальної освіти?

Тестові завдання для перевірки знань студентів

А. Вам пропонується ряд визначень педагогічних понять і варіанти відповідей, одна з яких правильна. Виберіть правильну, на Вашу думку, відповідь і вкажіть її номер.

1. Сукупність знань основ наук про природу, суспільство, людину, її мислення, мистецтво, а також відповідних умінь і навичок, необхідних кожній людині незалежно від її професії:

- а) зміст освіти;
- б) загальна освіта;

- в) професійна освіта;
- г) політехнічна освіта.

2. Педагогічно адаптована система знань, навичок і вмінь, досвіду творчої діяльності й емоційно-вольового відношення, засвоєння якої повинно забезпечити формування всебічно розвинутої особистості, що підготовлена до відтворення (збереження) і розвитку матеріальної й духовної культури суспільства:

- а) зміст освіти;
- б) загальна освіта;
- в) професійна освіта;
- г) політехнічна освіта.

3. Сукупність знань про головні галузі і наукові принципи виробництва, формування загальнотехнічних практичних навичок, необхідних для участі у продуктивній праці:

- а) зміст освіти;
- б) загальна освіта;
- в) професійна освіта;
- г) політехнічна освіта.

4. Сукупність знань, умінь і навичок, оволодіння якими дає змогу працювати спеціалістом вищої, середньої кваліфікації, або кваліфікованим робітником:

- а) зміст освіти;
- б) загальна освіта;
- в) професійна освіта;
- г) політехнічна освіта.

Б. Які з перерахованих означень є коректними?

1. Знання – це:

- а) сукупність вмінь і навичок, якими необхідно оволодіти учневі;
- б) цілісна система наукових понять про закони розвитку природи, суспільства і мислення;
- в) теоретичний матеріал, яким необхідно оволодіти учневі.

2. Навички – це:

- а) здатність людини виконувати будь-які дії на основі раніше набутого досвіду;
- б) способи виконання різноманітних дій, доведені до автоматизму;
- в) способи виконання практичних дій.

2.2.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка розвитку вмінь студентів здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати педагогічну літературу з метою осмислення різних теоретико-методологічних підходів до педагогічного процесу.
2. Аналізувати навчальні програми, плани та підручники.
3. Аналізувати взаємозв'язок загальної, політехнічної і професійної освіти.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Усвідомлювати перспективні тенденції розвитку педагогічної науки, що ґрунтується на кращих світових, національних педагогічних здобутках минулого та сучасності.
2. Вчитися визначати основні завдання на наступний період.
3. Планувати свою діяльність на певний період.
4. Складати календарний план роботи за фахом студентів.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Співвідносити форми та методи навчальної роботи із завданнями цієї роботи.
2. Вибирати раціональну структуру уроку, вдало підбирати необхідний матеріал.
3. Виділяти елементи змісту освіти.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати контакти та формувати доцільні взаємовідносини з учнями, колегами, адміністрацією школи.
2. Вчитися переконливо і толерантно доводити до свідомості учнів основні положення і поняття навчального предмету, що викладається.
3. Викладати свої думки чітко, логічно, переконливо.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Виявляти утруднення в процесі засвоєння знань з фахового предмету.
2. Виділяти в навчальному матеріалі суттєве, головне.
3. Стимулювати розвиток активності, ініціативи в навчально-виховному процесі.
4. Організовувати свою діяльність і час у процесі навчальної роботи.
5. Володіти засобами організаторської діяльності.
6. Реалізувати шляхи оновлення змісту освіти у загальноосвітніх закладах.

2.2.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО – ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Вивчення даного розділу спрямоване на розвиток наступних якостей майбутнього вчителя: цілеспрямованості, інтересу до педагогічної теорії і практики, потреби вчити і виховувати, педагогічного мислення (зокрема критичності, винахідливості, уважності, спостережливості, дисциплінованості, товариськості), аналітичних, прогностичних, організаторських здібностей.

2.3. МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ НАВЧАННЯ

Мета: усвідомлення студентами сутності понять “методи”, “прийоми”, “засоби” навчання, їх взаємозв’язок; засвоєння студентами різних підходів до класифікації методів навчання та вироблення у них уміння свідомого оптимального вибору методів навчання з урахуванням конкретних умов навчальної діяльності.

Обладнання: опорні схеми основних понять теми.

Ключові поняття: метод навчання; функція методу; засіб навчання; прийом навчальної діяльності; класифікація методів навчання; методи організації навчально-пізнавальної діяльності; методи стимулювання навчально-пізнавальної діяльності; методи контролю та самоконтролю у навчанні; мотив; стимул.

План заняття

I. Перевірка основних теоретичних положень з теми.

1. Поняття про методи навчання, прийоми і засоби, їх взаємодію.
2. Основні підходи до класифікації методів навчання.
3. Характеристика методів стимулювання навчальної діяльності школярів у процесі навчання.
4. Характеристика методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності.
5. Характеристика методів контролю і самоконтролю у навчанні.

II. Практична частина.

1. Інформаційне повідомлення про різні класифікації методів навчання.
2. Мікровиступи студентів (застосування різних методів навчання).
3. Інформація про використання авторських методів навчання одним з учителів-новаторів (відповідно до спеціальності).
4. Виділити провідні ідеї педагога-новатора з даного питання.
5. Виступ “Моя точка зору щодо проблеми використання авторських методів навчання одним з педагогів-новаторів” (Що цікаво, що ні і чому?).
6. Розв’язання педагогічних задач з теми “Методи навчання” (Л.В. Кондрашова Сборник педагогических задач. – М., 1987).

III. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Алексюк А.Н. Общие методы обучения в школе. – К.: Радянська школа, 1981. – 206 с.
2. Волков И.П. Учим творчеству: Опыт работы учителя труда и рисования в школе № 2. – М.: Педагогика, 1986.
3. Ильин Е.И. Путь к ученику. – М.: Просвещение, 1988.
4. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. – К.: Вища шк., 1993. – Ч. III, розд. 4.
5. Педагогика /Под ред. Ю.К.Бабанского. – М., 1988. – Гл. 22.
6. Педагогіка /За ред. М.Д.Ярмаченка. – К., 1986. – Розд.8.
7. Педагогический поиск /Сост.И.Н.Баженова. – М., 1988. – 472 с.

8. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед вузов: В 2 кн. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.
9. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К., 2000. – С. 121-149.
10. Шаталов В.Ф. Эксперимент продолжается. – М.: Педагогика, 1989.

2.3.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Слово “метод” походить від грецького слова *methodos* – шлях до мети, спосіб пізнання явищ природи і суспільства. Існує дві ознаки методу взагалі: 1) бути відображенням цілеспрямованої діяльності; 2) бути відображенням відрегульованої за певним принципом діяльності, яка являє собою систему прийомів або способів. Зазначене дозволяє розглядати методи як певні *способи* цілеспрямованої діяльності під час навчання.

Методи навчання поділяють на **загальні та спеціальні**. Під загальними у сучасній педагогіці прийнято розуміти методи, що застосовуються у школі при вивченні різних навчальних предметів. Спеціальними вважають такі, що застосовуються при вивченні окремих дисциплін.

Таке розуміння загальних і спеціальних методів навчання хоч і є найбільш поширеним у сучасній педагогіці, проте потребує уточнення з методологічних позицій – з погляду співвідношення загального, одиничного й особливого. Відзначимо, що у спеціальних методах навчання з окремих предметів є багато спільного. До загальних ознак відносимо часткові прийоми вивчення окремих предметів. Спільні сторони прийомів навчання випливають із загальних дидактичних методів і входять до змісту загальної дидактики. Точне визначення спеціальних методів навчання щодо окремих предметів є завданням окремих методик, які вони вирішують на основі загальної дидактики. У цьому єдність одиничного та загального.

Загальні та спеціальні методи тісно пов'язані і доповнюють один одного. Ось чому не можна відривати проблем загальних методів навчання від проблем спеціальних методів, як і проблем загальної дидактики від проблем окремих методик. Виділяють протилежні і водночас взаємозалежні сторони в методах навчання – явище і сутність, зовнішнє і внутрішнє, форму і зміст.

Зовнішню сторону методів навчання характеризують різні способи їх прояву у навчальній діяльності вчителя і учнів, за якими можна безпосередньо спостерігати. Це показує, як саме формуються в учнів знання, навички й уміння. Ця сторона методу може бути описана різними аспектами:

1. Словесна форма представлення навчальної інформації вчителем і усна форма відтворення знань учнями.

2. Зорова форма подання навчальної інформації за допомогою використання наочних посібників.

3. Різноманітні практичні роботи учнів під керівництвом або за завданнями вчителя як форма обміну інформацією між тими, хто вчить, і тими, хто вчиться.

4. Різні зовнішні прийоми, що їх використовує вчитель для підвищення ефективності навчання учнів (педагогічна техніка, культура мовлення, педагогічний такт тощо).

Зовнішні сторони методу навчання відображують певні внутрішні прояви.

Внутрішня сторона методу навчання становить його сутність. Її не можна спостерігати зовні. Сюди належать такі моменти:

1. Цілеспрямованість викладання і учіння.
2. Зміст навчання, яким визначаються методи.
3. Процес логічної розумової діяльності учнів (аналіз і синтез, індукція тощо).
4. Психологічна сторона методу, що органічно властива йому.

Методи навчання – це способи цілеспрямованої двосторонньої взаємодії вчителя і учнів, спрямованої на розв’язання навчально-виховних завдань.

Метод реалізується через сукупність прийомів. **Прийомом** називають структурний компонент методу. Одні й ті самі прийоми можуть бути складовими різних методів.

Засобами навчання називають матеріальні (технічні засоби навчання, шкільне обладнання, шкільні приміщення, підручники, посібники тощо) та духовні цінності (наприклад, лагідне вчительське слово), які сприяють підвищенню ефективності процесу навчання.

Метод навчання є поняттям багатовимірним та багатозначним, тому може розглядатися на основі виділення цілого ряду ознак для його характеристики. В зв’язку з цим виникає потреба певної систематизації та впорядкування методів навчання, тобто їх **класифікації** - розподілу на певні групи за певними ознаками. Одне з найважливіших завдань класифікації – виступати засобом систематизації науково-теоретичного знання про методи навчання. Незалежно від ознаки, за якою проведена класифікація, кожен метод зберігає свої істотні зовнішні характеристики в різних умовах навчання.

У сучасній педагогіці не існує єдиного підходу до класифікації і групувань методів навчання. Наведемо деякі з існуючих підходів:

1. **За джерелом знань** – словесні, наочні, практичні (Н.М.Верзілін, Є.І.Петровський).
2. **За основною дидактичною метою** – методи набуття нових знань, формування вмінь і навичок, закріплення, застосування, перевірки (М.О.Данилов, Б.П.Єсіпов).
3. **За ступенем активності учнів** – методи пасивні й активні (Є.Я.Голант) тощо.

Теоретично оптимальною могла б бути тільки така класифікація, яка б включала б усі істотні ознаки дидактичних методів. Найбільше відповідає таким вимогам класифікація, представлена Ю.К.Бабанським (див. Табл. 2.3). Названа класифікація проведена на основі діяльнісного підходу. В ній виділено три групи методів на основі визначення основних компонентів процесу навчання у взаємозв’язку викладання і учіння: 1) організація і здійснення процесу навчання; 2) стимулювання і мотивація процесу навчання; 3) контроль та самоконтроль. Охарактеризуємо дані групи методів.

I. Характеристика методів організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності

Методи цієї групи призначені для організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності, яка реалізується, насамперед, словесними, наочними і практичними методами навчання.

За джерелом інформації та способом її сприймання

1. До *словесних* методів навчання відносять розповідь, лекцію, бесіду тощо.

Розповідь. Одним з найпоширеніших методів у середніх спеціальних закладах є розповідь. Цей метод ґрунтується на словесному викладанні матеріалу. До розповіді як методу повідомлення нових знань ставляться певні педагогічні вимоги: 1) наукова і практична достовірність матеріалу, який викладач повідомляє учням; 2) логічна послідовність у викладанні матеріалу теми; 3) чіткість і доведеність у викладанні; 4) образність та емоційність викладання; 5) ясність і правильність мови, її доступність розумінню учнів.

Лекція – один з методів усного викладання знань. Шкільна лекція застосовується для викладання широкого за змістом матеріалу, нерідко узагальненого характеру. Вона має велике значення для підготовки молоді до наступного навчання і самоосвіти. Для кращого, свідомого сприймання і засвоєння учнями матеріалу лекції слід дотримуватися таких вимог: 1) чітко формулювати тему лекції, її мету і план. План лекції бажано учням задиктувати; 2) викладання матеріалу слід вести у такому темпі, із застосуванням таких прийомів, за яких учні могли робити вибіркові записи; 3) лекція може супроводжуватися демонструванням або ілюструванням наочних посібників (картин, діапозитивів, муляжів тощо); 4) лекція – монологічна форма викладання нових знань. Як правило, вона не включає запитань до учнів; 5) лекція характеризується чітко окресленими висновками, що впливають з аналізу пропонованого слухачам матеріалу.

Бесіда - діалогічний метод навчання, коли вчитель, спираючись на знання та практичний досвід учнів, за допомогою запитань підводить їх до розуміння нового або уточнення, поглиблення, розширення відомого. Залежно від мети виділяють різні види бесід (див. Табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Види бесід	
За дидактичною метою	За рівнем пізнавальної самостійності учнів
Підготовча або вступна	Репродуктивно-відтворювальна
Пояснювальна або бесіда-повідомлення	Евристична
Підсумкова	
Контрольно-перевірна	

Наприклад, *бесіда-повідомлення* - викладач пояснює новий матеріал за допомогою запитань і відповідей, користуючись накопиченими знаннями, спостереженнями, досвідом; *евристична* бесіда – викладач ставить такі запитання до учнів, які не лише збуджують їх до простого відтворення знань, але й примушують порівнювати певні факти, предмети, явища і шляхом логічного судження підходити до нових понять тощо.

2. **Наочні методи** навчання поділяють на дві великі групи: *методи ілюстрації* і *методи демонстрації*. Основна мета методів цієї групи – створити в учнів найбільш правильне уявлення про предмети, які вони вивчають, і найбільш правильне відображення зв'язків і залежностей між ними.

Метод ілюстрації – статичний показ учням засобів унаочнення: предмети та явища навколишньої дійсності; зображення реальних предметів – предметні малюнки, картини, образні моделі з паперу, картону; символічні зображення – карти, таблиці, схеми, креслення, картки з зображенням символів, які використовуються при вивченні певного предмета тощо.

У навчальному процесі використовують такі види наочності: природна, образна (зображувальна), об'ємна, звукова, абстрактно-символічна.

Метод демонстрації – це динамічний показ приладів, технічних установок, препаратів, дій вчителя й учнів, що демонструють послідовність виконання тієї чи іншої операції та використання обладнання (показ у дії). До демонстраційних методів відносять також показ кінофільмів і діафільмів.

Застосовуючи названі методи необхідно керуватися такими педагогічними вимогами: 1) відбирати найтипівіші об'єкти з чітко вираженими істотними ознаками; 2) застосовувати на уроці лише таку наочність, яка необхідна для забезпечення глибокого засвоєння учнями знань; 3) при використанні наочності слід дбати про те, щоб вона добре сприймалася учнями; 4) забезпечити оптимальну взаємодію слова і сприймання наочності; 5) вести учнів від зовнішнього сприймання окремих ознак предметів до пізнання процесів, зв'язків і взаємозалежностей, підводити їх до висновків та узагальнень.

3. **Практичні методи.** Головною ознакою методів цієї групи є відтворювальна навчально-пізнавальна діяльність учнів. До них належать: метод вправ, лабораторний метод, виробничо-практичний метод тощо.

Метод вправ – один із найважливіших практичних методів навчання, основний засіб формування навичок і вмінь. *Вправи* – це цілеспрямоване багаторазове повторення учнями певних дій і операцій з метою формування навичок і вмінь. За характером навчальної діяльності учнів вправи можна поділити на усні, письмові, графічні та технічні. Усні вправи широко застосовуються у практиці викладання всіх предметів (усна лічба з математики, усні вправи з мови тощо). При виконанні графічних вправ учні свої знання виражають засобами зображення, малюванням і кресленням (складання таблиць, креслення графіків, діаграм, карт тощо). До технічних вправ відносимо вправи на виконання розмітки, рубання зубилом у слюсарній справі, вправи на виконання закінчених циклів дій у процесі праці тощо.

Лабораторний метод. Лабораторні роботи являють собою один із видів дослідницької самостійної роботи учнів, що проводиться за завданнями учителя в спеціально пристосованому для проведення дослідів приміщенні (лабораторії) з метою вивчення у шкільних умовах явищ природи за допомогою спеціального обладнання. Залежно від навчальної мети лабораторні роботи проводяться після пояснення вчителем нового матеріалу, перед його вивченням чи під час нього. Виділяють такі види лабораторних робіт: фронтальні лабораторні роботи з окремими групами учнів,

ілюстративні та дослідницькі. Дуже близько до лабораторних робіт стоять практичні заняття і практикуми.

Виробничо-практичний метод. Мета цього методу діяльності учнів полягає у створенні реальних цінностей.

Графічні роботи – роботи, в яких зорове сприймання поєднане з моторною діяльністю учнів (креслення і схеми, замальовки з натури або змальовування, робота з контурними картами, складання таблиць, графіків, діаграм тощо).

За логікою передачі і сприйманням навчальної інформації

Дана група методів складається з *індуктивних та дедуктивних* методів навчання, які дають можливість усвідомити логіку відтворення змісту навчального матеріалу.

Використання *індуктивного методу* передбачає викладання навчального матеріалу від конкретних фактів, демонстрації дослідів тощо до його поступового теоретичного узагальнення (визначення основних понять теми, формулювання правил, законів тощо). Індуктивний метод навчання забезпечує перехід від одиничного до загального висновку на основі знання про предмети даного класу (повна індукція), або ж на основі знання лише про окремі предмети даного класу (неповна індукція). Позитивною стороною даного методу є можливість подання матеріалу шляхом спільних міркувань. Але такий підхід до вивчення певної теми потребує багато часу та обмежує розвиток абстрактного мислення.

Дедуктивний метод передбачає виклад загальних теоретичних положень, на основі яких проходить конкретизація завдань проблеми, що вивчається. Дедуктивний метод забезпечує систематичний і логічний виклад навчального матеріалу, тісний взаємозв'язок різних елементів знання в його системі. Така побудова навчального процесу сприяє засвоєнню учнями знань загального та абстрактного характеру.

До цієї групи відносять також методи навчального аналізу, синтезу, аналогії, виявлення причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей тощо.

За ступенем самостійного мислення учнів при засвоєнні знань

Методи цієї групи виділяються на основі оцінки ступеня творчої активності учнів у ході навчального процесу.

Репродуктивні методи. Репродуктивний характер мислення приводить до активного сприймання навчальної інформації та її запам'ятовування, але такий підхід до побудови навчального процесу обмежує формування у учнів самостійності, навичок пошукової діяльності тощо.

Метод проблемного викладання знань учителем. До функції перерахованих вище методів додає елемент проблемності.

Частково-пошуковий метод навчання. Цей метод вимагає від учнів високого рівня пізнавальної активності й самостійності. Суттєвим тут є той момент, що завдання евристичного характеру учні виконують не повністю від початку і до кінця, а лише частково, на окремих етапах.

Дослідницький метод навчання. Він має своїм головним завданням підготувати учнів до виконання навчальних завдань на найвищому рівні пізнавальної і самостійної активності.

За ступенем керівництва навчальною діяльністю

Методи самостійної роботи використовуються при виконанні самих різноманітних видів навчальної діяльності (роботи з підручниками, спеціальною літературою, планування роботи, підведення підсумків). Самостійність учнів у навчанні – найважливіша передумова повноцінного оволодіння знаннями, вміннями й навичками. Постійне і правильне застосування самостійної роботи розвиває довільну увагу учнів, виробляє в них здатність міркувати, запобігає формалізму в засвоєнні знань, формує самостійність як рису особистості. Самостійна робота потребує кваліфікованого керівництва з боку вчителя.

II. Характеристика методів стимулювання навчальної діяльності школярів у процесі навчання

Методи названої групи використовують з метою стимулювання та мотивації навчальної діяльності школярів, їх збагачення навчальною інформацією. Їх поділяють на дві підгрупи. До першої входять методи формування пізнавальних інтересів учнів. До другої – методи, спрямовані на формування почуття обов'язку і відповідальності у навчанні.

Методи формування пізнавального інтересу: дидактичні ігри; аналіз життєвих ситуацій; створення ситуацій успіху у навчанні.

Дидактичні ігри (пізнавальні ігри, мандрівки, вікторини тощо) – це спеціально планований та пристосований до досягнення навчальних цілей вид ігрової діяльності. У навчальному процесі ґрунтуються на створенні ігрових ситуацій.

Методи, спрямовані на формування почуття обов'язку і відповідальності у навчанні: пояснення суспільної значущості навчання, роз'яснення особистої значущості навчання, пред'явлення навчальних вимог, стимулювання і гальмування у навчанні. Ці методи передбачають пояснення учням суспільної та особистої значущості учіння; висування вимог, дотримання яких означає виконання ними свого обов'язку; заохочення до сумлінного виконання навчальних обов'язків; оперативний контроль за виконанням вимог і в разі потреби – вказівки на недоліки, зауваження.

III. Характеристика методів контролю і самоконтролю у навчанні

Застосування методів контролю та самоконтролю у навчанні дає можливість не тільки визначати рівень навченості учнів, а, головним чином, коректувати подальшу діяльність вчителя (або самого учня у випадку застосування методів самоконтролю).

Усний контроль здійснюється під час індивідуального та фронтального опитування. При індивідуальному опитуванні вчитель ставить перед учнем кілька запитань, відповідаючи на які останній показує рівень засвоєння ним навчального матеріалу. При фронтальному опитуванні вчитель підбирає серію логічно пов'язаних між собою питань і ставить їх перед усім класом, викликає для короткої відповіді тих чи інших учнів.

Під час використання методів цієї групи учні вчаться логічно мислити, аргументувати, висловлювати свої думки грамотно, образно, емоційно, набувають досвіду обстоювати свою точку зору. Але така перевірка знань потребує багато часу, збуджує нервову систему опитуваного учня, нерідко

буває суб'єктивною, нерівнозначною (різний рівень складності запитань різним учням).

Методи письмового контролю – письмова перевірка знань, умінь та навичок учнів. Названа група методів включає: проведення письмових контрольних робіт, творів, диктантів, письмових заліків, метод тестового та графічного, програмованого контролю тощо. Письмова перевірка знань не потребує багато часу, може охоплювати велику кількість учнів одночасно, є більш об'єктивним методом перевірки знань та умінь учнів.

Метод тестового контролю передбачає відповіді учня на тестові завдання, що дає змогу за короткий час перевірити знання певного навчального матеріалу учнями всього класу. Однак така перевірка може виявити лише знання фактів, але не здібності, вона заохочує механічне запам'ятовування, а не роботу думки; потребує багато часу для складання програм.

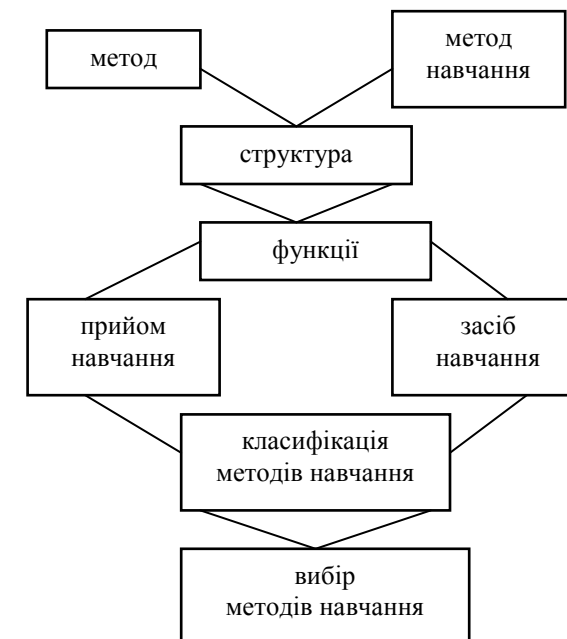
Метод графічного контролю – перевірка навчального матеріалу у вигляді складання учнем узагальненої наочної моделі, яка відображає певні відношення, взаємозв'язки об'єкта або їх сукупності.

Застосування *методів лабораторного контролю* полягає у перевірці вмінь користуватися приладами, розв'язувати експериментальні задачі, проводити досліди тощо.

Метод машинного контролю. Це метод виконання програмованих вправ на комп'ютері.

Методи самоконтролю. Це вміння самостійно знаходити помилки, недоліки, намічені способи їх подолання.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

Надаючи перевагу тим або іншим методам навчання, необхідно дотримуватися таких *критеріїв*:

- 1) відповідність методів принципам навчання;
- 2) відповідність мети завданням навчання;
- 3) відповідність мети, завдань і змісту даної теми;
- 4) відповідність змісту матеріалу навчальним можливостям школярів;
- 5) відповідність змісту навчального матеріалу умовам і відведеному часу для його вивчення, а також рівню підготовки самого вчителя тощо.

2.3.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Питання та практичні завдання з теми заняття

Знання

1. Відтворити по пам'яті один з блоків схеми опорних понять або всю схему в цілому.
2. Перерахувати виділені в літературі класифікації методів навчання.
3. Охарактеризувати окремі методи навчання.
4. Назвати найбільш розповсюджені методи, засоби навчання.
5. Перерахувати методи, що відображають логічний шлях навчальної роботи школярів.

Розуміння

1. Пояснити взаємозв'язок окремих понять і блоків опорної схеми.
2. Пояснити, чим відрізняються поняття “метод” і “метод навчання”.
3. Обґрунтувати сутність зовнішньої і внутрішньої сторони методу навчання.
4. Охарактеризувати відомі методи навчання, зазначити переваги і недоліки кожного з них.
5. Назвати та пояснити чинники, що зумовлюють вибір методів навчання.

Застосування

1. Навести приклади використання нетрадиційних методів навчання в досвіді педагогів-новаторів.
2. Продемонструвати використання традиційних методів навчання в досвіді педагогів-новаторів.
3. Проілюструвати прикладами функції методів навчання, пояснити їх взаємозв'язок.
4. Доповнити класифікацію Ю.К. Бабанського нетрадиційними методами навчання з досвіду педагогів-новаторів.
5. Проілюструвати, на матеріалі однієї з тем предмету за фахом, можливості застосування конкретних методів навчання.

Аналіз

1. Проаналізувати різні підходи до класифікації методів навчання. Який з них, на ваш погляд, є найбільш оптимальним?
2. Виділити позитивні та негативні риси кожної групи методів класифікації, яка розроблена на основі діяльнісного підходу.
3. Порівняти поняття “продуктивні” та “репродуктивні” методи навчання. Які відомі методи ви можете віднести до продуктивних та репродуктивних? Аргументувати свою відповідь.

4. Визначити взаємозв'язки між методами, прийомами та засобами навчання.
5. Окреслити шляхи вдосконалення методів навчання у майбутньому.

Синтез

1. Скласти пам'ятку “Правила вибору методів навчання” на основі аналізу опрацьованої літератури.
2. Сконструювати схему-характеристику кожного методу.
3. Скласти таблицю-класифікацію нестандартних методів навчання.
4. Написати педагогічний твір-мініатюру “Методи і засоби навчання в школі майбутнього”.

Оцінка

1. Оцінити значення методів, прийомів, засобів навчання в організації уроку.
2. Оцінити комплекс методів навчання в роботі вчителів школи, в якій ви проходили практику.
3. Визначити вплив різних чинників на ефективність методів навчання.
4. Оцінити ступінь співвідношення традиційних та нестандартних методів навчання в організації сучасного уроку.

Практичні завдання

1. Сформулювати під час вивчення теоретичного матеріалу ряд проблемних запитань до однокласників. Підготувати свої варіанти відповідей.
2. Виділити ключові слова у термінах виписаних у педагогічний словник, що відображають сутність даного поняття, обґрунтувати свій вибір.
3. Зробити огляд періодичної педагогічної преси: методи навчання у сучасній школі.
4. Заповнити графу “Методи навчання” у протоколах уроків за фахом, записаних під час педагогічної практики.
5. Зробити інформаційне повідомлення “Методи навчання в роботі педагогів школи, у якій проходили педагогічну практику”.
6. Підготувати та провести експрес-контроль з метою перевірки знання основних понять з теми заняття.
7. Підготувати фрагмент уроку (за фахом) із застосуванням обраного стандартного або нестандартного методу навчання.

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ										Таблиця 2.3
І група методів					ІІ група методів		ІІІ група методів			
І підгрупа	ІІ підгрупа	ІІІ підгрупа	ІV підгрупа	І підгрупа	ІІ підгрупа	ІІІ підгрупа	ІV підгрупа	І підгрупа	ІІ підгрупа	ІІІ підгрупа
За джерелом передачі і сприймання навчальної інформації	За логікою передачі і сприймання навчальної інформації	За ступенем самостійного мислення школярів при засвоєнні знань	За ступенем керування навчальною діяльністю	Методи стимулювання інтересу до навчання	Методи стимулювання обов'язку і відповідальності у навчанні	Методи усного контролю	Методи письмового контролю	Методи лабораторно - практичного контролю		
Словесні: розповідь бесіда, лекція	Індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні	Репродуктивні частково-пошукові, пошукові, дослідницькі	Навчальна робота під керівництвом учителя; самостійна робота учнів; робота з книгою; письмова робота; лабораторна робота; виконання трудових завдань	Пізнавальні ігри; навчальні дискусії; створення ситуацій емоційно-моральних переживань; створення ситуацій пізнавальної новизни; створення ситуацій	Переконання у значущості навчання; вимоги; вправи з виконання вимог; заохочення, покарання	Індивідуальне опитування; фронтальне опитування; усні заліки; усні іспити; програване опитування	Контрольні письмові роботи; письмові заліки; письмові іспити; програвані письмові роботи	Контрольні та лабораторні роботи; машинний контроль		
Наочні: ілюстрація, демонстрація										
Практичні: досліди, вправи, навчально-виробнича										

Таблиця 2.3

Педагогічні задачі

Задача №1

До свого першого уроку студентка-практиканта IV курсу педінституту готувалася довго. І ось урок розпочався. Учителька швидко перевірила домашнє завдання, розповіла новий матеріал, а до кінця уроку залишилося 20 хвилин. Закріплення зайняло ще 10 хвилин, а далі вчителька не знала чим заповнити час і відпустила учнів раніше з уроку.

Проаналізуйте причини методичних недоробок учительки. Висловіть поради щодо подальшого вдосконалення методики проведення уроків.

Задача №2

Учителька української мови вже на перших уроках у 5 класі помітила, що учні не вміють складати планів, самостійно працювати з підручником, тому далі на кожному уроці вона приділила увагу розвитку прийомів самостійної роботи. Через деякий час справи у цьому напрямі значно покращилися.

Які види самостійної роботи учнів вам відомі? До якої групи методів вони належать? Оцініть дії педагога.

Задача №3

На уроці вчитель перевіряв домашнє завдання з допомогою фронтального опитування, яке проходило у досить швидкому темпі. Павло К. не зміг швидко зорієнтуватися в питаннях і сказав учителю, що йому треба подумати. На що вчитель відповів: "Нічого думати, треба відповідати". Хлопець перестав зовсім відповідати на уроці.

До якої групи методів належить фронтальне опитування? Як Ви оцінюєте дії вчителя у даному випадку? Охарактеризуйте негативні та позитивні сторони методу. Надайте пропозиції щодо покращення організації перевірки домашнього завдання учнів.

Задача №4

Урок у 4 класі. Коля С. відповідає біля дошки. Тільки він зупиняється, помиляється - виникає "ліс рук". Спочатку вчителька зупиняла учнів, але потім дозволила виправляти й доповнювати товариша. Коля все більше і більше заплутувався, тягнув слова і згодом зовсім замовк. "Знову не довчив" - сказала вчителька і поставила "3" у журнал.

Урок у 9 класі. Відповідає Іра К. У класі тиша. Але не всі слухають. Кілька учнів готують наступне питання, інші дивляться у вікно. Дві дівчинки розмовляють "очами" про речі, які не мають відношення до уроку. Іра робить помилки, але ніхто її не виправляє. І після відповіді ніхто не визвався виправити помилки.

Порівняйте фрагменти опитування в 4 і 9 класах. Чому не була вдалою перша відповідь і пройшла непоміченою для більшості друга? Які методи та прийоми треба застосовувати вчителю, щоб активізувати учнів на цьому етапі уроку? Наведіть приклади використання ефективних методів опитування з практики досвідчених учителів

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати застосування різних методів та засобів навчання в діяльності кращих педагогів-майстрів Житомирщини.
2. Вивчити досвід роботи одного з педагогів-новаторів.

3. Проаналізувати подані у підручнику Лозової В.І. (Педагогіка. Розділ “Дидактика” –К.,1993, -с.72-73) вісім способів використання методу роботи з книгою, запропонувати свої варіанти.

4. Ознайомитись з наведеними у навчальному посібнику М.М. Фіцули варіантами застосування методу роботи з книгою. Порівняти із запропонованими у книзі В.І. Лозової.

5. Проаналізувати, вибрати та пояснити, яке визначення поняття “метод навчання” найбільш доцільне:

- а) система дій (В.О. Оніщук, М.М. Скаткін)
- б) система прийомів та способів (А.М. Алексюк)
- в) спосіб дій (І.Я. Лернер)
- г) спосіб цілеспрямованої реалізації (М.Д. Ярмаченко)
- д) спосіб взаємодії (А.М. Бойко)

2.3.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Тестові завдання

• **Закінчити речення:**

1) Учитель перевіряє і оцінює навчальну успішність учнів, керуючись такими вимогами...

2) Основними етапами проблемного навчання є...

3) Репродуктивні методи навчання передбачають ... характер мислення.

4) Продуктивні методи навчання ґрунтуються на...

5) Критеріями відбору засобів навчання є...

6) При виборі й поєднанні методів навчання треба керуватися критеріями...

7) Умови вибору методів навчання полягають у...

8) За місцем у навчальному процесі розрізняють такі види контролю:...

• **Дати визначення поняття на основі виділення головних ознак (ключових слів):**

1) Метод навчання - це...

2) Прийом навчання - це...

3) Засіб навчання - це...

4) Фронтальна робота - це...

5) Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю учнів - це.

• **Вибрати потрібну відповідь:**

1) Цілеспрямована двостороння діяльність вчителя і учнів по досягненню загальної мети - озброєнню учнів знаннями, уміннями і навичками -...

а/ метод;

б/ форма;

в/ процес навчання;

г/ прийом;

д/ осмислення.

2) Методи: бесіда, лекція, розповідь, об'єднанні за такою ознакою -...

а/ за джерелом інформації

б/ за засобами стимулювання пізнавальної діяльності

в/ за логікою передачі інформації

г/ за характером пізнавальної діяльності.

- 3) *Індуктивний і дедуктивний методи об'єднанні за такою ознакою -...*
а/ за джерелом інформації
б/ за логікою передачі
в/ за засобами стимулювання пізнавальної діяльності
г/ за характером пізнавальної діяльності.

2.3.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних знань та умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Вивчати й аналізувати психолого-педагогічну літературу, різні педагогічні концепції, підходи до організації процесу навчання.
2. Формулювати провідні цілі навчальної роботи залежно від практичних потреб сучасного суспільства і школи, рівня розвитку учнів.
3. Аналізувати передовий педагогічний досвід учителів-новаторів.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Проектувати зміст уроку, використовуючи різні методи навчання.
2. Моделювати під час навчання зміст навчальної інформації та раціональні способи її доведення до учнів.
3. Складати елементи перспективної програми розвитку навчальних можливостей учнів.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Відбирати методи й засоби навчання, які б відповідали індивідуальним особливостям учня, стимулювали його саморозвиток і самоосвіту.
2. Реалізувати поставлені цілі і завдання навчання шляхом відбору, змістовної навчальної інформації, методів та засобів навчання.
3. Планувати навчальну роботу з поступовим ускладненням.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Стимулювати інтерес учнів до майбутньої навчальної роботи.
2. Формувати активність та ініціативність учнів під час навчання.
3. Сприяти самостійності учнів, творчому підходу до різних видів навчальної діяльності.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати ефективну навчальну роботу учнів на уроці.
2. Поєднувати різні види діяльності, раціонально розраховувати навчальний час.
3. Організовувати свою діяльність раціонально, відповідно розробленого плану.

2.3.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

2.4. ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

Мета: свідомо засвоїти педагогічне поняття “Форми організації навчання”, встановити спільне і відмінне різних форм навчання, сформувати діагностичні уміння (аналізувати, виділяти головне, порівнювати, класифікувати).

Обладнання: таблиці, матеріали про передовий педагогічний досвід, кодоскоп, слайди.

Ключові поняття: форма організації навчання; урок; класно-урочна система навчання; лекція; семінар; лабораторна робота; екскурсія; домашня робота; факультатив; лекційно-семінарська система навчання; індивідуальне навчання; індивідуально-групове навчання; белл-ланкастерська система; Дальтон-план; мангеймська система; індивідуальна, групова та фронтальна форми організації навчальної діяльності; парна робота школярів; КСН.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Сутність поняття форма організації навчання.
2. З історії розвитку форм організації навчання.
3. Форми організації навчання класно-урочної системи.
4. Урок - основна форма організації навчання. Нестандартні уроки.
5. Шляхи вдосконалення класно-урочної системи навчання

II. Практична частина:

III. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Волкова Н.П. Педагогіка. – К.: Академія, 2001. – С.324-351.
2. Гузик Н.П. Обучение органической химии. - М.: Просвещение, 1988.
3. Державна національна програма “Освіта (Україна ХХІ століття)” - К., 1992.
4. Дидактика современной школы./Под ред. Онищук В.А. - К., 1987. - Гл.VI.
5. Закон України “Про загальну середню освіту” //Законодавство України про загальну освіту : Бюлетень законодавчої і юридичної політики України. – К., 1999. - №9. – С. 31-54.
6. Кириллова Г.Д. Теория и практика урока в условиях развивающего обучения. - М.: Просвещение, 1980.
7. Концепція 12-річної загальноосвітньої школи //Педагогічна газета. – 2000. - №9.
8. Максимова В.И. Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе современной школы. - М.: Просвещение, 1987.
9. Махмутов М.И. Современный урок - М.: Просвещение, 1981.
- 10.Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – К., 2001. – С. 262-300.
- 11.Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К.: Шкільний світ, 2001.
- 12.Онищук В.А. Урок в современной школе. - М.: Просвещение, 1986.
- 13.Педагогика /Под ред. Бабанского Ю.К. -М.: Просвещение, 1988 - Гл.23.
- 14.Педагогіка /За ред. Ярмаченка М.Д. - К.: Вища школа, 1986 - Р.9.
- 15.Пидласый И.П. Педагогика. – М.: Владос, 1999. – С. 517-535.

- 16.Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., Шиянов Е.Н. Педагогика: Учеб пособие для студ. пед. учеб. заведений. – М.: Школа-Пресс, 1998. – С.274-295.
- 17.Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академія, 2000. – С. 150-189.
- 18.Чередов И.М. Формы учебной работы в средней школе. - М.: Просвещение, 1988 - С.33-75, 115-140.

2.4.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК **Основні положення**

“Сьогодні ми, громадяни незалежної держави, повинні відродити в кожній людині природний потяг до знань, шанобливість до освіти, зробити її предметом гордості і престижу в кожній сім'ї.”
Із “Звернення учасників першого з'їзду педагогічних працівників України”

Відродити потяг до знань можна не тільки оновлюючи зміст освіти, але й головний механізм навчання - форми і методи.

Майстерність вчителя, його творчість проявляється саме у виборі форм організації навчання. Правильний вибір і володіння формами вчителем дає йому можливість забезпечити доступність навчання та розвиток в учнів пізнавальних інтересів.

Отже, успішність та ефективність роботи вчителя залежить від того, наскільки він свідомо зрозуміє особливості кожної форми організації навчання і оволодіє ними.

Застаріння, неспрацьовування цього механізму приводить до перевантаження і до низької якості знань учнів. Потрібно глибоко знати не тільки зміст, а й методи та форми навчання, інакше нам не побудувати нової школи, не вийти на світові рубежі, не інтегруватися зі світовою наукою.

Філософська наука під формою (від “forma”) розуміють спосіб існування і вираження змісту, а також внутрішню організацію змісту.

Форми організації навчання входять до операційно-діяльнісного компоненту процесу навчання і являють собою зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя та учнів, що здійснюється у сталому порядку і режимі.

Методи і форми навчання взаємопов'язані: методи реалізуються у формах, форми забезпечують організацію та існування методів. Будучи зовнішньою стороною організації навчального процесу, форма навчання органічно пов'язана зі своєю внутрішньою, змістово-процесуальною стороною. З цієї точки зору одна і та ж форма навчання може мати різну зовнішню модифікацію і структуру відповідно до задач і методів навчальної роботи.

Історично давніми формами і найбільш розповсюдженими були індивідуальні, індивідуально-групові і масові. Ці форми, деякі автори (Чередов І.М.) відносять до загальних форм навчання, оскільки вони застосовуються в різних системах навчання.

В наш час провідною формою стає індивідуальна, “оскільки пріоритетами державної політики в розвитку освіти є особистісна орієнтація освіти”. Найголовнішими ознаками особистісно орієнтованого навчання є багатоваріантність методик, уміння організувати навчання одночасно на

різних рівнях складності, утвердження всіма засобами цінності і гідності дитячої особистості.

Диференціація та індивідуалізація навчання та виховання учнів стають основоположним принципом роботи середніх загальноосвітніх закладів. У них створюється педагогічна система на засадах врахування освітніх потреб, можливостей і пізнавальних інтересів школярів, яка забезпечує як роботу з обдарованими дітьми так і запобігання неспішності та відставання учнів.

Індивідуальна форма роботи сприяє розвитку високого рівня самостійності, дозволяє регулювати темп навчальної діяльності учнів. Вона найбільш ефективна при виконанні робіт з метою оволодіння навичками і вміннями, в роботі з комп'ютерами і ЕОМ, а також для поглиблення знань. Успіх і ефективність цієї форми визначається добром диференційованих завдань, систематичним контролем і наданням своєчасної допомоги. При правильній організації індивідуальної роботи формуються навички і потреба в самоосвіті. (Приклад: застосування індивідуального навчання в роботі вчителя-методиста біології Левківської В.М. /ЗОШ№19 м. Житомир/ і вчителя-методиста хімії Бредневої С.Г.).

Недоліком індивідуальної форми роботи є те, що в процесі її використання діти не завжди спілкуються і їх досвід не стає колективним надбанням.

Тому поряд з індивідуальною формою організації навчальної діяльності учнів застосовується *фронтальна*. Ця форма передбачає одночасно роботу з усім класом. Вона сприяє швидкому встановленню рівня підготовки учнів, їх обізнаності з певних проблем, формуванню і розвитку колективу, доброзичливих стосунків в класі, розв'язанню виховних задач.

Недоліком цієї форми є неможливість враховувати індивідуальні особливості учнів, пізнавальні інтереси та рівень їх розвитку. Ці недоліки може компенсувати групова форма навчання. При груповій формі навчання клас поділяється на групи по 5-7 учнів кожна.

Групові форми навчання деякі автори класифікують на ланкові, бригадні, кооперовано-групові, диференційовано-групові.

Ланкова форма передбачає організацію навчальної діяльності постійних груп учнів.

При *бригадній* формі навчальна робота організується в спеціально сформованих для виконання тимчасових завдань тимчасових груп учнів.

При *кооперовано-груповій* – клас розподіляється на групи для виконання кожною з них частини загального завдання.

Така організація навчальної діяльності можлива при вивченні об'ємного матеріалу.

Диференційовано-групова форма передбачає організацію роботи груп учнів з різними навчальними можливостями. (Досвід роботи авторської школи М.П. Гузика на Одещині, досвід роботи вчителів Миколаєнко Н.Ф. – вчительки біології Яблунецької ЗОШ Ємільчинського району та Вербило С.М. – вчительки біології ЗОШ Андрушівського району, Житомирської області).

При груповій формі навчання вчитель керує діяльністю учнів в групах за допомогою лідерів (ланкових, бригадирів, організаторів, консультантів тощо), кожна група вибирає свій темп навчання.

Історія розвитку школи знає різні системи навчання, в яких перевага надавалася тим чи іншим формам навчання: індивідуально-групова (школа середньовіччя), взаємного навчання (бел-ланкастерська в Англії), диференційованого навчання за здібностями (мангеймська), бригадно-лабораторна (20-ті роки СРСР) і класно-урочна, обґрунтована понад 300 років тому Яном Амосом Коменським, відомим педагогом-вченим, який узагальнив досвід братських шкіл на Україні і Білорусі (XVI ст.). Ця система стала пануючою на території колишнього Радянського Союзу з 1932 року.

Отже, загальні форми знаходять своє втілення в конкретних формах класно-урочної системи навчання, до яких відносяться: урок; семінарські заняття; лекція; екскурсія; практичні заняття; консультації; факультативи; домашні завдання; додаткові заняття; залік; екзамен; співбесіди.

Класно-урочна система має такі позаурочні форми навчальної роботи: предметні гуртки; шкільні наукові товариства; учнівські наукові конференції; лекторії; предметні вечори; предметні тижні тощо.

Процес навчання у кожній конкретній формі організації навчальної роботи включає:

- управління педагогом навчальною діяльністю учнів (визначення мети, задач, планування, організація, контроль за виконанням завдань, засвоєнням знань, корегування діяльності);
- пізнавальну діяльність учнів, способи діяльності, способи мислення;
- взаємодію вчителя і учнів;
- регулювання педагогом міжособистісних стосунків;
- створення педагогом емоційного фону, що стимулює продуктивну діяльність учнів.

Проте, кожна з форм характеризується своєю структурою (принципом упорядкування її елементів, їх сукупністю).

Так, для уроку характерні такі ознаки: дидактична мета, певний обсяг навчального матеріалу, постійний склад однакових за віком дітей, керівництво з боку вчителя діяльністю учнів з урахуванням їх індивідуальних особливостей, індивідуальних можливостей, послідовність різних видів діяльності учителя і учнів в залежності від типу уроку, оволодіння всіма учнями знаннями, вміннями, навичками, які повинні бути засвоєні за регламентований час (45-35 хв.), чітке визначення часу і місця уроку за розкладом. На уроці використовуються всі форми роботи (індивідуальні, фронтальні, групові) - це гнучка форма організації навчання. Обов'язкове відвідування занять, спільна діяльність, постійний склад дає можливість згуртувати колектив і виховувати учнів.

Варіативність ознак тієї чи іншої форми приводить до її якісних змін.

Форми навчання мають як спільні, так і відмінні ознаки. Наприклад, для уроку і семінарського заняття спільним є те, що вони проводяться відповідно дидактичній меті, з усіма учнями, в години, що відведені за розкладом. Відрізняються семінари від уроків характером діяльності учнів і способами керівництва цією діяльністю з боку вчителя. Так, якщо в процесі підготовки до семінару нові знання учні здобувають самотійно, а вчитель керує діяльністю опосередковано, то самотійна робота учнів на уроці в основному спрямована на застосування знань, на формування навичок і вмінь, учитель

при цьому спостерігає за їх діяльністю безпосередньо, допомагаючи переборювати труднощі.

Екскурсія (від латинського *excursio* - прогулянка, поїздка). Навчальна екскурсія - складна форма навчально-виховного процесу. Вона не має такого чіткого обмеження в часі. Тривалість навчальної екскурсії обумовлена навчальними завданнями, конкретними умовами її проведення, віком учнів. Місце проведення екскурсії теж не є точно визначеним і постійним. Це може бути виробництво, музей, природа та ін. Залежно від типу, змісту і методів проведення екскурсії, віку учнів, місцевих умов і виду переміщення в складі екскурсійної групи може бути від 10 до 40 учнів.

Перед екскурсіями ставляться такі завдання: збагатити знання учнів (на основі безпосереднього сприймання, накопичення наочних уявлень і фактів); встановити зв'язок теорії з практикою, життєвими явищами і процесами; виховувати любов до природи, праці і розвивати творчі здібності учнів, їх самостійність, організованість у навчальній праці, почуття колективізму і взаємодопомоги; збагачувати естетичні почуття, спостережливість, пам'ять, мислення, емоції; активізувати пізнавальну і практичну діяльність; виховувати позитивне ставлення до учіння.

Практикуми - це така форма занять, форма навчального процесу, при якій учні самостійно виконують практичні і лабораторні роботи, застосовуючи засвоєні знання, навички, вміння. Засобом керівництва навчальною діяльністю учнів при проведенні практикумів є інструкції, які за чітко визначеними правилами послідовно керують діями учнів.

Різні форми навчання створюють неоднакові (специфічні) умови для навчання, виховання і розвитку.

Доцільність застосування тієї чи іншої форми визначається конкретною дидактичною метою, змістом і методами навчальної роботи, рівнем підготовленості учнів.

У “Дидактиці сучасної школи” /За ред. Оніщука В.О./ подана така класифікація: форми теоретичного навчання (лекція, факультатив, гурток, конференція); комбінованого (урок, семінар, домашня робота, консультація); практичного (практикуми і виробнича праця).

До форм організації навчальної діяльності ставляться певні *вимоги*. Ряд авторів відносять ці вимоги тільки до уроку і умовно поділяють їх на такі групи: дидактичні, загально-педагогічні, психологічні, гігієнічні, організаційні і виховні вимоги. На наш погляд, ці вимоги можна віднести до всіх форм навчальної діяльності.

Отже, виділяємо такі дидактичні вимоги до форм навчальної діяльності:

- чітке визначення освітніх завдань уроку в цілому і його складових елементів, а також місця конкретного уроку в загальній системі уроків;
- визначення оптимального змісту уроку відповідно до вимог навчальної програми з предмету і метою уроку, з урахуванням рівня підготовки учнів, прогнозування рівня засвоєння учнями наукових знань, сформованості умінь і навичок як на уроці в цілому, так і на окремих його етапах;
- вибір найбільш раціональних методів, прийомів і засобів навчання, стимулювання і контролю, оптимальна взаємодія їх на кожному етапі уроку,

поєднання різних форм колективної роботи на уроці з самостійною діяльністю учнів, що сприяє розвитку пізнавальної активності;

–здійснення на уроці принципів і умов забезпечення успішного навчання, зокрема міжпредметних зв'язків.

Виховні вимоги історично зумовлені рівнем розвитку суспільства. У визначенні виховної мети і завдань кожної форми організації навчання сучасний вчитель має виходити з положень Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Державної програми “Освіта”, Закону України “Про освіту”, Закону України про загальну середню освіту, Концепції виховання молоді в національній системі освіти, Концепції 12-річної загальноосвітньої школи, державних та урядових документів про освіту. А саме, з таких вихідних принципів Національної доктрини розвитку освіти України: формування особистості та професіонала, патріота України, який усвідомлює свою належність до сучасної європейської цивілізації, чітко орієнтується в сучасних реаліях і перспективах соціокультурної динаміки; збереження і примноження української культурно-історичної традиції, виховання шанобливого ставлення до державних святинь - української мови і культури, історії культури народів, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних взаємин; виховання в людини демократичного світогляду і культури, яка дотримується прав і свобод особистості, з повагою ставиться до традицій народів і культур світу, національного, релігійного, мовного вибору особистості, виховання культури миру і міжособистісних взаємин; формування у дітей і молоді цілісної наукової картини світу і сучасного світогляду, здібностей і навичок самостійного наукового пізнання; розвиток у дітей і молоді творчих здібностей, підтримку обдарованих дітей і молоді, формування навичок самоосвіти і самореалізації особистості, виховання здорового способу життя; формування трудової і моральної творчої мотивації, активної громадянської та професійної позиції, навчання основних принципів побудови професійної кар'єри і навичок поведінки в сім'ї, колективі і суспільстві, в системі соціальних відносин і особливо на ринку праці.

Виховні вимоги до уроку визначаються метою загальноосвітньої школи.

Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної належності, рис громадянина української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури (Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти).

Стосовно організаційних вимог, то вони визначені у більшості підручників з педагогіки таким чином: наявність продуманого плану проведення уроку, семінару, тощо на основі тематичного планування; організаційна чіткість уроку, семінару, тощо (своєчасність початку, максимальне використання кожної хвилини, оптимальний темп навчання, логічна стрункість і закінченість, свідомо дисципліна учнів протягом уроку); підготовка і раціональне використання засобів навчання, в тому числі ТЗН.

До форм навчання ставляться також *психологічні вимоги*, які передбачають: формування і розвиток пізнавальних інтересів учнів на уроці,

постійне стимулювання їх розумової діяльності; всебічне вивчення індивідуальних особливостей, розвиток здібностей та врахування психологічних особливостей кожного учня: його мислення (репродуктивного, творчого), пам'яті (довільної, мимовільної), уваги, уяви, волі (здатність ставити цілі і досягати їх), емоції; володіння психічним станом, емоціями, самовладання і самоконтроль; вимогливість і справедливість, доступність вимог, їх об'єктивність, аргументованість. Кожен учитель має дотримуватися в організації навчального процесу певних *гігієнічних вимог*, а саме: відповідного температурного режиму, належних норм освітлення. Вчитель повинен постійно турбуватися, щоб не перевтомлювати дітей ні фізично, ні розумово. Для попередження розумової перевтоми слід уникати одноманітності у навчальній праці, монотонного викладу, чергувати види діяльності, включати музичні паузи, створювати емоційно-моральні ситуації як це роблять вчителі-новатори (Іллін Є.М., Лисенкова С.М., вчителі ЗОШ№25 м. Житомира Бохонко Т.В., вчитель-методист Мельник Л.М.).

Виконання вказаних вимог є необхідною умовою ефективності форм організації навчання і, перш за все, ефективності уроку. Вчитель повинен добре знати ці вимоги, забезпечити їх виконання при підготовці до уроку і його проведенні.

Алгоритм підготовки до уроку включає загальну і конкретну підготовку.

Загальна підготовка до викладання предмету.

- 1) Перегляд програм, підручників, методичних посібників.
- 2) Вивчення класу.
- 3) Підготовка матеріальної бази(ТЗН, комп'ютерна техніка, дидактичне забезпечення, наочність, прилади).
- 4) Складання календарного і тематичного планів.

Конкретна підготовка до уроку.

1. Вибір мети і задач уроку, виходячи з системи уроків даної теми:
  - а) на основі вивчення програми;
  - б) на основі вивчення підручника;
  - в) можливостей учнів, їх індивідуальної підготовки;
  - г) врахування і реалізації функцій навчання.
2. Відбір змісту:
  - а) виділення головних, провідних ідей;
  - б) вибір найбільш раціональної логіки розкриття теми (індуктивної або дедуктивної);
  - в) доповнення змісту підручника новими політехнічними, красназавчими, народознавчими, профорієнтаційними та іншими науковими даними, прикладами, вправами, що дозволяють найоптимальніше розв'язати ряд виховних, розвивальних, освітніх завдань, які водночас передбачають усунення прогалин у знаннях, навичках, уміннях;
  - г) аналіз дидактичного матеріалу підручника (наскільки ілюстрації відповідають змісту матеріалу, яке пізнавальне і виховне, розвиваюче навантаження вони несуть, і як їх краще використати на уроці); з цієї ж точки зору проаналізувати питання і завдання, для того, щоб визначити необхідність, послідовність і доступність їх для учнів;

д) аналіз методичних посібників, педагогічної літератури стосовно можливостей їх використання при підготовці або на уроці.

3. Вибір найкращих умов для учіння, визначення характеру навчально-пізнавальної діяльності учнів, навичок і умінь, що мають бути сформовані і за допомогою яких методів; визначення співвідношення між репродуктивними і пошуковими видами діяльності, між самостійною роботою учнів і роллю вчителя на даному уроці; конкретизація задач, вправ, проблемних питань, завдань для самостійної роботи учнів (індивідуальної, групової, фронтальної); перевірка і відбір засобів навчання.

4. Вибір форм організації роботи, оптимальне їх поєднання.

5. Складання оптимального плану уроку, який включає хід його за часом, послідовність його етапів і структуру.

СХЕМА-ПЛАН УРОКУ ЗАСВОЕННЯ НОВИХ ЗНАНЬ

Клас_____ Дата_____ №_____уроку

Тема:_____

Мета: розвивальна
                             освітня
                             виховна

Обладнання:_____

Хід уроку

1. Активізація чуттєвого досвіду і опорних знань учнів:

а) методом бесіди (розробка питань до бесіди): а).....

б).....

в).....

б)виконання письмового завдання: а).....

б).....

в).....

2. Мотивація учіння школярів.

А. На етапі первинного засвоєння знань:

а).....

б).....

в).....

Б. На етапі осмислення знань:

а).....

б).....

в).....

3. Повідомлення теми, мети, задач уроку.

4. Первинне сприймання і усвідомлення учнями нового матеріалу.

А. Проблемний виклад питань:

а).....

б).....

в).....

Б. Самостійна робота з підручником при виконанні проблемних завдань:

а).....

- б).....
- в).....

5. Осмислення знань.

А. Методом бесіди:

- а).....
- б).....
- в).....

Б. Методом виконання пізнавальних завдань або задач:

- а).....
- б).....
- в).....

6. Узагальнення і систематизація знань.

А. Методом бесіди: питання

- а).....
- б).....
- в).....

7. Підсумки уроку:

- а) стислий виклад основних моментів уроку;
- б) бесіда;
- в) оцінювання відповідей;

8. Домашнє завдання:

- а) запис на дошці і в щоденниках змісту роботи;
- б) перевірка розуміння учнями змісту і способів виконання завдання.

Весь навчальний процес - це ланцюг різних форм навчальної роботи, кожна з яких спирається на попередній і прокладає шлях наступному. На кожному уроці потрібно ставити мету, чітко її формулювати. Тільки чітке розуміння вчителем того, що він хоче досягти на даному уроці, забезпечить його ефективність.

Для того щоб план уроку був здійснений, потрібно створити певні умови.

Після проведення уроку чи іншої форми організації навчання, кожен учитель повинен їх проаналізувати.

Наприклад, за такою схемою (найбільш поширена): загальні відомості про урок (підготовка класу до уроку); досягнення мети; виконання плану; активність учнів; обсяг і якість знань учнів (свідомість, глибина, міцність, дієвість); виховне, освітнє і розвивальне значення уроку; цінні знахідки уроку (що потрібно закріпити); недоліки (від чого необхідно позбутися).

Урок - це підґрунтя для творчості вчителя. Але для того, щоб творити, вчитель повинен знати типи уроків, їх класифікацію.

Проблема *класифікації уроків* має не лише теоретичне, а й практичне значення. Не можна чітко організувати процес навчання, не виділивши типи уроків за певною ознакою, не визначившись, який з них найбільш підходить для розв'язання педагогічних задач, котрі поставив вчитель при викладанні даної теми.

Як будь-яке складне явище, уроки можуть бути поділені на типи за різними ознаками, тому єдиної класифікації уроків у сучасній педагогіці немає.

Так, Іванов С.В. за основу класифікації уроків бере основні етапи навчального процесу (стадії ходу навчання), що мають таку послідовність: а) підготовка до вивчення теми; б) первинне сприймання навчального матеріалу; в) осмислення; г) закріплення.

Відповідно з цими моментами Іванов С.В. виділяє такі типи уроків: 1) вступні уроки; 2) уроки первинного ознайомлення з матеріалом; 3) уроки створення понять, встановлення законів і правил; 4) уроки застосування отриманих знань на практиці; 5) уроки навичок (тренувальні); 6) уроки повторення і узагальнення; 7) контрольні уроки; 8) комбіновані (мішані).

І.М. Казанцев класифікує уроки за ознакою основного способу їх проведення і виділяє 7 типів:

1) уроки з різноманітними видами занять; 2) уроки-лекції; 3) уроки-бесіди; 4) уроки-екскурсії; 6) уроки самостійної роботи; 7) уроки лабораторної роботи та інших практичних занять.

Найбільш розповсюдженою у педагогічній теорії і практиці є класифікація уроків за основною дидактичною метою занять: 1) урок засвоєння нових знань; 2) урок засвоєння навичок і вмінь; 3) урок застосування знань, навичок і вмінь; 4) урок узагальнення і систематизації знань; 5) урок контролю і корекції знань, навичок і вмінь; 6) комбінований урок.

Співвідношення уроків різних типів неоднакове і залежить від характеру навчальної дисципліни, мети і задач окремих навчальних предметів.

Класифікація уроків за основною дидактичною метою найбільш зручна для практичного застосування. Складаючи календарний план занять, вчитель розподіляє уроки за окремими розділами у відповідності до дидактичних цілей, визначаючи певні типи уроків з кожної теми.

Класифікація уроків за основною дидактичною метою доцільна і тому, що вона дозволяє більш чітко визначити мету і завдання кожного уроку і мобілізувати школярів на успішне їх розв'язування.

Урок має свою структуру (будову). В поняття “структура уроку” вкладається три ознаки: склад (з яких елементів або етапів складається урок), послідовність (в якій послідовності ці елементи входять до заняття), зв'язок (як вони між собою пов'язані). Урок не є статичною формою. Це складна динамічна система, якій притаманні всі закони діалектики. В його структурі деякі дидакти виділяють зовнішні (макроелементи) і внутрішні (мікроелементи).

Кожний тип уроку має певну чітку мету. Ця мета досягається поступово, в силу розв'язання ряду послідовних задач. Ці основні задачі, необхідні для досягнення дидактичної мети, і є елементами макроструктури. Для кожного типу уроку макроструктура є постійною, незмінною, оскільки не змінюються закономірності і задачі того чи іншого процесу, що здійснюється на уроці.

Проте, крім основних макроетапів, кожний тип уроку має внутрішню структуру - мікроструктуру. Вона визначається тими способами, методами, засобами, за допомогою яких розв'язуються окремі задачі на кожному етапі уроку. Мікроструктура є мобільною, динамічною частиною уроку.

Ефективність кожного уроку визначається не тільки макроструктурою, але й мікроструктурою, яка передбачає методи, прийоми, засоби навчання і їх

послідовність та взаємозв'язок на кожному макро- і мікроетапі. Плануючи мікроструктуру, потрібно виходити з рівня пізнавальної активності і самостійності учнів у виконанні навчальних завдань.

Однією з найважливіших проблем дидактики є підвищення ефективності уроку, тобто досягнення запрограмованих результатів, та інтенсифікації (від лат. напруга, зусилля), підвищення результативності в кожному одиницю часу.

З метою підвищення ефективності уроку творчі вчителі вводять такі характерні зміни в його структуру, окремі його елементи та їх співвідношення:

- зведення до мінімуму часу, що відводиться на організаційну частину;
- при необхідності скорочення часу на перевірку домашніх письмових завдань;
- проведення спеціальної перевірки домашніх завдань на дошці лише у випадках, коли це потрібно для додаткового розбору або закріплення;
- значне скорочення часу, що відводиться на індивідуальне опитування;
- більш широке і цілеспрямоване застосування фронтальних форм перевірки знань;
- поєднання в окремих випадках індивідуального опитування з самостійною письмовою роботою;
- зміна характеру опитування - надання йому навчального характеру;
- поєднання функцій контролю і закріплення;
- включення в урок самостійних робіт учнів з метою засвоєння нового матеріалу;
- усний виклад вчителем в основному того матеріалу, який є важким для самостійного опрацювання;
- розвиток на уроці навичок і умінь самостійного набуття знань, роботи з підручниками та іншою літературою;
- індивідуалізація завдань, збільшення кількості вправ практичного характеру, що вимагають творчого застосування знань та умінь;
- посилення ролі супутнього закріплення нового матеріалу безпосередньо на уроці;
- збільшення питомої ваги послідовного закріплення - практичної роботи, наближеної до життя;
- виділення для закріплення головних ідей навчального матеріалу.

Основними факторами інтенсифікації уроку у практичній діяльності є: посилення цілеспрямованості та складності (за умови дотримання доступності для даного класу); поглиблення мотивації, розвиток пізнавального інтересу, введення елементів гри; збільшення інформаційної ємності; застосування технічних засобів і програмованого навчання, диференційованого навчання; посилення міжпредметних зв'язків; творчий підхід учителів до вибору методів навчання, оптимальний вибір методів навчання.

Останнім часом дуже поширені нестандартні уроки. Їх можна назвати *авторськими уроками*, оскільки вони є творчим винаходом окремих талановитих вчителів. Ці уроки віддзеркалюють оригінальність мислення, творчі педагогічні здібності. На наш погляд, можна дати таке визначення

нестандартним урокам: нестандартний урок – це творче втілення авторського задуму, який не має усталеної структури цієї форми організації навчання.

Успішність проведення оригінальних уроків залежить від майстерності вчителя та підготовленості учнів, від того “грунту”, на якому він проводиться. Тому можна використати ідею, деякі форми, методи, але не завжди можна досягти аналогічних результатів. До нестандартних уроків відносяться: уроки-подорожі, уроки-вогники, уроки відкритих думок, уроки-спектаклі, уроки-занурення, уроки захисту проектів тощо.

Крім уроку, нині широко застосовуються інші форми навчання, зокрема *семінарські заняття*, які рекомендуються для проведення у старших класах (Концепція загальноосвітньої середньої національної школи України, Положення про середню загальноосвітню школу, Концепція 12-річної загальноосвітньої школи).

В педагогічній літературі є різні підходи до класифікації семінарських занять: за дидактичною метою, за способом ведення заняття, за джерелом, над яким працюють учні тощо.

Залежно від складності і обсягу вимог шкільні семінари умовно поділяються на три відносно великі групи: підготовчі (просемінари), власне семінари і міжпредметні семінари.

Просемінарські заняття проводяться в середніх класах. На цих заняттях відбувається знайомство з новими формами роботи (як скласти план, тези, виступ і провести дискусію). За цільовою спрямованістю семінарські заняття можна поділити на семінари повторення і систематизації знань, умінь і навичок; семінари вивчення нового матеріалу; комбіновані семінари. За основними методами проведення їх можна поділити: на семінар-бесіду, семінар-коментар, семінар-комбінований, семінар-обговорення. Кожен з цих видів семінарів поступово збільшує вимоги до самостійної підготовки учнів, які ускладнюються за змістом і формою. Семінар може мати риси наукового завдання, на якому обговорюються не тільки зміст, але й методика набуття знань.

Важливою формою організації навчання є *домашнє завдання*. Домашня робота організується з урахуванням наступних умов:

- наявності пізнавального інтересу до виконання завдання і усвідомлення мети роботи. Цього можна досягти чіткістю і точністю завдання, постановкою їх у проблемному плані;
- виховання відповідальності в результаті роз’яснення і контролю з боку вчителя;
- формування навичок самостійної роботи.

Домашні завдання можна поділити за їх спрямованістю на: засвоєння теоретичних знань; формування навичок і умінь; застосування навичок і умінь в різних умовах; узагальнення і систематизація; комбіновані.

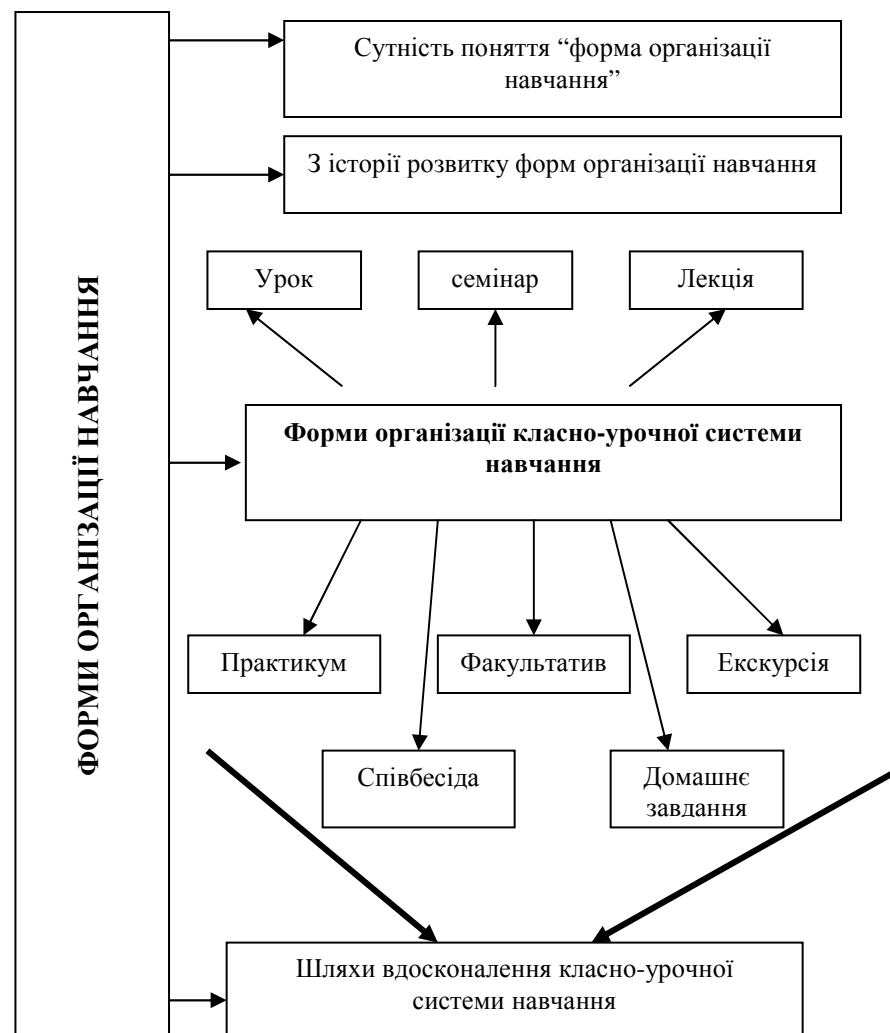
Класно-урочна система постійно вдосконалюється. Основні напрями її оновлення:

- створення систем навчання (лекційно семінарська система навчання Гузика М.П.), де за одиницю навчального процесу береться не урок, а тема та застосовується викладання блоками;
- введення нестандартних форм організації (урок-диспут, урок-конференція, урок-консультація, урок-змагання тощо);

- введення інтегративних форм організації навчання (міжпредметних семінарів, міжпредметних факультативів і т.д.);
- модульне навчання;
- запровадження нових технологій особистісно зорієнтованого навчання.

Особистісно зорієнтоване навчання передбачає нову педагогічну етику, визначальною рисою якої є взаєморозуміння, взаємоповага, співробітництво. Ця етика утверджує не рольове, а особистісне спілкування (підтримка, співпереживання, утвердження людської гідності, довіра), вимагає використання діалогу як домінуючої форми навчального спілкування, спонукання до обміну думок, вражень, моделювання життєвих ситуацій, включає спеціально сконструйовані ситуації вибору з авансування успіху, самоаналізу, самооцінки, самопізнання (Концепція 12-річної загальної середньої освіти).

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

2.4.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання і завдання

I рівень складності

1. Проаналізуйте історію розвитку форм організації навчання.
2. Визначте основні спільні та відмінні ознаки індивідуальної, групової, масової форм організації навчальної діяльності учнів.
3. Назвіть основні ознаки семінарського заняття.
4. Опишіть типи і структуру семінарських занять.

II рівень складності

1. Поясніть сутність поняття “Форма організації навчання”.
2. Покажіть взаємозв’язок методів і форм організації навчання.
3. Поясніть сутність поняття “Комплексні форми організації навчання”.
4. Інтерпретуйте поняття: класноурочна система навчання, мангеймська, бел-ланкастерська, лекційно-семінарська.
5. Спираючись на алгоритм підготовки вчителя до уроку, складіть алгоритм підготовки до семінарського заняття.
6. Поясніть сутність понять “лабораторне заняття” та “практикум”.
7. Проілюструйте на конкретних прикладах взаємозв’язок дидактичної мети і форми організації навчання.
8. Співставте різні форми організації навчання класно-урочної системи. Знайдіть в них спільне і відмінне.
9. Класифікуйте типи домашніх завдань.
10. Поясніть, чим визначається вибір форм навчання.
11. Проаналізуйте специфіку екскурсії як форми організації навчання.

III рівень складності

1. Зробіть повідомлення про зародження класно-урочної системи навчання в Україні.
2. Розробіть план висвітлення питання: “Класно-урочна система навчання в дидактиці Коменського Я.А.”.
3. Складіть план проведення екскурсії зі спеціальності.
4. Висловіть своє судження про основні вимоги до підготовки уроку, що запропоновані в роботі Львової Ю.Л. “Творческая лаборатория учителя” та збірнику “Окрилені творчістю” (Житомир, 1999, 2000) на основі педагогічних вимог до уроку.
5. Оцініть логіку побудови лекційно-семінарської системи навчання Гузика М.П.
6. Зробіть висновки щодо важливості порад Сухомлинського В.О. про організацію самостійної роботи на уроці.
7. Оцініть значущість міжпредметних семінарів та інших форм навчання для формування діалектичного творчого мислення.

Педагогічні задачі

Задача №1

Порівняйте фрагменти екскурсій з природознавства:

1. Вчитель починає екскурсію з розповіді про природу.

2. Вчитель починає з гри.
3. Вчитель демонструє різні рослини.

Окресліть шлях формування понять в першому, другому і третьому випадках.

Задача №2

На уроці фізики у різних учителів домашнє завдання було подане таким чином:

1. Прочитати параграф у підручнику.
2. Відкрийте книжки, подивіться питання в кінці параграфа, схеми. Підготуйте відповіді на питання 1,2,3.
3. Відкрийте книжки, подивіться питання в кінці параграфа, намалюйте план-схему матеріалу, що вкладений в параграфі.

Які вміння формує вчитель в учнів у першому, другому і третьому випадках?

Задача №3

У ч и т е л ь: Сьогодні я продемонструю вам дослід. Ви будете спостерігати за ним, а потім самі назвете тему сьогоднішньої практичної роботи.

Учитель почав урок хімії, звернувшись до дітей з запитанням: “Як одним словом сказати, що таке дощ, сніг, лід?”

Проаналізуйте особливості етапів форм організації навчання і покажіть, у чому їх педагогічна цінність.

Задача №4

Фрагмент уроку української мови у 4-му класі.

У ч и т е л ь: Зараз ви втілитеся у недосвідчених агрономів і напишете інструкцію “Як вирощувати помідори”.

З якою метою вчитель запропонував дітям таке завдання?

Наводимо можливі відповіді на це питання. Вкажіть, яку з них ви вважаєте правильною. Відповідь обґрунтуйте. Завдання дане з метою:

- підвищення орфографічної грамотності учнів;
- передачі досвіду вирощування помідорів;
- закріплення в активному словнику учнів дієслів термінологічного характеру;
- формування вмінь логічно мислити.

Практичні завдання

1 рівень складності

1. Чи можна в загальноосвітній школі повністю перейти на лекційно-семінарську систему організації навчання або на індивідуальне навчання? Якщо ні, то чому?

2 рівень складності.

1. Розробіть план-конспект заняття факультативу з біології.

3 рівень складності.

1. Проаналізуйте, які елементи індивідуального навчання і лекційно-семінарської системи зараз використовуються у школі.
2. Які форми диференційованого навчання є найбільш ефективними?

Завдання студентам для самостійної роботи

1. Проаналізувати статтю Сухомлинського В.О. “Як перевірку виконання домашніх завдань зробити ефективною розумовою працею”.
2. Вивчити досвід роботи вчителя-методиста СШ № 19 м. Житомира Бредневої С.Г. і проаналізувати комплексні форми роботи з хімії та біології.
3. Спробуйте сконструювати нову форму навчання, нестандартний урок.
4. Проаналізувати поняття “методи” і “форми” навчання, вибрати декілька ознак, котрі є спільними і відмінними для цих категорій.

2.4.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Закінчіть речення:*
Форми організації навчання - це.....
Семінар - це.....
Екскурсія - це.....
Факультатив - це....
- 2. Зробіть класифікацію форм організації навчання за такою основною:*
а) урочні   позаурочні;
б) теоретичні   практичні   комбіновані
- 3. Яке із наведених визначень поняття “форма організації навчання”, на Вашу думку, є найбільш точним?*
а) “Форма організації навчання - побудова вчителем навчальних занять, організація навчальної діяльності учителя і учнів”.
б) “Форма організації навчання є побудова спілкування вчителя і учнів за встановленими принципами”.
в) “Форма організації навчання - це взаємодія вчителя і учнів, яка регулюється певними, наперед встановленими, порядком і режимом”.
г) “Форма навчання як дидактична категорія означає зовнішню сторону організації навчального процесу, що пов’язана з кількістю учнів, часом і місцем навчання, а також порядком його здійснення”.
д) “Під формою організації навчання слід розуміти спеціально організовану діяльність вчителя і учнів, що протікає за встановленим порядком і в певному режимі”.
- 4. Зробіть висновок: урок, семінар, консультація, залік, екзамен, факультатив, практикум - є (чим?).*
- 5. Дайте визначення поняттям: “оптимізація навчання”, “інтенсифікація навчання”, “індивідуалізація навчання”*
- 6. Доповніть речення:*
  - ◆ “Вибір форм організації навчання зумовлюється...”
  - ◆ “Самотійне виконання учнями навчальних завдань поза уроками називається...”
  - ◆ Кожна екскурсія поділяється на чотири основні етапи:
а) теоретична і практична підготовка;
б) .....;
в) .....;
г) .....
- 7. Проведіть класифікацію уроків за дидактичною метою.*
- 8. Проведіть класифікацію семінарських занять за дидактичною метою.*
- 9. Чи правильні ці твердження:*

“Практикуми - вищий ступінь лабораторних робіт”?

“Семінарська форма навчальних занять використовується, головним чином, у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу в старших класах”.

10. Які форми організації самостійної роботи, на Ваш погляд, можна запропонувати учням 5-го класу?
11. Складіть орієнтовну структуру практикуму з вашої спеціальності для учнів 5 - 8-го класів.
12. Визначте помилку в динамічній моделі:
- Метод   мета   форма   зміст   результат
13. Заповніть один з рядків таблиці:

Тип уроку	Мета:	Макроструктура	Мікроструктура
1. Урок засвоєння нових знань. 2. Урок засвоєння навичок і вмінь. 3. Урок застосування знань, навичок і вмінь. 4. Урок узагальнення і систематизації знань. 5. Урок контролю і самоконтролю. 6. Комбінований урок.			

2.4.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ
(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п’ятибальною шкалою оцінювання, див. с.29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Визначати можливості та умови виконання різних форм організації навчання стосовно теми, змісту, обраних методів навчання.
2. Виділяти головне, суттєве у повідомленнях викладача.
3. Аналізувати організацію робочого місця залежно від обраної форми навчання.
4. Користуватися самостійно навчальними та довідковими посібниками на заняттях і в домашніх умовах.
5. Виділяти головне у навчальному тексті.
6. Використовувати допоміжні джерела (спеціальну літературу, документи).
7. Виділяти суттєві зв’язки між вивченими явищами, об’єктами.
8. Використовувати логічні прийоми мислення (порівняння, класифікацію, аналіз, синтез, аналогію, тощо).
9. Аналізувати якість виконаної роботи.
10. Встановлювати причини успіхів і невдач у пізнавальній діяльності учнів.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Планувати форми організації навчання відповідно до змісту, предмета, віку та рівня розвитку учня.

2. Проектувати форми організації навчання на далеку перспективу.
3. Здійснювати перспективне планування форм організації навчання, спрямованих на підвищення якості знань учнів.
4. Добирання оптимальні форми організації навчання у конкретних умовах.
5. Проектувати системи контролю за ходом і результатами роботи учнів у кожній формі організації навчання.
6. Передбачати можливі труднощі діяльності учнів щодо застосування різних форм організації навчання.
7. Визначати мету навчальної роботи і планувати її досягнення в процесі організації усіх форм організації навчання.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Конструювати систему різних форм організації навчання.
2. Перебудовувати форми навчання у конкретних педагогічних ситуаціях.
3. Моделювати різні форми організації навчання.
4. Здійснювати систему контролю за пізнавальною діяльністю учнів у процесі використання різноманітних форм організації навчання.
5. Визначати систему форм організації навчання з метою усунення негативного ставлення окремих учнів до свого предмета.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати оптимальні взаємовідносини з учнями у процесі застосування різних форм організації навчання.
2. Доступно викладати учням мету, зміст і сутність навчальної роботи.
3. Збуджувати інтерес учнів до знань, застосовуючи різні форми навчання.
4. Управляти власним емоційним станом і поведінкою у педагогічному процесі.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організувати свою діяльність і пізнавальну діяльність учнів у навчально-виховному процесі при застосуванні різних форм організації навчання.
2. Раціонально розподіляти свій час а також час учнів у навчальному процесі.
3. Дотримуватись плану діяльності у різних формах організації навчання.
4. Організувати своє робоче місце а також свою поведінку у процесі застосування різноманітних форм навчання; контролювати дії, міміку та пантоміміку..
5. Навчити учнів організовувати свою навчальну діяльність: робоче місце, необхідні засоби навчання; слідувати за організацією самостійної роботи.

2.4.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Заняття повинно сприяти формуванню таких якостей, як педагогічна уява, інтерес до педагогічної роботи, оптимізм, цілеспрямованість, прогностичність, педагогічне мислення, критичність.

2.6. МЕТОДИЧНА РОБОТА У ШКОЛІ

Мета - ознайомлення студентів з формами методичної роботи у школі, формування уявлення про методичну роботу як один із шляхів підвищення кваліфікації вчителів; виховання потреби займатися самовихованням, самоосвітою, готовності активно включатися в методичну роботу у школі.

Обладнання: схема проведення заняття.

Ключові поняття: методична робота, методичний кабінет, педагогічна рада, методичне об'єднання.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Роль методичної роботи в оптимізації навчального процесу.
2. Способи організації і проведення методичної роботи у школі.
3. Характеристика індивідуальних та колективних форм методичної роботи.

II. Практична частина.

Рекомендована література

1. Елканов И.Н. Профессиональное самовоспитание учителя. — М., 1986. - С. 114-125.
2. Жерносек І.П. Організація методичної роботи в школі. — К.: ІСДО., 1995. - 107с.
3. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. — К., 1993
4. Методика викладання і вивчення інтегрованого курсу “Теорія та історія педагогіки”: Навч. посібник /А.М.Бойко та ін. — К: ІСДО., 1960 —С 98-99.
5. Окрилені творчістю: Скарбниця педагогічного досвіду освітян Житомирської області. — Житомир: “Полісся”, 1999. — 276 с.
6. Окрилені творчістю: Скарбниця педагогічного досвіду освітян Житомирської області. — Житомир, 2000. — 219 с.
7. Педагогический поиск. — М., 1988. — 472 с.
8. Радченко И.П. НОТ учителя. - М., 1989. - С. 206-217.
9. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа. — К., 1978.
10. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи.— К., 1985.
11. Учитель-методист - наставник стажера: Сборник. — М., 1988. — С.120-132
12. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. — Тернопіль, 1997. — С. 177-181

2.6.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Для вчителів усіх спеціальностей характерні три групи інтересів: до розширення і поглиблення фахових знань, удосконалення методики викладання, суспільно-політичні, загальнонаукові та інші знання, які сприяють розширенню їх кругозору. Але не завжди існують вони у гармонії. Вже у початковий період роботи вчитель визначає, що у нього краще розвинені одні здібності й уміння, гірше - інші. Цілеспрямованому

формуванню творчої особистості вчителя допомагає правильно організована методична робота.

Методична робота у школі – цілісна, заснована на досягненнях науки, передового педагогічного досвіду і на конкретному аналізі навчально-виховного процесу, система дій і заходів, які спрямовані на підвищення кваліфікації та професійної майстерності кожного педагога, а також на досягнення і розвиток позитивних результатів навчально-виховної роботи.

Методична робота спонукає кожного вчителя до роботи над вдосконаленням свого фахового рівня; сприяє взаємному збагаченню педагогічними знахідками; дає можливість молодим учителям набувати професійну майстерність, спираючись на досвід старших, більш досвідчених колег; забезпечує підтримання у педагогічному колективі духу творчості, прагнення до пошуку.

Як показали дослідження, особливо успішно оволодіння педагогічною майстерністю відбувається в перші 3-6 років роботи вчителя. А.С.Макаренко стверджував, що кожен учитель може оволодіти педагогічною майстерністю, вперто, наполегливо і систематично працюючи над собою.

Мета методичної роботи: підвищення кваліфікаційного рівня вчителя.

Завдання методичної роботи: підготовка вчителя до засвоєння ним змісту нових програм і технологій їх реалізацій; постійне ознайомлення з досягненнями психолого-педагогічних наук і методик викладання; вивчення і втілення у шкільну практику передового педагогічного досвіду; збагачення новими, прогресивними і досконалими методами і засобами навчання; постійне вдосконалення навичок самоосвітньої роботи вчителя; надання кваліфікаційної допомоги у питаннях теорії і в практичній діяльності тощо.

Визначення функцій системи методичної роботи дозволяє більш чітко з'ясувати їх роль у системі, окреслити сутність і характерні риси кожної із них. До основних *функцій методичної роботи в школі* відносять:

- *конструктивну (планування роботи)* – важливий підготовчий етап методичної роботи, який полягає у визначенні системи заходів, що забезпечать досягнення найкращих результатів;
- *організаційну*, яка проявляється в діяльності, пов'язаній з удосконаленням структури методичної роботи, змісту, різних її складових;
- *діагностичну* - дає можливість визначити різницю між реальним рівнем компетентності педагогів, що виявляється в узагальнених результатах праці, та вимогами до їх професійної діяльності на рівні встановлених державних стандартів;
- *прогностичну*, що вимагає визначення системи знань та умінь необхідних педагогам у майбутньому;
- *модельову* - полягає у розробці принципово нових положень навчально-виховної роботи у школі, формуванні та впровадженні моделей передового педагогічного досвіду, їх експериментальній перевірці, після якої вони можуть бути використані як зразки для впровадження;
- *відновлювальну*, яка передбачає відновлення частково забутих або втрачених учителями знань після закінчення педагогічного навчального закладу та відповідно до змін у змісті освіти;

- *корегуючу*, що спрямована на виправлення в діяльності педагогів недоліків, пов'язаних з використанням застарілих методик, які не відповідають вимогам сучасності;
- *просвітницьку*, яка спрямована на інформування педагогів, їх агітацію щодо впровадження у практику досягнень науки, передового педагогічного досвіду;
- *контрольно-інформаційну*, що полягає в утворенні і підтримці стабільного зворотного зв'язку, в оцінці відповідності наслідків методичної роботи плановим завданням та нормативним вимогам.

При визначенні структури та змісту методичної роботи слід керуватися наступними *принципами*:

- всебічності змісту методичної роботи, який означає орієнтацію на охоплення всіх сторін і напрямів підвищення кваліфікації педагогів у школі і виступає проти обмежень та часткового вирішення методичних проблем;
- комплексності змісту методичної роботи, що полягає у необхідності встановлення єдності, взаємозв'язку та взаємозбагачення всіх напрямів підвищення кваліфікації та майстерності педагогів;
- цілісності та системності змісту методичної роботи, тобто спрямованості цього змісту на отримання не окремих знань і навичок, а у їхній взаємодії щодо внеску методичної роботи в цілісну індивідуальну систему педагогічної творчості педагога;
- максимальної цілеспрямованості змісту методичної роботи, що забезпечує постійний зв'язок змісту з комплексом цілей і завдань методичної роботи;
- актуальності змісту методичної, що передбачає врахування у змісті інноваційних ідей, проблем, практичного досвіду;
- єдності науковості та доступності у змісті методичної роботи, що означає, з одного боку, орієнтацію на сучасний рівень наукових досягнень, а з другого – реальне врахування можливостей педагогічного колективу конкретної школи, його “зони найближчого розвитку”;
- вибору пріоритетів у змісті методичної роботи, що відображається у прагненні вчителів до свідомого, обґрунтованого вибору ключових проблем, ідей методичної роботи, провідних науково-педагогічних концепцій, здатних об'єднати навколо себе й інтегрувати увесь багатоплановий зміст методичної роботи. На рівні конкретної школи цей принцип доповнюється принципом головного, суттєвого у змісті методичної роботи.

Методична робота організується як в *індивідуальних*, так і в *колективних* формах.

Під *індивідуальною* методичною роботою слід розуміти усвідомлену, цілеспрямовану, планомірну та безперервну роботу педагогів щодо вдосконалення власної теоретичної та практичної підготовки, яка необхідна для ефективної практичної діяльності.

До *індивідуальних форм методичної роботи* відносять: педагогічну самоосвіту; стажування; наставництво; індивідуальні консультації; конкурси “Учитель року”, “Класний керівник року”, “Вихователь року”; післятестатійну роботу, докурсову та післякурсову роботу з керівниками та вчителями; роботу з творчими учителями; роботу з учителями–заочниками; творчі звіти вчителів, що атестуються на присвоєння звання тощо.

Найважливішою індивідуальною формою методичної роботи є **педагогічна самоосвіта** - цілеспрямована самостійна діяльність учителів з поповнення і вдосконалення своїх психолого-педагогічних і методичних знань та їх творчого використання у процесі практичної діяльності.

Важливими *стимулами* самоосвіти є наявність у вчителя потреби в цілеспрямованому поповненні знань, пізнавальної активності і самостійності; стійкого інтересу до педагогічної теорії та практики.

Система роботи в самоосвіті вчителів включає: перспективне та поточне планування; добір раціональних форм і засобів вивчення літературних джерел; оволодіння методикою аналізу та засобами узагальнення власного й колективного педагогічного досвіду; поступове набуття навичок дослідницької роботи.

До найбільш розповсюджених форм та напрямів самоосвітньої роботи можна віднести: систематичне вивчення психолого-педагогічної літератури; безпосередню участь у роботі шкільних, міжшкільних та районних методичний об'єднань, семінарів, конференцій, педагогічних читань; розробку окремих проблем, пов'язаних з удосконаленням навчально-виховної роботи; проведення експериментальних досліджень; підготовку доповідей, виступів по радіо, телебаченню; огляд і реферування педагогічних та методичних журналів, збірників. Найбільш досвідчені викладачі можуть виконувати завдання дослідницького характеру, в тому числі й інститутів удосконалення вчителів згідно зі своєю спеціальністю.

Молодим учителям рекомендується починати педагогічну діяльність з виконання більш простих завдань (наприклад, їм можна запропонувати скласти зразковий конспект уроку або розробити їх систему по складній навчальній темі; у галузі виховної роботи - визначити рівень вихованості колективу класу, де вони працюють класними керівниками).

Вибір змісту, форм і методів самоосвіти педагога залежить від ряду факторів і цілей, які ставляться на конкретному етапі вдосконалення його професійної майстерності.

Необхідно також визначити *умови* успішної організації самостійної роботи, до яких відносять: усвідомлення вчителями необхідності систематичного поповнення своїх знань; постановку чітко визначеної мети самоосвіти; правильний вибір матеріалу для самостійного вивчення; володіння методикою розумової праці; творче відношення до матеріалу, який вивчається; зв'язок самоосвіти з практичною діяльністю педагога; систематичність і послідовність самоосвіти, постійне ускладнення її змісту і форм; багатоплановий (комплексний) підхід до організації вивчення обраної теми з самоосвіти; індивідуальний характер самоосвіти, як найбільш гнучкої форми набуття педагогом знань; гласність і наочність результатів самоосвіти в педагогічному колективі, районі; створення у навчальному закладі умов для розповсюдження нових досягнень науки і передового педагогічного досвіду; завершеність самоосвітньої роботи на кожному її етапі (участь у семінарах, підготовка виступів доповідей, написання реферату, участь у засіданнях педагогічної ради, науково-практичних конференціях тощо.).

Перший рік роботи у школі молодого спеціаліста – важлива ланка в системі його професійного зростання, підвищення кваліфікації. Нормативними документами встановлена 10-тимісячне **стажування**, вимоги

і програма до якого викладені в інструктивно-методичних листах та включають: допомогу у надбутті практичних навичок, що необхідні випускникам педагогічних навчальних закладів; розвиток у молодих спеціалістів умінь застосовувати теоретичні знання в конкретній педагогічній роботі; сприяння у набутті й удосконаленні педагогічних навичок роботи з учнями; допомога у вивченні молодими учителями передового педагогічного досвіду тощо.

Основним завданням керівників шкіл і методичних служб з організації та проведення стажування є створення молодому вчителю необхідних умов роботи (забезпечення навантаженням, робочим місцем, необхідним обладнанням, наочними посібниками, призначення наставника).

Стажування відбувається у три етапи:

I етап – ознайомлювальний – охоплює період від середини серпня до кількох навчальних тижнів. Відбувається знайомство з педагогічним колективом, визначаються цілі та завдання майбутньої діяльності, складається індивідуальний план стажування.

II етап – становлення – охоплює період з середини жовтня по травень і спрямований на зміцнення активної соціально-професійної позиції стажиста через розвиток його творчої самостійності. У професійному становленні молодого вчителя великого значення набуває педагогічний колектив школи і, особливо, досвідчені вчителі та наставник.

III етап – завершувальний – підведення підсумків роботи (травень – початок червня). Цей етап дозволяє не тільки виявити рівень підготовки стажиста, а й намітити перспективи подальшого розвитку його професійної майстерності. За результатами стажування складаються характеристика та рекомендації, які обговорюються на засіданні методичного об'єднання, і є підґрунтям для наступного етапу професійного становлення молодого спеціаліста.

Наставництво – організується у школах, де працюють учителі-майстри, носії передового педагогічного досвіду. Велике значення у наставництві має *знання* можливостей, сильних і слабких сторін, труднощів, особистих якостей вчителя, а також *уміння* наставників аналізувати хід і результати педагогічної діяльності учителів, розробляти на основі аналізу конкретні рекомендації та поради вчителям. Допомога молодим вчителям не повинна мати епізодичний характер. Лише перспективний підхід, що пов'язаний з довготривалою програмою становлення творчого вчителя, є ознакою високого рівня методичної роботи в школі.

До **колективних форм методичної роботи** у школі слід віднести шкільні та міжшкільні методичні об'єднання, конференції учителів, постійно і тимчасово діючі семінари, педагогічні читання, опорні школи і школи педагогічного досвіду, університети педагогічних знань, лекторії, виставки, методичні збори, інститути удосконалення вчителів, педагогічні та виробничі наради, науково-практичні конференції, методичний кабінет, курси перепідготовки, методологічний семінар, відкриті уроки, взаємовідвідування, предметні комісії тощо.

Педагогічна рада - це постійно діючий орган, де розглядаються основні питання педагогічного процесу. *Завдання педради*: об'єднання зусиль усього колективу, спрямованих на підвищення рівня навчально-виховної роботи,

втілення у практику досягнень педагогічної науки і передового педагогічного досвіду, обговорення планів роботи школи, методоб'єднань.

Методичні об'єднання є однією з основних форм методичної роботи у системі підвищення кваліфікації вчителів. Роботу методоб'єднань спрямовує педагогічна рада. Методична робота зосереджується головним чином на вивченні питань, пов'язаних з підвищенням якості роботи вчителя і класного керівника.

Традиційною формою роботи методичних об'єднань школи є підготовка вчителями доповідей і повідомлень, на основі вивчення психолого-педагогічної та методичної літератури й узагальнення практичного досвіду. На засіданнях шкільних методичних об'єднань, що проводяться раз на чверть, обговорюються питання щодо науково-методичних проблем; доповіді, які узагальнюють позитивний досвід; повідомлення; огляд загально-педагогічної та методичної літератури.

Складовою частиною плану роботи методичного об'єднання є і організація самоосвіти педагогів, яка передбачає визначення науково-методичної проблематики і кожен учитель обирає тему для самостійної роботи відповідно до своєї спеціальності та наукових інтересів.

Для розв'язування багатьох важливих і складних питань методики викладання корисно проводити **відкриті уроки**. Мета відкритих уроків – підвищення професійної майстерності вчителів. Основні завдання: втілення в практику вчителів передового педагогічного досвіду і результатів досліджень педагогічної науки, спрямованих на вирішення поставлених перед національною школою завдань.

Вимоги до аналізу і обговорення відкритих уроків: цілеспрямованість обговорення; науковість аналізу; принциповість; вимогливість та доброзичливість під час висловлення критичних зауважень; поєднання аналізу уроку з висновками і практичними рекомендаціями; підбиття підсумків відкритого уроку кваліфікованими спеціалістами.

Взаємовідвідування - ефективний шлях обміну досвідом. Відвідування молодим і недосвідченим учителем уроку, який проводить старший колега, дає йому можливість збагатити професійний досвід. Досвідчений педагог, відвідавши урок у менш досвідченого колеги, зможе порадити йому, яким чином удосконалити рівень викладання предмету. Не виключена можливість, що й досвідчений учитель візьме щось корисне для себе у молодшого колеги. Таким чином, взаємовідвідування завжди приносить користь усім педагогам.

Зміст роботи **предметних комісій** полягає у заслуховуванні і обговоренні доповідей з найбільш актуальних питань навчання і виховання; огляді новітньої фахової літератури; обговоренні книг, педагогічної преси; організації взаємовідвідування уроків; проведенні і обговоренні відкритих уроків; виготовленні наочності; застосуванні технічних засобів навчання; організації консультацій для молодих учителів; заслуховуванні звітів учителів про виконання індивідуальних планів самоосвіти.

Успіху методичної роботи сприяє діяльність **методичного кабінету**. У методкабінетах шкіл зосереджені плани роботи, накопичені матеріали з питань самоосвіти створюються картотеки передового педагогічного досвіду. Це дає можливість ознайомлюватись з досвідом кращих учителів, новинками методичної літератури.

При районних методичних кабінетах працюють районні методичні ради, до яких входять працівники методкабінету, керівники методоб'єднань, заступники директорів шкіл, кращі вчителі. Тут можна дістати кваліфіковану допомогу і консультацію.

Як групові так і індивідуальні форми методичної роботи постійно збагачуються передовим педагогічним досвідом. Серед них виділяємо: школи молодого керівника, вчителя, вихователя; семінари-практикуми для досвідчених керівників, вихователів, учителів; цільові і проблемні семінари; творчі групи; школи педагогічної майстерності під керівництвом творчих учителів, учителів-методистів; консультпункти; опорні школи; авторські школи; клуби для працівників дошкільних дитячих закладів; тижні педагогічної майстерності (дні відкритих дверей педагогів-майстрів, учителів-методистів, старших учителів, відмінників народної освіти); конференції педпрацівників; методичні місячники, тижні.

Розвиток цілісної методичної роботи в школі має відповідати ряду вимог, які випливають із об'єктивних закономірностей, як особливого різновиду процесу навчання, а також із аналізу масового й, особливо, передового досвіду організації методичної роботи. Виділяють наступні **вимоги до методичної роботи**:

- відповідність системи внутрішкільної методичної роботи сучасному соціальному замовленню суспільства (Закон України “Про освіту”);
- науковість, системність, комплексний характер;
- систематичність, послідовність, безперервність, масовість;
- творчий характер, максимальна активізація діяльності педагогів;
- врахування особливостей конкретної школи, вчителя;
- диференційований підхід до педагогів;
- спрямованість методичної роботи на виділення головного, суттєвого у підвищенні кваліфікації педагогічних кадрів;
- єдність теорії та практики при загальній практичній спрямованості методичної роботи;
- оперативність, гнучкість, мобільність;
- колективний характер при розумному співвідношенні загальношкільних, групових та індивідуальних, формальних і неформальних, обов'язкових й добровільних форм і видів методичної роботи та самоосвіти педагогів;
- створення сприятливих умов для ефективної роботи, творчих пошуків педагогів.

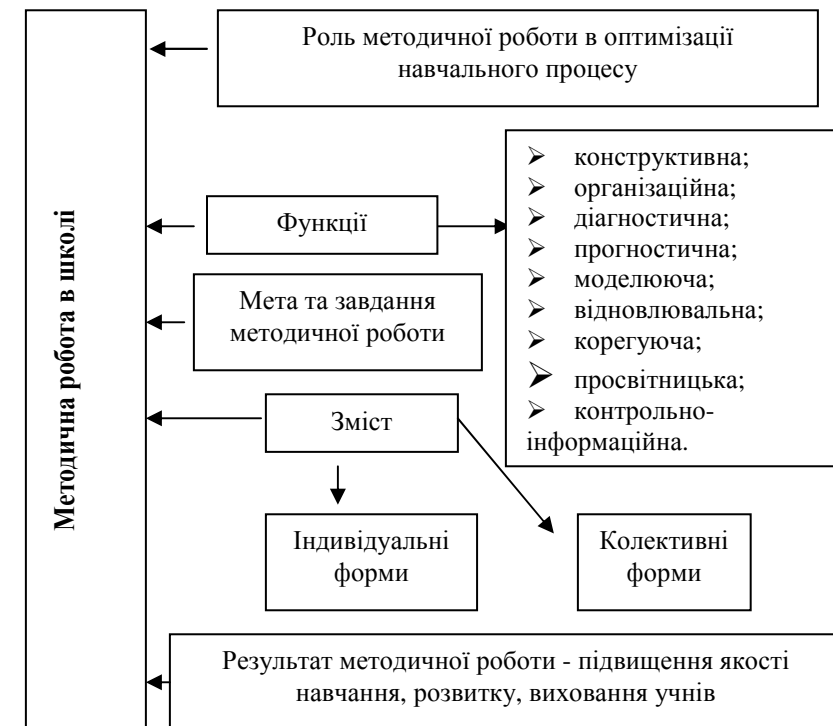
Можна виділити основні **критерії** ефективності внутрішкільної методичної роботи:

- *результативний*, який відображає динаміку всього навчально-виховного процесу в школі, тобто позитивні зміни у рівні освіченості, вихованості, розвитку школярів;
- *раціональних витрат часу* на методичну роботу, тобто відсутність перевантаження педагогів методичною діяльністю;
- *зростання задоволеності вчителів* своєю працею, творча атмосфера, позитивний морально-психологічний клімат у школі.

Найважливішою *ознакою* ефективності методичної роботи є використання її результатів для покращення процесу навчання і виховання у школі.

Отже, **результат** роботи методичних служб проявляється у підвищенні якості навчання, розвитку та виховання учнів на основі впровадження у навчально-виховний процес досягнень науки, передового педагогічного досвіду, підвищення педагогічної майстерності, розвитку педагогічної творчості педагогів.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

2.6.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Питання та завдання з теми заняття

На рівні знання

1. Визначити мету організації методичної роботи у школі.
2. Виділити шляхи проведення методичної роботи.
3. Проаналізувати функції методичної роботи.
4. Перерахувати принципи організації методичної роботи.

На рівні розуміння

1. Розкрити сутність колективних форм методичної роботи.
2. Роз'яснити роль педради у здійсненні методичної роботи в школі.
3. Охарактеризувати способи підвищення кваліфікації педагогічних працівників школи.

На рівні застосування

1. Зробити повідомлення про роль педради у здійсненні методичної роботи у школі.
2. Запропонувати конкретні шляхи вивчення, поширення та впровадження у практику роботи передового педагогічного досвіду.
3. Продемонструвати на прикладі сутність індивідуальної педагогічної роботи вчителя.

На рівні аналізу

1. Проаналізувати специфіку процесу реалізації колективної та індивідуальної форми методичної роботи у школі.
2. Проаналізувати відомі форми роботи методичних об'єднань школи, можливість зв'язків між ними.
3. Проаналізувати шляхи набуття кожним педагогом таких професійних якостей: педагогічна майстерність, новаторство, дослідницький підхід до навчально-виховного процесу.

На рівні синтезу

1. Окреслити коло питань, які потребують розгляду на засіданнях педагогічної ради школи протягом року.
2. Подати пропозиції до загальношкільного плану роботи від імені вчителів, директора, його заступників, керівників методичних об'єднань.
3. Визначити основні напрями роботи керівника шкільного методичного об'єднання.
4. Скласти орієнтовний план роботи методичного об'єднання зі своєї спеціальності, попередньо ознайомившись з роботою такого об'єднання в школі.

На рівні оцінки

1. Оцінити ефективність відомих форм методичної роботи.
2. Зробити висновки про важливість методичної роботи у школі.
3. Оцінити роль методичних об'єднань в оптимізації навчально-виховного процесу.
4. Визначити критерії оцінки діяльності вчителя (з метою проведення атестації, стимулювання роботи тощо).

Практичні завдання

1. Ділова гра: Методичне об'єднання вчителів

Мета гри – оволодіти способами проведення методоб'єднань; навчитися колективно вирішувати проблеми, що виносяться на обговорення; максимально пов'язувати виконання ролей майбутньою спеціальністю.

Умови правильної підготовки й успішного проведення гри: знання літератури з теми заняття, праць педагогів-новаторів; уміння творчо використовувати теорію у практичній діяльності.

Опис гри

Це колективна гра, в якій беруть участь усі студенти групи. Викладач призначає найбільш підготовленого студента головою методоб'єднання, доручивши йому весь подальший процес підготовки і проведення дискусії.

Ведучий, погодивши питання зі студентами, виділяє ініціативну групу з підготовки гри, окреслює і розподіляє питання для обговорення, проводить з учасниками гри короткий інструктаж щодо ведення дискусії.

Головне призначення гри - відчутти себе в ролі вчителя-предметника, який обговорює актуальну проблему на методичному об'єднанні.

Таблиця 2.6

Технологічна схема ділової гри

I. Етап підготовки	Розробка гри	<ul style="list-style-type: none"> – розробка сценарію – план ділової гри – загальний опис гри – зміст інструктажу – підготовка матеріального забезпечення
	Введення в гру	<ul style="list-style-type: none"> – постановка проблеми, цілей – виділення умов, проведення інструктажу – визначення регламенту, правил гри – розподіл ролей – формування груп – організація консультацій
II. Етап проведення	Групова робота над завданням	<ul style="list-style-type: none"> – робота з джерелом – організація тренінгу – проведення мозкового штурму
	Міжгрупова дискусія	<ul style="list-style-type: none"> – розробка правил дискусії – виступи груп – захист результатів – робота експертів
III. Етап аналізу та узагальнення	Групова бесіда	<ul style="list-style-type: none"> – вихід з гри – аналіз результатів гри, рефлексія – оцінка і самооцінка роботи – висновки й узагальнення – рекомендації

Інструкція викладачеві - керівнику ділової гри

1. Чітко уявити мету гри та основні педагогічні проблеми, які будуть обговорюватись.
2. Визначити тему методичного об'єднання, пов'язати з майбутньою спеціальністю студентів.
3. Вибрати ведучого дискусії, враховуючи його ерудицію, практичний досвід, достатність теоретичної підготовленості.
4. Провести, якщо це необхідно, групові та індивідуальні консультації з учасниками гри.
5. Ввести у хід гри експромти, цікаві приклади, вирішення яких вимагає від ведучого й учасників, уміння швидко орієнтуватися в ситуації.
6. Проаналізувати хід гри після її завершення.

Інструкція ведучому

1. Вивчити рекомендовану літературу, підібрати цікаві педагогічні факти, приклади, ситуації.
2. Ознайомити учасників з правилами гри.
3. Оволодіти методикою проведення дискусії: продумати питання дискусії; підготувати коротке вступне слово з метою мотивації та стимулювання активної участі студентів у грі; у ході дискусії керувати полемікою; фіксувати думки виступаючих, оцінювати їх ідеї, спрямовувати суперечку, відчувати настрій учасників; продумати заключне слово для підведення підсумків зустрічі.

Інструкція учасникам гри

1. Усвідомити мету гри, вміти перевірятися.
2. Ознайомитися з науковими дослідженнями, педагогічними працями, передовим педагогічним досвідом.
3. Продемонструвати під час виступу чіткий зв'язок теорії з практикою.
4. Будувати виступи у стислій формі, переконливо, обґрунтовано.

Підготовка проведення методичного об'єднання на тему:

"Засоби активізації розумової діяльності школярів"

(як викликати у дітей інтерес до навчання)

Орієнтовні завдання і питання до ділової гри

Перший варіант

1. Опрацювати книги педагогів-новаторів, виділити актуальні ідеї для обговорення.
2. Продумати свої пропозиції щодо вирішення цієї проблем.
3. Розробити й підготувати для повідомлення елементи уроків, в яких реалізуються пропозиції кожного з учасників зустрічі.
4. Зробити на основі аналізу ідей педагогів-новаторів висновки, узагальнити, результати обговорення, виділити основні способи активізації пізнавальної діяльності учнів.

Другий варіант

1. Вивчити (відповідно до спеціальності) досвід одного з вчителів-новаторів, що описаний у педагогічній літературі.
2. Виділити провідні ідеї педагога-новатора з даного питання.
3. Висловити свою думку стосовно передового досвіду даного педагога. Обґрунтуйте, що, на Вашу думку, є позитивним, а що ні.
4. Узагальнити виступи, висновки, пропозиції.

Педагогічні задачі

Задача №1

В учительській виникла суперечка між учителями. Одні висловлювали думки про те, що успіх навчально-виховної роботи залежить від якісного складу учнів, інші вважали, що успіх може прийти з будь-яким класом, треба лише докласти зусиль до виховного процесу, знайти індивідуальний підхід до кожного учня.

Проаналізуйте ситуацію. Обґрунтуйте свою позицію. Які чинники відіграють провідну роль в успішному здійсненні навчально-виховної роботи?

Чи залежить рівень розвитку класу від педагогічної майстерності учителя? Які форми методичної роботи сприятимуть розв'язанню суперечки?

Задача №2

Деякі класні керівники при складанні плану виховної роботи не формулюють загальні цілі та завдання виховного процесу в класі, бо вважають, що це прояв формалізму. Чи згодні ви з позицією цих класних керівників? Ваша думка стосовно необхідності визначення цілей виховної роботи з учнями.

Проаналізуйте взаємозумовленість чітко сформульованих виховних завдань і рівня успішності організації виховної роботи. Які питання стосовно цієї проблеми варто розглянути на методичних об'єднаннях класних керівників?

Задача №3

У 8-Б класі постійно з різних причин змінювали деяких учителів-предметників, класних керівників. Клас вважався неорганізованим і слабким за своєю успішністю. Учні звикли до такого становища і навіть цим бравували.

Як у цій ситуації повинно діяти керівництво школи? Проаналізуйте роль учителя-предметника та класного керівника у формуванні інтересу до навчання учнів класу. Запропонуйте заходи з методичної роботи щодо покращення навчально-виховної роботи школи.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати досвід методичної роботи у Павлівській середній школі (В.О.Сухомлинський "Павлівська середня школа" "Розмова з молодим директором школи"). Подати його у стислому вигляді.
2. Скласти орієнтовний план самоосвіти на основі аналізу можливих шляхів підвищення кваліфікації. Окремий пункт має складати робота методичного об'єднання стосовно підвищення кваліфікації молодих спеціалістів.
3. Проаналізувати шляхи підвищення педагогічної майстерності на основі розгляду "Національної доктрини розвитку освіти в Україні у XXI столітті".
4. Скласти коротку програму самостійної індивідуальної методичної роботи з підвищення своєї педагогічної культури на основі орієнтовного плану:
  - а) вивчити науково-методичну літературу з питань навчання і виховання дитини;
  - б) ознайомитися з передовим педагогічним досвідом;
  - в) оволодіти технологією педагогічної майстерності (за допомогою спеціальних вправ і шкільного практикуму);
  - г) сформулювати риси особистості вчителя-вихователя.

2.6.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Тестові завдання

1. Вищим органом громадського самоврядування у школі є:
  - а) рада школи;
  - б) методична рада школи;
  - в) загальні збори (конференція) колективу;
  - г) педагогічна рада школи.

2. Педагогічна рада школи організовує...; затверджує...; визначає...; контролює...; підтримує...; спрямовує...:

- а) режим роботи школи;
- б) витрата державних асигнувань;
- в) виконання рішень загальних зборів;
- г) структуру системи громадського самоврядування школи;
- д) ініціативи щодо вдосконалення системи навчання та виховання;
- е) методичну роботу.

3. Методична робота у школі це -

- а) збори учителів-предметників;
- б) один із шляхів підвищення кваліфікації учителів;
- в) складова частина самоосвіти учителів;
- г) керування педагогічною роботою учителів

4. Методична робота в школі виконує такі функції:

- а) виховну;
- б) організаційну;
- в) розвиваючу;
- г) діагностичну;
- д) стимулюючу;
- е) прогностичну;
- ж) модельюючу;
- з) освітню;
- і) відновлювальну;
- к) корегуючу;
- л) гностичну;
- м) контрольно-інформаційну.

5. Методична рада школи створюється з:

- а) учнів старших класів;
- б) представників громадських організацій;
- в) педагогічних працівників;
- г) батьків учнів.

6. Методичне об'єднання це -

- а) одна з організаційних форм колективної методичної роботи в системі підвищення кваліфікації вчителів;
- б) об'єднання вчителів для розробки єдиних методичних рекомендацій здійснення навчально-виховного процесу;
- в) форма роботи, під час якої вчителі обмінюється досвідом своєї роботи.

2.6.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати психолого-педагогічну літературу з питань методичної роботи в середніх навчальних закладах різного типу.
2. Вивчати психологічні, індивідуальні та вікові особливості учнів з метою врахування їх в методичній роботі.

3. Аналізувати зміст навчальних програм, підручників відповідно до фаху.
4. Аналізувати навчальну успішність учнів.
5. Аналізувати продуктивність застосування на уроці форм і методів навчання
6. Аналізувати відвідані уроки кращих викладачів.
7. Аналізувати результативність власної діяльності.
8. Вивчати та аналізувати передовий педагогічний досвід навчальних закладів різного типу.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Проектувати календарний та тематичний плани з предмету за фахом.
2. Робити психолого-педагогічний і методичний аналіз тем курсу.
3. Розглядати ключові поняття із спеціальності та способи їх виділення і закріплення у процесі навчання.
4. Планувати виховну роботу на тривалий період.
5. Передбачати засоби, що стимулюють пізнавальну активність учнів.
6. Проектувати засоби контролю, обліку й оцінки діяльності учнів.
7. Проектувати форми і методи самоорганізації педагогічної діяльності, підвищення методичної майстерності.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Будувати найбільш раціональну структуру уроку, враховуючи загальнодидактичні вимоги.
2. Розробляти різні форми проведення виховної роботи.
3. Добирати форми, методи, прийоми навчальної діяльності, спрямовані на розвиток самостійності, активності учнів.
4. Складати поурочний, тематичний, календарний плани.
5. Складати план самоосвіти, самовиховання.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Стимулювати взаємодопомогу, взаємообмін досвідом у навчальному процесі.
1. Здійснювати взаємообмін методичною, психолого-педагогічної літературою.
2. Продумувати питання добору способів педагогічного впливу, що стимулюють доцільні, співтворчі стосунки між учителям та учнями.
3. Встановлювати доцільні взаємовідносини зі своїми колегами.
4. Налагоджувати доброзичливі відносини з батьками учнів.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Брати участь у роботі методичних комісій як за фахом, так і за виховною роботою.
2. Організовувати роботу над певною методичною темою з метою підвищення свого фахового професійного рівня.
3. Впроваджувати у навчально-виховну роботу ефективні засоби підвищення якості знань учнів.
4. Удосконалювати методичні способи посилення ефективності виховної роботи з учнями.

5. Підвищувати свою професійну майстерність систематично відвідуючи уроки педагогів майстрів.
6. Удосконалювати форми та методи позакласної роботи з учнями.

2.6.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

2.7. МОДУЛЬНО-РОЗВИВАЛЬНЕ НАВЧАННЯ (УКРАЇНСЬКА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МОДЕЛЬ ЗА А.В.ФУРМАНОМ)

Мета: розширити дидактичний інструментарій майбутнього педагога, керівника навчального закладу (загальноосвітня школа, ліцей, гімназія), допомогти у виробленні інноваційних підходів в організації навчальних занять, розширенні особистої можливості вийти за межі традиційного навчання.

Обладнання: схеми дидактичного, навчального модулів, зразок програмово-методичного забезпечення модульно-розвивального навчання, порівняльні таблиці, пам'ятка соціально-психологічної ролі учнів на модульних заняттях.

Ключові поняття: модульно-розвивальна система, психосоціальне зростання, розвивальна взаємодія, пошукова активність, фундаментальний експеримент, "модуль" і його різновиди (дидактичний, навчальний, освітній та ін.), програмово-методичне забезпечення модульно-розвивального навчання (граф-схеми навчальних курсів, науковий проект навчального модуля, розвивальний міні-підручник, сценарій модульного заняття, програма самореалізації особистості учня), психолого-педагогічний, навчально-предметний та методично-засобовий зміст освіти.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних питань з теми:

1. Зарубіжні версії модульного навчання.
2. Суть модульно-розвивального навчання.
3. Поняттєво-термінологічне поле модульно-розвивального навчання.
4. Загальні принципи модульно-розвивального навчання.
5. Програмово-методичне забезпечення модульно-розвивального навчання.
6. Наукове проектування психолого-педагогічного змісту етапів навчального модуля.
7. Відмінність модульно-розвивального навчання від класно-урочного.

II. Виконання практичних завдань.

Запитання для самостійної роботи

1. Що означає поняття "модуль" у навчальному процесі?
2. Яка відмінність між модульним навчанням (зарубіжна версія) і модульно-розвивальним (українська версія)?
3. У чому відмінність фундаментального експерименту від локального?
4. Які складники концепції модульно-розвивального навчання?
5. Чому система називається модульно-розвивальною?
6. Дайте визначення дидактичного, навчального, змістового, технологічного та ін. модулів? У чому полягає їх відмінність?
7. Яку роль відіграють загальні принципи модульно-розвивального навчання?
8. У чому полягає відмінність класно-урочної системи від модульно-розвивальної?

9. Чим різняться програмово-методичне забезпечення модульно-розвивального навчання від класно-урочного?
- 10.Що означає "професійно" працювати з психолого-педагогічним змістом? Чому цей зміст є визначальним у розмежуванні уроку і міні-модуля?

Рекомендована література

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи: Курс лекцій: Модульне навчання. - К., 1993. - 220с.
2. Вазина Н.Я. Модульное обучение.- Горький, 1990. - 14 с.
2. Вазина Н.Я. Саморазвитие человека и модульное обучение. - Н.Новгород, 1991. - 122 с.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. - М., 1991. - 480 с.
2. Дробязко П.І. Українська національна школа: витоки і сучасність: Навч. вид. - К.:Видавничий центр "Академія", 1997. - 184 с.
4. Дусавицький О.К. Система розвивального навчання: засади оновлення //Початкова школа. - 1996. - №11. - С. 4-6.
5. Занков Л.В. Беседы с учителями. (Вопросы обучения в нач. классах): изд. 2-е, перераб." - М.: Просвещение, 1975. - 191 с.
6. Кальф Т. Технологія створення сценарію навчального модуля //Рідна школа. - 1994. - №8. - С. 49-53.
7. Лапчинская В.П. Средняя общеобразовательная школа современной Англии. - М., 1978. - 216 с.
8. Мельник В.В. Дидактичні засади проектування модульно-розвивальних занять у загальноосвітній школі: Автореф. дис. ... канд.пед.наук, 13.00.01 /Лвано-Франківськ: Держ. пед. ун-т, 1997. - 16 с.
9. Мельник В.В. Управлінська діяльність керівника школи: критеріальний аналіз підготовки вчителя до модульно-розвивальних занять /Освіта і управління. – 1997. - Т.1. - № 2. - С. 139-146.
- 10.Никандров Н.Д. Современная высшая школа капиталистических стран. - М.: Наука, 1978. - 279 с.
- 11.Огнев'юк В.О., Фурман А. В. Принцип модульності в історії освіти. - Ч.1. - К.: УППК-ККО МО України, 1995. - 84 с.
- 12.Огнев'юк В.О. Середня освіта в Україні: проблеми, пошуки та перспективи розвитку /Освіта і управління. - 1998. - Т. 1. - №4. - С. 7-11.
- 13.Прокопенко Й. Модульна система за усьвєршенствуване на руководни кадри на низова и средни звена //Проблеми на труда. - 1985. - №2. - С. 11-21.
- 14.Семенюк Т.В. Творчий пошук педагога - дослідника //Рідна школа. - 1997. - №2. - С.14-18 (Спецвипуск).
- 15.Семенюк Т.В. Наукове проектування і використання граф-схем навчальних курсів у загальноосвітній школі //Актуальні проблеми теорії і практики післядипломної освіти керівних і педагогічних кадрів: Матеріали звітної наук. конф. - Київ, 1998. - Ч. II. - С. 188-191.
- 16.Семенюк Т.В. З досвіду реалізації наукової програми “Школа Розуміння /Актуальні проблеми теорії і практики післядипломної освіти керівних і педагогічних кадрів: Матеріали звітної наук. конф. – К., 1998.- С. 145-148.
- 17.Сенновский И.Б. Модульная педагогическая технология в школе: анализ условий и результатов освоения. - М., 1995. - 206 с.

- 18.Сікорський П.І. Модульно-рейтингова система навчання в ліцеї /Педагогіка і психологія. 1997. - №1. - С.31-37.
- 19.Сковин Е.В. Объединение школьных модулей. - М., 1992. - 86с.
- 20.Третьяков П.И., Сенновский Й. Б. Технология модульного обучения в школе: Практико-ориентированная монография /Под ред П.И.Третьякова. - М.:Новая шк, 1997. - 352 с.
- 21.Фурман А. В., Гуменюк О.Є. Модульно-розвивальне навчання: передумови, новації, впровадження //Освіта і управління. - 1997. - Т.1. - №4. - С. 94-120.
- 22.Фурман А.В. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, забезпечення: Монографія. - К.: Правда Ярославичів, 1997. - 340 с.
- 23.Фурман А.В. Модульно - розвивальна система навчання: два підходи до експериментування //Освіта і управління. - 1997. - №1. - С. 20-25.
- 24.Юцявичене П.Я. Принципы модульного обучения //Сов.педагогика. - 1990. - №1. -С. 56-60.
- 25.Юцявичене П.Я. Теория и практика модульного обучения. - Каунас: Швиеса, 1989. - 271 с.
- 26.Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. - М., 1996. - 96 с.

2.7.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Зарубіжні версії модульного навчання

Ідея модульного навчання виникла за кордоном наприкінці шістдесятих років і на засадах програмового підходу до освіти. *Принцип модульності* не тільки передбачав поділ навчального матеріалу на частини для певної вікової категорії учнів, а й, *грунтуючись на автономних порціях дидактична адаптованого навчального змісту*, давав змогу учням самостійно працювати за пропонованою *індивідуальною освітньою програмою*. Остання містила *цільовий план дій, інформації і методичне керівництво* щодо шляхів вирішення актуальних дидактичних завдань. Навчальний процес коригувався лише після з'ясування рівня засвоєння учнями вагомих, узагальнених фрагментів змісту. Завдяки цьому нова модель навчання відрізнялась ґрунтовністю академічних досягнень.

В американському досвіді *модуль* - завершене 15, 20-хвилинне навчальне заняття, яке наповнене довершеним дидактичним змістом і задіює протягом дня (приблизно 24 модулі) великі (понад 100 осіб), середні і невеликі (до 12 осіб) групи учнів, а також інколи реалізується за індивідуальною програмою. У *німецькій* освітній системі *модуль* - програмно-змістова одиниця порівняно завершеного циклу навчання, що характеризується дидактичною вираженістю цілей, форм, методів і засобів роботи вчителя з учнями. Дослідниця П.Я.Юцявичене висвітлює наукові засади створення *модульних навчальних програм*, основою конструювання яких є принципи, критерії і вимоги щодо структурування змістових модулів. Ці принципи ґрунтуються на загальних закономірностях дидактики та близьких до неї наук - психології, філософії, соціології та ін. За реалізації ідеї модульного навчання принцип системності (модульності) набув змістового наповнення.

П.Я.Юцявічене проаналізувала тлумачення зазначеного принципу у різних авторів. Так, на початковому етапі розвитку у США й Англії модульне навчання трактувалося як певний набір навчально-методичних матеріалів, що забезпечували індивідуальний підхід до кожного учня чи студента.

На думку А.А.Хучинського, *принцип модульності* вимагає від учнів самостійного кола ідей (наукових знань), що передаються відповідними дидактичними каналами, що відображають природу цих ідей (знань).

Б.Гольдшмідт та М.Гольдшмідт розглядають *принцип модульності* ширше, розуміючи його реалізацію як формування самостійної планової одиниці навчальної діяльності, яка допомагає досягти чітко визначеної мети.

Інші автори, передусім Дж.Рассел, В.М.Панченко, І.Прокопенко вважають, що реалізувати *принцип модульності* можна за допомогою *автономних порцій (модулів) навчального матеріалу*. Дж.Оуен стверджує, що модульність доцільно впроваджувати при підготовці вчителів, створюючи автономні групи студентів (60 - 70 осіб), у тому числі кілька (п'ять - шість) постійних викладачів чи т'юторів. Отож маємо організаційний модуль, який інтегрує групову діяльність і кілька (до п'яти - шести) початкових і середніх шкіл. Вони є базовими у підготовці майбутніх вчителів.

П.Я.Юцявічене робить висновок, що *принцип модульності* можна реалізувати тільки завдяки дотриманню таких *педагогічних правил*:

- навчальний матеріал необхідно підбирати так, аби він у вигляді модульної програми чи модуля мав забезпечити досягнення кожним учнем поставленої перед ним дидактичної мети;
- навчальний матеріал, охоплений модулем, повинен мати вигляд закінченого блоку, що дасть можливість будувати єдиний зміст навчання з огляду на комплексну дидактичну мету групи модулів;
- різні види і форми навчання слід інтегрувати відповідно до навчального матеріалу.

Тому *модуль* за П.Я.Юцявічене - *основний засіб навчання, який є закінченим блоком інформації*. Він також містить цільову програму дій і методичне керівництво, що сукупно гарантують досягнення поставлених дидактичних цілей. Основний засіб такого навчання - модульна програма, що складається з окремих змістових модулів. Саме цей досвід лежить в основі роботи російських шкіл, коледжів, які створюють розвивальні навчальні програми.

Згідно з принципом цільового призначення інформаційного матеріалу зміст банку інформації подається з урахуванням дидактичних цілей. Тому модульні програми можуть бути *пізнавальними* (гносеологічними) за Дж.Рассел та *операційними* (за І.Прокопенком). Перші рекомендувалися для фундаментальної, базової освіти, а другі для підвищення кваліфікації виробничих майстрів профтехосвіти. І.Прокопенко експертним шляхом виділив у виробничій діяльності майстра чотири функції, звідси структура запропонованої ним модульної програми має таку ж кількість модулів.

За П.Я.Юцявічене, *принцип модульності передбачає цілісність та завершеність, повноту та логічність побудови одиниць навчального матеріалу у вигляді блоків-модулів, композиція яких утворюється із системи навчальних елементів*. Так конструюється навчальний курс з окремого предмету. Причому елементи блоку-модуля взаємозамінні, що дає змогу

засвоювати навчальний матеріал від сприйняття до смислового оперування змістом та уявлювання ситуацій його соціального використання.

Модульна система організації навчально-виховного процесу завдяки укрупненню блоків теоретичного матеріалу, його випереджувальному вивченню і значній економії часу зумовлює рух учня за схемою "всезагальне - загальне - одиничне".

Отже, модульне навчання забезпечується пакетом індивідуалізованих науково адаптованих освітніх програм, що допомагають оптимізувати на практиці академічні та особистісні досягнення учня з певним рівнем соціально-культурного досвіду.

Суть модульно-розвивального навчання

Понад шість років у навчальних закладах (різного типу) в Україні впроваджується модульно-розвивальне навчання (за А. В. Фурманом).

Експеримент з модульно-розвивального навчання був організований кафедрою експериментальних систем освіти ДАККО МО України у 18 школах. Він охоплює всі сторони життєдіяльності навчального закладу, істотно перебудовує весь навчально-виховний процес, передбачає якісну видозміну структури шкільної освіти.

Предметом фундаментального експерименту є наукова розробка та експериментальне впровадження модульно-розвивальної системи освіти, яка не лише не заперечує традиційної класно-урочної системи, а надбудовується над нею послідовністю складніших і продуктивніших ідей та технологій. Фундаментальний експеримент – це задіяння достатньо широкої системи різноманітних наукових методів, що дають змогу поетапно і комплексно змінювати основні параметри – складові функціонування соціально-освітньої системи, у тому числі оточення.

Працюючи на новий науково-освітній результат, експериментальна школа послідовно замінює на науковомісткі не тільки підвалини педагогічного процесу - цілі і завдання, зміст і форми, методи і технології, засоби, а й започатковує найважливіші нові тенденції розвитку вчительського й учнівського колективів, особистості вчителя й учня.

Пропонований експеримент потребує виконання підготовчої роботи протягом одного-двох років, пов'язаної з формуванням педагога як психолога-дослідника, проведенням психодіагностичних обстежень, створенням авторських програм дослідно-експериментальної роботи, запровадженням нової структурно-управлінської моделі експериментального навчального закладу та інноваційного програмово-методичного забезпечення.

У науковому плані соціально-психологічна концепція модульно-розвивального навчання (за А.В.Фурманом) має чотири взаємозалежні складники:

- основи міжнаукової теорії, вивчення яких дає можливість відповідати педагогові на запитання про те, що це за освітня система і чим вона відрізняється від інших моделей освіти;
- контури багатовимірної методології нової національної школи, що включає шляхи наукового пізнання і логіку створення модульно-розвивального навчання;
- технологію соціально-психологічного дослідження, що розкриває етапи експериментального проходження педагогічним колективом у запровадженні модульно-розвивального навчання;

- практику дослідно-експериментальної роботи, що дає відповідь, за яких культурних, дидактичних і технологічних умов можливе модульно-розвивальне навчання.

Чому система називається модульно-розвивальною?

Значення терміну "модуль" (від лат. *modulus* - міра) у модульно-розвивальному навчанні, як і у різних варіантах модульного навчання, трактується як важливий, дидактично-адаптований, відносно-самостійний вузол навчального процесу, який виконує певну функцію. При цьому у навчальному процесі багато вузлів, які відрізняються функціональним навантаженням у системі. Відтак відповідно до функцій терміну "модуль" надається певне значення - цільовий, змістовий, технологічний, формальний, тестовий, міні-модуль тощо. Приклад того - комп'ютер, який складається з окремих модулів: монітор, вінчестер, клавіатура. Це саме спостерігається у будівництві, створенні космічних кораблів, інформатиці тощо.

Так, понад два десятиліття триває активний пошук модульних систем і технологій освіти, а термін "модуль" за обсягом і змістом є повноцінною категорією сучасного наукового пізнання.

А.В.Фурман виділяє три підходи щодо дослідження системної організації освітніх модулів:

1) структурно-діяльнісний, за якого модуль визначається як система, яка виконує певні функції, проте зберігає свою цілісність, спроможність виконувати роботу;

2) метасистемний, коли модуль тлумачиться як набір динамічних систем, що взаємозалежно функціонують, розвиваються, саморегулюються;

3) організаційно-рефлексивний, що визначає модуль як складний предмет управлінської діяльності (адміністратор школи за модульним розкладом занять).

Ці три підходи найбільш повно реалізують концептуальну модель експериментальної школи як складної метасистеми, яка відображає взаємозалежність трьох основоположних процесів культурологічної діяльності людини - функціонування, розвитку і управління. Отже, **модуль в освіті** - це динамічна, відкрита, саморозвивальна метасистема, що забезпечує єдність процесів функціонування, розвитку та управління окремої навчально-виховної структури (школа, освітня ланка, навчальні курси тощо).

Категорія "розвиток" уособлює процес незворотних якісних змін у предметі чи явищі, який спричинює перехід від старого, якісного стану до нового, від простого до складного.

Навчання, що передбачає лише засвоєння знань, умінь і навичок, є недостатнім для розвитку. Л.С.Виготський пов'язує розвиток з «дійсним засвоєнням», коли учень самостійно застосовує здобуті знання у практичній діяльності. Розвиток як результат навчання — це готовність до самостійної організації своєї розумової діяльності відповідно до поставлених завдань різного рівня складності. У ході навчання знанням і умінням ознаками розвитку учнів є розвиток їх сприймання, спостережливості, мислення, пам'яті, мови, уяви. Розвиткові учнів сприяє лише таке навчання знанням і умінням, в якому значне місце відводиться самостійній роботі учнів і методам навчання, що враховують як зміст, так і операції з ним. Так, засвоєння знань, побудованих у вигляді висновку, повинно бути спрямоване не лише на інформацію, закладену в цих знаннях, а й на ті операції, які важливі для засвоєння структури цих знань. Розкриття

учителем структури створює в учнів орієнтовну основу дій, а неодноразове відтворення висновку формує у них узагальнені уміння і готовність до самостійного його застосування. Так само учень засвоює й узагальнення, абстрагування, порівняння та інші розумові дії. Аналогічним шляхом здійснюється навчання творчій діяльності, її пізнавальним структурам. Для цього використовується зміст навчального матеріалу, визначений програмою, а у разі необхідності — спеціально побудовані навчальні завдання. Засвоюючи досвід творчої діяльності, характерні для нього процедури, учні вчаться видозмінювати ті стереотипи мислення, які раніше були сформовані в ході набуття навичок і умінь, відмовлятися від них, конструювати нові підходи до осмислення раніше засвоєного змісту.

Навчання знанням, розумовим операціям, за допомогою яких набуваються ці знання, творчій діяльності і забезпечує в єдності інтелектуальний розвиток.

У сучасному розумінні інтелектуально розвинена людина — це знаюча, уміюча і творчо підготовлена людина. Навчання знанням і умінням, творчій діяльності є необхідною умовою її інтелектуального розвитку. Останній є важливою передумовою високого рівня засвоєння знань і умінь. Ці поняття взаємозалежні.

У роботах, присвячених проблемі розвиваючого навчання (Л.В.Занков, Н.А.Менчинська, Д.Б.Ельконін, В.В.Давидов, М.М.Скаткін та ін.), висувалися різноманітні принципи і шляхи її вирішення. У даний час системно розроблені два основні напрямки розвивального навчання — Л.В.Занкова і В.В.Давидова.

Оскільки центром модульно-розвивального навчання є психосоціальний розвиток особистості вчителя і учня як основних носіїв соціально-культурного досвіду нації і людства, А.В.Фурман виділяє дванадцять модулів (від лат. *modus* - метод, спосіб, міра, вид) розвитку, кожний з яких має кілька рівнів соціально-психологічної організації.

Щоб забезпечити внутрішній психосоціальний розвиток особистості у напрямі стабільного зростання її культурних можливостей, потрібно налагодити постійні, пропорційно дозовані, односпрямовані зовнішні потоки соціуму на особистість, що забезпечується навчанням, вихованням, освітою. *Психосоціальний розвиток* (за А.В.Фурманом) - це нарощування особистістю можливостей духовно переживати, культурно діяти і самореалізуватися під впливом організованого соціуму (навчання-виховання-освіта), який залежить від ментального досвіду, активізує внутрішній розвиток і визначає індивідуальне зростання позитивного природного і соціального потенціалу особистості.

В експериментальних школах з модульно-розвивального навчання створюються для цього найсприятливіші умови. Кожен учасник навчального процесу потрапляє під педагогічне спрямований спектр розвивальних потоків соціуму, що надходять від оточення - учителя, як спеціаліста та особистості, перспективної мети навчання, диференційованого освітнього змісту, форм організації навчання, педагогічних технологій, нарешті від дизайну навчального кабінету і емоційного стану кожного учасника розвивальної взаємодії.

Таким чином назва модульно-розвивальна система не тільки фіксує основні тенденції світових систем освіти ("модульного навчання"), традиції і

надзавдання національної школи ("розвивального навчання"), а й відображає її визначальні науково-суспільні засади.

3. Поняттєво-термінологічне поле модульно-розвивального навчання

Впровадження модульно-розвивального навчання (МРН) в практику роботи загальноосвітніх шкіл навчальних закладів неможливе без оволодіння поняттєво-термінологічним полем даної системи, тобто відповідної наукової мови (за А.В.Фурманом).

Шість груп дидактичних модулів об'єднують предмети, які відображають певний фрагмент соціально-культурного досвіду, що в експерименті подається у вигляді граф-схем навчальних курсів. Кожний з цих курсів проектується відповідно до таких принципів: інваріантності соціально-культурного досвіду (знання, норми, цінності), що визначають типологію дидактичних модулів; ієрархічності психодидактичних цілей і завдань кожного дидактичного модуля (ідеальна → комплексна системна → інтегрована → локальна мета); поступальності розвивального занурення у змістову специфіку навчального курсу; діагностичності перебігу МРН, який передбачає поєднання вхідного, проміжного й узагальненого контролю, само-, взаємо- і педагогічного оцінювання; повноцінності дидактичного модуля щодо змісту, організації, оформлення, яка передбачає використання засобів системного кодування соціально-культурного досвіду (знаки, символи, графіка, наочність) у граф-схемах, міні-підручниках, сценаріях занять.

Змістовий модуль як фрагмент соціально-культурного досвіду зафіксований у проблемно-модульній програмі і являє собою науково адаптовану, відкриту і взаємозалежну систему знань, норм і цінностей, що поєднують психолого-педагогічний, навчально-предметний і методично-засобовий різновиди освітнього змісту.

Модуль знань - складна система науково дослідних, чітко структурованих знань (наукові програми, теоретичні знання, теорії, закони, закономірності, теореми, моделі, аксіоми, постулати, класифікації, категорії, поняття, факти, ознаки, таксономії, матриці тощо);

Модуль норм — система соціально і етнонаціонально достовірних, чітко структурованих культурних норм (цілі, плани, алгоритми, проекти, програми, інструкції, стандарти, методи, методики, технології, схеми);

Модуль цінностей - система гуманних, чітко структурованих і національне зорієнтованих вартостей (ідеї, ідеали, ставлення, оцінки, потреби, установки, мотиви, переконання, вірування, ціннісні орієнтації).

Навчальний модуль - самостійна, цілісна частина реальної розвивальної взаємодії педагога з учнями, яка характеризується завершеною сукупністю взаємозалежних навчальних, виховних та освітніх циклів, що оптимізують психосоціальний розвиток кожного на конкретному відрізку вивчення навчального курсу (розділ, тема). Повний функціональний цикл навчального модуля складається із семи основних етапів: нульовий (не обов'язковий) етап - чуттєво-естетичний (Ч-Е); перший етап - змістово-пошуковий (З-П); третій етап - оцінно-смысловий (О-С); четвертий етап - адаптивно-перетворювальний (А-П); п'ятий етап — системно-узагальнюючий (С-У); шостий етап - контрольно-рефлексивний (К-Р); сьомий етап - духовно-естетичний (Д-Е).

Типологія дидактичних модулів

Технологічний модуль — процес функціонування і розвитку навчального модуля, який визначає ланцюг переходів від одного міні-модуля (20 чи 30-хвилинного заняття) до іншого за використанням окремого набору психолого-педагогічних засобів, можливих способів їх застосування та фіксації самого факту переходу від одного етапу модульно-розвивального процесу до іншого.

Цільовий модуль — завершена систематизація психолого-дидактичного змісту цілісного функціонального циклу навчального модуля, що визначаються проблемно-модульною програмою, організаційно реалізується як ланцюг інноваційних педагогічних технологій і результативно окреслює розвивальний потенціал навчально-виховного процесу.

Процесуальний модуль - конкретний перебіг розвивальної взаємодії вчителя і учнів під час повноцінного функціонування навчального модуля, яке передбачає поступальне проходження ними проблемно-предметної та ціннісно-регуляційної фаз оволодіння загальнолюдським досвідом і забезпечує оптимальне психосоціальне зростання їхнього потенціалу.

Результативний модуль - фіксація приросту психосоціального і навчального потенціалу вчителя і учнів на основних етапах розвитку модульного процесу. В системі МРН використовуються прогресивні моделі об'єктивного оцінювання праці вчителя і учнів - нормативно-статична, рейтингова, критеріальна та ін., що ґрунтуються на результатах дидактичного і психосоціального тестування.

Тестовий модуль — критеріально довершена сукупність короточасних навчальних або психологічних задач (завдань), що дає змогу визначати якість взаємопов'язаного оперування учнями знаннями, нормами, цінностями і фіксувати темпи зростання їх фізичного, розумового, емоційного, морального і духовного потенціалу.

Розвивальний модуль - конкретна довершена форма втілення розвивальної взаємодії вчителя, навчальної групи (класу) і соціально-культурного змісту навчального курсу, що забезпечує істотне зростання соціальних можливостей і духовної досконалості всіх учасників навчально-виховного процесу.

Міні-модуль - основна форма організації навчання в модульно-розвивальній системі, яка характеризується такими особливостями:

- 1) нерозривним зв'язком і єдністю змістового модуля і форми модуля;
- 2) 20-, 25- або 30- хвилинним часовим відтинком організації навчального процесу;
- 3) має ту чи іншу чітко обґрунтовану психодидактичну мету, яка залежить від етапу модульно-розвивального процесу і зафіксована у науковому проекті змістового модуля;
- 4) проводиться із (15 - 35 осіб) відносно постійними групами учнів, які спеціально підбираються за певними критеріями (інтелектуальність, соціальність тощо);
- 5) взаємозалежно і послідовно реалізує варіанти соціально-культурного досвіду на рівні знань, норм і цінностей за допомогою проблемно-модульних навчальних програм;
- 6) має певну, чітко визначену педагогічну технологію, що кооперує діяльність вчителя і учнів, робить міні-модуль смислове ціннісним, логічно і дидактичне завершеним;
- 7) існує з огляду на вік учнів подвоєно, потроєно і системно.

Форма - модуль, ф-модуль або формальний модуль - організаційна форма МРН, що полягає у подвоєному, потроєному або системному (чотири і більше) застосуванні міні-модулів окремого навчального курсу протягом одного дня. Таке поєднання визначається віком учнів і тривалістю міні-модулів (20, 25 чи 30 хвилин) і проектується за модульною технологією організації навчання у школі, тобто за організаційним модулем, який знаходить конкретне відображення у шкільному розкладі навчальних занять. Оптимальна кількість Ф-модулів, яка використовується під час повноцінного функціонування навчального модуля дорівнює семи (від установчо-мотиваційного до духовно-естетичного), а міні-модулів у варіанті 3х30 хв. - 21. Це дає змогу ефективно використовувати психофізіологічну спроможність учнів різного віку продуктивно навчатися і домогтися довершеного розвитку певних особистісних властивостей учнів.

Ритмо-модуль — довершений цикл синхронізованих коливань педагогічне організованих психосоціальних потоків (впливів шкільного оточення) - навчального, виховного та освітнього, які характеризуються періодичністю домінування і забезпечують психічне здоров'я і самореалізацію особистості в навчанні.

Організаційний модуль або **оргмодуль** - багатофункціональна та ієрархічно структурована система життєдіяльності навчального закладу, що управлінськими засобами (цілі, методи, форми, стиль тощо) забезпечує його функціонування і розвиток як соціально-культурної інституції, яка покликана творити розумово, соціально і духовно зрілу особистість. Концептуальну основу цього модуля здебільшого становить конкретна модель управління школою, прикладну - розклад навчальних занять, за яким організується залучення учнів до освітньо адаптованої системи знань, норм і цінностей. За модульно-розвивальної системи оргмодель будується з урахуванням основних психофізіологічних і соціально-психологічних закономірностей ефективного навчання (наприклад, кожен учень щоденно готує і вивчає 2-3, максимум 4 навчальних курси, в обов'язковому порядку проходить повний функціональний цикл психосоціального зростання тощо). Крім того, він включає стрижневі чинники цілісності і наступності освітнього процесу, керуючись такими науковими фактами: а) тривалість навчальних модулів і міні-модулів зростає від ступеня до ступеня середньої освіти; б) кількість навчальних курсів, яку вивчає учень протягом дня, від першого до останнього класу зменшується; в) число об'єднаних 20- або 30-хвилинних міні-модулів з одного предмета зростає з кожним роком навчання; г) динаміка організаційних форм навчального дня і тижня (спеціальні розвивальні заняття, факультативи, спортивні секції, індивідуальні консультації тощо) має бути достатньою, зважаючи на вік та актуальні потреби школярів.

Принципи модульно-розвивального навчання

Істотна відмінність між науковим проектуванням змісту освіти у традиційній та експериментальній системах навчання виявляється при зіставленні принципів проектування (див. Табл. 2.8), де за теоретичну основу класно-урочної системи покладено вимоги, сформульовані І.С.Якиманською, а модульно-розвивальної - А.В.Фурманом.

Таблиця 2.8

Порівняльна характеристика наукового проектування змісту шкільної освіти у класно-урочній і модульно-розвивальних системах

№ п/п	Принцип наукового проектування	Класно-урочна система: проектування навчального предмету	Модульно-розвивальна система: проектування навчального курсу
1	Адекватності	Зміст навчального предмету відтворює адекватну науці систему знань, методів пізнання	Зміст навчального курсу відтворює адекватну соціально-культурному досвідові систему знань, норм і цінностей

2	Змістовності	Структура навчального предмета визначається його науковим змістом	Структура навчального курсу визначається довершеною гармонійністю психолого-педагогічного, навчально-предметного і методично-засобового різновидів змісту
3	Історичності (об'єктивності)	Методологія і логіка побудови навчального предмета відтворює історичний шлях розвитку наукового знання поза його конкретним носієм - учнем, який має пізнавати світ у його об'єктивному русі, змінах, розвитку шляхом використання у своїй діяльності законів світу	Методологія побудови навчального курсу відтворює поступ і логіку добування людством соціально-культурного досвіду в єдності його науково-теоретичних і практично-технологічних надбань, коли учень є активним інтерпретатором і духовним носієм цього досвіду
4	Доступності	Навчальний предмет забезпечує засвоєння наукових знань, створює умови для переборення труднощів пізнання	Навчальний курс забезпечує драматично-пошукове проживання учнем знань, норм і цінностей через індивідуальне занурення в освітньо-організований соціально-культурний простір
5	Інформаційності	Реалізація навчального змісту забезпечується вчителем з використанням підручника; учні засвоюють, відтак відтворюють його у власній пізнавальній діяльності	Освітній зміст реалізується через інноваційне програмово-методичне забезпечення (граф-схеми, наукові проекти, навчальні сценарії, міні-підручник) і збагачує ментальний досвід учня в ході його культурної, соціально-продуктивної діяльності

Вочевидь за новизни ідеї особистісно зорієнтованого навчання, популярної серед російських та українських педагогів, усе ж напрямки структурування змісту навчання залишаються традиційними, інформаційно-пізнавальними. Отож, не підлягає сумніву і пізнавальна функція освіти - основоположна в проектуванні навчального предмету.

Наукове проектування за модульно-розвивального підходу до навчання ґрунтується, по-перше, на соціокультурній парадигмі щодо визначення природи освітнього процесу; по-друге, охоплює ширше поле проектних завдань, оскільки йдеться не про навчальні предмети, а навчальні курси як

довершений досвід соціально продуктивної діяльності учасників навчального процесу; по-третє, спирається на зміст сучасних принципів проектування: ментальність, духовність, розвитковість, модульність.

Принцип ментальності, як відомо, стосується змісту життєактивності індивіда, оскільки характеризує внутрішній, духовний світ особистості. Згідно з психоаналітичною теорією З.Фрейда більшість людського досвіду знаходиться поза межами сфери свідомого і проявляється, як неусвідомлені потяги. Відповідно до аналітичного підходу К.Юнга у структурі особистості, крім "Его" як центру сфери свідомості та особистого несвідомого (пригнічені конфлікти), є чи не найглибший пласт психіки - колективне несвідоме. У формі архетипів або первинних психічних образів ("персона", "тінь", "самість", "мудрець" та ін.) воно утворює увесь духовний спадок людської еволюції - сліди емоцій і пам'яті, думок і переживань.

Внутрішній світ індивідумів, крім різноманітних психічних станів і процесів, форм і механізмів та багатьох інших утворень спонтанного чи спричиненого походження, містить духовні потреби і переживання (прекрасного, істини, гармонії), альтруїстичні прагнення і вчинки (добро, честь, відданість), творчі злети людського духу (інтуїція, інсайт, любов).

Отже, духовний світ ментальності за своєю сутністю має інтерсуб'єктивний характер, він утримує велику кількість психічних процесів, утворень і механізмів, які усвідомлюються і раціоналізуються частково і фрагментарно.

Ось чому зміст ментальності, як надскладна психосоціальна структурна організація, динамічно поєднує характеристики життя і діяльності людини - природне і культурне, емоційне і раціональне, несвідоме і свідоме, індивідуальне і суспільне, унікальне і універсальне, інстинктивне і духовне. В ментальності життєво поєднуються високо раціоналізовані форми свідомості (ідеологія, наука, релігія тощо) і світ людських несвідомих структур та нефіксованих культурних кодів, що визначають спосіб життя представників певної спільності. Зазначені концептуальні опозиції, з одного боку, наповнюють ментальність складним біопсихосоціальним змістом, з іншого - розчиняються у її динамічних структурах.

Ментальність - соціально-психологічна самоорганізація представників певної культурної традиції, з властивим їм установками, переживаннями, думками, почуттями, тотожним світосприйняттям і світобаченням. Вона визначає той рівень суспільної свідомості, на якому думки не відділені від емоцій, почуття — від вольових дій, вчинки - від загального поступу, життєвої активності.

Ментальність - чуттєво-мислительний інструментарій бачення світу, достеменно не прорефлексований і логічно не обґрунтований. Ментальність не ідентична ідеології як чітко визначеній системі мислєдіяльності. Вона швидше є переживаннями думки на шляху до усвідомлення буття. В кожному суспільстві є специфічні умови для структурування суспільної свідомості: традиції, культура, мова, спосіб життя і релігійність утворюють своєрідну матрицю, в межах якої власне й формується національна ментальність. Ментальність тісно пов'язана із самоактуалізацією, самоусвідомленням, самовираженням особистості. Ось чому при проектуванні граф-схем,

наукових проектів навчальних модулів слід враховувати ментальність учнів, батьків, учителів, друзів, тобто соціум, в якому працює школа.

Принцип духовності передбачає глибоке психолого-дидактичне адаптування змісту навчальних курсів до соціокультурного простору навчання, що забезпечує інтенсивну внутрішню роботу вчителя і учня над самим собою, максимально реалізує їхні емоційно-психологічні та духовно-вольові резерви. Перебіг виховного ритму, гуманізуючи навчально-предметний зміст і породжуючи у кожного нормативно-регуляторну активність певного типу, неподільно пов'язаний з двома іншими ритмами - навчальним та освітнім, що дає змогу плекати окультурений досвід організованого духовного співжиття особистостей - від їхніх потреб до ситуативної поведінки. Цей досвід, трансформуючи навчальний курс як багатоваріантну систему знань, норм і цінностей, твориться за мистецькими принципами функціонування національної і світової культур та знаходить конкретний вияв у гуманних ставленнях, духовних діях і вчинках громадян.

У зв'язку з цим у теорії модульного навчання виявлено сьомий етап технологічної реалізації - духовно-естетичний, до психолого-педагогічного змісту якого входять: факти внутрішнього досягнення власного духовного збагачення; творче сприйняття особистого "Я" у просторі і часі; участь у добрій справі чи діяльності; пошук позитивного в оточенні чи поклоніння духовному наставникові (Вчителю); творення і відображення у слові та малюнках образів, душевних станів, рефлексивні дії і вчинки щодо зміцнення віри в себе, життя, людей; гуманне ставлення до близьких та оточення; факти зачарування красою світу; позитивні наслідки самоаналізу і внутрішнього самоочищення. Тому на практиці цілісний модульно-розвивальний процес втілюється як довершена послідовність драматичних технологій ведення навчального заняття від установчо-мотиваційного до духовно-естетичного етапу. Із сукупності різнобічних стадій перебігу навчального, виховного і освітнього ритмів на кожному етапі модульно-розвивального процесу вибудовується специфічна технологія розвивальної взаємодії вчителя і учнів як єдність теоретичної і практичної сторін їхньої навчальної діяльності (психолого-дидактичний зміст).

Міжсуб'єктна розвивальна взаємодія здійснюється за відповідними вимогами сценічного мистецтва, по-різному реалізуючи класичну схему театрального дійства: "зав'язка - розвиток подій - кульмінація - згасання подій - розв'язка".

Принцип розвитковості, характеризуючи соціально-культурний потенціал змісту навчання щодо психосоціального розвитку особистості, в нашому експерименті зовсім не обмежується відбором наукових знань за певними критеріями. Його вимоги повно стосуються також культурних норм та етнонаціональних цінностей. Їх проектно-практичне виконання означає дидактичне створення культуромісткого шкільного простору, в якому взаємозалежне функціонування проблемної регуляції та світоглядної ситуації забезпечує розвиток пізнавального, регуляторного і ціннісного різновидів активності школяра. Це приводить до особистісного занурення кожного учасника навчальної взаємодії у змодельований простір, збагачення ментального досвіду учня певним фрагментом культурного досвіду людства

та наступного його внутрішнього поступу від незнання і нерозуміння до творчого розкріпачення й духовного змушнення.

"Педагогіка, - писав Л.С.Виготський, - повинна орієнтуватися не на вчорашній, а на завтрашній день дитячого розвитку. Тільки тоді вона зуміє у процесі навчання викликати до життя ті процеси розвитку, які нині лежать в зоні найближчого розвитку" [4].

Навчання тоді добре, коли воно йде попереду розвитку, коли пробуджує, стимулює інтелектуальні і духовні задатки дитини до поступу. Вся складність полягає у тому, щоб точно визначити рівні актуального і найближчого розвитку. Крім того, педагог, працюючи з психолого-педагогічним змістом, за допомогою навчально-мистецьких технологій зосереджує розвивальні потоки (впливи) на особистості вихованця, що ритмічно надходять від цілей, змісту, форм, технологій, засобів, наслідків, оточення й, нарешті, від особистості вчителя та однокласників. Специфіка модульно-розвивального навчання якраз і полягає в найінтенсивнішій роботі учня і вчителя над самим собою, що забезпечує максимальну реалізацію їхніх психоемоційних, розумових, інтелектуальних та духовних можливостей.

Принцип модульності, обіймаючи найцінніші здобутки системного підходу, вимагає, щоб освітній модуль як довершений фрагмент змодельованого соціокультурного досвіду мав високоструктурну (здебільшого ієрархічну) змістовну організацію. Це стосується як змістового модуля (довершена сукупність знань, норм, цінностей), так і дидактичного (концепція розвивальної взаємодії). Тому наступним етапом модульного проектування теми чи навчального курсу загалом є створення цільового і навчального, процесуального і технологічного, тестового і результативного та інших різновидів модулів, що у єдності заповнюють соціокультурний простір на основі того чи іншого навчального курсу. У зазначених термінологічних варіантах спільним є одне: *модуль як високоорганізована система, що забезпечує виконання складної функції - діяльності*. Ефективне виконання останньої в шкільних умовах і визначає досконалість модульного проектування змісту навчально-виховного-освітнього процесу, за якого складна освітня сфера описується як банк різноманітних модулів, що оптимізують розвивальні процеси особистості шляхом гармонізації функціональних зв'язків між ними.

У досвіді проектування програмово-методичного забезпечення також важливе значення мають принципи організації змісту навчання, обґрунтовані П.Я.Юцявічене.

Принцип відносної самостійності компонентів змістового модуля вказує на те, що ступінь їх самостійності безпосередньо визначається набором локальних дидактичних завдань, які сумарно визначають одну інтегровану дидактичну мету. При цьому окремі навчальні елементи модуля можуть бути як самостійними, так і взаємопов'язаними між собою.

Принцип повноти навчального матеріалу в модулі конкретизує принцип модульності, а педагогічні правила, що забезпечують його реалізацію, висвітлюються похідними правилами, які визначають ґрунтовність навчального змісту.

Принцип реалізації зворотного зв'язку вимагає, щоб процес оволодіння знаннями і нормами був керованим та існувала можливість контролю і самоконтролю (вхідний, проміжний та узагальнювальний).

Реалізація зворотного зв'язку під час створення модуля передбачає дотримання таких правил:

- забезпечення вхідного контролю, який виявляє рівень підготовки учня до занять;
- застосування проміжного та узагальнювального контролю (у тім числі наприкінці модульного процесу);
- своєчасне виявлення прогалин в оволодінні знаннями і нормами, а у разі незасвоєння - надавання можливості вчителю і учневі з'ясувати, що треба повторити, осмислити, зрозуміти;
- реалізація у вигляді самоконтролю;
- демонстрування рівня активного оволодіння знаннями, нормами і цінностями, а також створення необхідних умов для повторення навчального матеріалу того чи іншого змісту.

Принцип оптимального співвідношення інформаційного і методичного матеріалу передбачає створення найбільш сприятливих ситуацій подачі матеріалу модулів у такій формі, щоб забезпечити його ефективне смислове оволодіння учнями.

Поряд із загальними принципами створення модульних програм науковці встановлюють також *специфічні*, які спрямовані на створення модульної програми певного типу - *пізнавального, операційного чи світоглядного*.

Оскільки наукове проектування соціально-культурного простору (змісту) у модульно-розвивальній системі характеризується високою теоретичною та інноваційною складністю, то педагоги експериментальної школи перш ніж приступити до створення проблемно-модульних програм повинні пройти протягом року тренінговий курс. Основне завдання: залучити вчителів до змістовної проектно-мислительної діяльності, максимально задіявши, науково збагативши їхній професійний досвід, сформувавши в них нормотворчі вміння - основу досконалого методологічного мислення.

Програмово-методичне забезпечення модульно-розвивального навчання

Відмінність між пізнавальною і соціально-культурною парадигмами освіти особливо відчутно позначається на рівні структурування змісту шкільної освіти і як наслідок - на компонентах програмово-методичного забезпечення класно-урочної і модульно-розвивальної систем. Різна програмово-методична надбудова цих систем зумовлена їх відмінними цілями і завданнями, принципами і механізмами функціонування освітнього процесу. Так, за класно-урочної системи вчитель першочергово працює з науково-предметним змістом і тому не контролює перебіг психолого-педагогічного. Йому не потрібні наукові проекти інформаційно-змістових блоків (модулів), оскільки зміст освітньої діяльності обмежується виключно викладацькою справою, в котрій психологічні й методично-засобові компоненти виконують не критеріальну роль, а допоміжну, обслуговуючу. Це призводить до того, що вчитель у неперервній розвивальній взаємодії з учнями залишає поза увагою

основну надцінність їхнього продуктивного духовного співбуття, а здебільшого вболіває за рівень знань та способи їх інтерпретації у класі.

Сучасні навчальні програми для середньої школи не розкривають як саме учитель і учні мають брати участь у навчальному процесі. Це програми викладання певного навчального курсу, тобто вирішують мету щодо оволодіння учнями різного віку знаннями, вміннями та навичками науково-предметного змісту і визначають стандарти якісних навчальних досягнень, проте все це не вимагає від учителя бути професійним психологом.

Програмово-методичне забезпечення шкільної освіти за модульно-розвивального системою навчання (українська версія) уможливорює диференціацію освітнього змісту на психолого-педагогічний (А), навчально-предметний (Б) та методично-засобовий (В). Уперше в практиці роботи школи вчителі працюють над реалізацією психолого-педагогічного змісту (А), створюючи найсприятливіші умови для психосоціального зростання особистості вчителя і учня при проходженні ними етапів навчального модуля. Зміст (Б) - традиційні навчальні програми, плани, підручники і допоміжна література; а (В) - створення проблемно-модульної навчальної програми, яка формується в ході експерименту.

Проблемно-модульна програма забезпечує подання досвіду у вигляді знань, (теорії, закони, поняття) норм (алгоритми, програми, інструкції) і цінностей, (ставлення, оцінки, наслідки рефлексії) визначає базовий змістовий простір дидактичного модуля, відкриту взаємоадаптовану єдність на практиці психолого-педагогічного, науково-предметного і методично-засобового змісту навчальних модулів. Відповідно до вікових та психологічних особливостей вчителі і учні залучаються до розвивальної взаємодії - від пізнавально-інформаційних новоутворень до нормативно-регуляторних і ціннісно-естетичних. Такий соціально-культурний досвід учнів, набутий під керівництвом учителя, є не лише інформаційним фактом, а стимулом до створення нового програмового забезпечення навчально-виховного процесу.

Проблемно-модульні програми у досвіді модульно-розвивальної системи - складний засіб управління розвивальною взаємодією, що характеризується певним набором ознак. Стрижневу роль тут відіграє технологічна модель рівнів структурування змістового модуля, яка, розмежовуючи соціально-культурний досвід на знання, норми і цінності, дає змогу (залежно від етапу модульно-розвивального процесу) виробити принципи, критерії та умови створення проблемно-модульних програм.

Досвід нормотворення у системі експериментального навчання показує, що програмово-методичне забезпечення може мати завершений вигляд, коли будуть створені зразки всіх п'яти складників програми.

1. Граф-схеми, як повний варіант планування освітнього простору на відміну від звичайних календарно-тематичних планів дають змогу вчителю активно і самостійно перебудувати навчальні програми на навчальний рік, які мають спиратися на принципи розвитку і модульності. Водночас вони забезпечують траєкторію засвоєння учнями соціо-культурного змісту навчання за умов діяльності національної школи.

Граф — лінійна (або розгалужена) змістовно-логічна структура освітнього курсу, що складається із взаємопов'язаних та взаємозалежних блоків-компонентів; передбачає специфічне перегрупування змісту

навчальних програм і годин в умовах модульного навчання. *Схема* - символічне зображення графів. Саме граф-схеми є тим *проспектом, тим нормативним орієнтиром, який розкриває учневі напрямки пізнання предмету, логіку його викладу на рівні курсу, розділу, теми, динаміку навчального процесу за його етапами, часовий регламент щодо засвоєння компонентів змісту тощо.*

Навчальний матеріал, охоплений навчальним модулем, є закінченим блоком, що реалізує "піраміду" психодидактичних цілей (мета у межах міні-модуля —> форми-модуля —> навчального модуля -> навчального курсу). Отже, граф-схеми відображають основні стратегічні завдання управління соціально-культурним змістом навчальних курсів середньої школи (див. Табл.2.9).

2. Наукові проекти навчальних модулів (для вчителя). Створення їх для всіх предметів загальноосвітньої школи I - III ступенів допомагає розкрити керівну роль учителя та активну соціальну позицію учня на всіх етапах модульно-розвивального процесу в оволодінні психолого-педагогічним (А), навчально-предметним (Б), методично-засобовим (В) освітнім змістом, крім того, структурується соціально-культурний досвід і реалізується змістовий модуль у формі модуля знань, норм і цінностей.

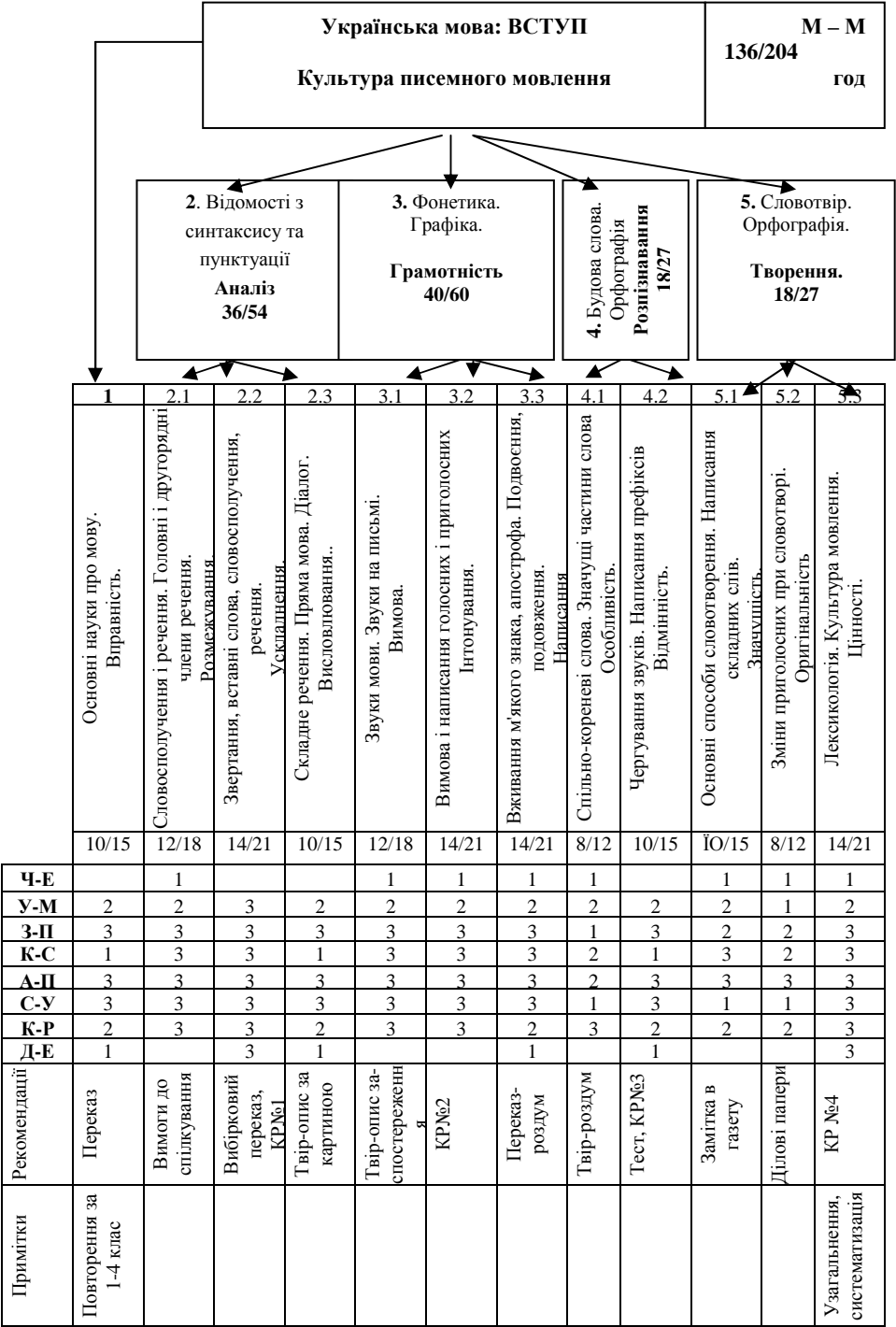
3. Розвивальні міні-підручники (для учня). Забезпечують смислово-психологічну адаптацію освітнього змісту до соціально-культурного досвіду та індивідуальних можливостей учнів. *Розвивальний міні-підручник* - наочне і компактне відображення окремого навчального модуля як цілісного фрагменту зазначеного досвіду, що зафіксований у державній і проблемно-модульній навчальних програмах, і містить матеріал, тотожний розділові чи темі традиційного підручника. Він здебільшого має форму зошита з друкованою основою, що фіксує сім - вісім основних етапів проходження цілісного модульно-розвивального процесу (від установчо-мотиваційного або чуттєво-естетичного чи духовно-естетичного). Робота з міні-підручником вимагає від учня наступності в оперуванні науковими знаннями (теорії, закони, поняття і т.п.), у соціальному нормоутворенні (плани, програми, інструкції методики тощо) і в ціннісно-естетичному збагаченні власного ментального досвіду (ідеї, ставлення, оцінки, переконання тощо). Крім того як засіб самоуправління і саморозвитку особистості учня міні - підручник дає змогу використовувати різні форми і види пошукової активності.

Розвивальний міні-підручник є важливішим компонентом проблемно-модульної програми, оскільки визначає той мінімальний обсяг освітнього змісту, який модульно подається у різних системах кодування інформації з огляду на індивідуальні можливості учня.

Одна з основних особливостей міні-підручника полягає в тому, що він чітко окреслює пізнавально-регуляційний простір, тобто певну систему інформаційних, смислових і рефлексивних засобів, які допомагають учневі набувати ментального досвіду, стимулюють психічні новоутворення. Відтак текст-схема нормується і оцінюється таким чином, що цей досвід розвивається у його свідомості поліпроблемно і полілогічно, полі-нормативно відповідно до вікових та індивідуальних можливостей, а також типу дидактичного модуля.

Таблиця 2.9

Граф-схема “Українська мова. Вступ”, 5-й клас

Проблемно-модульна система підручникотворення перебуває на початковому етапі становлення, коли є її певне концептуально-теоретичне та освітньо-експериментальне обґрунтування, але бракує технічно-засобового і видавничо-поліграфічного забезпечення.

4. Щоб реалізувати комплексні дидактичні цілі, забезпечити повноцінний самоосвітній розвиток учня, його самовдосконалення, самовираження, кожному учневі потрібно мати особисту **програму самореалізації**. Ці програми забезпечують адаптацію освітнього змісту до особистісних потреб та індивідуальності учня. Вони дають змогу організувати зміст середньої освіти як найвище досягнення нації і людства, їх створення дасть можливість відстежити навчальну грамотність або навчальну компетентність учнів, їхню соціалізацію, духовне та інтелектуальне зростання. Це - засіб розвитку самоповаги і самореалізації особистості учня.

Програми саморозвитку повинні бути диференційовані щодо індивідуальних здібностей учнів. Для *слабких* учнів - це може бути *програма самоповаги*, для *вікової норми* - *програма самоствердження*, а для *обдарованих* - *програма самореалізації*.

5. Логічним завершенням модульно-розвивального процесу є створення **сценарію** модульних занять. На відміну від план-конспекту уроку, в якому відображено його хід та зміст навчальних вправ, сценарій відображає розвивальну міжсуб'єктну взаємодію вчителя і учня та фіксує композиційний план, психолого-педагогічне і методично-засобове наповнення навчання. *Сценарій - науковий опис повного циклу навчальних занять від установки і мотивації до контрольної рефлексії, тобто багаторазовий перебіг розвивальної взаємодії від зав'язки через розвиток освітніх подій до кульмінації, а від неї до розв'язання навчальної проблемної ситуації.* Сценарій модульно-розвивальних занять забезпечує психологічне пристосування освітнього змісту до особливостей модульно-розвивального процесу. Його метою є опис драматичного перебігу цілісного модульно-розвивального процесу за класичною схемою "зав'язка" - "кульмінація" - "розв'язка", неперервна і творча розвивальна взаємодія вчителя з учнями. Завдяки пропонуваному програмово-методичному забезпеченню модульно-розвивальна система створює передумови для прискореного психологічного розвитку особистості учня (почуття, думки, моральність, духовність тощо). Чільне місце у системі приділяється також підготовці підростаючого покоління до соціально плідного життя, оскільки кожний учасник навчання є не тільки добувачем наукового знання, а й носієм кращих соціальних норм і культурних цінностей.

6. Наукове проектування психолого - педагогічного змісту етапів навчального модуля

Модульно-розвивальна система навчання сприяє психосоціальному зростанню вчителів і учнів, оскільки на технологічному рівні навчального модуля (7-8 етапів) відбувається поетапне і рівноцінне взаємодоповнення інформаційно-пізнавальних, нормативно-регуляторних, ціннісно-особистісних структур ментального досвіду учасників навчального процесу. Готуючись до модульних занять, на етапі наукового проектування, учитель повинен спочатку мисленнєво, а потім за допомогою тексту, описати як він буде реалізовувати, психолого-педагогічний зміст. Дана таблиця (див. Табл. 2.10) є

нормативно-інструктивною, що допомагає вчителю оптимально підібрати дидактичні, розвивальні та виховні завдання, форми, методи і прийоми розвивальної активності учнів на кожному етапі навчального модуля, що забезпечує поступальний психосоціальний розвиток особистості.

Таким чином, реалізуючи психолого-педагогічний зміст на заняттях, закладаючи його при проектуванні компонентів програмово-методичного забезпечення МРН (граф-схеми навчальних курсів, наукові проекти навчального модуля, розвивальні міні-підручники, сценарії модульних занять) учитель змінює стосунки з учнями на більш відкриті, демократичні, партнерські. Вчитель за таким характером навчання є консультантом, наставником, інструктором. Зрозуміло, що учні почувають себе розкутими, відкритими, вільними. Водночас учням надається можливість навчатися у обраному темпоритмі, на певному рівні утруднення, самостійно засвоювати певні порції змісту навчання.

Таблиця 2. 10
Проектування психолого-педагогічного змісту цілісного навчального модуля

Етапи навчального модуля	Імовірне поле проєктованого психолого-педагогічного змісту навчального модуля
Чуттєво-естетичний (нульовий)	Формування позитивних емоцій, зосередження уваги учнів на найцікавіших фактах конкретної науки чи певної сфери соціально-культурного досвіду. Налаштовування на розуміння та успіх. Створення ситуацій здивування, захоплення, використовуючи події, ситуації, факти невідомі для учнів. Привернути увагу до своєї особи. Діяти на органи чуття, використовуючи музичне оформлення, цікаві досліди, ігрові та сценічні моменти.
Установчо – мотиваційний	Визначення близьких, віддалених перспектив учіння, постановка нових навчально-виховних цілей; стимулювання прагнення учнів до успіхів у діяльності; актуалізація мотиваційних резервів учня; створення психологічного клімату довіри між учителем і учнем; відчуття учнем власної компетентності; внутрішнє включення вчителя і учня в ситуацію вільного вибору; позитивне проблемно-діалогічне прийняття учнем навчально-виховних цілей; введення учнів у спроектоване поняттєво-термінологічне поле; формування внутрішньої мотивації учня; привернення уваги учнів до змістового модуля; доведеність актуальності виучуваного матеріалу; емоційна насиченість пізнавальної активності учнів: усвідомлення учнями особливостей потенційного проблемно-пошукового поля; пред'явлення структурно-часової моделі цілісної навчальної діяльності; попередня самостійна робота учня, в т.ч. випереджальні домашні завдання, досліди тощо.

Змістово – пошуковий	<p>Мінімізація теоретичного матеріалу теми, ґрунтовна психологічна готовність учителя і учня до спільного пошуку нового знання; актуалізація опорних знань і відшукування їхніх зв'язків з невідомими знаннями; формування і переборення кожним учасником навчального процесу внутрішніх проблемних ситуацій, що функціонують на основі єдиної навчальної проблемної ситуації; зіткнення учнів з особистісною невизначеністю, інтелектуальним утрудненням, смисловими суперечностями та їх емоційно-психологічне переживання; створення оптимальних психолого-дидактичних умов для продуктивного функціонування внутрішніх проблемних ситуацій вчителя й учня; змістовість і розгорнутість зовнішнього і внутрішнього навчальних діалогів; висунення системи гіпотез; забезпечення найкращих умов для оперативного виникнення тих чи інших джерел внутрішньої проблемності згідно з віковими особливостями учнів; взаємозв'язок, достатність різних проблемно-діалогічних форм пошукового мислительного процесу вчителя і моделювання продуктивних пауз учня; вибір оптимальних рівнів вирішення учнями проблемних завдань залежно від інтелектуально-вольових можливостей учнів; розкриття загальної логіки і системи доведень.</p>
Оцінювально – смысловий	<p>Система завдань для оцінки рівнів засвоєння і розуміння навчального матеріалу, рівні осмислення навчальної інформації залежно від віку; осмислення фундаментальних залежностей як суті закону, поняття, теорії; оцінювання учнями правильності розуміння набутих знань; корекція адекватності оволодіння навчальною інформацією; проміжна рефлексія учителем правильності форм і методів результативності навчання; стимулювання успіхів у конкретній навчальній діяльності; визначення ступеня оволодіння навчальним матеріалом, розуміння смислового змісту виучуваного; актуалізація соціально-нормативних труднощів і суперечностей як невідповідність між теоретичними знаннями і потребами їх практичного використання.</p>
Адаптивно – перетворювальний	<p>Система вправ для вироблення вмінь і навичок; диференціація навчальних завдань, форм і методів навчальної діяльності для практичного використання знань; застосування здобутих теоретичних знань у типових і нетипових умовах: моделювання регуляційно-вольових зусиль учнів під час проходження навчальних програм, реалізації технологій, адаптації методик; відпрацювання інваріантних способів навчальної діяльності; творче перенесення знань у нові умови діяльності; взаємооцінювання засвоєних знань і вироблених умінь учнями; пошук можливостей конструктивного застосування теоретичних знань на практиці; проведення експериментів за окремими інструкціями, схемами, програмами; осмислення ефективності різних форм діяльності в нетипових ситуаціях; організація здобутих знань як нормативних (алгоритми, інструкції, технології тощо).</p>

Системо – узагальнювальний	Актуалізація ментального досвіду школярів; формування ціннісно-естетичного ставлення до здобутих знань і норм; уміння визначити місце теми у загальному змісті навчального курсу та освіти в цілому; тестове оцінювання рівня оволодіння знаннями, нормами, цінностями; встановлення зв'язків і закономірностей між поняттями і явищами (аналіз і синтез); структурування виучуваного матеріалу, встановлення логічних зв'язків; постановка і концептуальне розв'язання кількох світоглядних проблем; збагачення ментального досвіду учнів гуманітарними і передусім морально-етичними знаннями і цінностями; оформлення систематизованих знань за допомогою знаково-графічних засобів (таблиці, схеми та ін.); перехід від часткових до широких узагальнень, від окремих до загальнолюдських норм, від індивідуальних до духовних цінностей.
---------------------------------------	---

7. Відмінність модульно-розвивального навчання від класно-урочного

Поява нових типів шкіл, якими є гімназії, ліцеї, а також гуманізація цінностей освіти зумовлюють потребу в зміні авторитарно-дисциплінарної моделі навчання на особистісно зорієнтовану.

Для більшості загальноосвітніх шкіл характерні такі спільні негативні ознаки: брак стимулів до навчання, монологічність викладання, панування репродуктивної діяльності учнів, ставлення до них як до об'єкта впливу, переважання навчально-предметного змісту над іншими його різновидами, неможливість реалізації інтелектуально-особистісного потенціалу учнів, передусім здібних і обдарованих.

Педагогічна діяльність за своєю суттю - творча. Однак, працюючи в традиційній школі, педагоги поступово втрачають цю здібність. Звикнувши за умов жорсткого контролю до вказівок, порад, зауважень адміністрації, вони стають менш активними та самостійними. Система традиційної методичної роботи не стимулює талановитого педагога до розкриття його потенціалу і не здатна підвищити фаховий рівень учителя з низькою кваліфікацією. Брак внутрішньої мотивації до саморозвитку, самонавчання, самоосвіти теж призводить до поступової втрати педагогічної майстерності. Щоб розв'язати цю проблему, потрібно поставити перед педагогічним колективом такі завдання, виконання яких забезпечить створення ефективнішої педагогічної системи з елементами новизни, творчості, зі зміною позицій у взаєминах "учитель - учень".

Наявна модель класно-урочної системи є фундаментальною, але не достатньо ефективною. Щоб змоделювати нову систему навчання слід визначити основні вади класно-урочної системи навчання, виходячи з реальної шкільної практики. Так, *А.В. Фурман* виділяє наступні вади:

- переважання колективної і групової роботи над індивідуальною, чітко спланованою та організованою, внаслідок чого мало враховуються індивідуальні особливості дітей;
- внутрішня пасивність навчання і нераціональне використання часу на уроках;
- неспроможність учнів глибоко осмислити виучуваний матеріал через його швидку зміну, слабку структурованість, переважання пасивного

сприймання інформації над її осмисленням і практичним використанням через громіздкість і репродуктивність домашніх завдань;

- обмеженість діалогічного спілкування вчителя і учнів на уроках, яка спричинена великою наповненістю класів, репродуктивністю міжособистісних контактів учасників навчального процесу, що психічно виснажує їх;

- недостатня наступність конкретного виховного впливу сім'ї, школи, громадськості, що призводить до формування подвійної моралі в учнів, негативних рис характеру;

- низька соціально-психологічна стимуляція творчих компонентів мислення внаслідок інформаційно-наукового перевантаження навчального процесу, що не дає змогу реалізувати інтелектуально-особистісний потенціал учнів, перед усім здібних і обдарованих.

П.І.Сікорський теж стверджує, що, по-перше, у масовій шкільній практиці недостатньо враховуються *індивідуально-психологічні особливості учнів* (продовжується орієнтація педагогічних зусиль на абстрактного середнього учня), не використовуються можливості диференційованого навчання.

По-друге, у шкільній практиці переважає *комбінований урок*, який не дозволяє за часом повністю реалізовувати всі свої складності: від перевірки засвоєного на попередньому уроці до закріплення нових знань. Тому новий матеріал вивчається наспіх, належно не закріплюється. Все це не формує цілісної картини, не дає змоги виділити блоки головного навчального матеріалу, організувати цілісно-періодичну його актуалізацію і повторення.

По-третє, недостатність арсеналу *самоорганізуючих чинників* до систематичної розумової праці учня. Щоб забезпечити необхідні і достатні умови самоорганізації учня до систематичного, потрібно задіяти всі тактичні й стратегічні компоненти й мотиви (гносеологічні, соціальні), технологічні основи навчання (кібернетичний, психолого-педагогічні), морально-матеріальні стимули (системи оцінювання знань учнів з урахуванням самооцінки учня, поточний і підсумковий рейтинг та ін.).

По-четверте, поурочна практика *слабо компонується з кібернетичними вимогами* до навчального процесу і визначення цілей і завдань, встановлення реального етапу знань учнів, складання програм дій, організація її виконання, мотивація суб'єктів учіння, контроль і корекція. Це пов'язано з тим, що і часові рамки уроку не дозволяють завершити цикл управлінської діяльності, і недостатнє матеріальне забезпечення (брак навчальних стандартів, відповідних тестів, множильної і комп'ютерної техніки тощо) заважають учителям виконати всі кібернетичні вимоги до процесу навчання.

По-п'яте, в умовах уроку неможливо зреалізовувати повний психолого-педагогічний цикл (сприймання, усвідомлення, осмислення, запам'ятовування: первинне, поточне, закріплююче; узагальнення і систематизація знань, формування навичок і вмінь).

По-шосте, не створюються умови для реалізації принципу розвивального навчання (створення проблемної ситуації, формулювання проблемної задачі, висунення гіпотез, обґрунтування і розв'язання проблем).

По-сьоме, існуюче поточно-епізодичне оцінювання знань не створює достатніх можливостей до систематичної розумової праці учнів. Навіть в

учнів з високою оцінкою відсутня система знань з предмета (не володіють понятійним апаратом, не можуть перелічити питання з вивченої дисципліни).

По-восьме, через подрібненість навчальних доз нових завдань учні не мають змоги сконцентрувати увагу на головних знаннях, навичках і уміннях у завершених частинах, блоках.

Модульно-розвивальна система привносить сім фундаментальних нововведень у шкільну практику, а саме:

- ◆ на відмінну від класно-урочної (пізнавально-інформаційної) пропонується соціально-культурна парадигма освіти;

- ◆ зміст шкільної освіти складає гармонія шести пластів культурного досвіду: наука, культура, фізична і розумова діяльність, світогляд, мистецтво;

- ◆ обстоюється просторова модель проектування змісту навчальних курсів на базі державних освітніх стандартів, що дає змогу не просто викладати науковий зміст предмету в координатах "знання-уміння", а й проектувати соціально-культурний простір навчальних курсів у координатах "знання-норми-цінності";

- ◆ якщо педагог за класно-урочної системи є викладачем, який транслює наукові знання, то за модульно-розвивального навчання функції педагога розширюються до уміння бути носієм і творцем етнонаціонального досвіду, культурних норм і морально-етичних цінностей. Вчитель є радником, консультантом, інструктором. Стосунки будуються на основі принципу паритетності, тобто характер стосунків визначається як співпраця, партнерство, діалог;

- ◆ учень є рівноправним партнером у соціально-нормованій освітній діяльності. Учні мають можливість працювати в обраному темпоритмі, на певному рівні утруднення, самостійно засвоювати певні порції змісту навчання, у чому їм допомагають граф-схеми навчальних курсів. Завдяки їм учні інформуються "Що? Коли? Яким чином?" вони будуть засвоювати навчальний зміст;

- ◆ спільна освітня діяльність учителя і учня диференціюється за різновидами її наповнення на психолого-педагогічний, навчально-предметний і методично-засобовий;

- ◆ наукове описання цілісного циклу модульно-розвивального процесу об'єднує дві фази: наукове проектування і мистецтво практичної взаємодії;

- ◆ модульно-розвивальний процес забезпечується відповідним інноваційним програмово-методичним забезпеченням: граф-схеми навчальних курсів, наукові проекти та сценарії, розвивальні міні-підручники, програми самореалізації особистості учня.

Отже, модульно-розвивальне навчання (МРН) сутнісно відрізняється від класно-урочної - на змістовому, формальному, технологічному рівнях. *Змістовно* цей процес організується за відповідними проблемно-модульними програмами, у яких запроектовано загальнолюдський досвід на рівні знань, норм та цінностей, тобто він стимулює процес соціалізації особистості. *Формально* МРН протікає у 20-30 хвилинних модульних заняттях (міні-модулях), котрі характеризуються проблемно-пошуковою формою діяльності вчителя та учнів на заняттях (ділові ігри, диспути, проблемні семінари, евристичні бесіди тощо). *Технологічно* МРН протікає у послідовності 7-8 етапів навчального модуля як основного дидактичного вузла цього процесу

(Ч-Е ... Д-Е), що утримують унормований, психодидактичний, навчально-предметний та методично-засобовий зміст. Ці етапи сукупно становлять повний функціональний цикл навчальних занять. Поступальне проходження учнями етапів даного циклу забезпечує розвиток їх психосоціальних функцій.

Водночас даний процес навчання вдало використовує здобутки традиційної шкільної системи для глибокого пізнання й ефективного використання триритмічної природи соціально організованого освітнього процесу.

Отже, за модульно-розвивального навчання створюються кращі умови для прискореного психічного та особистісного розвитку учнів, ніж у класно-урочному.

2.7.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

1. Використовуючи зразок програмово-методичного забезпечення (фрагмент програмово-методичного забезпечення зарубіжної літератури (6-й клас) - граф-схема, науковий проект навчального модуля з теми: "ЧАРЛЗ ДІККЕНС "Різдвяна пісня у прозі", фрагмент міні-підручника) та таблицю: "Соціально-психологічна роль учня на модульних заняттях", створити особисто відповідні складники програмово-методичного забезпечення модульно-розвивального навчання (див. зразок Табл. 2.9).

2.7.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати зарубіжні та вітчизняні версії модульного навчання.
2. Осмислювати та аналізувати поняттєво-термінологічне поле модульно-розвивального навчання.
3. Науково обґрунтовувати принципи модульно-розвивального навчання.
4. Вивчати та аналізувати передовий педагогічний досвід з цієї проблеми.
5. Оволодівати методами науково-педагогічного пізнання.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Визначати близькі та віддалені перспективи учіння.
2. Проектувати нові навчально-виховні та розвивальні цілі.
3. Проектувати етапи та зміст навчального модуля.
4. Моделювати засоби, методи та прийоми модульно-розвивального навчання.
5. Проектувати компоненти програмовано-методичного забезпечення модульно-розвивального навчання (граф-схеми навчальних курсів, наукові проекти навчального модуля, розвивальні міні-підручники, сценарії модульних занять).

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Планувати зміст міні-модулів, міні-підручників, сценарії модульних занять.
2. Визначати інтелектуальні утруднення учнів.

3. Конструювати проблемно-діалогічні форми пошукового мислительного процесу.
4. Вибирати оптимальні рівні вирішення учнями проблемних завдань
5. Обирати раціональні методи та прийоми модульно-розвивального навчання.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Стимулювати прагнення учнів до навчальних успіхів.
2. Створювати психологічний клімат довіри між учителями та учнями.
3. Формувати ціннісно-етичне ставлення учнів до набутих знань і норм.
4. Розвивати міжособистісні контакти у навчально-виховному процесі.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Розробляти і впроваджувати у навчальний процес системи завдань для оцінки рівнів засвоєння і розуміння навчального матеріалу учнями залежно від їх віку.
2. Розробляти різнорівневі вправи для вироблення в учнів умінь та навичок.
3. Диференціювати навчальні завдання, форми і методи навчальної діяльності для практичного застосування знань
4. Розробляти сценарії модульних занять, організовувати тестове оцінювання рівня оволодіння учнями знаннями, нормами, цінностями.
5. Встановлювати зв'язки й закономірності між поняттями та явищами.
6. Структурувати навчальний матеріал.
7. Оформлювати систематизовані знання за допомогою знаково-графічних засобів.

2.7.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Майбутні вчителі у процесі оволодіння модульно-розвивальною технологією мають розвинути професійну компетентність, моральні, емоційні та волеві якості, світогляд, набути етнонаціонального та ментального досвіду, залучитися до загальнолюдських та духовних цінностей, що сприятиме їхній соціалізації, духовному та інтелектуальному зростанню і створить позитивні передумови для психічного та особистісного розвитку учнів.

Розділ 3. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

3.1. СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ

Мета: сформувати у студентів поняття про виховання, самовиховання, сутність процесу виховання, закономірності та принципи процесу виховання; ознайомити їх з різними підходами до розуміння сутності виховання як педагогічного процесу; закріпити вміння робити категорійний аналіз педагогічних понять на прикладі категорії “виховання”.

Обладнання: логічна схема основних понять процесу виховання.

Ключові поняття: виховання у широкому та вузькому розумінні; мета виховання; закономірності та принципи процесу виховання; діяльнісно-особистісна концепція виховання; суб’єкт - суб’єктні виховні відносини.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Виховання як спеціально організований і свідомо здійснюваний педагогічний процес.
2. Зміст і результат виховання. Діяльнісно-особистісна концепція виховання.
3. Поняття “виховання” у широкому та вузькому розумінні.
4. Закономірності процесу виховання.
5. Принципи виховання.

II. Виконання практичних завдань.

III. Розв’язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. - К.: Либідь, 1997.
2. Державна національна програма “Освіта: Україна ХХІ століття. - К.: Райдуга, 1994.
3. Дубасенюк О.А. Основи теорії і практики професійної виховної діяльності педагога. - Житомир, 1994. – 187 с.
4. Дубасенюк О.А. Виховна діяльність педагога: соціально-історичний та психолого-педагогічний аспекти: Монографія. – Житомир, 1997. – 175 с.
5. Закон України “Про освіту”. - Голос України, 1996.- 25 квітня. - С.1-3.
6. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. - К., 1997.
7. Легенький Г.И. Цель и способы воспитания. - М.: Педагогика, 1990. - Гл.1.
8. Макаренко А.С. О воспитании. - М., 1988. - С.36-70.
9. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. - К., 1993. - Ч.1.
10. Кондрашова Л.В. Сборник педагогических задач. - М., 1987.
11. Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти //Освіта. – К.,1996. - 7 серпня.
12. Основи національного виховання /За ред. В.Г.Кузя. - К., 1993.
13. Педагогіка /Под ред. Ю.К.Бабанського. - М., 1988. - Гл.1.
14. Педагогіка /Под ред. В.А. Сластенина - М.,1997. – С. 226.
15. Педагогіка /За ред. М.Д. Ярмаченка. - К., 1986. - Розд. 1.

- 16.Подласый В.И. Педагогика. Новый курс. - В 2-х кн. - Кн. 1. “Общие основы”.
- 17.Смирнов В.И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях. - М., 1999. – С. 280-327.
- 18.Фіцула М.М. Педагогіка. – К., 2000.- С.218-246.
- 19.Харламов И.Ф. Педагогика. - М., 1999.

3.1.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Виховання як цілісний процес має дві сторони: зовнішню (власне виховання, виховуюча діяльність як передача соціального досвіду) і внутрішню (самовиховання, цілеспрямований процес самовдосконалення шляхом засвоєння соціального досвіду діяльності, поведінки, духовного збагачення). Тому воно є одним з основних видів діяльності людства. Такий загальний підхід до розуміння сутності виховання склався ще за часів первісного суспільства та у народній педагогіці. Він є провідним у спробах дати визначення поняття “виховання”.

Нерідко виховання вважають лише процесом педагогічного впливу (впливу педагога) з метою формування особистості вихованця, абстрагуючись від його творчих можливостей самовдосконалення. Іншими словами, розглядається лише діяльність сторони, що виховує.

Що ж таке є виховання як педагогічне явище, у чому полягає його сутність? Питання ці складні і їх трактування у педагогіці й сьогодні викликає певні труднощі, адже надзвичайно складним і багатогранним є той процес, що визначається цим поняттям.

Історично склалися різні підходи до виховання дітей:

- авторитаризм середньовічної системи виховання;
- гуманізм і висока моральність як основні цілі виховання за Я.А.Коменським;
- виховання джентльмена у педагогічній теорії Джона Локка;
- “теорія природного виховання” Ж.-Ж. Руссо та інші.

У чому ж полягає сутність сучасної концепції виховання, якщо розглядати його як спеціально організований і свідомо здійснюваний процес? Для цього з’ясуємо, що означає поняття **“сутність”**. Дана філософська категорія відображує, по-перше, глибинні зв’язки та внутрішні відносини, які визначають основні риси та тенденції розвитку даного явища; по-друге, перехід зовнішнього (об’єктивного) у внутрішнє (суб’єктивне), тобто у свідомість людини. Отже, сутність означає сенс даної речі чи явища, те, чим воно є на відміну від усіх інших речей.

В основі виховного процесу лежить система виховних відносин, що забезпечує взаємодію вихователів і вихованців згідно із суспільно завданими цілями формування особистості. Будь-який тип виховних відносин завжди пов’язаний з прагненням змінити людину, вплинути на її внутрішню позицію, поведінку і діяльність, керувати формуванням її особистості. Намагаючись більш конкретно осягнути сутність виховання, американський педагог і психолог Едвард Лі Торндайк писав: “Терміну *виховання* надають різного значення, але воно завжди вказує на зміни. Не можна виховувати людину, не

викликаючи у ньому змін". Учень взаємодіє з педагогом свідомо. Отже, виховні відносини завжди носять суб'єкт-суб'єктний характер.

Коли мова йде про спеціально організовану виховну діяльність, то, частіше, вона асоціюється з деяким впливом на особистість, що формується. Ось чому в деяких підручниках з педагогіки виховання традиційно трактується як спеціально організований педагогічний вплив на особистість, що формується, з метою розвитку у неї соціальних якостей і рис, що визначаються суспільством.

В інших працях слово *вплив* вилучається, як немилозвучне і як таке, що немов би асоціюється з примусом, тиском, а виховання визначається як керівництво розвитком особистості.

Проте, як перше, так і друге визначення відображують тільки зовнішню сторону виховного процесу, тільки діяльність вихователя, педагога. Між тим, сам по собі зовнішній вплив не завжди веде до передбаченого результату: він може викликати у вихованця як позитивну, так і негативну реакцію, або ж бути нейтральним. Зрозуміло, що тільки за умови, що виховний вплив викликає в особистості внутрішню позитивну реакцію (відношення) і стимулює її особисту активність у роботі над собою, воно справляє на неї ефективний формуючий і розвивальний вплив. Але саме на цей аспект у наведених визначеннях сутності виховання й не звертається уваги. Не висвітлюється й питання про те, яким має бути цей педагогічний вплив, який характер він повинен мати, що дуже часто дозволяє зводити його до різних форм зовнішнього примусу, до різних проробок і моралізування.

Традиційно у педагогіці категорію "виховання" розглядали у різних аспектах, а саме:

1) у широкому смислі

- як соціальне явище (вплив середовища, умов, обставин, суспільного устрою, навчальних закладів, громадських організацій, усього життя (К.Д.Ушинський, Л.С.Виготський, Т.С. Шацький та інші);
- як процес і результат розвитку особистості під впливом цілеспрямованого навчання і виховання (Ю.К.Бабанський);
- як суспільне явище, що охоплює всі виховні сили суспільства (М.Г.Стельмахович, Т.О.Ільїна);
- як процес формування особистості в цілому, спрямований на оволодіння молоддю всієї сукупністю соціального досвіду, загальнолюдських знань, умінь та навичок, способами творчої діяльності, соціальними і духовними цінностями (І.Т.Огородніков, М.П.Петухов, І.Ф.Харламов, В.Г.Кузь та інші).

2) у вузькому смислі під вихованням частіше розуміють

- вплив або систему впливів вихователів на вихованців з метою формування у них певних властивостей і якостей (І.Т.Огородніков, М.П.Петухов, М.Г.Стельмахович);
- специфічний процес формування соціальних і духовних цінностей (І.Ф.Харламов, М.Д.Касьяненко);
- систему ціннісних орієнтацій і відповідної поведінки (Г.С.Костюк, Г.О.Балл, І.Д.Багаєва та інші).

Деякі вчені розглядають поняття "виховання" й у *спеціальному педагогічному смислі* як "...процес і результат цілеспрямованого впливу на розвиток особистості, її відносин, рис, якостей, поглядів, переконань, способів

поведінки у суспільстві" й у *широкому педагогічному сенсі*, коли поняття "виховання" охоплює і процес навчання і власне виховання, тобто педагогічний процес цілому (Т.О.Ільїна, І.Ф.Харламов).

Розбіжність у підходах викликає певні утруднення у науковому тлумаченні поняттєвого масиву, що впливає на розробку концептуальних положень теорії та практики виховання. Врахуємо також, що "будь-яке визначення пов'язано із виявленням інваріантних властивостей в їх відносинах", тому виділимо його основні категорійні ознаки.

1. Виховання розглядається як соціально-історичне явище, що концентрує соціальні здобутки людства. Одночасно виховання - це процес передачі і засвоєння соціального досвіду, духовної культури, спрямований на розвиток особистості. Педагогами, особливо в останній час, підкреслюється роль виховання на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях, обрядах. Національне виховання є конкретно-історичним проявом загальнолюдського гуманістичного і демократичного виховання. Воно забезпечує етнізацію дітей як невід'ємну складову їх соціалізації (Л.Г.Кузь, ЮД.Руденко, З.О.Сергійчук, М.Г.Стельмахович, М.Л.Касьяненко).

2. Виховання є процес (процес формування і розвитку особистості; багатогранний процес духовного збагачення особистості; процес взаємодії двох учасників виховання). Більшість авторів акцентують увагу на процесуальній стороні виховання, проте тлумачення даної ознаки неоднакове. Частіше виховання розглядають як процес формування і розвитку особистості, що веде до певних змін у структурі особистості (Ю.К.Бабанський, Н.В.Кузьміна, В.І.Генецінський, В.Є. Гмурман, Ф.Ф.Корольов, Г.С.Костюк, М.І.Болдирев). В.О.Сухомлинський розглядає виховання як багатогранний процес духовного збагачення, оновлення і вихователів, і вихованців. У працях С.М.Шабанова, Г.І.Легенького, М.М.Таланчука підкреслюються діяльнісний характер процесу виховання.

Взагалі, процес - це сукупність закономірностей і послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату. Процесуальний характер виховання відображає його внутрішню сторону, глибокі якісні зміни, що відбуваються у духовному, фізичному та психічному станах особистості;

3. Виховання є вплив на розвиток особистості (Ф.Ф.Корольов, В.Є.Гмурман, Б.Г.Ананьєв, Н.В.Кузьміна, Г.І. Щукіна, І.Т.Огородніков, М.Г.Стельмахович, Ю.К.Бабанський, І.Д. Бех). Представники даного напрямку підкреслюють, що вплив розуміється не як механічна проекція педагогічного впливу на вихованця, а як внутрішня глибинна робота суб'єктів педагогічної взаємодії, котра викликає відповідну внутрішню позитивну реакцію вихованців, пробуджує їх активність, прагнення до саморозвитку. Ряд вчених (Л.Г. Ананьєв, О.О.Бодальов, Ф.Ф.Корольов, В.Є.Гмурман, Ю.К.Бабанський, Н.В.Кузьміна) зазначають, що педагогічний вплив одночасно супроводжується і взаємодією всіх учасників виховного процесу.

4. Виховання є взаємодія сукупності суб'єктів і об'єктів виховного процесу, у тому числі, вихователів і вихованців (Н.В.Кузьміна, В.І.Генецінський, М.Ф.Таланчук, Т.М.Мальковська, В.О.Сухомлинський). С.Л.Рубінштейн підкреслював, що особистість формується у взаємодії із оточуючим світом. У філософському плані категорія "взаємодія" є однією із базових, оскільки відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного,

їх взаємозумовленість і зміну стану. Як філософська категорія "взаємодія" має певні властивості; складова об'єктивної реальності, атрибут матерії, джерело і об'єкт наукового пізнання, ланка причинно-наслідкових зв'язків; джерело і причина руху матерії. Сучасна наука значно розширила знання про взаємодію. Стосовно психолого-педагогічної науки дані положення мають визначальне значення, оскільки поняття "взаємодія" переважає у наукових працях останніх років.

Виховання як взаємодію тлумачать як вплив вихователів і вихованців один на одного, наслідком чого є взаємні зміни їх поведінки, діяльності, відносин, установок. Одним з типів міжособистісної взаємодії є співробітництво, яке передбачає наявність спільної мети і діяльності, що сприяє досягненню ефективного результату.

Нині продовжує розвиватися висунута у 30-ті роки А.С.Макаренком ідея співробітництва вихователів і вихованців. Ця ідея була реалізована у методиці колективних творчих справ, розробленої І.П.Івановим. Подальший розвиток ідея співробітництва знайшла у працях Ш.О.Амонашвілі, Ю.П.Азарова, І.С.Кона, О.С.Газмана, М.Д. Касьяненка, у практиці роботи педагогів С.Л.Рябцевої, І.Д.Демакової, Ю.М.Честних, О.А.Захаренка, Г.М.Кубракова, Е.Д.Маргуліса. Даний напрям в умовах демократизації і оновлення суспільного життя визнається найбільш перспективним.

5. Виховання є діяльність. Серед науковців виділяються різні тлумачення. Одні вчені (С.М.Шабанов, Е.І.Моносзон, А.Г.Харчев, Б.Т.Ліхачов) визначають поняття "виховання" як цілеспрямовану, різноманітну діяльність. Інші дослідники (А.І.Кітов, М.І.Болдирев) підкреслюють взаємопов'язаний, сумісний характер діяльності вихователя і вихованців. Частина науковців і практиків (І.П.Іванов, Ш.О.Амонашвілі, Ю.П.Азаров) схильні розглядати виховання як колективну творчу діяльність. Г.І.Легенький у свою концепцію виховання включає три часткових процеси: 1) процес життєдіяльності вихованців; 2) процес зміни їх фізичного і психічного стану; 3) процес виховної діяльності суспільства. З цих позицій досліджується питання й про склад та структуру виховання.

Ряд вчених-психологів (С.Л.Рубінштейн, Б.Г.Ананьєв, Г.С.Костюк, В.І.Войтко, В.В.Давидов, О.В.Киричук) у своїх працях наголошують на провідній ролі діяльності у виховному процесі, адже саме у діяльності формується і розвивається особистість молодшої людини.

6. Виховання є управління процесом формування, розвитком особистості відповідно до потреб суспільства (Б.Г.Ананьєв, С.Я.Батіщев, Г.С.Костюк, В.І.Журавльов, В.О.Якунін, М.Г.Тайчинов). А.Г.Харчев наголошує, що управляти виховним процесом "...означає не тільки розвивати і вдосконалювати закладене в людині природою, коректувати ... небажані соціальні відхилення в її поведінці та свідомості, а й формувати в ній потребу в постійному саморозвитку і самореалізації фізичних та духовних сил ...". О.В.Мудрик, Л.І.Новікова розглядають процес управління вихованням як складну єдність масових, колективних, групових впливів і одночасно - "...це управління процесом оволодіння дітьми певним рівнем соціальної культури ..." або, за висловом Ю.П.Азарова, управління усіма соціальними стосунками з точки зору цілісного підходу до процесу виховання.

7. Виховання є керівництво розвитком особистості вихованців, їх задатків, здібностей відповідно до потреб суспільства (М.О.Данилов, Ф.Ф.Корольов, В.С.Гмурман, Г.С.Костюк, Г.І.Щукіна). Б.Г.Ананьєв вважав, що виховання можна тлумачити як суспільне керівництво індивідуальним розвитком.

Отже, можна зробити висновок, що виховання - це

- соціальне явище, яке детерміноване природними задатками;
- процес, що веде до певних змін;
- управління та керівництво розвитком особистості;
- дія всіх суб'єктів та об'єктів педагогічного процесу;
- розвиваюча діяльність.

Виділені ознаки не є універсальними, проте вони дозволяють уявити специфічні особливості процесу виховання і підтвердити його складність, багатоаспектність.

В цілому аналіз літератури дає можливість умовно виділити три основні підходи, що характеризують категорійні ознаки поняття "виховання. Суть *першого* підходу полягає в тому, що ряд дослідників, серед них А.С.Макаренко, В.І.Журавльов, Т.М.Мальковська, О.Г. Харчев, Г.М.Філонов, М.І.Шилова, В.О.Якунін розглядають виховний процес на **соціологічному рівні**, як процес соціалізації особистості. В.О.Сухомлинський наголошував на необхідності досліджувати саме педагогічний аспект соціалізації. А.Г.Харчев відмічає, що у "соціологічному плані виховання означає формування і розвиток особистості під впливом усієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних чинників, з якими індивід знаходиться в контакті. На думку педагогів цього напрямку, виховання включає в себе цілеспрямовану педагогічну діяльність, провідним аспектом якої є управління обставинами, що впливають на свідомість і поведінку вихованців, та організацію цих обставин в оптимальну систему, яка забезпечує потрібний суспільству виховний ефект.

Другий підхід (С.І.Рубінштейн, Б.Г.Ананьєв, О.В.Петровський, П.П.Блонський, О.Г.Хріпкова, Н.В.Кузьміна, О.Г.Ковальов, Г.С.Костюк, В.І.Войтко, О.Г.Киричук, К.К.Платонов) передбачає дослідження процесу виховання на **психологічному** рівні. Б.Г.Ананьєв наголошував, що у сучасних умовах майже всі психологічні дисципліни фактично залучені до справи виховання і освіти (вся сучасна психологія працює на педагогіку), "бо закономірності індивідуально-психічного розвитку виступають у формі процесів вивчення і засвоєння знань та норм діяльності, освіти і перетворення особистості, що історично склалися". Психологія виховання досліджує психологічні закономірності формування людини як особистості в умовах цілеспрямованої організації педагогічного процесу.

У центрі виховного процесу знаходиться особистість, тому ефективність виховання визначається закономірностями розвитку особистості, її віковими можливостями, індивідуально-типологічними особливостями. "Психологічне у виховному процесі є тією найважливішою основою, без чого плідні педагогічні підходи до впливу на вихованців неможливі".

Третій підхід - **власне педагогічний** - більш виражений у працях В.О.Сухомлинського, Н.В.Кузьміної, Ю.П.Азарова, М.І.Болдирєва, І.П.Іванова, Т.О.Ільїної, Ю.К.Бабанського, І.Ф.Харламова, Г.І.Щукіної. Даний

підхід передбачає побудову цілеспрямованої системи організації виховної діяльності щодо оволодіння суспільним досвідом і створення сприятливих умов з метою формування певних якостей особистості. Особливо наголошується на важливості врахування істотних педагогічних закономірностей, сутність яких полягає в об'єктивному шляху слідування особистості у процесі виховання від рідного до чужого, від близького до далекого, від національного до планетарного, світового (Ю.Л.Руденко, М.Г.Стельмахович, В.Г.Кузь, З.О.Сергійчук, Є.О.Сявавко). Тим самим національне виховання реалізує глибоке і всебічне пізнання рідного народу, його історії, культури. Все це сприяє формуванню індивідуальності вихованця як частки своєї нації, а через неї і всього людства.

Здійснений категорійний аналіз поняття "виховання" дає можливість сформулювати його визначення у такому вигляді: **виховання - це процес свідомого розвитку самостійної особистості, що здійснюється під впливом педагога-вихователя під час спільної діяльності, спрямованої на оволодіння вихованцями способами морального саморозвитку і досвідом суспільних відносин.**

В.О.Сухомлинський зазначав, що виховує кожна хвилина життя і кожний куточок землі, кожна людина, з якою особистість, що формується, стикається випадково, мимохідь. Усе, що проходить поза людиною, тією чи іншою мірою відбивається в її думках, поглядах, почуттях, ставленні до інших людей.

Структурними елементами процесу виховання є мета виховання; його завдання; зміст; форми, методи і засоби виховання; результати; коригування результатів виховання.

Структуру процесу виховання можна умовно зобразити у вигляді схеми (див. Рис. 3.1).

Рис. 3.1. Структура процесу виховання

Відповідно до структурних елементів виділяють основні компоненти виховного процесу, а саме:

➤ **ціле-мотиваційний компонент** – який полягає у визначенні мети виховання і організації впливу на мотиваційну сферу вихованців;

- *учасники процесу виховання* – суб’єкти виховної взаємодії (суб’єкт 1 – учитель, вихователь, батьки; суб’єкт 2 – дитина, учень, вихованець);
- *способи спільної діяльності* учасників виховного процесу – форми, методи, засоби, прийоми цієї роботи;
- *результат* – сформована особистість (певний рівень вихованості особистості).

Однією з найважливіших проблем теорії виховання є проблема мети виховання в історії розвитку освіти і педагогіки. *Мета виховання* – це сукупність якостей особистості, до виховання яких прагне суспільство. Вона має об’єктивний характер і відображає в узагальненій формі ідеал людини. Ідеал – це уявлення про зразок людської поведінки і стосунків між людьми, що формується під впливом розуміння мети життя. Будь-яке виховання – від найменших заходів до державних програм – завжди має цілеспрямований характер. Виховання без мети не існує. Меті підпорядковуються всі компоненти: зміст, організація, форми, методи виховання. Мета – це та характеристика, що визначає виховну систему в цілому. Саме цілі і засоби їх досягнення відрізняють одні виховні системи від інших. Цілі виховання визначаються потребами розвитку суспільства, залежать від способу виробництва, темпів прогресу, досягнутого рівня розвитку педагогічної теорії і практики, можливостей суспільства. Отже, мета виховання носить конкретно-історичний характер і змінюється відповідно до соціального, духовного і матеріального рівнів розвитку суспільства. Саме тому ідеал і мета виховання змінювались упродовж історичного розвитку людства, що можна проілюструвати за допомогою таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Ідеал і мета виховання на різних етапах розвитку суспільства

№/п	Суспільно-економічна формація	Класи	Ідеал виховання особистості	Мета виховання
1	Первісно – общинна	Відсутні	Сильний, спритний, хитрий, мужній мисливець і воїн; сильна, здорова господиня (“хранителька вогнища”).	Озброєння людини досвідом виживання.
2	Рабовласницька (на прикладі Давньої Греції)	Рабовласники Раби	Фізично і морально досконала, гармонійна людина Сильний, здоровий, покірливий працівник.	Гармонійна єдність внутрішнього і зовнішнього, духовного і фізичного (“калокагатія”). Підготовка до виконання наказів, підкорення, фізичної праці.

3	Феодална: а) Епоха Середньовіччя	Феодали	Аскетичний, фізично- досконалий воїн.	Оволодіння сімома лицарськими добродітностями.
		Феодално залежні селяни	Працьовитий, фізично здоровий працівник.	Оволодіння навичками і знаннями ведення сільського господарства.
		Мешканці міст	Спритний, розумний майстер свої справи.	Оволодіння трудовими навичками і знаннями, розумовими операціями.
	б) Епоха Відродження	Ті ж самі	Відродження античного ідеалу гармонійної людини, збагачення його ідеєю “всебічності” розвитку. Виникнення цілісної концепції ідеалу всебічно і гармонійно розвинутої особистості.	Всебічний і гармонійний розвиток особистості.
4	Капіталістична	Буржуазія	Прагматичний, освічений, морально і фізично розвинений “господар життя”.	Формування тих якостей, які потрібні у суспільному житті; оволодіння необхідною базою знань у привілейованих закладах освіти.
		Робітники	Здоровий, сильний, морально підготовлений кваліфікований робітник.	Одержання робітничої кваліфікації і необхідного мінімуму знань у спеціалізованих закладах освіти.

Зазначимо, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства, незважаючи на всі зміни у житті, *загальна мета* виховання залишається незмінною – формування всебічно і гармонійно розвинутої особистості. Але наведене формулювання має багато недоліків, основні з них: надто загальний характер, який не враховує певних національних особливостей і сучасних соціально-економічних умов; стереотипність; знеособленість. Тому загальна мета виховання потребує уточнення і конкретизації з урахуванням названих чинників. Отже, згідно Концепції виховання у національній системі освіти поряд з загальною метою виховання *головною метою національного виховання в Україні* визнається набуття молоддю соціального досвіду,

успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави, моральної, художньо–естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Отже, реалізація ідеї всебічного розвитку особистості з урахуванням індивідуальності та наявних соціально-економічних умов передбачає єдність морального, громадянського, розумового, морально-естетичного, трудового та фізкультурно-оздоровчого виховання. Процес виховання спрямований на формування наукового світогляду та загальнолюдських цінностей, народної та національної культури, високоморальних людських стосунків, високих громадянських рис, глибоку професійну підготовку до повноцінного, соціально активного життя. Тому зміст виховання вміщує загальні сторони та характеристики цього процесу, залучення до основних видів людської діяльності в умовах гуманних відносин, а також індивідуальну програму самовиховання й розвитку. Програма передбачає формування цілісного наукового світогляду та ціннісних орієнтацій, культури діяльності (навчальної, ділової, самовиховання), культури гуманних відносин у різних прошарках населення, здібностей, досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та себе, глибоких і міцних знань.

У філософії термін “виховання” визначається як відтворення соціального досвіду у свідомості індивиду, як перенесення культури людства в індивідуальну форму існування. На нашу думку, дане визначення придатне і для педагогіки. Воно вказує на те, що глибинна сутність виховання полягає не тільки у педагогічному впливі на людину, не тільки у виховних розмовах і бесідах, а у включенні її в різноманітні види діяльності щодо оволодіння різними сторонами суспільного досвіду, якими й визначається її особистісне формування. Для педагогіки, однак, дуже важливим є той факт, що рівень особистісного розвитку людини залежить не тільки від самого факту участі її в діяльності, але й головним чином від ступеня тієї активності, яку вона демонструє в цій діяльності, а також від характеру її спрямованості, що загалом прийнято називати ставленням до діяльності. Усе це вимагає від кожного педагога постійного стимулювання активності учнів у діяльності й формування до неї позитивного і здорового морального ставлення. Звідки можна зробити висновок, що діяльність і ставлення до неї виступають одним з провідних чинників виховання й особистісного розвитку учнів.

Названий підхід до трактування розвитку особистості дістав назву *діяльнісно-особистісної концепції* виховання. Сутність цієї концепції полягає у тому, що, тільки включення підростаючої людини у різні види діяльності щодо оволодіння суспільним досвідом і вміле стимулювання її активності у цій діяльності, може здійснити дієве виховання. Саме в цьому полягає глибинна сутність такого надзвичайно складного процесу.

У педагогічному процесі основним є врахування індивідуальних (фізіологічних, психічних, особистісних) особливостей і загальних закономірностей у розвитку кожного. Беруться до уваги інтереси, нахили, погляди та переконання, здібності, стан здоров'я, культура навчальної діяльності та гуманних відносин тощо. На цій основі формуються малі групи й колективи (тимчасові чи стабільні) для досягнення намічених завдань. План і програма у школі має гармонійно поєднувати, з одного боку,

загальнодержавний підхід до виховання і навчання, а з другого - особисті плани вихованця, батьків і класного керівника.

Виховання в Українській державі на сучасному етапі має бути спрямованим на формування у молоді і дітей світоглядної свідомості, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, інших соціально значущих надбань вітчизняної та світової духовної культури. Національне виховання є органічним компонентом освіти й охоплює усі складові системи освіти. В основу національного виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності дій сім'ї та школи, наступності та спадкоємності поколінь.

Пріоритетними напрямками виховання є такі:

- забезпечення умов для самореалізації особистості відповідно до її здібностей, суспільних та власних інтересів;
- відхід від уніфікації у процесі виховання, від орієнтації на “усередненого” вихованця;
- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну;
- виховання духовної культури особистості, створення умов для вільного вибору своєї світоглядної позиції;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших добродітностей;
- культивування кращих рис української ментальності – процелюбності, індивідуальної свободи, глибокого зв'язку з природою, толерантності, поваги до жінки, любові до рідної землі;
- формування почуття господаря й господарської відповідальності, підприємливості та ініціативи, підготовка дітей до життя в умовах ринкових відносин;
- створення умов для формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря;
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей та молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;
- розвиток соціальної активності та відповідальності особистості через включення вихованців у процес державотворення, реформування суспільних стосунків;
- виховання правової культури, поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки, знання та дотримання законів;
- формування глибокого й усвідомленого розуміння взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- забезпечення високої художньо-естетичної культури, розвиток естетичних потреб і почуттів;
- формування екологічної культури людини, розуміння необхідності гармонії її відносин з природою;

- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації;
- формування у дітей і молоді уміння міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин;
- спонукання вихованців до активної протидії проявам аморальності, правопорушенням, бездуховності, антигромадській діяльності.

Життєвість та ефективність процесу виховання визначається тими *рушійними силами*, які живлять його у досягненні мети. Рушійними силами процесу виховання є внутрішні суперечності. Серед них слід виділяти ситуативні та загальні (процесуальні), природні або штучно створені ускладнення у процесі виховання та самовиховання.

Наявність загальних суперечностей призводить до загальних положень, які, з одного боку, виступають у формі закономірностей і принципів виховання, а з другого - орієнтують на організацію й управління педагогічним процесом. З точки зору філософської науки, *закон* – це внутрішні і необхідні, всезагальні і суттєві, стійкі, повторювані зв'язки (відношення) між педагогічними явищами, які зумовлюють їх необхідне виявлення, розвиток і ефективність процесів виховання, навчання і розвитку. В педагогіці переважають статичні закони, за якими передбачається визначена можливість (імовірність) закладених тенденцій у зміні об'єкта або системи відповідно до заданих умов. На основі положень певного закону, можна пояснити всі одиничні факти, які його складають. *Закономірність* – це впорядкованість педагогічних явищ, відносна сталість стійких, впливових факторів, систематичних зв'язків між об'єктами. З філософської точки зору закономірність відображає не жорстко детермінований характер об'єктивної необхідності, а лише той чи інший ступінь імовірності її вияву. Отже, закономірності підкреслюють об'єктивно зумовлену послідовність явищ, тоді як у законі фіксується конкретний необхідний зв'язок між подіями, фактами. У педагогічній науці частіше застосовується термін “закономірність”, що зумовлено неоднозначністю і складністю предмета вивчення педагогіки. *Закономірності виховання* – це стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, реалізація яких сприяє забезпеченню ефективності розвитку особистості школяра. Закони й закономірності педагогічного процесу відображують закони розвитку суспільства та його складових, їх конкретизацію. Вони діють у гармонійній єдності із законами природи та законами розвитку людства. Закономірності педагогічного процесу описують внутрішні його суттєві суперечності, зв'язки та взаємозв'язки.

Суттєве місце в організації та управлінні навчально-виховним процесом відіграють принципи виховання, які розглядаються в єдності з принципами народної освіти та принципами навчання і праці.

Принцип – керівна ідея, вимога до діяльності та поведінки, вихідне положення, що впливає із встановлених закономірностей процесу, і яке передбачає врахування внутрішніх та зовнішніх зв'язків між компонентам. У сучасній педагогічній науці немає єдності думок щодо визначення системи принципів виховання. Нерідко під принципом, тобто керівною вказівкою, нормативною вимогою, яку повинен виконувати педагог, пропонується думка, яка є внутрішнім переконанням автора того чи іншого посібника з педагогіки.

Між тим, принципом можна вважати тільки той висновок (позицію, вказівку, вимогу тощо), який ґрунтується на виявленій, підтвердженій та обґрунтованій закономірності. Отже принципи характеризують не вихідний пункт дослідження, а його завершувальний результат, тобто формулюються на основі одержаних наукових висновків.

Таблиця 3.2

Загальні закономірності і принципи виховання

Загальні закономірності виховання	Загальні принципи виховання
1. Мета, характер і зміст виховання зумовлюються об’єктивними потребами суспільства, інтересами держави і панівних класів, соціокультурними і етнічними нормами і традиціями.	1. Принцип суспільної спрямованості виховання. 2. Принцип суб’єктності – розвиток здатності дитини усвідомлювати своє “Я”.
2. Результати виховання зумовлюються узгодженістю виховних впливів; впливу об’єктивних і суб’єктивних чинників.	1. Принцип єдності виховних впливів сім’ї, освітніх закладів, колективу, громадських організацій. 2. Принцип врахування індивідуальних і вікових особливостей, особистісних характеристик і можливостей дитини. 3. Принцип узгодженості прямих і паралельних педагогічних впливів.
3. Позитивна реакція особистості на педагогічні впливи зумовлена врахуванням її потреб, інтересів і можливостей, вимогливим і шанобливим до неї ставленням, опорою на позитивне, створенням оптимістичних перспектив особистісного розвитку.	1. Принцип особистісно-орієнтованого підходу у вихованні. 2. Принцип гуманістичної спрямованості виховання. 3. Принцип опори на позитивне.
4. Ефективність виховання визначається ступенем власної активності особистості, змістом і способами організації діяльності, до якої вона включена, мотивами участі у діяльності, характером педагогічного керівництва діяльністю дітей.	1. Принцип діяльнісного підходу. 2. Принцип стимулювання активності особистості, її участь у соціально корисній і значущій діяльності. 3. Принцип узгодженості педагогічного керівництва діяльністю і розвитку ініціативи та самостійності вихованців. 4. Принцип варіативності діяльності, відповідність її змісту змінюванім потребам, інтересам, можливостям особистості.
5. Ефективність виховання зумовлена визнанням особистості як цілісності і відповідною організацією виховних впливів і взаємостосунків.	1. Принцип цілісного підходу у вихованні. 2. Принцип орієнтації педагогічної діяльності і взаємодії на формування свідомості і досвіду діяльності.

	3. Принцип естетизації дитячого життя.
6. Ефективність виховання у підлітковому і юнацькому віці обумовлена здатністю вихователів зрозуміти прагнення юної людини до самостійності і незалежності та відмовитися від прямих способів педагогічного впливу.	1. Принцип співробітництва, партнерства у виховних відносинах. 2. Принцип активізації морально-вольових сил дитини і пробудження безпосереднього інтересу до справи.

Основними принципами процесу виховання у національній системі освіти України визнаються такі:

1. *Принцип єдності загальнолюдського і національного* - формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу; оволодіння українською мовою, використання всіх її багатств і засобів у мовній практиці, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій і звичаїв народів, що населяють Україну, оволодіння надбаннями світової культури.

2. *Принцип природовідповідності виховання* – врахування багатогранної й цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, їх анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних та регіональних особливостей.

3. *Принцип культуровідповідності виховання* - органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними традиціями, з народним мистецтвом, ремеслами, промислами, забезпечення духовної єдності поколінь.

4. *Принцип активності, самодіяльності і творчої ініціативи учнівської молоді*, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів, утвердження життєвого оптимізму, розвиток навичок позитивного мислення;

5. *Принцип гуманізації виховання* - створення умов для формування кращих властивостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил; гуманізація відносин вихователя і вихованців, повага до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності.

6. *Принцип демократизації виховання* - уникнення авторитарного стилю виховання, сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання її права на свободу, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності.

7. *Принцип безперервності і наступності виховання* - досягнення цілісності та наступності у вихованні.

8. *Принцип єдності навчання і виховання* – розвиток і формування особистості, залучення її до національної і світової культури. Здійснюється, як єдиний процес, що передбачає набуття знань, вироблення ставлень та цінностей, які у кінцевому рахунку обумовлюють світогляд та ідеали людини.

9. *Принцип етнізації виховного процесу* - наповнення виховання національним змістом, що передбачає формування самосвідомості громадянина.

10. *Принцип диференціації та індивідуалізації виховного процесу.*

11. *Принцип послідовності, систематичності і варіативності форм і методів виховання.*

12. *Принцип інтегративності* - єдність педагогічних вимог школи, сім'ї та громадськості.

13. *Принцип виховання у діяльності та спілкуванні.*

14. *Принцип стимулювання дитини до самовиховання.*

15. *Принцип цілісного підходу до виховання.*

І, нарешті, з погляду практичної виховної діяльності існує кілька основних закономірностей, які одночасно є і принципами процесу виховання:

- стимулювання активності особистості, що формується,
- високий гуманізм і повага до дитини у поєднанні з високою вимогливістю,
- розкриття перед учнями перспективи їх росту, допомога їм у досягненні успіхів,
- опора на позитивні риси учнів,
- врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, виховання у колективі і через колектив.

Реалізація основних завдань і принципів виховання у національній системі освіти здійснюється у ряді пріоритетних напрямів, а саме: *патріотичне виховання; правове виховання; моральне виховання; художньо - естетичне виховання; трудове виховання; фізичне виховання; екологічне виховання.*

Всі ці напрями тісно взаємопов'язані, доповнюють один одного, утворюючи цілісну систему національного виховання.

3.1.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

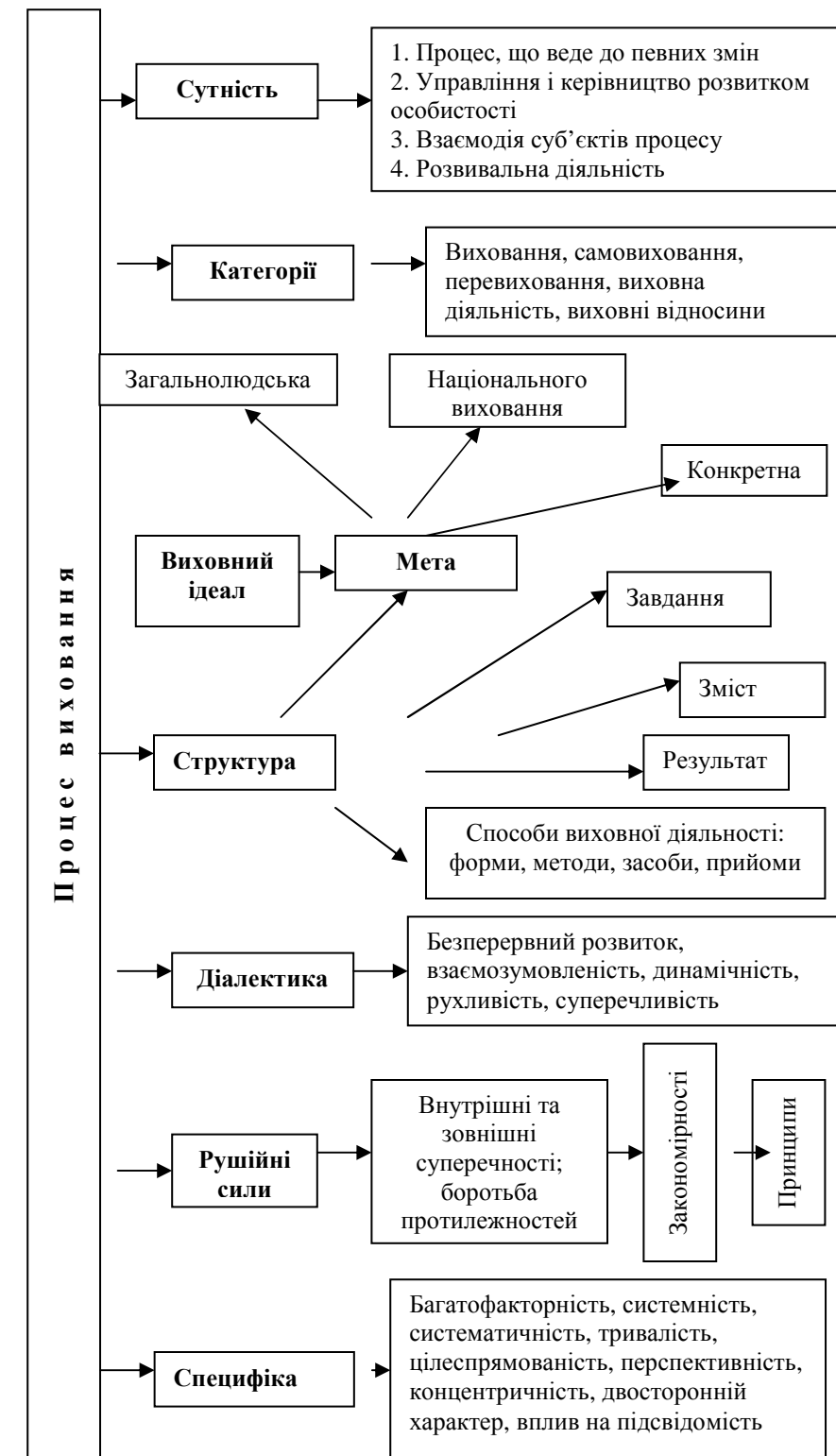
Проблемні питання з теми заняття

1. Назвіть категорійні ознаки (ключові слова) у визначенні поняття “виховання”. Поясніть свій вибір.
2. У чому полягає сутність процесу виховання, якщо виходити з того, що особистість розвивається завдяки привласненню накопиченого у суспільстві досвіду?
3. У чому полягає сутність діяльнісно-особистісної концепції виховання?
4. Проаналізуйте розуміння поняття “виховання” у широкому й вузькому значенні.
5. Що слід розуміти під закономірностями виховання? Розкрийте сутність і дайте їх наукове обґрунтування.
6. Які принципи виховання виводяться з його закономірностей?

Практичні завдання

1. Порівняйте закономірності та принципи процесу виховання, подані у різних посібниках з педагогіки. Знайдіть спільне та відмінне. Обґрунтуйте вашу думку.
2. Чи можна відносити народні поради щодо виховання до закономірностей виховного процесу? Які саме?

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

Педагогічні задачі

Задача №1

Молода вчителька української літератури працювала у 8-А з п'ятого класу. Учні її дуже любили і поважали. Проте у восьмому класі стосунки вчителя та учнів почали погіршуватися, постійно виникали непорозуміння і навіть конфлікти. Вчителька скаржилася класному керівникові та батькам, що учні стали гіршими, що вони дуже змінилися порівняно з 5-им класом і з ними стало важко працювати.

Проаналізуйте ситуацію, що склалася у класі. На які принципи виховання слід спиратися вчителю, щоб розв'язати дану проблему?

Задача №2

Олена К. постійно порушувала встановлений у школі порядок. Виправдовувалась, обманювала. Але у неї було одне постійне захоплення - любила і вміла в'язати. На цьому педагог і побудував її перевиховання. Олені було доручено організувати у школі гурток в'язання. Дорученням вона пишалася, почувала себе в дитячому колективі і вагомніше, і помітніше. А це зобов'язувало її до кращої поведінки.

Чому дії вчителя дали позитивний результат? Обґрунтуйте сутність принципу "опора на позитивне"?

Задача №3

У старших класах однієї зі шкіл класними керівниками було проведене анкетування щодо визначення ідеалу молодих людей. Результати опитування засвідчили, що значна частина старшокласників (70%) втратили свої ідеали. Разом з тим, на питання "Ваш улюблений герой, взірєць, ідеал?", вони назвали героїв телесеріалів (35%), сильну особистість американізованого типу (30%), героїв мультфільмів (20%), героїв літературних творів (10%). Старшокласники, водночас, зазначили, що духовних і моральних якостей їм допомагають набути батьки, родичі, друзі, вчителі. Отримані тенденції співпадають з результатами наукових досліджень.

Розкрийте суперечності морального виховання старшокласників і пов'язані з ними недоліки у їх духовному розвитку. Назвіть доцільні методи і прийоми морального виховання щодо формування гуманістичного ідеалу юнацтва.

Задача №4

На зборах батьків учнів 4-го класу класний керівник, вчителька української мови та літератури, говорила про те, що сім'я - це природне і найбільш стійке утворення суспільства, яке втілює в собі найважливіші ознаки свого народу. Її підтримала мати Романа В. «Українська родина, - сказала вона, - має пильно зберігати українську мову, традиції, своєрідність, національність, працелюбність, честь і гідність українського народу». На що один з батьків відповів: «Немає ніякого національного виховання, потрібно виховувати просто порядну людину».

Проаналізуйте дану ситуацію. Які засоби національного виховання може застосовувати класний керівник у роботі з молодшими школярами? Запропонуйте методи та форми переконання батьків щодо необхідності національного виховання? Які педагогічні рекомендації можна надати батькам щодо патріотичного виховання їхніх дітей?

Задача №5

Вітя К. завдавав багато клопоту класному керівникові та класу. Одного разу класний керівник звернувся до нього з проханням розвідати, де можна зібрати металевий брухт, поміркувати, як це краще зробити, скомплектувати бригади. Підліток розпалився - його пропозиції були слухними, дії впевненими. За три години клас упорався із завданням і посів перше місце. Коли від імені класу Віті оголосили подяку, всі стояли струнко. Потім почали аплодувати.

"У цей час я був зламаний. Захотілося робити добрі справи з усіма і для всіх", - зізнався Віктор на випускному вечорі через три роки.

У чому секрет успіху класного керівника? Реалізація якого принципу виховання забезпечила результативність педагогічного впливу?

3.1.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Вивчати і аналізувати психолого-педагогічну літературу, різні педагогічні концепції, підходи до процесу виховання.
2. Формулювати провідні цілі виховної роботи згідно із зростаючими вимогами суспільства і практичними вимогами навчальних закладів.
3. Аналізувати педагогічну ситуацію і причини, що її викликають.
4. Виділяти та формулювати педагогічні, а також виховні завдання, що виникають у вигляді труднощів, протиріч у педагогічній діяльності (ситуації).
5. Вивчати, аналізувати індивідуальні, вікові, природні особливості своїх вихованців.
6. Правильно сприймати и аналізувати події життя вихованців, їх поведінку, мотиви та причини вчинків.
7. Складати обґрунтовані психолого-педагогічні характеристики класу, групи, окремого учня.
8. Оцінювати результати розв'язування педагогічних задач (у тому числі виховних) з різних сторін.
9. Аналізувати свою виховну діяльність, її недоліки і досягнення.
10. Навчати вихованців інтерпретувати (пояснювати) свою поведінку і вчинки, а також поведінку і вчинки інших людей.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Спільно з вихованцями складати програму розвитку колективу класу, групи (перспективний план виховної роботи).
2. Формулювати систему виховних завдань у роботі з колективом учнів.
3. Проектувати програму індивідуального розвитку вихованців на основі їх всебічного вивчення.
4. У процесі виховної роботи моделювати зміст виховної інформації та способи її подання вихованцям (наприклад, класні години, бесіди, зустрічі).
5. Моделювати можливі педагогічні ситуації, моделі поведінки своїх вихованців та способи педагогічного впливу на них.

6. Проектувати свою виховну діяльність на певний період.
7. Моделювати форми і методи самоосвіти, самовиховання та саморозвитку особистості.
8. Навчати вихованців прогнозувати результати своїх дій і вчинків, передбачати можливі ускладнення у реальному житті.
9. Навчати вихованців моделювати різні форми виховної роботи, колективні творчі справи.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Реалізувати поставлені завдання, цілі, програму розвитку колективу і окремих учнів добром змістовної виховної інформації, форм і методів виховної роботи.
2. Вдало використовувати методи, прийоми виховного впливу, взаємодії відповідно до індивідуальних особливостей кожного вихованця, стимулюючи його саморозвиток, самовиховання.
3. З метою ефективного розв'язування педагогічної ситуації (виховної задачі) намагатися знаходити найбільш оптимальні способи досягнення бажаного результату.
4. На кожному етапі виховної діяльності виділяти найсуттєвіше, уміти бачити у випадковому факті суть.
5. Передавати учням ініціативу у відборі та композиційній побудові змісту, форм і методів діяльності, що передбачається (пізнання, праця, гра) або колективної творчої справи.
6. Планувати свою виховну діяльність на певний період, вміти її перебудовувати з урахуванням динамічності виховного процесу та змін, що відбуваються у суспільстві.
7. Навчати вихованців знаходити оптимальні способи розв'язування ситуацій, що виникають у реальному житті.
8. Навчати вихованців виділяти головні напрями у своїй життєдіяльності.

КОМУНІКАТИВНІ УМІННЯ

1. Прихиляти учнів до себе, встановлювати з ними доброзичливі взаєностосунки співробітництва, довіри.
2. Проявляти педагогічний такт як вираз єдності вимог до вихованця у розв'язанні різних питань виховання і навчання.
3. Уміло орієнтуватися у педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні способи їх розв'язання.
4. Встановлювати доброзичливі стосунки зі своїми колегами, однокурсниками.
5. Будувати педагогічно доцільні стосунки з батьками учнів.
6. Управляти власними емоціями та поведінкою під час взаємодії з учнями.
7. Зберігати почуття гумору в різних ситуаціях.
8. Учити вихованців бути тактовними, гнучкими у поведінці, знаходити гуманні способи спілкування з ровесниками та дорослими (вміти жити серед людей).
9. Стимулювати й розвивати в учнів інтерес до виховної справи, що передбачається.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Сприяти розвитку й згуртуванню учнівського колективу.
2. Вміти самостійно приймати і здійснювати правильні рішення у різних педагогічних ситуаціях.
3. Разом з учнями вміло організовувати їх щоденну життєдіяльність, наповнюючи її цікавими і корисними думками, творчими справами.
4. Поступово передавати вихованцям відповідальність і контроль за своєю поведінкою та вчинками.
5. Засобами навчальної і позанавчальної діяльності спонукати кожного вихованця розвивати свої інтереси, допомогти захопитись якоюсь корисною та цікавою справою відповідно до задатків, здібностей і, таким чином, створити основу для подальшого осмисленого вибору майбутньої професії.
6. Стимулювати накопичення учнями соціального досвіду, позитивних звичок поведінки, відповідальності, ініціативи, активності.
7. Ставити своїх вихованців в умови, що сприяють розвитку в них прагнення до самовиховання, самовдосконалення.
8. Організовувати себе, свою діяльність і час у процесі виховної роботи з учнями.
9. Навчати вихованців орієнтуватися у різних ситуаціях і самостійно приймати виважені рішення в умовах складності, мінливості реального життя.
10. Навчати учнів способам організаторської діяльності.

3.1.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Вивчення даної теми передбачає формування гуманістичної професійно-педагогічної спрямованості, зокрема педагогічної культури та етики, ерудованості, інтересу до виховної роботи, любові до дітей, чуйності, переконаності, відповідальності, педагогічного мислення.

3.2. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИ ВИХОВАННЯ

Мета – дати уявлення про класифікацію методів виховання, встановити характер взаємозв'язку між ними; проаналізувати шляхи вдосконалення методів виховання, застосування їх при розв'язуванні педагогічних ситуацій, а також формувати навички аналізу, уміння порівнювати, узагальнювати, робити самостійні висновки.

Обладнання: таблиці, картки-завдання, матеріали про передовий педагогічний досвід.

Ключові поняття: метод виховання; засіб та прийом виховання; класифікація методів виховання; методи формування свідомості особистості; методи організації діяльності та формування досвіду суспільної поведінки; методи стимулювання поведінки та діяльності; методи контролю та самоконтролю.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Поняття про методи і засоби виховання.
2. Методи формування свідомості особистості.
3. Методи організації діяльності та формування досвіду суспільної поведінки.
4. Методи стимулювання поведінки та діяльності.
5. Методи контролю, самоконтролю та самооцінки у вихованні.
6. Прийоми педагогічного впливу.

II. Виконання практичних завдань.

III. Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Болдирев Н.М. Методика воспитательной работы в школе. - М., 1984.
2. Даниленко М.В., Даниленко Л.І. Педагогічні задачі. – К., 1991.
3. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. – К.: Вища шк., 1993. – Ч. II.
4. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. – К., 1997. – С.94-135; 172-203
5. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти //Виховна робота в закладах освіти України. – К., 1998. - С. 179-192.
6. Макаренко А.С. Методи виховання. – Тв. у 8 т. – Т. 5 – К., 1981.
7. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К., 1990.
8. Натанзон Е.М. Важкий школяр і педагогічний колектив. – М., 1987.
9. Педагогика /Под ред. Ю.К. Бабанского. – М., 1988. - С. 105-125.
- 10.Подласый И.П. Педагогика. – Кн. 2. - М. 1999. – С. 93-136.
- 11.Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. – К., 1975.
- 12.Фіцула М.М. Педагогіка. – К., 2000. – С. 314-340
- 13.Харламов И.Ф. Педагогика. – М., 1999. – С.303-322.

3.2.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Для реалізації головної мети національного виховання – “набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури” – величезне значення має вибір методів виховання та їх ефективне використання.

Вивчаючи методи виховання, насамперед, необхідно висвітлити питання про різні підходи до трактування цього поняття. Так, поняття “метод виховання” у визначенні А.С. Макаренка має гуманістичний напрям. “Метод виховання – це інструмент доторкання до особистості.”

У визначенні Ю.К. Бабанського метод виховання визначається як співробітництво вчителя та учня: “**Методи виховання** – це способи взаємопов’язаної діяльності, спрямованої на розв’язання виховних задач”.

Комплексний підхід до визначення поняття “метод виховання” здійснюється у підручнику І.Ф. Харламова “Педагогіка”: “Під методами виховання слід розуміти сукупність специфічних способів і прийомів виховної роботи, які використовуються у процесі організації різноманітної діяльності учнів для розвитку в них потреб мотиваційної сфери, поглядів, переконань, моральної поведінки, а також для корекції і вдосконалення з метою формування властивостей особистості, її якостей.”

У визначенні М.М. Фіцули “методи виховання – це способи взаємопов’язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.”

Окрім методів, у виховній роботі використовують засоби виховання. **Засоби виховання** – вид суспільної діяльності, який може впливати на особистість у певному напрямі. До засобів виховання відносять працю, мистецтво, засоби масової інформації, шкільний режим та ін.

Методи виховання поділяють на *загальні* (їх застосовують в усіх напрямках виховання) і *часткові* (використовуються переважно в одному з них – моральному, фізичному, правовому тощо).

Методи виховання завжди діють у певній системі, кожен є структурним елементом цієї системи і у взаємозв’язку з іншими забезпечує ефективність виховного процесу. Їх використовують у тісному взаємозв’язку і взаємозалежності. А.С. Макаренко зауважував, що кожний виховний засіб слід розглядати як частину виховної системи. Методи виховання змінюються, вдосконалюються із зміною мети виховання, умов здійснення, залежно від віку дитини та ступеня її вихованості.

Розглянемо класифікацію методів виховання з позиції діяльнісного підходу за Ю.К.Бабанським. В основу даної класифікації покладено цілісну структуру діяльності, яка включає в себе усвідомлення процесу діяльності, її організацію, стимулювання, контроль та аналіз результатів.

І група – методи формування свідомості особистості

1. Переконання (вплив на свідомість, почуття й волю особистості). Основні методи: бесіда, лекція, диспут, зустрічі, конференції тощо.

2. Метод позитивного прикладу.

II група – методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки

1. Педагогічна вимога – пряма (характеризується такими ознаками, як позитивність, інструктивність, рішучість і проявляється у вигляді наказу, вказівки) та опосередкована (спирається на сформованість у вихованців мети, цілей, переконань і проявляється у вигляді прохання, поради, натяку та ін.).

2. Суспільна думка колективу.

3. Привчання (вправи) - організація планомірного та регулярного виконання дітьми певних дій з метою перетворення їх на звичні форми громадської поведінки. Основні форми: режим, самовиховання, доручення.

4. Створення виховних ситуацій (спеціально створені педагогічні умови). Це можуть бути подорож, екскурсія, вечір, дискотека і т.п.

III група – методи стимулювання діяльності та поведінки

1. Методи заохочення (спосіб вираження оцінки поведінки або рис учня з боку педагога або колективу товаришів – публічно або в особистій формі). Проявляється як особиста похвала вчителя, гарний відзив про поведінку учня у присутності товаришів, подяка вчителя, нагородження похвальними грамотами, медалями та ін.

2. Методи засудження (виражаються у несхваленні та негативній оцінці дій і вчинків особистості, які суперечать нормам і правилам поведінки). До них відносять: зауваження вчителя, усна догана, догана у наказі по школі, виклик на педраду, виключення зі школи, направлення у спеціальний навчальний заклад та ін.

IV група – методи контролю та самоконтролю, самооцінки діяльності та поведінки

1. Вимога (спосіб безпосереднього пробудження учнів до тих чи інших вчинків або дій, спрямованих на поліпшення поведінки: прохання, тактовні вказівки і розпорядження вчителів).

2. Контроль (спосіб спостереження за діяльністю й поведінкою учнів з метою спонукання їх до дотримання встановлених правил, виконання запропонованих вимог або завдань засобами контролю й спостереження за поведінкою і роботою учнів: індивідуальні бесіди, психолого-педагогічні тести, анкетування тощо).

Певна річ, що тільки високий рівень застосування всієї сукупності методів виховання забезпечує успіх. При аналізі прийомів педагогічного впливу пропонуємо визначення Ю.К.Бабанського: “Прийом – це частковий прояв методів виховання або окремі дії всередині даного методу”.

У повсякденній практиці вихователю доводиться постійно коригувати поведінку вихованців, розвивати потрібні риси особистості й характеру, переборювати недоліки. У цих випадках вихователь використовує різні прийоми педагогічного впливу, які є його педагогічним інструментом.

Застосування прийомів педагогічного впливу ґрунтується на певних принципах: педагогічного оптимізму, поваги до вихованця, розуміння його душевного стану, розкритті мотивів і зовнішніх обставин, вчинків вихованця, зацікавленості в його долі.

Кожний прийом педагогічного впливу характеризується створенням певної педагогічної ситуації.

Прийоми, що допомагають поліпшити поведінку переважно на основі розвитку позитивних почуттів (радість, повага до вчителя, віра у свої сили і т.і.), називаються *творчими*. Прийоми, які допомагають виправити поведінку, викликаючи переважно негативні почуття (сором, розчарування), називаються *гальмуючими*.

У практиці виховної роботи застосовується також метод “вибуху”, тобто пробудження у вихованців сильних почуттів, які ведуть до швидких і докорінних змін у свідомості та поведінці.

У виховній діяльності зустрічаються і такі прийоми, які застосовуються майже непомітно для вихованців і не викликають ані позитивних, ані негативних почуттів. Вони називаються *допоміжними*.

Оптимальний вибір методів характеризується такими умовами:

- а) органічний зв'язок з навчально-виховною метою;
- б) необхідність застосування цілої системи методів (без універсалізації будь-якого з них);
- в) залежність при виборі методу від конкретних обставин, в яких здійснюється виховний процес;
- г) підпорядкованість конкретним завданням і змісту виховного заходу;
- д) врахування індивідуальних і вікових особливостей учнів;
- е) відповідність методу виховання особистості вихователя.

Методи виховання у народній педагогіці: “Добрий приклад краще за сто слів”, “Приклад кращий за правило”, “Бурчання наскучить, приклад научить” (приклад), “Стид хоч і не дим, а очі виїсть”, “Раз на віку спіткнешся та й то люди бачать” (громадська думка), “Поважай старших”, “Шануй батька і матір” (вимога), “Перед тим як карати полічи до ста”, “Злість – погана порадиця” (покарання), “Не вчи дитину штурханам, а добрими словами”, “Добрі діти доброго слова послухаються, а лихі й дрючка не бояться” (переконання), “Перехвалення – як пересолення” (заохочення).

3.2.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

1. Проаналізуйте класифікацію методів виховання на основі діяльнісного підходу.
2. Охарактеризуйте засоби виховання для кожного з методів.
3. Поясніть сутність кожної групи методів виховання.
4. Розкрийте взаємозв'язок між методами формування свідомості особистості.
5. Виділіть специфіку прийомів педагогічного впливу.
6. Порівняйте гальмуючі та творчі прийоми педагогічного впливу.
7. Поясніть на прикладі педагогічної діяльності А.С. Макаренка (праця “Педагогічна поема”) застосування методу “вибуху”.
8. Продемонструйте приклади застосування вчителем допоміжних прийомів.
9. Зробіть повідомлення про застосування В.О. Сухомлинським методів формування свідомості особистості (праця В.О.Сухомлинського “Як виховати справжню людину”).
10. Розробіть план одного з варіантів розкриття основних понять теми.

Для зразка. Один із творчих прийомів – прохання. Воно викликає готовність учня, мобілізує сили на переборювання труднощів, викликає гордість, радість. Прохання скеровує учня на виконання тієї чи іншої корисної дії, слугує моральною вправою, допомагає зблизитись з учнями, створює доброзичливі взаємовідносини.

Прохання передається певними словами. Вагоме значення має інтонація слів, за допомогою яких вона виражена (може бути у формі наказу, доручення, прохання, благання тощо). Такий прийом передбачає добровільну допомогу і виключає тиск, насильництво. Але, звертаючись за допомогою до вихованця, слід переконати його у необхідності такої участі.

Прийом “прохання” допомагає знайти індивідуальний підхід до некомунікабельних і недисциплінованих учнів, може стати початком, підготовкою до запровадження інших прийомів, які у подальшому сприятимуть суттєвим змінам у свідомості й поведінці школяра. Наприклад, після прохання можна звернутися до прийомів організації успіху у навчанні, довіри, заохочення до різних видів діяльності. Велика перевага даного прийому – непомітність втілення педагогічного задуму. Тому його реалізація досягається без внутрішньої протидії школяра.

Гальмуючий прийом – покарання. Реалізується у накладанні певного стягнення і повинно викликати у вихованця почуття сорому за свій вчинок, намір не повторювати подібного. Застосовується при здійсненні аморальних вчинків, різних порушень дисципліни, невиконання учнями своїх навчальних і громадських обов’язків. Розрізняють кілька видів покарань:

1/ покарання-вправи: сприяє організації правильної поведінки;

2/ покарання-обмеження: учня позбавляють будь-якого задоволення – можливості брати участь у цікавому для нього заході, тимчасово виключають з гуртка та ін.;

3/ умовне покарання: викликає у винуватця неприємні переживання лише тому, що він покараний і це принижує його авторитет у колективі. У А.С. Макаренка це – “арешт” у кабінеті в завідуючого;

4/ покарання зміною відношення: взаємовідносини з учителем викликають в учнів різні почуття. Для багатьох дітей особливо строгий тон вчителя при оцінці вчинку, суворий погляд уже є покаранням, подібно тому, як підбадьорлива посмішка, веселий жарт можуть бути заохоченням.

Покарання має бути своєчасним, застосовуватись тільки як допоміжний прийом впливу. Потік покарань, суворість вчителя – часто ознака його безпорадності.

Покарання, як правило, служить уроком не тільки для винного, а й для всього колективу. Тому важливо, щоб колектив вважав покарання справедливим і був на боці вихователя. Необхідно підкреслити, що покарання ні в якій мірі не повинно бути карою за причинені вихователю неприємності.

Як найбільш гостре знаряддя педагогічного впливу, покарання має бути всебічно, глибоко продумане вихователем. Вихователь певною мірою може судити про дієвість обраного впливу, спостерігаючи за переживаннями вихованця при накладенні покарання і за дальшими змінами в його поведінці.

11.Висловити практичні зауваження щодо застосування методу контролю, самоконтролю та самооцінки діяльності.

12.Зробити висновок щодо важливості вмілого використання методів виховання у педагогічній діяльності вчителя.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

Класифікація методів виховання (за Ю.К.Бабанським)			
Методи формування свідомості особистості	Методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки	Методи стимулювання діяльності і поведінки	Методи контролю, самоконтролю і самооцінки діяльності й поведінки
Лекції, бесіди, диспути, позитивний приклад, авторитет	Суспільна думка колективу, педагогічна вимога, привчання, вправи, доручення, створення виховуючих ситуацій, ділові ігри	Змагання, заохочення, покарання, суспільна думка	Спостереження, тести, індивідуальні бесіди, анкетування, самоаналіз, самозасудження, самопереконання

Практичні завдання

Педагогічні задачі

Задача №1

Четвертокласник, якого вже двічі виключали зі школи за різні провини, прийшов у клас до нової вчительки. Володя свідомо запізнився на перший урок, зайшов у клас, не спитавши дозволу, тримаючи руки в кишенях. Він чекав звичних докорів, а може, й критику, приготувався до самозахисту. І як розгубився хлопчик, коли звичний арсенал засобів, який використовувався раніше з “виховною” метою, не був застосований.

– До нас прийшов новий учень, – сказала Тетяна Трохимівна. – Ми раді йому і намагатимемось не осоромитися. Декому в класі доведеться підтягнутися і не давати привід для жодних зауважень на свою адресу. – Потім учителька з привітною посмішкою звернулася до хлопчика:

– Сідай, Володю, ми звільнимо тобі, як гостю, місце за першою партою.

Хлопець, приголомшений несподівано доброзичливим ставленням до нього, без заперечень сів за першу парту, чого він, звичайно, не зробив би в інших умовах.

Чим можна пояснити результативність застосованих засобів педагогічного впливу на учня і колектив класу? Від чого залежить вибір методів виховання?

Задача №2

Наталку К. ровесники вважали “невмійкою”. “Їй нічого не можна доручити, у неї все валиться з рук”, – казали третьокласники Вірі Андріївні, коли та, організувавши у групі подовженого дня театр казок, вирішила запропонувати дівчинці роль.

– Такого не може бути, – відповіла Віра Андріївна. – А якщо вона буде феєю?

Треба було бачити, як зраділа Наталка, як старалася на репетиціях. Це змінило ставлення однокласників до неї, сприяло її самоутвердженню.

– Я ще раніше помітила, що дівчинка дуже пластична, граціозна, – розповідала Віра Андріївна. – Необхідно було тільки вселити у неї впевненість, примусити однокласників повірити в її здібності.

Дайте оцінку діям учителя. Яка роль ігрових ситуацій у вихованні дітей? Які якості особистості формуються з допомогою методу створення виховуючих ситуацій?

Задача №3

...Музика була неголосна, але чітка. Студентка, що вела урок, розгубилася. Діти пожвавішали – дивувалися, хитро посміхались...

Лідія Іванівна мовчки встала і підійшла до парти Руслана. Вона тихенько щось сказала тільки йому. Хлопець вийняв з кишені маленький радіоприймач. Він був чудовий. Звук йшов чистий, голосний. Діти із заздрістю дивилися на річ, з неприхованою повагою – на Руслана. Потім, схаменувшись, поглянули на вчительку. Що ж вона зробить?

– Сам зробив? – спокійно спитала Лідія Іванівна. Хлопець мовчки кивнув головою.

– Молодець. Але зараз будь уважним.

З чого виходила практикантка, вибираючи засіб педагогічного впливу на учня? Яку роль він відіграв у вихованні всіх дітей класу? Чи існує взаємозв'язок між методами виховання і навчання?

Перший рівень складності

Проаналізувати дану ситуацію, рівень взаємодії вчителя і учнів у даній ситуації. Дати оцінку діям вчителя. Перерахувати методи педагогічного впливу, застосовані вчителем.

Другий рівень складності

Проаналізувати ситуацію, спланувати виховну та навчальну дію у даній ситуації. Чим можна пояснити результативність застосованих заходів педагогічного впливу на учня і колектив класу? Яка роль ігрових ситуацій у вихованні дітей? Розробити свою програму розв'язків даної ситуації, змодельовати план взаємодії вчителя і учнів у конкретній ситуації.

Третій рівень складності /творчий/

Провести навчальну гру-вправу “Виховні задачі”.

Тема: “Вивчення учнів і планування виховної роботи”.

Мета – виробити вміння ставити педагогічні задачі, добирати методи, шляхи й засоби їх розв'язання.

Дидактичне забезпечення: карти-характеристики класів, посібники.

Хід гри: студенти діляться на мікрогрупи по 2-3 чоловіка. Кожна група формулює 2-3 задачі на клас і окремих учнів і визначає їх розв'язок у самому загальному вигляді: діяльність учнів, прилучення батьків, різні форми діяльності. У середині мікрогрупи студенти однаково виконують функції класного керівника.

Перевірка результатів: групи виступають з обґрунтуванням своїх рішень, проходить обговорення роботи, правильності добору методів і прийомів виховання.

Завдання для самостійної роботи

Перший рівень складності:

1/ аналіз педагогічних праць А.С. Макаренка щодо питання методів і засобів виховання школярів;

2/ огляд публікацій газети “Освіта України”, журналу “Рідна школа” щодо питання аналізу прийомів педагогічного впливу на особистість школяра;

Другий рівень складності:

1/ підготувати повідомлення на тему “Матеріали психологічного семінару Павлівської середньої школи з проблем індивідуального підходу до важковиховуваних школярів;

2/ провести спостереження за діяльністю вчителя (на лабораторних заняттях у школі) і проаналізувати методи і прийоми виховання, які він використовує.

Третій рівень складності (творчий):

1/ виписати з різних підручників і навчальних посібників визначення методів виховання, групи методів і здійснити порівняльний аналіз,

враховуючи як методи виховання забезпечують цілісний виховний процес від постановки мети до отримання результату;

2/ виконайте ряд вправ з визначення завдань виховання (трудового, морального, естетичного і т.і.). Які можуть бути шляхи їх втілення? Яким би формам роботи Ви віддали перевагу? Як за вибором можна включити учнів в обговорення методів і форм певного виду виховної роботи?

3.2.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Уважно прочитайте питання та відповіді на них і підкресліть найбільш повні, на вашу думку, і правильні.

1. Методи виховання – це...

а/ інструмент доторкання до особистості вихованця;

б/ засоби взаємопов'язаної діяльності, спрямовані на розв'язання виховних завдань;

в/ сукупність специфічних способів і прийомів виховної роботи, спрямованих на формування особистості;

2. Засоби виховання – це...

а/ те саме, що й методи виховання;

б/ конкретні заходи, форми, види діяльності, що використовуються в процесі реалізації того чи іншого методу;

в/ способи впливу на виховання;

г/ способи прояву вимог до вихованця з боку вчителя.

3. Назвіть основні групи методів:

а/ методи формування свідомості особистості;

б/ методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки;

в/ методи стимулювання поведінки та діяльності;

г/ метод вправ;

д/ методи контролю, самоконтролю та самооцінки у вихованні;

е/ метод позитивного прикладу.

4. Які основні засоби складають групу методів формування свідомості особистості?

а/ методи позитивного прикладу;

б/ переконання;

в/ педагогічна вимога;

г/ змагання;

д/ громадська думка колективу.

5. Які існують форми прояву методу створення виховних ситуацій?

а/ подорож;

б/ екскурсія;

в/ тематичний вечір;

г/ наказ;

д/ індивідуальна бесіда;

е/ спостереження.

6. Перерахуйте основні форми прояву методу контролю, самоконтролю та самооцінки діяльності.

а/ прохання;

б/ індивідуальна бесіда;

- в/ тести;
- г/ подорож;
- д/ похвала;
- е/ вказівка;
- є/ анкетування;
- к/ спостереження.

7. Які прийоми називають творчими?

- а/ ті, що допомагають виправити негативну поведінку, викликати позитивні почуття у вихованця;
- б/ непомітні для вихованців, які не викликають яскраво виражених позитивних або негативних відчуттів;
- в/ ті, що сприяють покращенню поведінки на основі позитивних почуттів.

8. Які з перерахованих далі прийомів можна назвати прийомами з прихованим впливом?

- а/ наказ;
- б/ паралельна педагогічна дія;
- в/ натяк;
- г/ уявна байдужість;
- д/ іронія.

9. Для методу “вибуху” характерним є...

- а/ швидка і докорінна перебудова особистості;
- б/ вплив сильних, неочікуваних обставин;
- в/ створення нових обставин;
- г/ поява нових, перспективних інтересів.

3.2.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п’ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати сутність педагогічних понять “засоби виховання”, “методи виховання”, “прийоми виховання”.
2. Аналізувати педагогічну літературу, різні підходи до проблеми класифікації методів та засобів виховання.
3. Оцінювати результати застосування різноманітних методів виховання у конкретних педагогічних ситуаціях.
4. Аналізувати ефективність застосування методів виховання у педагогічному процесі залежно від вікових особливостей учнів.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Моделювати застосування системи методів та засобів виховання у педагогічному процесі.
2. Формулювати мету виховання і відбирати методи, що сприяють її досягненню.
3. Проектувати методи виховання відповідно до програми розвитку учнівського колективу і особистості кожного вихованця.

4. Передбачати наслідки застосування системи методів виховання у власній виховній діяльності.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Відбирати методи і прийоми педагогічної взаємодії відповідно до індивідуальних та вікових особливостей кожного учня.
2. Знаходити оптимальні засоби, методи виховання для ефективного вирішення педагогічної ситуації у навчально-виховному процесі.
3. Виділяти головні методи виховання на кожному етапі виховної діяльності.
4. Конструювати виховуючі ситуації у педагогічному процесі.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доцільні стосунки з учнями різного віку у педагогічному процесі за допомогою відповідних методів виховання.
2. Стимулювати або гальмувати дії учнів залежно від конкретних умов, спираючись на систему різноманітних методів, прийомів виховання.
3. Орієнтуватися у педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні способи, методи, прийоми їх розв'язування.
4. Управляти власними емоціями, поведінкою в процесі взаємодії з учнями.
5. Зберігати почуття гумору в різних педагогічних ситуаціях.
6. Стимулювати й розвивати в учнів інтерес до саморозвитку, самовиховання за допомогою системи методів виховання.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Застосовувати методи виховання, що сприяють згуртовуванню учнівського колективу.
2. Створювати сприятливі умови для розвитку особистості кожного учня, використовуючи систему методів і засобів виховання.
3. Вдосконалювати власну методичну майстерність у виховному процесі.
4. Вчити учнів оволодівати методами та засобами самовиховання.

3.2.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

У процесі засвоєння даної теми майбутні вчителі розвивають такі риси: педагогічну спрямованість, інтерес до виховної діяльності, потребу виховувати і вчити вихованців, цілеспрямованість, здатність прогнозувати, регулювати, організовувати виховний процес, педагогічне мислення, винахідливість, гнучкість мислення, уважність, спостережливість та ін.

3.3. ОРГАНІЗАЦІЙНО - ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

Мета: ознайомити студентів із значенням інституту класного керівництва у сучасних умовах; сприяти осмисленню ними завдань, функцій, провідних напрямів роботи класного керівника, основних вимог до його особистості та діяльності; стимулювати розвиток педагогічних умінь у майбутніх вчителів, зокрема умінь аналізувати, моделювати, конструювати, регулювати, організовувати виховний процес.

Обладнання: логічна опорна схема заняття, матеріали про передовий досвід роботи класного керівника.

Ключові поняття: класний керівник; професіограма особистості та діяльності класного керівника; функції та обов'язки; зміст та форми виховної роботи; методичне об'єднання класних керівників.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. З історії питання.
2. Роль інституту класного керівництва в сучасних умовах.
3. Професіограма особистості і діяльності класного керівника.
4. Основні завдання та функціональні обов'язки класного керівника.
5. Зміст і форми виховної роботи класного керівника.
6. Завдання та зміст роботи методоб'єднань класних керівників.

II. Практична частина:

1. Виконання студентами практичних завдань.
2. За допомогою практичних та тестових завдань перевірити рівень засвоєння студентами основних понять теми.

III. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Болдирев М.І. Класний керівник. – К., 1982.
2. Болдырев Н.И. Методика работы классного руководителя. – М., 1984. – Гл. 1.
3. Державна національна програма “Освіта: Україна ХХІ століття”. – К.: Райдуга, 1994.
4. Дружинин И.А. Заботы и радости классного руководителя. – М., 1982.
5. Жерносек І.П. Організація методичної роботи в школі. – К.: ІСДО, 1995. – 107 с.
6. Закон України "Про освіту" //Освіта, 1991.- 25 червня.- С.1-3.
7. Иванов И.П. Педагогика коллективных творческих дел: Пособие для учителя. – К.: Освіта, 1991.
8. Класному руководителю: Учеб.- метод. пособие /Под ред. М.И.Рожкова. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1999.– 280с.
9. Макаренко А.С. Методика организации воспитательного процесса. – Пед. соч. в 8 т. – Т. 1. – С. 291-292.

- 10.Методика воспитательной работы: Учеб. пособие для студентов пед. институтов /Ю.К.Азаров, Л.М.Белозерцев и др. /Под ред. Л.И.Рувинского. – М.: Просвещение, 1989.
- 11.Основи національного виховання /За ред. В.Г.Кузя.- К.,1993.
- 12.Основні напрямки діяльності класного керівника //Інформаційний збірник МО України. - К., 1992. - №23. - С.10-18.
- 13.Педагогика /Под ред. Ю.К. Бабанского. – М., 1988.
- 14.Педагогіка /За ред. М.Д.Ярмаченка. – К.,1986.
- 15.Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: В 2кн. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999.- Кн.2: Процесс воспитания. - 256с.
- 16.Харламов И.Ф. Педагогика: Учеб. пособ. – М.: Гардарики, 1999. - 519с.
- 17.Чесных Ю.Н. Открыть человека. – М., 1991.
- 18.Щуркова Н.Е. Вы стали классным руководителем. – М., 1986.

3.9.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Інститут педагогів-вихователів почав найбільш інтенсивно формуватися в минулому столітті, коли відповідно до Статуту 1871 року в навчальних закладах поряд із посадою вчителя-предметника з'явилися нові посади: у чоловічих гімназіях - посади класних наставників та їх помічників, у жіночих - класні дами і класні наглядачі. Обов'язки класних наставників були досить широкими. Вони призначалися для підтримки порядку на уроках, контролю за відвідуванням, наявністю навчальних посібників, веденням шкільної документації, здійснення загального контролю і нагляду за поведінкою і учінням гімназистів і гімназисток, в тому числі, і за їх благонадійністю. Класний наставник повинен був виховувати в учнів почуття поваги до закону та відданість государю й Вітчизні. Контролюючи проведення дозвілля учня, класний керівник не був його організатором і учасником.

Після жовтневого перевороту 1917 року ці посади було ліквідовано. Вважалося, що функції наглядача не потрібні новій школі. Однак, у міру розвитку шкільництва, розширення кола обов'язків і функцій учителів виникла потреба у введенні додаткової посади. Тому через деякий час окремих вчителів стали призначати керівниками класу, котрих стали називати груповодами або класоводами. Груповоди і вони ж вихователі класів, в основному здійснювали контроль за відвідуванням та успішністю учнів, виконували господарські обов'язки. По суті, класний наставник виховною роботою не займався.

В 1923 році класне наставництво було офіційно ліквідовано й зроблено акцент на учнівське самоврядування. Однак недостатність досвіду організаторської діяльності дітей, переоцінка їх можливостей і недооцінка ролі вчителя в становленні учнівського самоврядування призвели до того, що бажаного результату не було досягнуто.

У 30-ті роки, після запровадження класно-урочної системи, у школах створено інститут груповодів, який з 1934 року переіменували на інститут класних керівників. Поступово почала розвиватися і позакласна робота з учнями. Змінювалися і ускладнювалися функції вчителів-вихователів, які закріплювалися за класами.

У 1960 році було прийнято “Положення про класного керівника восьмирічної і середньої загальноосвітньої школи”. В 1975 році затверджено методичний лист "Про роботу класного керівника", а в 1986 році прийнято “Положення про класного керівника СПТУ”. Специфіка його роботи полягала в тому, що він здійснював виховання не тільки разом з викладачами загальноосвітніх і спеціальних дисциплін, а й головним чином, в єдності з майстром виробничого навчання. Майстер виробничого навчання є найперший помічник класного керівника СПТУ, по-перше, тому, що він працює з закріпленою групою протягом усіх років навчання; по-друге, на його долю припадає більше 40 відсотків загального навчального часу; по-третє, майстер виробничого навчання у своїй щоденній праці управляє життєдіяльністю колективу учнів.

Слід зазначити, що в 30-80 роки в загальноосвітній та професійній школі виховний процес набув значного ідеологічного спрямування. Виховна діяльність також мала здійснюватися у межах вимог певних партійних настанов і відповідно до певних політичних гасел. Характерними рисами виховного процесу того часу були: декларативність, формалізм, авторитарність, обмеженість пошуку, творчості учителя, стандартизація засобів, форм та методів виховної роботи.

Нині інститут класного керівництва і виховання в школі зазнав відчутних змін, оскільки надто ускладнилися і значно змінилися умови виховного процесу в середніх навчальних закладах, а звідси - й ускладнилися умови розвитку і становлення особистості учня.

Усунення уніфікованої одноманітної системи освіти призвело до становлення на рівноправній основі незалежних альтернативних навчальних структур. Внаслідок цих змін поряд з традиційними загальноосвітніми і професійними школами утворилися різні типи середніх навчальних закладів, серед них: ліцеї, гімназії, колегіуми, школи - комплекси, спеціальні заклади для обдарованих дітей, приватні школи.

Відповідно переглянуто цілі, зміст, засоби і форми роботи класного керівника. Зміна його позиції пов'язана із зміною позиції вихованця. Гуманістичний підхід відрізняється принципово іншим розумінням ролі молодій людини саме тим, що вона дійсно стає суб'єктом свого розвитку. А це означає, що інтересам, потребам, запитам вихованця надається першочергове значення у виховній роботі класного керівника. Мета виховання в загальному вигляді визначається необхідністю формування особистості, що володіє певною інформацією, засобами, методами, - це дає їй можливість приймати обґрунтовані рішення, свідомо будувати своє життя, на відміну від радянської людини, яка повністю покладалася на турботу КПРС і держави.

Перспективним уявляється такий підхід. Поліфункціональні обов'язки класного керівника можуть розглядатися як психолого-педагогічна допомога і підтримка учня в його саморозвитку, самовдосконаленні. Педагоги-вихователі орієнтуються не тільки на підготовку вихованця до майбутнього життя, але й на забезпечення повноцінного "проживання" кожного вікового періоду: дитинства, отрочтва, юнацтва відповідно до його індивідуальних особливостей.

У межах такого підходу класний керівник поєднує у своїй діяльності уміння педагога-психолога, а саме - учителя-предметника, соціального

педагога, практичного психолога і педагога, наставника і традиційного класного керівника.

Базовими поняттями, що описують кваліфікаційні вимоги до вихователя-психолога, є: педагогічна діагностика, проблема розвитку учнів головним чином через розв'язування педагогічних задач, засоби, методи і форми реалізації програми, оцінка результатів. Цими поняттями окреслюються головні функції і уміння класного керівника у виховній діяльності з учнями.

У різних типах середніх навчальних закладів видозмінюється і сама посада педагога-вихователя. Існують такі варіанти: в традиційних загальноосвітніх школах вчителі-предметники одночасно виконують функції класного керівника; в ліцєях, гімназіях вводиться спеціальна посада класного керівника або куратора, наставника, який займається суто виховною, дослідницькою роботою і має змогу більш глибоко вивчати, аналізувати вікові та індивідуальні особливості учнів у педагогічному процесі, спільно з ними організовувати виховну роботу, більше уваги приділяти роботі з батьками, тощо.

Згідно з існуючим “Положенням” **класний керівник** – це учитель, який здійснює навчально-виховну роботу в довіреному йому класі. Він найближчий і безпосередній вихователь і наставник учнів. Класний керівник організовує і спрямовує виховний процес у класі (групі), об'єднує виховні зусилля вчителів, батьків і громадськості, відповідає за організацію виховної роботи у своєму класі.

Класний керівник призначається директором школи з числа найкращих і авторитетних учителів, які мають найбільший досвід роботи, певні особистісні і професійні якості.

Система вимог, що їх ставить професія до людини, називається **професіограмою**. Професіограма класного керівника повинна включати в себе свого роду паспорт спеціаліста, його кваліфікаційну характеристику, тобто визначити обсяг і науково обґрунтоване співвідношення громадсько-політичних, соціальних і психолого-педагогічних знань, а також програму педагогічних та методичних умінь та навичок, необхідних класному керівникові.

В умовах модернізації системи освіти в Україні надзвичайно зростає потреба вдосконалення змісту, форм і методів виховання учнівської молоді. Значне місце у розв'язанні поставлених завдань відводиться класному керівникові, який, володіючи засобами народної педагогіки, відновивши і засвоївши кращі народні традиції, методи і прийоми виховання, навчившись поєднувати прогресивний досвід народу з педагогічною наукою, повинен шукати і знаходити шляхи вдосконалення виховного процесу. Серед основних суспільно-політичних і психолого-педагогічних якостей особистості класного керівника в першу чергу слід назвати такі якості як патріотизм, національна свідомість, громадянська і моральна зрілість, громадська активність. Ці якості особливо важливі для класного керівника, тому що він виховує не тільки словом, а й своїм особистим прикладом, своєю діяльністю і поведінкою. Велике значення для класного керівника мають і такі якості його особистості, як захопленість професією вихователя, любов до дітей, гуманізм, висока відповідальність, вимогливість до себе і своїх учнів.

Класному керівникові як членові педагогічного колективу необхідні і такі властивості як комунікабельність, доброзичливість, ввічливість у спілкуванні, психологічна сумісність з іншими членами педагогічного колективу. Він повинен вміти встановлювати доцільні ділові контакти з адміністрацією, з батьками і громадськістю.

Успіх роботи класного керівника значною мірою залежить від його інформаційних вмінь і навичок. Особливо важливо вміти яскраво, виразно, логічно викладати свої думки, вміти прихилити до себе, забезпечити високий емоційний настрій класу.

До основних якостей, необхідних класному керівникові, слід віднести тактовність, справедливість, витриманість, самовладнання, спостережливість, відвертість, твердість і послідовність в словах і діях, винахідливість, акуратність.

Класне керівництво передбачає сформованість глибоких і різнобічних психолого-педагогічних знань, зокрема із загальної, педагогічної, соціальної і виховної психології, теорії та методики виховного процесу, історії педагогіки, етнопедагогіки.

Професіограма класного керівника включає в себе і певні психолого-педагогічні уміння: аналітичні (гностичні), проєктувальні, конструктивні, організаторські, комунікативні.

Аналітичні (гностичні) уміння - це уміння аналізувати психолого-педагогічну літературу, в тому числі і різні виховні системи, рівень розвитку і вихованості учнів; аналізувати умови за якими здійснюється процес виховання і завдання, що стоять перед педагогами; аналізувати і оцінювати власну виховну діяльність.

Проєктувальні уміння - це уміння прогнозувати, передбачати розвиток особистості кожного вихованця і групи в цілому; моделювати цілі, завдання, зміст, засоби виховного процесу у відповідності до вікових і індивідуальних особливостей учнів; прогнозувати власну систему педагогічної діяльності.

Конструктивні уміння - це уміння планувати спільно з учнями виховну роботу; відбирати її доцільні форми і методи; передбачати утруднення у виховному процесі з учнями, конструювати новітні засоби й прийоми виховної взаємодії з вихованцями.

Комунікативні уміння - це уміння будувати доцільні стосунки з учнями, батьками, колегами; створювати сприятливе виховне середовище для розвитку інтересів, здібностей, нахилів учнів; регулювати міжособистісні стосунки в класі, групі; вміло орієнтуватися у педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні способи їх розв'язання, управляти власними емоціями, поведінкою.

Організаторські уміння - це уміння стимулювати розвиток колективу учнів і кожного з вихованців, їх активності, ініціативи; спільно з учнями організовувати їх щоденну життєдіяльність, наповнюючи її цікавими творчими справами; сприяти накопиченню в учнів соціального досвіду, позитивних якостей, організовувати свою діяльність і час у процесі виховної роботи з учнями.

Творчий класний керівник постійно працює над собою, займається своєю самоосвітою, самовихованням, що дозволяє набувати високого професійного рівня.

Зміст діяльності класного керівника визначається його функціями.

Функції класного керівника:

Виховна - формування національної свідомості, любові до Батьківщини, турбота про різнобічний розвиток особистості учня, формування світогляду, моральних переконань, розвиток пізнавальних інтересів, естетичних почуттів, сприяння в усвідомленні праці як обов'язку, турбота про здоров'я та фізичний розвиток, профорієнтація.

Виховна функція розглядається також як психолого-педагогічна допомога і підтримка учня в його саморозвитку. що передбачає гармонізацію зовнішнього відносно учня впливу вчителя і внутрішньої активності школярів.

Організаторська - організація і здійснення позакласної та позашкільної роботи спільно з учнями, створення сприятливих умов для розвитку кожної особистості, стимулювання самодіяльності, самоврядування, відповідальності, самостійності і активності учнів.

Інформаційно-методична - надання практичної і методичної допомоги учням, активу класу у засвоєнні ними засобів аналітичної, комунікативної і організаторської діяльності; батькам, представникам громадських об'єднань у педагогічній самоосвіті та самовдосконаленні.

Дослідницька функція - спостереження за діяльністю учнів, діагностика і прогнозування їх розвитку, складання психолого-педагогічних характеристик і програм випереджувального розвитку.

Соціальна функція - вивчення вихователем об'єктивних і суб'єктивних чинників, які впливають на формування та розвиток особистості і виявлення найбільш сприятливих з них, що нейтралізують небажаний вплив; аналіз умов засвоєння молодого людиною ціннісно-нормативної системи суспільства; вироблення навичок соціальної поведінки, спрямованих на їх успішне включення в структуру сучасного життя.

Координаційна - узгодження спільних зусиль та вимог вчителів предметників, батьків, громадських організацій, трудових колективів, позашкільних закладів у роботі з класом; робота згідно навчально-виховних планів школи, класу, громадських об'єднань.

В організаційно- педагогічній роботі класного керівника можна виділити такі **напрямки**:

- робота з класом;
- індивідуальна робота з учнями;
- з вчителями-предметниками;
- з батьками і громадськістю.

Координації педагогічної діяльності допомагає робота класного керівника з класним журналом і щоденниками учнів. У класних журналах вчителі систематично відображають проходження тем, послідовність і обсяг програмного матеріалу, види навчальної роботи, а також якісну характеристику процесу засвоєння учнями знань та умінь. Систематичне знайомство з цими даними дає можливість класному керівнику оперативно і гнучко коректувати діяльність усіх учасників навчально-виховного процесу.

Класний керівник щотижнево перевіряє щоденники учнів та інформує батьків про хід навчальної роботи їхніх дітей.

Характеризуючи основні напрямки роботи, слід назвати завдання, які має вирішувати класний керівник, а також форми і методи, за допомогою яких вони можуть бути реалізовані.

1. У роботі з учнями:

- вивчення школярів за допомогою методів педагогічного дослідження (діагностика рівня розвитку колективу класу і кожного учня);
- виховання національної свідомості (дотримування народних звичаїв, обрядів, традицій, свят; пропаганда національної культури, історії);
- організація і розвиток колективу (форми і методи колективної творчої діяльності);
- розвиток пізнавальних інтересів та здібностей (залучення учнів до роботи факультативів, гуртків, клубів, організації колективних творчих справ);
- виховання відповідального ставлення до навчання (педагогічні вимоги, методи стимулювання);
- підвищення загального рівня культури (особистий приклад, бесіди, лекції, форми і методи колективної творчої діяльності);
- турбота про здоров'я (медогляди, туристичні походи, залучення до занять фізичною культурою та спортом);
- прищеплення любові до праці (участь у суботниках, робота в таборах праці і відпочинку, організація трудових КТС).

2. У роботі з вчителями-предметниками:

- домагатися єдності педагогічних вимог і впливів (методичні об'єднання, педагогічні консіліуми);
- здійснення тісного співробітництва з вчителями-предметниками класу з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу (відвідування уроків, бесіди, круглі столи, методичні об'єднання).

3. У роботі з батьками та громадськістю:

- вивчати умови проживання та виховання дітей у сім'ї (відвідування сім'ї, бесіди з батьками, анкетування);
- домагатися єдності вимог, допомогти батькам в організації ефективного сімейного виховання (батьківські збори, лекції, консультації, бесіди з батьками), спонукати батьків до виховної роботи у класі;
- залучати громадські організації та трудові колективи до виховної роботи в класі та сім'ї (батьківські комітети, шефство, гуртки, клуби, проведення спільних виховних заходів).

В організаторській діяльності перед класним керівником стоїть завдання не тільки самому володіти організаторськими вміннями, але і навчати учнів основам організаторської діяльності, стимулювати їх активність, ініціативу і самоврядування. У процесі такого навчання вдосконалюється сама організаторська діяльність, здійснюється виховання школярів-лідерів, розвиваються їх організаторські здібності.

Дружні бесіди, диференційований індивідуальний підхід, залучення школярів до розв'язання актуальних питань життя школи, підтримка учнівської завзятості і самостійності, довіра, толерантне ставлення до проблем учнів, копітка робота з кожним учнем - такі основні ознаки тактики організаторської роботи класного керівника.

В організаторській діяльності класного керівника можна виділити такі **етапи**:

- усвідомлення організаторської задачі;
- підбір молодших організаторів і виконавців;
- ознайомлення їх з поставленою задачею, прийняття колективного рішення;
- визначення матеріальних засобів, просторових і часових умов;
- планування на основі об'єктивних даних;
- розподіл обов'язків, визначення форми організації;
- внутрішня координація і взаємозв'язок. забезпечення зовнішніх зв'язків, постійний контроль;
- аналіз ефективності процесу виконання задачі;
- корекція під час виконання справи;
- підведення підсумків;
- підсумковий аналіз виконання задачі і оцінка діяльності.

Реалізуючи свої функції, класний керівник здійснює вибір форм роботи з дітьми. **Форми роботи** з дітьми можна розрізняти за видами діяльності – навчальна, трудова, спортивна, художня; за способом впливу педагога – безпосередня й опосередкована; за часом проведення – короточасні (від кількох хвилин до кількох годин), тривалі (від кількох днів до кількох тижнів), традиційні (які регулярно повторюються); за кількістю учасників – індивідуальні, групові, масові. Форми також можна класифікувати за суб'єктом організації:

- організаторами дітей виступають дорослі (класний керівник, педагоги, батьки тощо);
- діяльність організується на основі свівробітництва;
- ініціатива та її реалізація належить дітям.

За результатом усі форми можна поділити на такі групи:

- результат – інформаційний обмін;
- результат – прийняття загального рішення (думки);
- результат – суспільно значимий продукт.

Широкий спектр форм ставить класного керівника перед проблемою вибору. При цьому слід керуватися наступними положеннями:

1. Врахувати виховні задачі, передбачені на певний період роботи; кожна форма має сприяти їх розв'язанню.
2. На основі завдань визначити зміст роботи, основні види діяльності , до яких необхідно залучити дітей.
3. Скласти набір можливих способів реалізації завдання.
4. Організувати колективний пошук форм на основі колективного цілепокладання.
5. У процесі колективного пошуку забезпечити відповідність змісту й форми виховної роботи.

У середніх навчальних закладах діють **методичні об'єднання класних керівників**. Їх мета - сприяти самоосвітній, самовиховній роботі педагогів, ефективності виховної діяльності. Методичне об'єднання - одна з організаційних форм колективної методичної роботи в системі підвищення кваліфікації вчителів. Методичне об'єднання знайомить класних керівників з

досягненнями психолого-педагогічної науки, допомагає в обміні досвідом виховної роботи, узагальненню та розповсюдженню найбільш ефективних засобів, форм та методів у сфері виховання.

3.3.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Педагогічні задачі

Задача №1

Розкрийте педагогічний зміст кожного вислову. Про які якості особистості вихователя в них йдеться: «Вихователь, що стоїть на рівні сучасного виховання, відчуває себе живим, діяльним членом великого організму, який бореться з вадами людства, посередником між усім, що було високого в історії людства і новим поколінням» (К.Д. Ушинський).

«Для того, щоб виховання було успішним, необхідно щоб люди, які виховують, не переставали виховувати себе» (Л.М. Толстой).

Задача №2

Виберіть найбільш доцільний, на ваш погляд, вихід із педагогічної ситуації. Відповідь обґрунтуйте:

Оксана, учениця XI класу, в кінці навчального року отримала з алгебри три двійки підряд. Вчитель алгебри і він же класний керівник, вирішив відвідати Оксану вдома. Коли він прийшов, то застав гостей, у Оксаниної мами був день народження. Можливі варіанти дій вчителя:

- вчитель вибачається, говорить, що прийде наступного разу;
- вчитель вибачається, що зайшов невчасно, говорить, що хотів би обговорити з Оксаною план підготовки до випускного вечора, але зайде наступного разу;
- вчитель вибачається, відзиває Оксану в сторону, мотивуючи тим, що у нього дуже термінова справа до учениці і він зайшов на хвилинку;
- вчитель вибачається перед гостями, відзиває в сторону когось з батьків і говорить про неуспішність доньки;
- вчитель: “Дуже добре, що і Оксана вдома, і тато, і мама, і знайомі. Можливо ви всі разом на неї вплинете і їй стане соромно, що вона собі думає – кінець навчального року, випускний клас, а вона має низьку успішність з багатьох предметів...”.

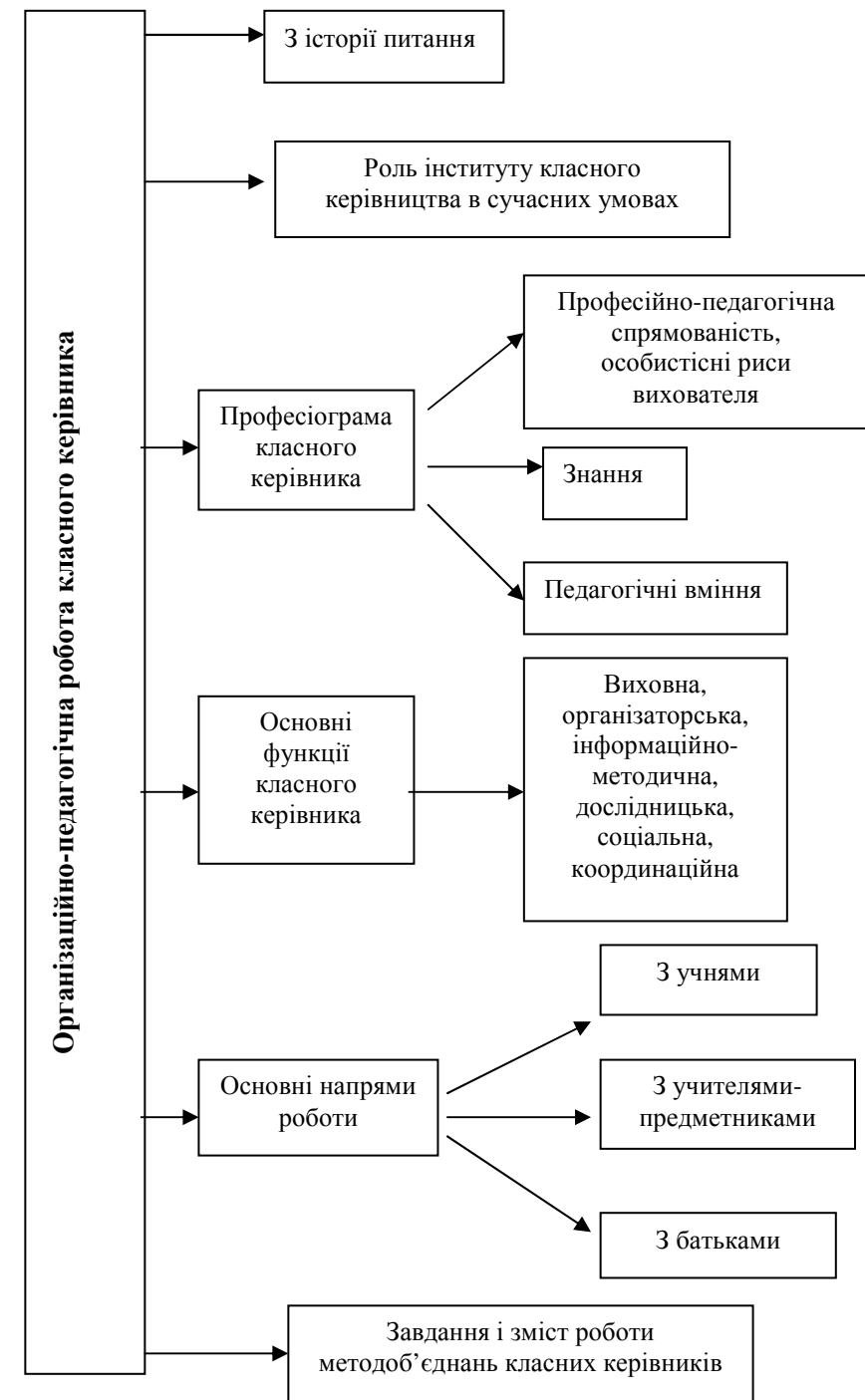
Задача №3

У X класі більшість учнів негативно ставляться до виховних заходів, які проводить класний керівник у класі і не відвідують їх.

Про що свідчить даний факт? Які можливі помилки в конструюванні і проектуванні виховного процесу допущені класним керівником? Висловіть педагогічно обґрунтовані пропозиції щодо планування та організації виховних заходів, які б стимулювали активність учнів.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

Задача №4

На уроці української літератури в XI класі під час обговорення однієї з проблем, учитель (він же класний керівник) торкнувся питання вибору учнями майбутньої професії, підкресливши, що її треба обирати за покликанням. На це один з учнів відповів, що за сучасних умов слід обирати таку професію, яка може забезпечити, матеріально. Частина учнів підтримала свого товариша.

Які методи виховання слід використати, щоб переконати учнів щодо вибору професії відповідно покликання? Які чинники впливають на вибір професії старшокласниками?

Задача №5

До класного керівника 6 класу звернулася молода вчителька математики зі скаргою, що учні байдуже ставляться до її предмету, не проявляють старанності.

Висловіть педагогічно обґрунтовані рекомендації класному керівнику у даній ситуації.

Задача №6

Класний керівник 7 класу, якого дуже поважали учні, за сімейними обставинами переїзав в інше місто. Клас вважався дружним, згуртованим. Керівництво школи призначило нового класного керівника, якому відразу важко було знайти спільну мову з учнями. І якось на виховній годині вчитель сказав учням, що вони не такі вже хороші, як про них склалася думка.

Спроектуйте можливі подальші стосунки вчителя з класом. Як, на вашу думку, слід діяти в даній ситуації, враховуючи рекомендації педагогічної науки?

Задача №7

Батьки Ігоря К., 14 років, звернулися до його класного керівника з проханням допомогти у вирішенні проблем, які виникли у вихованні сина. У бесіді з матір'ю з'ясувалося, що Ігор – єдина дитина в сім'ї. Батько постійно зайнятий на керівній роботі. Мати не працює з того часу, як вийшла заміж; за її словами, вона цілком присвятила себе вихованню сина. Не зважаючи на це у батьків склалися негативні стосунки з сином. Підліток прагнув до самостійності й незалежності, почав товаришувати з дорослими хлопцями. Через деякий час взяв участь у пограбуванні кіоску; була порушена кримінальна справа. Мати пояснює цей випадок "шкідливим впливом вулиці", вона не розуміє такої поведінки Ігоря, адже за її словами, у сина є все, чого він тільки не забажає, оскільки сім'я добре матеріально забезпечена.

У чому причина девіантної поведінки Ігоря? Які педагогічні рекомендації може надати класний керівник батькам, щоб покращити виховну ситуацію в сім'ї.

Завдання для самостійної роботи

1. Вивчити рекомендовану літературу згідно з планом.
2. Скласти орієнтовну професіограму класного керівника.
3. Підготувати індивідуальні завдання з історії виникнення інституту класного керівництва.

3.3.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1. Яка роль і функції класного керівника?
2. Розкрийте зміст професіограми вчителя-вихователя.
3. Які основні напрями роботи класного керівника?
- 4 В чому полягає робота класного керівника з класом та індивідуальна робота з учнями?
5. Робота класного керівника з учителями-предметниками.
6. Робота класного керівника з батьками учнів та громадськістю.
- 7 Яка роль класного керівника у вихованні на народних традиціях, в формуванні національної свідомості учнів?
8. Які форми організації роботи з дітьми ви знаєте?
9. В чому полягає зміст роботи методичного об'єднання класних керівників?

Тестові завдання для перевірки знань студентів

(вибрати правильну відповідь)

1. *Класний керівник – це:*
  - а/ керівник класного колективу;
  - б/ вчитель, що здійснює навчально-виховну роботу у ввіреному йому класі;
  - в/ посередник між класом і адміністрацією.
2. *Інформаційно-методична функція класного керівника полягає в:*
  - а/ наданні практичної і методичної допомоги учням, активу класу, батькам, громадським об'єднанням в організації та здійсненні виховного процесу;
  - б/ розробці методики проведення позакласних заходів, що проводяться у ввіреному йому класі;
  - в/ методичному керівництві класом.
3. *Координаційна функція класного керівника полягає в:*
  - а/ безпосередньому керівництві класом;
  - б/ зв'язку з керівництвом школи, веденні шкільної документації;
  - в/ безпосередньому керівництві класом, зв'язку з керівництвом школи, вчителями, веденні шкільної документації.
4. *Професіограма вчителя – це:*
  - а/ набір якостей необхідних вчителю;
  - б/ система вимог,що ставить професія вчителя до людини;
  - в/ якості, за браком яких людина не може бути вчителем.
5. *Методичне об'єднання класних керівників:*
  - а/ одна із організаційних форм колективної методичної роботи в системі підвищення кваліфікації вчителів – класних керівників;
  - б/ об'єднання класних керівників для розробки єдиних методичних рекомендацій здійснення навчально-виховної роботи в класі;
  - в/ форма роботи, під час якої класні керівники діляться досвідом роботи у ввіреному класі.

3.3.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка розвитку вмінь студентів здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати психолого-педагогічну літературу з питань теорії та методики виховання.
2. Формулювати цілі виховної роботи і висувати конкретні педагогічні завдання.
3. Аналізувати результати виховної роботи.
4. Аналізувати діяльність інших педагогів, творчо використовувати їх досвід
5. Аналізувати індивідуально-вікові особливості учнів.
6. Спіратися в роботі на сильні риси своєї особистості
7. Перебудовувати свою діяльність згідно з новими вимогами.
8. Скласти ґрунтовні психолого-педагогічні характеристики всього класу і учня.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Скласти разом з учнями перспективний план виховної роботи.
2. Виділяти основні виховні завдання на наступний період виховної роботи.
3. Проектувати розвиток колективу і особистості кожного учня.
4. Співвідносити план виховної роботи в класі із загальношкільним планом.
5. Прогнозувати результати виховної роботи.
6. Допомогати активу в складанні плану роботи.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Співвідносити форми виховної роботи з завданнями, які стоять перед класом.
2. Вибирати раціональну структуру виховного заходу, визначати методику його проведення.
3. Спільно з вихованцями визначати місце і зміст діяльності учнів у виховному заході.
4. Планувати форми і методи педагогічного керівництва в процесі підготовки і проведення виховного заходу.
5. Здійснювати професійну спрямованість виховних заходів і справ з урахуванням інтересів, нахилів учнів.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доброзичливі стосунки з учнями у процесі педагогічного спілкування.
2. Сприяти формуванню у учнів професійних намірів.
3. Регулювати взаємостосунки в класному колективі.
4. Встановлювати контакти й будувати доцільні взаємовідносини з колегами.
5. Встановлювати контакти і будувати доброзичливі взаємостосунки з батьками учнів.
6. Керувати власними емоціями, поведінкою в процесі взаємодії з учнями.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Координувати різноманітні впливи на вихованців (засобів інформації, традицій, шефів, батьків і т.д.)
2. Створювати умови для розвитку інтересів і нахилів учнів.
3. Сприяти згуртуванню колективу класу.
4. Сприяти організації роботи учнів у гуртках і клубах за інтересами.
5. Розвивати ініціативу і самодіяльність учнів.
6. Організовувати свою діяльність і час.

3.3.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Дане заняття сприяє формуванню комплексу властивостей вчителя-вихователя, серед них: громадська і моральна зрілість, захопленість професією вихователя, любов до дітей, гуманізм, відповідальність, доброзичливість, чуйність, товариськість, педагогічні здібності, винахідливість, творчість, ініціативність, активність тощо.

3.4. ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА В РОБОТІ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

Мета: забезпечити оволодіння студентами методами педагогічної діагностики, сформувані гностичні вміння.

Обладнання: таблиці, посібники, схеми, кодоскоп.

Ключові поняття теми: педагогічна діагностика, функції і методи діагностики.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Значення, завдання діагностики в педагогічній діяльності.
2. Предмет, сутність, зміст педагогічної діагностики.
3. Вимоги до педагогічної діагностики.
4. Педагогічна діагностика в роботі класного керівника:
  - а) функції, типи діагностики в роботі класного керівника;
  - б) завдання діагностики;
  - в) класифікація та характеристика методів вивчення особистості та учнівських колективів;
  - г) програма вивчення школяра;
  - д) програма вивчення класного колективу;
  - е) методика вивчення індивідуальних особливостей школяра;
  - ж) методика вивчення сім'ї.
5. Аналіз виховної діяльності класного керівника.

II. Виконання практичних завдань.

1. Вправи для формування гностичних вмінь.
2. Тести.

III. Розв'язування педагогічних задач.

Питання та завдання для самостійного осмислення і опрацювання

1. Діагностика мотивації успішності учнів.
2. Порівняльний аналіз різних методів виміру успішності учнів.

Завдання по вивченню першоджерел

Законспектувати: К.Ингенкамп. Педагогическая диагностика. - М.: Педагогика, 1991. – Гл.ІІІ.

Рекомендована література

1. Болдирев М.І. Класний керівник. – К., 1982. – С. 83-107, 238-241.
2. Введение в специальность. - М., 1987. – Гл.Х.
3. Вицлак Г. Оценка поведения и характеристика учащегося. - М., 1986.
4. Войтко В.И., Гильбух Ю.З. Школьная психодиагностика: достижения и перспективы. - К., 1980.
5. Зверева І.Д., Коваль Л.Т., Фролов П.Д. Діагностика моральної вихованості школярів. – К., 1995.
6. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика. – М.: Педагогика, 1991. –Гл. І, ІІ, ІІІ.

7. Ковальов А.Г. Диагностика способностей в практике работы учителя //Склонности и способности. – Л., 1962. – С.50 – 69.
8. Концепція 12-річної загальної середньої освіти (проект): Додаток 1 до рішення колегії Міносвіти і науки України від 17.08 2000.
9. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка. – К.: Ескоб, 1999. – С.167-178.
10. Мнацакян Л.И. Личность и оценочные способности старшеклассников. - М.: Просвещение, 1991. – Гл. I, III.
11. Монахов Н.И.. Изучение эффективности воспитания: теория и методика. - М.: 1981. – Гл. III.
12. Національна доктрина розвитку освіти в Україні у ХХІ столітті (проект). - К.: Шкільний світ., 2001.
13. Педагогическая диагностика в школе. - Минск, 1987. – Гл. I, III, V-VII.
14. Пидласый И.П. Педагогика. – М.: ВЛАДОС, 1999.
15. Рудницька О.П. Болгарський А.Г. Свистельникова Т.Ю. Основи педагогічних досліджень. – К., 1998. – С. 57-60.
16. Фіцула М.М. Педагогіка. – К: ВЦ Академія, 2000. – С.31-44.
17. Фридман Л.М., Каплунович И.Я., Пушкина Т.А. Изучение личности учащегося и ученических коллективов. - М., 1988. – ч. II.
18. Шилова М.И. Изучение воспитания школьников. - М.: Педагогика, 1982.

3.4.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Педагогічна діагностика є складовою педагогічної діяльності. По суті педагогічна діагностика нараховує стільки ж років, скільки і педагогічна діяльність. На сьогодні та на перспективу роль та значення діагностики у педагогічній діяльності зростає, оскільки моделі навчально-виховного процесу у 12-річній загальноосвітній школі будуються на основі багатокомпонентного, варіативного змісту освіти, застосування особистісно орієнтованих педагогічних систем.

Особистісно зорієнтована система шкільної освіти вимагає психологізації навчально-виховного процесу, опори на надійну діагностичну основу. Сучасна школа має використовувати діагностику не селективну, а стимулюючу, супровідну, яка є підґрунтям для прийняття і реалізації педагогічно доцільних рішень.

Педагогічна діагностика спрямована на детальну категоризацію окремого випадку і є необхідною для прийняття конкретного рішення, цим вона відрізняється від наукового дослідження, що має на меті відкриття загальних взаємозв'язків і закономірностей.

Педагогічна діагностика може виконувати тільки підпорядковану функцію у системі виховання та навчання.

Педагогічна діагностика слугує покращенню навчально-виховного процесу і є невід'ємною часткою кожного планомірного процесу. Вона має орієнтуватися на цілі, що поставлені державою та суспільством перед загальноосвітньою школою. Тому домінантною стає підготовка вчителя-вихователя, який спроможний вийти за межі власного предмета, здійснювати міждисциплінарні зв'язки, усвідомлювати фахові знання в системі культури, володіти методами педагогічної діагностики, вміти на цій основі організовувати навчально-виховний процес як соціальну взаємодію,

залучаючи особистісні ресурси учнів для розв'язання завдань життєтворчості

Педагогічна діагностика забезпечує науковий підхід до організації навчально-виховного процесу, оптимальний вибір мети, завдань, планування, знання школяра у всіх відношеннях. Вона є елементом педагогічної культури і підвищує ефективність навчально-виховного процесу.

Педагогічна діагностика в школі має розв'язати такі задачі:

- визначити виховний потенціал педагогічного колективу (завдання адміністрації);
- виявити позитивні та негативні впливи у мікрорайоні школи і на цій основі прийняти заходи, щодо поліпшення виховної роботи (завдання заступника директора з виховної роботи);
- встановити реальні умови формування особистості і колективу в школі для різних категорій школярів: педагогічно-занедбаних, невстигаючих, обдарованих (завдання класного керівника);
- виробити єдині педагогічні позиції, підвищити ефективність виховних впливів на основі об'єктивного уявлення про дітей даного класу (завдання класного керівника й батьківського комітету);
- сприяти розвитку самосвідомості та особистої відповідальності вихователів і вихованців (завдання класного керівника);
- забезпечити індивідуалізацію та диференціацію у вихованні кожної дитини; врахування рівня розвитку її нахилів, обдарованості, творчості (завдання класного керівника);
- виявити відносний рівень розвитку учнів та учнівських колективів (завдання класного керівника та практичного психолога);
- аналізувати зміни рівня розвитку учнів під впливом виховних заходів (завдання класного керівника);
- визначити потенційні можливості психічного розвитку школярів (завдання практичного психолога).

Отже, **сутність педагогічної діагностики** становить вивчення результативності навчально-виховного процесу на основі змін у рівні вихованості учнів і зростанні педагогічної майстерності вчителів. Сутність педагогічної діагностики визначає її предмет яким є: особистість школяра (об'єкт виховання); критерії його вихованості; умови виховання (можливості та специфіка функцій школи, сім'ї, класного колективу, самого учня); засоби, методи, форми взаємовпливу вихователів і вихованців (діяльність суб'єктів виховання).

Педагогічна діагностика в роботі класного керівника виконує: виховну, інформаційну, оцінну, формуючу, контрольну-коректуючу та прогностичну функції. Об'єктивна діагностика вихованості особистості ґрунтується на матеріалістичному розумінні зв'язків людини з оточуючим середовищем і комплексному аналізі її інтегративних якостей та діяльності. Тому до основних об'єктів та змісту педагогічної діагностики класного керівника можна включити:

- рівень вихованості та рівень сформованості інтегративних рис особистості (моральний, розумовий, естетичний та інший розвиток);
- поведінка і діяльність вихованців;
- виховний вплив у макро- і мікросередовищі;
- можливості та особливості сімейного, загально-шкільного та

класного колективів, їх педагогічна характеристика;

- зміст, ефективність та продуктивність педагогічної діяльності;
- контроль за впливом на учнів різних діагностичних методів.

Всі об'єкти педагогічної діагностики взаємопов'язані між собою, знаходяться у неперервному русі і розвитку. В діагностичній діяльності класного керівника можна виділити такі аспекти:

- ✓ порівняння (ступінь зрушення або змін);
- ✓ аналіз (виявлення причин змін, що відбулися);
- ✓ прогнозування (екстраполяція даних отриманих у результаті співставлень та аналізу поведінки учнів в інших ситуаціях);
- ✓ інтерпретація (процес, у ході якого інформація об'єднується залежно від її значення);
- ✓ доведення до відома учнів результатів діагностичної діяльності;
- ✓ вимірювання (ступінь вираженості певної властивості предмета).

Результати вимірювання мають відповідати таким вимогам: об'єктивність,, надійність, валідність.

Актуальні завдання загальноосвітньої школи: забезпечити саморозвиток, самоствердження, саморух особистості кожного учня. Реалізація особистісно-орієнтованого підходу у вивченні особистості учня та учнівських колективів передбачає врахування таких вимог, які зумовлені, з одного боку основними психолого-педагогічними принципами, а з другого – конкретними умовами навчально-виховного процесу, а саме:

- ◆ діагностика має бути націлена на виявлення особливостей процесу психічного розвитку кожного учня;

- ◆ оцінка результатів діагностики має проводитися не шляхом порівняння результатів з нормами або середніми величинами, а шляхом зіставлення їх з результатами попередніх діагностичних перевірок того ж учня з метою виявлення характеру й міри прогресивних змін та оцінки його зусиль у навчальній діяльності та самовихованні;

- ◆ дослідження процесу психічного розвитку слід здійснювати протягом усіх років навчання;

- ◆ діагностика має виявити не тільки актуальний рівень розвитку тієї чи іншої особистості, а проводитися з урахуванням зони найближчого розвитку (перспектив розвитку школяра, яких він може досягти при співробітництві з дорослими або самостійно);

- ◆ рівень розвитку школяра повинен бути описаний як змістова характеристика відповідної діяльності дитини, а процес розвитку – розглядатися як зміна якісних своєрідних етапів розвитку цієї діяльності;

- ◆ вивчення особистості учнів та їх колективів важливе не саме по собі. Воно завжди має бути спрямовано на розв'язання певної педагогічної задачі, що впливає з конкретних умов школи, класу, ситуації.

Наступна вимога стосується врахування такої якості особистості вчителя як *педагогічного оптимізму*. Суть його сформульована видатним психологом С.Л.Рубінштейном: "... Досягти успіхів у боротьбі з негативними та слабкими сторонами людини можливо, ...знайшовши його сильні сторони - ті сили, які при належному їх спрямуванні можуть бути обернені на добру мету... На них потрібно спиратися у боротьбі з недоліками людини. Вступаючи у боротьбу з недоліками людини потрібно шукати у ній

союзника”.

Психологічне вивчення особистості школярів та шкільних колективів має бути всебічним і охоплювати всі сфери психічного розвитку учня та динаміку розвитку колективу.

Вивчення індивідуальних рис особистості має здійснюватися з урахуванням вікових особливостей, зокрема, в експериментальні завдання повинні включатися вимоги до учнів кожної вікової групи у доступній формі.

Дослідження психічного розвитку, як правило, мають проводитися у природних умовах навчально-виховного процесу. Тільки в деяких випадках можна використовувати лабораторні методи психодіагностики.

Діагностика повинна охопити всіх учасників педагогічного процесу без винятку і проводитися систематично шляхом проведення діагностичних зрізів у запланованому терміні з кожному параметру психічного розвитку.

Вивчення учнів – це обов’язок вчителя, й особливо, класного керівника, який проводить діагностичні зрізи у заплановані терміни. Успіх виховної діяльності класного керівника багато в чому залежить від глибокого вивчення внутрішнього світу дітей, від розуміння мотивів їх поведінки. Класний керівник вивчає школярів не тільки на уроці, але й у процесі виховання: в позаурочний час, під час відвідування сім’ї учня, походів та екскурсій тощо. Перші кроки класного керівника після прийому класу пов’язані з вивченням учнів.

Досвід свідчить, що діагностика має прямий зв’язок з етапами керівництва розвитком колективу і особистості. Відповідно до цього в роботі класного керівника виявлено три типи діагностики: початкова, коректуюча (поточна), узагальнююча (підсумкова).

Початкова діагностика пов’язана з плануванням та керівництвом класних колективів. Виявлено три основних варіанти початкової діагностики: 1) - колектив сформований вперше і класний керівник не знайомий з учнями; 2) - колектив сформовано давно, але класний керівник вперше починає роботу з класом; 3) - класний керівник і колектив класу працювали разом кілька років. При першому варіанті початкова діагностика використовується для всебічного вивчення учнів. Другий варіант - класний керівник вивчає не тільки учнів, але й сам колектив, як складну динамічну систему. Третій варіант надає можливості класному керівникові провести вибіркову діагностику колективу і особистості. Вона є доповненням до інформації, яка була отримана раніше.

Поточна (коректуюча) діагностика проводиться у процесі організації діяльності учнівських колективів, орієнтує педагога на зміни, які відбуваються з учнями та учнівськими колективами. Одночасно оцінюється правильність раніше прийнятих рішень. Поточна діагностика виконує роль експрес-інформації і цим самим допомагає прийняти рішення щодо вдосконалення педагогічної діяльності.

Підсумковий діагноз дає можливість оцінити свою діяльність та накреслити перспективи виховної роботи.

Діагностика виконує роль каталізатора в організації та проведенні виховних заходів класного керівника. Безпосередньо виховні функції діагностики можна класифікувати як оцінну, інформаційну та формуючу.

У своїй роботі класний керівник використовує різні методи. Методи

вивчення особистості учня та учнівських колективів у педагогічній літературі класифікуються залежно:

- від характеру участі школярів у їх проведенні – на пасивні (спостереження, кількісний та якісний аналіз продуктів діяльності) та активні (анкетування, тестування, соціометричні виміри, проєктивні, апаратно-технічні методи);
- від характеру проведення – на одномоментні (анкетування) та довготривалі (цілеспрямоване спостереження, біографічний метод);
- від місця проведення – на шкільні (класні та позакласні) та лабораторні.

Деякі автори поділяють методи діагностики відповідно до конкретних завдань вивчення особистості учнів та учнівських колективів, що стоять перед учителем, на:

- неекспериментальні методи - спостереження, анкетування, бесіда, аналіз продуктів діяльності;
- діагностичні методи - тести, шкали (кількісні), педагогічний консіліум (якісні); змішані діагностичні методи;
- експериментальні - природний, моделюючий, лабораторний експеримент;
- формуючі методи (методи планомірного формування розумових дій).

Кожен класний керівник у процесі діагностики використовує програму вивчення школяра, що включає такі пункти: загальні відомості про учня (місце проживання, місце роботи батьків, склад сім'ї, культурний рівень, її матеріальна забезпеченість); суспільна діяльність батьків, режим та дозволи дитини, участь дитини у домашній праці, друзі та знайомі дитини поза школою; стан здоров'я учня (за даними лікаря школи); загальний розвиток школяра; участь у громадській діяльності; ставлення до навчання, розумової праці; ставлення до фізичної праці; рівень дисциплінованості; культура поведінки; професійні інтереси.

Вивчення учнівського колективу охоплює наступні аспекти: склад класу; згуртованість класу; організованість класу; громадська думка в класі; розвиток міжколективних стосунків у класі, взаємовідносин учнів з вчителем, поведінка їх у неорганізованому соціальному середовищі; актив класу; зв'язок класного колективу із загальношкільним, колективами інших класів.

На всіх етапах розвитку колективу, класний керівник проводить діагностику індивідуальних особливостей школярів та їх професійних намірів.

Психологи до індивідуальних особливостей особистості відносять: темперамент, емоційне відчуття зовнішнього впливу, характер, як сукупність особистих якостей, що визначають поведінку та їх здібності. Педагог вивчає ще рівень загального розвитку. Показником певного рівня розвитку особистості є моральна стійкість. У педагогічній літературі виділяють певні критерії моральної стійкості учнів:

- відповідність індивідуальної свідомості та самосвідомості еталонам та нормам поведінки, здатність розрізняти мотиви моральних, та неморальних вчинків;
- нетерпимість до антиморальних дій та вчинків;
- стійка моральна позиція у спілкуванні з людьми;

– вміння боротися зі злом у всіх його проявах.

Важливим виявом індивідуальності є здібності школяра. Вони пов'язані з вибором професії, і тому їх діагностика розкриває залежність інтересів учнів від їх індивідуальних особливостей. Пропонуємо одну з методик виявлення професійних інтересів учнів, яка вміщує наступні питання:

1. В якій сфері ти вважаєш за можливе використовувати свої здібності?
2. Твоє улюблене заняття у вільний час.
3. Кого з оточуючих людей ти вважаєш спеціалістом своєї справи.
4. Яка справа у тебе вдається найкраще?
5. Яка професія тобі подобається та чому?
6. Який вид діяльності приносить тобі найбільше задоволення.

Сім'ю як контактну групу слід оцінювати за критеріями, що характеризують моральну цілеспрямованість та педагогічну культуру батьків, підготовленість її членів до спільної діяльності, організованість та психологічну комунікативність.

Оцінці та аналізу мають піддаватися всі виховні заходи. Класний керівник може проаналізувати їх за такою схемою:

1. Актуальність.
2. Мета та зміст заходу.
3. Зв'язок змісту даного заходу з попередніми темами.
4. Відповідність змісту заходу формі його проведення.
5. Насиченість заходу інформацією та емоційними моментами.
6. Тривалість підготовчого періоду.
7. Культура проведення заходу: чіткість, послідовність запланованих подій.
8. Задоволеність школярів проведенням заходом.
9. Самооцінка класним керівником якості та результатів заходу.

Система роботи класного керівника піддається аналізу.

Об'єктом діагностики роботи класного керівника є: правильність та об'єктивність оцінки вихованості школярів; реалізація мети і завдань виховання; врахування актуальних напрямів формування особистості на даному етапі; врахування результатів виховання, тобто рівня вихованості учня та сформованості колективу; прогнозування розвитку колективу та особистості на основі педагогічної діагностики та поставлених педагогічних завдань; відбір змісту виховної роботи. Вміння поєднувати загальні, групові та індивідуальні форми роботи; формування єдиних педагогічних позицій та вимог, необхідних для спільної виховної роботи школи, сім'ї, громадськості; оцінка виховних заходів; контакт з батьками; самоконтроль класного керівника за результатами роботи.

Отже, педагогічна діагностика спрямована на підвищення ефективності виховної і навчальної діяльності учня та вдосконалення педагогічної майстерності вчителів, класних керівників.

Сучасна школа – це простір життя дитини; тут вона не готується до життя, а живе, і тому вся діяльність навчального закладу має вибудовуватися таким чином, щоб сприяти становленню особистості як творця, ґрунтуючись на ідеї самоцінності дитинства, діалогу, компетентного вибору особистого життєвого шляху. Зосередженість на потребах розвитку і виховання учнів передбачає пряму залежність проектування змісту і методичного забезпечення

від вікових та індивідуальних особливостей дітей. Основою всіх перетворень має бути реальне знання дитячих можливостей, прогнозування потреб найближчого розвитку особистості. Саме на цьому ґрунтується застосування особистісно орієнтованих технологій (Концепція 12-річної загальної освіти).

3.4.3. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Вправи по формуванню діагностичних вмінь

Студенти вивчають один одного, визначаючи рівень моральності, рівень пізнавальних можливостей, здібностей, естетичних якостей за методиками:

Методика № 1. Що таке добре і що таке погано?

Методика № 9. Закінчити речення.

Методика № 14. Самооцінка скромності.

Методика № 19. Ти громадянином бути зобов'язаний.

Методика № 20. Патріотизм і як я його розумію.

Методика № 26. Перевір свою увагу.

Методика № 35. Виключення.

Методика № 36. Просторова кмітливість.

Методика № 45. Картинна галерея.

Методика № 58. Реактивність.

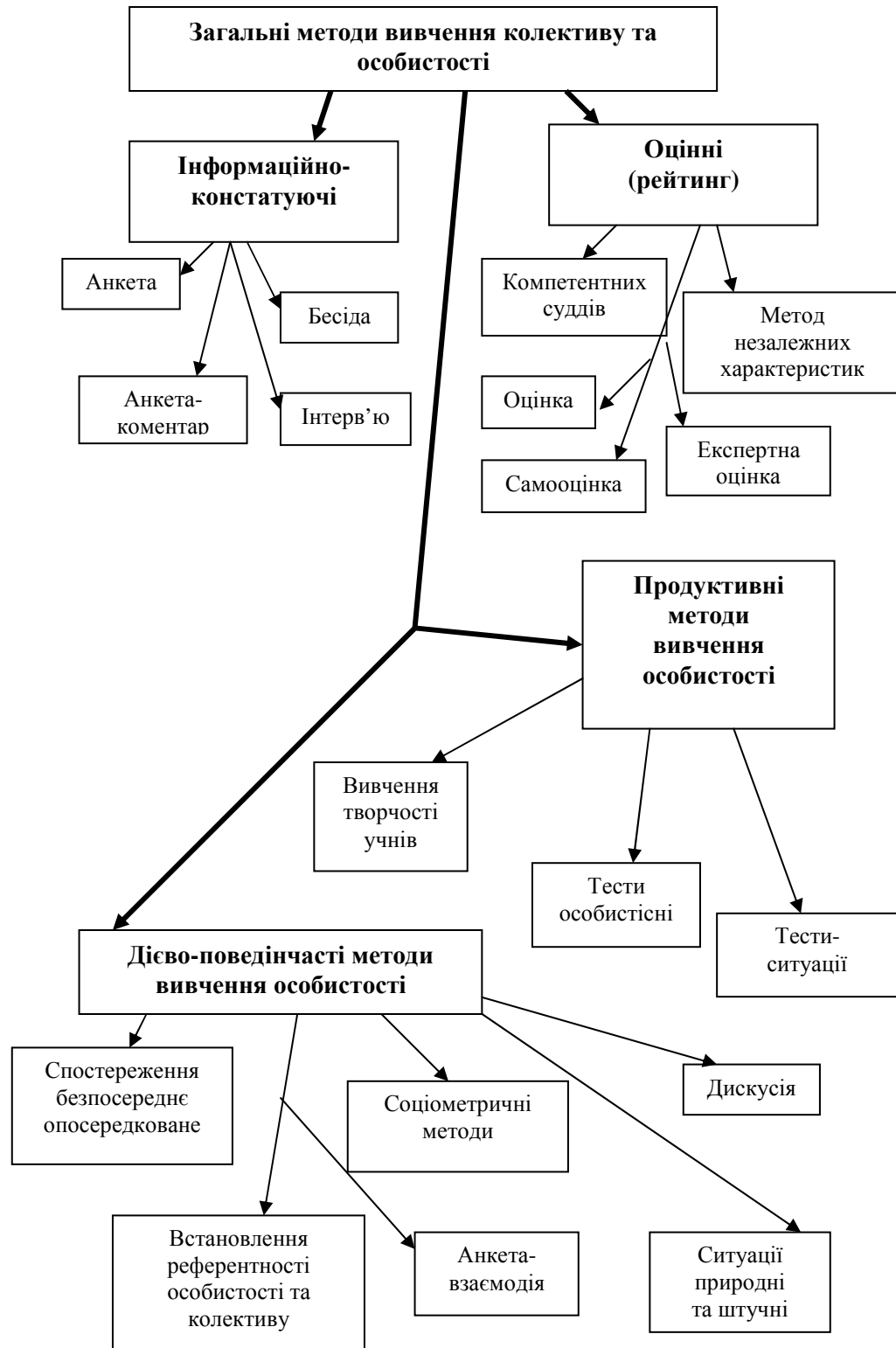
(П.М.Фридман, Т.А.Пушкіна, И.Я. Каплунович. Изучение личности учащегося и ученических коллективов. - М., 1988.)

Проблемні питання

1. Назвіть основні завдання педагогічної діагностики в роботі класного керівника.
2. Опишіть основні функції діагностики класного керівника.
3. Розкрийте сутність педагогічної діагностики.
4. Покажіть взаємозв'язок між такими аспектами педагогічної діагностики:
  - порівняння;
  - аналіз;
  - прогнозування;
  - інтерпретація;
  - доведення до відома учнів результатів діагностичної діяльності;
  - контроль за впливом на учнів різних діагностичних методів.
5. Продемонструйте правильне застосування методу спостереження.
6. Використайте діагностичну програму вивчення вихованості школярів (див.: М.И.Шилова Изучение воспитанности школьников. - М.: Педагогика, 1982.. - С. 20 - 23), з метою вивчення учнів класу, в якому ви проходили педагогічну практику.
7. Класифікуйте методи педагогічної діагностики за різними критеріями.
8. Проаналізуйте специфіку діагностики в роботі класного керівника.
9. Розробіть програму вивчення індивідуальних особливостей учня.
10. Зробіть повідомлення про історичний розвиток педагогічної діагностики та її роль у навчально-виховному процесі закладів освіти.

Висловіть судження щодо визначення педагогічної діагностики (див.: К.Ингенкамп. Педагогическая диагностика. -М.:Педагогика, 1991. - С.8).

ОПОРНА СХЕМА №1

ОПОРНА СХЕМА №2

11.

Практичні завдання

I рівень

1. Прочитайте розділ “Допоможіть хлопчику” (А.С.Макаренко. Педагогічна поема, Ч. III). Дайте відповідь на запитання: “Чому Ужиков був покараний за крадіжку? Але ж він був з “новеньких”, а “новеньких” за крадіжку в колонії, як правило, не карали?”
2. Розповісти, на чому заснована можливість використання методу перспективних ліній у педагогічній практиці.
3. Прочитати розділи з повісті А.С.Макаренка “Прапори на баштах” (Тв., Т. III): з частини першої - розділ 29; з частини другої - розділи 19, 20, 22, 24; з частини третьої - розділи 1 і 7. Визначити, про які види перспектив йдеться у цих розділах. Виділити найбільш характерні особливості перспективних задач.

II рівень

1. Визначити рівні вихованості в учнів доброти та доброзичливості за допомогою таких діагностичних ознак:

✓ *дуже низький рівень*: негативний досвід поведінки, який важко виправляється під впливом педагогічних заходів, самоорганізація та саморегуляція не розвинені;

✓ *низький рівень*: слабе проявлення позитивного, ще нестійкий досвід поведінки, спостерігаються зриви, поведінка регулюється, в основному, вимогами старших та іншими зовнішніми стимулами, саморегуляція та самоорганізація ситуативні;

✓ *середній рівень*: властива стійка позитивна поведінка, наявність регуляції та саморегуляції, організації та самоорганізації, проте активна позиція по відношенню до діяльності і вчинків товаришів по класу ще не проявляється;

✓ *високий рівень*: стійкий позитивний досвід поведінки, самоорганізація та саморегуляція поряд із прагненням до організації і регуляції діяльності інших людей; проявлення активної позиції.

2. Визначити рівні розвитку класних колективів, які характеризуються такими ознаками:

- колективна діяльність спрямована на реалізацію соціально значущих завдань і перспектив; колектив має систематичні зв'язки не тільки в школі, а й поза її межами з іншими колективами; в класі існують реально діючі органи самоврядування що самостійно і вірно розв'язують питання планування, організації, регулювання та контролю; в основному всі учні приходять до єдиної колективної думки з найважливіших питань колективної діяльності; переважають розумні, справедливі вимоги один до одного; вимоги приймаються і виконуються кожним; переважно всі учні легко розподіляють між собою спільну діяльність, узгоджують свої дії як зі своїм класом, так і з іншими колективами;

- колективна цілеспрямована соціально значуща діяльність та колективні суспільні зв'язки майже відсутні; в класі існують органи самоврядування, проте реально вони діють нерегулярно; не має активної громадської думки, проявляється байдуже ставлення до важливих питань колективного життя; взаємовимогливість відсутня, дисципліну підтримують

лише педагоги, спостерігається неузгодженість, справи не виконуються.

III рівень

1. Учень не відвідував уроки. Опишіть 2-3 ситуації, коли метод стягнення приведе до необхідного результату, бажаного ефекту і, навпаки, коли покарання може ускладнити ситуацію.
2. Складіть характеристику на одного з учнів класу, в якому ви проходили педагогічну практику.
3. Проаналізуйте фрагмент тексту шкільного підручника. Виділіть в ньому слова і фрази, які можуть бути незрозумілі і поясніть їх значення так, щоб викликати у школярів яскраві уявлення.

Обробка результатів виконаних практичних завдань

I рівень - низький - пояснено 1/3 необхідних слів, пояснення безбарвне, не емоційне;

II рівень - середній - пояснено 2/3 необхідних понять як за допомогою типових порівнянь, так і яскравих образів;

III рівень - високий - творчо пояснені всі складні слова; фрази, образи, що використані для пояснення, оригінальні, не мають аналогів.

4. Проведіть дослідження в школі з метою виявлення моральних ідеалів і цінностей в учнів. Методика висвітлена у методичних рекомендаціях по керівництву неперервною педагогічною практикою студентів II - III курсів (Див.: Методические рекомендации по руководству непрерывной педагогической практикой студентов II-III курсов. - Житомир, ЖГПИ, 1990. - Ч.2. - С.10 (задание 12).

3.4.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Тестові завдання

1. Вивчення учнів досягає мети і дає результати за умови, коли воно відповідає таким педагогічним умовам:...
2. Виявити рівень вихованості учнів - це означає встановити ...
3. Аналіз виховного заходу складається за такою схемою ...
4. У діагностичній діяльності класного керівника можна виділити такі аспекти:
  - а) порівняння;
  - б) аналіз;
  - в) прогнозування;
  - г) ... ;
  - д) ... ;
  - е) ... ;
5. Яке визначення найбільш точне ?

А. Педагогічна діагностика досліджує навчальний процес. У ході дослідження вивчаються передумови, умови та результати навчального процесу з метою його оптимізації або обґрунтування значення його результатів для суспільства.

Б. Педагогічна діагностика -це вивчення результативності навчально - виховного процесу в школі на основі змін у рівні вихованості учнів і зростанні педагогічної майстерності вчителя.

В. Під педагогічною діагностикою розуміють всі заходи щодо висвітлення проблем і процесів у галузі педагогіки по вимірюванню ефективності навчального процесу та успішності, по визначенню можливостей кожного в плані отримання освіти.

6. Подати визначення таких понять:

Спостереження - це ...

Анкетування - це ...

Соціометрія - це ...

Тестування - це ...

7. Кому належить вислів: "Сильним стає педагог, який уміє аналізувати свою працю"

а) Ушинський К.Д.;

б) Амонашвілі Ш.О.;

в) Сухомлинський В.О.;

г) Коменський Я.А.

8. Стандартизоване завдання (питання та задачі), за допомогою якого проводиться дослідження - це...

9. Комплексний метод наукового дослідження, який передбачає одночасне використання цілого ряду інших методів (спостереження, бесіда та ін.), точно враховує умови, дозволяє змінювати і багаторазово повторювати особливості його проведення - це ...

10.Шкалування - це ...

11.Метод довготривалого планомірного цілеспрямованого опису психічних особливостей, що проявляються в діяльності і поведінці школярів, на основі їх безпосереднього сприймання в навчально-виховному процесі та обов'язковою систематизацією отриманих даних і формуванням висновків - це ...

а) експеримент;

б) анкетування;

в) спостереження;

г/ бесіда.

12. Метод отримання психолого-педагогічної письмової інформації за допомогою складання у відповідності з певними правилами систем питань, кожний з яких логічно пов'язаний з метою дослідження - це...

а) аналіз продуктів діяльності;

б) тест;

в) інтерв'ю;

г) анкетування.

3.4.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка рівня сформованості педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною школою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Вивчати та аналізувати психолого-педагогічну літературу, різні педагогічні концепції, підходи до процесу виховання, методів педагогічної діагностики.

2. Аналізувати індивідуальні та вікові особливості своїх вихованців.

3. Аналізувати педагогічні ситуації та умови, що їх спричиняють.

4. Користуватися методами дослідження індивідуальних та вікових

особливостей вихованців.

5. Складати психолого-педагогічні характеристики учнів та учнівських колективів.

6. Аналізувати та оцінювати результати своєї діяльності.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Проектувати мету, головні завдання педагогічного дослідження.

2. Моделювати окремі методи діагностики учнівського колективу й особистості школяра.

3. Проектувати методи діагностики відповідно до мети виховання, індивідуальних та вікових особливостей учнів.

4. Моделювати виховні ситуації.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Планувати виховну роботу, добирати доцільні види діяльності.

2. Планувати систему перспективних ліній у розвитку колективу та окремої особистості.

3. Здійснювати індивідуальну програму виховання кожного учня.

4. Здійснювати програму розвитку учнівського колективу з урахуванням індивідуальних особливостей.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доброзичливі стосунки з учнями під час педагогічного дослідження.

2. Орієнтуватися у педагогічних ситуаціях, розрізняти й правильно аналізувати обставини, мету, причину окремих дій, вчинків і загалом поведінку своїх вихованців.

3. Навчати своїх вихованців пояснювати свою поведінку та інших людей, стимулювати в них інтерес до педагогічного дослідження.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати експериментальну роботу з учнями.

2. Використовувати у процесі дослідження педагогічних явищ різноманітні наукові методи.

3. Вчити учнів оволодівати методами діагностики та застосовувати їх з метою самовиховання, саморозвитку особистості.

3.4.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Засвоєння цієї теми пов'язане з розвитком таких рис майбутніх учителів, як цілеспрямованість, творче педагогічне мислення, критичність, винахідливість, уважність, спостережливість, дисциплінованість, відповідальність.

3.5. ПЛАНУВАННЯ РОБОТИ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

Мета: сприяти формуванню у студентів умінь планувати виховну роботу класного керівника, організовувати планування життєдіяльності дитячого колективу, надавати педагогічну допомогу учням в організації колективних творчих справ.

Обладнання: зразки планів роботи класного керівника, карта-схема дій дитячого колективу, таблиця план-сітки, календар знаменних дат.

Ключові поняття: планування; план; структура плану; принципи планування; методика колективних творчих справ (КТС).

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Вимоги до плану класного керівника. Джерела, принципи планування.
2. Технологія планування роботи класного керівника.
3. Функції етапів планування.
4. Види та структура планів.
5. Планування роботи з дитячим колективом.

II. Виконання практичних завдань.

III. Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел. - М.: Педагогика, 1989.
2. Иванов И.П. Методика коммунарского воспитания: Книга для учителя. - М.: Просвещение, 1990. Гл. 4.
3. Календар знаменних і пам'ятних дат (Підготовлено бібліографічним відділом Національної парламентської бібліотеки). - К., 2001.
4. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник. - К.: Вища школа, 1997.
5. Кацинська Л.Л. Виховний процес в сучасній школі: Методичний посібник. - К.: ІЗМН, 1997.
6. Класний керівник у сучасній школі: Метод. посібник /В.М.Оржеховська, О.І.Пилипенко та ін. - К.: ІЗМН, 1996.
7. Коберник О.М. Планування й організація життєдіяльності молодших школярів //Початкова школа. - 1999. – №6. - С. 5-13.
8. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти //Інформаційний зб. Міністерства освіти України. - 1996. - № 13. - С. 2-16.
9. Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания (лекции) //Педагогические сочинения: В 8 т. - М.: Педагогика, 1984. - Т. 4. - С. 123-202.
10. Національна доктрина розвитку освіти України //Освіта. – 2002. – 24.06
11. Орієнтовний зміст виховання в національній школі: Методичні рекомендації /Кол. авт. за заг. ред. Є.І.Коваленко. - К.: ІЗМН, 1996.
12. Планирование воспитательной работы в классе: Метод. пособие /Под ред. Е.Н.Степанова. - М.: ТЦ"Сфера", 2001.

13.Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором //Вибр. твори: В 5 т. - К.: Радянська школа, 1976. - Т. 4. - С. 391-626.

14.Сухомлинський В.О. Сто порад учителю //Вибр. твори: В 5 т. - К.: Радянська школа, 1976. - Т. 2. - С. 417-654.

3.5.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Реалізація ідей Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти вимагає творчого підходу до вироблення учителями стратегій й тактики своєї професійної діяльності. Планування підвищує результативність виховної роботи, надає їй цілеспрямованості та систематичності, дозволяє включити кожного учня в особистісно значущу пізнавальну, громадську, художньо-естетичну, трудову, спортивно-оздоровчу діяльність, яка задовольняє запити особистості і відповідає традиціям навчально-виховного закладу.

Великого значення плануванню виховної роботи надавали видатні українські педагоги А.С.Макаренко і В.О.Сухомлинський. Творчий підхід до виховної діяльності вони вбачали у дослідженні й проектуванні оптимальних шляхів її організації, створенні власного новаторського стилю праці на основі досягнень науки і передового педагогічного досвіду.

Планування роботи класного керівника це - усвідомлене, цілеспрямоване прогнозування цілей виховання й проектування шляхів їх досягнення. Скласти план виховної роботи означає визначити виховні завдання на конкретний період, розробити модель виховної системи, структуру й зміст виховної діяльності. Розробляють плани перспективні (на рік і більше), календарні (місяць, чверть), оперативні (день, тиждень), плани окремих виховних заходів.

План - це педагогічно обґрунтована система виховних дій. При її розробці необхідно дотримуватися наукових принципів планування виховної роботи.

Принцип індивідуально-особистісного підходу забезпечується вивченням особистості кожної дитини, рівня сформованості якостей її характеру і визначенням на цій основі перспектив розвитку індивідуальних потреб, інтересів, можливостей.

Принцип цілеспрямованості передбачає проектування таких видів та форм діяльності (суспільно-корисної, пізнавальної, спортивно-оздоровчої, трудової, художньо-творчої), які забезпечують виконання визначених на період планування завдань виховання та розвитку дітей.

Принцип комплексності означає прогнозування єдності у виховному акті одночасно морального, естетичного, інтелектуального впливу та фізичного розвитку дітей.

При плануванні життєдіяльності дітей потрібно враховувати:

- ◆ їх вікові та індивідуальні особливості, стан здоров'я;
- ◆ специфіку роботи школи, її матеріально-технічну базу;
- ◆ можливості взаємодії з іншими соціальними інститутами виховання дітей;
- ◆ реальність планів, їх розумну насиченість, зокрема, відводити час на підготовку до широкомасштабних справ.

Джерелами планування є:

- ✓ державні документи в галузі виховання, освіти та охорони здоров'я дітей;
- ✓ інтереси, потреби та побажання самих дітей, їх батьків, педагогів;
- ✓ результати аналізу планів роботи, звітів, педагогічних щоденників та іншої документації попередніх виховних періодів;
- ✓ плани роботи школи, гуртків, секцій, клубів;
- ✓ традиції школи: свята, ювілеї, конкурси, тематичні дні, тижні;
- ✓ програми діяльності дитячих громадських організацій та об'єднань;
- ✓ природне та соціальне оточення школи;
- ✓ перспективний досвід роботи інших класів, шкіл;
- ✓ календар знаменних дат, зокрема, села чи міста, де живуть і навчаються діти.

Для збирання необхідної для планування життєдіяльності класного колективу інформації використовують різні форми: розвідка справ і друзів, конкурс на кращу пропозицію до плану, інтерв'ю "Що мені сподобалося в класі, школі в минулому році?", анкетування, банк чи аукціон ідей, естафеталюбимих занять, інформаційний стенд "Наш клас", бюро цікавих знахідок, прес-конференція, час запитань та відповідей, ділові ігри типу "Мозкова атака", індивідуальні бесіди з дітьми та дорослими.

Технологія планування виховної роботи складається з ряду послідовних ***етапів***.

1. *Діагностичний* - визначення рівня розвитку й вихованості учнів, їхніх потреб, інтересів, можливостей, зон актуального й найближчого розвитку, співвіднесення їх із суспільною метою виховання.

2. *Прогностичний* - цілепокладання, цілеутворення: інтерпретація цілей виховання у виховні задачі, їх конкретизація, деталізація, систематизація, уточнення та оцінка умов досягнення.

3. *Орієнтаційно-пошуковий* - висунення і науково-теоретичне обґрунтування провідної ідеї діяльності на заданий виховний період, моделювання оптимального варіанта суб'єкт-суб'єктних виховуючих відносин, визначення основних напрямків виховної діяльності.

4. *Структурно-змістовий* - розробка змісту та послідовності, визначення організаційних форм, часу й місця проведення виховних справ і заходів, розподіл "ролей" виховної діяльності.

5. *Конструктивний* - операційно-інструментальна розробка форм, методів, прийомів, способів виховної роботи з учнями.

6. *Контрольно-оцінний* - розробка системи засобів контролю та оцінки результатів і процесу виховної діяльності, уявне експериментування, аналіз, корекція й експертна оцінка розробленого плану виховної роботи.

Системоутворюючим елементом планування виховної діяльності є діагностична постановка виховних цілей і задач.

Педагогічна діагностика виконує роль інформаційного джерела у формуванні виховних задач. Другим джерелом цілеутворення є норми політичного, економічного, правового, морального тощо життя суспільства, а також соціальні правила життєдіяльності й поведінки.

У державних нормативних актах (Національній доктрині розвитку освіти України, Законі України "Про освіту", "Концепції середньої загальноосвітньої школи України", "Концепції виховання дітей та молоді у

національній системі освіти" та інших) відображено головну мету національного виховання як набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньої, естетичної, правової, трудової, екологічної культури. В такому вигляді мета задана нормативно. Проходячи через дані діагностики, соціальні цілі трансформуються у виховні цілі й задачі, які відіграють регулятивні, управлінські, організаторські функції.

С.Л.Рубінштейн писав, що у виховній роботі звичайно виходять із вимог суспільства і суспільної моралі, однак ці суспільні вимоги не проектується механічно в людину, а ефект усіх зовнішніх впливів, суспільних в тому числі, залежить від внутрішніх умов, від того "ґрунту", на який ці впливи падають.

Трансформація суспільної мети виховання у виховні задачі відбувається на основі чіткого знання про рівень розвитку й вихованості кожного учня на початку планування.

Для доцільного планування виховної роботи В.О.Сухомлинський рекомендував скласти педагогічну характеристику класу, де на першому місці стоять здоров'я, фізичний розвиток дітей, аналіз умов для їх всебічного розвитку. Предметом особливої уваги є індивідуальні особливості розумового розвитку та емоційної культури учнів. У педагогічній характеристиці описуються середовище, оточення, в якому відбувається формування інтелекту дитини та обставини, які впливають на виховання моральних, естетичних та інтелектуальних почуттів. Особливе місце належить аналізу життя й відносин у сім'ї, де формується моральна сутність дитини.

Дуже важливий бік педагогічної характеристики - це її перспективність. Необхідно не лише проаналізувати те, що є, але й висловлювати свої міркування, наміри, плани активного виховного впливу на особистість дитини, зазначати, як відбувається цей вплив уже зараз, які труднощі зустрічаються у виховній роботі. Треба не лише бачити людину такою, як вона є, але й проектувати розвиток її інтелекту, моральності, естетичної та емоційної культури.

Яке значення мають правильно визначені цілі виховання, необхідність їх розгортання у виховні задачі, видно з досвіду А.С.Макаренка. В пошуках методів і організаційних форм виховання дітей він перш за все виходив із мети педагогічної діяльності, яку сформулював таким чином: "Я під метою виховання розумію програму людської особистості, програму людського характеру, причому в поняття характеру я вкладаю увесь зміст особистості, тобто, і характер зовнішніх проявів, і внутрішньої переконаності, політичне виховання, і знання, абсолютно всю картину людської особистості; я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особистості, до якої ми зобов'язані прагнути".

Проведений нами аналіз планів-проектів виховної роботи класних керівників шкіл Житомирщини свідчить про недостатню технологічність постановки виховних задач. Типовим способом їх формулювання для сучасної шкільної практики є:

1. Визначення виховних задач через діяльність педагога: провести диспут, батьківські збори, організувати похід і т.п. Такий спосіб постановки виховних задач не дає можливості визначити наслідки виховного впливу, його результати, оскільки вони не прогножуються, не задаються критерії оцінки їх ефективності.

2. Визначення цілей через зміст виховання: здійснювати естетичне виховання, проводити профорієнтаційну роботу з учнями і т.п. При такому способі виховні задачі визначені настільки узагальнено й неясно, що їх регулятивна функція у відборі змісту виховання й побудові виховного процесу практично не відчутна. Виховні заходи проводяться не цілеспрямовано, а фрагментарно, відірвані час від часу.

3. Постановка виховних цілей через діяльність учнів: надати допомогу ветеранам війни, провести новорічний ранок, посадити дерева і т.д. На перший погляд, такий вид проектування впорядковує виховну роботу, робить плани дійовими. Але тут із поля зору також випадає найважливіший елемент педагогічної технології - очікуваний результат виховання, його конкретні прояви в розвитку особистості учня. Тут можна говорити про підміну задач виховання засобами виховання.

4. Найбільш близьким до технологічного є спосіб постановки цілей виховання через задачі морального, інтелектуального, емоційного розвитку учнів, наприклад, формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу; виховання поваги до батьків; розвиток пізнавальних інтересів і т.д. Але і при такому формулюванні виховні задачі часто не достатньо інструментально розроблені, в них неможливо визначити орієнтири, за якими можна зробити висновки про їх досягнення. У рамках вибраної виховної мети вихователь повинен уміти абсолютно чітко визначити, формалізувати кінцевий ефект - зміни в особистості учня в кінці циклу виховання, що проектується. Існують певні технологічні прийоми інструментовки цілей виховання. Суть їх полягає в тому, що цілі виховання проектуються через результати виховання, які прогножуються як певні досягнення в розвитку й вихованості особистості й проявляються в діях, вчинках, судженнях, ідеалах учнів, причому в таких, які учитель чи інший експерт може надійно розпізнати. Виховні задачі у такий спосіб формулюється на принципах особистісного підходу. При цьому проводиться ретельна структурна диференціація індивідуальних якостей і виділення ознак, за якими їх можна діагностувати і систематизувати (В.П.Беспалько, І.Д.Бех, Ю.З.Гільбух, М.В.Кларін, С.Д.Максименко). На цій основі можливе створення виховних таксономій - чіткої системи виховних задач, в середині яких виділені їх категорії і послідовні рівні (ієрархії). Виховні таксономії передбачають чітку класифікацію й систематизацію тих якостей особистості, які прогножуються як майбутній результат виховання, що дає можливість конкретизувати, впорядкувати в систему виховні задачі, описати їх чіткими конкретними термінами поведінки учнів, яку можна спостерігати, оцінювати, аналізувати, ідентифікувати з передбачуваними результатами. Якщо узагальнити дослідження в цьому напрямку (Б.Блум, Р.М.Гагнє, Д.Гілфорд, С.Г.Карпенчук, Д.Кратволь, В.Оконь, М.І.Шилова), то у виховних таксономіях можна виділити певні сфери діяльності і відповідних виховних цілей, які вони охоплюють.

1. *Когнітивна (пізнавальна) сфера* - засвоєння знань про людину, суспільство, природу, формування світогляду учнів.

2. *Афективна (емоційно-ціннісна) сфера* - формування емоційно-особистісного ставлення до явищ оточуючого світу, починаючи від простого сприйняття, інтересів, потреб, готовності реагувати - до засвоєння ціннісних орієнтирів і їх активного прояву.

3. *Операційно-діяльнісна сфера* - формування поведінки особистості, різноманітних умінь та навичок життєдіяльності, набуття досвіду творчої діяльності.

4. *Психомоторно-регулятивна сфера* - саморегуляція та розвиток тих чи інших видів рухової, моторної активності.

Таким чином, у процесі проектування виховні цілі проходять шлях від соціальних вимог і даних діагностики учнів до системи конкретних виховних задач, які визначають зміст і структуру виховної діяльності.

Обов'язковим аспектом технології планування виховної діяльності є визначення реальності результатів, що прогножуються, можливість досягнення яких вихователь повинен уміти оцінити за такими параметрами:

1. *Відповідність віковим особливостям дітей, рівню їх індивідуально-особистісного розвитку нахилів, здібностей, інтересів, прагнень і можливостей.*

Ш.О.Амонашвілі у своїх роздумах про проблеми вихованості дітей пише, що дитині не байдуже, якими способами, за яких умов спілкування, в якому педагогічному процесі ми виховуватимемо її. До педагогічного процесу повинні залучатися всі особливості дитини, які репрезентують її як цілісну особистість. Якщо педагогічний процес спирається тільки на функціонування окремих властивостей, то він ігнорує дитину і стає "бездітним". Виховні задачі мають проектуватися, виходячи із актуальних потреб дітей, і знаходитись у зоні їх найближчого розвитку. Тоді вони пробуджують і викликають до життя цілий ряд функцій, що перебувають у стані визрівання, лежать у зоні найближчого розвитку. Такий підхід сприяє підвищенню ефективності виховного процесу.

2. *Соціально-педагогічні, психологічні, матеріальні умови реалізації проекту виховної роботи.*

Процес виховання обумовлений соціальними чинниками, умовами життя, які сприяють становленню відповідного способу життєдіяльності в різних регіонах, у межах традицій, побуту, звичаїв найближчого оточення учнів, національних особливостей, природного середовища, засобів масової культури й пропаганди. На результативність спроектованих виховних задач впливає також емоційно-психологічний настрій колективу, в якому на емоційному рівні відображаються особисті й ділові взаємовідносини членів колективу, що визначаються їх ціннісними орієнтаціями, моральними нормами й інтересами. Уміння бачити ці фактори, оцінити й передбачити їх вплив на особистість є однією з складових проектувальної майстерності педагога.

Рівень виховних результатів багато в чому залежить і від того, хто буде реалізовувати виховний проект. На жаль, наша сучасна школа не повністю забезпечена висококваліфікованими педагогами. Плани, які розроблені без урахування професійної підготовки учителів-вихователів, їх індивідуальних

здібностей і можливостей, можуть бути приречені, в кращому випадку, на механічне відтворення, яке не принесе ніякої користі ні для виховання дітей, ні для професійного самоутвердження, самовдосконалення педагога.

Матеріальні умови, безумовно, впливають на проектування як задач, так і змісту виховної діяльності. Яскравим прикладом створення й використання виховного потенціалу матеріальної бази школи є діяльність Сахнівської середньої школи Черкаської області (директор О.А.Захаренко). Чудові шкільні приміщення, музей, майстерні, планетарій були і є одночасно і перспективою, і засобами виховання.

3. Часові рамки досягнення виховних задач.

Учитель-вихователь повинен уміти ставити оперативні виховні задачі в діалектичній єдності із загальними цілями виховання. Уміння оцінити місце й значення кожного кроку у гармонійній системі досягнення близьких, середніх і дальніх перспектив розвитку особистості є важливим аспектом проектувальної діяльності педагога.

На основі аналізу розглянутих вище параметрів оцінки виховних задач відбувається їх корекція відповідно до конкретних умов функціонування виховного процесу.

Таким чином, функцією прогностичного етапу планування виховної діяльності є отримання й систематизація інформації про наявний і майбутній стан об'єкта виховання. Його характеристика необхідна для оптимізації діяльності, яка б забезпечувала розвиток і виховання кожного учня.

Завданням орієнтаційно-пошукового етапу планування є розробка моделі суб'єкт-суб'єктної виховної взаємодії.

Моделювання виконує функцію побудови інформаційної моделі майбутньої виховної діяльності. Інформаційна модель, яка може бути зображена у вигляді схеми або програми, дозволяє дослідити дію основних принципів виховання, отримати прогностичну інформацію про майбутній виховний процес, його структуру, основні характеристики, знайти оптимальні варіанти його організації, тобто забезпечити теоретичне обґрунтування проекту. В.О.Сухомлинський радив учителям наполегливо виробляти в собі уміння освітлювати повсякденні явища виховного процесу світлом педагогічної теорії, що дає можливість знайти між ними причинні залежності. Наукове осмислення майбутньої виховної діяльності є найважливішим моментом технології педагогічного проектування. Воно породжує творчий пошук й генерацію нових ідей на основі поєднання теорії і практики виховання. "Багаторічний досвід переконує, - писав В.О.Сухомлинський, - що самою сутністю педагогічної творчості є думка, задум, ідея, пов'язана з тисячами повсякденних явищ. Педагогічна ідея - це, образно кажучи, повітря, в якому парують крила педагогічної майстерності".

Наступним етапом планування виховної роботи є визначення структури й змісту виховної діяльності, розроблення системи послідовних виховних справ, вибір найбільш доцільних форм, методів і засобів їх організації, точний розрахунок роботи в просторі й часі.

Організаційні заходи, зміст і напрями виховної роботи класний керівник може спрямовувати відповідно до вимог Державної національної програми "Освіта" ("Україна ХХІ століття"), а саме:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захистити;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;
- формування високої мовленнєвої культури, оволодіння українською мовою;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну;
- виховання духовної культури особистості; створення умов для вільного вибору нею світоглядної позиції;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших добродітностей;
- формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря;
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;
- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- забезпечення високої художньо-естетичної освіченості й вихованості особистості;
- формування екологічної культури людини, гармонії її відносин із природою;
- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов її самореалізації;
- формування у дітей і молоді умінь міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин.

Різноманітні форми та методи реалізації змісту виховної діяльності відповідно до напрямів та завдань виховання кожного вікового періоду запропоновано в посібнику "Орієнтовний зміст виховання в національній школі: Методичні рекомендації".

Системний підхід до планування вимагає проектування різноманітних форм і методів виховної діяльності. Вибір їх детермінується виховними задачами й особливостями протікання виховного процесу. А.С.Макаренко наголошував, що у вихованні жоден засіб не може бути оголошеним сталим, завжди корисним і дієвим. У виховному процесі слід проектувати застосування системи форм і методів роботи в їх єдності і взаємодоповненості.

Ефективність реалізації виховних планів класних керівників значною мірою залежить від того, наскільки були повно й глибоко розкриті системоутворюючі взаємозв'язки при проектуванні системи засобів виховної діяльності. Це зв'язки зовнішнього і внутрішнього підкріплення, зв'язки наступності й перспективності (І.П.Іванов). Вони відрізняються між собою різним відношенням до поставлених виховних задач, але єдині в своєму основному значенні - розкриття й поглиблення комплексного характеру кожної виховної задачі й засобів її вирішення.

Досить відповідальним моментом планування є розподіл виховної роботи в часі і просторі. Для виконання цієї задачі планування потрібно співвіднести обсяг запланованої роботи, кількість виховних заходів із відведеними часовими рамками, детально розподілити необхідний час на підготовку й організацію виховної діяльності, враховуючи її темп, ритм, послідовність, швидкість і т.д. Перевантажений план наперед приречений на невдачу як в організаційному, так і в результативному аспектах. Виховна робота з учнями проводиться в різних місцях (класі, музеї, на природі, виробництві і т.д.), що теж необхідно відобразити в плані.

Провести розрахунок виховної роботи в просторі й часі, найбільш доцільно структурувати зміст виховної діяльності допомагає правильно вибрана форма плану. Єдиної форми плану не існує. Вихователь сам обирає, вдосконалює, розробляє зручну для нього форму. У шкільній практиці розповсюджені текстові плани, плани-сітки, "графіки Гонта" і інші форми планів.

Рекомендується така **орієнтовна схема** плану класного керівника.

I. Характеристика класу

1. Загальні відомості про клас, історія його формування. Стать, вік учнів. Навчальна діяльність.
2. Стан фізичного розвитку й здоров'я учнів.
3. Спрямованість діяльності класу. Відношення до громадських доручень.
4. Структура класного колективу.
5. Особливості особистих взаємовідносин у класі.
6. Загальний психологічний клімат у колективі.
7. Індивідуальні та вікові особливості учнів класу.
8. Характеристика навчальної й трудової діяльності.
9. Загальні висновки.

(Запропонована схема складання психолого-педагогічної характеристики класу орієнтовна. Вона може бути взята за основу, доповнена або скорочена, враховуючи поставлені цілі, особливості конкoетного колективу).

II. Основні завдання виховної роботи на даний період

III. Основні напрями, зміст, форми та методи діяльності класного колективу

IV. Індивідуальна робота з дітьми

V. Робота з батьками

Теми батьківських зборів. Вивчення сімей учнів. Педагогічна освіта батьків. Педагогічне керівництво роботою батьківського комітету класу. Індивідуальна робота з батьками.

VI. Додатки

Відомості про учнів, їх батьків, сім'ї. Список членів батьківського комітету. Щоденник педагогічних спостережень.

Форма плану має відображати зміст, форми та методи роботи і її розрахунок у часі.

Таблиця 3.3

Орієнтовна форма плану виховної роботи класного керівника

№ п/п	Зміст, форми і методи роботи	Терміни виконання	Виконавці	Примітка про виконання

Для раціонального розподілу часу корисно на кожен вид позакласних занять відводити певний день тижня.

Таблиця 3.4

Орієнтовний розподіл днів тижня для проведення виховної роботи

Дні тижня	І тиждень		II тиждень	III тиждень	IV тиждень	Примітка
Пн	Тематичне інформування		Оглядове інформування	Інтернаціональне виховання	День загально-шкільних заходів	Суспільно-корисна робота і фізкультурно-оздоровчі заходи проводяться щоденно
	Лекції, бесіди (3 рази в місяць)					
Вт	Заходи по вихованню любові до знань і відповідального ставлення до навчання. Гурткова робота					
Ср	Заходи з естетичного виховання Спортивно-масова робота					
Чт	Санітарно-гігієнічне виховання	Патріотичне виховання	Робота з профорієнтації	Загальношкільні заходи		
Пт	Радіолінійка. Бесіди з попередження травматизму і вивчення правил вуличного руху					
Сб	Робота з батьками					
Нд	Клуб вихідного дня					

Заключним етапом технологічного циклу проектування виховної роботи є розробка системи оцінки та аналізу процесу й результатів виховної діяльності.

Вихованість є ключовим поняттям в оцінці результативності виховної діяльності. М.І.Шилова визначає його як властивість особистості, що характеризується сукупністю достатньо сформованих соціально значущих якостей, які в узагальненій формі відображають систему відносин людини до суспільства й колективу, розумової й фізичної праці, до людей, самого себе.

Спроектовані діагностичні програми повинні забезпечити аналіз вихованості у взаємозв’язку з основними умовами й факторами становлення особистості школяра, щоб дані досліджень давали можливість обґрунтовувати подальші виховні задачі й розпочати проектування на наступний період.

Для самооцінки розробленого плану в уяві здійснюють його експериментальне застосування. Потрібно спрогнозувати всі особливості прояву проекту в практичній реалізації, передбачити ймовірну поведінку учасників у спроектованому виховному процесі. Для більш об'єктивної оцінки здійснюють експертну перевірку створеного виховного проекту компетентними спеціалістами (директор школи, його замісники, досвідчені учителі-методисти), які дають йому незалежну характеристику. Враховуючи отримані зауваження і вказані недоліки, вносять до плану необхідні зміни, коректують зміст, удосконалюють структуру та форму планів, програм чи методичних розробок. У кінці приймається рішення про можливість застосування на практиці готового проекту.

Таким чином, завданням планування є побудова педагогічної технології замкненого виховного циклу: цілі - діагностика - задачі - засоби - діяльність - оцінка (діагностика).

3.5.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Питання для перевірки знань студентів

На рівні пізнання

1. Назвіть основні вимоги до плану роботи класного керівника та інформативні джерела планування.
2. Опишіть, які є види планів роботи класного керівника.

На рівні розуміння

1. Поясніть структуру планів роботи класного керівника.
2. Покажіть взаємозв'язок принципів планування виховної роботи.

На рівні застосування

Розробити проект плану виховної роботи на певний період. Навчальне проектування проводиться у формі ділової гри з використанням методики організації колективних творчих справ. За основу проектування беруться діагностичні дані тієї групи студентів, у якій проводиться заняття. При такому підході об'єкт проектування виступає не як навчальна модель, а як об'єкт професійної проектувальної діяльності. Студентам добре відомі наявна виховна ситуація у своїй групі, індивідуальні особливості одногрупників, їх інтереси, прагнення. Проектування у такому випадку ведеться ніби "для себе", що підвищує його осмисленість, мотивацію, розуміння логіки й значення його етапів.

Проектування виховної діяльності може проводитись як у розгорнутому так і в стислому виді. При розгорнутому проектуванні на стартовій бесіді студенти, визначивши спільно в ході мозкової атаки систему виховних задач на певний виховний період, по мікрогрупах отримують завдання "розвідки" діяльності, у процесі якої можна досягнути результатів, що прогнозуються. На наступному занятті відбувається обговорення запропонованих видів діяльності, відбираються конкретні організаційні форми їх проведення, проводиться розрахунок роботи в просторі й часі. У стислому виді проектування проводиться на одному занятті. На основі проведеного проектування студенти розробляють моделі плану роботи класного керівника.

В кінці ділової гри обов'язково проводиться поглиблений аналіз власної проєктувальної діяльності.

На рівні аналізу

1. Поясніть можливі причини недосконалості планів роботи класних керівників.
2. Проаналізуйте технологію планування виховної роботи класного керівника, зміст та значення її етапів.

На рівні синтезу

1. Розробіть модель плану роботи класного керівника, яка має включати характеристику класу, основні виховні задачі на плановий період та проєкт процесу їх розв'язання.
2. Проаналізуйте відомі вам форми планів виховної роботи. Виділіть зручні сторони кожного з варіантів планування. Спробуйте розробити власну модифікацію форми плану виховної роботи класного керівника.

На рівні оцінки

1. Обговоріть складені моделі планів роботи класного керівника товаришів по групі. Відмітьте вдалі розробки, цікаві пропозиції, висловіть практичні зауваження щодо вдосконалення планування.
2. У планах виховної роботи класних керівників зустрічаються такі формулювання виховних задач:
  - здійснювати екологічне виховання, вести роботу з батьками, звертати увагу на індивідуальну роботу з важкими підлітками;
  - формувати уявлення дітей про користь праці для суспільства й окремих людей, виховувати повагу до державної символіки, засвоювати й дотримуватися правил співжиття у сім'ї, школі, громадських місцях;
  - сходити у туристичний похід, провести пізнавальну гру "Що? Де? Коли?", прочитати й обговорити книгу.Визначте, який спосіб постановки виховних задач є найбільш технологічним. Внесіть у них можливі корективи й уточнення.

Практичні завдання

Педагогічні задачі

Розв'язання задач передбачає три рівні.

Перший рівень - інваріантний - вибрати й пояснити одну із запропонованих відповідей.

Другий рівень - репродуктивний - знайти стандартне, раніше відоме рішення.

Третій рівень - творчий - розробити власний нетиповий проєкт розв'язання задачі, науково його обґрунтувати на основі знання психолого-педагогічних закономірностей виховного процесу.

Задача №1

Молодий педагог, у якого виникли ускладнення з написанням плану роботи класного керівника, звернувся за порадою до колеги.

- Чого ти страждаєш, - відповів той. - Візьми старий план роботи, перепиши його, постав нові дати - і все готове.

Поясніть, який виховний результат може дати переписаний план роботи. Чому неможливо навіть хорошиший чужий план виховної роботи застосовувати у своєму класі?

При плануванні виховної роботи класний керівник повинен, у першу чергу, спиратися на:

- а) план роботи школи;*
- б) знання рівня вихованості учнів класу;*
- в) роботу дитячих громадських об'єднань.*

Задача №2

У складеному класним керівником плані виховної роботи переважали такі пункти: "Стежити за відвідуванням учнями уроків", "Відвідувати уроки вчителів у своєму класі", "Допомогти учням, які мають проблеми у навчанні", "Роздати матеріал учням для проведення вечора поезії", "Раз на тиждень проводити політінформацію".

Проаналізуйте наведені заходи. Які педагогічні помилки були зроблені класним керівником при проектуванні системи виховної діяльності? Назвіть основні принципи планування виховної роботи, вимоги, яким повинен відповідати план роботи класного керівника.

При плануванні задач і змісту виховної роботи у класі необхідно враховувати:

- а) принцип наочності;*
- б) принцип цілеспрямованості;*
- в) принцип науковості.*

Задача №3

Готуючись до виховної години, класний керівник склав детальний план проведення виховного заходу, підібрав цікавий, з його точки зору, матеріал, виписав цитати, підготував питання. Але при проведенні виховної години діти почали задавати зовсім інші запитання, ніж передбачав класний керівник. Те, що він розповідав, було не завжди дітям цікаво, вони слухали не уважно, дехто взагалі займався своїми справами.

Якої помилки припустився класний керівник, конструюючи виховний захід? Як би ви використали ініціативу й інтереси учнів при підготовці та проведенні виховної години?

При плануванні та підготовці виховного заходу класний керівник досягне найбільшого виховного результату за умови:

- а) самостійної копії підготовки;*
- б) організації самостійної творчої роботи класу;*
- в) виконання учнями складеного вчителем плану проведення виховного заходу.*

Задача №4

Розпочинаючи роботу в оздоровчому дитячому таборі, Олена пам'ятала пораду старших колег: "Головне - зацікавити дітей яскравою перспективою. Тому на зборі-старті свого загону вихователі захоплено розповіли про можливості цікавого життя протягом зміни, запропонували різноманітні справи, запросили дітей висловлювати свої пропозиції. У ході бурхливих дебатів разом було складено план роботи загону. Зміна пройшла цікаво, насичено. І студенти-практиканти, і діти довго згадували походи, екскурсії, ігри, конкурси.

Які умови забезпечили організацію повноцінної життєдіяльності дітей у літньому оздоровчому таборі? Яку роль відіграють комунікативні здібності вихователя у процесі планування роботи з дітьми?

При плануванні виховної роботи з дитячим колективом педагог зобов'язаний (оберіть один варіант відповіді):

- а) запропонувати готовий план роботи для обговорення з дітьми;*
- б) вислухати пропозиції дітей (у тому числі і шляхом анкетування) і самостійно скласти план;*
- в) допомогти, навчити дітей самостійно планувати роботу свого класу.*

Задача №5

У своїй педагогічній діяльності Іван Григорович узяв за правило: при проведенні будь-якої справи надавати побільше самостійності та ініціативи дітям. У цьому йому допомагає методика колективних творчих справ. У всіх справах діти охоче беруть участь, оскільки кожен має змогу запропонувати те, що до душі йому. Крім того, це привчає дітей до самостійності, відповідальності за обрану справу. Класний керівник начебто і нічого не робить, усе організовують і проводять діти, на відміну від класів, де всю роботу класні керівники звалюють на себе. Але в такому випадку роль і значення класного керівника для школярів значно більші.

Як ви оцінюєте можливості методики колективних творчих справ при організації планування в дитячому колективі? Яка роль класного керівника при організації й проведенні колективних творчих справ?

При проведенні виховного заходу класний керівник

- а) сам розподіляє обов'язки серед дітей;*
- б) бере на себе тільки функції контролю;*
- в) виступає в ролі консультанта й учасника спільної справи.*

Завдання студентам для самостійної роботи

1. На основі проведених діагностичних досліджень складіть психолого-педагогічну характеристику учня, класу або своєї академічної групи, в якій проаналізуйте ті факти, що визначають формулювання задач подальшої виховної роботи.
2. Опрацюйте поради В.О.Сухомлинського стосовно планування виховної роботи. Книга "Сто порад учителям", порада 97.
3. В.О.Сухомлинський писав, що планування виховної роботи - це насамперед уявлення про ідеал виховання. Учитель повинен бачити шлях виховної роботи до кінця - до закінчення середньої школи, до перших кроків самостійної праці, до повної зрілості, до материнства й батьківства.

Складіть і ви словесний портрет свого майбутнього учня-випускника, тобто розробіть цільовий ідеал виховання. Установіть перелік проміжних тактичних виховних задач, які необхідно вирішити на шляху до стратегічної мети-ідеалу.

4. Зі створення цільової ідеї починає формуватися індивідуальна виховна система педагога. В.О.Сухомлинський, будучи директором школи, переконався на власному досвіді в тому, що навіть найкращий план, який би можна було порекомендувати, залишається мертвим листком паперу, якщо колектив не захоплений якимось пошуком, якоюсь ідеєю.

Виділіть і проаналізуйте педагогічні ідеї, які лягли в основу розробки виховних систем А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, М.П.Щетініна, О.А.Захаренка, інших відомих вам педагогів-новаторів.

5. Розгляньте зразки планів виховної роботи класних керівників. Визначте в них засоби системоутворюючих зв'язків, встановіть відповідність змісту запланованої діяльності, її організаційних форм поставленим виховним задачам. Проаналізуйте співвідношення запланованого обсягу діяльності і необхідного часу для її виконання, доцільність вибору місця проведення виховних справ.

6. Розгляньте зразки методичних розробок колективних творчих справ, плани виховних занять, сценарії ігрових програм, конкурсів, свят. Визначте їх місце в загальному виховному процесі. Як конкретні виховні, розвиваючі, організаційні задачі цього фрагмента виховної діяльності пов'язані із загальними цілями виховання.

7. Вивчіть досвід планування виховної роботи кращих учителів вашого міста чи області.

8. Проаналізуйте особливості проектування виховної діяльності відомими педагогами сучасності: А.С.Макаренком, В.О.Сухомлинським, І.П.Волковим, І.П.Івановим.

3.5.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Тестові завдання

Визначте правильні, на Ваш погляд, варіанти відповідей

1. *Цілісність виховного впливу забезпечується дотриманням при плануванні...:*
  - а) принципу народності;
  - б) виховання особистості в колективі;
  - в) принципу комплексності;
2. *Причиною низької результативності плану виховної роботи може бути...:*
  - а) перенасиченість плану;
  - б) цілеспрямованість плану;
  - в) дублювання виховних дій, заходів.
3. *Виховні задачі при плануванні виховної роботи у класі на конкретний період визначаються як...:*
  - а) діяльність учнів на певний період;
  - б) певні досягнення в розвитку і вихованості дітей;
  - в) зміст роботи учителя.
4. *Визначити правильну послідовність етапів технології планування виховної роботи:*
  - а) структурно змістовий;
  - б) прогностичний;
  - в) контрольно-оцінний;
  - г) діагностичний;
  - д) орієнтаційно-пошуковий;
  - е) конструктивний.

Виділіть та аргументуйте правильні твердження.
5. *Планування виховної роботи...*
  - а) не впливає на результативність процесу виховання, оскільки неможливо передбачити, які заходи необхідно буде проводити;

б) систематизує, цілеспрямовує роботу класного керівника, дає змогу прогнозувати конкретні результати;

в) необхідне лише при проведенні окремих виховних заходів у вигляді їх сценаріїв.

6. При плануванні роботи у дитячому колективі "стартова бесіда" проводиться з метою...

а) повідомлення класним керівником плану роботи на чверть, півріччя;

б) вибору об'єктів та груп розвідки цікавих та корисних справ;

в) вибору активу класу.

7. Відтворіть правильний план проведення колективної творчої справи:

а) колективне підведення підсумків;

б) колективне планування;

в) попередня робота педагога;

г) колективна підготовка справи, свята;

д) передбачення найближчих наслідків;

е) колективне проведення справи, свята.

3.5.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

Оцініть рівень сформованості Ваших умінь виконувати такі операції

I. Діагностичний етап:

1) збір інформації про цілі виховання, дослідження зовнішніх і внутрішніх факторів, які визначають закономірності протікання виховного процесу;

2) вибір системи методів вивчення школяра й учнівського колективу;

3) проведення діагностичних досліджень;

4) систематизація отриманої інформації, аналіз виховної роботи за попередній період;

5) інтерпретація й прогнозування наявної виховної ситуації.

II. Прогностичний етап:

1) визначення перспективних цілей виховання;

2) формулювання виховних задач на заданий період проектування;

3) передбачення очікуваних виховних результатів;

4) розроблення виховних таксономій, конкретизація й уточнення виховних задач;

5) прогнозування реальності досягнення результатів.

III. Орієнтаційно-пошуковий етап:

1) побудова інформаційної моделі циклу майбутнього виховного процесу;

2) дослідження відповідності ідеї діяльності основним принципам виховання;

3) виділення головних напрямків виховної роботи;

4) визначення виховної спрямованості провідних видів діяльності;

5) пошук системоутворюючих зв'язків і відношень між ланками виховного процесу.

IV. Структурно-змістовий етап:

- 1) планування змісту виховної роботи;
- 2) визначення структури виховної діяльності;
- 3) розробка системи послідовних виховних справ;
- 4) вибір найбільш доцільних комплексних форм, методів і засобів виховної взаємодії.
- 5) розподіл роботи у просторі й часі.

V. Конструктивний етап:

- 1) попередня робота вихователя;
- 2) колективне планування разом із дітьми виховних справ;
- 3) колективна підготовка справи;
- 4) операційно-інструментальна розробка засобів діяльності;
- 5) підведення підсумків, визначення подальших перспектив.

VI. Контрольно-оцінний етап:

- 1) вибір чи розробка методики оцінки й контролю ходу й результатів виховної діяльності;
- 2) встановлення критеріїв вихованості й розвитку школярів;
- 3) визначення ліній зворотного зв'язку й корекції виховного процесу;
- 4) прогнозування подальших виховних перспектив і задач;
- 5) оцінка й корекція розробленого проекту технології виховної діяльності.

3.5.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Високий рівень планування виховної роботи передбачає розвиток у педагога аналітичних, прогностичних, комунікативних та організаторських здібностей, ініціативність, педагогічний оптимізм, цілеспрямованість, ерудованість, інтерес до виховної діяльності, потребу вчити й виховувати, творчий підхід до вирішення педагогічних задач, гнучкість мислення, критичність, спостережливість.

3.6. ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ШКОЛЯРІВ

Мета: розкрити суть та основні структурні елементи наукового світогляду, визначити та відповідно обґрунтувати основні шляхи та засоби формування наукового світорозуміння школярів, обґрунтувати необхідність світського виховання учнів у сучасній загальноосвітній школі суверенної України.

Ключові поняття: світогляд; структура світогляду; науковий світогляд; наукові знання; погляди, переконання, ідеали; моральні якості особистості; психологічні умови формування наукового світогляду; трудова та суспільно-корисна діяльність школяра; науковий світогляд і релігія; світський характер виховання.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Суть та основні структурні елементи наукового світогляду.
2. Основні шляхи та засоби формування наукового світогляду учнів.
3. Активна трудова і суспільно-корисна діяльність – важливі складові у формуванні наукового світорозуміння особистості учня.
4. Науковий світогляд і релігія. Світський характер виховання у сучасній школі.

II. Виконання практичних завдань.

III. Розв’язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Закон України “Про освіту” //Голос України. – 1996. – 25 квітня.
2. Закон України “Про загальну середню освіту” //Голос України. – 1999. – 23 червня.
3. Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”) //Освіта. – 1993. – 18 вересня.
4. Концепція середньої загальноосвітньої школи України //Інформаційний збірник Міністерства освіти України - №1-2. – К., 1992.
5. Концепція 12-річної загальноосвітньої школи: Проект //Пед. Газета. – 2000. - №9. – С.4-7.
6. Концепція національного виховання //Освіта. – 1994. – 26 жовтня.
7. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. – К., 1996.
8. Сухомлинський В.О. Народження громадянина //Вибр. тв. в п’ти томах. – Т.3. – К.: Рад. шк., 1977. – С.283-658.
9. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа //Вибр. тв. в п’ти томах. – Т.4. – К.: Рад. шк., 1977. – С.206-300.
10. Учитель і світогляд: особливості становлення – Житомир, 1998.

Як наголошується у Законі України “Про загальну середню освіту”, завданням загальної середньої освіти у сучасній суверенній Українській державі є насамперед виховання громадянина України, формування особистості школяра, розвиток здібностей і обдарувань, формування

наукового світогляду. Тому у процесі вивчення із студентами визначеної теми надзвичайно важливо не тільки домогтися глибокого усвідомлення останніми самої сутності категорійних ознак наукового світогляду, його структури та дидактичних умов і психологічних особливостей формування, а й особливостей його найтіснішого зв'язку з народним, національним світоглядом. Студенти повинні зрозуміти, що саме науковий національний світогляд найбільш повно вбирає в себе кращі зразки ідеї народовладдя, гуманізму, народної моралі та естетики, які глибоко відображені у народній міфології, фольклорі, календарно-сімейній обрядовості тощо.

3.6.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Світогляд – це узагальнена система поглядів, переконань, ідеалів, в яких людина виражає своє ставлення до оточуючого її природного й соціального середовища. Являючись узагальненням знань, досвіду та емоційних оцінок, в яких відображені особливості суспільного буття людини, її місце в історично конкурентній системі суспільних відносин, світогляд особи визначає ідейну спрямованість усього її життя, діяльності та поведінки. Світогляд залежить не тільки від рівня суспільного розвитку та належності даної особи до того чи іншого суспільного класу, групи, а й від особливостей особистого життя людини, якихось конкретних умов. У широкому розумінні розвитку особи, її світогляд визначається її діалектичною взаємодією з суспільним середовищем. Свідомість особи не тільки відображує зовнішні впливи, а й являє собою відповідну збуджуючу силу, визначаючи життєдіяльність людини.

Специфіка світогляду – в цілісному, осмисленому відображенні дійсності опосередкованому суспільними та індивідуальними потребами, інтересами, завданнями, ідеалами. Орієнтуючи свідомість людини в системі суспільних відносин і природних взаємозв'язків, світогляд задає сукупність вихідних даних цінностей та установок, які впливають на поведінку та образ життя соціальних класів, груп та індивідів. Уявлення та ідеї, що входять до складу світогляду, стають переконаннями людини, беруть активну участь у формуванні її позиції відносно всіх життєво важливих явищ і подій у навколишньому житті.

Таким чином, світогляд – це істотний феномен як особистого, так і громадського (суспільного) життя людей. Можна сказати, що він відображує єдність індивідуальної та суспільної свідомості. Саме завдяки такій єдності свідомість окремої людини, зберігаючи свої особистісні характеристики, з'єднується з суспільною свідомістю.

Світогляд – це складне, неоднорідне, багатопланове утворення. Воно має досить складну структуру. Різні компоненти цієї структури виконують специфічні функції й разом з тим взаємно переплітаються.

Основними функціями світогляду є орієнтаційна, інформаційно-відображуюча й оцінююча.

Загальні уявлення про різні сторони об'єктивного світу дають науки про природу та суспільство. Ці уявлення складають важливий елемент світогляду. У своєрідному переломленні певні загальні сторони природної та соціальної дійсності так або інакше відображують література та мистецтво, мораль і

право. В фантастичній, ілюзорній формі уявлення про світ і людину формулюються релігією. Загальну ж концепцію світу, так би мовити, його універсальну концепцію – його минулого, сучасного та майбутнього – виробляє філософія.

Проте, розглядаючи окремі компоненти світогляду, було б помилковим вважати, що він не має цілісного змісту й служить лише для загального визначення різних елементів духовного життя. Насправді світогляд – це не механічна сума відокремлених один від одного елементів свідомості. Теоретичне мислення виділяє з світогляду різні елементи, а в реальному житті вони органічно з'єднані і в цілому складають зміст світогляду. Взаємовідносини світогляду й різних форм свідомості – це взаємовідносини загального та окремого. В кожній окремій формі специфічно проявляється загальне. І якщо світогляд не може існувати поза філософією, наукою, правом, мораллю та іншими формами свідомості, то вони, в свою чергу, органічно пов'язані з світоглядом, як загальним об'єднуючим началом.

Залежно від того, які погляди домінують у тій чи іншій сукупності уявлень про світ у цілому, а також залежно від способу включення відповідних поглядів та уявлень у структуру світогляду, способу їхнього обґрунтування можна говорити про різні типи світогляду.

На ранніх етапах історії виростаючи з матеріальної практики емпіричні знання про навколишню дійсність служили орієнтиром у повсякденному житті й першоджерелом формування світогляду. Первісні емпіричні знання тісно переплітаються з міфологічними та релігійними уявленнями. Ці уявлення були фантастичним відображенням дійсності, вираженням безсилля людини перед стихійними силами природи та ілюзорним подоланням цього безсилля.

Зародження перших філософських систем знаменувало собою становлення якісно нового типу світогляду – філософсько-теоретичного. Від примітивно-емпіричного та релігійно-міфологічного він відрізняється як за формою, так і за змістом. На місце розрізнених відомостей, міфів і наївно антропоморфічного перенесення на об'єктивний світ міжособових стосунків філософія ставить виявлення (в тій або іншій формі) властивих природі й людині властивостей і зв'язків. Найбільш загальні уявлення про природу, суспільство та людину, задавані ними норми поведінки людей стають предметом теоретичного розгляду, свідомого аналізу та відбору, що збагачує світогляд новим змістом, новими засобами усвідомлення світу та самої людини.

З виникненням і розвитком філософії як особливої форми суспільної свідомості домінуючу роль у формуванні світогляду починає відігравати філософія. Фактично до недавнього часу (до кінця XIX ст.) світогляд ототожнювався з філософією. Правда, при цьому говорячи про науковий світогляд, слід пам'ятати, що далеко не всякий філософський, теоретично обґрунтований світогляд є разом з тим і науковим, так само як не всяка теорія наукова. Властивість “теоретичності” характеризує, головним чином, форму організації знання, тоді як атрибут науковості є, насамперед, змістовна характеристика знання з точки зору його відношення до реальності. Філософський, теоретично обґрунтований світогляд стає науковим тільки завдяки більше чи менше точному відображенню в ньому об'єктивної

дійсності. Головна характерна особливість наукового світогляду полягає в тому, що він розробляється не шляхом довільної, суб'єктивної рефлексії, а на основі філософського узагальнення одержаних наукою даних і висновків з них. Вирішальна умова переходу до теоретично обґрунтованого наукового світогляду – перетворення самої філософії в науку. Філософія – це найбільш загальне, світоглядне поняття, яке охоплює буквально всі сторони життя в його істотних проявах. Певна річ, при цьому ми маємо на увазі науково-матеріалістичну філософію.

Звичайно, в розвитку сучасного наукового світогляду велику роль відіграють конкретні науки: як суспільні, так і природничі. Світоглядна функція конкретних наук пов'язана, насамперед, з виробленням загального наукового світогляду, який спирається на сукупність відомостей усіх наук, на знання законів природи та суспільства, а також духовної діяльності людини.

Надзвичайно великий внесок у становлення й розвиток наукового світогляду внесли у свій час видатні природничонаукові досягнення XIX ст. – відкриття закону перетворення енергії, клітинна будова живої матерії та дарвінівська теорія еволюції. Світоглядне значення новітніх досягнень природознавства абсолютно очевидно підтверджується тією величезною літературою – філософською, соціологічною, науково-фантастичною, художньою, в якій філософськи осмислюються досягнення сучасної фізики, кібернетики, молекулярної біології, космонавтики і т.д.

Звичайно, в ролі певного аналізатора змісту наукових відкриттів виступає передова філософія. Особливість філософських узагальнень полягає в тому, що вони носять загальний характер. Філософія – знаряддя синтезування наявних знань, методологічних центрів взаємозв'язку та взаємовпливу наукових дисциплін.

Тут хочеться підкреслити особливий взаємовплив у формування наукового світогляду філософії та моралі, оскільки ці обидві форми свідомості чи не найбільш повно виконують світоглядні функції. Адже моральна свідомість, відображуючи загальну картину людського буття, виступає і як частина світогляду й одночасно показує свою роль у філософському обґрунтуванні моральних ідеалів.

Світоглядне значення моралі чітко вступає у взаємовідносини й з культурою. Особливо в наші дні яскраво висвітлюються проблеми культури та моралі. Сюди ж можна віднести й питання відношень моралі до природи, зважаючи, насамперед, на питання екології.

Окремо хочеться наголосити на тісному зв'язку світогляду з мистецтвом. Адже відомо, що мистецтво завжди було могутнім засобом пізнання життя та людських характерів, сферою активного пошуку істини та дійсним засобом виховання правдою, бо майстри літератури та мистецтва – це не просто носії певного світогляду, їхня роль полягає в художньо образному осмисленні та показу життя своєї епохи, а через неї й життя взагалі, в прагненні виразити те, що Гете називав "життям життя". Таким чином, виходячи з вище сказаного, ще раз наголосимо, що під поняттям "світогляд" слід розуміти специфічну форму свідомості людини, включаючи в себе систему її знань, поглядів, переконань та ідеалів, в яких виражається її ставлення до розвитку природи і суспільства та які визначають її суспільно-політичну та морально-естетичну позицію й поведінку в різних сферах життя.

Наведене визначення, як бачимо, не тільки розкриває сутність світогляду як особистісної характеристики людини, а й дає відповідне уявлення про його структуру. Найважливішим *компонентом структури* світогляду є:

- 1) система наукових знань;
- 2) погляди;
- 3) переконання;
- 4) ідеали людини.

В свою чергу структурні елементи світогляду можна розділити на дві групи: об'єктивні (наукові знання) та суб'єктивні (погляди, переконання та ідеали).

Знання як об'єктивний компонент світогляду являють собою систему наукових істин, що мають форму описово-констатуючого судження особи. Вони пов'язані з осмисленням і розумінням об'єктивної сторони природних і суспільних явищ. Тому, зважаючи на це, можна стверджувати, що оволодіння науковими знаннями створює основу для вироблення в собі кожної особистістю наукового світогляду. Однак для того, щоб знання сприяли формуванню та розвитку світогляду, вони повинні набувати для людини об'єктивного смислу, тобто перетворюватись на її погляди та переконання, ставати основою вироблення її ідеалів.

Погляд – це судження, умовивід людини, пов'язаний з тлумаченням тих або інших природних чи суспільних явищ, вираження свого ставлення до них. Нерідко, наприклад, матеріалісти та ідеалісти одні й ті самі явища тлумачать по-різному.

Певна річ, погляди мають величезне значення для людини й відповідно впливають на її поведінку. Однак, прямий перехід від поглядів до вчинків відбувається не завжди.

Більш дійовим компонентом світогляду людини є *переконання*. Вони, як правило, характеризуються певним впливом ідейних збуджень (ідей) на діяльність, поведінку та особистісний розвиток людини. Всяка ідея як основа переконання людини являє собою глибоке пізнання істини й прагнення дотримуватися цієї істини в своєму житті. В цьому сенсі під переконаннями розуміють сукупність глибоко осмислених та емоційно пережитих ідей, що головним чином відносяться до ідеології, політики, моралі та мистецтва, які визначають стійкість життєвого досвіду особи, характер її діяльності та поведінки. Переконання є наслідком виробленого інтелектуального емоційного процесу та життєвого досвіду особи, внаслідок яких засвоювані знання (ідеї) набувають сили глибоких внутрішніх мотивів і стимулів поведінки й служать основою зміцнення її вольових зусиль. Переконання – це те, що людина глибоко осмислила та пережила й що вона готова відстоювати за будь-яких умов.

Органічним компонентом світогляду є й ідеали особи. **Ідеал** (від грецького *idea* – уявлення) – це усвідомлення вищої досконалості, те, що стає метою діяльності, життєвим устремлінням особи.

Як свідчить концепція загальної середньої та вищої освіти в суверенній Українській державі, система світоглядних ідей у змісті освіти створює всі можливості формування у вихованців наукових поглядів, переконань та ідеалів. Певна річ, вирішальну роль у цьому процесі відіграють включені в

зміст освіти світоглядні ідеї з питань розвитку природи, суспільства та людської свідомості. Це, звичайно, вимагає від кожного вчителя-вихователя глибокого осмислення цих ідей та їхнього вмілого використання в формуванні наукового світогляду учнів.

До найважливіших із цих ідей відносять такі: матеріальність світу та об'єктивні закономірності його розвитку; рух як форма існування матерії; первинність матерії та вторинність свідомості; розвиток як боротьба протилежностей; пізнаваність світу та його закономірностей; практика як основа пізнання та критерій істини; вирішальна роль праці в формуванні людини; матеріальне виробництво – основа суспільного розвитку; вирішальна роль народних мас в історії.

Певна річ, що в процесі формування наукового світогляду в учнів велику роль відіграють не тільки урочна (лекційна), а й позаурочна, гурткова та інші форми роботи... При цьому, як зазначив ще К.Д.Ушинський, “кожен клас, розпочинаючи з наймолодшого, повинен мати своє округлене світосприймання, доступне віковим учнів... З кожним роком це світосприймання повинно поглиблюватися, розширюватися, поповнюватися” (Твори, Т.3, С.178).

Основні шляхи та засоби формування наукового світогляду учнів

Психологічні умови формування наукового світогляду

Психологи вважають, що світогляд особи є форма індивідуальної свідомості, яка має специфічні особливості, зумовлені віковими та індивідуальними відмінностями. Вивчення вікових змін учня, його індивідуально-психологічних особливостей, його поглядів, переконань, ідеалів, соціальної життєвої позиції показало, що світогляд формується в тісному зв'язку та єдності з загальним становленням особистості: з розвитком інтелектуальної сфери (знань, уявлень, понять, умінь оперувати ними і т.п.), збуджуюче-мотиваційної, розкриваючої моральну спрямованість особи (її мотиви, інтереси, ідеали, емоційні особливості), й дійово-практичної, що характеризується активністю в реалізації знань і ставлення учня до його діяльності та поведінки. По суті, ці сфери являють собою три основних компоненти формуючого світогляду, які виступають у нерозривній єдності. Вироблена система наукових поглядів про природу та суспільство й саму людину в кожному віковому періоді має свої специфічні особливості. Значна частина сучасних психологів вважають, що становлення світогляду розпочинається буквально з перших кроків шкільної освіти, однак найбільш інтенсивно цей процес відбувається у старшому шкільному віці, коли виробляється власна світоглядна позиція молоді людини.

Для молодшого школяра та підлітка характерно:

1. Збагачення науковими знаннями, здатність оперувати вміннями в зв'язку з особистим усвідомленням картини світу (природи, суспільства й самої людини з її психічними особливостями);
2. Становлення та розвиток власних особливостей, усвідомлення цих особливостей через оволодіння вміннями бачити себе збоку (самосвідомість);
3. Розвиток і прояв рефлексивних особливостей, що визначаються сформованістю самокритичності, самоконтролю та саморегуляції.

Ці лінії поступово вдосконалюються в процесі навчальної та громадсько-корисної діяльності.

В підлітковому віці учень на більш високому рівні, який ще недавно був йому недоступним, осмислює нові сторони дійсності, прагне виразити своє ставлення до них. Однак розвиток абстрактного мислення, мотиваційної сфери підлітка самі по собі ще не можуть привести до більш інтенсивного процесу формування світогляду на наступному ступені вікового розвитку. Вирішальний поштовх цей процес дістане в зв'язку з необхідністю самовизначення, самосвідомості, контролю за своїм навчанням і поведінкою.

Активізації процесу формування світогляду крім внутрішніх мотивів і потреби самовизначення сприяють також міжпредметні зв'язки в системі навчально-виховної діяльності, які ведуть до того, що фрагментарні уявлення розпочинають у підлітка складатися в загальну картину світу. Таким чином, у 14-15-річному віці в підлітка завершується індивідуально-психологічна підготовка до наступного вікового періоду, коли в основному завершується становлення світогляду.

Юнацький вік у педагогічній і психологічній літературі визначається як вік інтелектуальної та громадянської зрілості. В цей період відбувається вироблення ціннісних орієнтацій і цілісної системи світоглядних поглядів на світ і своє місце в ньому. Розвивається тенденція до узагальнення, глибокого внутрішнього синтезу наявних теоретичних знань, складається ідейна спрямованість людини, її ідеали. Вироблений раніше інтерес до світоглядних проблем поєднується з прагненням настирливо реалізувати свої переконання у практичних справах і вчинках, оскільки діяльність старшого школяра все більше регулюється поставленими цілями та завданнями, звернутими не тільки до сучасного, а й до майбутнього. В індивідуальному стилі поведінки чітко простежується певний спосіб пізнання, ставлення до навколишнього світу й самого себе.

Глибоке оволодіння знаннями – важлива умова формування наукового світогляду; як було вище сказано, в структурі світогляду визначальну роль відіграє взаємозв'язок наукової істини поглядів і переконань. А звідси випливає, що основою, фундаментом, на якому базується світогляд, є знання. Наприклад, при вивченні природничо-наукових предметів уже в початкових класах учням повідомляються знання про живу та неживу природу (наприклад, про використання сили вітру та води в народному господарстві, про місце людини в природі, про її можливості у перетворенні природи). Діти спостерігають за розвитком рослин на пришкольній ділянці, навчаються бачити залежність росту рослин від природних умов (грунт, клімат і т.д.)

З 5 (6) класу розпочинається систематичне вивчення основ природничих наук. Кожен курс завершується узагальненням конкретного наукового матеріалу, визначенням внеску даної науки в загальну природничонаукову картину світу. В природничонаукових предметах відображені всі форми існування та руху матерії (від світу елементарних частинок до великих тіл; від найпростіших форм руху матерії – фізичної, хімічної до утворення живих організмів), розкриті їхні взаємозв'язки та перетворення. Зміст предметів природничонаукового циклу спрямований на формування уявлень про єдність світу, його багатогранність.

При вивченні предметів гуманітарного циклу учні оволодівають матеріалом про закономірності, що розкривають соціальну сферу життя людей, виробляють у собі систему соціально-політичних, правових, економічних, моральних, естетичних поглядів, переконань, ідеалів. Кожен з предметів гуманітарного циклу розв'язує завдання властивими йому методами. Цілісність, системність поглядів, переконань та ідеалів забезпечується реалізацією міжпредметних зв'язків.

Світоглядна спрямованість трудового навчання та виховання здійснюється через вироблення в школярів усвідомлення необхідності трудової діяльності, ознайомлення з основами сучасного промислового та сільськогосподарського виробництва, формування у них трудових умінь і навичок, підготовку до вибору професії.

У структуру цілісного світогляду включаються й естетичні погляди та переконання відповідним чином узагальнені в естетичному ідеалі як уявленні про прекрасне, гармонійно розвинуте в естетичному ставленні людини. Розвиток естетичного ставлення до дійсності у процесі формування наукового світогляду повинен формуватися не тільки в сфері пізнавальної діяльності, а й у сфері праці, природи, спілкування між людьми в їхній різноманітній діяльності (художньо-творчій, спортивній, ігровій). Кожна галузь діяльності школярів повинна нести елементи естетичності.

Світоглядна функція естетичного виховання реалізується з допомогою двох органічно взаємопов'язаних діяльностей:

1. Знаходити красу в природі, суспільстві, людських взаєминах;
2. Створювати красу в своїй багатогранній творчій діяльності.

Певна річ, неоціниму роль у формуванні естетичного ідеалу відіграє мистецтво (література, живопис, музика, театр і т.д.). Зачатки світогляду, моральності, права, політики тощо ми знаходимо у фольклорі. Світоглядним елементом системи естетичного виховання є й образотворче мистецтво.

Не можна не враховувати в формуванні наукового світорозуміння учнівської молоді й ролі в цьому процесі позаурочної громадсько-практичної діяльності школярів: взаємозв'язку змісту навчання й позакласної та позаурочної роботи (пізнавальної, трудової, суспільно-корисної); спільність принципів організації та методики керівництва усіма видами діяльності учнів та їхнього спілкування; наступність у вихованні з урахуванням віку, рівня розвитку дітей, їхніх індивідуальних особливостей; взаємозв'язок школи та позашкільних дитячих закладів у вихованні дітей, у розвитку їхніх поглядів, переконань, громадської активності. Певна річ, дуже важливо забезпечити в роботі з формування наукового світорозуміння учнівської молоді єдність у діяльності школи та сім'ї.

Дидактичні та виховні умови, які сприяють переводу знань у погляди, переконання та ідеали

Процес формування наукового світогляду включає:

- 1) озброєння учнів глибокими науково-матеріалістичними знаннями про природу, суспільство та людське мислення;
- 2) формування у школярів глибокої переконаності в істинності наукових знань;

3) включення школярів в активну трудову, громадсько-політичну та суспільно-корисну діяльність в ім'я торжества цих знань і переконань .

Щоб цей процес був дієвішим і продуктивнішим, необхідно в роботі з формування наукового світогляду, насамперед, враховувати такі дидактичні та виховні умови.

1. *Забезпечення глибокої наукової доказовості, логічної переконливості та несуперечливості всіх теоретичних висновків і фактів світоглядного характеру.* Насамперед, виклад навчального матеріалу повинен здійснюватися на основі переконливих фактів та їхнього глибокого аналізу. При цьому слід пам'ятати, що навчають і виховують, насамперед, факти, ідеї їх тільки супроводжують. Дуже важливо у процесі тлумачення того або іншого матеріалу з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки між певними явищами та подіями. Слід збуджувати учнів до з'ясування виникаючих у них запитань, розвивати допитливість, прагнення до глибокого осмислення усіх явищ і процесів, що відбуваються у природі та суспільстві.

2. *Надання навчанню високої ідейно-політичної спрямованості.* Насамперед вивчення предметів гуманітарного циклу має сприяти вихованню громадянської зрілості, патріотизму.

3. *Дотримання принципу історизму при вивченні програмного матеріалу.* Історизм у навчанні допомагає розкривати генезу та складні шляхи розвитку істини у науці, сприяє усвідомленню еволюції природних явищ і суспільно-економічних змін. Історичний підхід у навчанні є важливим засобом підвищення у школярів інтересу до пізнання і сприяє більш глибокому усвідомленню виучуваного матеріалу.

4. *Розвиток пізнавальної активності та самостійності учнів у навчально-виховному процесі та позаурочній роботі.* Слід пам'ятати, що уявлення, поняття, закони не можна механічно вкласти у голову школярам. Виробити, сформувати в собі їх може тільки сам учень під керівництвом і за допомогою вчителя. Утворення уявлень, понять, усвідомлення законів - активний процес мислення та діяльності учнів. Чи не найважливіше у розвитку пізнавальної активності та самостійності учнів звертати їхню увагу на створення протиріч між знанням і незнанням, на збудження потреби у навчанні та навчальних інтересів, а також надавати навчанню проблемного характеру, практикуючи різні види роботи з підручником, проведення уроків-семініарів, уроків-диспутів тощо.

5. *Збудження емоційного ставлення учнів до виучуваного матеріалу.* Емоційно-позитивне ставлення до навчання, насамперед, стимулює пізнавально-мислительну активність учнів. У той самий час воно допомагає осмислювати суть виучуваних природних і суспільних явищ, сприяє формуванню суб'єктивного ставлення до засвоєваних знань, сприяє проникненню в їхню об'єктивність та істинність.

6. *Тісний зв'язок навчання з життям, включення школярів в активну трудову діяльність.* Погляди та переконання є не тільки наслідком роботи думки та емоційно-інтелектуальних переживань. Дуже впливають на їх формування життєві обставини та соціально-побутова атмосфера, в якій щоденно перебував школяр, а також його власна практична діяльність. Усе це вимагає планомірної організації праці та всіх інших видів життєдіяльності школярів.

7. *Включення учнів у громадсько-політичну та суспільно-корисну діяльність.* Історико-краєзнавча, пошукова, добродійна та інша суспільно-корисна робота школярів.

8. *Врахування в роботі з формування наукового світо розуміння вікових та індивідуальних особливостей учнів.* Певна річ, що характер і результати роботи з учнями різних вікових груп різні.

Велику роль у цьому процесі відіграє й особистість вчителя.

Активна трудова і суспільно-корисна діяльність - важливі складові у формуванні наукового світо розуміння особистості

Великий вплив на формування світо розуміння особистості мають життєві обставини, та соціально-побутова атмосфера, в якій вона щоденно перебуває, її власна практична діяльність. Усе це вимагає планомірного і систематичного включення кожної особистості у трудову, суспільно-корисну та суспільно-політичну діяльність.

Щоб оволодіти національним науковим світоглядом, кожній особистості насамперед необхідно включатися в активну творчу діяльність. Це – основний шлях, єдиний ефективний спосіб стати особистістю. Бо саме своєю діяльністю людина продовжує себе в інших людях. Потреба ж бути особистістю забезпечує активне включення людини в систему соціальних зв'язків. Прагнучи включити своє “Я” у свідомість, почуття та волю інших, якби приєднуючи їх до своїх інтересів та бажань, людина задовольняє тим самим потребу персоналізації. Однак задоволення потреби завжди породжує нову потребу більш високого порядку. Цей процес постійно продовжується й розширюється. Перетворення предмета діяльності відповідно змінює й того, хто його перетворює.

Велику роль у процесі становлення особистості, у формуванні національного наукового світогляду відіграє *приклад*. Справа у тому, що кожна людина хоче на когось бути схожою. Однак біографії видатних людей, їхні нерідко героїчні справи впливають на процес становлення особистості не самі по собі, а як матеріал для роздумів у процесі відповіді на запитання, що ми самі собі ставимо: яким треба бути, щоб поважати себе, як необхідно діяти в складних обставинах, як долати труднощі, взагалі, як проявити себе справді особистістю? Фактором розвитку особистості різного роду героїчні приклади стають тільки тоді, коли вони сприймаються в якості відповіді на запитання, що мучить людину: як діяти їй самій у складній, безвихідній ситуації, як жити далі? Тому запитання про те, який шлях обрати для того, щоб відчувати себе особистістю, насправді нею стати, залишається для кожного з нас його особистою проблемою. Певна річ, вирішувати її доведеться кожному своїм шляхом.

Людина, яка формує в собі національний науковий світогляд, повинна виробляти такі якості як принциповість, особиста порядність, інтелігентність. Бути інтелігентною людиною - це означає хоча б в якійсь мірі бути причетним до надбань світової культури й, насамперед, бути зорієнтованим на загальнолюдські цінності, бути готовим завжди при необхідності здійснити свій моральний вибір і не зрадити своїм ідеалам. До цього вибору належать, насамперед, доброта, милосердя, готовність допомогти людині, яка потрапила в біду, скромність, мужність, справедливість, гідність. Правий

В.О.Сухомлинський, який писав: "Гуманність неможлива без чуйності до людини. Любити все людство простіше, аніж одну людину". Допомогти одній людині важче, аніж заявити: "Я люблю свій народ". Кожен, хто вступає в життя, повинен бути не тільки прекрасним умільцем, майстром, виробником матеріальних цінностей, а й душевною, небайдужою людиною.

Визначені В.О. Сухомлинським найважливіші норми моральності не втратили своєї актуальності і в наші дні. Кожен з наших вихованців завжди повинен пам'ятати (й, певна річ, у першу чергу повинні пам'ятати це ***ми самі***), що існує межа між тим, що нам хочеться, і тим, що ми можемо. Наші бажання - це радощі або ж сльози наших близьких. Перевіряйте свої вчинки свідомістю: чи не завдаєте ви людям зла, неприємностей своїми вчинками. Робіть так, щоб людям, які оточують вас, було добре. За добро платіть добром.

Пам'ятайте, що всі блага й радощі життя створюються працею і тільки працею. Без праці не можна чесно жити. Народ учить: хто не працює, той не їсть. Ледар, дармоїд - це трутні, що пожирають мед працюючих бджіл. Навчання - наша перша праця. Ідучи до школи, ви йдете на роботу.

Не будьте байдужими до людей, які прагнуть жити за рахунок батька, матері. Проявляйте нетерпимість до тих, хто не дбає про суспільні інтереси. Зневажайте того, хто обкрадає суспільство, людей, кривдить їх.

Світогляд людини майже завжди веде її до вчинків, викликаних її переконаннями в правильності тієї або іншої ідеї. Так, коли Архімед, один з найвидатніших людей в історії людства, один із небагатьох, кому випало щастя реально реалізувати ту внутрішню велетенську енергію, яка практично не пробуджена, дремає в кожній людині, коли Архімед побачив тінь занесеного над ним меча, він гнівно закричав: "Не чіпай моїх креслень!" Й римський воїн - самовдоволенний невіглас, тварина в образі людини, отетерівши спочатку від цієї сміливості, зарубав Людину своїм мечем. Як бачимо, в несподіваній ситуації людина проявляє те, що становить її звичайно приховану сутність. Помітивши поряд із собою тінь погрожуючої смертю зброї, великий житель Сіракуз кинувся захищати насамперед не своє життя, а справу свого життя, свої ідеї.

Чому Архімед так вчинив перед своєю смертю? Чому у всі часи люди цінували мужність, завзятість, благородство, пріоритет справи над ситим достатком, навіть над власним життям?

Щоб відповісти на це запитання, щоб зрозуміти, чому з потопуючого корабля сильні чоловіки рятують у першу чергу дітей і жінок, а не самих себе, необхідно ще і ще раз повернутися до того, що життя людини і щастя людини - це ***людське*** життя і ***людське*** щастя. Ці категорії виділили людину з тваринного світу з його рівнем власне-біологічного благополуччя.

Тому, коли ми говоримо про світоглядну необхідність визначення і реалізації себе як суспільної особистості, ми маємо на увазі насамперед необхідність реалізувати в собі суспільно значущу особину.

У формули "щастя - в повноті людського життя", вивіреній багатьма гуманістами минулих епох, пріоритетом, першістю володіє категорія "людського", тобто суспільно значимого.

Якщо вийти за суворі канони формулювань, то можна сказати, що істинно по-людськи може бути щасливим лише той, хто здатний віддавати

більше, ніж брати. І тут, уявіть собі, не порушується всесвітній закон збереження енергії, тому що мова йде про розкриття внутрішніх потенцій людини та людства в цілому. Віддавати більше, ніж брати, гадаємо, становить основний закон людської еволюції. Саме завдяки йому людство і рухається вперед у моральному відношенні.

Людина, яка володіє певними світоглядними поглядами та переконаннями (маємо на увазі гуманістичні погляди та переконання) завжди досягає вершини своїх істинно людських можливостей не у сподіванні на подяку, а тому, що вона понад усе цінує честь, совість, почуття людського обов'язку.

Хіба не про такі почуття можна говорити, наприклад, аналізуючи вчинок багаторазового рекордсмена світу з підводного плавання Шаварша Карапетяна? З десяток років тому переповнений тролейбус з людьми впав у Єреванське озеро. Волею випадку на місці трагічної події опинився, можливо, єдиний свідок цієї біди, який був готовий допомогти потрапившим у аварію людям. Він швидко зняв з себе тренувальний костюм та кинувся у воду за тролейбусом. Тут йому довелося пірнути на десятка півтора метрів, видавити скло, потрапити у потонувшу машину, витягти на поверхню води одного за іншим десятки людей. Та ось на воді розпливлися п'ятна крові - його крові. Справа у тому, що пробиваючись скрізь розбите скло, він порізав собі живота, ноги, плечі. Врятував тоді Ш.Карапетян двадцять одне життя. А коли його сили вже вичерпувались, він, щоб пірнути в озеро знов і знов, змушений був брати у руки важку каменюку. Ось врешті-решт він ще раз пірнув, щоб прив'язати до тролейбуса трос підйомного крана... Після цього Шаварш надовго захворів на запалення легенів і зараження крові і не зміг продовжити свою спортивну кар'єру.

До речі, коли журналісти широко сповістили світ про цей дивовижний подвиг, на жаль, виявилася і його зворотня сторона - також "дивовижна": ніхто з врятованих так і не поцікавився, хто ж був його спасителем?

Життя Шаварша Карапетяна - легенда. Справа в тому, що згодом, після одужання, він, також несподівано, став свідком іншої аварійної ситуації й узявся швидко та самовіддано рятувати людей, що гинули від страшної стихії - від вогню, що охопив багатоповерховий будинок. І знову багато врятованих людей, і знову травми, опіки. Оце і є світоглядна зрілість, почуття гуманізму, доброзичливості, милосердя, що дозволяють людині піднятися до справжнього героїзму.

Важливо у роботі по формуванню у своїх вихованців наукового світорозуміння дбати й про вироблення у них свого власного ставлення до життя, щоб кожний вихованець насамперед збуджував у себе інтерес до самого себе, до своїх задумів, вчинків, творчих досягнень. Бо якщо людина не може сама себе зрозуміти, усвідомити, для чого вона живе, важко чекати, що смисл її існування буде зрозумілим іншим людям.

Не вміючи так організувати своє життя, щоб воно було цікавим їй самій та оточуючим, людина, як правило, посилається на обставини - життєві негаразди, нерозуміння близьких, відсутність необхідних умов для самореалізації. Та якими б не були зовнішні умови, вирішальне слово в організації життя належить розуму. "Неможна жити приємно, не живучи розумно", - стверджував давньогрецький філософ Епікур. Непримиренну

позицію до тих, хто не здатний діяти за голосом розуму, займав Діоген Сінопський: "Для того, щоб жити, як потрібно, необхідно мати або розум або петлю".

Певна річ, не слід буквально розуміти давніх мислителів. Кожен з них мав своє уявлення про розум та міру його участі в організації людського життя. Питання це відноситься до категорії вічних. Над ним розмірковували і в минулому, дискутують і сьогодні. Незаперечною залишається тільки необхідність визначення тих життєвих принципів і оцінок, без яких існування людини втрачає особистий сенс та соціальне значення.

При всій багатогранності індивідуальних уявлень про життя, в них завжди можна віднайти загальні риси, які пов'язані з найбільш типовими життєвими позиціями при сприйманні, осмисленні та освоєнні дійсності.

Оцінюючи своє життя, людина повинна насамперед подумати про те, що нею створено для блага інших людей. Бо саме результати життєдіяльності окремої особистості знаходять заслужений відгук, високо цінуються оточуючими, піднімають авторитет людини, викликають повагу до неї. Людина повинна бути задоволеною своїм життям, щоб при підведенні його підсумків вона могла сказати:

Мне есть, что спеть, представ перед всевышним,

Мне есть чем оправдаться перед ним... (В.Висоцький)

Науковий світогляд і релігія

Світський характер виховання у сучасній школі

Як підкреслюється у Законі України "Про освіту", освіта у національній школі України будується на основі наукового, світського характеру. Це означає, що учні у процесі навчання та виховання повинні одержувати глибоко наукові знання; навчання та виховання має бути не релігійним. "Головна мета. школи, - підкреслюється в Концепції середньої загальноосвітньої національної школи України, - формування і розвиток особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією, системою наукових знань про природу, людину, суспільство, почуттям національної свідомості, готової до вибору свого місця у подальшому житті".

Ми знаємо, що релігія як форма суспільної свідомості так або інакше входить у систему сукупності уявлень про світ. Однак чи не найпершому місці в цій системі релігійні погляди перебували у первісному суспільстві, коли емпіричні знання первісних людей тісно перепліталися з міфологічними та релігійними уявленнями. Ці уявлення були фантастичним відображенням дійсності, вираженням безсилля людини перед стихійними силами природи та ілюзорним подоланням цього безсилля. Розвиток науково-технічного та соціального прогресу призвів до подолання у свідомості значної частини людей цих міфологічних і релігійних поглядів. У результаті дотримання принципу наукового та світського характеру у навчально-виховному процесі учні сучасної школи усвідомлюють, що людина живе тільки один раз і що іншого, потойбічного життя не існує. Як розумна, мисляча й діяльна істота, людина разом з іншими людьми повинна зробити це єдине і неповторне життя більш людським, кращим і більш справедливим. Тому світоглядною спрямованістю навчально-виховного процесу в сучасній школі є переконання,

що усьому доброму в житті сприяє не Бог, а сама людина, її настирливість у праці та інших формах життєдіяльності.

Саме таке реалістичне розуміння людського буття здатне допомогти дітям визначити правильну життєву перспективу, зробити гідний внесок в оновлення нашого суспільства. Бачити світ таким, яким він є, не перекручуючи і не прикрашаючи його, робити світ кращим, справедливим і людянішим - ось найбільший зміст справжнього життя, його мудрості, на утвердження якого має бути спрямована вся виховна робота вчителя.

У процесі дотримання наукового, світського характеру виховання у навчально-виховному процесі важливо виробляти у школярів наукові уявлення про причини виникнення та існування релігійних поглядів – вірувань; вміння правильно оцінювати справжню роль релігії і церкви в усіх сферах життя людей на різних етапах цивілізації; розуміння місця вільнодумства і атеїзму в духовній культурі народів; здатність самостійного світоглядного осмислення виучуваного навчального матеріалу і захисту своїх життєвих позицій, спираючись на природничонаукові та гуманітарні знання; розуміння Закону про свободу совісті - право сповідувати будь-які релігійні вірування чи бути атеїстом. Потрібно навчити дітей з розумінням і повагою ставитися до інших поглядів, у тому числі і релігійних. Осягнення наукових істин та їх матеріалістичне тлумачення важливі не для спрIMITизованого заперечення існування Бога, а для виховання духовності, високої мети та ідеалів, стверджуючих цінність гуманізму реального життя. Тому існуючий до цього часу стереотип зведення атеїстичного виховання учнів лише до природничонаукової критики релігії, зокрема з позицій хімії, фізики та біології, зараз слід вважати помилковим.

Процес історичного розвитку людства показує, що звільнення свідомості людей від релігії в минулому супроводжувалося значним підвищенням їх морального та культурного рівня, як це було, наприклад, в епоху Відродження. На жаль, сьогодні безбожність і атеїзм нерідко супроводжуються різними вадами та аморальністю. Вихід з цієї ситуації полягає в тому, щоб відродити на широкій основі глибоке духовно - моральне виховання, не допускати того, щоб науковий світогляд залишався наділом лише холодного розуму. З метою формування у школярів правильної оцінки місця релігії у духовному житті людей можливо варто було б ознайомлювати учнів з Біблією як історично - культурною, літературною пам'яткою людства.

Здійснюючи світський характер виховання у державній українській національній школі варто зважати, що й у зарубіжних країнах, наприклад у США, існують спеціальні Закони, які рішуче й надійно захищають державну загальноосвітню школу від впливу релігійних проповідей і проповідників. Таким чином, діти оберігаються від взаємної недовіри та ворожнечі за ознакою віросповідання.

Американська федерація вчителів розробила цілий том методичних порад з тим, щоб допомогти педагогам, не порушуючи Закону, протистояти негативному впливу релігії, релігійних свят на свідомість школярів. Наведемо деякі з них:

- ♦ учитель не повинен вимагати від дітей пояснень з приводу їх схильності до тих чи інших вірувань і звичаїв;

♦ вивчення і обговорення може вестись на предмет того, як і коли відзначаються релігійні свята, їх походження та загальнопоширеного значення;

♦ використання картин, п'єс, книжок з релігійними сюжетами дозволяється, якщо це відповідає навчальній меті. Але, складаючи програми святкових концертів, не треба допускати, щоб у них домінувала релігійна музика;

♦ багате уявлення на теми Різдва Ісуса Христа чи п'єси про чудотворіння інших віровчень не підходять для загальноосвітньої школи;

♦ релігійні символи можна використовувати як наочні посібники лише за умови, що вони розглядаються тільки як зразки культурної чи релігійної спадщини. Символи ці треба виставляти лише на деякий час, їх демонстрація має бути тісно пов'язана з навчальною програмою;

♦ діти на відповідних заняттях можуть готувати малюнки, прикраси і т.і. з релігійною символікою, але вчителі не повинні ні заохочувати їх до таких занять, ні перешкоджати їм.

Як бачимо, ці методичні поради з успіхом можна використовувати і в нашій школі.

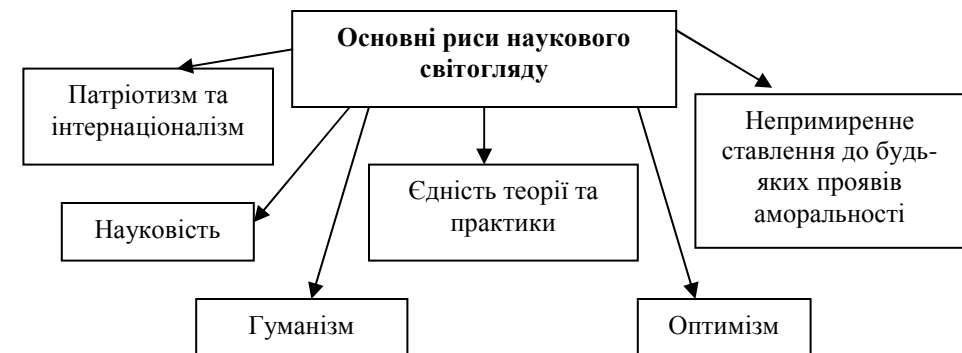
Завершуючи розгляд найважливіших питань формування у школярів наукового світогляду варто підкреслити, що ця робота пронизує всю систему навчання та виховання, є результатом умілого використання методів переконання, позитивного прикладу, організації суспільно-корисної діяльності учнів. Тільки гармонійне та комплексне використання всіх засобів і методів шкільної освіти та виховання та висока дієвість педагогічного процесу в цілому забезпечать успіх у формуванні у школярів стрункої системи наукових поглядів, переконань, ідеалів.

ОПОРНІ СХЕМИ ЗАНЯТТЯ

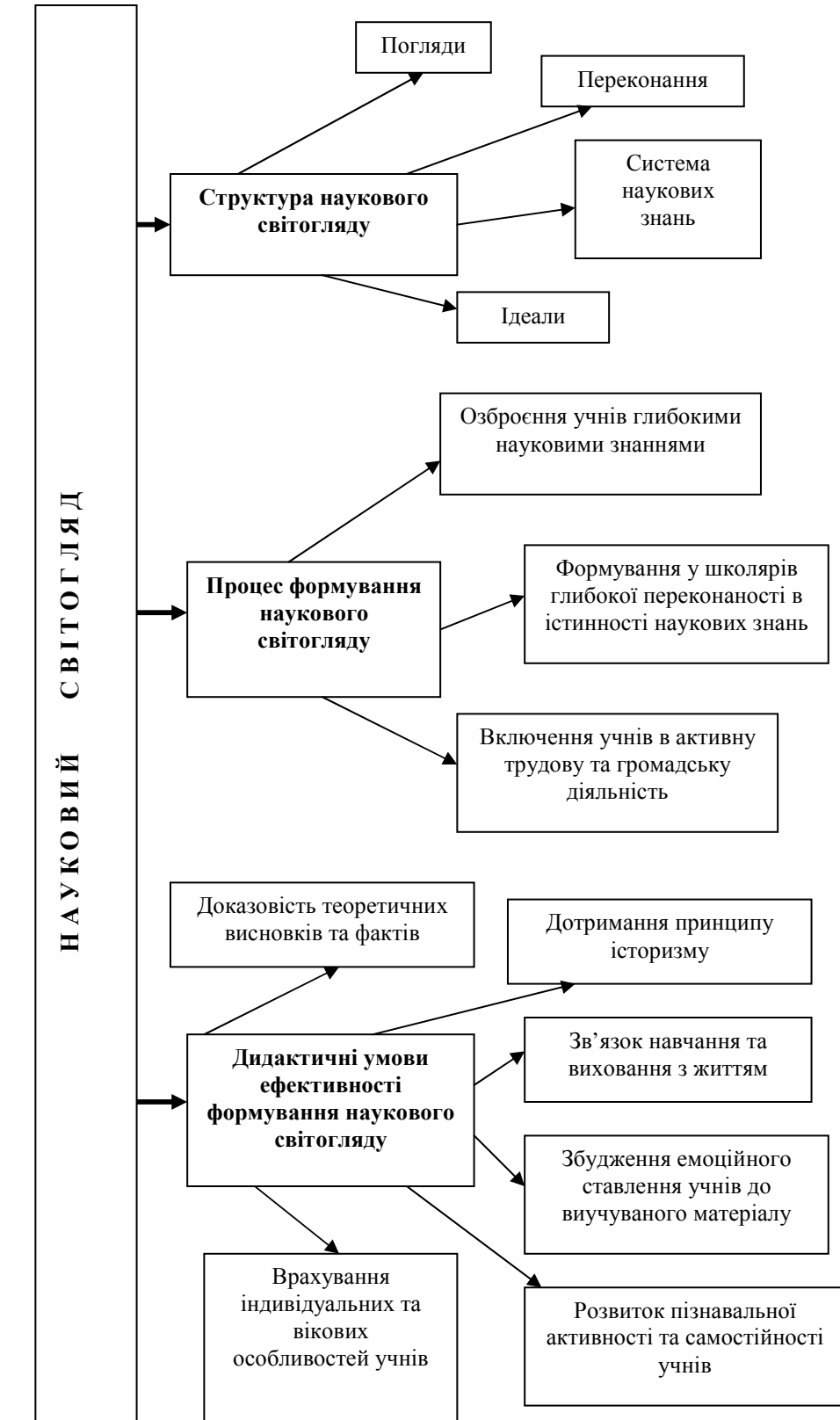
Формування наукового світогляду школярів

Світогляд – система філософських, політичних, моральних, естетичних поглядів, переконань та ідеалів людини, відображаючих розуміння нею навколишнього світу та визначаючих загальну спрямованість її діяльності.

ОПОРНА СХЕМА №1

ОПОРНА СХЕМА №2

3.6.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

1. Назвіть категорійні ознаки (ключові слова) у визначенні поняття "науковий світогляд". Поясніть свій вибір.
2. Розкрийте сутність поняття "структура наукового світогляду". Проаналізуйте елементи структури наукового світогляду та знайдіть зв'язки, що існують між ними.
3. Розкрийте роль переконань у структурі світогляду.
4. Які наукові ідеї, що містяться у шкільній освіті з питань розвитку природи, суспільства і людської свідомості необхідно розкрити у процесі формування в учнів наукового світогляду?
5. Розкрийте найважливіші дидактичні та виховні передумови переведу засвоєних наукових знань у погляди і переконання.
6. Спробуйте обґрунтувати необхідність використання всієї системи загальних методів виховання у процесі формування наукового світогляду учнів.
7. Проаналізуйте основні педагогічні умови формування наукового світогляду на різних вікових етапах.

Педагогічні задачі

Задача № 1

У Павлиській середній школі В.О.Сухомлинський разом зі своїми колегами створили сприятливі умови для дієвого формування в учнів наукового світосприймання. Це і залучення молодших школярів до складання казок-оповідань; їх спостереження за природними явищами у навколишньому середовищі; створення у школі "золотої бібліотеки отроцтва", в яку увійшли найвизначніші твори вітчизняної та світової літератури. Інтелектуальний розвиток вихованців поєднувався з працею у шкільних майстернях і в дослідницьких гуртках. Учні також охоче здійснювали шефську роботу по наданню всілякої допомоги ветеранам війни та праці тощо.

У чому, на Вашу думку, полягає ефективність роботи з розвитку дієвих світоглядних поглядів і переконань у Павлиській середній школі?

Задача № 2

Учителька української мови та літератури провела урок на тему "Козацькому роду нема переводу" з учнями різного віку - 11, 7 і 1 класу. Основна мета уроку: сформувати в учнів поняття родоводу, а також розвинути інтерес до особистого вивчення родоводу кожним учнем. На уроці, після вступного слова вчителя, учні 11 класу розкрили поняття "родовід", навели цікаві приклади "родоводу" з життя видатних людей. Учні 7 класу на класній дошці зобразили загальну схему "родинного дерева" і проілюстрували її прикладами з власного родоводу. Учні 1 класу продекламували вірші заспівали пісень з тематики уроку. Вчителька зробила підсумки уроку. Урок викликав великий інтерес в учнів.

Яку роль відіграє вивчення школярами подібного народознавчого матеріалу у формуванні їхнього національного світорозуміння? Назвіть форми та методи позакласної роботи з цієї тематики, що сприяють розвитку світоглядних поглядів учнів.

Задача № 3

На диспуті з теми "У чому смисл життя" у 10 класі учні висловлювали суперечливі думки. Одні вважали, що мета життя - це постійне самовдосконалення своєї особистості; інші - гідно прожити життя; треті - забезпечити будь-якими засобами своє матеріальне становище. Частина учнів доводила, що у сучасних умовах кожен повинен дбати про себе і нічого розводити моральні витребеньки. Ведучий диспуту розгубився, не знаючи, яким чином підійти до загального висновку. На диспуті був присутній класний керівник.

Як, на Вашу думку, повинен діяти класний керівник у даній ситуації? Яку роль відіграють диспути у формуванні світоглядних ідей, переконань?

Задача №4

В одній зі шкіл у старших класах був проведений інтегрований урок на тему "Вихід людини у космос". Урок готували і проводили разом з учнями вчителі літератури, історії, фізики. Розпочав урок вчитель літератури вступом про віковічну мрію людини літати. Учні висвітлили питання про розвиток цієї ідеї у міфах, легендах, казках різних народів світу, зокрема, розповіли древньогрецькі міфи про Ікара. Далі учні розповідали про розвиток наукових ідей про літальні апарати К.Е.Ціолковським, М.І.Кібальчиєм, С.П.Корольовим.

На заключному етапі учні під керівництвом учителя фізики розглянули основні фізичні умови, що сприяють можливостям польотів людини у космосі, проаналізували успіхи вітчизняної космічної науки.

Яке, на Вашу думку, значення мають інтегровані уроки у формуванні світогляду учнів? Які теми подібних уроків Ви могли б запропонувати вчителям різного фаху?

Задача №5

На уроці з української літератури у 8 класі вивчали вірш І.Франка "Каменярі". Усі учні говорили завченими фразами, але один з них висловив власну думку. Він сказав, що цей вірш поета він не розуміє і вважає, що його взагалі не потрібно так детально розбирати.

Вчителька вислухала учня і промовила, що він не розуміє змісту вірша, а причина цього - невідповідність до уроку і поставила у щоденник оцінку "незадовільно".

Оцініть позицію вчительки. Чи вважаєте Ви думку вчительки переконливою для учня? Назвіть можливі методи, прийоми переконання учнів у даній ситуації.

3.6.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1. Визначте місце і роль наукового світогляду в структурі особистості?
2. Назвіть основні риси наукового світогляду.
3. Які функції виконує науковий світогляд?
4. Яку роль відіграє глибоке та міцне оволодіння матеріалом шкільних дисциплін у формуванні наукового світогляду?

Тестові завдання для перевірки знань студентів

1. *За структурні компоненти світогляду правлять:*
  - а/ система наукових знань;
  - б/ ....;
  - в/ ...;
  - г/ ....
2. *До об'єктивних компонентів світогляду належать:*
  - а/ ...;
  - б/ ...;*до суб'єктивних -належать:*
  - а/ ...;
  - б/ ...
3. *Знання як об'єктивний компонент світогляду являють собою систему наукових істин, що мають.....*
4. *Погляд - це.....*
5. *Ідеал - це.....*
6. *Переконання - це.....*
7. *До дидактичних і виховних умов виховання наукового світогляду належать:*
  - 1/ ...; 2/ ...; 3/ ...; 4/ ...; 5/ ...; 6/ ...; 7/ ...; 8/ ...; 9/ ....
8. *Рівень світорозуміння індивіда встановлюється:*
  - а/ за освітою;
  - б/ культурою пізнавальної діяльності;
  - в/ ...;
  - г/ ...;
  - д/ ...
9. *На основі визначень виділіть структурні елементи наукового світогляду.*

“Світогляд являє собою узагальнену систему поглядів, переконань та ідеалів, в яких людина виражає своє відношення до оточуючого її природного та соціального середовища, являючись узагальненням знань, досвіду та емоційних оцінок... Світогляд особистості визначає ідейну спрямованість всього її життя та діяльності” (Є.І.Монозон)

“Під світоглядом слід розуміти специфічну форму свідомості людини, що включає в себе систему його знань, поглядів, переконань та ідеалів, в яких виражається його ставлення до розвитку природи та суспільства і які визначають його суспільно-політичну і морально-етичну позицію і поведінку в різних сферах життя” (І.Ф.Харламов)
10. *Розставте поняття у логічній послідовності:*
  - 1/ серед історичних етапів світоглядного освоєння дійсності виділяється світорозуміння, науковий світогляд, світосприймання;
  - 2/ розрізняють міфологічний, науково-матеріалістичний, релігійний, примітивно-емпіричний світогляд;
  - 3/ діалектичний підхід до вивчення явищ і процесів природи, суспільства, пізнання полягає...
    - а/ у творчому характері;
    - б/ у максимальному використанні узагальнених методів пізнання і діяльності та їх систем в єдності із засвоєними методами конкретної діяльності;
    - в/ у врахуванні історії та загальнолюдських ціннісних орієнтацій;

г/ у розгляді суперечностей як початкового, основного тощо.

11. Релігія - це...

а/ форма суспільної свідомості;

б/ фантастичне відображення зовнішнього світу;

в/ специфічна форма суспільної свідомості, система ідеологічних поглядів, культових дій, обрядів, певних правил поведінки.

3.6.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати різноманітні історичні та теоретико-методологічні підходи до проблеми наукового світогляду у філософській та психолого-педагогічній літературі.
2. Аналізувати провідні риси, функції та особливості наукового світогляду.
3. Осмислювати сутність і структуру наукового світогляду.
4. Аналізувати психологічні умови формування наукового світогляду, враховуючи вікові особливості учнів.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Визначати основні завдання формування наукового світогляду учнів.
2. Проектувати провідні напрямки розвитку наукового світогляду учнів різного віку.
3. Моделювати засоби, форми та методи формування світогляду учнів у навчально-виховному процесі.
4. Моделювати власну педагогічну діяльність, спрямовану на усвідомлення сутності та засобів процесу формування світогляду.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Планувати процес формування наукового світогляду в учнів різного віку.
2. Конструювати виховуючі ситуації, спрямовані на розвиток наукових поглядів і переконань учнівської молоді.
3. Конструювати засоби, форми та методи розвитку світогляду у процесі навчання.
4. Планувати основні напрями виховного процесу, спрямовані на розвиток світоглядних поглядів, переконань.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Формувати ціннісне ставлення учнів до проблеми наукового світогляду, його сутності та характеру прояву в діяльності особистості.
2. Встановлювати доцільні стосунки з учнями у педагогічному процесі, спрямовані на формування їх світоглядних переконань.
3. Вчитися переконливо і толерантно доводити до свідомості учнів важливість розвитку їх наукових ідей, поглядів, переконань.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати діяльність учнів у навчальному процесі із засвоєння основних наукових знань, ідей, переконань.
2. Створювати сприятливі умови, виховне середовище для переходу наукових знань учнів в їх особистісні переконання.
3. Створювати виховні ситуації, спрямовані на розвиток і поглиблення системи наукових знань, поглядів, переконань.
4. Організовувати власну педагогічну діяльність, спрямовану на розвиток наукових світоглядних ідей.
5. Навчати учнів орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях, приймати правильне рішення, виходячи із наукових світоглядних позицій.
6. Стимулювати накопичення в учнів соціального досвіду, позитивних звичок поведінки.

3.6.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Засвоєння даної теми пов'язано з розвитком таких властивостей майбутніх учителів: цілеспрямованість, педагогічне мислення, критичність, гуманістична педагогічна спрямованість, ініціативність, активність, принциповість, педагогічний оптимізм, людяність, працелюбство, доброзичливість, товариськість. Крім того, майбутні вчителі у процесі навчання повинні виробляти у собі цілісну систему соціально-політичних, правових, економічних, моральних, естетичних поглядів, переконань, ідеалів. Усе це допоможе студентам сформувати основи особистого наукового світогляду як передумови ефективної педагогічної діяльності.

3.7. РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ. РОБОТА КЛАСНОГО КЕРІВНИКА З РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У ШКОЛЯРІВ

Мета: сприяти засвоєнню студентами понять “розумове виховання”, “пізнавальні інтереси”, “культура розумової праці”, а також ознайомити їх з різними чинниками впливу на розвиток пізнавальних інтересів школярів; формувати вміння студентів моделювати, конструювати, організовувати, відбирати оптимальні форми та методи роботи класного керівника з розвитку пізнавальних інтересів школярів з урахуванням конкретних умов і вікових особливостей.

Ключові поняття: розумове виховання; пізнавальний інтерес; культура розумової праці.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Завдання розумового виховання школярів.
2. Сутність пізнавального інтересу.
3. Вікова динаміка інтересів школярів.
4. Основні шляхи та форми позакласної роботи, спрямованої на розвиток пізнавальних інтересів.

II. Практична частина:

1. Провести одну з форм позакласної роботи, спрямованої на розвиток пізнавальних інтересів:
  - а/ інтелектуальна гра “Що? Де? Коли?”;
  - б/ вікторина “Юний ерудит”;
  - в/ засідання клубу “Архімед”;
  - г/ гра-мандрівка до країни Чомучок;
  - д/ вечір запитань і відповідей.
2. Зробити аналіз проведеного заходу.

Завдання для студентів

1. Вивчити рекомендовану літературу та підготуватися до обговорення теми згідно з планом заняття.
2. Підготувати повідомлення за книгою І.Томана “Як удосконалювати самого себе?”. - К., 1988. - Гл.7.
3. Підготувати і провести одну з форм позакласної роботи з указаних у плані заняття.

Рекомендована література

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. - К.: Либідь, 1997.
2. Державна національна програма “Освіта: Україна ХХІ століття”. - К.: Райдуга, 1994.
3. Закон України “Про освіту”. - Голос України, 1996.- 25 квітня. - С.1-3.
4. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. - К., 1997.- С.62-69.
5. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. - К., 1993. - Ч.ІІ.
6. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти //Освіта. – К., 1996. - 7 серпня.

7. Методика організації колективних творчих справ //Методичні рекомендації на допомогу вчителям. - Житомир, 1990. - С.23-26, 29-32.
8. Смирнов В.И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях. - М., 1999. - С. 353.
9. Томан І. Як удосконалювати самого себе. - К., 1988. - Гл.7.
10. Фіцула М.М. Педагогіка. – К., 2000.- С.247-250.
11. Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов школьников. - М., 1988. - С. 31-40, 177-184.

3.7.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Ще давньоримський філософ Сенека вказував, що спочатку треба навчитися добрим правилам моралі, а потім мудрості. Ця думка пронизує праці багатьох учених-педагогів. Розумове виховання філософи вважають провідним у системі виховання молоді. Мудрість, розум завжди високоморальні, красиві, всебічні у відображенні реальної дійсності. Розуму протистоїть однобічність у розвитку мислення, обмеженість, антинауковість. Про того, хто йде шляхом хитрощів, обману, кажуть, що в нього не вистачає мудрості на самостійне вирішення проблем. Тому мудрість, розум людини слід розглядати як багатоякісну рису особистості.

Розумове виховання – це процес розвитку розуму, пізнавальних здібностей та інтересів дітей, озброєння їх знаннями, вміннями та навичками, формування наукового світогляду. Розумове виховання спрямоване на розвиток інтелектуальної культури особистості, пізнавальних мотивів, навичок мислення, раціональної організації навчальної праці. *Головне завдання розумового виховання у школі* – формування творчої мислячої особистості.

Основні шляхи розумового виховання:

- систематичне навчання учнів, побудоване на основі принципів розвивального навчання;
- позакласна робота з розвитку розумової культури учнів.

Розумовий розвиток учня відбувається також під впливом довкілля, засобів масової інформації.

Вирішальне значення в розумовому вихованні має цілеспрямоване навчання учнів, у процесі якого вони оволодівають знаннями, уміннями та навичками.

Розумове виховання включає в себе також і розвиток інтелектуальних умінь: бути уважним, запам'ятовувати навчальну інформацію, раціонально здійснювати мислительні операції. Для цього вчителі використовують різні методи, засоби та прийоми: наочні посібники, самостійна робота, вправи, цікаві ігри, порівняння, аналіз, узагальнення, абстрагування, класифікацію, встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

Основними *компонентами розумового виховання є*

- система знань і умінь;
- погляди на пізнання і свідомість людини, колективу та суспільства;
- світоглядно-методологічна готовність до дій;
- сучасна культура пізнавальної та трудової діяльності, саморегуляції та саморозвитку особистості;

- соціальна активність.

Завдання розумового виховання інколи розуміють спрощено, намагаючись “вкласти” у дитячу голову якомога більше знань про навколишній світ. Проте справа зовсім не в “багатознанні”. Набагато важливіше виробити в дитини загальні способи пізнавальної діяльності - уміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати, а також подбати про те, щоб у неї з’явилася жага до нових знань, потреба оволодівати інтелектуальними вмінням.

У режимі дня дитини немає особливої графі “розумове виховання”. Воно здійснюється і тоді, коли дитина грається, і тоді, коли вона займається працею, і тоді, коли вона за допомогою дорослих знайомиться з новими предметами та явищами дійсності. Якщо дорослі не пояснюють дитині те чи інше явище, з яким вона стикається, яке вона пізнає, вони втрачають гарну можливість розвивати її розумові здібності. Адже будь-яке фізичне явище є чудовою вправою для дитячої логіки. Тут дитина наочно і практично засвоює логічні поняття: причини, наслідки, цілі, призначення, висновки. Важливо й те, що дитина при цьому від поверхневого сприйняття окремих предметів підіймається до пояснення, навчається логічно мислити, розширює свій словниковий запас. Чим більше правильних уявлень про природу дістає дитина, тим краще вона в подальшому засвоюватиме шкільні знання. В.О.Сухомлинський вважав, що активне життя дитячої думки - це найголовніша передумова і свідомого відношення до навчання, і твердих глибоких знань, і тонких інтелектуальних взаємовідносин у колективі.

Розумове виховання - одне з головних завдань виховання, підготовки підростаючого покоління до життя. Це основа всебічного розвитку особистості.

Саме поняття “розумове виховання” значно ширше, ніж поняття “освіта”, “навчання”. Розум людини розвивається з перших місяців і до кінця життя в умовах будь-якої корисної діяльності завдяки вивченню рідної мови, яку К.Д.Ушинський не випадково назвав “великим педагогом”. Але всю повноту значення розумове виховання одержує в умовах систематичного навчання і освіти, збагачення своєї пам’яті знаннями усіх тих багатств, які накопичило людство. Тут, насамперед, треба мати на увазі не тільки сам процес оволодіння знаннями, а глибоке проникнення в його сутність, озброєння методами здобуття та застосування на практиці, розвиток культури розумової праці.

Завдання розумового виховання школярів - керівництво розвитком їх творчого мислення, пізнавальних можливостей, перетворенням знань на переконання, знаряддя мислення і діяльності. Її рішення тісно пов’язано з формуванням зацікавленості у розумовій діяльності, активного відношення до життя, прагнення до розширення та творчого застосування знань. Треба виховувати у школярів спостережливість, можливість виділяти в явищах і фактах їх найбільш суттєві сторони і взаємозв’язки.

У процесі розумового виховання в учнів розвивається мислення, пам’ять, уява, збагачується їх внутрішній світ. Це відбувається тоді, коли здобуття знань стає важливою, суттєвою частиною всієї життєдіяльності людини.

Наукою встановлено, що в умовах навчання пізнавальні можливості молодого покоління розвиваються інтенсивніше, ніж у процесі інших корисних занять. Але - цей процес не стихійний. Якщо навчальний матеріал не зрозумілий, то механічне засвоєння слів, зміст яких не з'ясовано, лише гальмує розвиток. Завдання розвитку мислення потребують від учителя високого дидактичного мистецтва, вміння навчати так, щоб знання учня не були поверховими, не зводились до знайомства тільки з окремими положеннями науки, а являли собою дієву систему, визначаючи життєву позицію, спрямованість особистості. Навчання, таким чином, виступає як найважливіша ланка в цілісному процесі виховання, тому що єдність навчання і виховання - закономірність педагогіки.

Л.В.Занков, досліджуючи питання розумового виховання, зокрема розвивального навчання, довів, що необхідно:

1) будувати навчальну діяльність на високому рівні труднощів, що характеризується не тільки і не стільки тим, що він перевищує “середню норму”, але, насамперед, тим, що він розкриває духовні сили дитини, дає їм простір і певну спрямованість;

2) при вивченні програмного матеріалу просуватися вперед швидким темпом, який забезпечує неперервне збагачення школярів усе новими й новими знаннями. Треба відмовитися від тупцювання на одному місці. Але йти вперед швидким темпом не означає поспішати. Головне тут - неперервність і послідовне розширення меж пізнання;

3) провідна роль має належати теоретичним знанням у початковому навчанні. На перший план виступає пізнавальна сторона навчання, розвиток операцій мислення (аналіз, синтез, узагальнення). Теоретичні знання при цьому подаються не тільки у формі понять, термінів, визначень, але й як закони і залежності;

4) необхідно додержуватися принципу усвідомленого засвоєння учнями навчального матеріалу, засобів застосування знань на практиці.

Названі положення отримали у педагогіці назву “*теорія розвивального навчання*”.

Надзвичайно велику роль у підвищенні ефективності розвивального навчання, у стимулюванні учнів до навчання відіграє розвиток пізнавального інтересу останніх. ***Пізнавальний інтерес*** - це інтерес до пізнання, у процесі якого відбувається оволодіння змістом навчальних предметів і необхідними способами, уміннями і навичками, за допомогою яких учень отримує освіту.

У психологічній науці загальноновизнано, що *інтерес* - складне психічне явище, що охоплює свідомість, волю та почуття людини. Психофізіологічна природа інтересу близька за фізіологічним механізмом до уваги, емоцій. Інтерес за своєю природою дуже близький до уваги. Так само, як і увага, інтерес ґрунтується на реакціях орієнтування, що викликаються спершу новітністю предметів.

Пізнавальний інтерес - це властивість особистості, яка проявляється в активному, емоційно забарвленому ставленні до пізнання предметів, явищ навколишньої дійсності, видів діяльності, що викликається усвідомленням їх значущості для особистості.

Г.І.Щукіна у своїй монографії “Проблеми пізнавальних інтересів у педагогіці” виділяє три види стимулів пізнавального інтересу учнів на уроці:

1) ті, що йдуть від змісту навчального матеріалу на уроці. Це, насамперед, новизна знань. Тому дуже важливо у кожному уроці виділяти безпосередньо нове, вже відоме, те, що учні можуть пізнати самостійно. Такий підхід дозволить правильно організувати роботу на уроці і виділити проблемні питання для самостійного розв'язання;

2) ті, що йдуть від діяльності учнів ні уроці. Включає дві аспекти - забезпечення різноманітності форм навчальної діяльності на уроці й організацію активної самостійної пізнавальної діяльності, яка розвиває мислення учнів;

3) ті, що виходять зі стосунків, які складаються між учителями та учнями, і між самими учнями на уроці.

Інтерес спонукає школярів шукати відповіді на запитання, що виникають під час навчальної діяльності, читати додаткову літературу, відбирати для себе творчі, підвищеної складності завдання. Інтерес сприяє більш активній участі у позакласній і позашкільній діяльності. Інтерес змушує людину активно прагнути до пізнання, шукати способи та засоби задоволення "жаги до знань". Інтерес стимулює до пошуку нових знань, нових умінь, нових способів навчальної роботи. Він робить людину більш діяльною, енергійною і стійкою у цих пошуках.

Інтерес у всіх його видах і на всіх етапах розвитку характеризується трьома обов'язковими моментами:

1) наявністю позитивної емоції відносно діяльності;

2) наявністю пізнавальної сторони цієї емоції, тобто тим, що ми називаємо радістю пізнання;

3) наявністю безпосереднього мотиву, що йде від самої діяльності.

Вчені-дослідники виділяють ознаки інтересу, його критерії, які поділяються на три групи, а саме:

1. Специфічні, які характеризують особливості поведінки та діяльності учнів, що проявляються під час навчальної діяльності на уроці.

2. Ті, які характеризують особливості поведінки та діяльності учнів, що проявляються поза уроками.

3. Критерії, які характеризують особливості всього способу життя учнів, що виникають під впливом інтересу до тієї чи іншої діяльності.

Формування глибоких і стійких пізнавальних інтересів у всіх учнів - завдання надзвичайно важливе і має велике соціальне значення. Навчання без інтересу не приносить радощів, не має великого ефекту і, як наслідок, призводить до низької успішності. Пізнавальний інтерес стимулює активне ставлення учнів до уроків, спонукає їх до постійного розширення та удосконалення знань. Він має тісний зв'язок з творчою самостійністю учнів, з розвитком їх нахилів і здібностей, сприяє, таким чином, загальному розвитку учнів.

Спонукаючи живу, самостійну думку учня - це підґрунтя викладання всіх наук. Тоді кожний, навіть найнудніший, на перший погляд, предмет набуває своєї неповторної краси, логічного зв'язку з явищами життя. Тому проблема розвитку в учнів інтересу до навчання, до пізнання набуває все більшої актуальності у наш час.

Пізнавальний інтерес можна назвати вибірковою спрямованістю людини на пізнання предметів, явищ, подій оточуючого світу, психічних

процесів, діяльності людини, її пізнавальні можливості. І дійсно, якщо з оточуючого світу людина вибирає тільки те, що є для неї більш значущим, то слід прагнути до того, щоб найважливіше і значиме у навчанні подавати у цікавій для учнів формі. Завжди треба пам'ятати, що “смертний гріх для вчителя - бути нудним”.

Дослідники виділяють ряд способів формування пізнавального інтересу. Розглянемо деякі з них.

Розкриття значущості знань. Перший урок з нового предмета, яким він має бути? Ще Я.А.Коменський у “Великій дидактиці” писав, що коли починаєте вивчати будь-який новий предмет, розум учнів має бути до цього підготовленим. На першому уроці, коли учні ознайомлюються з новим предметом, треба допомогти їм зрозуміти значення предмета - показати, яке місце дана наука займає серед інших наук, у житті людини, у народному господарстві.

Але перший урок - це лише початок складної та довгої праці, яка розкриває значення і користь науки, початок пробудження інтересу до цієї галузі знань. Школярі з інтересом вивчають предмет тільки тоді, коли розуміють саму сутність і значення виучуваного матеріалу.

Цікавість матеріалу. Кожна наука має багатий матеріал, який сприяє збудженню інтересу. Нове, цікаве, “загадкове” треба розкривати учням на основі тих знань, що в них уже є. Введення цікавого матеріалу дозволяє показати дітям, як багато цікавого можуть пізнати вони у школі, з книжок, скільки невідомого приховує у собі царство знань, як мало вони ще пізнали.

Створення проблемних ситуацій. Великі можливості для розвитку інтересу учнів до навчального предмету мають уроки, на яких вчителі застосовують різноманітні способи спонукання учнів до навчання. Вони пояснюють нову тему таким чином, щоб залучити якомога більше учнів класу до активної розумової праці. Не слід лякатися труднощів. Треба боятися бездіяльності й розумової сплячки на уроці, які вбивають інтерес. Створення проблемних ситуацій, визначення навчальних проблем, проблемних запитань, вправ – загально визнані шляхи активізації пізнавальної діяльності учнів.

Ефект парадоксальності, подиву значно сприяє розвитку інтересу в учнів до виучуваного матеріалу. Особливо, якщо він підкріплений використанням науково-популярної та художньої літератури. Наприклад, вивчаючи тему “Насіння” (біологія, розділ “Рослини”), вчитель може для підкріплення своїх слів прочитати уривок з повісті К.Паустовського “Чорне море”, в якій розповідається про те, як мокрий горох розірвав пароплав.

Навчальні дискусії. В останні роки творчо працюючі вчителі велику увагу приділяють дискусіям, на які виносять проблеми та питання, що потребують аргументованих відповідей, обґрунтування своєї точки зору з позиції сучасної науки, практики та вдумливого державного підходу. Систематичне введення таких завдань у зміст уроку сприяє розвитку інтересу учнів до навчання, формує у них критично-оцінне ставлення до негативних явищ і фактів.

Пізнавальні ігри. Намагаючись подолати пасивність учнів на уроках, вчителі нерідко використовують ігрові моменти. Наприклад, можна провести гру-подорож “До країни знань”. Для її проведення учні поділяються на команди. Кожний ряд учнів – це екіпаж корабля. Очолює його командир –

капітан корабля. Той корабель скоріше прибуває до “Країни знань”, команда якого без помилок дасть відповідь на п’ять запитань. За відповідь присуджують певну кількість балів. Команда, що набрала найбільшу кількість балів, стає переможцем.

Пізнавальний інтерес є провідним мотивом пізнання, мобілізує увагу учнів, приносить їм радість і задоволення, підвищує інтенсивність сприйняття знань, сприяє активізації мислення.

Розвиток інтелектуальних здібностей школярів передбачає формування у них сучасної культури пізнавальної діяльності. **Культура пізнавальної діяльності** учнів включає: систему знань і умінь; культуру мовлення; культуру наукового пізнання; культуру навчальної праці; досвід творчої діяльності; емоційно-ціннісне ставлення до навколишньої дійсності і себе.

За складністю самостійно виконуваних робіт у розвитку інтелектуальної культури можна виділити такі рівні умінь:

1) розповідати, давати відповіді на запитання, розв’язувати задачі, виконувати практичні роботи під керівництвом наставника;

2) робити доповіді, готувати реферати, розв’язувати цикли задач та виконувати нескладні роботи творчого характеру;

3) будувати гіпотези, концепції, теорії та технології, виконувати самостійні творчі роботи у межах певних розділів науки;

4) виконувати нові роботи у науці, техніці, мистецтві.

Культура навчальної праці характеризує якість розумової діяльності учнів і передбачає

- ✓ правильне планування навчальної праці;
- ✓ чітку її організацію;
- ✓ дотримання правил навчальної гігієни;
- ✓ використання раціональних прийомів роботи з книгою та іншими джерелами інформації;
- ✓ самоконтроль;
- ✓ своєчасну корекцію своїх дій;
- ✓ самоаналіз результатів розумової праці;
- ✓ виявлення причин викритих вад та їх усунення в новому циклі навчальної діяльності.

Необхідно формувати у школярів навички та вміння наукової організації праці, навички самопроектування, самоорганізації, саморегулювання, самоконтролю.

Основою успішного здійснення всіх інших видів навчальної діяльності є робота з книгою. Вмінню читати книги треба вчитися, вчитися наполегливо і постійно.

Найголовніші рекомендації, які слід пам’ятати при читанні науково-популярної літератури, наведені у наступній пам’ятці.

Як читати книгу:

1) Пам’ятайте пораду “Краще читати небагато, але ґрунтовно”.

2) Складіть план читання, перерахувавши в ньому книги, які Ви хочете прочитати.

3) Для попереднього ознайомлення з книгою треба продивитися вихідні дані, які наведені на її титульній сторінці, анотацію, зміст, передмову, заключення.

4) Намагайтеся глибше зрозуміти зміст книги. Для цього виділяйте головні думки та стежте, як вони розкриваються, обґрунтовуються.

5) Під час читання користуйтеся різними формами запису: цитата, витяги з тексту, план, тези, конспект, реферат.

6) Зустрівши у книзі незнайоме слово, обов'язково з'ясуйте, що воно означає; систематично користуйтеся енциклопедіями, словниками, довідниками.

7) Прочитавши книгу, подумайте, чому новому вона Вас навчила.

Правила гігієни при роботі з книгою:

1) нормативне освітлення;

2) правильно підібрані меблі;

3) перерви та фізкультурні паузи.

З'ясовуючи питання про вікову динаміку інтересів дитини, варто звернути увагу на те, що кожний віковий період не є якимось окремим замкненим періодом у житті людини. Межі цих періодів дуже розмиті і включають у себе різні етапи розвитку людини.

Молодший шкільний вік (від 6 до 10 років). Провідною діяльністю учнів початкових класів стає учіння, хоча велике місце у житті дитини ще займає гра. У дітей цього віку поліпшується робота органів чуттів; нечітке сприймання поступово стає точним, керованим; увага з мимовільної стає довільною. Мислення і пам'ять молодших школярів наочно-образні, тому все, з чим вони стикаються у школі, має бути яскравим, красивим; розповідь учителя - цікавою, доступною, емоційною.

Активізується діяльність другої сигнальної системи, яка є фізіологічною основою мовлення. Молодші школярі все глибше й глибше усвідомлюють слово, формується абстрактне мислення. Удосконалюються пізнавальні процеси, розумові операції, прийоми запам'ятовування, якості розуму та інші психічні пізнавальні особливості. У процесі пізнання не тільки відбувається розвиток інтелекту, але й формуються вольові риси дитини, розвивається її особистість в цілому.

Широта інтересів молодших школярів проявляється у тому, що їх цікавлять явища навколишньої дійсності, які не вивчаються за програмою середньої школи. Широта цих інтересів проявляється й у прагненні молодших школярів до творчих ігор (до речі, ця потреба не завжди враховується вчителями), особливо на героїчно-романтичні сюжети, сюжети з книг, кінофільмів.

Проте інтереси молодших школярів ще недостатньо дієві. Самі по собі вони довго не підтримують навчальну діяльність, тому що є нестійкими, ситуативними, швидко задовольняються і без підтримки вчителя можуть згасати і не відновлюватися знову (навчальний матеріал і завдання швидко набридають учням, викликають втому). Крім того ці інтереси *малоусвідомлені*, що проявляється у невмінні школяра назвати, що і чому йому подобається у даному предметі; *слабко узагальнені*, тобто охоплюють лише один чи кілька навчальних предметів, але об'єднаних за їхніми зовнішніми ознаками; зорієнтовані частіше на результат учіння (знання, при чому, з їхньої фактичної, ілюстративної сторони і лише після цього – закономірності), а не на способи навчальної діяльності. Нерідко до самого

закінчення початкової школи у певної частини учнів не сформовується здатність переборювати труднощі.

Усі ці особливості зумовлюють поверхневий, недостатній інтерес до навчання.

Середній шкільний (або підлітковий) вік (від 11 до 15 років).

Сприйняття у підлітків цілеспрямоване, планомірне; увага довільна, запам'ятовування матеріалу відбувається через усвідомлене заучування. Розвивається абстрактне мислення, розумова самостійність, розширюється словниковий запас.

Розширення сфери пізнання, багатопредметність призводять до збагачення інтересів підлітка, особливо пізнавальних. Підліток дуже емоційний, із суперечливою поведінкою. Дуже важливим є вплив взаємостосунків з учителем. Саме через особистість педагога оцінюється у середньому шкільному віці предмет, що викладає цей учитель. Відношення до предмета часто визначається також успіхом чи невдачею у навчанні.

Велику роль у цьому віці відіграють інтерес до художньої літератури, кіно, прагнення отримати нову інформацію про людину, її особливості. Хоча читацькі інтереси у цьому віці різноманітні, все ж таки переважаючим є інтерес до героїчних і пригодницьких творів (особливо у стилі “фентазі”).

У цьому віці можна спостерігати збільшення широти і багатогранності інтересів (розширення кругозору), що поєднується з появою більшої їх вибіркової, диференційованості; зростання визначеності та стійкості пізнавальних інтересів.

Але вибірково інтерес до одних навчальних предметів може заважати інтересу до інших предметів, тому що підліток ще не вміє поєднувати їх, організовувати свою навчальну працю.

Широта інтересів може призводити до їх поверхневості і розкиданості. Крім того, нові позакласні та позашкільні заняття (читання додаткової літератури, заняття у гуртках, клубах, секціях тощо) конкурують з навчальною діяльністю.

Нестійкість інтересів призводить до їх зміни, чергування.

У підлітків закріплюються широкі пізнавальні мотиви, інтерес до нових знань. Причому у цьому віці у більшості школярів інтерес до фактів поступає інтересу до виявлення закономірностей явищ та процесів. В.О.Сухомлинський назвав це духовною потребою підлітків до абстрагування, потребою охопити думкою якомога більшу кількість фактів, що збільшує інтерес до навчання, знімає втому. Розвитку широких пізнавальних мотивів у цьому віці сприяють різні види позакласних і позашкільних захоплень, гуртки, секції тощо.

Старший шкільний вік (від 16 до 18 років). Увага довільна, стійка, об'ємна. Пам'ять логічна, здатна до великих навантажень. Переважний розвиток логічного мислення, перехід від формальної до діалектичної логіки. Суттєва риса мислення - критичний підхід.

З'являються вибірково інтереси до окремих предметів, пов'язаних з тією професією, яку обрав для себе учень. Але старшокласник у той самий час намагається подолати байдужість до нелюбимих предметів і оволодіти знаннями з усіх дисциплін для успішного завершення навчання. Усе це створює певний стиль розумової діяльності у старшому шкільному віці. Вона

стає глибокою, самостійною, всі пізнавальні психічні процеси (пам'ять, сприйняття, уява) відбуваються довільно.

Вибір майбутньої професії впливає на появу в учнів значного інтересу до трудової діяльності дорослих.

Усі дослідники інтересів у цьому віці відзначають значну вибірковість пізнавальних мотивів, причому ця вибірковість пов'язана не тільки з безпосереднім інтересом до навчального предмета, як у підлітків, але й вибором професії (що призводить іноді до падіння інтересу до всіх інших предметів). Розвиток вибірових пізнавальних інтересів є основою подальшого розвитку всіх спеціальних здібностей.

Продовжують розвиватися широкі пізнавальні мотиви - інтерес до нових знань, переборення труднощів впродовж їх здобуття. Інтерес до знань стає більш глибоким, стосується не тільки зовнішньої форми, але й закономірностей навчального процесу.

ОПОРНА СХЕМА №1

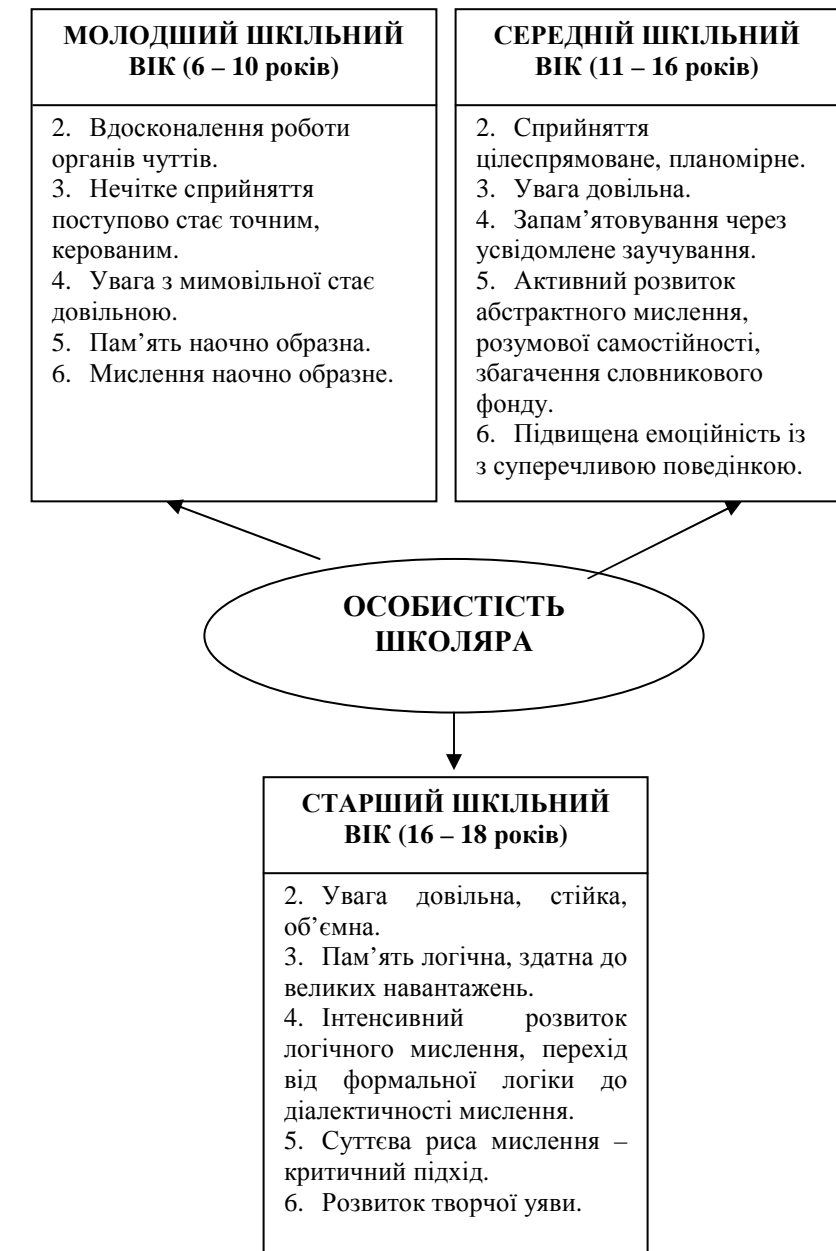
РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ	Цілеспрямована діяльність педагогів щодо розвитку розумових сил і пізнавальних здібностей дітей, прищеплення їм культури розумової праці, навичок мислительної діяльності, розвитку у них інтересу до пізнання.
МЕТА РОЗУМОВОГО ВИХОВАННЯ	Розвиток інтелектуальної культури особистості, пізнавальних мотивів, навичок мислительної діяльності, культури мислення, раціональної організації навчальної праці.
ЗАВДАННЯ РОЗУМОВОГО ВИХОВАННЯ	1. Формування мотивації до навчально-пізнавальної діяльності, розвиток пізнавальних інтересів, потреби у самоосвіті, почуття обов'язку і відповідальності. 2. Формування досвіду пізнавальної діяльності (умінь та навичок), здатності до творчості, до прийняття нестандартних рішень, розвиток мислення. 3. Розвиток ерудиції, допомога в оволодінні системою наукових і прикладних знань, у формуванні світогляду, у засвоєнні способів діяльності. 4. Формування емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу, знань, пізнавальної діяльності, до самого себе.
ЗМІСТ РОЗУМОВОГО ВИХОВАННЯ	Формування: певної бази знань, яка є результатом мислительної діяльності людини; світогляду, що формується на основі знань і досвіду мислительної діяльності; умінь та навичок інтелектуальної діяльності; культури розумової праці.

ОПОРНА СХЕМА №2

ПІЗНАВАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС	Інтерес до пізнання, у процесі якого відбувається оволодіння змістом навчальних предметів і необхідними способами, уміннями і навичками, за допомогою яких учень отримує освіту.
-----------------------------	--

ОПОРНА СХЕМА №3
Особливості пізнавальної діяльності школярів на різних етапах вікового розвитку

3.7.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК
Підготовка та проведення
навчальних інтелектуальних ігор

1. Методика проведення інтелектуальної гри
“Що? Де? Коли?”

Інтелектуальна гра “Що? Де? Коли?” - пізнавальна колективна творча справа, яка виховує свідоме, ділове ставлення до безпосереднього джерела “відкриття світу” - до пізнавальної діяльності.

Гра може бути як тематичною, так і оглядовою, яка включає в себе питання з різних галузей знань.

Підготовча робота. Обирається ініціативна група (рада справи). Члени цієї групи відбирають необхідні питання; продумують організацію всього заходу: вибір команд (назва, капітан), система нагородження переможців (призи), відбір і форма виконання музичних пауз, підготовка обладнання і приміщення, обов'язки ведучого.

Бажано, щоб команди були складом 5-6 чоловік.

Проведення гри. Учасники під звуки маршу заходять до залу (класу), відповідно оформленого: місця для команди (або кількох команд), місця для глядачів, ігровий стіл.

Можливий варіант оформлення ігрового столу: стіл, розмічений на сектори, де у конвертах розкладені питання, дзига зі стрілкою стоїть посередні столу.

На обдумування відповіді на запитання дається одна хвилина.

2. Методика проведення вікторини
“Юний ерудит”

У цій грі можуть брати участь кілька команд. Обираються ведучі (2-3), які продумують організацію та проведення гри, а також нагороди переможцям (медаль з написом “Юний ерудит”, малюнок сови - символу мудрості тощо).

Способи проведення вікторини, коли у грі бере участь кілька команд

1. “По колу”. Перша команда ставить запитання другій, друга – третій і так далі. Остання атакує першу.

2. “Атака віялом”. Кожна команда по черзі атакує інші, ставлячи при цьому по одному запитанню до кожної команди. Запитання, пізнавальні задачі можуть бути як тематичні, так і різнобічного характеру.

3. Методика проведення гри-мандрівки
“У країну чомучок”

Гра-мандрівка проводиться для того, щоб ознайомити школярів (або обмінятися знаннями, враженнями про події, явища оточуючого світу).

Підготовча робота. Тема і маршрут обираються колективно (можна при цьому використати конкурс на кращу пропозицію). Виділяються команди (капітани) і кожна команда обирає свій проміжок на маршруті.

Варіанти проведення гри

1. Кожна команда - екіпаж літака (пароплава, дирижабля, машини часу, космічного корабля тощо, на якому всі учасники гри прибувають на об'єкт і

розповідають про нього. Таким чином, кожна команда стає по черзі екскурсоводом.

2. Усі команди - це експедиційні групи, які по черзі розповідають про свої пошукові роботи на об'єктах.

3. Команди виступають у ролі різних делегацій (людей різних професій, захоплень, різних історичних часів, країн, які вперше зустрічаються у гостях в однієї з них або по черзі приймають один одного).

4. Методика проведення “Книжкового аукціону”

Захід має як пізнавальний аспект (діти пізнають для себе багато нового), так і пропагує значущість книги у житті людини, викликає інтерес до читання книжок.

Підготовча робота. Обирається один або кілька учнів, які готують аукціон. Для цього необхідно:

- а) підібрати цікаві неординарні питання;
- б) підготувати книги, що розігруватимуться (при цьому найкраще буде звернутися до шкільної бібліотеки);
- в) підготувати номери для учасників аукціону;
- г) належним чином оформити приміщення.

Проведення заходу. На спеціальному стенді виставляються книги, що розігруватимуться. Кожному учаснику аукціону надається особистий номер, намальований на окремому аркуші чи карточці яскравими фарбами. Обирається журі для підрахунку балів. Ведучий демонструє і рекламує книгу, яка розігрується першою. Після цього задається запитання. Той, хто знає відповідь (або вважає, що знає її) підіймає свій номер. Першим відповідає той, хто першим підняв номер. Якщо відповідь правильна - книга віддається йому, якщо ні - право відповіді передається наступному учаснику. Якщо правильної відповіді не було взагалі - книга продається з аукціону. У такий спосіб гра продовжується до того часу, поки не будуть розіграні всі книги. Після цього журі підраховує результати; визначає того учасника, який дав найбільшу кількість правильних відповідей і нагороджує переможця. Головний приз демонструється ще на початку аукціону. Одержані гроші від продажу книг можуть бути використаними шкільною бібліотекою на придбання нових книг.

3.7.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1. Який зв'язок існує між розумовим вихованням і розвитком особистості людини?
2. Що є загального та специфічного у поняттях “освіта” та “розумове виховання”?
3. Що Ви розумієте під поняттям “культура розумової праці”?
4. Чим відрізняється пізнавальний інтерес від цікавості?
5. Проаналізуйте способи формування пізнавального інтересу.
6. Назвіть основні шляхи розумового виховання у процесі навчання дитини у школі?
7. У чому полягають основні принципи теорії розвивального навчання Л.В.Занкова і як треба користуватися ними, щоб відбувався розвиток дитини?

8. Охарактеризуйте основні позаурочні форми роботи щодо розумового виховання школярів.

Тестові завдання для перевірки знань студентів
(вибрати правильну відповідь)

6. *Розумове виховання - це...*

- а) розвиток інтелектуальних умінь людини;
- б) систематичне навчання учнів, побудоване на принципах розвивального навчання;
- в) процес розвитку розуму, пізнавальних інтересів і здібностей дітей, озброєння їх знаннями, вміннями та навичками, формування світогляду.

2. *Хто з педагогів сформулював ряд принципів розвивального навчання?*

- а) А.С.Макаренко;
- б) Н.К.Крупська;
- в) Л.В.Занков;
- г) В.О.Сухомлинський;
- д) В.О.Онищук.

3. *Пізнавальний інтерес - це...*

- а) складне психічне явище, що охоплює свідомість, волю та почуття людини;
- б) інтерес до пізнання, у процесі якого відбувається оволодіння змістом навчальних предметів і необхідними засобами або уміннями та навичками, за допомогою яких учень отримує освіту;
- в) інтерес, що виникає у ході навчальної діяльності і стимулює школярів до пошуку відповіді на запитання.

4. *Які з перерахованих далі засобів не формують пізнавальний інтерес:*

- а) проблемність викладання;
- б) емоційність викладання;
- в) негативна оцінка;
- г) навчальні дискусії;
- д) порівняння та аналогії.

5. *Які з наведених далі принципів навчання характеризують теорію розвивального навчання:*

- а) здійснювати навчання на високому рівні труднощів, просуватися вперед швидким темпом, провідна роль практичних знань;
- б) здійснювати навчання на високому рівні труднощів, просуватися вперед швидким темпом, провідна роль теоретичних знань, принцип усвідомленого засвоєння знань учнями;
- в) здійснювати навчання на низькому рівні труднощів, просуватися вперед повільно, провідна роль теоретичних знань, принцип усвідомленого засвоєння знань учнями.

Педагогічні задачі

Задача №1

Йде урок історії. Учитель цікаво розповідає про події, зачитує учням уривки з книг, що викликають у них великий інтерес. Педагог рекомендує школярам прочитати книги, з яких він цитував уривки, і диктує для запису в зошитах назви книжок. У цей час учень піднімає руку:

- Слухаю тебе, - говорить вчитель.
- А ось ще одна цікава книга..., - каже учень.
- Сідай і помовч, - відказав учитель.

Проаналізуйте ситуацію, що склалася на уроці. Обґрунтуйте з педагогічної позиції Ваше ставлення до застосованих учителем методів.

Задача №2

“Про твоїх, Русь, синів” - таку назву обрала вчителька для свого уроку в 8 класі. Урок присвячений “Слову о полку Ігоревім”, захисникам Землі руської.

Звучить уривок з увертюри до опери Бородіна, учні слухають аудіозапис художнього читання “Зачину” поеми. На екран проєціюються ілюстрації відомого художника В.Фаворського до “Слова...”. Так клас входить у тему уроку.

Наскільки психологічно та педагогічно виправданий такий початок уроку? Які завдання розв’язує вчитель, використовуючи цей матеріал на уроці? Яку роль відіграє пробудження емоцій на уроці?

Задача №3

Першокласниця розповідає мамі про свої невдачі: “Мені у садочку було краще, ніж зараз. Я стараюся на уроках, а Марія Василівна ставить мені все “три” та “три”. Моя подруга одержує “добре” та “відмінно” і сміється наді мною. Хіба вона справжня подруга? Мамо, не подобається мені у школі...”

Чим можна пояснити втрату інтересу до навчання у дівчинки? Назвіть педагогічно доцільні методи роботи вчителя, спрямовані на розвиток пізнавальних інтересів.

Задача №4

Десятикласники з нетерпінням чекали початку уроку. Нової вчительки біології вони ще не бачили. Галина Іванівна не витрачала багато часу на розмови. Першою викликала відповідати Нону Волохову. Усі зітхнули з полегшенням: адже в Нони з біології завжди були самі п’ятірки. Волохова відповідала впевнено. І коли вона скінчила, всі чекали, що вчителька похвалить її за відповідь. “Сідайте. Трійка,” - сказала Галина Іванівна. Нона подумала, що недочула: “- Трійка? Ви жартуєте?”

- Ні. Ви сумлінно переказали параграф з підручника. Але у відповіді не було жодної живої думки, своєї. А щоб нікому не здавалося, що я жартую, то у журнал ставлю оцінку, на яку заслуговує відповідь. Двійка!

Такого ніхто не чекав.

Проаналізуйте ситуацію, що склалася. Чи правильно вчинила нова вчителька?

Задача №5

Задача здавалася Світлані Павлівні, на перший погляд, легкою і до того ж цікавою. Не розв’язавши її сама, вчителька задала задачу учням 7 класу як домашнє завдання. Дома Світлана Павлівна, готуючись до наступного уроку, почала розв’язувати задачу. Довго просиділа вона над нею, але так і не розв’язала. Як же бути? Адже вона задала цю задачу учням. Може, і з учнів ніхто її не розв’язав? Звернутись до неї. Що вона їм скаже?

Другого дня ще до уроку до неї підійшли учні:

- Світлано Павлівно! У нас задача не виходить. Ніяк не можемо додуматись.

Учителька найбільше цього боялась.

Висловіть дидактичні поради вчительці у даній ситуації.

3.7.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати психолого-педагогічну, методичну літературу з метою осмислення різних підходів до проблеми розумового виховання учнів.
2. Визначати сутність основних понять з теми (“розумове виховання”, “пізнавальні інтереси”, “культура розумової праці”).
3. Аналізувати вікові та індивідуальні особливості розумового виховання учнів.
4. Аналізувати власну діяльність, спрямовану на інтелектуальний розвиток учнів.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Формулювати цілі, завдання розумового виховання учнів.
2. Моделювати оптимальні зміст, форми та методи роботи педагога вихователя, спрямовані на розвиток пізнавальних інтересів учнів.
3. Проектувати елементи програми індивідуального розвитку особистості вихованця.
4. Передбачати форми та методи власної самоосвітньої діяльності.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Відбирати, конструювати зміст, форми, засоби, методи розумового виховання учнів відповідно до їх вікових та індивідуальних особливостей на певний період.
2. Моделювати у педагогічному процесі виховуючі ситуації, що спричиняють розвиток пізнавальних інтересів учнів.
3. Передбачати утруднення у розумовому вихованні учнів.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Прихилити учнів до себе, встановлювати з ними стосунки співробітництва, співтворчості у педагогічному процесі.
2. Стимулювати різноманітними засобами пізнавальний інтерес учнів під час навчання.
3. Створювати сприятливе середовище для інтелектуального розвитку особистості кожного учня.
4. Зберігати почуття гумору в різних педагогічних ситуаціях.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати навчальний процес на уроці у такий спосіб, щоб стимулювати розвиток пізнавальних інтересів учнів.
2. Допомогати учням в організації і проведенні позакласних виховних заходів, спрямованих на інтелектуальний розвиток учнів.

3. Засобами навчально-виховної діяльності спонукати кожного учня розвивати свої інтереси, нахили, здібності.
4. Навчати учнів культурі розумової праці, засобам самоосвіти.
5. Стимулювати розвиток професійних намірів учнів.

3.7.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Розумовий розвиток дитини, підлітка, юнака потребує від майбутнього вчителя формування певних професійних рис, зокрема педагогічної спрямованості, соціальної відповідальності, любові до дітей, своєї професії; компетентності у галузі психолого-педагогічних, спеціальних, методичних наук; нестандартного мислення, винахідливості, чутливості до нового, критичність мислення, педагогічний оптимізм.

Думки В.О.Сухомлинського про розумове виховання

“...Кожен учитель повинен бути вмілим, вдумливим вихователем розуму учнів. Розумове виховання у процесі навчання здійснюється лише тоді, коли нагромадження знань, розширення обсягу знань учитель розглядає не як кінцеву мету процесу навчання, а лише як один із засобів розвитку пізнавальних та творчих сил і гнучкої, допитливої думки. У такого вчителя знання, що їх набувають учні, виступають як інструмент, за допомогою якого учень свідомо робить нові кроки у пізнанні навколишнього світу. Перенесення засвоєних методів пізнання на нові об’єкти стає у такому випадку закономірністю розумової діяльності учнів; надалі вони вже самостійно досліджують причинно-наслідкові зв’язки нових явищ, процесів, подій. У зв’язку з цим найважливішим елементом розумового виховання мають бути: при вивченні предметів *природничого циклу* - продуктивна праця дослідження, експеримент; при вивченні *гуманітарних предметів* - самостійне вивчення життєвих явищ, літературних джерел, літературно-творчі спроби...”

(Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа. - Вибрані твори в 5 т. - К.: Рад. шк., 1976. - Т. 4. - С. 207).

3.8. МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ

Мета: сприяти засвоєнню студентами основних понять щодо мети, змісту, форм і методів морального виховання, виробити у них уміння розв'язувати педагогічні задачі та здійснювати виховну роботу з морального виховання.

Ключові поняття: мораль; моральність; моральне виховання; моральні почуття; моральні переконання; моральна свідомість; моральні звички; моральна спрямованість; моральний вчинок; моральна поведінка; моральний ідеал; цілі, зміст та методи морального виховання.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Основні поняття з питань морального виховання. Моральне виховання у сучасних умовах.
2. Основні цілі, завдання та напрямки морального виховання.
3. Психолого-педагогічні основи моральної поведінки.
4. Зміст морального виховання у сучасній школі.
5. Форми та методи роботи вчителя-вихователя з морального виховання.
6. Використання методів народної педагогіки у моральному вихованні школярів.

II. Практична частина.

Рекомендована література

1. Введение в специальность /Под ред. Рувинского Л.М.- М.,1988. - Гл.3,4.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. - К.: Либідь, 1997.
3. Державна національна програма "Освіта: Україна ХХІ століття". - К.: Райдуга, 1994. - С. 8, 10-11.
4. Закон України "Про освіту". - Голос України, 1996.- 25 квітня. - С.1-3.
5. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. - К., 1997.- С.70-89.
6. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. - К., 1993.
7. Кондрашова Л.В. Сборник педагогических задач. - М., 1987.
8. Корчак Я. Правила життя //Вибр. тв. - К., 1986.
9. Макаренко А.С. Методика организации воспитательного процесса //О воспитании. - М.,1990. - С.340 - 364.
- 10.Марьянко И.С. Нравственное становление личности школьника. - М., 1985.
- 11.Практикум з педагогіки /За ред. О.А.Дубасенюк, А.В.Іванченка. - К.,1996.- С.265-280.
- 12.Святовец В.Ф. Алгоритми виховання. - К.,1989.
- 13.Смирнов В.И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях. - М., 1999. - С. 353.
- 14.Сухомлинський В.О. Народження громадянина. - К., 1984. - С.97-145.
- 15.Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. - К., 1975.
- 16.Фіцула М.М. Педагогіка. - Тернопіль, 1997.- С.53-61.
- 17.Харламов И.Ф. Нравственное воспитание школьников. - М., 1983.
- 18.Штольд К., Рудольф Р. Как вопитать нравственное поведение? - М., 1986.

19.Яновская М.Г. Эмоциональные аспекты нравственного воспитания. - М., 1986.

3.8.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Велике значення морального виховання у розвитку та формуванні особистості усвідомлювалось у педагогіці ще з давніх давен. Багато хто з видатних педагогів минулого підкреслювали, що підготовка доброзичливої людини не може зводитися тільки до її освіти і розумового розвитку, і на перший план у вихованні висували моральне формування особистості. У своєму трактаті “Наставление нравов” видатний чеський педагог Я.А.Коменський цитував давньоримського філософа Сенеку, який писав: “Навчись спершу добрим правилам моралі, а потім мудрості, бо без перших важко навчитися останній”. Там же він наводить відомий народний вислів: “Хто встигає у науках, але відстає у добрих правилах моралі, той більше відстає, ніж встигає”.

З педагогів минулого найбільш повно і переконливо охарактеризував роль морального виховання у розвитку особистості видатний вітчизняний педагог К.Д.Ушинський. Він писав: “Звичайно, освіта розуму і збагачення його пізнанням багато принесе користі, але..., я ніяк не вважаю, що ботанічні чи зоологічні знання... змогли б зробити гоголівського городничого чесним службовцем, і абсолютно впевнений, що якби Павло Іванович Чичиков був би посвяченим у всі таємниці органічної хімії чи політичної економії він залишився б тим же, дуже шкідливим для суспільства пройдисвітом.

Ні, одного розуму і тільки знань ще недостатньо для викорінення в нас того морального почуття, того суспільного цементу, який іноді згідно з нашим здоровим глуздом, а часом і всупереч з ним, пов’язує людей у правдиве, дружнє суспільство”.

Нині, коли в Україні обрано курс на побудову гуманного демократичного суспільства, що передбачає культ Людини і Народу, гуманні й демократичні відносини між людьми в усіх сферах життя, питання морального виховання виходять на одне з перших місць у системі виховання майбутніх громадян незалежної Української держави. Так, серед пріоритетних напрямів реформування виховання у нашому суспільстві одними з провідних визначено:

- утвердження принципів загальнолюдської моралі - правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших добродітностей;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну;
- виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєї світоглядної позиції;
- формування глибокого усвідомлення взаємозв’язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю.

Що ж ми розуміємо під поняттями “мораль”, “моральність”, “моральне виховання”?

Мораль як форма суспільної свідомості у всі часи займала важливе місце у житті людства. У давнину слова “етика”, “мораль”, “моральність” ототожнювались в одному понятті “етика”, що у перекладі з грецької означає

“той, що відображає моральні переконання”. У сучасному ж розумінні кожне з наведених понять має самостійне значення, при цьому *етика* – це галузь наукових знань, *мораль* вважають переконаннями людини, *моральність* більше стосується людської поведінки.

Мораль розглядається у широкому і вузькому значенні. Термін використовується у вузькому значенні за умови врахування інтересів лише своєї сім’ї, школи, жителів населеного пункту. У цьому випадку нерідко абстрагуються від деяких принципів загальнолюдської та національної моралі. У загальному аспекті мораль - це ідеї, принципи й закономірності, ціннісні орієнтації гуманних, демократичних відносин, які у конкретних умовах реалізуються у системі норм, процедур, правил діяльності та поведінки в інтересах усіх, що постійно змінюються. Найвищий рівень моралі виникає там, де впроваджуються й удосконалюються гуманні відносини, повага і любов до людини, доброта, свобода, рівність, верховенство народної культури, красивого у житті.

Центральним у понятті моралі є ставлення до людини і природи, до міжособистісних і суспільних відносин й самі гуманні відносини. У процесі спільної діяльності і гуманних відносин народжуються принципи, закони, норми та правила співжиття. Ними й регулюються відносини між людьми та природою в будь-яких ситуаціях.

Мораль – одна із форм суспільної свідомості; система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей; система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють відносини між людьми за будь-якої життєвої ситуації. Мораль виникла саме із об’єктивної необхідності регулювати взаємостосунки між людьми, погоджувати їх вчинки і дії з метою збереження цілісності певної соціальної спільності. Як історично складені норми і правила поведінки людей, мораль своїм корінням сягає у далеке минуле. У кожній суспільно-економічній формації мораль не тільки породжується, а й охороняється панівними класами, які впливають на її розвиток. Суспільство оберігає мораль як духовну цінність народу, як результат розвитку народної мудрості і волі людей. Народ цінує і оберігає свої нрави і звичаї, оскільки вони слугують нормами поведінки у суспільстві, регулятором взаємостосунків між людьми, стали його традиціями і духовною потребою.

На зламах історії особливо гостро відчувається неприйняття моралі нового соціально-економічного ладу, або хворобливе і суперечливе прийняття. Коли економіка переходить на нові ринкові відносини попередні норми і погляди руйнуються. Змінюється не тільки відношення до власності і праці, а й до тих атрибутів, що до того виступали предметом національної гідності багатьох поколінь. Куміри попередніх років – вожді, видатні люди епохи, на житті яких виховувалися ідеали молоді – йдуть у небуття. Змінюються назви вулиць, майданів, цілих міст, руйнуються пам’ятники...Отже, *мораль – явище конкретно-історичне*. Не існує моралі єдиної для всіх часів і всіх народів. Із зміною соціально-економічних умов змінюються і норми взаємостосунків між людьми.

У той же час, деякі норми і правила поведінки людей переходять із покоління у покоління, із краю в край і стають *загальноприйнятими*

(загальнолюдськими). Ці принципи внесені у Загальну декларацію “Про права людини” і є законними правами і нормами ставлення до особистості.

Ідеали, принципи та закони моралі створюються і живуть віками у кожного народу, у кожному регіоні; у правилах і нормах поведінки вони конкретизуються, а у взаємовідносинах постійно вдосконалюються. На всі випадки життя і практики, враховуючи індивідуальність кожного і кожної спільності людей, неможливо розробити норми і правила. Тому основними у взаєминах людей виступають принципи, закони, загальні правила.

Слід розрізняти такі категорії, як мораль і моральність.

Мораль - це сукупність норм поведінки людей, що регулюють їх відношення до суспільства, нації, колективу, один до одного, підтримане особистим переконанням, традицією, суспільною думкою. Моральні норми складають основу моральності людини, але повністю її не визначають. *Моральність* включає моральні погляди, теорії, переконання, почуття, відношення людей, моральну поведінку.

Моральна свідомість школяра - одна із сторін суспільної свідомості, її суб’єктивно-ідеальна форма, яка відображає реальні відношення у вигляді уявлень і понять і регулює моральну сторону його діяльності.

Моральні переконання - це пережиті та узагальнені моральні принципи, норми. Вони формуються у процесі активного й вольового оволодіння всім багатством моральної культури і стають керівництвом до дії особистості.

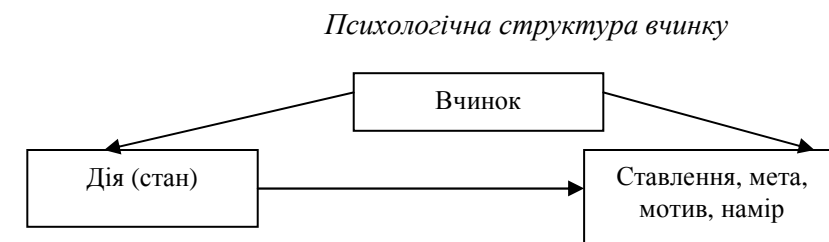
Моральні почуття відображають запити, оцінки, відношення, спрямованість духовного розвитку особистості. У результаті формування почуттів у системі морального виховання з’являється емоційне ставлення до того, що раніше було нецікавим.

Моральні звички - це корисні для суспільства, стійкі форми поведінки (образ дії), які стають потребою людини і здійснюються у будь-яких ситуаціях і умовах.

Моральна спрямованість - це стійка суспільна позиція особистості, що складається у результаті світоглядної основи, домінуючих мотивів поведінки і проявляється як властивість особистості в різних умовах і обставинах.

Про моральність людини судять за її поведінкою, але поведінка - поняття досить широке і охоплює майже всі сторони людського життя. Тому для розкриття моральної сутності поведінки необхідно виділити якусь найменшу одиницю, яка б зберігала властивості цілого. Такою найменшою одиницею, на наш погляд, є вчинок. Загальну структуру вчинку можна подати у вигляді такої схеми:

Схема 3.1

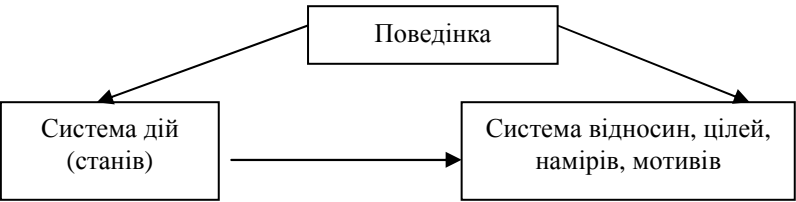

Із вчинків складається поведінка. *Поведінка* - це сукупність вчинків, які характеризують загальне моральне обличчя людини, її ставлення до

суспільства, інших людей і до самого себе. Графічно структуру поведінки можна подати у такому вигляді:

Схема 3.2

Психологічна структура поведінки

Формування моральної свідомості школярів є однією з головних проблем морального виховання. Отже, **моральне виховання** – це цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття і поведінку вихованців з метою формування у них моральних якостей, які відповідають вимогам суспільної моралі. **Метою морального виховання** є формування в особистості стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі; залучення учнів до участі у практичній діяльності.

У повсякденному житті вихованість особистості оцінюється за різними ознаками і властивостями (залежно від їх цінності). Найчастіше її визначають за рівнем володіння нормами і правилами поведінки, що традиційно склалися. У народних оцінках вихованість передусім оцінюється рівнем гуманістичної спрямованості, здійсненими добрими справами та вчинками. **Завдання морального виховання** передбачають:

- ◆ формування в учнів моральної свідомості, основними категоріями якої є моральний ідеал, моральні норми і цінності, моральна мотивація, етична оцінка;
- ◆ розвиток моральних почуттів в учнів, а саме: гуманізму, гідності, сумління, обов’язку, відповідальності, принциповості, товариськості, доброти, поваги до людей, милосердя тощо;
- ◆ формування досвіду поведінки, яка відповідає прийнятим у суспільстві етичним нормам і традиціям; прищеплення моральних звичок (говорити правду, не робити людям зла, захищати добро тощо).

Крім того, до завдань морального виховання можна віднести такі

- виховання доброти, чуйності, готовності прийти на допомогу будь-якій людині у біді, здатність співчувати, виховувати внутрішню потребу жити та діяти за принципами загальнолюдської моралі;
- послідовне прилучення дітей і підлітків до моральних норм суспільства;
- формування позитивного морального досвіду самих дітей;
- спрямування їх свідомості, почуттів, поведінки на оволодіння і реалізацію моралі суспільства;
- формування морального обличчя особистості, члена суспільства, громадянина.

Процес формування моральних якостей особистості школяра складається з трьох етапів, а саме:

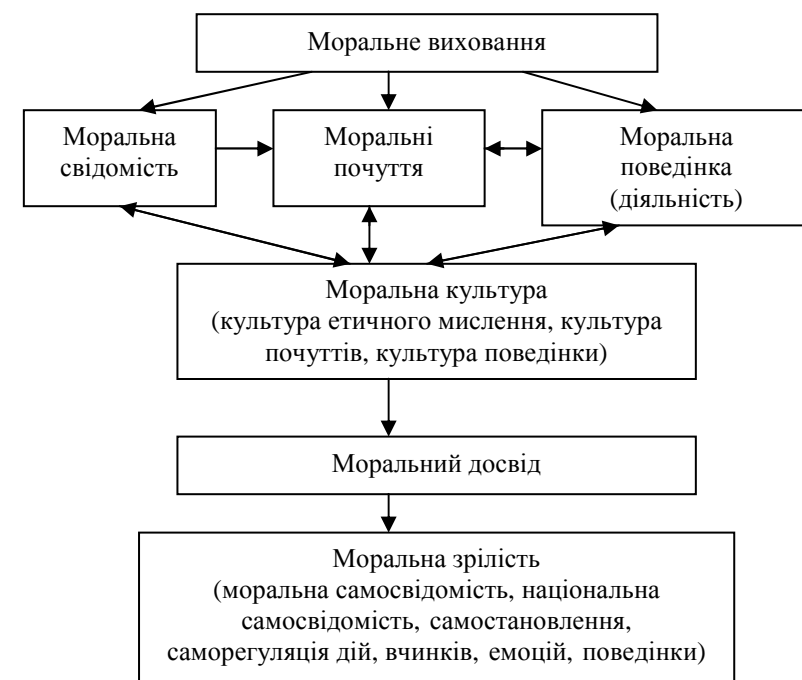
1. *Етап формування моральної свідомості*, який передбачає засвоєння системи знань про норми і правила моральної поведінки шляхом моральної просвіти. Полягає у розкритті учням змісту загальнолюдських цінностей і обґрунтування їх значення для суспільства у цілому і особистості кожного учня зокрема.

2. *Етап формування моральних почуттів*, який полягає у перетворенні знань на переконання, переході їх у дієво-вольову сферу дитини.

3. *Етап організації моральної діяльності учнів*, який передбачає залучення до загальноприйнятих норм і правил поведінки на основі формування моральної свідомості і моральних почуттів (див. Схему 3.3).

Схема 3.3

Механізм формування моральних якостей особистості

Всі наведені компоненти виховного процесу мають сенс лише у єдності і взаємозв'язку. Кожен з них, взятий окремо, не може забезпечити формування моральної особистості. Формування моральної свідомості та поведінки школярів - єдиний, неперервний процес. Бесіди про моральність лише тоді стануть ефективними, коли вони поєднуютимуться з різноманітною суспільно-корисною діяльністю – навчальною, трудовою, спортивно-оздоровчою, естетичною, у процесі якої учні оволодіють досвідом моральної поведінки.

Таким чином, моральне виховання як педагогічний процес має складатися з організації різноманітної практичної діяльності учнів і формування в них моральних відносин.

Основою змісту морального виховання дитини є позиції, які вона реалізує у своїй діяльності з етичної сторони. Мірою реального та потрібного

суспільству типу моральних відносин виступає *ідеал* особистості. Він задає найближню та найдальшу перспективу для виховання і самовиховання.

Викладачеві рекомендується провести дискусію за таким планом:

1. Виділіть ідеал особистості на основі багатств народної мудрості.
2. Виділіть "буденний" ідеал,
3. Виділіть ідеал особистості, який пропонують кращі представники української нації (Г. С. Сковорода, Т.Г.Шевченко, Л.Українка, І.Франко, О.Довженко та ін.).
4. Виділіть ідеал відповідно до християнської моралі.
5. Побудуйте концептуальну схему (етичну модель) людини найвищого рівня моральності.

Ідеал має дві основні форми. З одного боку, він - побудована суспільством модель людини вищого рівня буття, "сильна ідея", ідеальний образ його суті. За ідеал сприймається все найкраще, що існує та розвивається в особистості та суспільстві. З другого боку, ідеал - жива дійсність, первинна його форма. Він існує як реальна, творчо узагальнена мислителями модель майбутнього людини. Ідеальне завжди має конкретно-історичний характер. Ідеали належать епосі не тільки генетично, але й функціонально. Вони є критичним корективом для регулювання поведінки кожної людини.

Психолого-педагогічний аспект змісту морального виховання включає:

а/ розвиток в учнів моральної свідомості (формування потреб мотиваційної сфери і озброєння знаннями принципів, норм і правил моральної поведінки);

б/ вироблення і розвиток моральних почуттів;

в/ формування і закріплення стійких моральних умінь, навичок і звичок;

г/ закріплення і постійний розвиток волі та позитивних рис характеру.

Моральне виховання учнів (залежно від їх вікових особливостей) здійснюється шляхом поступового поглибленого розуміння змісту моральних норм і вимог та оволодіння більш складними формами поведінки. Вікові особливості формування моральності учня співвідносяться з характером розвитку моральних рис особистості.

При розробці конкретного змісту моральної освіти необхідно враховувати вікові та психологічні особливості школярів. Найбільш глибокі передумови для розуміння моральних норм складаються у школярів у підлітковому віці. Але підліткам властиві протиріччя, які найбільш повно охарактеризував В.О.Сухомлинський у книзі "Народження громадянина". У розділі, який так і називається "Протиріччя отрочтва", він зазначає, що з одного боку спостерегаємо непримиренність до зла, неправди, готовність вступити до боротьби з найменшим відхиленнями від істини, та невміння розібратися у складних явищах життя - з другого;

♦ бажання бути добрим, прагнення до ідеалу і у той самий час неприязне ставлення до навчання, морального наставляння;

♦ бажання самоствердитися і невміння це зробити;

♦ глибока необхідність у пораді, допомозі і водночас начебто небажання звернутися до дорослого;

♦ багатство бажань і обмеженість сил, досвіду, можливостей для їх здійснення;

- ◆ показне заперечення авторитетів, захоплення ідеальним і сумнів у тому, що ідеальне може бути в нашому буденному житті;
- ◆ презирство до егоїзму, індивідуалізму і чуттєве самолюбство;
- ◆ здивування перед невичерпністю науки, бажання багато знати, відчуття натхнення, радості інтелектуальної праці і у той самий час поверхнєве відношення до навчання, до своїх повсякденних обов'язків;
- ◆ романтична захопленість і... грубі вибрики (вихватки), моральне неуцтво; захоплення красою й... іронічне ставлення до краси.”

Знання вікових і психологічних особливостей школярів-підлітків допоможе класному керівникові знайти оптимальний варіант методики роботи з моральної освіти.

Зміст морального виховання учня реалізується в організаційних формах, під якими розуміють доцільно-раціональний вплив на колектив і окремих учнів з метою створення оптимальних умов для успішного розв'язування загальних і конкретних завдань.

Загальні організаційні форми морального виховання поділяють на п'ять груп:

- 1/ керівництво життям і діяльністю учнівського колективу, формування органів його самоврядування, організація і проведення зборів, чергувань та ін.;
- 2/ інформаційно-масові форми - лекції, дискусії, конференції, вечори і т.ін.;
- 3/ дієво-практичні форми - агітбригади, трудові бригади і об'єднання, тимурівські команди та ін.;
- 4/ синтетичні, або клубні, форми - шкільні клуби, КВК, "вогники", шкільні театри та ін.;
- 5/ індивідуальні форми - консультації, співбесіди, індивідуальні завдання.

Методи морального виховання, як і форми, органічно пов'язані із змістом і визначаються ним. Методи морального виховання - це об'єктивно необхідні способи педагогічного впливу на розвиток і становлення особистості школяра з метою вироблення в нього соціально ціннісних норм поведінки - результату виховної діяльності. Існує багато класифікацій методів виховання. Розглянемо дві з них.

І.С.Мар'єнко у книзі "Нравственное становление личности школьника" пропонує таку класифікацію методів:

- ◆ репродуктивні;
- ◆ привчання і вправ;
- ◆ проблемно-ситуаційні;
- ◆ стимулювання і гальмування.

У "Практикуме по педагогике" /Под ред. З.И.Васильевой/ автори пропонують таку класифікацію:

- ◆ інформаційно-освітні;
- ◆ спілкування;
- ◆ контролю й оцінки.

Найважливішою складовою частиною процесу морального виховання слід вважати систему методів, від яких залежить реалізація змісту,

ефективність переводу моральних знань у переконання, вироблення установки на певний тип поведінки і його здійснення на практиці.

Аналізуючи практику морального виховання у школі, можна помітити, що воно здійснюється:

- ✓ у процесі викладання основ наук, головним чином гуманітарних: лекцій на моральні теми, обговорення книг, кінофільмів, вистав, в яких розглядаються моральні проблеми;
- ✓ на факультативних заняттях з основ етики, естетики, права та суспільствознавства;
- ✓ під час позанавчальної виховної роботи.

Головною формою моральної освіти школярів є етична бесіда, тобто діалог вчителя та учня, учнів між собою. У бесіді створюються умови для виявлення активності та самостійності школярів для висловлювання своїх поглядів і суджень. Важливо широко використовувати можливості логічного мислення учнів, активізувати його розвиток, спонукати школярів до безпосередньої участі в обговоренні моральних проблем. При розв'язуванні моральних проблем учень має, на основі засвоєних норм, обрати відповідний варіант вчинку, наприклад: "сказати правду чи промовчати", "відкрито захистити товарища від несправедливості чи потихеньку поспівчувати йому", "приховати свій поганий вчинок, якого ніхто не бачив, чи відкрито визнати свою провину" тощо. Така постановка проблемних ситуацій змушує школяра прийняти рішення: добровільно піти на вчинок, що стосується певною мірою особистих бажань, чи вчинити відповідно до свого морального обов'язку.

Для того, щоб правильно обрати методи впливу на підростаючу людину, слід добре розумітися на закономірностях процесу морального виховання. Тобто формування будь-якої моральної риси необхідно розглядати комплексно - по-перше, шляхом проведення роз'яснювальної роботи, глибокого розкриття соціально-етичного значення відповідних моральних норм і правил поведінки; по-друге, шляхом включення учнів у певні види практичної діяльності; по-третє, через здійснення тактовного контролю за поведінкою учнів.

Розвиток моральних цінностей вимагає тривалого педагогічного впливу як на потребнісно-мотиваційну сферу і свідомість учнів, так і на дієву (практичну) сторону їх поведінки.

У давнину моральне виховання часто називали вихованням серця. І в цьому є своя мудрість. Дійсно, моральне виховання потребує глибокого, розумного та емоційного впливу на людину, вміння пробуджувати моральні почуття, захопити високими ідеалами, дати такі приклади, що підносять душу, навчити поєднувати слово і справу, перетворюючи благодійні переконання на корисні вчинки, на натхненну працю.

3.8.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Педагогічні задачі

Задача №1

На відкритому уроці вивчали життєвий і творчий шлях Т.Г.Шевченка. Наприкінці уроку вчителька повідомляє, що кожного року кращі письменники України нагороджуються Шевченківською премією. У переддень вийшов останній номер "Літературної України", в якій повідомлялися прізвища

письменників - лауреатів нинішнього року, але вчителька ще не отримала газету і не встигла прочитати про них. Один з учнів піднімається і демонстративно задає питання: "А Ви знаєте, хто в цьому році є лауреатом Шевченківської премії?"

Проаналізуйте ситуацію. Як би вчинили Ви на місці вчительки?

Задача №2

Борис, учень 10 класу, вчився добре, користувався авторитетом серед учнів. Дружив вибірково, завжди тільки з цікавими, допитливими дітьми. Одного разу класний керівник почув фразу, сказану Борисом: "Вчитель мене цікавить постільки, поскільки він мені щось дає..." Побачивши класного керівника, Борис замовк, а потім навіть вибачився.

Проаналізуйте ситуацію. Як слід реагувати класному керівникові на слова свого вихованця? Які прорахунки у моральному вихованні юнака Ви помітили? Обґрунтуйте шляхи формування моральних переконань учнів.

Задача №3

У старших класах однієї зі шкіл класними керівниками було проведене анкетування щодо визначення ідеалу молодих людей. Результати опитування засвідчили, що значна частина старшокласників (70%) втратили свої ідеали. Разом з тим, на питання "Ваш улюблений герой, взірць, ідеал?", вони назвали героїв телесеріалів (35%), сильну особистість американізованого типу (30%), героїв мультфільмів (20%), героїв літературних творів (10%). Старшокласники, водночас, зазначили, що духовних і моральних якостей їм допомагають набути батьки, родичі, друзі, вчителі. Отримані тенденції співпадають з результатами наукових досліджень.

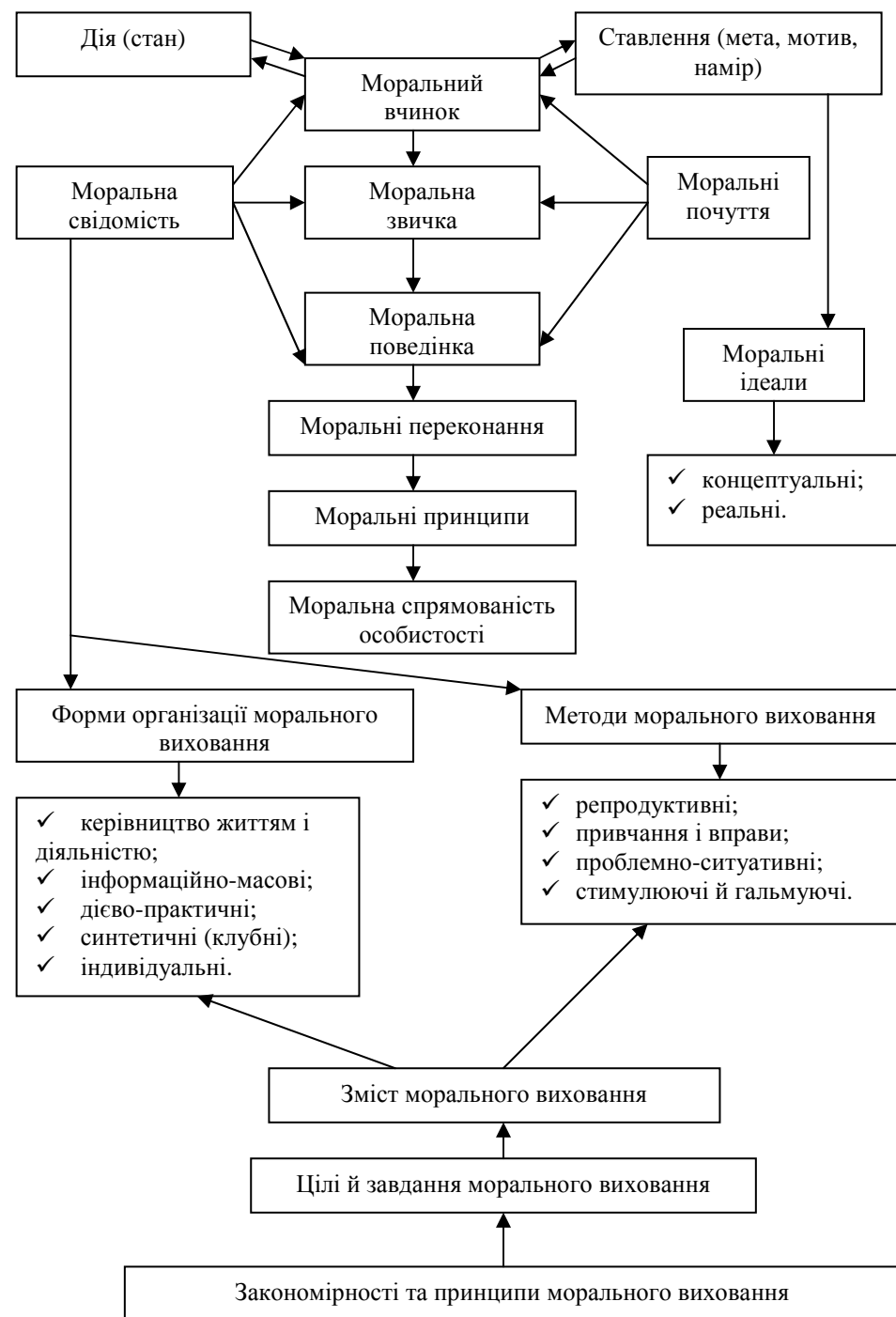
Розкрийте суперечності морального виховання старшокласників і пов'язані з ними недоліки у їх духовному розвитку. Назвіть доцільні методи і прийоми морального виховання щодо формування гуманістичного ідеалу юнацтва.

Задача №4

Вчитель біології має достатній досвід педагогічної роботи. Проте з учнями не може знайти спільну мову. Він вважає, що нічого з учнями панькатися, грати в якусь демократію. Треба суворо вимагати знань. Вчитель грубо розмовляє з учнями, принижує їх гідність, може висміяти учнів за невдалу відповідь, нерідко знижує оцінку з предмету за погану поведінку, зневажливо ставиться до нових ідей. Тому учні не люблять уроків біології і намагаються уникнути спілкування з цим учителем.

Проаналізуйте причини ситуації, що склалася. Назвіть доцільні способи встановлення стосунків між вчителем та учнями на основі педагогіки співробітництва.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

Завдання студентам для самостійної роботи

- I. Скласти план морального самовдосконалення.
2. Вивчити досвід морального виховання у Павлівській середній школі.
3. Вивчити досвід морального виховання у виправних закладах А.С.Макаренка.
4. Сконструювати нетрадиційний виховний захід, який суттєво відрізнявся б від відомих Вам з практики.
5. Проаналізуйте поняття "моральний вчинок", "моральна звичка", "моральна поведінка"; виберіть 2-3 ознаки, характерні для них.
6. Підготуйте класну годину:
  - а) бесіду на морально-етичну тему;
  - б) диспут.

3.8.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1. Порівняйте поняття "мораль" та "моральність". Назвіть спільні та відмінні риси.
2. Дайте характеристику основних понять морального виховання.
3. Покажіть взаємозв'язок моральних почуттів і морального вчинку, звички та поведінки.
4. Покажіть взаємозв'язок моральної поведінки і моральних переконань.
5. Виділіть складові морального вчинку.
6. Проаналізуйте технологію морального виховання.
7. Порівняйте концептуальний і реальний ідеали особистості.
8. Поясніть роль ідеалу для становлення моральності особистості.
9. Розробіть власний ідеал, на основі якого Ви здійснюватиме моральне виховання.
10. Зробіть висновок щодо застосування морального ідеалу залежно від віку дитини.
11. Перерахуйте основні форми морального виховання.
12. Порівняйте методи морального виховання, які пропонуються І.С.Мар'єнко та у книзі "Практикум по педагогіці" /Под ред. З.И.Васильевой/.
13. Назвіть закономірності морального виховання.
14. Висловіть практичні зауваження щодо методик морального виховання А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, педагогів-новаторів.

Дайте визначення поняттям

1. Мораль - це...
2. Моральність-це...
3. Моральна свідомість школяра - це...
4. Моральні переконання - це...
5. Моральні почуття - це...
6. Моральні звички-це...
7. Моральна спрямованість-це...
8. Концептуальний ідеал-це...
9. До організаційних форм процесу виховання належать...
10. До методів морального виховання належать...

Закінчіть речення

1. ... - сукупність норм поведінки людей, що регулюють їх ставлення до суспільства, нації, колективу, один до одного, підтримане особистим переконанням, традицією, суспільною думкою.
2. Моральна свідомість школяра - одна зі сторін суспільної свідомості, її суб'єктивно-ідеальна форма....
3. ... - пережиті та узагальнені моральні принципи, норми.
4. Моральна спрямованість - це стійка суспільна позиція...
5. Із вчинків складається...
6. Орієнтовний шлях формування моральної поведінки передбачає: ...
7. Основою змісту морального виховання є...
8. Теоретичний ідеал - це побудована суспільством...
9. Зміст морального виховання учнів реалізується в організаційних формах, під якими розуміють...
10. ... - об'єктивно необхідні способи педагогічного впливу на розвиток і становлення особистості школяра з метою вироблення в нього соціально цінних форм поведінки...
11. Методика - це система науково-педагогічних знань про...

3.6.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка розвитку педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ УМІННЯ

1. Вивчати та аналізувати літературу з педагогіки стосовно проблеми морального виховання учнів.
2. Осмислювати сутність і структуру морального виховання.
3. Аналізувати психологічні умови розвитку моральної поведінки, враховуючи вікові особливості учнів.
4. Аналізувати поведінку, вчинки учнів, враховуючи особливості педагогічної ситуації.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Формулювати провідні цілі та завдання морального виховання. спираючись на теоретичні концепції, надбання народної педагогіки, передовий педагогічний досвід.
2. Проектувати основні напрямки морального виховання учнів різного віку.
3. Моделювати зміст, форми, засоби та методи морального виховання учнів.
4. Моделювати власну педагогічну діяльність щодо збагачення досвіду моральної поведінки.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Реалізувати поставлені цілі, завдання шляхом відбору доцільного змісту морального виховання.
2. Виділяти суттєве у випадкових фактах моральної поведінки, вчинків учнів.
3. Конструювати систему різноманітних форм, методів організації морального виховання.

4. Конструювати виховуючі ситуації, спрямовані на розвиток моральної свідомості учнів.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доцільні відносини з учнями у процесі різноманітних форм організації морального виховання.
2. Формувати ціннісне ставлення учнів до народних традицій, ідеалів.
3. Вчитися гуманними засобами розв'язувати різні педагогічні ситуації.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Спрямовувати процес морального виховання учнів у навчально-виховній роботі.
2. Разом з учнями організовувати виховні заходи з морально-етичних проблем.
3. Сприяти прагненню вихованців до морального самоудосконалення, саморозвитку.
4. Стимулювати накопичення в учнів морального досвіду, ціннісних орієнтацій.
5. Навчати учнів способам регулювання моральної поведінки, враховуючи особливості пізнавальної та соціальної ситуації.
6. Організовувати власну педагогічну діяльність щодо збагачення морального досвіду, вдосконалення особистісних моральних рис.

3.6.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Моральне виховання учнів, мабуть, найбільшою мірою обумовлене рівнем моральної вихованості самого вчителя, його ціннісними орієнтаціями, поглядами, переконаннями, ідеалами. Дане заняття у поєднанні з іншими спрямоване на формування педагогічної культури, етики майбутнього вчителя, його гуманних рис і, насамперед, моральної спрямованості, любові до професії і дітей, чуйності, людяності, доброчинності, доброзичливості, поваги до молодшої людини, віри в його творчі можливості. Разом з тим заняття націлює студентів на оволодіння цілісною системою морально-етичних знань, переконань, почуттів розвитку моральної свідомості, формування моральної поведінки і в цілому, на морально достойне життя та діяльність як важливої передумови професійного становлення педагога.

3.9. МЕТОДИКА ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ТА ПРОФОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ. ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ

Мета – ознайомити студентів з провідними поняттями системи трудової підготовки і профорієнтації школярів та шляхами їх реалізації у сучасних умовах; проаналізувати педагогічні вимоги до організації трудової діяльності учнів, профорієнтації; сформувати уміння планувати, організовувати трудові справи, навчити студентів чітко визначати мету, завдання, зміст, форми і методи трудового, економічного виховання та профорієнтації у роботі класного керівника. виділяти основні етапи організації трудової діяльності школярів, володіти різними методами трудової підготовки, організовувати суспільно-корисну та виробничу працю учнів різних вікових груп.

Ключові поняття: трудове виховання; трудове навчання; суспільно-корисна праця; професійна підготовка; економічна освіта; економічне виховання; профорієнтація, профосвіта, профадаптація, профвиховання і профдобір

План заняття

I. Перевірка засвоєння основних теоретичних положень з теми.

1. Аналіз стану трудового виховання, профорієнтації учнів у сучасній національній школі.
2. Мета, завдання, зміст, форми і методи трудового виховання.
3. Мета, завдання, зміст, форми і методи економічного виховання.
4. Характеристика основних понять профорієнтаційної роботи з учнями.
5. Профорієнтація учнів у системі роботи класного керівника, її основні форми та методи

II. Практична частина.

1. Перевірка виконання індивідуальних завдань студентами
2. Провести одну із форм позакласної роботи за методикою організації колективних творчих справ школярів за кн. І.П.Іванова “Методика комунарського виховання”. – М., 1991.
3. Зробити аналіз проведеного виховного заходу.

III. Підведення підсумків заняття.

Завдання для студентів

1. Вивчити рекомендовану літературу та підготуватися до обговорення теми відповідно плану заняття.
2. Підготувати повідомлення за книгою Г.С.Нісімчука «Економічне виховання у сільській школі». – К., 1991
3. Підготувати і провести одну з форм позакласної роботи, які є в плані заняття.

Рекомендована література

1. Державна національна програма «Освіта:Україна ХХІ століття».-К.: Райдуга, 1994.
2. Державний стандарт загальної середньої освіти: Економіка //Освіта України. – 1997. - №48. – 28 листопада.
3. Закон України «Про освіту» //Освіта. - 1996. – 25 червня.

4. Захаров М.І. Професійна орієнтація школярів. – М.,1988.
5. Іванов І.П. Енциклопедія КТД. – М.,1989. – С.7-25.
6. Іванов І.П. Методика комунарського виховання. – М.,1990.
7. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. – К.: Вища школа, 1993. – Ч.ІІ.
8. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти //Освіта. – К., 1996. – 7 серпня.
9. Макаренко А.С. Педагогічна тема. – М., 1950.
10. Нісімчук Г.С. Економічне виховання в сільській школі. – М., 1989.
11. Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається //Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1995. - №15. – С.4-5.
12. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.,1996.
13. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості //Вибр.твори в 5т. – К.,1976. – Т.1.
14. Сухомлинський В.О. Народження громадянина //Вибр.твори в 5т. – К., 1976. – Т.3.
15. Ушинський К.Д. Праця в її психічному й виховному значенні //Вибр. пед. твори у 2-х т. – Т.1. – С.106.
16. Фіцула М.М. Педагогіка. – К., 2000. – С.284-289.
17. Шпак О.Т. Економічне виховання учнів. – К., 1985.

3.9.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Трудове виховання в Україні завжди ґрунтувалось на трудовому характері сім'ї та виробництві, на образі життя ідеальної працелюбної людини. Народ України був завжди впевнений у тому, що тільки праця є основою добробуту і благочестя. Ще за часів Володимира Мономаха фізична і розумова праця не протистояли, а перша розглядалась як необхідна передумова для успіху другої. Розумова праця була ніби облагородженням фізичної, робила людину сильною і впевненою в собі.

Тому, виходячи з Державних документів освіти України, трудове й економічне виховання школярів мають особливе значення в сучасній національній школі. Ще на початку 60-х років минулого століття в сучасній педагогіці з'явився термін “трудова підготовка”, тобто підготовка до певного виду праці, до набуття певної професії. У процесі трудової підготовки у школярів розвиваються, збагачуються інтелектуальні сили, формуються моральні риси, пізнається радість творчості, краса зробленого своїми руками. Праця сприяє розумовому та фізичному розвитку дитини. Передові представники філософської та педагогічної думки бачили в праці велику силу, що забезпечує прогресивний розвиток як суспільства в цілому, так і кожної окремої людини.

Багатолітня практична робота Й.Г.Песталоцці, К.Д.Ушинського, А.С.Макаренка, С.Ф.Русової, В.О.Сухомлинського та багатьох інших сучасних педагогів підтверджують, що в систему трудової підготовки входять трудова освіта та трудове виховання, екологічна освіта та екологічне виховання, профорієнтаційна робота.

В умовах розбудови нашої держави, в ході докорінних змін усієї шкільної роботи, які пов'язані з переходом на 12-річну систему навчання,

соціально-політичні, економічні, гуманістичні фактори та їхні процеси, що відбуваються у нашому суспільстві, ставлять вимоги до виховання в школі працівника нового типу. У “Національній доктрині освіти України ХХІ століття”, у Державній програмі “Україна ХХІ століття: стратегія освіти” зазначено, що основними рисами трудівника мають бути такі: здатність мислити, вирішувати нові нетипові завдання, пристосовуватись до унікальних умов, застосовувати на практиці набуті знання, оволодівати універсальними засобами продуктивної раціональної діяльності. Трудова підготовка учнів націлена на осмислення дітьми, підлітками, юнацтвом цінностей трудового життя.

Під процесом праці у школі розуміють такі взаємовідносини і відносини школярів між собою, дітей і дорослих, за яких для досягнення мети реалізуються умови особистості та не тільки досягається запланований результат, а й відбувається розвиток внутрішнього світу дитини.

Праця – основне джерело духовного, матеріального багатства суспільства, головний критерій соціального престижу людини, її священний обов’язок, фундамент особистісного розвитку.

Успішне формування особистості може здійснюватись на основі розумно організованого поєднання навчально-виховної роботи з практичною трудовою діяльністю. Правильно організоване трудове виховання, участь школярів у суспільно-корисній праці, є дійсним чинником громадської дорослості, її фізичного розвитку.

Виховна роль праці залежить від відображення цих трудових відносин у духовному житті школярів, в їх думках і почуттях.

Трудове виховання – це цілеспрямований, організований систематичний педагогічний процес залучення і стимуляції школярів до різноманітних видів праці з метою формування певних виробничих знань, умінь, навичок, розвитку творчого мислення, інтелекту, працьовитості, усвідомлення необхідності праці як основи життєдіяльності кожної людини.

Праця – це цілеспрямована діяльність людей на задоволення своїх потреб, необхідна умова існування та розвитку суспільства, основа життєдіяльності людини.

Виховна роль праці залежить від відображення певних трудових відносин у духовному житті дітей та молоді, в їхніх думках і почуттях. Виховання любові до праці, усвідомленості необхідності праці як основи трудового виховання в цілому, можливе лише за умови, коли дитина усвідомить красу відносин між людьми, які виникають у процесі праці. Більшість педагогів (С.Русова, Г.Ващенко, А.Макаренко, В.Сухомлинський та ін.) пов’язували трудову діяльність з розвитком громадянської свідомості школярів, формуванням патріотичних почуттів і розумінням свого суспільного обов’язку.

Кожен вихованець готується стати членом трудового колективу. Його значення і цінність як громадянина будуть залежати саме від його вміння працювати і приносити користь собі та людям. А.Макаренко відмічав, що тільки участь у колективній праці дозволяє людині виробити правильні взаємостосунки з іншими людьми. В той же час від трудової підготовки і особистого внеску людини в суспільну справу залежить і її матеріальне становище.

Основна мета трудового виховання школярів – сформувати особистість людини як будівничого-творця, що діє в ім'я гуманних ідеалів.

Основні завдання трудового виховання:

- формування любові, поваги до праці як до першої життєвої необхідності;
- формування трудових умінь, навичок культури розумової та фізичної праці;
- формування пізнавального інтересу, інтелектуальних умінь та навичок в активній пізнавальній трудовій діяльності
- підготовка та виконання необхідних та доступних видів трудової діяльності;
- формування працелюбної особистості.

Працелюбність є результатом трудового виховання і виступає як особистісна якість, для якої характерна потреба в соціально та особистісно мотиваційній сфері, глибоке розуміння сили праці, уміння і бажання якісно виконувати будь-яку трудову діяльність, наявність трудових умінь і навичок та їх постійне удосконалення, прояв вольових зусиль при подоланні певних труднощів у процесі трудової діяльності.

Трудове виховання здійснюється в усіх видах навчально-виховної роботи з учнями і вивчення основ наук, трудове і професійне навчання, факультативні заняття, суспільно-корисна праця, праця на виробництві, діяльність добровільних трудових об'єднань, кооперативів, професійна орієнтація, технічна творчість, різні заходи трудового характеру.

К.Д.Ушинський наголошував, що навчальна праця є найскладнішим й найважчим видом праці. Навчання формує трудові якості людини при наявності мети, мотиву, конкретних завдань, напруження у розумовій діяльності, самоконтролю.

Трудова освіта або трудове навчання є частиною системи трудового виховання. Вона є основою трудової культури, творчої, продуктивно осмисленої праці.

Компонентом базової трудової культури є політехнізм, який складається з теоретичної і практичної частини.

Теоретична частина навчання передбачає ознайомлення учнів з характером праці на виробництві, з прогресивними технікою та технологіями, інтелектуалізація всіх видів трудової діяльності і т.д.

Практична частина навчання спрямована на засвоєння трудових прийомів, операцій, процесів, набуття навичок праці, творчу участь у ній і т.д.

Трудове навчання здійснюється від першого класу до закінчення школи. Його зміст визначається програмою з трудового навчання для кожного класу.

У початкових класах учні набувають елементарних навичок у роботі з папером, картоном, пластиліном, природними матеріалами, вирощують сільськогосподарські рослини. Квіти на пришкольніх ділянках, доглядають домашніх тварин, ремонтують наочні посібники, виготовляють іграшки тощо. Учні 5-9 класів здобувають знання, уміння, навички з обробки металу, дерева, основ електроніки, вивчають технічну, обслуговуючу, сільськогосподарську працю. В старших класах трудове навчання має професійно орієнтований характер. Профіль трудової підготовки визначається потребами народного

господарства в даному регіоні та наявною навчально-технічною та виробничою базою.

Складовою системи трудового виховання школярів є також організація суспільно-корисної праці. За суспільною значущістю її поділяють на продуктивну, суспільно-корисну і побутову.

Важливою в системі трудового виховання є праця з побутового самообслуговування. Завдання кожного виду праці – сприяти фізичному, розумовому і моральному вихованню школярів.

На сучасному етапі великого значення набуває економічне виховання. Економічне виховання - систематичний, цілеспрямований, організований вплив з метою формування в учнів економічних знань, умінь, навичок, потреб, інтересів, стилю мислення, які відповідають нормам господарювання і принципам моралі.

Основними завданнями економічного виховання є:

- засвоєння знань об'єктивних законів, закономірностей розвитку і механізму виробництва;
- формування особистості, яка добре знає економічну теорію, шляхи та методи практичного вирішення завдань прискореного розвитку виробництва, яка вміє досягати високих результатів у навчально-виробничій діяльності;
- вироблення початкових умінь, які дають змогу брати активну участь в економічній діяльності на виробництві.

Формами економічного виховання можуть бути урок, лекція, бесіда, семінари, лабораторно-практичні заняття, виробничі екскурсії, індивідуально-творчі завдання. А в позакласній роботі це класні години, диспути, конференції, збори, економічні тижні, вечори запитань і відповідей, свято праці, економічне навчання батьків, створення шкільних кооперативів, економічна гра-естафета "Школа - місто - завод - сім'я" з метою зацікавити дітей життям свого району, оренда підприємств і т.ін.

Забезпечити умови для самовираження школяра покликана така складова трудового виховання, як профорієнтація.

Профорієнтація - це науково обґрунтована система соціально-економічних, психологічних, виробничо-технічних та індивідуальних заходів, спрямованих на надання допомоги учням у професійному самовизначенні згідно з особистими здібностями, можливостями, покликанням і потребами суспільства.

Студенти мають проаналізувати основні напрямки профорієнтації: професійну освіту, професійне виховання, профконсультацію, профвідбір, профадаптацію, профдіагностику.

Профорієнтаційна робота у класі - один з видів спільної позакласної діяльності класного керівника і учнів щодо ознайомлення останніх з професіями.

У своїй роботі класний керівник повинен враховувати вікові особливості учнів і відповідно до цього планувати форми діяльності.

Основні напрямки роботи класного керівника

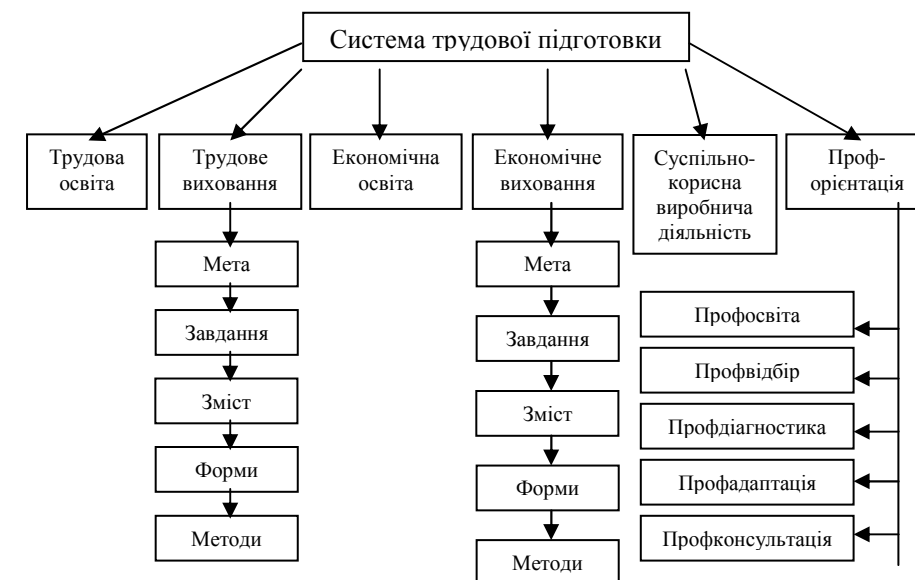
1. Профорієнтаційний урок.

1. Професіографічні дослідження (самостійне вивчення учнями конкретної професійної діяльності в різних її аспектах а метою складання характеристики певного виду праці).

2. Професіографічні зустрічі.
3. Професіографічні екскурсії (не тільки спостереження за трудовим процесом, а й вивчення суті діяльності тієї чи іншої професії).
4. Залучення учнів до різних видів навчальної праці з метою кращого розпізнання своїх можливостей, самопізнання та самовиховання (робота гуртків, музичні та спортивні школи, школи мистецтва, секції юних техніків тощо).
5. Формування інтересів і нахилів учнів.
6. Розвиток здібностей учнів.
7. Залучення учнів до різних видів трудової діяльності (шкільні кооперативи, трудові загони старшокласників, орендаторів та ін.).
8. Індивідуальні профорієнтаційні консультації.
9. Бесіди, спостереження, анкетування, вивчення нахилів та інтересів.

II. Робота з батьками.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

3.9.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

1. Розкажіть про народногосподарське значення трудової підготовки учнів в умовах розвитку незалежної України.
2. Розкрийте програму трудового навчання учнів у світлі основних державних документів освіти.
3. Поясніть зміст трудової підготовки.
4. Покажіть взаємозв'язок трудового й економічного виховання.
5. Проаналізуйте основні напрямки роботи по трудовому і економічному вихованню.
6. Виділіть складові частини поняття "професійна орієнтація школярів" і поясніть кожну з них.
7. Перерахуйте основні напрямки роботи класного керівника з учнями по

профорієнтації.

8. Дайте аналіз сучасних практичних заходів щодо включення учнів у планову продуктивну виробничу працю. Підготовте узагальнення досвіду цієї роботи за матеріалами періодичної педагогічної преси.

9. Проаналізуйте принципи здійснення колективних трудових справ, користуючись методиками І. П. Іванова "Методика комунарського виховання", "Трудове виховання в колективних творчих справах".

***Колективні творчі справи** — це частина повнокровного спільного життя дітей і вихователя. Мета трудових КТС — збагатити знання дітей, виробити погляд на працю як на основне джерело радісного життя виховувати бажання внести свій вклад у поліпшення діяльності, також ж уміння і навички здійснювати реальну турботу про близьких і далеких людей.*

Розглянемо детальніше деякі з них.

"Атака" — операція, яка має на меті швидко подолати силами свого колективу ті недоліки, які є в оточуючому житті.

Операція "Подарунок далеким друзям". Проводиться до свята, де подарунками можуть бути іграшки, моделі, сувеніри і т. ін.

"Пошта" — рольова гра, що дозволяв дітям змінити відносини в колективі, турбота один про одного і про оточуючих.

"Рейд" — операція-похід, яка включає в себе трудові справи різних видів суспільно-корисної праці.

"Сюрприз" — творчий подарунок, підготовлений дітьми, і водночас - засіб розвитку творчої фантазії, кмітливості.

"Десант" — операція, яка проводиться силами дітей для надання негайної допомоги іншим колективам у будь-якій життєво важливій справі.

Студентам пропонується скласти мікросценарій певних колективних творчих справ.

10. Використовуючи зразок розробки рольової гри КТС:

- а) скласти під керівництвом викладача сценарій гри "Трудовий десант";
- б) кожна група у складі 3-4 чоловік складає мікросценарій однієї вибраної трудової операції, а потім колективно, всією групою обговорює його.

Зразок

Мета гри — оволодіти прийомами організації проведення КТС на кожному етапі. Роль керівника на кожному етапі виконують різні студенти.

Хід гри:

І етап: Підготовча робота.

Студенти одержують відомості про всіх учнів, рівень їхнього розвитку, рівень розвитку колективу, наявність в учнів досвіду роботи з подібних питань.

Завдання вчителю: виступити перед учнями з метою захопити радісною перспективою цікавої і корисної роботи. Надати суспільну спрямованість і особисту значущість майбутній справі. Поставити питання для обговорення: Для кого? Коли? Де? З ким? Хто буде організатором?

Бажано ввести елемент гри, романтики, змагання.

Регламент — не більше 5 хвилин.

Завдання учням: ставити вчителю запитання, передбачаючи можливу реакцію школярів на виступ.

I етап закінчений, якщо клас прийняв рішення про проведення трудової справи.

II етап: Колективне планування (збір-старт).

Завдання вчителю: провести збори в мікроколективах групи з обговорення питань, які виникли. Організувати загальний збір-старт і надати слово раді справи, задавати питання, запропонувати обґрунтувати свої позиції.

Завдання учням: обговорити в колективі свій варіант плану проведення спільного КТС. Вибрати представника в “раду справи”, який виступить на зборі-старті від імені всього колективу. Регламент — 7 хвилин.

II етап закінчений, коли виступили всі члени ради справи, створено спільними зусиллями проект КТС.

III етап: Колективна підготовка.

Завдання вчителю: провести збори ради справи, на яких детально продумати хід роботи, розподілити обов'язки, обсяг роботи, термін виконання, способи заохочення. При розподілі обов'язків має велике значення врахування особистісних рис, інтересів. Провести обговорення роботи колективу, по мікрогрупах з урахуванням рішень ради справи.

IV етап: Оперативне керівництво.

Студенти отримують інформацію оперативного контролю того, що зроблено, опис поведінки окремих учнів і груп.

Завдання вчителю: здійснити оперативне керівництво і, враховуючи одержану інформацію, розв'язати проблеми, що виникли. Розповісти про зміст діяльності вчителя на цьому етапі, про його прийоми.

Завдання учням: створити ситуації, які ускладнюють роботу вчителя. Разом з вчителем розв'язати завдання, які виникли.

IV етап закінчений, якщо розв'язано всі проблеми, що виникли.

V етап: Колективне підведення підсумків.

Завдання вчителю: провести підсумкове обговорення (можна у вигляді "Вогника"). Поставити питання: що було добре і чому? Що запропонувати на майбутнє? Подати звіт раді справи.

Завдання учням: провести спочатку обговорення в мікроколективах, а потім виступити на загальних зборах. Оцінити роботу ради справи, керівника.

VI етап: Післядія. Найближчі наслідки КТС.

Аналізується кожний етап. Визначається, які виховні завдання ставив учитель, яким шляхом він міг би реалізувати їх. По закінченню гри студентам можна поставити запитання: 1) Чому Ви навчилися під час гри? 2) З чим Ви ознайомилися під час гри? 3) Які у Вас пропозиції щодо поліпшення виконання програної КТС?

VII етап: Підведення підсумків заняття.

11. Зробіть повідомлення про план проведення “Дня Господаря” у класі.

12. В. О. Сухомлинський назвав трудове виховання "гармонією трьох понять": потрібно, важко, прекрасно. Знайти підтвердження цього визначення в роботах В. О. Сухомлинського. Зробіть висновок щодо важливості цієї

проблеми. Оцініть роль народних традицій у трудовому вихованні молоді.

13. Запропонуйте практичні зауваження щодо удосконалення сучасної системи профорієнтації учнів у школі.

14. Як вчитель здійснює профорієнтаційну роботу: в якому обсязі, якими методами, з якими професіями знайомить учнів?

15. Покажіть різноманітність організаційних форм навчання, на яких здійснюється профорієнтація: уроки та факультативні заняття, лабораторні заняття, виробничі екскурсії з предмета.

Практичні завдання

1. Розглянемо ситуацію "Виховання бережливості":

а) перший рівень складності — проаналізувати дану ситуацію, рівень взаємодії вчителя і учня у даній ситуації;

в) другий рівень складності — проаналізувати ситуацію, спланувати виховну навчальну діяльність у даній ситуації, розробити програму вирішення даної ситуації, змодельовати план взаємодії учителя і учнів у конкретній ситуації;

с) третій рівень складності (творчий) — провести навчально педагогічну гру "Виховання бережливості".

Навчально-педагогічна гра "Виховання бережливості"

Мета гри — вдосконалити вміння та навички майбутніх учителів у прийнятті вмотивованих рішень при складанні та здійсненні планів з трудового виховання учнів.

Методичні рекомендації

Одне з найважливіших завдань школи — формувати в учнів риси ощадливих господарів, дбайливе та бережливе ставлення до суспільного надбання, до рідної природи, шкільного майна, підручників, електроенергії, особистих речей, продуктів харчування, особливо хліба.

Для конкретної розробки варіантів розв'язання цієї задачі можна застосувати метод ігрового проектування. Викладач попередньо ознайомлює студентів з психолого-педагогічних ситуацією і рекомендує необхідну літературу. Студенти поділяються на групи по 3-4 чоловіка, кожна з яких розробляє свій варіант заходів щодо формування бережливості та поліпшення трудового виховання учнів молодших, середніх і старших класів. На кожен групу з числа студентів виділяються експерти.

Хід гри

Моделюється засідання методичного об'єднання класних керівників, яке веде один із студентів — виконавець ролі голови методоб'єднання. Старші груп захищають розроблені кожною групою варіанти заходів. Потім під керівництвом викладача, з участю експертів і всіх присутніх, організується дискусія, в ході якої приймається кращий варіант заходу.

Рекомендована література

1. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. - К., 1971. - С. 318-334.
2. Чернишенко И.Д. Трудовое воспитание школьников. - М., 1981. - С. 57-144.

Завдання студентам для самостійної роботи

I рівень складності

1. Огляд періодичної педагогічної преси щодо питання трудового й економічного виховання школярів та їх профорієнтації.
2. Скласти анкету для учнів-старшокласників по профорієнтації

II рівень складності

1. Провести анкетування учнів-старшокласників шкіл м. Житомира з питань профорієнтації.
2. Вивчити досвід трудового виховання у Павлиській середній школі на основі педагогічного досвіду В. О. Сухомлинського (праці педагога) і представити його схематично; або Сахнівської СШ Черкаської області (праці О. А. Захарченка).

III рівень складності — творчий

1. Які методи та форми трудового й економічного виховання переважатимуть у сучасній школі по мірі переходу до ринку?
2. Підготувати короткий конспект бесіди для учнів “Про вибір професії”.
3. Розробити план проведення “Тижня економіки” в школі.

3.9.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

1. Підкресліть правильне, на вашу думку, визначення і сформулюйте завдання трудового виховання та завдання економічного виховання:
  - а) виховання високої громадянської активності;
  - б) профорієнтаційна підготовка учнів;
  - в) виховання любові до праці та поваги до людей праці;
  - г) ознайомлення учнів з такими поняттями, як виробнича праця, собівартість, госпрозрахунок, оренда та ін.;
  - д) спонукання до свідомого вибору професії;
  - е) формування культури праці, навичок і дотримання правил безпеки;
  - є) ознайомлення учнів з основами сучасного виробництва, різних сфер народного господарства;
  - ж) формування в учнів трудових навичок і вмінь;
  - з) формування бережливого та дбайливого ставлення до суспільного майна.
2. Яке з визначень є точнішим? Праця - це...
  - а) суттєвий елемент вироблення у вихованців життєвої активності, укріплення характеру і громадянських рис;
  - б) життєве самовизначення і правильний вибір професії;
  - в) цілеспрямована діяльність людей по задоволенню своїх потреб, необхідна умова існування і розвитку суспільства, основа життєдіяльності людини.
3. Підкресліть основні форми трудового виховання:
  - а) урок;
  - б) лекція;
  - в) екскурсія;
  - г) бесіда;
  - д) семінар;

- е) економічний тиждень;
- є) виробнича екскурсія;
- ж) усний журнал;
- з) колективні творчі справи.

4. А.С.Макаренко та В.О.Сухомлинський стверджували, що не можна фетишизувати слово "труд", що не всякий труд виховує. Підкресліть основні педагогічні вимоги, які дають позитивні результати у трудовому вихованні учнів:

- а) суспільно значущі цілі та результати праці учнів;
- б) створення матеріальних цінностей;
- в) поліпшення свого матеріального становища;
- г) колективний характер трудової діяльності учнів;
- д) різноманітні організаційні форми праці, оптимальне їх поєднання;
- е) поступове ускладнення трудової діяльності учнів, її завдань, мотивів, змісту, операційної сторони;
- є) послідовне проведення у життя положення "моя праця - моє багатство";
- ж) чітка організація праці за участю органів учнівського самоврядування на всіх етапах: від планування до підведення підсумків.

5. Які з перерахованих далі положень є основними етапами організації трудової діяльності школяра:

- а) постановка і розуміння учнями мети трудової діяльності;
- б) створення позитивного, зацікавленого ставлення до виконання трудового завдання;
- в) визначення змісту трудової діяльності;
- г) організація процесу праці;
- д) розподіл доручень;
- е) навчання необхідним умінням;
- є) виконання певної трудової справи;
- ж) підведення підсумків роботи;
- з) оцінка роботи.

6. Назвіть форми економічного виховання на сучасному етапі:

- а) урок;
- б) УПК;
- в) факультативи;
- г) тематичні вечори, диспути на економічні теми;
- д) бесіди, лекції на економічні теми;
- е) випуск газет, вісників;
- є) радіо- та телепередачі на економічні теми;
- ж) турпоходи;
- з) клуби веселих і винахідливих;
- і) екскурсії.

7. Економічне виховання— це (виберіть правильні відповіді):

- а) процес вивчення школярами економіки;
- б) участь у різноманітних видах праці;
- в) формування господарських рис характеру;

- г) формування у дітей розвинутого почуття прекрасного;
  - д) виховання потреби, переконання і готовності захищати природу, примножувати її багатства.
8. Складові частини професійної орієнтації учнів (виберіть правильні відповіді):
- а) профосвіта;
  - б) профвідбір;
  - в) вивчення основ наук;
  - г) профконсультація;
  - д) профдіагностика;
  - е) профадаптація.
9. Форми й методи профорієнтації у школі (виберіть правильні відповіді):
- а) тематичні вечори;
  - б) диспути;
  - в) клуби веселих і винахідливих;
  - г) турпоходи;
  - д) екскурсії;
  - е) уроки;
  - є) бесіди;
  - ж) лекції;
  - з) уроки праці.

3.9.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка розвитку педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати педагогічну ситуацію, розкривати причини, що її викликають,
2. Виділяти і формулювати виховні завдання у процесі трудової діяльності.
3. Вивчати й аналізувати психолого-педагогічну літературу, різні педагогічні концепції, підходи до трудового та економічного виховання.
4. Формулювати провідні цілі трудового та економічного виховання згідно з вимогами суспільства та потребами школи.
5. Аналізувати позитивні трудові справи, передовий педагогічний досвід з трудового, економічного виховання та профорієнтації.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Формулювати систему завдань трудового та економічного виховання, профорієнтації.
2. Моделювати зміст трудового та економічного виховання, способи передачі основних знань та умінь вихованцям.
3. Моделювати можливі педагогічні задачі, поведінку своїх вихованців і способи педагогічного впливу на них в умовах певної трудової діяльності.
4. Виділяти ключові моменти, поняття, закономірності трудового та економічного виховання.
5. Визначати найбільш раціональні види діяльності учнів щодо засвоєння матеріалу і передбачення характерних труднощів.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Реалізувати поставлені цілі, завдання, зміст трудового, економічного виховання та профорієнтації шляхом відбору змістовної виховної інформації, форм і методів виховної роботи.
2. Вибирати методи, прийоми педагогічного впливу, взаємодії відповідно до індивідуальних особливостей кожного учня, стимулювати його трудову діяльність.
3. Передавати учням ініціативу при виборі змісту, форм і методів трудової діяльності або колективних трудових справ.
4. Вчити вихованців знаходити оптимальні способи розв'язку ситуацій, які виникають у трудовій діяльності.
5. Вчити учнів виділяти основні напрямки у своїй трудовій діяльності.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати з учнями доброзичливі відносини у процесі трудової діяльності.
2. Проявляти педагогічний такт як вираження єдності вимог до вихованців у розв'язуванні різних питань трудового та економічного виховання.
3. Будувати відповідні відносини з батьками учнів з метою допомоги їх дітям у виборі професії.
4. Уміло орієнтуватися в різних педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні способи їх розв'язання.
5. Стимулювати й розвивати інтерес в учнів до вибору майбутньої професії.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Самостійно приймати і здійснювати правильні рішення у різних видах трудової діяльності.
2. Разом з учнями вміло організовувати їх трудову діяльність, надавати їй творчого спрямування.
3. Виховувати у вихованців відповідальність, вчити контролювати власну трудову діяльність.
4. Сприяти розвитку у кожного вихованця своїх інтересів, допомагати захопитися цікавою і корисною справою відповідно до їх інтересів та здібностей, створюючи таким чином підґрунтя для осмисленого вибору майбутньої професії.

3.9.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Заняття має сприяти формуванню таких рис: професійна спрямованість, інтерес до майбутньої професії, захопленість трудовою діяльністю, працелюбність, бережливість; глибока повага до людей праці, усвідомленість творчого та відповідального ставлення до праці як до першої життєвої потреби; організованість, діловитість, дисциплінованість, відповідальність, оперативність, передбачливість, почуття господаря, охайність, ініціативність, вміння самовизначатися.

3.10. ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Мета: сформувати у студентів розуміння сутності та основних завдань естетичного виховання учнівської молоді у сучасній школі; сприяти виробленню у них необхідних професійних умінь та навичок організації і здійснення навчально-виховної роботи з питань естетичного виховання.

Ключові поняття: естетика; естетичне виховання; форми естетичного виховання; методи естетичного виховання.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Поняття про естетичне виховання, його сутність і завдання.
2. Принципи та система естетичного виховання школярів.
3. Шляхи та засоби естетичного виховання учнів.
4. Роль народної педагогіки в естетичному вихованні підростаючого покоління.

II. Виконання практичних завдань.

III. Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. - К.: Либідь, 1997.
2. Закон України "Про освіту" //Голос України. - 1996.- 25 квітня, - С. 1-3.
3. Кабалеvский Д.Б. Воспитание ума и сердца. – М., 1984.
4. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. - К.,1993.
5. Концепція національного виховання //Освіта. – К., 1994.
6. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К.: "Шкільний світ", 2001.
7. Неменский Б.М. Мудрость красоты. – М., 1981.
8. Педагогика /Под ред. Бабанського Ю.К.- М., 1988.
9. Педагогика /Под ред. Сластенина В.А. – М., 1997.
10. Педагогіка /За ред. Ярмаченка М.Д. – К., 1986.
11. Подласый В.И. Педагогика. Новый курс. - В 2-х кн.. Кн..1. "Общие основы".
12. Система эстетического воспитания школьников /Под ред. Герасимова С.А. – М., 1983.
13. Смирнов В.И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях М., 1999.- С.354
14. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К., 1996.
15. Сухомлинський В.О. Духовний світ школярів //Вибр. тв. У 5-ти т. – К., 1976. - Т.1 – С.266-281.
16. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. - К.,1984.- С.97-145.
17. Сухомлинський В.О. Пависька середня школа //Вибр. тв. у 5-ти т. – К.,1976.- Т.1.- С.369-392.
18. Фіцула М.М. Педагогіка. - Тернопіль, 2000. - С.300-303.
19. Харламов И.Ф. Педагогика. - М., 1999.
20. Шевченко Г.П. Эстетическое воспитание в школе. – К., 1985.

3.10.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

У структурі інформаційного матеріалу даної теми опорними категоріями є “художньо-естетична культура (її компоненти)”, “система естетичного виховання”, “шляхи і засоби естетичного виховання”.

Термін “естетика” походить від грецького “aisteticos” здатний відчувати. Дорослі і діти постійно у своєму житті стикаються з естетичними явищами. У сфері духовного життя, повсякденної праці, у спілкуванні з мистецтвом, природою, міжособистісному спілкуванні – скрізь прекрасне і потворне, трагічне і комічне відіграють важливу роль. Краса приносить насолоду і задоволення, стимулює трудову активність. Потворне відштовхує. Трагічне вчить співпереживанню, співчуттю. Комічне допомагає боротися з недоліками.

Ідеї естетичного виховання зародились у період глибокої давнини. Уявлення про сутність естетичного виховання, його завдання і мета змінювались від епохи Платона і Аристотеля до сучасних днів. Сьогодення характеризується посиленням уваги до проблем теорії і практики естетичного виховання як важливої складової формування всебічно розвиненої, духовно багатой особистості.

Естетичне виховання - це педагогічний процес взаємодії педагога та учнів, спрямований на формування естетичної культури та розвиток естетичного ставлення особистості до життя, набуття здатності до творчої діяльності за законами краси. Естетичне виховання спрямоване насамперед на виховання в людини гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя в його різноманітних проявах.

Методологічною основою естетичного виховання є **естетика** – наука про загальні закономірності художнього освоєння дійсності людиною, про сутність і форми відображення дійсності й перетворення життя за законами краси, про роль мистецтва у розвитку суспільства.

Зміст естетичного виховання, орієнтованого на формування естетичної культури школярів передбачає: розвиток у школярів здібності сприймати прекрасне в природі, в праці, в творах мистецтва, оточуючій дійсності, поведінці людей, які бажають насолоджуватися цим прекрасним.

Основним завданням естетичного виховання школярів є формування художньо-естетичної культури, розвиток творчих здібностей, здатності до естетичного освоєння дійсності. Ці завдання поділяються на такі напрямки:

➤ *по-перше*, створення необхідного запасу елементарних естетичних знань і вражень, без яких не можуть виникнути схильність, інтерес до естетично значущих предметів і явищ;

➤ *по-друге*, формування на основі отриманих знань і розвитку здатності художнього і естетичного сприйняття таких соціально-психологічних якостей людини, які забезпечують можливість емоційного переживання та оцінки естетичних предметів та явищ;

➤ *по-третє*, формування естетичних творчих здібностей, тобто виховувати, розвивати такі якості, потреби, здібності, які перетворюють особистість в активного творця; адже людина вчиться всесторонньо розуміти красу лише тоді, коли сама створює прекрасне в мистецтві, в праці, у

повсякденному житті. Все це спрямоване на формування художньо-естетичної культури.

Художньо-естетична культура включає такі компоненти:

- **інформаційний** (знання про естетику, про красиве і потворне, про закони краси, мистецтво, про розвиток світової і національної культури);
- **емоційно-почуттєвий** (естетична свідомість, естетичні потреби, почуття, смаки, ідеали, здібності);
- **діяльнісний** (естетика поведінки, творча художня діяльність).

Студенти мають усвідомити, що у процесі естетичного виховання важливо навчити учнів розуміти й сприймати красу. Але це потребує елементарної теоретичної підготовки. Краще сприймається те, про що є певні знання. Цей принциповий підхід дуже важливий при використанні в естетичному вихованні музики, образотворчого мистецтва, скульптури.

Під час естетичного сприймання виникають певні емоції. Спостерігаючи прекрасне, людина не може залишатися байдужою, вона переживає, аналізує побачене, порівнюючи з відомим, дає певну оцінку. Завдання педагога якраз і спрямоване на формування естетичного ставлення, смаку, естетичного ідеалу. Естетичне сприйняття є початковим моментом у формуванні естетичного ставлення до дійсності. Виражається воно в загальній спостережливості, в здатності помічати прекрасне і звертати на нього увагу. Що саме сприймається і як – визначається індивідуальними особливостями школяра. Тонка поетична натура по-особливому бачить навколишній світ. Така людина начебто наново відкриває всім знайомі предмети і явища, бачить їх з нового боку: лежить на землі соснова шишка, але ось доторкнулась до неї рука художника – і це вже не шишка, а їжачок, або кумедний чоловічок.

Інша людина, дивуючись звукам дощу, співу жайворонка відтворила це у мелодії і музику подарувала людям. Так були створені “Пори року” П.І.Чайковським.

Пройшов дощ. Перекинувся місток веселки. І відтворилася вона на полотнах Рафаеля, Врубеля, Левітана. Це змусило людей ще раз зачаруватися красою природного явища.

Спостережливість, уміння бачити, помічати прекрасне – основа духовної краси людини, яка виражається в її естетичній свідомості.

Естетична свідомість - форма суспільної свідомості, що являє собою художньо-емоційне освоєння дійсності через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, ідеали тощо і концентровано виражається в мистецькій творчості та естетичних поглядах.

Естетичні почуття виникають у процесі сприйняття прекрасного. Не випадково В.Белінський підкреслював, що “поезія спочатку сприймається серцем і вже потім передається голові”. Естетичні почуття виражаються у співпереживанні, хвилюванні людини, насолоді. Де немає естетичної насолоди, там немає і художнього сприймання, а є лише ознайомлення, спостереження.

Естетичні почуття - особливі почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в дійсності й у творах мистецтва.

Справжні естетичні почуття, позитивні емоції, естетична насолода справляють великий виховний вплив на особистість. Але людина повинна не

тільки сприймати прекрасне, але й розуміти, оцінювати твори мистецтва, вчинки людей та ін., тобто формувати власний естетичний смак.

Естетичний смак – здатність людини правильно оцінювати прекрасне, виокремлювати справді прекрасне від потворного, неестетичного. Велику роль у формуванні естетичного смаку відіграє естетичний ідеал, зразок, з позицій якого людина оцінює навколишню дійсність, людей, їх вчинки.

Естетичний ідеал – уявлення людини про прекрасне, до чого вона прагне, на що вона рівняється.

Естетика поведінки – риси прекрасного у вчинках і діях людини: у ставленні до праці і до суспільства, у манерах і зовнішньому вигляді, у формах спілкування з людьми.

Поряд із розвитком естетичного сприймання, прищеплення естетичних смаків у процесі естетичного виховання в учнів педагог має формувати естетичне ставлення до навколишньої дійсності. Людина повинна не лише милуватися красою природи чи пам'ятками культури, а й берегти і захищати їх. Важливе значення має виховання у школярів естетики поведінки – акуратності в одязі, красивої поведінки і манер, уміння триматися невимушено, природно, культурно й естетично виявляти свої емоції. Ці якості тісно пов'язані з моральністю особистості учня.

Принципи естетичного виховання

Варто відмітити, що естетичне виховання є важливою складовою цілісного виховного процесу, і тому в організації роботи педагога з естетичних питань необхідно враховувати весь комплекс принципів виховання. Але виділяються принципи виховання, які особливо характерні для цього виду виховної діяльності.

Принцип комплексного підходу означає, що систему естетичного виховання педагог повинен організовувати таким чином, щоб різні види мистецтва постійно взаємодіяли між собою у процесі впливу на школяра і використовувати не тільки засоби мистецтва, але і засоби дійсності комплексно.

Принцип творчої самодіяльності учнів означає, що педагог повинен формувати у школярів здатності переносити вироблені творчі навички на виконання будь-якої справи. Він повинен показати учню важливість у постановці мети створення не тільки прагматично значущого продукту, але й естетично виразного, привабливого; у виборі естетично значущих засобів і методів здійснення діяльності.

Принцип естетизації усього життя людини виділяє завдання навчити бачити, відчувати, розуміти прекрасне і творити красу у навколишній дійсності, праці, мистецтві, у повсякденному житті. Одним з головних завдань школи на сучасному етапі є створення системи естетичного виховання.

Система естетичного виховання – це цілеспрямований, організований процес художньо-естетичної освіти, розвитку, виховання дітей, побудований на основі сукупності методологічних принципів, психолого-педагогічного обґрунтування методичних документів, які забезпечують здійснення у нерозривному зв'язку з естетичним вихованням особистості, її моральний і трудовий розвиток.

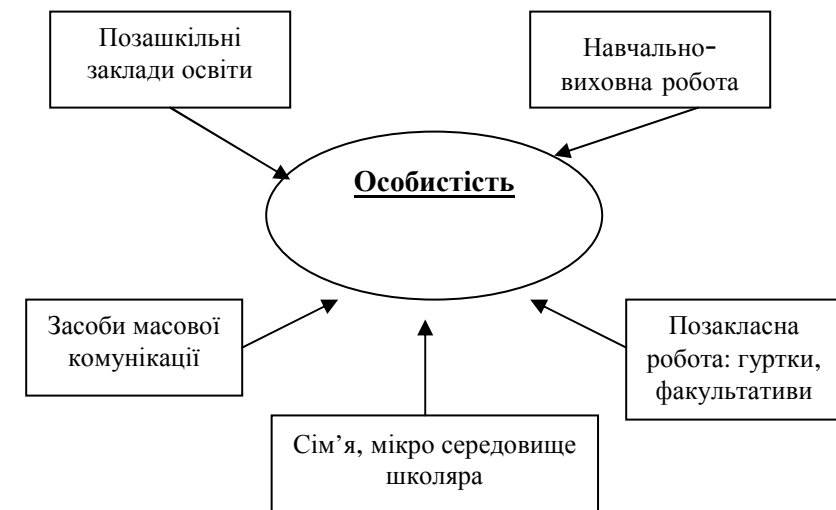

Рис. 3.2. Структура системи естетичного виховання

Функціонування системи естетичного виховання ефективно здійснюється тоді, коли вона діє не ізольовано а включається у комплекс усієї навчально-виховної роботи і здійснюється під цілеспрямованим педагогічним керівництвом.

Майбутнім учителям необхідно усвідомити, що для кожної вікової групи школярів характерні свої особливості естетичного розвитку залежно від взаємодії провідної діяльності, інтересів, потреб, рівня загального розвитку.

Джерела естетичного виховання: твори образотворчого мистецтва, музика, художня література, природа, кіно, телебачення, естрада, цирк, події суспільного життя, оформлення побуту.

Шляхи і засоби естетичного виховання, їх характеристика.

Естетичне виховання у процесі вивчення наук. На уроках з предметів естетичного циклу учні здобувають не лише теоретичні знання з конкретних видів мистецтва, а й набувають відповідних практичних умінь та навичок, розвивають свої творчі здібності. На уроках української мови та літератури школярі засвоюють багатство і красу рідної мови, знайомляться з шедеврами вітчизняної та світової літератури. На уроках природничого-математичних дисциплін відкриваються великі можливості використання краси природи, формування бережливого ставлення до неї. Краса фізики і математики – в логічній чіткості наукових побудов і доведень, їх структури. У багатьох школах створено малі академії народних мистецтв (МАНМ), університети народознавства, товариства народних умільців, школи і класи кобзарського, сопілярського мистецтва, етнографічні групи, фольклорні ансамблі, які сприяють формуванню у дітей естетичної культури.

Естетичне виховання у праці. Естетика і праця – тісно пов'язані між собою поняття. Справжня краса людини виявляється у праці. Певне виховне значення має як естетика праці учнів і продуктів праці, так і вміння та навички, набуті у процесі праці, що дають змогу особистості творчо виявити себе.

Роль природи в естетичному вихованні. Естетичне сприймання природи має базуватися на тому, що природа – джерело прекрасного. Естетичне відношення до природи формує моральне ставлення до неї, вчить дитину моральній поведінці завдяки гармонії, красі, різноманітності фарб, звуків. Естетичний вплив природи зростає, якщо учні залучені до її охорони. Формування “почуття природи” – процес багатогранний, який включає в собі як безпосередній вплив на людину при прямому контакті з нею, так і опосередкований вплив через матеріал навчальних предметів, мистецтво, різноманітні види діяльності школярів на шкільних навчально-дослідних ділянках, участь в озелененні міст, сіл, парків культури і відпочинку, роботі гуртків юних натуралістів.

Естетичне виховання засобами мистецтва. Естетичне виховання засобами мистецтва розглядається через художнє, музичне виховання, виховання засобами літератури, театру та ін.

При вивченні цього питання доцільно заслухати індивідуальні завдання №1, №2, де студенти мають коротко викласти основні напрямки програми з музики Д.Кабалевського для загальноосвітньої школи та програми з образотворчого мистецтва, запропонованої Б.Неменським.

Форми естетичного виховання можна визначити в плані порівняння характеристик традиційного підходу з авторськими формами естетичного виховання.

Народна педагогіка про естетичне виховання

Основна мета народної педагогіки в галузі естетичного виховання – навчити людину жити за законами краси, гармонії, благородства; формувати у підростаючого покоління естетичне ставлення до життя, природи, мистецтва, праці, громадської діяльності, особистої поведінки. Народний виховний ідеал досконалої людини – це гармонійне поєднання зовнішньої і внутрішньої краси і привабливості.

Народна мудрість про залучення дітей до прекрасного керується такими постулатами:

- виховання у дітей почуття прекрасного має відбуватися якомога раніше, з маминої колискової пісні, казок, дитячих іграшок;
- у пробудженні естетичних проявів дитячої душі велике значення має природно-побутове оточення;
- народна практика виховання “імунітету” у дитини від неестетичного, цинічного, антигуманного, брутального полягає не в ізолюванні, а у розкритті непривабливості;
- в основі всього вічного і нетлінного є краса, яка досягається натхненною працею духовно розвинених людей;
- народні обряди, звичаї, народна творчість, народні ремесла – засоби формування естетичної культури дитини.

Уміле застосування засобів, форм і методів педагогіки в естетичному вихованні дає змогу дитині змалку засвоювати основи естетичних уподобань, смаків, навчитися бачити прекрасне, розуміти і цінувати твори народного мистецтва, прилучитися до художньої творчості, жити і творити за законами краси. До цього завжди прагнув і прагне наш народ. Завдання школи у питаннях естетичного виховання дитини полягає у тому, щоб на основі

закладених у сім'ї естетичних поглядів далі збагачувати і розширювати естетичний досвід дитини.

3.10.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

1. З'ясуйте сутність і завдання естетичного виховання.
2. Проаналізуйте особливості естетичного виховання дітей залежно від вікових особливостей.
3. Розкрийте сутність поняття “естетична культура”.
4. Чому у роботі педагога необхідно враховувати принципи естетичного виховання?
5. Охарактеризуйте в цілому систему естетичного виховання у загальноосвітній школі.
6. Які методи виховання та форми роботи необхідно використовувати для формування в учнів естетичних потреб? Складіть розділ плану класного керівника “Естетичне виховання” для певного віку учнів.
7. Розкрийте взаємозв'язки естетичного і морального виховання?
8. Розкрийте форми виховної роботи щодо залучення учнів до різних видів художньої творчості та розвитку їх здібностей у галузі мистецтва.
9. Дайте характеристику основним засобам і шляхам естетичного виховання школярів.
10. Розкрийте можливості навчального предмета для естетичного виховання школярів.
11. Яке співвідношення, на Ваш погляд, між засобами естетичного виховання народної педагогіки та педагогіки сучасної школи (дайте порівняльну характеристику).
12. Назвіть форми спільної діяльності класного керівника та батьків (родини) стосовно естетичного виховання дітей.

Педагогічні задачі

Задача №1

У народній педагогіці добре відома ідея “виховання побутом”. Розробіть план бесіди для батьків, розкриваючи значення цієї концепції у розвитку естетичної культури учнів.

Задача №2

Серед деякої частини сучасних старшокласників поширена така думка, що головне для молодшої людини бути добре і модно одягненим, незважаючи на матеріальний стан сім'ї.

Чи погоджуєтесь Ви з цією думкою? Назвіть чинники, що впливають на розвиток подібних поглядів та установок старшокласників.

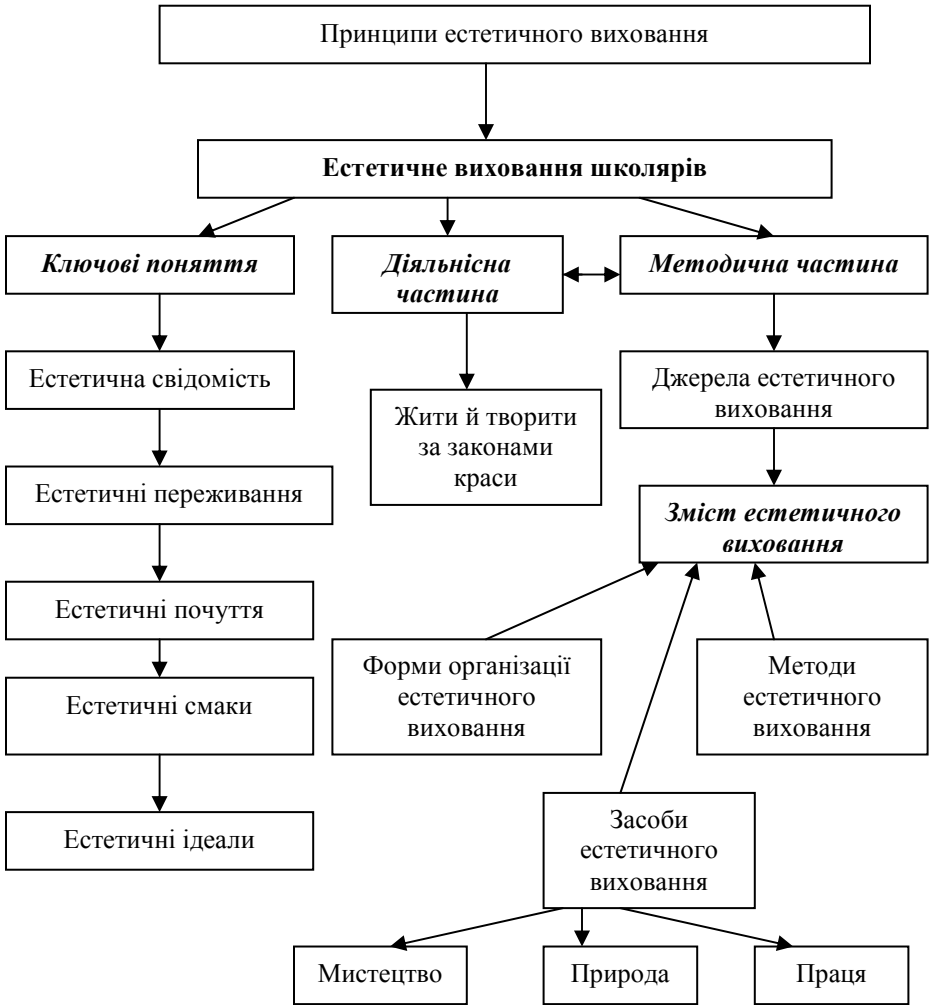
Задача №3

На методичному об'єднанні класних керівників проходило обговорення молодіжної музичної субкультури. Висловлювалися такі міркування. Протягом досить тривалого часу дорослі не звертали належної уваги на музичний побут молодого покоління. Педагогічний вплив зводився в основному до обмежень і заперечення самого права на існування молодіжної музики, замість того, щоб з'ясувати, що саме приваблює в ній молодь. Тому нерідко такі "виховні" впливи спричинювали негативну реакцію,

посилювали стихійний інтерес саме до цієї музики. Водночас на фоні соціальної і духовної кризи, послаблення культурно-виховного впливу основних соціальних інститутів молодь почала звертатися до ідеалів "масової культури" і "масового мистецтва" загалом.

Проаналізуйте причини та своє ставлення до визначених педагогами тенденцій. Запропонуйте шляхи розвитку музичної культури учнівської молоді.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

Завдання студентам для самостійної роботи

І рівень складності

1. Зробити короткий аналіз (до 5-ти хвилин) книги Б.М.Неменського “Мудрость красоты”.
2. Зробити короткий аналіз (до 5-ти хвилин) книги Д.Кабалевського “Воспитание ума и сердца”.

II рівень складності

1. Вивчити і представити схематично досвід роботи з естетичного виховання у Павлівській середній школі на основі педагогічного досвіду Сухомлинського В.О. (праці педагога) або середньої школи м.Житомира чи області.
2. Підготувати і провести анкетування (для учнів різних вікових груп) з питань визначення рівня сформованості естетичної культури, сфери захоплень, уподобань.

III рівень складності

1. Організувати та провести одну із форм естетичного виховання зі студентами своєї групи (до 30 хвилин). Написати сценарій.

3.10.3. БЛОК КОНТРОЛЮ І САМОКОНТРОЛЮ

1. Подати визначення понять “процес естетичного виховання”, “естетична культура”, “система естетичного виховання”. Охарактеризувати вікові особливості естетичного виховання: дошкільного віку, молодшого шкільного віку, підліткового віку, старшого шкільного віку.
2. Назвати основні завдання естетичного виховання.
3. Подати загальну характеристику системи естетичного виховання у загальноосвітній школі.
4. Проаналізувати основні форми естетичного виховання, враховуючи вікові особливості школярів: молодшого шкільного віку, підліткового віку, старшого шкільного віку.
5. Назвати основні вимоги до естетичного виховання дітей, відображені у народній педагогіці.
6. Скласти сценарій виховного заходу з естетичного виховання для будь-якої вікової групи школярів.

3.10.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка розвитку педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Вивчати й аналізувати педагогічну літературу, різні педагогічні концепції, підходи до естетичного виховання.
2. Формулювати провідні цілі процесу естетичного виховання у зв'язку із потребами сучасного суспільства і практичними потребами школи.
3. Аналізувати педагогічні ситуації, які стосуються естетичного виховання школярів, об'єктивно оцінювати результати розв'язання задач такого типу.
4. Правильно сприймати та аналізувати рівень естетичного розвитку вихованців.
5. Складати обґрунтовані характеристики рівня естетичного розвитку класу, групи, окремого учня.
6. Вчити вихованців інтерпретувати (пояснювати) свою поведінку та вчинки, а також поведінку та вчинки інших людей з точки зору естетичних норм.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Скласти разом з вихованцями перспективну програму розвитку класу, групи з естетичного виховання.
2. Формулювати систему виховних завдань у роботі з учнями з естетичного виховання.
3. Проектувати програму індивідуального естетичного виховання школярів спрямовану на їх всебічний розвиток.
4. Моделювати зміст інформації з естетичного виховання та способи її подання учням (виховні години, бесіди, зустрічі та ін.).
5. Моделювати педагогічні ситуації щодо естетичного виховання учнів, проектувати моделі поведінки своїх вихованців і способи педагогічного впливу на них у таких ситуаціях.
6. Проектувати власну діяльність з естетичного виховання школярів на певний період.
7. Проектувати форми та методи саморозвитку та самовиховання з питань підвищення рівня естетичної культури школярів.
8. Учити вихованців прогнозувати результати своїх дій і вчинків відповідно до естетичних норм.
9. Учити учнів моделювати різні форми естетичного виховання.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Реалізувати поставлені цілі, завдання, програму розвитку класу та окремих учнів з естетичного виховання шляхом відбору певної інформації, форм, методів естетичного виховання.
2. Відбирати методи, прийоми педагогічного впливу, взаємодії залежно від індивідуальних особливостей кожного вихованця, стимулювати його саморозвиток, самоосвіту у плані естетичного виховання.
3. Передавати учням ініціативу у доборі змісту, форм, методів естетичного виховання.
4. Планувати свою діяльність з естетичного виховання учнів на найближчий період і вміти її перебудувати враховуючи зміни, які відбуваються у суспільстві.
5. Навчити учнів виділяти головні напрямки у своїй життєдіяльності в плані підвищення естетичного розвитку.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доцільні стосунки з усіма учасниками процесу естетичного виховання.
2. Управляти своїми емоціями, поведінкою під час естетичного виховання школярів.
3. Стимулювати та розвивати в учнів зацікавленість до форм естетичного виховання, що проводяться.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Сприяти розвитку естетичних почуттів, смаків, ідеалів учнів.
2. Разом з учнями організовувати їх життєдіяльність таким чином, щоб вони базувалися на естетичних формах життя людини.

3. Засобами естетичного виховання спонукати кожного учня розвивати свої інтереси до образотворчого мистецтва, музики, театру, літератури тощо, спираючись на його здібності та обдарування.
4. Стимулювати накопичення учнями позитивних звичок поведінки, відповідальності, ініціативи, активності.
5. Вчити учнів способам організації діяльності з естетичного виховання.

3.10.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

У майбутніх учителів у плані естетичного формування особистості слід розвивати такі риси: естетичний смак, естетичні почуття, естетичну культуру, чутливість, духовність, гуманність, інтерес до професії вчителя, педагогічне мислення, вимогливість до себе і до учнів, справедливість, чуйність, спостережливість, щирість, винахідливість, зібраність, акуратність, зовнішня охайність.

Народна педагогіка про естетичне виховання

1. Хата хоч і бідненька, але чиста й чепурненька, тому й гарна та веселенька.
2. Яка головонька – така й розмовонька.
3. Не одежа красить людину, а добрі діла.
4. Пасує, як корові сідло.
5. З лиця воду не пити.

Думки Сухомлинського В.О. про естетичне виховання

“...Ми з перших років шкільного виховання навчаємо дітей розуміти красу навколишнього світу, природи, суспільних відносин. Сприймання, осмислювання краси – це основа, стрижень естетичного виховання, серцевина тієї естетичної культури, без якої почуття залишаються глухими до всього прекрасного. Ми прагнемо до того, щоб через усі сфери духовного життя дитини і через її розумову і фізичну працю, через її творчість, громадську діяльність, морально-естетичні відносини, дружбу, любов – проходила червоною ниткою думка : красу треба цінувати і берегти...”

...Завдання школи полягає у тому, щоб почуття прекрасного, краса, створені за багатовікову історію, стали надбанням кожного людського серця, перетворилися на естетичну культуру особистості та моральних відносин між людьми...”

(Сухомлинський В.О. Пависька середня школа //Вибрані твори в 5 т. - Т.4. - К.: Рад. шк., 1976. - С.369, 377.)

3.11. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ

Мета: систематизувати і поглибити знання студентів з основ фізичної культури і сприяти оволодінню ними практичними навичками зміцнення здоров'я, підвищення працездатності, організації здорового способу життя; розкрити методи фізичного вдосконалення, високої соціальної активності особистості майбутнього фахівця у процесі підготовки до професійної діяльності.

Обладнання: таблиці, навчальні посібники, картки-завдання, матеріали про передовий педагогічний досвід.

Ключові слова: фізична культура, спорт, здоров'я, здоровий спосіб життя, рухова активність, життєдіяльність, працездатність, фізичне навантаження, режим, активний відпочинок, гігієна, загартування.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Фізична культура як навчальна дисципліна.
2. Функції фізичної культури.
3. Природньо-наукові основи фізичного виховання.
4. Режим рухової активності та працездатність.
5. Основи здорового способу життя.
6. Форми та засоби фізичного виховання. Ігри.
7. Методи організації учнів для занять на уроці фізкультури.

II. Виконання практичних завдань.

III. Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література:

1. Виленський М.Я., Сафин Р.С. Основы профессиональной направленности физического воспитания студентов педагогических институтов. – М.:ФиС, 1980.
2. Закон України "Про фізичну культуру і спорт". - 24.12.1993.
3. Ільїнич В.І. Професійно-прикладна підготовка студентів вузів. – К., 1978.
4. Мухін В.М. Фізична реабілітація. – К., 2000.
5. Наказ Міністерства освіти і науки України від 25.05.1998 №188 "Про нормативні документи з фізичного виховання".
6. Пономарьов М.І. Соціальні функції спорту. – К., 1974.
7. Теоретичні питання з фізичного виховання у процесі підготовки студентів педагогічного університету /За ред. Ахметова Р.Ф./ – Житомир, 2001.
8. Харгрівс М. Метаболізм в процесі фізичної діяльності. – К., 1998.
9. Цільова комплексна програма "Фізичне виховання – здоров'я нації". – 01.09.1998 №963/98.
10. Шиян Б.М. Методика фізичного виховання школярів: Практикум. – Львів, Світ, 1993.

3.11.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

*“Фізична досконалість людини – це не дар природи,
а наслідок цілеспрямованого формування її”
М.Г.Чернишевський*

Інтереси особистості, суспільства і виробництва вимагають високого рівня профільованої особистої фізичної культури, тому що вона багато у чому визначає їхній прогрес.

Фізична культура – невід’ємна важлива частина загальної і фахової культури особистості сучасного фахівця, що забезпечує фундамент його фізичного, духовного добробуту й успіхи у виробничій діяльності. Вона є якісною динамічною характеристикою рівня розвитку і реалізації можливостей людини, що забезпечує біологічний потенціал його життєдіяльності, необхідний для гармонійного розвитку, прояви соціальної активності, творчої праці. Все це обумовлює соціальне замовлення на оволодіння особистою фізичною культурою на всіх етапах формування фахівця. Особливе значення має оволодіння фізичною культурою у вищих закладах освіти і загальноосвітніх школах України, де закладаються основи професійної підготовки.

Свої функції, що розвивають і формують особистість фізична культура найбільш повно реалізує через систему фізичного виховання.

Фізичне виховання – це соціально-педагогічний процес цілеспрямованого систематичного впливу на людину фізичними вправами, силами природи та гігієнічними факторами з метою зміцнення здоров’я, розвитку рухових якостей, вдосконалення морфологічних і функціональних можливостей, формування і покращення основних життєво необхідних рухових вмінь, навичок та пов’язаних з ними знань, забезпечення готовності людини до активного життя і професійної діяльності. Це робить необхідним введення фізичного виховання до числа обов’язкових дисциплін у загальноосвітніх школах і вищих закладах освіти.

Як навчальна дисципліна, фізичне виховання забезпечує реалізацію мети і завдань, передбачених програмою. У методичному й інформаційному плані фізичне виховання студентів та школярів тісно взаємодіє із дисциплінами загальноосвітнього соціально-гуманітарного циклу, такими як українська та зарубіжна культура, філософія, основи психології, педагогіки, соціологія, основи економічної теорії, політологія, історія України та ін.

Випускники вищих навчальних закладів повинні не тільки самі в умовах виробництва регулярно займатися фізичною культурою і спортом, але й бути вмілими організаторами масової фізкультурної і спортивної роботи у своїх колективах, широко й активно використовувати її в системі наукової організації праці.

Не менш важливо прищеплювати студентам знання з використання засобів фізкультури в побуті, родині, особливо у вихованні дітей. Фізкультура і спорт виступають могутнім засобом соціального становлення особистості студента.

"Наука розділяє складну задачу на більш прості, потім залишає складні, вирішує більш прості і тільки тоді повертається до залишеної складної."

Академік В.І.Вернадський

Фізична культура тісно пов'язана з усіма сторонами суспільного життя, їх елементи широко представлені у виробництві, у військовій справі, в навчанні та відпочинку, вони зв'язані з економікою та політикою суспільства. Фізична культура - це особливий вид культури, в якому поєднанні соціальне і біологічне, духовне і матеріальне, це складне багатофункціональне явище в житті сучасного суспільства. Розглянемо найголовніші аспекти цього явища і відповідні їм функції.

Навчально-розвиваючий аспект фізичної культури представлений такими функціями: підготовчою, виховною, освітньою, оздоровчою, нормативною.

Підготовча функція головною метою має фізичну підготовку людини до життя, досягнення необхідної фізичної досконалості. Запас життєво важливих рухових навичок та необхідних фізичних якостей: сили, витривалості, спритності, швидкості - дозволяють швидше і краще оволодівати новими професіями, новою технікою, підвищувати продуктивність праці.

Виховна функція представлена в першу чергу, фізичним вихованням, у процесі якого здійснюється педагогічне керівництво фізичним розвитком людини паралельно з розумовим, моральним, трудовим, статевим та патріотичним вихованням. Великі фізичні навантаження сприяють формуванню таких рис характеру у молоді, як сила волі, сміливість, рішучість, впевненість, витримка, дисциплінованість.

Головним змістом освітньої функції є формування спеціальних знань, рухових умінь та навичок. Заняття фізичною культурою і спортом сприяють розвитку пам'яті (особливо рухової) та уваги, здатності зосередитись на головному. Систематичні заняття фізичною культурою і спортом помітно підвищують рівень розумової працездатності.

Оздоровча функція визначає здоров'я, як стан фізичного, психічного та соціального добробуту. Фізична культура і спорт є дієвим засобом боротьби з гіподинамією, могутнім засобом профілактики та лікування різноманітних хвороб. При помірних та послідовних заняттях фізичними вправами людина не потребує лікування, запевняв ще Авіценна – батько сучасної медицини.

Нормативна функція – це оцінна основа фізичної культури та спорту. Вона представлена тестами та показниками фізичного розвитку, спортивними класифікаціями по видам спорту. Тести і показники фізичного розвитку дозволяють оцінювати рівень фізичного розвитку, є засобом контролю ефективності фізичної підготовки на заняттях. Вони необхідні для проведення набору та відбору в тренувальних групах по видам спорту.

Соціальний аспект фізичної культури і спорту характеризується також рядом важливих функцій: ідеологічною, політичною, престижною, інтегративно-організуючою, комунікативною та управлінською.

Ідеологічна функція характерна тим, що фізична культура і спорт завжди відображають світогляд того суспільства, в якому вони розвиваються і функціонують.

Найголовніше завдання цієї функції у будь-якому суспільстві - формування громадянської особистості - особливої морально-політичної якості громадянина-патріота, свідомість якого проникнена ідеєю суспільного обов'язку, а соціальна діяльність спрямована на користь суспільству.

Політична функція фізичної культури підтверджує, що поза політикою в суспільстві нічого не існує. Фізична культура і спорт є важливим засобом боротьби за мир, прогресу, дружби між народами, засобом завоювання міжнародного авторитету держави. Цим, в першу чергу і зумовлена державна підтримка розвитку фізичної культури і спорту, спорту вищих досягнень у всьому світі.

Престижна функція фізичної культури тісно пов'язана з політичною функцією. Для окремої людини престижна функція являє собою важливу мотиваційну основу для занять фізичною культурою і спортом, що сприяє подоланню значних труднощів у досягненні високих спортивних результатів. Це допомагає популяризації фізичної культури і спорту, підвищенню рівня спортивних досягнень.

Інтегративно-організуюча та управлінська функція полягає у створенні різних спільнот, починаючи від команди і закінчуючи різними міжнародними союзами та об'єднаннями. Усе це вимагає умілого керування процесом розвитку фізичної культури.

Комунікативна функція фізичної культури і спорту передбачає створення сприятливих умов для широкого, різнобічного спілкування людей, обмін досвідом на різних рівнях: індивідуальний, колективний, державний.

Це найголовніші аспекти і функції фізичної культури, але це тільки незначна частина соціальних функцій цього явища. Велике значення для людини мають: індивідуалізуюча, стимулююча, ігрова, прикладна, змагальна, розважальна функції; функція вольової підготовки, інформаційна функція, яка дає інформацію суспільству про стан здоров'я нації, рівень її фізичної підготовленості, а також розвиток науки, техніки і культури в суспільстві.

Усі названі функції фізичної культури взаємопов'язані, проявляються комплексно, мають надзвичайно важливе значення для життя людини в умовах сучасного суспільства.

“Людський організм – це система, яка у вищій мірі саморегулюється, сама себе спрямовує, підтримує, відновлюється і навіть вдосконалюється”

І.П.Павлов

Природничо-науковою основою фізичного виховання є комплекс медико-біологічних наук, передусім анатомія, фізіологія, морфологія, біологія, гігієна. В останні три десятиріччя до них приєдналися спортивна фізіологія, біохімія спорту, спортивна психологія, біомеханіка з основами спортивної техніки та ін. На досягненнях цих наук базується теорія і методика фізичного виховання та спортивної підготовки.

Медична наука при розгляді окремих органів і систем людини виходить з принципу цілісності людського організму і його єдності із зовнішнім середовищем. Усі органи людського організму пов'язані між собою, перебувають у постійній взаємодії і є складною єдиною системою, яка регулюється і розвивається самостійно. Дія організму як єдиного цілого

включає взаємодію психіки людини, його рухових і вегетативних функцій з різноманітними умовами навколишнього середовища.

Зовнішні природні і соціальні умови існування, взаємодіючи з людським організмом, впливають на нього як позитивно, так і негативно. Особливістю є здатність людини активно коригувати як зовнішні природні, так і соціально-побутові умови для зміцнення здоров'я, підвищення розумової і фізичної здатності до праці й продовження життя. Однак, без знання будови людського тіла, закономірностей дії окремих органів, систем і всього організму, особливостей проходження складних процесів життєдіяльності неможливо правильно організувати процес фізичного виховання, визначити обсяг та інтенсивність фізичних вправ, а також здійснити їх підбір з урахуванням завдань тренування й індивідуальних особливостей тих, хто їх виконує.

Єдність організму людини

Єдність організму людини із зовнішнім середовищем проявляється передусім у безперервному обміні речовин та енергії. Жодна тканина, жодна клітина організму не може нормально здійснювати свої життєві функції без надходження корисних речовин і кисню, без постійного виділення продуктів розпаду. Такий обмін речовин і енергії представлений, з одного боку, процесами *асиміляції* - освоєння корисних речовин і кисню, які надійшли в організм і супроводжуються накопиченням у ньому потенційної енергії, з другого боку, процесами *дисиміляції* - постійним розпадом засвоєних хімічних речовин на простіші, із звільненням хімічної енергії, яка потім переходить у теплову, механічну, біоелектричну.

Інтенсивність процесів обміну речовин на всіх етапах дуже висока. Що секунди в організмі знищується величезна кількість молекул різноманітних речовин і водночас утворюються нові. Протягом 3-х місяців половина всіх білків нашого тіла поновлюється. За п'ять років навчання у студентів, наприклад, тканина рогівки ока обновлюється 250 разів, а слизова оболонка шлунку-500 разів.

Обмін речовин між організмом і зовнішнім середовищем супроводжується обміном енергії. З одного боку, людина одержує енергію, засвоєну з їжею, з другого-витрачає її на роботу внутрішніх органів, на фізичну й розумову діяльність і на підтримання оптимальної температури тіла. Кожна доросла людина повинна не порушувати, так званий, енергетичний баланс - рівень співвідношення між кількістю енергії, яка надійшла до організму і величиною її витрат. У деяких людей сьогодні помічається тенденція до порушення енергетичного балансу, особливо у міського населення. Це результат надмірного харчування і малорухомості у режимі дня.

М'язева діяльність, заняття фізичними вправами підвищують активність обмінних процесів, тренують і підтримують на високому рівні механізми, які здійснюють в організмі обмін речовин і енергії, що позитивно впливає на розумову й фізичну працездатність людини.

Регулювання діяльності організму

Встановлено, що активна м'язова діяльність викликає посилення роботи серцево-судинної, дихальної та інших систем організму. Всі органи і системи діють водночас, у тісній єдності. Цей взаємозв'язок здійснюється

гуморальною (рідинною) регуляцією і нервовою системою. Гуморальна регуляція здійснюється через кров завдяки особливим хімічним речовинам-гормонам, які виділяються залозами внутрішньої секреції, співвідношенням концентрації кисню і вуглекислого газу та інших механізмів.

Гуморальна і нервова регуляції здійснюються у тісній єдності. Найголовніша роль відводиться центральній нервовій системі (ЦНС), головному мозку, який є, так би мовити, центральним штабом управління життєдіяльністю організму. Нервова система виконує регулюючу роль в організмі, завдяки біохімічним імпульсам. Основними нервовими процесами є збудження, яке виникає в нервових клітинах.

Збудження – діючий стан нервових клітин, коли вони передають чи самі спрямовують нервові імпульси іншим клітинам: нервовим, м'язовим, залозним.

Гальмування – стан нервових клітин, коли їх активність спрямована на оновлення. Наприклад, сон є станом нервової системи, коли більшість клітин ЦНС загальмовано.

Із внутрішнього середовища організму та зовнішнього сигнали до ЦНС проникають за допомогою аналізаторів-нервових структур, які забезпечують різнопланову чутливість організму до дії зовнішнього і внутрішнього середовища. Розрізняють: зоровий, слуховий, нюховий, смакові, тактильні, вестибулярні, пропріоцептивні аналізатори.

У процесі фізичного навантаження різноманітні органи й системи вдосконалюються, стабілізується їх взаємодія. Фізіологічні, біохімічні і морфологічні зрушення, які виникають під впливом багаторазової м'язової роботи, відображають єдність витрат і оновлення функціональних і структурних ресурсів в організмі людини. Ці зміни оцінюються як прогресивні, якщо вони забезпечують оздоровчий вплив і підвищують працездатність організму.

Фізичне тренування призводить до підвищення в органах відчуття здатності відрізнити деталі характеристики динаміки м'язевих скорочень (маси й розмірів предметів, амплітуди рухів, положення тіла в просторі). При цьому людина стає здатною краще засвоювати нові рухи. В процесі фізичного тренування вона набуває можливості глибше і ширше оцінювати виконані дії. Це свідчить про поліпшення взаємозв'язку свідомості і руху.

Одночасно у співвідношенні з формуванням рухових навичок із величиною фізичних навантажень змінюється функція внутрішніх органів і систем. Фізична підготовка позитивно впливає на вольові якості й розумову працездатність тих, хто тренується.

“Основа всього життя людини – режим, даний кожному його природою, диханням”

К.С.Станіславський

Всебічний та гармонійний розвиток кожного фахівця, а особливо вчителя, є не лише бажаним, а й життєво необхідним. У структурі всебічного розвитку особистості студента педагогічного вузу фізичне виховання має особливо важливе значення. Майбутній вчитель повинен бути різнобічно підготовлений до проведення виховної роботи із школярами засобами фізичної культури, але крім цього, у нього має бути сформоване дієве ставлення до здорового способу життя, здорової організації розумової праці,

самовиховання і самовдосконалення свого психофізичного стану і т.д.

Вчитель лише тоді може вимагати від учнів активних занять фізичною культурою, коли він сам буде для них прикладом.

При тривалій і досить напруженій розумовій праці настає втома, при якій діяльність зовнішніх органів чуття або ненормально підвищується або до краю послаблюється, знижується сила пам'яті, наслідком чого може стати "втікання думок", швидке зникнення з пам'яті того, що незадовго було засвоєно.

Бувають стани втоми, при яких ще можна виконувати розумову роботу, але в ній вже не виявляється творчість, вона стає шаблонною. Потім настає другий період, який супроводжується почуттям напруженості, коли для виконання роботи необхідно вольове зусилля. Подальше продовження роботи призводить до появи почуття незадоволення, яке нерідко носить відтінок роздратованості.

Слід врахувати також, що розумова праця протікає в умовах малої рухової активності. Це сприяє розвитку процесів гальмування в корі великих півкуль, виникають умови для підвищеної стомлюваності, зниження працездатності, погіршення загального самопочуття.

Одним з обов'язкових факторів здорового способу життя, боротьби з втомою є систематичне використання фізичних навантажень, яке відповідає статті, віку, стану здоров'я. Ці навантаження з поєднанням різноманітних рухових дій, які виконуються в повсякденному житті, пересуваннях, організованих і самостійних занять фізкультурою і об'єднаних терміном "рухова активність".

Для нормальної діяльності мозку необхідно, щоб до нього надходили імпульси від різних систем організму, масу якого майже наполовину складають м'язи. Рухи м'язів створюють надзвичайно велику кількість нервових імпульсів, які збагачують мозок потоком відчуттів, підтримують його у нормальному робочому стані. Тому зрозуміло, що розумова працездатність невід'ємна від загального стану здоров'я і велику роль в цьому відіграє фізична культура.

Роль фізичної культури безперервно зростає в зв'язку з високим розвитком науково-технічного прогресу, який здійснює вплив на зміст і характер вищої освіти. Зокрема інтенсифікація навчального процесу активізує пізнавальну діяльність студентів і школярів, яка відбувається при все зростаючих розумових і емоційних навантаженнях. А це потребує оздоровлення, умов навчання, побуту і відпочинку.

Наприклад, серед різноманітних форм фізичної активності студентів та школярів ранкова гімнастика найбільш складна, але досить ефективна для активного включення у навчально-трудовий день.

Визначаючи ефективний вплив виконання зарядки на характер навчальної діяльності студентів на початку трудового дня, слід відмітити, що студенти, які виконують ранкову гімнастику мають більш високу якісну готовність до активної навчальної праці. Період опрацювання завершується у них на протязі 15 хвилин, у студентів, які починають трудовий день без зарядки, якісне включення у навчальний день затягується до 45 хвилин.

Дієвим і доступним видом виробничої гімнастики у вузі є фізкультурна пауза, яка спрямована на забезпечення активного відпочинку студентів і підвищення їх працездатності.

Встановлено, що однохвилинні динамічні вправи (біг на місці, в темпі 1 крок в сек.) за своїм ефектом еквівалентні виконанню позотонічних вправ на протязі 2 хвилин. Суть позо-тонічних вправ полягає у виконанні п'яти циклів енергійного скорочення і напруження почергово м'язів-розгинателів і згинателів кінцівок і тулуба (з одночасним сильним розтягуванням м'язів-антагоністів).

В силу того, що робоча поза у студентів і школярів відрізняється тривалим монотонним напруженням м'язів згинателів (сидять нахилившись вперед), починати і закінчувати цикл вправ доцільно енергійним потягуванням м'язів-розгинателів.

Крім того, використання фізкультури для підвищення розумової працездатності студентів і школярів треба розглядати як творчий процес у практичній педагогічній діяльності.

"Здоров'я коли не маєш - мудрість мовчить, мистецтво не народжується, сила спить, розум безсилий"

Сенека

За даними Всесвітньої організації здоров'я (ВОЗ), тривалість життя і стан здоров'я кожної людини багато в чому залежить від способу життя, основи якого формуються ще в дитинстві.

У генеральній програмі ВОЗ відзначено необхідність налагодження виховної і просвітницької роботи серед населення, спрямовану на пропаганду здорового способу життя, набуття знань щодо зміцнення здоров'я і профілактики хвороб. При цьому особливу увагу приділити формуванню навичок здорового способу життя у дітей та юнацтва, оскільки фундамент здоров'я закладається вже на ранніх етапах життя. За визначенням ВОЗ, поняття "здоров'я" означає - відсутність хвороб у поєднанні із станом повного фізичного, психологічного і соціального благополуччя. Здоров'я людини – це процес збереження і розвитку її психічних і фізіологічних функцій, оптимальної працездатності і соціальної активності при максимальній тривалості життя.

Фактори, які визначають здоровий спосіб життя:

1. *Правильно обраний режим дня* (добовий режим):
  - прокидання в один і той же час;
  - харчування в однаковий час;
  - самостійні заняття з навчальних дисциплін в однаковий час;
  - не менше 3 - 5р. на тиждень заняття фізичними вправами протягом 1 - 2 год.;
  - виконання під час навчальної діяльності фізичних вправ (3-5 хв.);
  - щоденне перебування на свіжому повітрі, з виконанням фізичних вправ (1,5-2год).
2. *Раціональне харчування*. Їжа потрібна людині для виконання роботи, підтримки тепла, відновлення життєдіяльності тканин і клітин. У стані спокою витрата енергії за 1 годину на 1 кг маси дорівнюється 1 ккал. Наприклад, людина вагою 65кг в 1 годину витрачає 65 ккал енергії, а на добу – 1560 ккал.

Крім енергетичної цінності їжі, має значення і її якісний склад, тобто кількість в ній білків, жирів, вуглеводів, солей, вітамінів. При виконанні інтенсивної м'язової роботи витрата енергії збільшується в 10-20 разів у порівнянні із станом спокою.

3. *Відмова від шкідливих звичок:* паління, вживання наркотиків і алкоголю. Лікарі гігієністи називають паління чумою XX століття. Занепокоєння викликає той факт, що зростання кількості курців відбувається за рахунок підлітків у віці від 12 до 18 років. У склад тютюнового диму входять речовини, які дуже шкідливі для здоров'я. Найшкідливіша речовина в тютюні-нікотин. Шкідливий вплив нікотину відбивається на ЦНС, на органи кровообігу, на дихальну систему, печінку та інші, важливі органи. Не менш небезпечно для організму людей перебування поряд з курцем, вдихання повітря забрудненого тютюновим димом.

Дуже поганий вплив на організм людини має алкоголь. Вживання його призводить до хвороб печінки, серця, нирок, паралізує мозкові центри. Зловживання алкоголем призводить до народження неповноцінних дітей.

Смертельно діють на організм і наркотики. Особливістю наркотиків є те, що їх згубна дія на організм проявляється не відразу, а поступово, через декілька місяців, а то й років. В Україні на обліку в наркодиспансерах знаходяться більше 45 тис. юнаків та дівчат

4. *Загартування.* Його потрібно починати з дитинства, систематично проводити кожного дня впродовж усього життя.

- Загартування сонячним випромінюванням. Під дією сонячних променів підвищується обмін речовин, знижується артеріальний тиск, поглиблюється дихання, укріплюється нервова система, підвищується працездатність. Сонячні ванни рекомендується приймати через 1,5-2 годин після їжі. У перший день прийняття сонячних ванн не повинно перевищувати 10-15 хв. Кожний день підвищувати перебування на сонці на 10-15 хв. (краще до 12 годин дня).

- Загартування повітрям – включає повітряні і світоповітряні ванни, довгі прогулянки, туристичні походи, сон при відчиненому вікні, зарядка на свіжому повітрі. Внаслідок прийому повітряних ванн покращується діяльність серця, нервової системи, посилюється обмін речовин.

- Загартування водою – є самим ефективним засобом загартування організму. Найбільш доступні і прості форми загартування-обтирання і обливання. Краще всього починати влітку. Продовження процедури-3-5хв. В залежності від температури відрізняють: холодні – до 20°C, прохолодні – 22-30°C, байдужі – 32-35°C, теплові – 35-40°C, гарячі – 40°C і більше.

Систему взаємопов'язаних форм організації фізичного виховання школярів складають:

- урок фізичної культури;
- фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі шкільного дня (гімнастика до занять, фізкультурні хвилинки на уроках, ігри та фізичні вправи на перервах і в режимі продовженого дня);
- позакласна спортивно-масова робота в школі (заняття у спортивних гуртках та секціях, спортивні змагання);
- позашкільна спортивно-масова робота (за місцем проживання учнів, заняття в ДЮСШ, дитячих туристичних станціях, спортивних товариствах),

самостійні заняття школярів фізичними вправами в сім'ї, на шкільних майданчиках, стадіонах та інше.

Ці форми тісно переплітаються і становлять систему, яка забезпечує організовану роботу щодо фізичного удосконалення учнів. Кожна з форм має своє призначення і конкретні завдання стосовно виховання школярів фізично міцними, здоровими, загартованими, такими, що добре володіють всіма життєво необхідними руховими навичками і вміннями, характеризуються добре розвиненими фізичними якостями: швидкістю, спритністю, силою, гнучкістю і витривалістю.

Основною формою роботи з фізичного виховання є *урок фізичної культури*. Він є обов'язковою для всіх учнів формою занять, що забезпечує необхідний мінімум знань, умінь та навичок, передбачених навчальною програмою. Урок фізкультури впливає і на інші форми занять фізичними вправами.

Успішне розв'язання завдань фізичного виховання учнів залежить також і від правильного використання таких засобів, як *фізичні вправи*, що застосовуються у гімнастиці, спорті, іграх та туризмі; природні (повітря, сонце, вода), та гігієнічні фактори, організація режиму життя учнів, повноцінне харчування, дотримання санітарно-гігієнічних вимог у школі та вдома. Важливим засобом фізичного виховання школярів є правильно організована фізична праця.

Гімнастика – один з основних засобів фізичного виховання. Специфічною особливістю гімнастики є можливість вибірково впливати на різні частини тіла, чітко дозувати навантаження, застосовувати вправи з використанням різноманітних пристосувань та гімнастичного інвентарю.

Широкі можливості застосування вправ та їх різноманітність призвели до створення самостійних видів гімнастики:

- 1) основна гімнастика та її різновиди – гігієнічна та атлетична;
- 2) гімнастика із спортивною спрямованістю (спортивна гімнастика, спортивна акробатика, художня гімнастика);
- 3) спеціальні (прикладні) види гімнастики.

Спорт – це специфічна діяльність людини, спрямована на досягнення високих показників у певному виді фізичних вправ та спортивних змаганнях.

Туризм - це один із засобів організації вільного часу та суспільно-корисної діяльності школярів, що спрямована на активний відпочинок, загартування дітей.

Диференційоване застосування засобів фізичної культури на заняттях з учнями різного віку і статі з урахуванням стану їхнього здоров'я і рівня фізичної підготовленості є провідним організаційно-методичним принципом здійснення фізичного виховання школярів.

Ігри.

Протягом віків в Україні формувалися самобутні рухливі ігри, забави, естафети. В них відображалися звичаї нашого народу, його побут та уява про світ. Під час гри розвивається сила дитини, твердішою стає рука, гнучким тіло, розвивається винахідливість та ініціатива, формуються високі моральні якості: доброта, чуйність, уміння поступитися своїми інтересами в ім'я колективу, переборювати труднощі, долати перешкоди. Виховуються відчуття прекрасного, формуються високі естетичні смаки, вміння розуміти та цінити

красу і багатство рідної природи, любов до своєї Батьківщини. Граючись, діти глибше пізнають життя, набувають різних навичок та вмінь. Організовуючи для дітей здоровий відпочинок протягом навчального та в позанавчальний час, викладачу необхідно дотримуватись певних методичних вимог:

- гра повинна бути зрозумілою;
- правила гри мають чітко повідомлятися, мати невеликий обсяг;
- підбір матеріалу повинен відповідати програмі та віку дитини;
- ігри не повинні бути стомлюючими.

Відбираючи ігри для класної та позакласної роботи, вчитель піддає їх методичному аналізу. Можна виділити такі питання:

1. Мета гри.
2. Кількість учасників.
3. Визначити підготовчі вправи.
4. Правила ведення гри.
5. Можливі варіанти гри.

У підсумку гри, вчителю слід виділити найкращі моменти гри та її учасників, вказати, які були недоліки та як їх позбутися. Як приклад наведено, деякі рухливі ігри.

1. Голки

Значення гри: розвиває швидкість бігу, кмітливість.

Інтенсивність: середня.

Шиккування	Зміст	Правила
	<p>У грі до 10 учасників. Перший ведучий – “власник голок”, а другий – “сусід”. “Сусід” приходить до “власника” позичити голку. Той пропонує залишитись в ряду. Почувши це, “голка” біжить, щоб сховатися за спиною свого “власника”, а “сусід” ловить її. Якщо “сусід” зловив “голку”, то він стає “власником”, а “голка” “сусідом”. Ведучий займає останнє місце в колоні.</p> <p>Переможцем вважається той, хто жодного разу не був “сусідом”.</p>	<p>1. “Голка” може бігти у будь-якому напрямку.</p> <p>2. Якщо “голка” сховалась за спиною “власника”, то вона стає першою в колоні.</p>

2. До своїх прапорців

Значення гри: вдосконалює навички бігу, орієнтування в просторі, швидкість.

Інтенсивність: середня.

Шиккування	Правила та зміст
	<p>У центрі кожного кола дитина з прапорцем іншого кольору. За сигналом гравці збігаються на майданчику і заплющують очі. На сигнал: ”До своїх прапорців”, біжать до свого прапорця, який може змінити місце. Перемагає команда, яка швидше вишикується біля свого прапорця.</p>

Методи навчально-виховного процесу з фізичного виховання поділяються на дві основні групи: методи виховання фізичних якостей та методи організації учнів для занять на уроці. До останніх відносяться: фронтальний, потоковий, змінний, груповий, індивідуальний, колового тренування.

Фронтальний метод полягає в тому, що учні одночасно виконують вправи. Перевага цього методу в охопленні всіх учнів, у забезпеченні високої щільності уроку і оптимального навантаження учнів.

Потоковий метод - учні виконують вправу по черзі один за одним, тобто потоком. Залежно від конкретних умов, потоків може бути організовано два або три. Це сприяє щільності уроку.

Змінний метод полягає в тому, що всі учні поділяються на зміни, які по черзі виконують вправи. У кожній зміні стільки учнів, скільки можуть одночасно виконувати вправу.

Груповий метод передбачає розподіл учнів на групи. Кожна група займається окремою вправою, через певний проміжок часу групи міняються місцем з таким розрахунком, щоб кожна група виконала усі передбачені вправи. Груповий метод дає змогу ущільнити урок і забезпечити різнобічний вплив на учнів, збільшити кількість вправ.

При *індивідуальному методі* учні виконують вправу окремо. Він застосовується в основному на контрольних уроках, що дає змогу вчителю проаналізувати виконану учнем вправу, виправити помилку і виставити оцінку.

Метод колового тренування характеризується тим, що учні, як правило, невеликими групами виконують певну кількість різних вправ, послідовно переходячи “по колу” від одного спеціально підготовленого місця до іншого. Використовується цей метод з метою розвитку фізичних якостей.

3.11.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Завдання студентам для самостійної роботи

1. Простежте, який у вас буде настрій, самопочуття після виконання фізичних вправ.
2. Проаналізуйте, чи достатньо у вас знань з фізичного виховання школярів. Чи вважаєте ви фізичне виховання обов’язковою дисципліною у загальноосвітніх школах і вищих закладах освіти ?
3. Як класний керівник, що ви включите у план виховної роботи з фізичного виховання для посилення взаємодії із дисциплінами соціально – гуманітарного циклу ?
4. Складіть для себе режим дня, спробуйте його суворо дотримуватись на протязі тижня. Простежте який у вас буде настрій, чи будете ви встигати виконувати заплановане?
5. Складіть і запишіть режим рухової активності для вашої спеціальності (1 – 4; 5 – 8 кл.).
6. Розробіть комплекс фізичних вправ для ранкової гігієнічної гімнастики. Якими критеріями слід користуватися при розробці комплексу?
7. Розробіть план туристичного походу. Включіть у план бесіди з питань охорони природи, про лікарські рослини, конкурс на найкращий малюнок (фотокартку), вірші, спортивні ігри.
8. З’ясуйте для себе, яке місце у вашому житті відіграє фізична культура.

Проблемні питання

1. Чи впливає фізична культура на біологічний потенціал людини, необхідний для її гармонійного розвитку, соціальної активності, творчої праці?
  2. Чи впливає сім'я на фізичний розвиток підлітка? Як?
  3. Як фізичне виховання пов'язане з інтересами суспільства і виробництва?
  4. Як фізичне виховання взаємодіє із дисциплінами загальноосвітнього та соціально-гуманітарного циклу?
  5. Які головні функції фізичної культури?
  6. Що є природничо-науковою основою фізичного виховання?
  7. Як ви розумієте такий вислів: "Людський організм – це система, яка у вищій мірі саморегулюється, сама себе спрямовує, підтримує, відновлюється і навіть удосконалюється?"
  8. Які види спорту забезпечують регуляцію діяльності всіх органів нашого організму і не потребують соціально-матеріальної бази?
  9. Яка роль вчителя у виховній роботі із школярами засобами фізкультури?
  10. Чи допомагає фізкультура і спорт в боротьбі з втомою при напруженій розумовій праці?
  11. Назвіть фактори, які визначають здоровий спосіб життя?
  12. Чи займаєтесь ви яким-небудь видом спорту? Яку позакласну роботу з фізичного виховання змогли б ви здійснювати зі своїми учнями?
  13. Як ви розумієте такі прислів'я та приказки:
    - Щоб працювати, треба силу мати.
    - Сила без голови – маліє, розум без сили – мліє.
    - Здоровому – все здорово!
- А які ви знаєте прислів'я та приказки?
14. Чи можна важких підлітків, в тому числі наркоманів, тих хто палить і зловживає спиртним, виправити шляхом фізичного виховання?

Педагогічні задачі

Задача №1

У базовій навчальній програмі з фізичного виховання для вищих навчальних закладів України пропонується цілеспрямовано впливати на студентів фізичними вправами, силами природи та гігієнічними чинниками з метою зміцнення здоров'я, розвитку рухових якостей, забезпечення готовності до активного життя і професійної діяльності.

Як це пов'язати з фізичним вихованням школярів? Що може зробити класний керівник у цьому напрямі?

Задача №2

Якщо Ви класний керівник і кажете учням: "Займайтеся фізичною культурою і спортом, робіть фіззарядку", а самі маєте зайву вагу, важку ходу, незручність у рухах, то чи маєте Ви моральне право ставити вимоги до учнів?

Чи має особистий приклад вчителя значення у фізичному вихованні учнів?

Задача №3

Директор школи систематично замінює уроки фізкультури математикою, пояснюючи це виробничою необхідністю.

Як у даному випадку повинен діяти вчитель фізкультури? Яку позицію має зайняти класний керівник?

Задача №4

Сергій К., учень 7-го класу, відмінно навчається з усіх предметів, але після хвороби не може виконати програмні нормативи з фізкультури.

Як у цьому випадку повинен діяти вчитель фізкультури? Чи можуть втручатися в цю справу класний керівник, батьки учня?

Задача №5

Учень восьмого класу найменший зростом серед своїх товаришів. Крім того, він симпатизує дівчині, яка значно вища за нього. Цей факт його дуже засмучує.

Як спільними зусиллями школи та сім'ї можна досягти позитивного результату? Чи знаєте Ви приклади, коли людина за допомогою фізичних вправ збільшила свій зріст? Чи вірите в те, що людина може сама себе вдосконалити?

Задача №6

Учень добре фізично розвинутий, кращий спортсмен у класі. Разом з тим, з інших навчальних дисциплін він значно відстає. На вимогу класного керівника покращити успішність з цих дисциплін відповідає: "Сила є – розуму не треба".

Як у цьому випадку повинен діяти класний керівник? Яку позицію має займати вчитель фізкультури? Як спільними зусиллями школи та сім'ї можна перебороти негативне ставлення до навчання? Назвіть шляхи переконання учня в необхідності гармонійного розвитку кожної людини.

Задача №7

Учень сьомого класу з'явився на урок фізкультури без форми. Вчитель не допустив його до заняття і поставив двійку.

Чи вірно вчинив вчитель фізкультури? Що у цій ситуації повинен зробити класний керівник?

Задача №8

У сина синець під оком. Побився. Виявляється, два учні з сьомого класу вивертали кишені у другокласника – шукали гроші, тут він і заступився за молодшого. Ось і побили... Мати зітхала, а батько тисне синові руку: "Іншого я від тебе і не чекав. Але для того, щоб заступитися за слабких, захищати справедливість, треба мати силу не тільки в кулаках..."

Ви, певно, погоджуєтесь з думкою батька? Як Ви розумієте роль фізичного виховання у формуванні особистості за умови комплексного підходу до виховання?

Задача №9

Ну, а якщо ти чесний, сміливий, впертий? Добре молодчина! Але тут виникає таке запитання: чи є в цьому сенс, коли ти при цьому слабкий? Чи зможеш захистити від хуліганів дівчину, з якою товаришуєш? Чи зможеш вийти з палаючого лісу, якщо звук після кожного кілометра відпочивати, засунувши цукерку за щоку? А тут не те, щоб цукерку – води немає! Чи зможеш витягти з річки товариша, котрий тоне, коли плавати не вмієш? Про що ж йдеться? Про загартування, про силу, про спритність. Вони потрібні для того, щоб міцніше стояти на ногах.

Чи виявляєте Ви у своїй сім'ї належну турботу про те, щоб виростити дітей фізично загартованими? Проаналізуйте відомі Вам факти, коли відсутність фізичної сили, спритності ускладнюють формування у дітей активної життєвої позиції, впевненості і готовності захищати свої погляди і переконання.

Задача №10

Ваша дитина! Будь ласка, не думайте, що підростаючи вона буде вас беззастережно слухатись і беззаперечно виконувати всі вказівки. Вона ще буде й уважно спостерігати за вами, зіставляти ваш наказ і ваші дії. Якщо батько скаже: “Роби зарядку”, а сам залишиться лежати в ліжку, найближчим часом син перестане робити зарядку. Тому, продовжуючи зберігати рухову активність, ви своїм прикладом привчите до цього і свою дитину.

Яке значення має особистий приклад батьків у справі фізичного виховання? Як спільними зусиллями школи та сім'ї можна досягти дієвості самовиховання батьків щодо фізичного розвитку дітей?

Задача №11

Хто він – звичайний правопорушник? Це людина, яка, найчастіше, не може себе нічим зайняти, і вихід своєї енергії вона знаходить у хуліганстві. Як спільними зусиллями школи та сім'ї можна досягти того, що вона почне нудитись від неробства, “затягти” її до спортивного залу, дати м'яча, навчити володіти ним, подарувати їй радість, яку справедливо називають “м'язовою”. І тоді ми вже впевнені, що полюбивши спорт, вона ніколи не замінить його на інші “радоші”.

Що, на Вашу думку, штовхає неповнолітніх на шлях правопорушень? Якою мірою спорт у підлітковому віці сприяє правильному вихованню? Поділіться досвідом залучення дітей до фізичної культури і спорту.

3.11.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Дайте відповіді на тестові запитання

1. Скільки разів треба провести гру – змагання, щоб виявити переможця?
  - а) один;
  - б) два;
  - в) три;
  - г) чотири;
  - д) свій варіант.
2. 30 однокласників пішли у похід і вирішили купатись. Як краще організувати купання?
  - а) дозволити зайти в річку всім разом і купатися 15-20 хв.;
  - б) поділитись на дві групи і купать кожну 8-10 хв.;
  - в) поділитися на три групи і купать кожну 7 хв.;
  - г) свій варіант.
3. Ви з п'ятим класом вирішили прийняти сонячні ванни (перший раз у цьому сезоні). Скільки хвилин ви дозволите загоряти?
  - а) одну;
  - б) три;
  - в) п'ять;
  - г) скільки забажають;
  - д) свій варіант.

4. *Учень на урок фізвиховання не приніс форму. Ваші дії:*
- а) зовсім не допустите до уроку та поставите двійку;
  - б) не допустите до виконання вправ, проте дозволите бути присутньому як глядачу;
  - в) відправите за батьками;
  - г) ваш варіант.
5. *На уроці фізвиховання, виконуючи вправи на брусах, одна учениця зламала руку. Наступного разу всі учні відмовилися виконувати вправу на брусах. Як повинен діяти в цій ситуації вчитель фізкультури?*
- а) всім поставити двійки;
  - б) не допускати до занять, доки не здадуть нормативи
  - в) провести роз'яснювальну роботу;
  - г) свій варіант.
6. *Яке з понять є ширшим за своїм значенням:*
- а) фізичне виховання;
  - б) фізична культура.

3.11.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати психолого-педагогічну та методичну літературу з метою осмислення різних підходів до проблем фізичного виховання учнів.
2. Аналізувати вікові та індивідуальні особливості фізичного виховання учнів.
3. Правильно сприймати та аналізувати рівень фізичного розвитку вихованців
4. Аналізувати педагогічні ситуації, які стосуються фізичного виховання школярів, об'єктивно оцінювати результати розв'язання задач такого типу.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Скласти разом з вихованцями перспективну програму фізичного розвитку класу, групи, особистості.
2. Моделювати педагогічні ситуації, які б стосувалися фізичного виховання учнів, моделі поведінки своїх вихованців та способи педагогічного впливу на них.
3. Проектувати форми та методи саморозвитку та самовиховання, підвищення фізичного рівня школярів.
4. Вчити учнів моделювати різні форми фізичного виховання

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Відбирати методи, прийоми педагогічного впливу, взаємодії в залежності від індивідуальних особливостей кожного вихованця, стимулювати його самовдосконалення, самоосвіту в плані фізичного виховання і розвитку.
2. Конструювати систему різноманітних форм, методів організації фізичного виховання.
3. Конструювати виховуючі ситуації спрямовані на фізичний розвиток учнів.

4. Вчити учнів виділяти головні напрямки підвищення свого фізичного розвитку.
5. Передавати учням ініціативу в виборі змісту, форм, методів фізичного виховання.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доцільні стосунки з учнями в процесі різноманітних форм організації фізичного виховання.
2. Формувати позитивне ставлення учнів до фізичного виховання.
3. Управляти своїми емоціями, поведінкою в процесі фізичного виховання.
4. Стимулювати та розвивати в учнів зацікавленість до форм та методів фізичного виховання.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Сприяти розвитку фізичного виховання в колективі класу.
2. Вчити учнів способам організації фізичного виховання.
3. Сприяти розвитку у кожного вихованця своїх інтересів, допомагати захопитись цікавим видом спорту відповідно до його задатків.

3.11.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Фізична культура є якісною динамічною характеристикою рівня розвитку та реалізації" можливостей людини, що забезпечує біологічний потенціал його життєдіяльності, необхідний для гармонійного розвитку, прояви соціальної активності, творчої праці. Заняття фізичною культурою сприяють формуванню необхідних фізичних якостей: сили, витривалості, швидкості, спритності, гнучкості – дозволяють швидше і краще оволодіти новими професіями, новою технікою, підвищувати продуктивність праці. Вивчення даного розділу спрямоване на розвиток наступних якостей майбутнього вчителя: цілеспрямованості, інтересу до теорії і практики фізичного виховання, потреби вчити і виховувати, педагогічне мислення, аналітичні та організаторські здібності.

3.12. ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У СІМ'Ї. РОБОТА КЛАСНОГО КЕРІВНИКА З БАТЬКАМИ УЧНІВ.

Мета: ознайомити студентів з виховними можливостями сім'ї у вихованні дітей; сприяти формуванню в них вмінь взаємодіяти з сім'ями різних типів у виховній роботі.

Ключові поняття: сім'я, сімейне виховання, батьківський авторитет, гіперпротекція, гіпопротекція, “нуклеарна” сім'я, неповна сім'я, повторна сім'я, багатодітна сім'я, неблагополучна сім'я, сім'я соціального ризику, конфліктна сім'я, асоціальна сім'я, молода сім'я, форми роботи педагога з батьками, професійно-педагогічне спілкування вчителя з батьками учнів.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Завдання, основні принципи, зміст і напрями сімейного виховання.
2. Умови ефективності виховання дітей у сім'ї та помилки, яких найчастіше припускаються батьки у сімейному вихованні
3. Типологія сучасних сімей.
4. Форми роботи класного керівника з сім'ями учнів.
5. Умови ефективності взаємодії класного керівника та батьків.

II. Практична частина.

Рекомендована література

1. Болдирев М.І. Класний керівник. - К., 1982. - Р. I.
2. Болдырев Н.И. Методика работы классного руководителя. - М., 1984. - Гл. II.
3. Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти. - К., 1996. - С.9-10
4. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. - К.: Вища школа, 1993. - Ч. II.
5. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: Навч. посіб. для студентів педагогічних навчальних закладів). - Харків, 1997.
6. Макаренко А.С. Книга для батьків. - К.: Рад. шк., 1982.
7. Макаренко А.С. О родительском авторитете. - М., 1981.
8. Педагогіка /Под ред. Бабанського Ю.К. - М., 1988. - Розд. 18.
9. Педагогіка /За ред. Ярмаченка М.Д. - К., 1986. - Р. 2.
10. Рожков М.И., Байбородова Л.В. Организация воспитательного процесса в школе: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. - С. 58 -72.
11. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1996.
12. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. - К.: Рад. шк., 1978.
13. Харламов И.Ф. Педагогіка. - М., 1990. - Гл. 28.

3.12.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

"У сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини-культурної особистості.

Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладаються коріння, з якого виростають потім гілки і квітки, і плоди. Сім'я - це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи"

Сухомлинський В.О.

Процес розбудови незалежної Української держави вимагає оновлення змісту та методів виховання людини третього тисячоліття на засадах гармонізації суспільного та сімейного виховання. Сім'я є основним середовищем життєдіяльності дітей, провідною ланкою їх соціалізації. Саме у сім'ї дитина засвоює прийняті у суспільстві норми та цінності, готуючись стати його повноправним членом. Проте, в сучасних умовах погіршення матеріального становища населення, девальвації загальнолюдських та культурних цінностей, дестабілізуючого впливу алкоголізму та наркоманії на стійкість сімейних стосунків, екологічних проблем та інших негативних чинників – все це призводить до збільшення кількості неблагополучних сімей, дітей, що опинилися без батьківського піклування; зниження кількості зареєстрованих шлюбів, рівня народжуваності, збільшення кількості розлучень.

Водночас у суспільстві зростає соціальна цінність сім'ї у вихованні та розвитку особистості дитини. Для більшості людей сім'я сьогодні являє собою необхідний життєвий осередок, який захищає індивіда від деструктивних процесів та продовжує виконувати соціальні функції.

Видатний український педагог М.Г. Стельмахович писав, що сім'я посідає одне з провідних місць серед усіх геніальних винаходів людства. Саме вона є тим могутнім соціальним феноменом, який найтісніше об'єднує людей у родинне гніздо на основі шлюбних і кровних взаємозв'язків. М.Г.Стельмахович подав декілька визначень сім'ї.

Сім'я - це життєдайний осередок, який приводить на світ дітей - цвіт нації, майбутнє народу, завдяки яким кожний батько й мати мають реальну можливість повторити та продовжити себе у своїх потомках.

Сім'я - неперевершений чинник виявлення людини у всіх її можливих іпостасях: немовля, дитина, підліток, юнак (дівчина), чоловік (жінка), син (дочка), дідусь, бабуся, онук тощо.

Сімейне виховання - вид професійної педагогічної діяльності. Воно здійснюється батьками чи особами, які їх замінюють; змінюється разом з розвитком суспільства, відбиває його успіхи, труднощі та суперечності.

У "Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти" відзначено, що родина є основою держави. **Родинне виховання** – це природна та постійно діюча ланка виховання, що обумовлює розвиток людини на всіх стадіях її життя.

Основними **завданнями** сімейного виховання є:

- виховання фізично та морально здорової особистості, забезпечення необхідних соціальних умов для повної реалізації можливостей розвитку дитини, повноцінного психічного та духовного її становлення, формування навичок здорового способу життя;
- створення атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, взаєморозуміння, чуйності, доброзичливості;
- засвоєння моральних цінностей та ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми та в суспільному оточенні, виховання культури поведінки;
- забезпечення збереження сімейних традицій, реліквій, прилучення дітей до рідної мови, виховання в них національної свідомості та самосвідомості;
- виховання поваги до законів, прав та свобод людини;
- залучення дитини до світу знань, виховання поваги до науки, школи, вчителя, розвиток прагнення до освіти та творчого самовдосконалення;
- включення дитини в спільну побутову та господарську діяльність родини, розвиток рис працелюбної особистості, формування почуття власності та навичок господарювання;
- формування естетичних смаків та почуттів;
- статеве виховання дітей, повага до жінки, почуття дружби, кохання;
- розвиток внутрішньої свободи, здатності до об'єктивної самооцінки, поваги до себе, відповідальності за свої вчинки.

В основі сімейного виховання лежать загальні педагогічні принципи: цілеспрямованість, науковість, зв'язок виховання з життям, виховання в праці, гуманізм та повага до особистості дитини, єдність вимог, планомірність, неперервність, комплексність та систематичність, врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей.

Основні напрямки виховання дітей у сім'ї:

1. Формування світогляду, розвиток соціальних навичок.
2. Формування основ гуманістичної моралі.
3. Розумове виховання і розвиток пізнавальної активності; інтелектуальний розвиток.
4. Трудове виховання.
5. Формування естетично розвиненої і фізично здорової особистості.

Своєрідність сімейного виховання зумовлюється тим, що саме в сім'ї з раннього віку починається формування особистості; розвиваються фізичні здібності, моральні, естетичні якості дітей, формується любов до праці.

Умовами ефективності сімейного виховання є:

- дружба, духовний контакт між дорослими та дітьми. Діти дуже чуйно реагують на любов та ласку, гостро переживають її дефіцит. Любов до дітей створює почуття захищеності, душевного комфорту. В.О. Сухомлинський писав, що людяність, щирість, чуйність, - цей моральний імунітет набувається тільки тоді, коли дитина в ранньому дитинстві пройшла школу доброти, школу справжніх людських відносин;

- "якомога більше вимогливості до людини, якомога більше поваги до неї." (А.С.Макаренко);
- рівноправний діалог дорослого і дитини;
- право дитини на іншу точку зору;

- взаєморозуміння між учителями та батьками;
- авторитет батьків і вчителів. Важливою умовою успішного виховання дітей у сім'ї є *авторитет батьків*. Він являє собою вплив батька та матері на дітей, який заснований на любові та повазі до батьків, довірі до їх життєвого досвіду, слів та вчинків;
- свої симпатії та антипатії, норми та правила поведінки, відношення до подій та явищ життя, найчастіше, діти переймають від батьків або членів родини;
- повага до особистості дитини, розуміння її інтересів - необхідна умова для зміцнення авторитету батьків. Справжній авторитет батьків завжди поєднується з педагогічним тактом, уважним відношенням до подій життя дитини. Дуже важливо вміти вислухати дитину та вірно відреагувати на її розповідь. Деякі батьки причиною недостатньої уваги до дітей називають постійну зайнятість на роботі;
- врахування вікових та психофізіологічних особливостей дитини;
- взаємовідносини та спілкування в сім'ї;
- сімейна атмосфера. А.С. Макаренко писав, що батьки виховують дітей не тільки тоді, коли розмовляють з ними, повчають чи наказують їм. Вони виховують дитину в кожний момент свого життя: коли одягаються, розмовляють з іншими людьми, радіють чи сумують, сміються, читають газету;
- єдність виховних вимог членів сім'ї та школи;
- спільна трудова діяльність у сім'ї батьків і дітей;
- раціонально організований режим життя сім'ї.

Типові помилки сімейного виховання.

1. Низька згуртованість і розбіжності думок членів сім'ї стосовно проблем виховання дітей. Внаслідок різних виховних підходів членів сім'ї виховання дитини стає суперечливим, непослідовним, неадекватним.
2. Незнання батьками психологічних особливостей своєї дитини.
3. Гіперпротекція (гіперопіка) - це надмірне опікування дитиною, придушення її самостійності та ініціативи, прийняття за неї рішень (позиція батьків: "Я краще знаю як вчинити"), надмірний контроль дитини. Внаслідок надмірної опіки дитина не привчається до самостійності, в неї не формується почуття відповідальності.
4. Гіпопротекція (гіпоопіка) - нестача опіки та контролю дитини з боку дорослих членів сім'ї, що іноді доходять до повної бездоглядності.
5. Емоційне відчуження - психологічна депривація дитини.
6. Виховання в культі хвороби - це ситуація, при якій навіть незначна хвороба дитини дає їй особливі права, ставить дитину в центр уваги сім'ї. При такій виховній позиції у дитини культивується егоцентризм.
7. Виховний контроль через почуття провини. Дитині, яка постійно не слухається, говорять, що вона "не виправдала надії", "доводить батьків до серцевих нападів", тобто дитина замикається у собі через постійні побоювання опинитися винуватою у негараздах батьків.

Для побудови доцільних відносин з сім'єю учня вчитель повинен знати тип сім'ї, її матеріальне становище, рівень освіти батьків та їх зацікавленість вихованням дитини. Існують такі типи сімей:

1. "Нуклеарна" сім'я, що складається з чоловіка, дружини, їх дітей чи без дітей.

2. Сім'я "неповна", яка складається з батька чи матері з однією дитиною чи кількома. Неповні сім'ї утворюються також внаслідок розпаду шлюбу, окремого проживання батьків чи внаслідок смерті одного з них. За кількістю поколінь у сім'ї неповні сім'ї бувають прості, які складаються з матері (батька) та дітей, та неповні розширені, що складаються з матері (батька), дітей та інших родичів.

3. Повторна сім'я - це сім'я, яка заснована на повторному шлюбі. Разом із подружжям можуть жити діти від даного шлюбу та діти когось із подружжя від попереднього шлюбу.

4. Багатодітною є сім'я, в якій виховується троє чи більше дітей.

5. Неблагополучна сім'я - це сім'я, яка в силу тих чи інших причин повністю або частково втратила свої виховні можливості. Внаслідок цього складаються несприятливі умови для виховання дітей. До неблагополучних сімей належать сім'ї, де батьки зловживають спиртним, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт з морально-правовими нормами суспільства; сім'ї зі стійкими конфліктами між батьками, батьками та дітьми, неповні сім'ї, зовні благополучні сім'ї, які припускаються серйозних помилок, прорахунків у сімейному вихованні через низьку педагогічну культуру.

6. Сім'я соціального ризику - це соціально незахищена сім'я, яка потребує підтримки соціальних служб. Ці сім'ї не можуть повноцінно виконувати свої функції внаслідок складних соціальних умов. Як правило, це малозабезпечені, багатодітні сім'ї, сім'ї, які мають дітей-інвалідів, батьків-інвалідів, а також сім'ї з неповнолітніми матерями.

7. Конфліктна сім'я - це така сім'я, в якій постійно відбуваються конфлікти, що проявляються у лайках, чварах, навіть бійках. В умовах конфліктної сім'ї дитина набуває негативного досвіду спілкування, відчуває вороже ставлення батьків одне до одного. Вона зневіряється в можливості існування дружніх і довірливих стосунків між людьми. В конфліктній сім'ї дитина не засвоює цілий ряд загальнолюдських норм та цінностей, в неї формуються суперечливі почуття до своїх батьків, а інколи, навіть, і відчуження. У конфліктній сім'ї через свари між батьками дитина зазнає сильних психологічних травм.

8. Асоціальна сім'я - це сім'я, яка вступає в конфлікт з морально-правовими вимогами суспільства.

9. Молода сім'я - це сім'я, в якій вік чоловіка та дружини не перевищує 28 років.

Форми роботи педагогів з батьками - це способи організації їх спільної діяльності та спілкування.

Робота педагогічних колективів шкіл з батьками здійснюється у двох напрямках: організаційна робота школи з сім'єю та підвищення педагогічної культури батьків.

В організаційній роботі школи з батьками доцільним є поєднання індивідуальних, групових, колективних та масових форм роботи.

Індивідуальними формами роботи вчителя з батьками є відвідування сімей учнів вдома, бесіди з батьками учня, консультації, допомога в організації зустрічей з психологом, лікарем, юристом.

Групові: засідання батьківського комітету, робота з групами батьків (з батьками, що мають одну дитину, з батьками, які зловживають спиртним та ін.).

Основними колективними формами роботи з батьками є класні батьківські збори, лекції, бесіди, конференції, сімейні свята в класі ("День матері", Бабусяна скарбничка" тощо).

Масові форми роботи: загальношкільні батьківські збори, збори батьків учнів I-IV, V- IX, X-XI класів, випускників; тижні сім'ї у школі (вечорниці, сімейні естафети, концерти, твори про свою сім'ю та ін.); дні відкритих дверей.

Підвищенню рівня педагогічної культури батьків сприяє:

- педагогічна пропаганда у вигляді індивідуальних та індивідуально-групових консультацій серед батьків;
- виступи перед батьками психологів, лікарів, юристів;
- відвідування батьками уроків;
- кабінети педагогічного всеобучу батьків. У кабінеті зосереджено методичні матеріали з питань сімейного виховання, спеціальні стенди, присвячені різним напрямкам сімейного виховання, конкретний роздавальний методичний матеріал для батьків (режим дня, харчування, перелік порад для батьків та ін.);
- обмін досвідом між батьками з проблем сімейного виховання дітей;
- робота з педагогічними ситуаціями, які використовують для розв'язання окремих питань сімейного виховання. Робота з педагогічними ситуаціями дає можливість з'ясувати уявлення батьків про ті чи інші педагогічні проблеми сімейного виховання, а також допомогти здобути певні педагогічні знання. Ця робота має перевагу в тому, що дає можливість розібратися в складних питаннях сімейного виховання опосередковано, на прикладі інших.

Робота з батьками проводиться систематично та планово. Річний план роботи з батьками складається на основі завдань навчання та виховання, з урахуванням особливостей контингенту батьків і дітей, умов їх життя та ін. Плануючи роботу з сім'ями учнів на наступні роки, вчитель виходить із результатів аналізу цієї роботи за попередні роки, враховує зміни, які відбулися в сім'ї.

Педагог повинен утверджувати культ батьків як найперших вихователів і ніколи не принижувати їх авторитету. Батькам слід роз'яснювати, що з рідним домом у дитини завжди пов'язується відчуття роду, родини, відбувається зв'язок поколінь.

Ефективність взаємодії вчителя з батьками учнів досягається завдяки вмінням педагога застосовувати спілкування як соціально- та особистісно зорієнтований процес.

Продуктивність професійно-педагогічного спілкування вчителя з батьками учнів залежить від рівня сформованості його комунікативної культури, наявності в соціально-психологічній структурі особистості властивостей: а) *рефлексії* - здатності розуміти внутрішній стан батьків учня; б) *ідентифікації* - здатності ототожнювати себе з батьками учня; в) *емпатії* - здатності співпереживати батькам учня; г) *динамізмі* - здатності до ініційованого та гнучкого впливу на батьків у спілкуванні; д) *емоційній стійкості* - здатністю володіти собою.

Ознаками того, що в процесі спілкування вчитель встановив контакт з батьками учня, є:

1. Взаємне особистісне сприйняття вчителя і батьків, відкритість у стосунках, відвертість у висловлюваннях.
2. Згода з головними змістовими положеннями взаємодії. Сприйняття думок один одного як значущих, розвиток їх у подальшому спілкуванні.
3. Наявність емоційного резонансу.
4. Збереження інтересу до подальшої взаємодії.

Налагодження з батьками доброзичливих взаємостосунків відбувається без значних ускладнень, якщо вчитель будує спілкування з батьками цілеспрямовано, враховує ситуацію, заздалегідь обмірковує зміст бесіди, її хід, можливі варіанти.

У спілкуванні з батьками потрібно уникати повчального тону та зауважень. Це дратує батьків, викликає в них опір проти втручання в особисті справи.

3.12.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК.

Проблемні питання

1. Розкрити основні принципи сімейного виховання.
2. Чи повинен класний керівник приділяти достатню увагу вихованню дітей у сім'ї? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. Ваше ставлення до такої форми роботи як відвідання вчителем сім'ї учня?
4. Як повинен вчинити класний керівник у випадку повної відмови сім'ї співпрацювати зі школою?
5. Виділіть найбільш гострі сімейні проблеми, що впливають на виховання дітей.

I варіант. Проведення гри *"Ігрові методи оптимізації взаємодії вчителя з батьками учня."*

Іноді вчителю досить нелегко спілкуватися з батьками "важких" учнів, які були викликані до школи. Якщо батьки займають оборонну позицію та намагаються виправдати власне відокремлення від виховання своєї дитини, то вони наводять такі аргументи: "Ми зайняті на роботі, тому в нас немає часу для того, щоб виховувати свою дитину", "Ми випробували всі засоби, але нічого не виходить". Досить часто батьки займають наступальну позицію: "Школа винна в тому, що наша дитина така невихована". Іноді приходять батьки, які хочуть отримати допомогу: "Дитина нас не слухає, порадьте, що робити?"

Для побудови конструктивної розмови з батьками пропонуються вправи "Нейтралізація", "Взаємодія", "Рівність".

Вправа №1 "Нейтралізація"

Вправа "Нейтралізація" спрямована на поліпшення взаємодії в ході бесіди з батьками, які демонструють наступальну позицію чи позицію безпорадності. На першій фазі спілкування з батьками вчитель реалізує дію "опору" їх емоційному впливу. Для цього вчителю потрібно увійти в стан "резервуара" - порожньої форми, яка не заповнена психологічним змістом Вашого співрозмовника. Емоційно не включайтесь у ситуацію Вашої розмови,

намагайтеся бути психологічно незалежним від неї, підтримуйте в собі спокійний нейтралітет.

У першому випадку намагайтеся мовчки вислухати батьків і залишатися спокійним, чемним. У другому випадку робіть вигляд, що уважно слухаєте свого співрозмовника, вставляйте нейтральні фрази типу: “Заспокойтеся”, “Я Вас уважно слухаю”, “Я Вас розумію”.

Відчувши Вашу нейтральну позицію, емоції батьків потроху почнуть згасати. Потім вони заспокоються, у них почне формуватися психологічна готовність до конструктивної розмови з Вами.

Вправа №2 “Рівність”

Настає час для другої фази Вашої бесіди з батьками. Завдання педагога полягає в тому, щоб організувати рівноправну взаємодію з батьками, тому що поєднання зусиль педагога та членів сім’ї можливе тільки при взаємному визнанні позиційної рівності між батьками та педагогом. Перший крок у цьому напрямі має зробити вчитель, оскільки це входить до його компетенції та виявляє його професіоналізм.

Одним з ефективних засобів залучення батьків до співробітництва є наголошення на їх значимості в цьому процесі. Докладіть усіх зусиль для того, щоб пояснити батьку чи матері їх реальну роль у вихованні та розвитку дитини. В одній ситуації доведіть, що не можна орієнтуватися тільки на одну професійну кар’єру. В іншій - намагайтеся зруйнувати внутрішній егоцентризм батьків, їх зверненість тільки до своїх особистих проблем, покажіть, що зміст людського “Я” батьків складається не тільки з їх особистого життя, а й життя їх дітей. У третій ситуації зміцніть впевненість батьків в успіху в процесі виховання дітей.

Покажіть батькам своє добре ставлення до їх дитини. Позитивний психологічний контакт у спілкуванні вчителя з батьками учня виникає швидко, якщо вчитель дає можливість зрозуміти батькам, що він симпатизує учню, бачить його позитивні риси.

Коли батьки зрозуміють, що вчитель турбується про їх дитину, тоді вони не будуть вдаватися до “психологічного захисту” і виявляють готовність до співробітництва з вчителем.

Вправа №3 “Взаємодія”

(Методика побудови конструктивного діалогу з батьками “важкої дитини”)

Мета бесіди: організація спільної виховної діяльності.

1. Обговорюйте проблему, а не риси характеру учня.

Бесіда вчителя з батьками учня не дає позитивного результату, якщо почнеться обговорення рис характеру учня, тому що для всіх батьків їх дитина є найкращою, обидві сторони розійдуться ворогами. Вчитель остаточно втратить підтримку батьків і буде змушений звернутися до адміністративних заходів впливу.

Щоб уникнути такого негативного результату, вчитель повинен спрямувати бесіду на обговорення проблеми виховання. Сформулюйте перед батьками психолого-педагогічний “діагноз” навчальної діяльності та поведінки учня. В силу яких об’єктивних і суб’єктивних обставин він погано

вчиться, порушує поведінку та які виховні впливи потрібно організувати для того, щоб покращити ситуацію. Наприклад, дитина погано вчиться, тому що має проблеми з деяких шкільних предметів. Потрібно організувати допомогу в “підтягуванні” учня по цим предметам.

2. Враховуйте особисті інтереси батьків.

Досить часто в бесіді з батьками вчитель вимагає, щоб вони негайно активізували свою участь у вихованні дитини. Але ж чи можна сподіватись, що батьки відразу ж після розмови з вчителем змінять свій спосіб життя.

Найбільш ефективною дією з боку вчителя є визнання права батьків на їх особисте життя..

3. Не висувайте генетику на перший план.

Деякі вчителі висловлюють таку думку: “Цей учень неспроможний добре навчатися, тому що в нього батьки (алкоголіки, у в'язниці та ін.). Дійсно, вплив спадкових особливостей та умов, в яких живе дитина в сім'ї, є досить значним, але не вирішальним.

Критерії успішності бесіди з батьками учня

1. Вам вдалося запобігти протистояння та конфронтації.
2. Ви змогли втриматися від взаємних нарікань та образ.
3. Якщо Ви вдало сформулювали проблему виховання, і батьки зрозуміли та погодились з Вами.
4. Якщо Ви обговорили ваші спільні з батьками дії по вирішенню виховної проблеми.

Завдання для студентів: програти кожну із запропонованих вправ, розподіливши ролі "батьків", "вчителя". Експертам оцінити успішність бесіди вчителя з батьками за поданими критеріями.

II варіант

Ділова гра

Тема: **"Класні батьківські збори"**.

Мета гри: колективне вирішення однієї з проблем сімейного виховання.

Правильна підготовка і успішне проведення гри залежать від таких умов: знання літератури з теми заняття, вміння творчо використовувати теорію і практику з даного питання.

Опис гри.

Це колективна гра, в якій беруть участь всі члени групи (підгрупи). Одного із студентів викладач призначає класним керівником, доручивши йому весь подальший процес підготовки до батьківських зборів. Це повинна бути жива дискусія, обмін думками з питань виховання дітей у сім'ї.

Ведучий (класний керівник) погоджує зі студентами тему, питання зборів, розподіляє питання для обговорення серед "батьків", роль яких виконують студенти.

Тактика гри - відчувати себе в ролі класного керівника, який хоче допомогти кожній сім'ї.

Інструкція ведучому

1. Детально вивчити рекомендовану літературу з даної проблеми. Підібрати суперечливі педагогічні факти, ситуації з теми, обраної заздалегідь.
2. Підготувати коротке вступне слово, в якому мотивувати постановку полемічних питань.

3. Фіксувати думки виступаючих, оцінювати їх ідеї.
4. Підвести підсумки дискусії та думок учасників.

Інструкція учасникам гри

1. Добре уявляти свою роль, вміти перевтілюватися.
2. Під час виступу демонструвати чіткий зв'язок між теорією та практикою відповідно до загальної ідеї дискусії; виступи повинні бути діловими, переконливими, обґрунтованими, грамотними.

Інструкція експертам

1. Вести спостереження за ходом дискусії, глибоко вивчити рекомендовану літературу, орієнтуватись у теорії та практиці проблеми, яка обговорюється.
2. Бути тактовним в оцінці дій усіх учасників гри.

III варіант

Вивчити досвід сімейного виховання, використовуючи одну із запропонованих книг.

Рекомендована література

1. Азаров Ю.П. Семейная педагогика. - М.: Политиздат, 1985.
2. Амоношвили Ш. Письма к дочери. Серия народный университет. Пед фак. - М., 1988.
3. Амосов Н.М., Никитин Л.Е., Воронцов Д.Д. Страна детства. - М., 1988.
4. Байярд Р.Т., Байярд Д.В. Ваш беспокойный подросток: практическое руководство для отчаявшихся родителей. - М., 1991.
5. Гарбузов В.И. От младенчества до отрочества. - Л., 1991.
6. Клайн В. Как подготовить ребенка к жизни. - М., 1991.
7. Корчак Я. Як любити дітей. - К.: Рад. школа, 1976.
8. Ле Шан Когда ваш ребенок сводит вас с ума. - М., 1990.
9. Лешли Д. Работать с маленькими детьми, поощрять их развитие и решать проблемы. - М., 1991.
10. Лупан С. Поверь в свое дитя /Пер. с франц. Е.И. Дюшен, Н.Л. Сулович. - М., 1993.
11. Макаренко А.С. Книга для батьків. - К., 1982.
12. Максимов М. Не только любить. - М., 1992.
13. Нікітін Б.П., Нікітіна Л.О. Ми та наші діти. – К., 1989.
14. Росс Кэмбелл Как на самом деле любить детей. - М, 1989.
15. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. - К., 1982.
16. Торре Делла А. Ошибки родителей. - М.: Прогресс, 1993.
17. Уинделл Дж. Дисциплина. 50 надежных способа воспитания детей. - М., 1996.
18. Фицпатрик Д.Г. Диалог с ребенком /Пер. с англ. З. Зефировой. - М., 1996.
19. Шенфельдер Г. Должны ли дети быть трудными. - М., 1990.

Виділити головні ідеї у роботах вказаних авторів з проблем сімейного виховання в стислій формі. Висловити свою точку зору про авторську виховну систему. Виділити проблемні питання для обговорення.

IV варіант

Педагогічні задачі

Задача №1

Після чергового пропуску уроків п'ятикласником Юрою, класний керівник сказав йому:

- Юра, можна я сьогодні прийду до тебе в гості?
Очі хлопчика округлилися:
- А що я натворив?
- Нічого. Просто хочу завітати до вас у гості, - сказав класний керівник.
- А ви нічого поганого не скажете?
- Чесне слово, ні, - сказав класний керівник і пішов у вчительську одягатися.

Вдома в Юри класний керівник почав розмову про шкільні справи, про те, як збирали металообробку, ходили на екскурсію на завод. Нічого поганого про Юру він не сказав. Після бесіди Юра проводить класного керівника і всім своїм виглядом показує, що візит учителя йому сподобався.

Які психолого-педагогічні вимоги слід знати і виконувати класному керівнику при відвідуванні сім'ї учнів і бесіди з батьками?

Задача №2

В четвертому класі з'явилась нова дівчинка. Жила вона з матір'ю та двома меншими братами. Мати мало турбувалася про дочку. Тому вона часто запізнювалася до школи, приходила неохайна. З учнями дівчинка майже не спілкувалася, погано вчилася.

Що б Ви порадили класному керівнику в такій ситуації? Вкажіть основні форми та методи роботи класного керівника з дітьми з проблемних сімей.

Задача №3

На батьківських зборах батьки запропонували, щоб у класного керівника і вчителів-предметників кожного тижня були чітко визначені години прийому батьків.

Як Ви ставитесь до такої пропозиції батьків?

Задача №4

В одній дружній сім'ї з'явилася така традиція - вечорами за чашкою чаю обговорювались події дня. Всі разом переживали радощі та невдачі в житті кожного члена сім'ї. Багато розмов було про роботу матері - вона вчителька, про складні операції батька-хірурга.

Всі досягнення і невдачі дітей обговорювались з такою ж зацікавленістю, як і справи дорослих. І не тільки їх успішність, а також гуртки, спорт - усе викликало інтерес. У дім досить часто приходили однокласники дітей. Батько й мати з інтересом слухали про шкільне життя, брали участь в обговоренні подій.

Який вплив на виховання дітей мала атмосфера цієї сім'ї? Які моральні якості формуються у дітей у цій сім'ї?

Задача №5

До класного керівника за порадою прийшла мати однієї з учениць 10 класу. Хоча дівчинка добре вчилася, проте дочка зовсім не допомагала матері в роботі по господарству. Які можливі причини такого становища?

Що б порадили Ви матері як класний керівник? Знання яких форм і методів трудового виховання дітей у сім'ї допоможе класному керівнику надати дійову допомогу в даній ситуації?

Задача №6

Батько восьмикласника Колі прийшов за порадою до класного керівника щодо виховання сина. Батько скаржився, що син не слухає його і матір, пізно ввечері приходять додому, на зауваження не реагує.

Що б Ви порадили цьому батькові як класний керівник? Знання яких форм і методів трудового виховання дітей у сім'ї допоможе класному керівнику надати дійову допомогу в даній ситуації?

Завдання студентам для самостійної роботи

1. Виділити основні напрями роботи класного керівника з батьками, розглянути та охарактеризувати їх.

Які труднощі долає класний керівник у реалізації кожного виховного напрямку? За яких умов можливе продуктивне співробітництво вчителя та батьків? Які основні шляхи залучення батьків до спільної зі школою роботи щодо виховання підростаючих поколінь? Складіть план роботи класного керівника по одному з напрямів роботи з батьками.

2. Проаналізуйте одну з форм організації спільної виховної діяльності класного керівника та сім'ї: батьківські збори, сімейні свята, індивідуальні консультації для батьків. Складіть вимоги до методики проведення цих форм виховної діяльності.

Складіть розгорнуту характеристику кожної форми завдяки якій можуть більш успішно виконуватись завдання:

а) як активізувати діяльність батьківських зборів, проведення всеобучу, організацію психолого-педагогічних консультацій;

б) за яких умов батьківські збори можна вважати вищим органом самоуправління;

в) як повинні поєднуватися в батьківському всеобучі форми колективного, групового та індивідуального навчання;

г) за якими формами може здійснюватись диференційований підхід до роботи з батьками;

д) як залучити батьків до активної участі в консультаціях з проблем сімейного виховання.

3. Які сім'ї і в якій мірі можуть позитивно впливати на свою дитину та на інших дітей класу і чому?

Яка із сімей, що позитивно впливає на свою дитину, не може допомогти іншим сім'ям і чому?

4. Охарактеризуйте сім'ю, яка стикається з тимчасовими труднощами у вихованні дитини і яка вимагає допомоги класного керівника.

Проаналізуйте неблагополучну сім'ю, що вимагає негайного втручання класного керівника.

3.12.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

1. Яка роль школи як координаційного центру у вихованні дітей?

2. Назвіть виховні функції сім'ї і порівняйте їх з функціями процесу виховання.

3. Охарактеризуйте форми взаємозв'язку школи з сім'єю.
4. Назвіть основні напрями спільної діяльності школи та сім'ї у вихованні дітей?
5. Проаналізуйте основні методи виховання дітей у сім'ї.
6. Назвіть умови ефективності сімейного виховання.
7. У чому полягає своєрідність виховних впливів сім'ї порівняно зі школою?
8. Які ви знаєте книги щодо проблем сімейного виховання? Викладіть головні ідеї їх авторів.
9. Які форми взаємодії з сім'єю сприяють залученню її у процес виховання дітей у класі?

3.12.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати психолого-педагогічну та соціальну літературу з проблем сімейного виховання. Систематично поповнювати соціально-педагогічні знання по роботі з батьками учнів шляхом самоосвіти.
2. Аналізувати труднощі та помилки сімейного виховання, їх причини та шляхи запобігання.
3. Аналізувати особливості життєдіяльності сімей різних типів (благополучна, неповна, багатодітна, молода, асоціальна, конфліктна та ін.).
4. Володіти методами педагогічної діагностики щодо визначення виховного потенціалу сім'ї, проблем у вихованні дитини та ін.
5. Об'єктивно оцінювати соціальні та виховні можливості сім'ї.
6. Аналізувати власну соціально-педагогічну діяльність у роботі з батьками, її успіхи та недоліки.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Скласти розділ перспективного плану виховної роботи щодо педагогічної діяльності з батьками учнів
2. Проектувати цілі, завдання педагогічної роботи з батьками.
3. Моделювати засоби педагогічної роботи (благополучна сім'я).
4. Моделювати методи, прийоми соціально-педагогічної роботи з неблагополучними, асоціальними, конфліктними сім'ями та сім'ями соціального ризику.
5. Допомогати батькам моделювати ситуації у процесі взаємодії зі своїми дітьми.
6. Допомогати батькам передбачати труднощі особистісного та соціального дорослення їх дітей.
7. Моделювати цілі, засоби вдосконалення власної педагогічної майстерності в роботі з батьками учнів.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Планувати та відбирати конкретні методи, форми, прийоми педагогічної (поточної, щоденної) роботи з батьками.

2. Формувати специфічні цілі, завдання в педагогічній роботі з батьками, з сім'ями різних типів.
3. Допомогати батькам осмислювати послідовність дій їх виховної роботи з дітьми.
4. Планувати проведення батьківських зборів.
5. Допомогати батькам відбирати психологічну, соціально-педагогічну літературу для підвищення рівня їх педагогічної освіти.
6. Планувати роботу з батьківським комітетом.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати з батьками учнів доцільні та доброзичливі взаємостосунки.
2. Застосовуючи різноманітний арсенал педагогічних методів і прийомів, вміти налагодити стосунки з конфліктними сім'ями та сім'ями соціального ризику.
3. Допомогати батькам оволодівати різними способами виховного впливу на своїх дітей.
4. Орієнтуватися в соціально-педагогічних ситуаціях, які пов'язані з проблемами сімейного виховання.
5. Управляти власними емоціями, поведінкою в процесі взаємодії з батьками.
6. Сприяти створенню в кожній сім'ї доброзичливої психологічної атмосфери щодо виховання дітей.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати різні форми педагогічної роботи з батьками.
2. Організовувати разом з батьківським комітетом батьківські збори.
3. Залучати батьків до виховної роботи з учнями.
4. Разом з батьківським комітетом організовувати виховну роботу з асоціальними, конфліктними, неблагополучними сім'ями та сім'ями соціального ризику
5. Допомогати батькам в організації різних напрямів сімейного виховання.
6. Організовувати власну діяльність у процесі педагогічної роботи з батьками.

3.12.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

3.13. ФОРМУВАННЯ УЧНІВСЬКОГО КОЛЕКТИВУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ОСОБИСТІСТЬ ШКОЛЯРА

Мета: розкрити розуміння колективу як мети і засобу виховання школярів, впливу колективу на особистість; показати динаміку та логіку розвитку колективу; формувати у студентів професійно-педагогічні уміння формування учнівського колективу, вибору педагогічно доцільної системи методів виховного впливу на особистість і колектив відповідно поставлених завдань.

Обладнання: таблиці “Структура загальношкільного колективу”, “Етапи розвитку колективу”, опорна схема заняття, картки з педагогічними завданнями.

Ключові поняття: група; колектив; учнівський колектив; загальношкільний колектив; ознаки колективу; функції колективу; структура дитячого колективу; етапи розвитку колективу; закони життя, стиль, тон дитячого колективу; система перспективних ліній; закон паралельної дії; суспільна думка.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Сутність, ознаки, функції колективу.
2. Вплив колективу на особистість дитини. Структура дитячого, загальношкільного колективу.
3. Процес розвитку колективу. Система перспективних ліній.
4. Закони життя, стиль, тон дитячого колективу.
5. Педагогіка паралельної дії.

II. Виконання практичних завдань.

III. Розв’язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Болдырев Н.Н. Методика воспитательной работы в школе. - М., 1984.
2. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. – К., 1997. – С.94-135; 172-203
3. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. – К.: Вища шк., 1993. – Ч. II.
4. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти //Виховна робота в закладах освіти України. – К., 1998. - С. 179-192.
5. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: Навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. – Харків, 1997. - С.84 – 102.
6. Макаренко А.С. Методи виховання. – Тв. у 8 т. – Т. 5 - К., 1981.
7. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К., 1990.
8. Подласый И.П. Педагогика. – Кн. 2. - М. 1999. – С. 93-136.
9. Практична педагогіка виховання: Посібник з теорії та методики виховання /За ред. Красовицького М.Ю. – Київ – Івано-Франківськ, 2000.- С.133 – 156.
10. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. – К., 1975.
11. Фіцула М.М. Педагогіка. – К., 2000. – С. 355 – 373.

3.13.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Ситуація 1. Група школярів стоїть на зупинці і чекає тролейбус.
Ситуація 2. Група підлітків пограбувала кіоск. Чи можна назвати ці дві групи колективами?

Щоб відповісти на це питання необхідно виділити основні ознаки колективу. Поняття “колектив” походить від латинського “збірний”. Отже, **колектив** – це добровільне об’єднання людей із спільними цілями, інтересами і діяльністю. Але це визначення неповне. У першій ситуації чітко не виражено зміст діяльності, а у другій є діяльність і мета, але вони мають кримінальний, аморальний характер. Тому колективом може називатися така група людей (дітей), об’єднаних добровільно, яка ставить перед собою суспільно значущі цілі, організовує і здійснює спільну діяльність, спрямовану на досягнення поставлених цілей, характеризується стосунками взаємної підтримки і відповідальності.

Ознаки колективу:

1. *Спільна спрямованість на соціально значущі цілі.* У розвиненому колективі гармонійно поєднуються особисті та суспільно значущі цілі.

2. *Єдина діяльність.* У колективі здійснюється навчальна, трудова та суспільна діяльність для досягнення загальних цілей і виховання громадської активності кожного члена.

3. *Відносини відповідальної взаємодопомоги, загальної турботи.* Між членами колективу встановлюються відносини взаємодопомоги, відповідальності за свої вчинки і справи колективу.

4. *Психологічний клімат у колективі.* Він повинен бути комфортним для кожного члена. Тут дитина повинна мати можливість самореалізуватися, отримати захист і підтримку від агресивних проявів соціуму.

5. *Дисципліна та самодисципліна* – це елемент, який об’єднує всі ознаки в одне ціле, передумова їх створення і прояву. Основою дисципліни в колективі є норми поведінки, визнані або встановлені самими членами колективу, а не нав’язані ззовні.

Деякі вчені виділяють ще таку ознаку - як відкритість колективу шкільній спільності і далі, готовність до співпраці з усіма іншими спільнотами для громадського блага.

Яке значення має колектив у житті кожної дитини? Колектив є мікросередовище, в якому відбувається перетворення норм і ціннісних орієнтацій суспільства у норми, цінності кожної дитини. Тут у дитини формуються навички соціальної взаємодії, вона вчиться співвідносити свої інтереси з інтересами інших, виконувати роль ведучого і роль виконавця, у неї формуються навички спілкування. Колектив сприяє реалізації мети виховання – всебічному і гармонійному розвитку особистості. Дитина разом з іншими розвивається, вдосконалюється. У колективі дитина самовиражається і самостверджується.

У сучасній педагогічній науці існує два протилежних підходи до визначення сутності впливу колективу на особистість: гуманістичний та авторитарний. Глибокий і ґрунтовний аналіз цих підходів зроблено у посібнику Красовицького М.Ю. “Практична педагогіка виховання”.

Гуманістичний напрямок спирається на фундаментальне положення про те, що особистість дитини є центром педагогічного процесу, а також на позитивні сторони концепції А. С. Макаренка. Адже, створюючи колектив як організоване гуманне середовище для дитини, піклуючись про її безпеку, про певний порядок і традиції, які захищають її від свавілля, насильства з боку окремих індивідів, школа створює сприятливі умови для нормального розвитку і самовиявлення кожного вихованця.

А.С.Макаренко гостро виступав проти ігнорування індивідуальних особливостей дитини в школі, усереднення індивідуальності у колективі. Він вважав, що виховний вплив стимулювання позитивної поведінки повинен мати переважно індивідуальний характер. У своєму посібнику М.Ю.Красовицький наводить такий приклад із досвіду роботи А.С.Макаренка:

“За спогадами однієї з вихованок, три дівчини крадькома зірвали у комунарському садку кілька зелених яблук. За цими діями їх застав Макаренко, але нічого не сказав і запропонував дівчаткам залишити яблука та йти спати. Винуватці чекали покарання, але ніхто ні про що не згадував. Лише восени, коли до обіду в їдальні всім вихованцям подали смачні яблука, дівчата побачили на своїх тарілках ті, вже зморщені, висохлі, зелені”.

Яскравим виразником гуманістичної лінії виступив у 60-70-х роках В.О.Сухомлинський. Він розглядав виховання як процес, наслідки якого залежать від ствердження в школі гуманістичних взаємин, культури як основи навчання і виховання, визнання прав особистості дитини.

На думку В.О.Сухомлинського, організаційна спільність — вимогливість, підпорядкування, керівництво, управління, система залежностей — не головне для створення колективу. Суттєве — це гуманні людські взаємини між учнями, між вихователями і вихованцями, і на цій основі формуються єдині поняття про добро і зло (“Сто порад вчителю”).

В.О.Сухомлинський виступав проти спрощеного розуміння механізму впливу колективу на особистість у вигляді обговорення її вчинків на зборах, лінійках і т.п. Механізми виховного впливу мають бути тоншими, складнішими, гармонійними. Неприпустимо перетворювати дитячий колектив на педагогічну палицю, використовувати його як засіб розправи над особистістю. Колектив — це могутній інструмент, і користуватись ним необхідно з великою обережністю: він може стати небезпечним навіть у руках майстра.

Авторитарний напрямок у колективістській педагогіці відповідав вимогам тоталітарного режиму, відбивав ідеологічні штампи в педагогічній науці та помилки самого Макаренка. Відомо, що він іноді демонстрував негативне ставлення до так званої "парної педагогіки", проте сам був її неперевершеним майстром. Час від часу у працях видатного педагога простежуються думки про те, що йому "немає діла до особистості", що конфлікт між особистістю і колективом необхідно доводити навіть до нещадного кінця, про законність підкорення інтересів особистості інтересам колективу.

Саме ці сторони деякі педагоги всіляко відстоювали і намагалися впроваджувати у шкільну практику. Серед методів виховання найважливішими проголошувалися вимоги педагогів і колективу до

особистості, а спілкування вчителя з учнями фактично зводилося до системи вимог. Організаційні засади життя дитячого колективу, система відповідальності, взаємозалежності, вимог розглядалися як головний виховний потенціал школи. Спотворене "колективістське виховання" мало своїм наслідком утиск індивідуального в особистості, підміну особистого в дитині нав'язаними почуттями, думками, бажаннями.

Рішучим прихильником авторитарного напрямку був В.В.Кумарін. Будучи послідовним прихильником А.С.Макаренка, він відстоював його помилкові категоричні положення. Всім відомий приклад, коли колоністи обурилися поведінкою вихованця, який був нагороджений Палацом піонерів поїздкою в Мурманськ і не запитав згоди колективу. Згадуючи цю ситуацію, Кумарін захищає тезу про перевагу інтересів колективу: "Колектив, якщо в ньому не беруть до уваги в першу чергу спільні інтереси, нічого не вимагає від особистостей, які в нього входять, і тільки роздає блага, перестає бути колективом." (Кумарин В.В. Теория коллектива в трудах Макаренко. – К., 1979.)

У практиці авторитарна, антигуманна лінія у процесі реалізації ідеї колективістського виховання здійснювалася досить часто у потворних безглузвих формах. Від імені суспільства, колективу дитині нав'язувався світогляд, політичні погляди, образи "своїх і чужих", сфери діяльності, нехтувалося право вибору. Виховання колективізму фактично реалізувалося як вироблення найбільш потворних форм конформізму, пристосування до думок лідерів або "переважної" більшості. Найменші спроби учня висловити незгоду з традиційними судженнями, законами, вимогами або особисту думку, виявити прагнення до самостійності розцінювалися як індивідуалізм.

Життя свідчить про те, що ідею виховання дитини в умовах згуртованої, гуманної, педагогічно керованої учнівської спільності не можна вважати хибною, її актуальність підтверджується практикою. Але разом з цим виникає необхідність об'єктивно розібратися, що потрібно відкинути, а що зберегти з великої теоретичної спадщини і практичного досвіду виховання у колективі і через колектив. Колектив виконує важливі *соціальні функції*. А саме:

- ✓ *організаторську* – колектив стає суб'єктом управління своєю суспільно-корисною діяльністю;

- ✓ *морально-виховну* – дитячий колектив формує морально-ціннісні орієнтації, ідеали своїх членів;

- ✓ *стимулювання* - колектив сприяє активізації позитивних стимулів у дитини до виконання суспільно-корисних справ.

Учнівському колективу притаманна відповідна структура. Вона може бути формальною і неформальною. Формальний поділ створюється на основі будь-яких офіційних документів, неформальні – виникають на основі симпатій, близькості поглядів, переконань, дружби. А. С. Макаренко вважав, що оптимальна кількість членів колективу має бути не менше 7 і не більше 15 чоловік. Якщо менше 7 – колектив перетворюється на замкнену групу друзів і приятелів. Якщо більше 15 чоловік - з'являється прагнення до поділу на два колективи. Оптимальна кількість членів колективу дозволяє відчувати їм свою згуртованість, єдність, міцність.

На базі загальношкільного колективу функціонують різні типи учнівських колективів: навчальні класи, колективи за інтересами, клуби, виробничі бригади. Таким чином, до загальної структури шкільного колективу входить кілька підструктур: навчальна (класи), клубна (гуртки, секції), трудова (бригади, ланки), громадська (громадські дитячі об'єднання). Це первинні колективи, в яких окремі члени знаходяться у постійному діловому, дружньому та побутовому об'єднанні. Вони можуть бути тимчасові або постійно діючі. Основним, найбільш значущим за характером у сучасній школі є колектив класу, однак кількість членів значно перевищує оптимальну кількість, що і вимагає від педагога особливої уваги. У класі функціонують найбільш тривалі і стійкі відносини між дітьми та вчителями, з іншими класами. Класні колективи входять до складної структури дитячого колективу школи, мають свої органи самоврядування, які, будучи взаємопов'язаними, створюють систему органів самоуправління шкільного колективу (див. Рис.3.3).

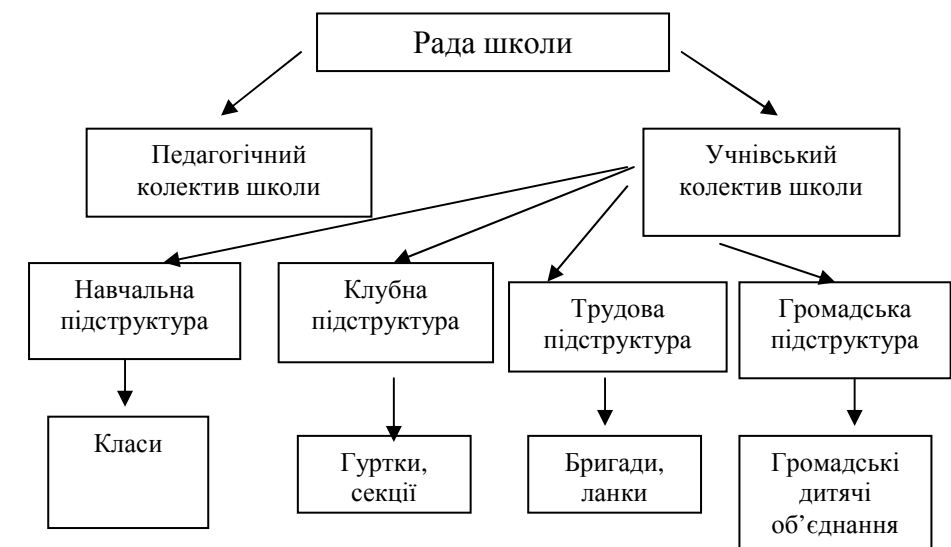

Рис 3.3. Схема структури загальношкільного колективу

Первинні колективи складаються із активу і членів колективу. Крім того, у такому первинному колективі можуть бути мікрогрупи емоційно-психологічного характеру, які в себе включають 5-7 членів, об'єднаних спільними інтересами, почуттями взаємної симпатії, дружби, особистими та діловими взаємовідносинами. Становище дитини визначається ставленням до неї членів колективу. Воно може бути позитивним, індиферентним (нейтральним), і негативним. На це впливають різні фактори: моральні, вольові, інтелектуальні якості, фізична сила, зовнішній вигляд, стан у сім'ї, товарищескість, уміння встановлювати контакти. Тому так важливо для педагога вивчати становище дитини в системі колективних відносин, щоб забезпечити сприятливе положення її в колективі.

Колектив стає суб'єктом виховання в результаті свого розвитку. Розвиток колективу – це процес становлення суспільних і особистих відносин

між учнями, між шкільним і класним колективом, між колективом учнів і педагогами. Колектив формується у ході його життя і спільної діяльності, проходить відповідні стадії розвитку. Спираючись на теорію і досвід А.С.Макаренка, можна виділити такі три стадії розвитку колективу.

Перша – початкова, коли колектив тільки створюється, формується, діти придивляються один до одного, до педагога. Класний керівник знайомить вихованців з метою, завданнями, перспективами колективу. Вимоги йдуть від нього. Школярів поступово знайомляться один з одним, з'являють мікрогрупи.

Друга стадія характеризується тим, що завершується взаємне вивчення, утворюються малі групи, формується актив, виникають традиції, розвивається співробітництво, взаємодопомога. Вимоги йдуть не лише від вихователя, а й від активу, лідерів. Колектив стає фактором розширення соціального досвіду дітей, залучення його до взаємодії з іншими колективами.

На третій стадії розвитку колективу утверджуються відносини співробітництва, взаємодопомоги, створюються умови для всебічного розвитку кожної особистості. Колектив ставить вимоги до себе та до членів колективу. На фоні вимог колективу кожний ставить вимоги до самого себе, і відповідно до цих вимог обирає способи поведінки. Колектив активно взаємодіє з іншими колективами.

На всіх етапах розвитку колективу головна мета – повага до кожної особистості, створення умов для її самореалізації.

А.С.Макаренко дав обґрунтування закону життя колективу: рух вперед – життя колективу, зупинка – форма його смерті. Цей закон знайшов своє вираження у системі перспективних ліній – постановці постійно ускладнюваних цілей, особистих і колективних; перспектив, прагнень. А.С.Макаренко розподіляв цілі діяльності колективу на ближні, середні та дальні. Головне завдання згуртування колективу – у гармонізації колективних й особистих перспективних ліній, у реалізації переходу від зовнішніх стимулів до внутрішньої активності при досягненні певних цілей.

Перспектива – це бажана для дитини мета, подія; це, за словами А.С.Макаренка, “завтрашня радість”: Це можна зілюструвати цитатою з “Педагогічної поеми”: “Людина не може жити на світі, якщо в неї нема попереду нічого радісного. Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість... Спочатку треба організувати саму радість, покликати її до життя і поставити як реальність. По-друге, треба наполегливо перетворювати елементарні види радості у складні і значущі для людини. Тут проходить цікава лінія: від примітивного задоволення яким-небудь пряником до найглибшого почуття обов'язку... Виховати людину – означає виробити у неї перспективні шляхи, якими йтиме її завтрашня радість”

Сама по собі постановка перспективи не вирішує проблеми формування особистості. Вона вимагає організації діяльності, спілкування дітей для реалізації поставленої мети.

А.С.Макаренко говорив, що розпочинати організацію перспектив можна і з доброго обіду, і з походу в цирк. Але саме головне, виходити при цьому з потреби дитини, хоча б не стільки цінної для нас, дорослих.

Спостереження показують, що великі загальнозначущі, цілі поставлені вихователем перед школярами без відповідної організації виконання і знання дітей не відчуються ними як особисті і діяльність для їх досягнення часто особисто не мотивована.

Таблиця 3.6

Перспективні лінії (колективні і особисті)

Близька перспектива	Від особистих перспектив до колективних, від негативних перспектив до позитивних, від індивідуальної діяльності і успіху до колективних
Середня перспектива	Трохи віддалена у часі, ставиться не часто, 2 – 3 рази на рік. Можливість підготовки і досягнення колективна.
Дальня перспектива	Майбутня доля школи, села, міста, майбутнє Батьківщини; майбутнє особистості на фоні попередніх перспектив.

Нормальне функціонування дитячого колективу можливе при правильному тоні та стилі, які проявляються у такому:

- 1. Мажор – постійна бадьорість, готовність до корисних творчих справ.
- 2. Дружнє єднання його членів.
- 3. Відчуття захищеності особистості у колективі.
- 4. Активність, що проявляється в постійній готовності до діяльності.
- 5. Звикання до стриманості у діях, словах, емоціях.
- 6. Відчуття власної гідності на основі гордості за колектив.

Тон і стиль колективних відносин встановлюються і підтримуються відповідними правилами, традиціями, звичаями. Від того, які стосунки складаються в колективі, залежить розкриття задатків, нахилів, творчих здібностей кожної особистості.

Спільна діяльність є відправним пунктом розвитку, становлення, самовизначення особистості. Також значну роль відіграє у цьому високорозвинений колектив, особливо для тих дітей, які за особистісним розвитком значно відстають від колективу. У цьому випадку колектив піднімає особистість до свого рівня. Розвинутий первинний колектив є важливим інструментом педагогічного впливу на індивідуальність. Такий вплив А. С. Макаренко називав “педагогікою паралельної дії”. Сутність цієї методики полягає в тому, що результат виховного впливу ефективніший не при простій взаємодії “педагог – особистість”, а при одночасній взаємодії педагога, колективу й особистості (див. Рис.3.4).

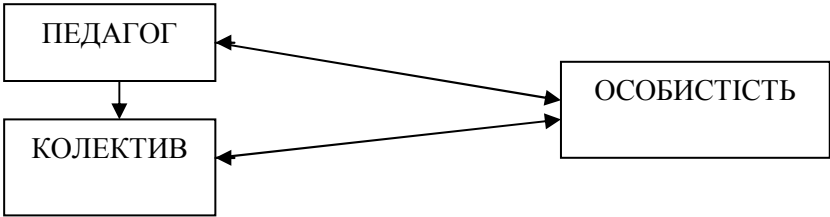

Рис. 3.4. Схематичне зображення закону паралельної дії

Формування колективу вимагає організації, значущої для членів колективу діяльності. Виховний вплив учнівських колективів зростає, якщо в

них функціонує учнівське самоврядування, коли діти виступають не тільки як виконавці, але як і організатори конкретних справ, відповідальні за неї, що вимагає прояву ініціативи, творчого підходу.

При визначенні позиції педагога в дитячому колективі слід завжди виходити з поваги до особистості, цінності, неповторності кожної індивідуальності, будувати відносини на основі співробітництва, взаємодії, визнання свободи кожної людини.

3.13.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні запитання з теми заняття

На рівні пізнання

1. Дайте визначення ключових понять: колектив, первинний колектив, структура колективу, система перспективних ліній, педагогіка паралельної дії.
2. Визначте етапи розвитку колективу.
3. Назвіть ознаки розвинутого дитячого колективу.

На рівні розуміння

1. Покажіть взаємозумовленість розвитку особистості та колективу.
2. Поясніть закони та правила життя дитячого колективу.
3. Поясніть, як особистісні перспективи взаємопов'язані з колективними. Як необхідно здійснювати перехід від простих перспектив до складніших.

На рівні застосування

1. Визначте, на якому етапі розвитку знаходиться колектив.
А. Клас нічим не виявляє себе у шкільному колективі. Товаришують між собою 2-3 учні, решта не знаходять друзів не тільки у своєму класі, але й у школі. Деякі навіть ворогують.

У класі є 2-3 яскраво виражених дезорганізатори. У дітей проявляється пасивне ставлення до колективної діяльності, вони не реалізують поставлених перед ними завдань. Не спроможні самостійно вибрати та провести для себе якусь справу. Можливості для прояву та реалізації особистісних інтересів у класі дуже малі. У особливо несприятливе становище потрапляють у такому класі обдаровані, талановиті діти.

Б. Робота у класі ведеться цікава й велика. Дуже вдало проходять походи, екскурсії, зустрічі з цікавими людьми, різні конкурси, зворушливі класні "вогники". Клас успішно бере участь у загально-шкільних справах, часто сам виступає ініціатором та організатором їх проведення. У спілкуванні з дітьми спостерігається повага один до одного; разом з тим проявляється непримиримість більшості до тих, хто порушує загальноприйняті норми життя і діяльності. Класний керівник для дітей - старший товариш, порадник в особистих і колективних справах.

В. Зовні клас дружний, сильний. Бере участь у загальношкільних справах. Але у класі всі справи організовують кілька активістів, решта залишаються осторонь. Наявний актив в основному і підтримує пропозиції класного керівника відносно проведення цікавих і корисних справ. Актив інколи й сам виступає ініціатором проведення справ у класі. Вони зацікавлюють інших, діти тягнуться за ними, хочуть з ними товаришувати, але

не всіх вони охоче приймають до своєї групи. Тому у класі є діти, які не можуть себе проявити в колективі, не відчують у ньому підтримки.

1. *Спроектуйте основні напрямки роботи з такими класними колективами.*
2. *Продемонструйте на прикладах правильне використання методу паралельної дії.*
3. *Наведіть приклади виховних задач близької, середньої та далекої перспектив.*

На рівні аналізу

1. Проаналізуйте структуру загально шкільного колективу. Які умови й шляхи його формування?
2. Проаналізуйте специфіку процесу виховання "у колективі і через колектив".
3. Поясніть причини відсутності розвинутих колективів у багатьох сучасних школах.

На рівні синтезу

1. Зробіть порівняльний аналіз гуманістичного та авторитарного підходів щодо сутності впливу колективу на особистість.
2. Висловіть свої думки відносно проблеми свободи й відповідальності особистості в колективі.

“Ховаючись і зникаючи у натовпі, людина втрачає найважливішу з притаманних їй рис – відповідальність. З іншого боку, коли вона бере на себе завдання, поставлене суспільством, вона домагається зовсім іншого – збільшення власної відповідальності”.

І. Франкл

3. Визначте правила застосування принципу колективізму у навчально-виховному процесі. (Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога. - М., 1987. - С. 34-45.)

На рівні оцінки

1. Зробіть висновки щодо важливості колективу для формування особистості.
2. Оцініть судження "У групах, де навчальні заняття організовані як колективні, ефективність навчання зростає за рахунок ефекту впливу групи на своїх членів" (Н.Ф.Тализіна).
3. Оцініть організаційні та виховні переваги різновікових колективів.

Педагогічні задачі

Розв'язання педагогічних задач спрямовані на формування педагогічних умінь організації колективного виховання. Кожна задача має три рівні розв'язку: інваріантний, репродуктивний, творчий.

Інваріантний рівень передбачає вибір правильного розв'язку із запропонованих і обґрунтування свого вибору.

Репродуктивний рівень передбачає психолого-педагогічний аналіз ситуації, висунення стандартних розв'язків і вибір найоптимальніших з них.

Творчий рівень передбачає проектування власної гіпотези розв'язування задачі, її наукове обґрунтування, бачення місця ситуації у цілісному виховному процесі.

Задача №1

Молодого вчителя призначили класним керівником в 10-А класі. Це один з нелегких класів, оскільки сформований він тільки цієї осені. Серед учнів відчувалася роз'єднаність. Але класний керівник зуміла зацікавити дітей справами класу та школи. Організації колективної діяльності сприяло детальне вивчення взаємовідносин у класі. Допоміг у цьому осінній похід, який дав змогу вивчити характер кожного, виявити інтереси та здібності учнів, відносини між ними; тому заходи, що проводились у подальшому в класі, сприяли створенню добрих міжособистісних відносин, здорового психологічного клімату, задоволення потреби старшокласників у спілкуванні.

Проаналізуйте діяльність молодого вчителя. Що допомогло йому домогтися позитивних результатів у роботі зі збірним класом?

При визначенні перспектив розвитку класного колективу вихователіві потрібно враховувати в першу чергу вивчення:

- а) особистісних потреб і перспектив кожного учня;*
- б) цілей загальношкільного колективу;*
- в) умов і можливостей шкільного життя.*

Задача №2

Семикласники у повному складі прийшли робити ремонт класу, але класний керівник не з'явився. Учні висловлюють думки: захворіла, затримали якісь справи і т.д. Клас отримує завдання і тут розпочинається суперечка. Одні не хочуть працювати, бо немає вчителя. Інші починають виконувати завдання з неохотою, тільки й чекаючи зручного моменту, щоб кинути роботу. Треті, нічого не говорячи, самостійно починають працювати.

Яку інформацію про вихованість колективу й окремої особистості дають подібні ситуації? Сплануйте основні напрямки виховної роботи для формування колективу у даному класі.

Класний керівник повинен формувати у класі відносини:

- а) "підкорення" учнів активу класу;*
- б) індивідуалізму;*
- в) взаємодопомоги та взаємовідповідальності.*

Задача №3

- Так ось, Світлана Михайлівна, до вашого відома, є в педагогіці метод паралельної дії. Діємо на одного - виховуємо на його прикладі інших. Чули про таке?

- Чула, - зітхнула студентка-практикантка. - Здавали недавно педагогіку.

- Так, здавати здавали, - з докором сказав начальник літнього дитячого оздоровчого табору, - а засвоїти не засвоїли. Знову у вашому загоні Адаменко "проявив" себе - зелену смородину в саду обірвав. Говорили з ним?

- Говорила, обіцянку дав.

- Обіцянки він дає кожного дня. Тут тільки через колектив потрібно діяти, випробуваний метод - паралельна дія. Доведеться самому зайнятись.

На вечірній лінійці Адаменко чистосердечно признався, що смородину обірвав у тій частині саду (сто п'ятдесят голів повернулися, щоб зафіксувати об'єкт його інтересів), що потрібна вона йому була, для стрільби із трубочки,

яку він вирізав в іншій частині саду, і пообіцяв, що "більше не буде". А потім були слова осудження начальника табору і чергові запевнення Адаменка про припинення "військових дій"...

Начальник і не підозрював, що битва розпочнеться наступного дня, після сніданку. Дівчат зустріли дружні смородинові залпи хлопчиків. Увечері виявилось, що у баталіях брав участь майже весь табір. Тільки Адаменко у цій битві не був учасником; до нього у цей день приїхала мама.

Яка помилка була, допущена начальником табору? За яких умов метод паралельної дії результативний? Розробіть модель правильного застосування методу паралельної дії.

При застосуванні методу паралельної дії необхідно:

а) сформувати правильну громадську думку колективу, щоб колектив допоміг вихованцю виправити свої помилки;

б) протиставити тому, хто провинився, весь колектив;

в) впливати вихователю самостійно, а думку колективу використовувати, як доказ своїх слів.

Задача №4

9 клас. У класі вісім чоловік - консультанти. Це ті учні, які найкраще знають той чи інший предмет і допомагають своїм однокласникам на їх прохання при затрудненнях у вивченні матеріалу. Усім подобається така система допомоги, оскільки це корисно й тим, хто пояснює, і тим, хто слухає.

Але одна а кращих учениць класу (консультант) заявила, що їй шкода витрачати час на заняття з іншими, є вчителі, чому це хтось повинен займатися з невстигаючими. Клас обурений і здивований, тому що рішення про організацію консультацій винесене всім класом, і всі із задоволенням так працювали. Світлана аргументує свою позицію тим, що в 9 класі всі вчаться добровільно, кожний повинен розраховувати на свої сили, у кожного свої інтереси, своя мета, тому кожен має право свій вільний час і знання використовувати так, як хоче. Клас слухає мовчки. Потім одні починають доводити, що Світлана не права, інші погоджуються з нею.

Підготуйте свій виступ, з яким ви звернулися б до класу у подібній ситуації.

Ви вважаєте, що:

а) класний колектив не може і не повинен впливати на успішність навчання, це справа особисто кожного учня;

б) розвинутий класний колектив стимулює навчальну діяльність учнів, підвищує їх пізнавальні інтереси;

в) колективні форми навчальної діяльності знижують успішність навчання, вони менш ефективні, ніж індивідуальні форми навчання. Відповідь аргументуйте.

Задача №5

У класі стало доброю традицією: всі справи вирішувати і проводити колективно. Перед проведенням справи у класі проводиться стартова бесіда, на якій спільно вирішують: що робимо, як робимо і для чого робимо. Вибираються відповідальні, розподіляються доручення, враховуючи можливості й інтереси кожного. Тому всі із захопленням беруть участь у справах класу. У цьому немає нічого дивного, бо справи не нав'язуються кимсь з гори, а кожен пропонує, що і як він хоче робити. Наприкінці тижня

проводяться збори-вогники, на яких обговорюється, що доброго було зроблено колективно, планується подальша робота.

Оцініть таку організацію життя класного колективу. Визначте роль і завдання класного керівника за такої організації життєдіяльності дітей.

При організації справ колективу потрібно:

а) класному керівникові детально планувати, регламентувати, контролювати всі справи класу, діяльність кожного учня;

б) поступово передавати дітям ініціативу у виборі й організації колективної діяльності, учити їх способам організації колективних творчих справ;

в) з самого початку надати дітям цілковиту свободу в організації самоуправління в класі.

Відповідь аргументуйте.

Завдання студентам для самостійної роботи

1. Ознайомитись і проаналізувати досвід організації колективу й колективного виховання видатних вітчизняних педагогів А. С. Макаренка і В.О.Сухомлинського (див. рекомендовану літературу).

2. Під час педагогічної практики визначити рівень розвитку колективу у закріпленому за вами класі. У класного керівника дізнайтесь, яка робота проводиться для подальшого згуртування колективу.

3.13.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Визначте правильні варіанти відповідей

1. Колектив - це...

а) група людей, об'єднаних на основі єдиної спільної для всіх мети;

б) група, в якій люди об'єднані на основі спільної діяльності (наприклад, виробничої, навчальної);

в) добровільне об'єднання людей на основі єдиних інтересів, суспільно цінного й особистісно значущого змісту спільної діяльності.

2. Дитячий розвинутий колектив визначають такі ознаки:

а) наявність суспільно-значущих цілей діяльності;

б) спільна навчальна діяльність;

в) відчуття захищеності кожного члена в колективі;

г) чітке виконання розпоряджень класного керівника;

д) відносини взаємодопомоги, відповідальності за справи у класі;

е) вироблені і прийняті дітьми закони і правила поведінки в групі.

3. Дисципліна в дитячому колективі базується на...

а) розпорядженнях класного керівника;

б) самоуправлінні та самоорганізації;

в) виконанні правил поведінки, передбачених статутом школи.

4. Розвиток дитячого колективу відбувається...

а) під впливом вимог класного керівника;

б) у процесі колективної діяльності, спрямованої на досягнення соціально цінних і особистісно значущих цілей.

5. А.С.Макаренко визначив етапи розвитку колективу:

а) залежно від кількості членів групи;

б) відповідно до характеру постановки та сприйняття вимог;

- в) залежно від характеру провідної діяльності групи.
6. *Розвинутому дитячому колективу притаманні такі функції:*
- а) навчальна;
  - б) організаторська;
  - в) морально-виховна;
  - г) трудова;
  - д) стимулююча.
7. *При постановці перспективних ліній слід виходити...*
- а) з наявної суспільно-політичної ситуації;
  - б) з особистісних прагнень членів колективу;
  - в) із загально державних, національних інтересів і потреб.
8. *Класний керівник при прийнятті важливих рішень загально-колективного життя класу повинен:*
- а) сам приймати рішення;
  - б) радитись з активом класу;
  - в) вирішувати проблеми разом, на загальних зборах.
9. *Колективною вважається діяльність тоді коли...*
- а) дії однієї людини обов'язково узгоджуються з діями інших і орієнтовані не на себе, а на досягнення загальної, але особисто значущої мети;
  - б) учні працюють разом, у них одна мета, однакові для кожного незалежні від діяльності інших, умови їх досягнення;
  - в) відбувається диференціація інтересів і дій кожного члена групи.
10. *При застосуванні методу "паралельної дії" вихователь повинен використовувати*
- а) негативне ставлення колективу до індивіда, що провинився;
  - б) бажання дітей допомогти члену свого колективу, який очікує від них допомоги;
  - в) свій авторитет, тиск на колектив.

3.13.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Визначати за певними критеріями рівень розвитку колективу.
2. Вивчати особливості взаємовідносин у класі.
3. На основі вивчення індивідуальних інтересів формулювати перспективи діяльності дитячого колективу.
4. Складати обґрунтовану психолого-педагогічну характеристику класу.
5. Оцінювати виховуючи можливості класного колективу на даному етапі розвитку з точки зору його впливу на особистість.
6. Аналізувати результати виховного впливу колективу на особистість
7. Правильно обирати стиль роботи з певним колективом, залежно від його розвитку.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Проектувати розвиток дитячого колективу.

2. Формулювати систему перспективних задач виховної роботи з колективом класу.
3. Спільно з учнями скласти перспективний план діяльності класного колективу.
4. Проектувати результати виховного впливу різноманітних форм колективної життєдіяльності на кожного учня класу.
5. Проектувати цілеспрямовані педагогічні ситуації і їхній вплив на конкретну особистість.
6. Вчити дітей планувати свою колективну життєдіяльність, наповнювати її цікавими та корисними справами.
7. Проектувати свою виховну діяльність з колективом на певний період.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Визначати і формулювати завдання конкретного виховного заходу та його виховні можливості.
2. Визначати такий зміст колективної діяльності класного колективу, який забезпечив би інтереси кожного учня.
3. Вибирати найбільш оптимальні способи досягнення колективних перспектив.
4. Разом з дітьми розробляти колективні творчі справи.
5. Вчити дітей самостійно вирішувати свої колективні справи, знаходити колективні шляхи реалізації своїх планів.
6. Моделювати ситуації позитивного впливу колективу на особистість.
7. Учити дітей знаходити можливості для реалізації своїх інтересів і здібностей у колективній діяльності.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Чітко, емоційно описувати перспективи діяльності класу.
2. Уміти вислухати, сприйняти думку колективу.
3. Налаштувати дружні взаємовідносини, гуманні способи спілкування між дітьми класу.
4. Проводити обговорення справ класу, організувавши обмін думками, відверте, ділове висловлювання індивідуальних пропозицій.
5. Встановлювати доброзичливі відносини співробітництва з класом.
6. Вибирати оптимальний стиль спілкування з класом, висловлювати свої пропозиції, зауваження таким чином, щоб вони сприймалися як дружня порада, а не як авторитарний наказ.
7. Учити дітей засобам міжособистісного спілкування.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати самостійне планування дітьми своєї життєдіяльності.
2. Разом з дітьми організовувати і проводити цікаві колективні творчі справи.
3. Допомогати кожній дитині реалізовувати свої інтереси, проявляти свої здібності серед однолітків.
4. Стимулювати накопичення у дітей соціального досвіду, звички відповідальності за свої вчинки.
5. Організовувати позитивний вплив колективу на особистість, застосовуючи метод "паралельної дії".

6. Учити дітей способам організації колективної діяльності.

3.13.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

У майбутнього вчителя мають бути сформовані такі риси: гуманізм, демократизм, які проявляються в усвідомленні цінності, неповторності кожної особистості; право на індивідуальність у своєму розвитку, вихованні. У роботі з дитячим колективом педагог повинен проявити високу комунікабельність, емпатійність, самовладання, врівноваженість, організаторські здібності, уміння розуміти дитячі прагнення, виявляти їх інтереси, співпереживати з дітьми.

3.14. ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА З УЧНЯМИ

Мета: розкрити особливості процесів індивідуалізації та диференціації соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми та дітьми групи ризику; проаналізувати особливості педагогічної профілактики адиктивної поведінки підлітків; удосконалити вміння студентів моделювати, проводити й аналізувати свою діяльність у даних напрямках індивідуальної роботи.

Обладнання: опорні схеми, психологічний практикум, поради батькам і вчителям, програма вивчення особистості школяра.

Ключові поняття: індивідуальний підхід; індивідуальна робота; індивідуалізація; обдарована дитина; педагогічно занедбана дитина; важкі підлітки.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Сутність, цілі, завдання, зміст індивідуальної роботи.
2. Особливості організації індивідуальної роботи з обдарованими дітьми.
3. Організація роботи учителя-вихователя з важковиховуваними учнями

II. Виконання практичних завдань.

III. Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание.- М., 1984.
2. Галузинський В.М. Індивідуальний підход к воспитанию учащихся. – К., 1982
3. Гільбух Ю.З. Розумово обдарована дитина: Психологія, діагностика, педагогіка. - К.: ВІПОЛ, 1993.- 75 с.
4. Глассер У. Школа без неудачников. - М., 1991.
5. Класний керівник у сучасній школі: Метод посібник /В.М. Оржековська, О.І. Пилипенко та ін.. –К.: ІЗМН, 1996 –С.44-53.
6. Леви В.Нестандартный ребенок. - М.: Знание, 1988.
7. Натанзон Е.Ш. Трудный школьник и педагогический коллектив. – М., 1984.
8. Одаренные дети: Пер. с англ. /Под общ. ред. Г.В.Бурменской, В.М.Слуцкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
9. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів: Навч. посібник /Авт. кол.: В.К. Демиденко та ін. –К.: ІЗМН, 1996. – С.180-192.
- 10.Указ Президента України “Про програму роботи з обдарованою молоддю на 2001-2005 роки” //Обдарована дитина. - № 4. – 2001. - С.2.
- 11.Унт И.Э. Индивидуализация и дифференциация обучения. - М.,1990.
- 12.Фром А. Азбука для родителей. - Л.: Лениздат, 1991.

3.14.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Вимога врахування індивідуальних особливостей дитини у навчально-виховному процесі – дуже давня традиція. Вона знаходить своє відображення

в педагогічній теорії як “принцип індивідуального підходу”, реалізація якого в історії розвитку педагогічної науки мала свої особливості, здійснювалась за допомогою різноманітних засобів та передбачала певну систематизацію.

До характеристики індивідуального підходу та способів його використання на практиці звертались так чи інакше всі без винятку педагоги минулого. Проте й дотепер недостатньо розкрита його сутність, а також існує певна неупорядкованість у термінології. При застосуванні означеного поняття зустрічаються значні розходження в педагогічних теоріях різних країн та історичних періодів. Уточнення змісту поняття “індивідуальний підхід” залежить від того, що обирається за його сутнісну характеристику: цілі, завдання, форми, методи та засоби, що переважно використовуються.

Складність та багатогранність даної категорії розмаїття підходів до її визначення різними дослідниками представлено у Таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Основні тлумачення поняття “індивідуальний підхід”

Основа тлумачення (індивідуальний підхід – це...)	Загальний зміст тлумачення
принцип	згідно якому в навчально-виховній роботі з колективом дітей досягається педагогічний вплив на кожну дитину (С.У. Гончаренко)
спосіб впливу	на окремого учня в процесі навчання і виховання (П.І. Підкасистий, М.П. Портнов)
підхід	до окремих учнів з метою залучення до колективної роботи класу (М.М. Скаткін)
форма	спілкування вихователя з вихованцем (Гуревич К.М.)
спосіб	добитися ефективної віддачі від кожного учня (Кондрашова Л.В., Буряк В.К.)
поєднання	фронтальних, групових та індивідуальних занять для підвищення якості навчання та розвитку кожного учня (Є.С. Рабунський)
зв’язок	інтересів особистості і суспільства (В. Оконь)
врахування індивідуальних особливостей школяра	з метою залучення його у колективну роботу класу (М.О. Данілов, М.М. Скаткін) з метою розвитку позитивних та усунення негативних якостей у кожного (М.О. Данілов, Б.П. Єсіпов)
дієва увага	до кожного учня, його творчої індивідуальності в умовах класно-урочної системи (Є.С. Рабунський)
умови	для залучення кожного учня у плідну діяльність колективу (Н.В. Сван)
стимулювання	інтересів одних до більш поглибленої роботи при обов’язковому доведенні інших до загального рівня, який вимагає програма (Т.О. Ільїна)
уміння	індивідуально підходити до дітей під час навчальної роботи (Т.С. Костюк)
вимога	враховувати індивідуальні особливості дитини у процесі навчання (І.Є. Унт)

Як принцип педагогіки ця категорія також визначається за допомогою різних *зовнішніх характеристик*: “особистісного підходу” (С.Г. Карпенчук); “відповідності виховання щодо вікових та індивідуальних особливостей учнів” (С.П. Баранов); “природовідповідності” (Я.А. Коменський); “індивідуалізації виховання і навчання” (Т.О. Ільїна); “диференціації та індивідуалізації виховного процесу” (О.Я. Савченко).

Принцип індивідуального підходу став також складовою інших принципів: “індивідуального підходу до учнів в умовах колективної роботи з групою” (М.О. Данилов); “принцип доступності навчання у його звязку з віковими та індивідуальними особливостями учнів” (А.М. Алексюк); “фронтальність, колективність й індивідуалізація навчання в їх оптимальному сполученні” (Б.П. Єсіпов).

Більшість вчених розглядають *індивідуальний підхід* як найважливіший принцип педагогіки, що означає дієву увагу до кожного учня з метою розвитку його творчої індивідуальності, включення в активну колективну роботу класу.

До основних *ознак* поняття «індивідуальний підхід» можна віднести: гуманізм, оптимізм, динамічність, розвивальний та виховуючий характер, спрямованість на кожного учня, активізація діяльності, різноманітність шляхів досягнення, повага до вихованця.

Рушійними силами індивідуального підходу є активність учнів та вимогливість учителя.

Поняття “індивідуалізація” на відміну від “індивідуального підходу”, та “індивідуальної роботи” більшістю дослідників пов’язується тільки з навчальним процесом, але тлумачиться також неоднозначно: як принцип навчання (С.П. Баранов); підсистема всього навчально-виховного процесу (В.М. Галузинський, М.Б. Євтух); розвиток індивідуально-типових особливостей в оптимально організованому навчально-виховному процесі (С.І. Абрамова); самостійна робота на різному рівні, котра виконується за власними бажаннями та за спеціальними завданнями вчителів (І.Т. Огородніков). Іноді індивідуалізацію навчання тлумачать як прийняття до уваги індивідуальних особливостей учителя, тобто основу для формування індивідуального стилю викладання.

Отже поняття “*індивідуалізація*” розуміють як *особливу загальну форму організації навчання*, основою якої є постійне вивчення учня, знання його найбільш суттєвих індивідуальних особливостей, сильних та слабких сторін і конструювання на цій основі системи індивідуалізованих навчальних завдань для кожного.

Індивідуальна робота – універсальна форма, що використовується, як в навчальному так і виховному процесах.

Індивідуальна робота – це одна з форм організації навчання яка має природовідповідний, активний, перспективний характер, включає опосередковану чи безпосередню допомогу вчителя та спрямована на підвищення ефективності навчального процесу.

Індивідуальна робота як форма виховання – це безпосередня або опосередкована взаємодія вихователя з вихованцем на основі вивчення й врахування індивідуальних особливостей, що спрямована на його всебічний розвиток. Взаємозв’язок понять подано на рис. 3.5.

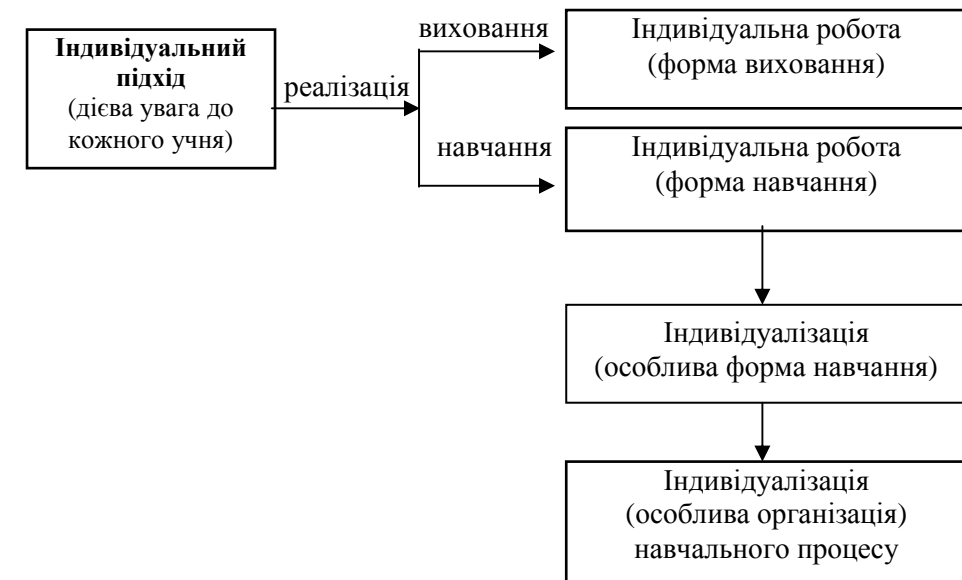

Рис. 3.5. Взаємозв'язок сімейства понять

Індивідуальна робота має здійснюватися з усіма вихованцями. В.О.Сухомлинський підкреслював, що не слід чекати поки учень опиниться у групі “важких підлітків“, а потім починати з ним працювати. Виходячи з цього, головна *мета* індивідуальної роботи – сприяти всебічному розвитку вихованця, яка конкретизується у *завданнях*, що окреслюють шляхи роботи з кожною конкретною дитиною.

До основних *принципів* здійснення індивідуальної роботи можна віднести: індивідуальний підхід, педагогічний оптимізм, повага до вихованця, вимогливість, розуміння внутрішнього стану, зацікавленість тощо

Індивідуальна робота у виховному процесі має здійснюватися *поетапно* і передбачає:

- вивчення спрямованості розвитку особистості;
- постановку мети, вибір форм та методів взаємодії;
- розробку і впровадження програми діяльності щодо реалізації індивідуального підходу;
- аналіз і оцінку діяльності.

Найбільш важливим є *етап вивчення спрямованості розвитку особистості*, який відбувається у такій послідовності:

- вивчення спрямованості розвитку школяра шляхом використання спеціально підібраної системи методів;
- аналіз, узагальнення та встановлення первинного діагнозу;
- створення спеціальних виховуючих ситуацій, які стають способом вивчення та формування особистості (довірливих контактів з дорослими, різноманітної діяльності, відповідальної залежності, активного вибору і пошуку тощо);

- порівняння результатів, отриманих шляхом застосування різних методик і уточнення діагнозу.

Методи вивчення спрямованості розвитку особистості можна поділити на дві групи: *констатуючі та формуючі*. Перша група методів дозволяє зібрати необхідну інформацію, друга - дає можливість педагогічного впливу під час вивчення особливостей розвитку вихованця. Необхідно також залучати і самого, школяра до вивчення власної особистості. Це привчає його краще відчувати свій внутрішній світ, знаходити резерви і шляхи творчої самозміни.

Індивідуальна робота здійснюється у двох напрямках: *безпосередня* взаємодія з дитиною і *опосередкований* вплив на неї через усунення напружених, конфліктних ситуацій у сімейно-шкільних стосунках, створення ситуацій успіху у навчанні.

При цьому необхідно враховувати підґрунтя, на якому будуть духовно збагачуватися взаємовідносини: умови сімейної атмосфери, спільну роботу учителів-предметників щодо формування позитивного відношення учнів до навчальної діяльності, організацію сприятливого середовища для спілкування у дитячому колективі. Виховна робота не повинна бути заорганізованою позакласними заходами, а спрямованою на формування в учнів уміння самостійно і корисно використовувати свій час, вироблення активної життєвої позиції, прагнення до самовдосконалення.

Здійснення індивідуальної роботи має свої *труднощі*: нестача часу, важкість виявлення індивідуальних особливостей та умілого застосування індивідуального підходу до кожної дитини в умовах колективної роботи.

Критерієм ефективності індивідуальної роботи є темп просування вихованця до більш високого рівня вихованості та пізнавальної самостійності.

Особливості організації індивідуальної роботи з обдарованими дітьми

Одним з найважливіших завдань навчально-виховного процесу та сутністю індивідуальної роботи є розвиток та формування *здібностей* дитини.

Здібності – це індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої та пояснюють легкість та швидкість виконання нею того чи іншого виду діяльності.

Природною передумовою розвитку здібностей вважають *здатки* – отримані від народження природні потенції розвитку певних психічних якостей.

Здібності формуються та розвиваються під впливом умов життя та діяльності, навчання та виховання. “Розвиток людини – це розвиток його здібностей, а розвиток здібностей людини – це те, що є розвитком на відміну від накопичення знань та умінь”(Рубінштейн С.Л.).

Розрізняють здібності *загальні* – розумові властивості, які виявляються у багатьох галузях знань, та *спеціальні* – в окремих сферах діяльності (мистецтво, спорт, техніка тощо). Загальні здібності є не тільки передумовою, але й результатом всебічного розвитку особистості. Спеціальні здібності дитини виявляються тим краще, чим вищий її загальний розумовий розвиток.

Увага до індивідуальних здібностей дитини необхідна і тоді, коли вони не визначені. У таких випадках в особистості кожної дитини необхідно шукати щось таке, що притаманне лише їй, що у майбутньому при переході

до іншого вікового періоду або зміни зовнішніх обставин може стати перспективним для її подальшого розвитку.

Здібності дитини не можуть розвиватися без її активності та *схильностей*, під якими розуміють бажання або тяжіння до певних видів діяльності. Схильності є свого роду показниками та передумовами розвитку здібностей та залежать від умов середовища, навчання і виховання.

Розрізняють три категорії здібних дітей:

- з раннім розвитком інтелекту – їм притаманний швидкий темп навчання, випередження у розвитку ровесників;
- з яскравим проявом здібностей до окремих видів діяльності і шкільних наук – вони характеризуються звичайним загальним рівнем розвитку інтелекту і особливими нахилами в певній галузі мистецтва, науки чи техніки;
- з потенційними ознаками обдарованості – їх відрізняє особлива своєрідність розумової праці, оригінальність і самостійність суджень, неординарність точки зору з різних питань.

Обдарованістю називають своєрідне поєднання та високий рівень здібностей. Не слід ототожнювати поняття “обдарованість” та “талановитість”, під яким розуміють високий ступінь творчих здібностей до будь-якої спеціальної діяльності, що реалізується у конкретних суспільно значущих продуктах.

Можна виділити наступні *види обдарованості*:

- *спеціальна* (художня, музична, спортивна тощо) — високі досягнення у різних галузях творчості і виконавської майстерності;
- *загальна (інтелектуальна)* — швидке оволодіння основними поняттями, легке запам’ятовування і збереження інформації;
- *академічна* — успішність у засвоєнні окремих предметів;
- *творча* — характеризується здатністю висувати нові ідеї або блискуче використовувати те, що вже стало набутками суспільства;
- *соціальна* — схильність до встановлення конструктивних взаємовідносин з іншими людьми;
- *практична* — здатність до підприємницько-практичного мислення;
- *однобічна* – виключно високий рівень розвитку однієї групи здібностей, всі інші розвинені нижче середнього.

Зазначені види обдарованості не ізольовані один від одного: людина може бути обдарованою по відношенню до цілої групи споріднених здібностей. Але всі види обдарованості обов’язково передбачають певний рівень розвитку розумових здібностей. Чим вищий цей рівень, тим ефективніше її діяльність у тій або іншій спеціальній сфері.

Обдаровані діти (“вундеркінди”) – діти з високим рівнем розумового розвитку або спеціальних здібностей. За рішенням Всесвітньої організації охорони здоров’я обдаровані діти віднесені до групи ризику і потребують особливого виховання, розробки спеціальних, індивідуальних навчальних програм, спеціально підготовлених вчителів, навчання у спеціальних школах.

Основними *рисами* таких дітей є: розумова активність, винахідливість у заняттях, ініціативність, комунікативність, позитивна життєва енергія, багатство активного словника, випередження у навчанні, схильність до праці, творчість.

Робота з обдарованими дітьми будується на таких *принципах*: індивідуальний підхід, навчання на високому рівні складності; звільнення дитини від тотальної регламентації, створення ситуації вибору тощо.

Головна *умова* розвитку обдарованості – оптимально ефективна взаємодія між зовнішніми і внутрішніми чинниками впливу на особистість дитини.

Єдина можливість керівництва цим процесом – конструювання індивідуалізованого навчально-виховного процесу, спрямованого на розвиток творчих здібностей дітей.

Система роботи з обдарованою дитиною включає наступні кроки:

- виявлення особливостей обдарованості (здібності, інтереси, схильності);
- практичне врахування визначених психологічних особливостей дитини в індивідуальній роботі з нею;
- перебудова власної професійної діяльності педагога;
- підпорядкування навчально-виховного процесу відповідним властивостям даної обдарованої дитини;
- координація зусиль батьків та вчителів у розумінні та допомозі обдарованим дітям.

Концептуальна модель розвитку обдарованих дітей складається з трьох етапів:

I етап - *екстенсифікаційний* (розширюючий). Навчання сприяє забезпеченню максимальних умов для обдарованої дитини.

II етап - *інтенсифікаційний*. Заняття спрямовуються на організацію продуктивної діяльності обдарованої дитини в обраній сфері діяльності.

III етап - *трансцендентний*. На заняттях організується відносно самостійна робота обдарованої дитини.

У педагогічній практиці відомий такий факт, як “*згасання обдарованості*”. Причинами цього явища може бути:

- відсутність у структурі обдарованості творчого компоненту (творчі задатки відсутні або не були своєчасно та повною мірою розвинені);
- зміна зовнішніх умов, до яких дитина не підготовлена;
- недостатній рівень необхідних вольових якостей.

Тому найбільш правильним у роботі з обдарованими дітьми є формування у них прагнення до подальшого вдосконалення, самовизначення, виховання вольових якостей.

Організація роботи учителя-вихователя з важковиховуваними учнями

Педагогічна практика свідчить, що серед учнів сучасної школи дедалі більше стає *важковиховуваних* дітей з відхиленням від норм поведінки, які погано піддаються педагогічному впливу і потребують особливого індивідуального підходу. Основними *ознаками* таких дітей є психічна нестійкість, низькі пізнавальні потреби, пропуски занять, аморальна поведінка.

До категорії “важковиховуваних” потрапляють різні діти: невстигаючі, недисципліновані, з неблагополучних сімей, діти з різними нервовими та психічними захворюваннями. Тому потребує уточнення поняття “*педагогічно занедбані*”, “*важковиховувані*” діти, та учні “*правопорушники*”.

Педагогічно занедбані учні – це психічно та фізично здорові діти але провини та правопорушення стали для них звичайними явищами і

перетворилися у нормативну поведінку. У їх стосунках з учителями виявляється стійкий психологічний бар'єр. За своїми діями це ще не злочинці, але найменший зовнішній негативний вплив може привести до правопорушення.

У “важких” учнів, передусім, деформована особистість, їх вирізняє примітивність потреб, інтересів і ціннісних орієнтацій, недорозвиненість морально-вольової сфери й недостатній розумовий розвиток, що проявляється у невмінні аналізувати свою поведінку та прогнозувати її наслідки. Таким чином поняття “педагогічно занедбаний” характеризує історію виховання дитини, а “важкий” – свідчить про результати такого “виховання”. Педагогічно занедбана дитина рано чи пізно стає “важкою”. Якщо своєчасно не вжити заходів, то педагогічна занедбаність і важковиховуваність може стати передумовою і початком шляху до правопорушень.

Учня-правопорушника відрізняє те, що він майже систематично порушує суспільні норми поведінки, передбачені законодавством. Деформація особистості проявляється у *девіантній* поведінці, тобто відхиленні від норм психічного здоров'я, норм права, культури, моралі. Протиправну поведінку називають *делінквентною*, злочинну – *кримінальною*. Алкоголізм та наркоманія, агресивна поведінка, бродяжництво та крадіжки, вбивства та зґвалтування – далеко неповний перелік прояву деформації особистості і девіантної поведінки. Правопорушника слід розглядати як особливу психолого-педагогічну категорію підлітка, виховання якого супроводжується значними труднощами для педагогів, інспекторів у справах неповнолітніх, батьків і громадськості. Його *перевиховання* передбачає не тільки усунення негативних якостей, а й формування позитивних рис особистості.

До важковиховуваності приводять комплекси *причин: соціального* характеру (надзвичайна ускладнена життєва ситуація, несприятливе мікросоціальне оточення); *психологічні* (виникнення протиріччя між “хочу” і “можу”); *генетичні* (психопатія або інші патології мозку); *педагогічні* (пов'язані з вихованням дитини у сім'ї і школі). При переході у середню ланку школи важковиховуваність доповнюється проблемами підліткового віку.

Одними з головних причин *педагогічних недоробок* є: відсутність наступності в діяльності дитячого садка чи батьків, які виховують дитину вдома, і початкової школи; нехтування ранньої психолого-педагогічної діагностики відхилень у поведінці – несвоєчасне виявлення в дитини як позитивних, так і негативних якостей і здібностей; нестача захисту і допомоги дитині у процесі її розвитку; аморальна спрямованість сімейного виховання або моральна безоглядність у задоволенні потреб у сім'ях з високим матеріальним достатком.

Під дією негативно спрямованих генетичних, психологічних, соціальних, педагогічних впливів *створюються різні види та ступені важковиховуваності*. У працях педагогів, психологів різних часів здійснювалися спроби вироблення критеріїв встановлення типів важковиховуваності. Наприклад, І.А. Невський в основу своєї класифікації поклав їх поведінку і виділив такі групи: важковиховані діти, педагогічно занедбані підлітки, підлітки-правопорушники, неповнолітні злочинці. Г.Г. Бочкарьова поділяє “важких” дітей на окремі типи залежно від їх

суб'єктивного ставлення до скоєного правопорушення: на “безконфліктних” і “циніків”. Г.Т. Медведєв поділяє дану категорію учнів на важковихованих, педагогічно занедбаних, правопорушників. В основу запропонованої *типізації* покладено *комплекс ознак*: особливості середовища в якому формувалася особистість; духовний світ (відхилення у сфері потреб, інтересів, звичок); моральне обличчя; ставлення до провідної діяльності; статус у класному колективі; статус у групі з протиправною спрямованістю; взаємозв'язок “внутрішньої готовності” і зовнішніх можливостей при виборі протиправної поведінки; ставлення до вчиненого правопорушення. На цій основі виділяють чотири типи важковиховуваних:

- *конфліктно-ситуаційний з переважною позитивною спрямованістю.* Формування особистості відбувається у позитивному середовищі. Особливості духовного світу важковиховуваних (відхилення від сфери потреб, інтересів, звичок) не викликають побоювань незважаючи на незначну спотвореність матеріальних потреб. У них переважають позитивна спрямованість до соціального спілкування, тяжіння до праці. Сформовані соціально корисні інтереси, хоча правомірні шляхи їх задоволення обмежені. Звичка до беззмістовного проведення часу виражена не яскраво. Ставлення до навчання позитивне, працездатність відносно висока. Рівень розумової діяльності та самоорганізації середній. Переважно прийняті колективом класу. Ізольована дуже незначна частина таких підлітків. Правопорушення для них випадкове явище. Для цих учнів досить ширих, довірливих індивідуальних бесід, але вони потребують також допомоги у виборі пізнавальних та трудових видів діяльності. Батьки мають посилити контакт з дітьми;

- *неврівноважено-ситуаційний з незначною негативною спрямованістю.* Характеризується тим, що вони формувалися в середовищі з незначними негативними відхиленнями. У сфері матеріальних потреб – бажання йти в ногу з модою. Відрізняються звичкою до безцільного проведення часу, бродяжництва, догоджання. Інколи бувають мішенню шкільних рекетирів-здириків. Аморальні елементи свідомості та поведінки виражені слабо. Середня працездатність, послаблений інтерес до навчання, в класі їх недооцінюють, принижують, вони, як правило, ізольовані в колективі. Нестійкість і слабка воля неповнолітніх цього типу ведуть їх у компанію з негативною спрямованістю, де їм відводиться роль виконавців. Схильні до вживання наркогенних речовин. Переважно виправдовують мотиви своїх негативних вчинків. Без особливих умовлянь залучаються до трудової діяльності. Для них це засіб матеріальної зацікавленості, самоствердження, можливість розвинути професійні навички. Такі підлітки потребують постійного контролю та допомоги у виборі трудової діяльності. Класному керівникові належить індивідуально підходити до кожного: знати, де, коли і з ким проводить час підліток, тактовно коригувати взаємини з класом, допомагати у налагодженні взаєморозуміння з батьками;

- *нестійкий з переважаною негативною спрямованістю.* Формуються у несприятливому середовищі. У них примітивні матеріальні потреби, схильність до вживання спиртних напоїв. Явно виражене прагнення до самостійності, агресивність, наслідування звичок дорослих. Визначаються значною моральною деформацією, низькою загальною працездатністю.

Характеризуються конфліктністю з позитивним середовищем. Легко пристосовуються до умов, не змінюючи своїх установок і ціннісних орієнтирів. Рідко виступають у ролі лідерів, проте часто є ініціаторами різноманітних правопорушень. Дотримуються принципу “відстою сам себе”. Водночас важковиховувані виявляють, як правило, високу трудову активність, вбачаючи в цьому сенс самоствердження, можливість заробити гроші. Таких підлітків, насамперед, слід залучити до госпрозрахункової трудової діяльності, намагатися виявляти до них чуйність та увагу, обов’язково проводити додаткові індивідуальні заняття, щоб допомогти їм позбутися потягу до вживання наркогенних засобів, навчити прийомів самовдосконалення;

- *стійкий з негативною спрямованістю.* Переважно виявляються у вкрай несприятливому середовищі. Мають примітивні потреби. Ведуть споживацький спосіб життя. Характеризуються аморальними переконаннями й установками. Як правило, це – другорічники, невстигаючі. Негативно і цілеспрямовано впливають на колектив. Крадіжки – їх основні правопорушення. Вони – лідери груп, навколо яких формуються інші члени протиправної групи. Деякі перебували у спецшколах. Такі підлітки потребують суворого контролю з боку педагогічного колективу. При першій можливості їх треба працевлаштувати. Якщо необхідно – направляти в спеціальні школи і ПТУ.

Звичайно, цей поділ досить умовний. У “чистому” вигляді визначені типи зустрічаються рідко, найчастіше спостерігаються змішані.

Соціально-педагогічна характеристика *чинників* що впливають на формування особистості важковиховуваних школярів включає в себе: джерела педагогічної занедбаності тих моральних відносин, які склалися в сім’ї; ставлення до навчання, відвідування уроків; низька громадська активність і неблагополучне становище в колективі класу, школи, конфлікти з учнями, учителями; вплив негативного мікросередовища; відсутність можливості виявити свої нахили в діяльності, беззмістовне проведення часу.

Система профілактичної роботи передбачає єдність взаємопов’язаних компонентів: постійне вивчення учня та його оточення; визначення мети, завдань, принципів виховання, планування та керівництво виховним процесом, відбір форм і методів виховної взаємодії; керівництво діяльністю та спілкуванням як основою виховного процесу; взаєморозуміння колективу учнів і педагогів; єдності змісту та організації правовиховної роботи.

Оцінюючи рівень вихованості учнів або намагаючись визначити ефективність процесу виховання і перевиховання “важких” дітей, можна використовувати комплекс контрольних вправ, тестових завдань, при використанні яких учень міг би чесно і правдиво відповісти на всі запитання.

Діагностична діяльність класного керівника може здійснюватися за *програмою*, яка передбачає вивчення:

- рівня розвитку класного колективу;
- взаємин учнів між собою, з учителями та батьками;
- ступеню впливу на учнів неформальних лідерів та мікрогруп;
- ступеню впливу на учнів формального активу класу;
- індивідуальних психологічних якостей “важких” учнів.

Виходячи з цього *метою* профілактики “важковихованості” є вплив на причини і умови скоєння правопорушень, на зміни життєвих настанов і негативних орієнтацій особистості, на формування активної життєвої позиції.

Першочерговим *завданням* роботи з “важкими” учнями має стати *гуманізація* навчально-виховного процесу – педагогічна діяльність спрямована на активну допомогу і захист дітей і підлітків та їх сімей, створення умов для активного самовизначення дитини в житті, саморозвитку, самореалізації, самореабілітації, успішної соціальної адаптації, яка проявляється у таких пріоритетних *напрямах*:

- дослідженні психолого-педагогічних та соціально-економічних умов, які спричиняють зростання відхилень у поведінці учнів;
- оптимізації психолого-педагогічного впливу на учнів у навчально-виховній діяльності;
- пошуку шляхів профілактики та корекції відхилень поведінки на засадах міждисциплінарного підходу;
- організації змісту діяльності класного керівника по формуванню правової культури;
- профілактики відхилень у поведінці дітей і підлітків з урахуванням наступності дошкільної, шкільної та позашкільної ланок у системі роботи (діти – батьки – вчителі – навколишнє середовище);
- педагогічній профілактиці вживання наркогенних речовин, формуванні здорового способу життя;
- вирішенні проблеми саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення учнів та педагогів.

Одним з головних напрямів роботи з “важковиховуваними” є *організація раціонального використання вільного часу учнів*. Потрібно зацікавити їх різними формами позакласної роботи. Цьому сприяють, наприклад, клуби для старшокласників (“Ерудит”, “Ми і закон”, “Мистецтво спілкування і взаєморозуміння”, “Сімейна азбука”, зустрічі на “Брейн-рингу”, КВК тощо.). Учні, схильні до правопорушень, забезпечуються путівками в табори, перебувають на оздоровчих шкільних майданчиках, працюють у таборах праці та відпочинку.

Профілактика “важковихованості” також передбачає *нейтралізацію джерел шкідливого впливу* на них шляхом створення умов для позашкільної роботи і дозвілля у тому мікрорайоні, де вони живуть. Це можуть бути клуби, гуртки, які працюють на базі навчально-виховних закладів, спортивно-технічні об’єднання, різні позашкільні установи. Ці об’єднання ґрунтуються на зацікавленості учнів певним видом діяльності і дозволяють їм розкрити свої здібності, задовольнити потреби в самоосвіті, прилучитися до творчої діяльності.

Важливе місце у роботі з “важкими” учнями займає *профілактика правопорушень*. Ефективними організаційними формами проведення правової пропаганди є:

- *загальнопрофілактична робота* – створення психолого-педагогічного центру, який займається питаннями діагностики та індивідуальних консультацій з метою запобігання правопорушень; організація лекцій на правові теми, бесід про стан навчальної дисципліни, зустрічей з практичними працівниками правоохоронних органів; роз’яснення нових

законів та інших нормативно-правових актів; колективних консультацій, зустрічей “за круглим столом”.

- *системна пропаганда* – правові лекторії; цикл лекцій на правові теми; кінолекторії (“Дай руку, підліток”, “Закон і ми”); місячник “Вивчаємо закон”; дні профілактики правопорушень; усні журнали.

- *програмно-цільовий вплив* – проведення тренінгів, лекцій для учнів, які зробили однорідні правопорушення.

- *індивідуально-профілактична робота* – бесіди з правопорушниками, обговорення неправомірної поведінки окремих учнів; робота з учнями, що мають відхилення в поведінці.

Здійснюючи *запобіжно-виховну роботу з сім'ями учнів*, важливо залучити батьків до керівництва учнівськими об'єднаннями за інтересами, до чергування по школі, проведення рейдів батьківських комітетів, самопідготовки учнів, умов перебування їх у сім'ї, серед своїх товаришів.

Особливу увагу необхідно приділяти неблагополучним і формально благополучним сім'ям, а також тим, хто допускає помилки у вихованні. З цією метою у школах створюються консультпункти для батьків; проводяться бесіди та лекції лікарів, юристів, педагогів; батьківські конференції (“Правовиховна робота з школярами, учнівською молоддю”); тижні сім'ї; всеобуч для батьків (“Сімейна азбука”, “Ваша дитина росте”, “Культура сімейних відносин”).

Розбіжність інтересів учителя і учнів також є причиною конфліктних ситуацій та “важковихованості”. Учень не відчуває зацікавленість вчителя його потребами, запитам, що породжує в ньому дискомфорт, неприйняття педагогічних вимог та розвиває такі якості як черствість, байдужість, скептицизм, пасивність, егоїзм, злість.

Гуманізація взаємин між вчителем та учнем потребує позиції “партнерства”, “співробітництва”. Учитель повинен вивчати і добре знати потреби учня, джерела його моральних поглядів, бути готовим вислухати, не відкидаючи його права на власну думку, вміти аргументувати свою думку, а не нав'язувати її іншим. Такий підхід стимулює розвиток в учня свідомої поваги до інших людей, відчуття їх неповторності.

Під час проведення профілактичної роботи з “важковиховуваними” учнями виникає необхідність у підсиленні *загальних методів виховання* групою *методів перевиховання*. У педагогічній практиці існують різні класифікації таких методів. Наприклад, одна з класифікацій складається з двох груп: методи організації роботи по попередженню педагогічної занедбаності (облік та аналіз інформації, планування, координація дій); методи по здійсненню профілактичної роботи (бесіда, розповідь, лекція, приклад, пошуковий метод, вправи, громадська думка, створення виховуючих ситуацій, методи стимулювання). Інша класифікація складається з чотирьох груп: методи руйнування негативного типу характеру (“вибуху”, “реконструкції” характеру); методи перебудови мотиваційної сфери і самосвідомості (переосмислення своїх позитивних якостей та недоліків, переорієнтація самосвідомості, переконання, прогнозування наслідків протиправної поведінки); методи перебудови життєвого досвіду (перенавчання, переключення, регламентація способу життя); методи

попередження негативної та стимуляція правомірної поведінки (заохочення, покарання, перспектива, змагання).

Найбільш вдалою є *класифікація* Е.Ш. Натанзон, яка використала позитивний досвід А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського та інших видатних педагогів у сфері перевиховання, та виділила *три групи методів: відтворюючі* (сприяють покращенню взаємовідносин, підвищенню успішності у навчанні, залученні вихованця у здійсненні моральноцінних вчинків, побудовані на розумінні динаміки почуттів та інтересів дитини); *гальмуючі* (такі, що відкрито виявляють владу педагога та з прихованим впливом); *допоміжні* (відмова від фіксування окремих вчинків та організація опори правильної поведінки).

Методи виховної роботи використовуються в єдності та комплексі. Система методів виховання та перевиховання не є стабільною: вона постійно змінюється, розвивається та вдосконалюється залежно від певних умов та основних напрямків роботи.

Подальшою індивідуальною роботою вчителя-вихователя, як з *обдарованими* так і з *“важкими”* учнями є постійне закріплення позитивних якостей та рис характеру шляхом *самовиховання*. Для цього *необхідно*: формувати у вихованців потребу наполегливо розвивати свою особистість; допомагати їм оволодівати мистецтвом всебічного самовдосконалення; стимулювати конкретні кроки у виробленні в собі якостей, необхідних для плідної життєдіяльності; створювати умови для їх духовного, професійного і фізичного самовиховання. “Виховання, що спонукає до самовиховання, – наголошував В.О. Сухомлинський, – це і є на моє глибоке переконання справжнє виховання.”

3.14.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Питання та завдання з теми заняття

Знання

1. Розкрити сутність, завдання, цілі та зміст індивідуальної роботи.
2. Перерахувати принципи, які лежать в основі індивідуального підходу.
3. Назвати методи, з допомогою яких відбувається вивчення розвитку учня.
4. Розкрити, користуючись опорною схемою, шляхи здійснення індивідуального підходу у навчально-виховному процесі

Розуміння

1. Пояснити логіку корекційної діяльності вчителя у процесі індивідуальної роботи з дітьми.
2. Назвати причини важковихованості підлітка.
3. Обґрунтувати мету застосування констатуючих і формуючих методів вивчення особистості.
4. Навести приклади з педагогічної практики, як, спираючись на позитивні сторони особистості й позитивне оточення в середовищі, впливати на дитину.
5. Охарактеризувати умови ефективності індивідуальної роботи з дітьми.

Застосування

1. Продемонструвати корекційні прийоми педагогічного впливу на прикладах діяльності досвідчених учителів.

2. Навести приклади безпосереднього та опосередкованого впливу вихователя на вихованця.
3. Визначити напрями допомоги обдарованим дітям у реалізації своїх можливостей.
4. Проілюструвати причини важковихованості дитини прикладами з прочитаної літератури, педагогічної практики.

Аналіз

1. Проаналізувати принципи індивідуальної роботи, довести доцільність їх реалізації у навчально-виховному процесі.
2. Показати взаємозв'язок між двома напрямками індивідуальної роботи: аналіз напрямку розвитку особистості, корекційна діяльність вчителя.
3. Охарактеризувати провідні напрями реалізації індивідуального підходу за сучасних умов на основі державних документів у сфері освіти.
4. Проаналізувати професійні риси, які необхідні для успішного здійснення індивідуального підходу у майбутній педагогічній діяльності.
5. Визначити показники рівня вихованості школяра на основі аналізу педагогічної літератури, власного досвіду.

Синтез

1. Побудувати алгоритм планування індивідуальної роботи з дітьми різного віку.
2. Зробити висновки щодо важливості і актуальності проблеми індивідуального підходу в навчально – виховному процесі на основі проаналізованої літератури.
3. Скласти рекомендації щодо роботи з дітьми що мають психічні відхилення у розвитку.
4. Зробити повідомлення щодо висвітлення проблем індивідуального підходу, індивідуальної роботи, індивідуалізації на сторінках періодичної преси.

Оцінка

1. Оцінити з позиції різних психолого–педагогічних підходів послідовність роботи з педагогічно занедбаними дітьми.
2. Оцінити, як особливості класу сприяють формуванню позиції підлітка в ділових і міжособистісних стосунках.
3. Оцінити вплив сім'ї на моральний розвиток підлітка, юнака.
4. Оцінити ефективність відомих методів навчання та виховання щодо організації індивідуальної роботи.

Практичні завдання

Вправи спрямовані на вміння моделювати, організовувати й аналізувати індивідуальну бесіду.

Вправа 1. Моделювання бесіди ”Зондування душі об’єкта”

/К.С. Станіславський/

Етапи спілкування у процесі індивідуальної бесіди.

1. Прогностичний (моделювання педагогом майбутньої бесіди).
2. Безпосередня бесіда з учнем: накопичення спільних думок, пошук спільних або співпадаючих інтересів.

3. Керування бесідою.

4. Аналіз проведеної бесіди, моделювання майбутньої діяльності.

Ситуація. Напередодні новорічного вечора учениця Т. відмовилася акомпанувати виступи товаришів.

Завдання. Запропонувати варіант бесіди залежно від психологічних особливостей дівчини.

Умови. В одній із казок Дж. Радарі розповідається про три типи людей: “скляні” – “розбивалися” від необережного доторкування; “дерев’яні” – були “глухі” навіть до сильних зовнішніх впливів; “солом’яні” – “спалахували” навіть при найменших хвилюваннях.

Уявіть дану дівчину “скляною”, “дерев’яною”, “солом’яною”. Обговоріть різні варіанти бесід з нею.

Вправа 2. Організація та керування бесідою

Умови. Залежно від обставин учитель може знаходитись в одній із “вагових категорій” (стан душі):

“легка вага” – легкість душі, все хочеться робити, все виходить;

“спина англійської королеви” – сама постать вчителя стверджує, що зараз він внесе істину в усі запитання;

“вага з небажанням” – саме цим займатися не хочеться, думки зайняті іншим;

“важка вага” – все набридло, щось болить, немає ніяких сил заставити себе займатись чимось.

Завдання. Запропонуйте чотири ситуації, в яких доцільна буде демонстрація вчителем одного із запропонованих станів для забезпечення успішності індивідуальної бесіди з учнем. Програйте і проаналізуйте їх.

Вправа 3. Аналіз індивідуальної бесіди

Проведіть індивідуальну бесіду з учнем за підготовленими завчасно запитання (відношення до навчання, праці, громадських доручень; взаємовідносин у колективі, сім’ї; про майбутню професію, захоплення, організацію дозвілля тощо). Визначте стратегію і тактику педагогічного впливу користуючись запропонованою схемою аналізу бесіди. Проаналізуйте проведені індивідуальні бесіди.

Схема аналізу бесіди.

1. Мета бесіди.
2. Структура.
3. Позиції і стан партнерів.
4. Результат.
5. Ваш варіант бесіди

Вправа 4. Дитина у сім’ї

Умови. Варіанти можливої позиції, яку займає дитина в сім’ї:

- 1) знаходиться наодинці з собою, інтереси дитини нікого не цікавлять;
- 2) заляканий авторитарними відношеннями, невпевнений у собі, уникає спілкування з батьками, намагається бути непомітним;
- 3) кумир сім’ї, усе йому дозволено;

4) об'єкт постійних сварок дорослих, кожен з яких прагне перетягнути його на свій бік;

5) займає у сім'ї педагогічно виправдану позицію.

Завдання. Продумайте: як дитина усвідомлює і переживає свій стан; чи цінує підліток сімейні відносини; відноситься байдуже до батьків чи гостро переживає сімейну драму; запропонуйте шляхи подолання неправильних ситуацій.

Педагогічні задачі

Задача №1

Саша, учень 7 класу, хлопчик скромний, сором'язливий, чесний. Його призначено старостою класу. Проте Саша від природи не був лідером, ватажком. Як він не прагнув, справи у нього не йшли і це його дуже пригнічувало.

Проаналізуйте ситуацію, що склалася, та особливості індивідуальної роботи з такими учнями.

Задача №2

У 6 класі склалася така ситуація: більшість учителів наполягали на тому, щоб зі школи виключити Юрка С., який зовсім не готував уроків, прогулював велику кількість занять, погано поводив себе. Хлопець з важкої сім'ї, батьки пиячать і зовсім не займаються сином.

Проаналізуйте ситуацію. Вкажіть спільні форми і методи роботи школи та сім'ї щодо перевиховання важких підлітків. Визначте роль класного керівника стосовно нормалізації морально-психологічного клімату в сім'ї.

Задача №3

Микола К., учень 5 класу, на початку навчального року записався майже в усі шкільні гуртки. Проте через деякий час перестав їх відвідувати, мотивуючи свою поведінку відсутністю вільного часу.

Проаналізуйте вікові особливості молодших підлітків і врахуйте їх при оцінці даної ситуації. Знання яких психолого-педагогічних особливостей дітей, форм та методів індивідуальної роботи допоможе вчителям допомогти учневі реалізувати свої інтереси та здібності?

Завдання для самостійної роботи

1. Складіть програму діяльності щодо здійснення індивідуального підходу до окремого підлітка, визначте завдання його виховання, спираючись на результати вивчення індивідуальних особливостей учнів (під час педпрактики).
2. Запишіть та проаналізуйте декілька педагогічних ситуацій, які ви спостерігали, чи про які вам розповідали під час педпрактики.
3. Визначте завдання самовиховання окремих учнів, спираючись на результати вивчення їх індивідуальних особливостей.
4. Проаналізуйте вікові особливості молодшого та старшого підлітка, наведені у книзі О.А.Караковського "Про підлітків". Виділіть для себе позитивні риси, на які може спиратися вчитель в індивідуальній роботі з підлітками. Визначте групу рис особистості, які призводять до конфліктів.
5. Складіть на основі проведеного аналізу, вимоги до організації спілкування зі старшими та молодшими підлітками.

6. Підготуйте повідомлення про досвід роботи щодо реалізації індивідуального підходу видатними педагогами В.О.Сухомлинським та А.С.Макаренком на основі вивчення й аналізу їх праць. Основні ідеї викладіть у вигляді тез.

7. Сконструйте компакту схему прийомів коригуючого педагогічного впливу на основі вивчення досвіду Е.Ш.Натанзон за книгою “Трудный школьник и педагогический коллектив”. Дайте рекомендації щодо ефективного їх застосування.

8. Визначте, яку конкретну допомогу в реалізації своїх можливостей може надати вихователь (батьки чи педагог) обдарованій дитині. На основі прочитаних книг (“Гениями не рождаются”, “Одаренные дети” та ін.) розкажіть про специфіку роботи з обдарованими учнями. Складіть рекомендації для батьків.

9. Визначити сутність концепції виховання “важких” учнів за В.О. Сухомлинським, виходячи з його ідеї: “Усі недисципліновані учні – це діти з яскраво вираженою особистістю, яка не може не заявляти постійно про себе будь чим”. У роботі “Вірте у людину” педагог наголошує, що причина безсилля вихователя перед важким учнем приховується не у тому, що цей вихованець невинуватий, а у тому, що сам процес виховання йде хибним шляхом. У чому він бачить помилки такого виховного процесу? На яких принципах повинен ґрунтуватися гуманний навчально-виховний процес?

10. Вивчити та охарактеризувати організовані у Павлишській середній школі психологічні семінари з проблем індивідуального підходу до важких учнів. Які наслідки, за задумом В.О. Сухомлинського, повинні бути у колективі учителів та учнів?

11. Проаналізувати розроблену В.О. Сухомлинським концепцію взаємовідносин педагога з важкими дітьми. Головну помилку Василь Олександрович бачив у тому, що неблагополучний учень ніколи не чує про себе ні одного доброго слова, позитивні риси особистості при цьому не виявляються. До нього ставляться недобррозичливо, неприязно, нескінченно фіксуються його вчинки, які постійно засуджують та карають. До чого призводить такий стиль взаємовідносин?

12. Проаналізувати один з представлених у педагогічній літературі або у передовому педагогічному досвіді приклад успішного перевиховання недисциплінованого учня.

3.14.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Тестові завдання

Вибрати потрібну відповідь

1. Індивідуальний підхід це ...

- а) форма;
- б) засіб;
- в) принцип;
- г) процес.

2. Індивідуальна робота це ...

- а) метод виховання або навчання;
- б) принцип навчально-виховного процесу;
- в) форма виховання;

- г) засіб.
3. *Індивідуальну роботу від індивідуалізованої відрізняє: ...*
- а) безпосередність впливу;
  - б) опосередкованість впливу;
  - в) спрямованість на кожного учня;
  - г) гуманізм;
  - д) місце використання.
4. *У зміст індивідуальної роботи з учнями включено: ...*
- а) робота в малому педколективі;
  - б) робота з батьками;
  - в) розвиток традицій колективу;
  - г) вивчення учнів;
  - д) зв'язок з іншими колективами;
  - ж) розвиток інтересів і нахилів учнів.
5. *Поняття “важкий підліток” у сучасній педагогічній науці і практиці вживають для визначення: ...*
- а) складності виховання певної дитини;
  - б) педагогічної занедбаності школяра;
  - в) педагогічного явища, яке характеризується опором дитини педагогічному впливу, складністю пошуку засобів індивідуального підходу до неї;
  - г) педагогічного явища, яке відображає складність сучасної соціальної ситуації.
- **Вставити пропущене педагогічне поняття**
1. *... організується як залучення дитини до діяльності і засвоєння ним морального змісту відносин, які при цьому формуються.*
- а) навчання;
  - б) перевиховання;
  - в) розвиток;
  - г) виховання.
2. *Педагогічна занедбаність є наслідком порушень ... особистості з мікросередовищем.*
- а) діяльності;
  - б) відносин;
  - в) розуміння;
  - г) зв'язку.
3. *Обдарованість – високий рівень розвитку ... особистості.*
- а) задатків;
  - б) якостей;
  - в) схильностей;
  - г) здібностей.

3.14.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ

1. Формулювати цілі та завдання індивідуальної роботи.

2. Вивчати, осмислювати індивідуальні, вікові, природні особливості своїх вихованців.
3. Правильно сприймати й аналізувати різні події у житті вихованців, їх поведінку, мотиви і причини вчинків.
4. Учити вихованців пояснювати свою поведінку і вчинки, а також поведінку і вчинки інших людей.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ

1. Проектувати програму індивідуального розвитку вихованців на основі їх всебічного вивчення.
2. Моделювати можливі педагогічні ситуації, моделі поведінки своїх вихованців і засоби педагогічного впливу на них.
3. Навчити вихованців прогнозувати результати своїх дій і вчинків, передбачати можливі труднощі в реальному житті.

КОНСТРУКТИВНІ

1. Вміти відбирати методи, прийоми педагогічного впливу, взаємовпливу відповідно до індивідуальних особливостей учня, які стимулюють його саморозвиток і самовиховання.
2. Навчати вихованця знаходити оптимальні засоби вирішення ситуацій, що виникають у реальному житті.

КОМУНІКАТИВНІ

1. Встановлювати з учнями доброзичливі стосунки, довірливі взаємовідносини співпраці.
2. Керувати власними емоціями, поведінкою в процесі взаємовпливу з учнями.
3. Навчати вихованців бути тактовними, гнучкими в поведінці, знаходити гуманні засоби спілкування зі своїми однолітками і дорослими (вміти жити серед людей).

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ

1. Спільно з учнями уміло організовувати їх щоденну життєдіяльність, наповнюючи її цікавим і корисним змістом, творчими справами.
2. Ставити своїх вихованців в умови, які сприяють розвитку в них прагнень до самовиховання, самовдосконалення.
3. Навчатися засобам організаторської діяльності.

3.14.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

3.15. ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДІТЕЙ, ПІДЛІТКІВ І ДОРОСЛИХ

Мета: формувати уміння взаємодіяти і надавати педагогічну допомогу у виховній діяльності громадських організацій дітей, підлітків і дорослих.

Обладнання: Закон України “Про молодіжні та дитячі громадські організації”, статuti і програми громадських дитячих і молодіжних організацій, відеофільм “Символи, атрибути і ритуали дитячих громадських організацій”, слайдофайл “Технологія КТС”, тести, анкети.

Ключові поняття: громадські об’єднання, ФДО (СПОУ), УСО “Пласт”, методика колективного творчого виховання.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Завдання, принципи та основний зміст діяльності громадських організацій дітей, підлітків і дорослих України.
2. Технології виховного процесу в дитячих громадських об’єднаннях.
3. Методика педагогічної допомоги у співробітництві з громадськими об’єднаннями дітей, підлітків і дорослих.

II. Виконання практичних завдань.

III. Розв’язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Андрухів І.О. Західноукраїнські молодіжні товариства “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луг”. – Івано-Франківськ, 1992. – 80 с.
2. Бондарь Л.И. Введение в скаутинг: Книга для родителей и других взрослых. – Женева, Швейцария, 1996. – 191 с.
3. Закон України “Про освіту” (з доповненнями). – К., 1996.
4. Закон України “Про загальну середню освіту” //Освіта України. – 1999. - 23 червня. - С. 5 - 8.
5. Закон України “Про об’єднання громадян” //Голос України. – 1992. – 16 липня.
6. Закон України “Про молодіжні та дитячі громадські організації” //Освіта. –1998. – 23 грудня.
7. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарева Н.І., Крицька Л.В. Виховання громадянина: Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 252 с.
8. Кваліфікаційні характеристики педагогічних працівників, для яких встановлені кваліфікаційні категорії (педагог-організатор) //Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – К.: Освіта, 1992. - №22.
9. Конвенція про права дитини. - К.: Столиця, 1997. – 32 с.
10. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: Проект //Педагогічна газета АПН України. – 2000. - № 6 (72) червень. – С. 4-6.
11. Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти //Інформативний збірник МО України. – 1996. - № 13.
12. Молодіжний і дитячий рух в Україні: історія і генезис. – К.: Академпрес, 1993. – 111 с.

13. Молодіжний рух в Україні: Довідник. - Ч. I. – К.: Столиця, 1998. – 252 с.
14. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К.: “Шкільний світ”, 2001.
15. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр “Просвіта”; Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам’яті України”, 2000. – 368 с.
16. Освітні технології: Навчально-методичний посібник /О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та інш.; За заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.
17. Педагогічні основи виховної діяльності в дитячих громадських організаціях України: Матеріали Всеукраїнської науково-практ. конференції /Відп. ред. В Є Литньов. – Житомир: Поліграфічний центр ЖДПІ, 1998. – 86 с.
18. Підручна книжечка пластуна і пластунки. – Нью-Йорк, 1990.
19. Про позашкільну освіту: Закон України //Голос України. – 2000. - №137 (2384). – 1 серпня. – С. 4-6.
20. Сущенко Т.І. Позашкільна педагогіка: Навчальний посібник. – К.: ІСМО, 1996.

3.15.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Базуючись на Декларації прав людини, Організація Об’єднаних Націй у 1989 році прийняла “Конвенцію про права дитини”. Держави-учасники, що підписали Конвенцію (Україна в їх числі), зобов’язалися захищати права і свободи кожної дитини. Серед них: право на життя, відпочинок, охорону здоров’я, освіту; право на свободу думки, совісті, релігії, вільного вислову своїх поглядів; право на свободу мирних зібрань; право на свою індивідуальність, включаючи громадянство, ім’я, сімейні зв’язки та інші права. Жодна дитина не може бути об’єктом дискримінації, довільного чи незаконного втручання у здійснення її права на особисте життя, тайну кореспонденції чи загрози її честі і репутації. Кожна держава захищає дитину від усіх форм фізичного та психічного насилля, від образи, грубого ставлення, експлуатації, натомість проявляє піклування.

Законом України “Про об’єднання громадян” (1992 р.) визначається порядок і умови реєстрації та діяльності громадських об’єднань. У статтях закону розкриті можлива мета і зміст роботи організацій та інших об’єднань, членами яких є діти та підлітки.

Громадські об’єднання дітей, підлітків і дорослих створюються і діють на основі добровільності, рівноправності їх членів (учасників), самоврядування, гласності і законності, що гарантовано Законом України “Про молодіжні та дитячі громадські організації” (1998 р.). Держава надає їм матеріальну і фінансову допомогу; забезпечує проведення знижки на податки; надає право користуватися приміщеннями загальноосвітніх шкіл, позашкільних закладів і установ, клубів, палаців культури, спортивних та інших споруд безкоштовно або на пільгових умовах.

Керуючись зазначеними документами, ХІ республіканський піонерський зліт (м. Одеса, республіканський піонерський табір “Молода гвардія”) 21 листопада 1990 року, прийнявши новий статут і програму діяльності “Я - Родина - Батьківщина”, започаткував нове неполітичне,

громадське, гуманістичне і демократичне об'єднання Спілку піонерських організацій України [СПОУ] з девізом “За Батьківщину, добро і справедливість!” та новим символом організації –веселкою. А вже на І зльоті СПОУ були прийняті програми-орієнтири діяльності піонерських осередків:

- ❖ “Берегиня” - відродження кращих традицій української родини;
- ❖ “Повір у себе” - ствердження особистості через корисні для всіх справи;
- ❖ “Котигорошко” – загартування тіла і духу в ім'я захисту рідної землі, добра і справедливості;
- ❖ “Червона калина” – вивчення історії, культури, етнографії свого народу;
- ❖ “Піонер-лідер” – розвиток організаторських здібностей, культури людських взаємовідносин;
- ❖ “Помагай” – підготовка до самостійної праці, набуття навичок економічного спілкування;
- ❖ “Краю мій лелечий” – справи дорослих і дітей щодо захисту рідної природи.

В перший рік незалежності України відродила свою діяльність добровільна, громадська Українська скаутська організація “Пласт” (13 квітня 1991 р.), створена для всебічного і патріотичного виховання та самовиховання молоді, основою якої є скаутські принципи, котрі заклали канадський природодослідник і письменник Ернест Сетон Томнсон і британський морський полковник Баден Пауел. Організація продовжує традиції Українського Пласту, заснованого у 1912 році доктором Олександром Тисовським.

В арсеналі роботи Пласту – організація гурткової роботи з дітьми, проведення вишколів та семінарів, пластових таборів та мандрівок, міжнародних зустрічей. УСО “Пласт” через Головну Пластову Булаву (США, м. Нью-Йорк) активно співпрацює з організаціями Пласту, які діють в 11 країнах світу.

У 90-х роках, відмовившись від монополії на діяльність громадських об'єднань, у тому числі і дитячих, українська держава створила умови розвитку демократичних перетворень у громадському житті. Вперше в історії нашої країни стали народжуватись серед дітей і молоді різноманітні за структурою, змістом і регіональністю діяльності дитячі об'єднання і організації: Асоціація гайдів України, Асоціація скаутів України, Дитячий фонд України, об'єднання джур (козачат), Українське дитячо-юнацьке товариство “Січ”, Українське молодіжне аерокосмічне об'єднання “Сузір'я”, різні профільні і релігійні об'єднання дітей і дорослих.

27 вересня 1999 року на III зльоті СПОУ була створена Федерація дитячих організацій (Спілка піонерських організацій) України як нове демократичне об'єднання дитячих та піонерських організацій, спілок, формувань. Запропонований федеральний устрій, різноманітність досвіду діяльності різних дитячих об'єднань дозволили їм згуртуватися навколо спільних програм, проектів. На сьогодні є можливість вступити до всеукраїнських, регіональних, районних, місцевих громадських дитячих організацій, які зареєстровані відповідними управліннями юстиції і не мають подвійного членства, до ФДО (СПО) України з метою подальшого захисту

прав і інтересів дітей, всебічного розвитку їх здібностей, виховання юних громадян України. ФДО (СПО) України вважає своїми головними завданнями створення умов для самовираження і самореалізації дитячих можливостей, спрямування дитячих зусиль на добрі та корисні справи, підготовку дітей до самостійного життя, що, як приклад, знайшло своє вираження в основних заходах федерації 2001 року: проект участі дітей у вирішенні соціально-економічних проблем міст і сіл України “Дитяча турбота”; марафон дитячої творчості “По веселці в III тисячоліття”; конкурс декоративно-прикладного мистецтва “Весняні візерунки”; конкурс родинних альбомів “Моя сім’я – найкраща”; конкурс-гра створення книги корисних порад “Вмію сам – навчу тебе”; дитяча пошта “Новини, які приніс лелека”; виставка робіт юних конструкторів “Це ми зробили самі”; конкурс дитячих листівок “Спасибі – ні!”; конкурс “Іграшка для друга”; конкурс відеофільмів про діяльність дитячих громадських організацій “Це – я, це – ми, це – наша дитяча організація”; конкурс фотовиставка “Дитячий гурт – це чудово!”; конкурси дитячих малюнків “Світ моїх прав” та “Мені і Україні – 10 років”; конкурс макетів українського подвір’я; дитяча енциклопедія міст і сіл України “Батьківщина моєї дитячої організації”; книга дитячих досягнень “У кожній дитині є сонце”; творча дитяча майстерня “Жива іграшка”; програма адаптації дітей з особливими потребами у дитячому середовищі “Повір у себе”; конкурс юних письменників, поетів, казкарів “З вірою в себе, в майбутнє, в Україну”; конкурс юних журналістів-дітей з особливими потребами “Ми все можемо”; міжнародний дитячий фестиваль мистецтв “Слов’янський базарчик”; дитяче віче “Творці майбутнього”; дитяча екологічна гра “Краю мій лелечій”; еколого-економічна гра “Село майбутнього”, “Місто майбутнього”; всеукраїнська акція “Вчитель не повинен бути самотнім”; дитячий фестиваль KBK “Кмітливе лелечення”; фестиваль дитячої хореографії “Веселкове коло”; акція “Діти – дітям”.

Вивчення та узагальнення статутних і програмних документів різних громадських організацій та об’єднань дітей, підлітків і дорослих дає можливість зробити таку класифікаційну картину сьогодення дитячого руху України:

- федерація організацій;
- піонерські організації;
- скаутські організації;
- шкільні об’єднання;
- релігійні (конфесійні та позаконфесійні) об’єднання;
- комерційно-підприємницькі об’єднання;
- природничо-екологічні об’єднання;
- клубно-профільні (спортивні, науково-технічні, історичні, музейні, комп’ютерні та інші) об’єднання.

Наукові дослідження останніх років виявили ряд основних чинників, що характеризують актуальний стан громадських організацій дітей, підлітків і дорослих: демократичність, різноманітність змісту діяльності, деполітизація, консолідація навколо національної ідеї українського народу, пріоритетність якісних показників діяльності над кількісними та інші.

Дотримуючись історично перевіреної і визнаної в кінці XX – початку XXI століття системи принципів української національної системи виховання,

громадські організації і об'єднання дітей будують свою діяльність на дотриманні таких вимог, як:

- громадянська спрямованість виховання;
- самодіяльність дітей, розвиток їх активності, ініціативи і творчості в повсякденній життєдіяльності;
- принцип дитячої мрії і романтики;
- використання довготривалої ігрової методики;
- добровільність вступу в організації і активна участь у виконанні програм;
- гармонійне поєднання особистісних інтересів з колективним способом життєдіяльності;
- багатоукладність та варіативність змісту і засобів виховного процесу.

Загальним законом дитячого руху є небажання дітей жити “підготовчим життям” (А.С. Макаренко). Тому вони об'єднуються для здійснення і захисту своїх прав і свобод, задоволення соціальних, культурних, економічних, та інших інтересів. Мета кожного громадського об'єднання чи організації виражена в його гаслі, заклику, законах, урочистих обіцянках, символах і відповідає вимогам Конституції України та Законам України. Тому метою дитячого руху України є активна участь його суб'єктів у економічному і духовному зростанні Батьківщини, подальшій розбудові громадських об'єднань дітей, підлітків і дорослих та різнобічному самовдосконаленню їх членів. Наприклад:

ФДО (СПО) України – “За Батьківщину, добро і справедливість”;

Асоціація скаутів України – “... сприяння розвитку інтелектуального, громадського, духовного та фізичного потенціалу молодих людей, потенціалу громадян України. Сприяння розповсюдженню скаутинга, єдності його в Україні, розумінню молодими людьми цілей скаутинга, завдань та принципів”;

УСО “Пласт” – “... виховання доброго громадянина, провідника суспільства на ідейних засадах Пласту, з'ясованих у Трьох Головних Обов'язках, Пластовій Присязі та Пластовому Законі”;

Українське молодіжне аерокосмічне об'єднання “Сузір'я” – “сприяє розвитку творчих здібностей у дітей і підлітків, зацікавленості у дослідженнях космосу, підвищенні своїх знань у галузі природознавчих, гуманітарних та технічних наук”;

Українське дитячо-юнацьке товариство “Січ” – “... сприяння вихованню національно свідомих, духовно та фізично розвинутих громадян України на традиціях українського козацтва та принципах християнської моралі, захист законних спільних інтересів своїх членів”. Неформальні об'єднання дітей, підлітків і дорослих є одним із ефективних шляхів подолання реальних труднощів і суперечностей у взаєминах юного покоління із батьками, школою і суспільством в цілому. Узагальнюючи досвід роботи громадських організацій та об'єднань дітей України, встановлюємо основні завдання їх діяльності:

- включення дітей у суспільно-корисні справи, формування відповідального ставлення до праці, забезпечення потреби кожної дитини в самореалізації;

- формування гуманної особистості, свідомого і активного громадянина-патріота України;
- збереження і примноження історико-культурної спадщини українського народу і його природного довкілля;
- надання допомоги освітнім та позашкільним закладам у вирішенні виховних і освітніх завдань;
- забезпечення гармонії фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку підростаючого покоління українців;
- організація змістового розвиваючого дозвілля, забезпечення здорового способу життя, запобігання правопорушень неповнолітніми;
- захист прав і свобод дітей, виконання дітьми своїх обов'язків;
- подальший розвиток дитячих громадських організацій, народження асоціацій (федерацій, тощо) дитячих об'єднань України;
- зміцнення зв'язків дітей світового співтовариства.

Головною методикою виховної діяльності всіх дитячих об'єднань є довготривала гра. Проте в повсякденній роботі широко використовуються доручення, клубно-гурткова методика, конкурси, змагання, суспільно-корисні справи та різноманітні методи організації дозвілля. Серед випробуваних ефективних технологій життєдіяльності членів і первинних дитячих колективів, в першу чергу, слід назвати технології індивідуально-особистісного зростання та методику колективної творчої діяльності.

Процес саморозвитку особистості являє собою сукупність таких процесів:

- 1) самопізнання;
- 2) вольова саморегуляція;
- 3) самовиховання;
- 4) самовдосконалення;
- 5) підвищення особистісної продуктивності або самоефективності;
- 6) духовно-моральне самозакріплення;
- 7) самовизначення;
- 8) самоактуалізація;
- 9) самореалізація.

Методика колективної творчої діяльності – це така організація спільної діяльності дітей і дорослих, за якої усі члени колективу беруть активну участь у плануванні й аналізі, підготовці та проведенні справ. Діяльність носить характер колективної творчості і спрямована на користь і радість далеким і близьким людям. Ця технологія має п'ять складових: колективна організація діяльності, колективна творчість, колективна цілеспрямованість, ситуації-взірці, емоційне насичення життя колективу.

Ситуації-взірці – обмежені в часі відрізки життя колективу, в яких діти й дорослі живуть надто інтенсивним, напруженим колективним життям відповідно до ідеалів гуманізму, демократії.

Приклад використання методики колективної творчої діяльності в піонерських організаціях

1. Збір дружини, або рада дружини:

- визначає мету і завдання суспільно-корисної справи, ідеї та стислий зміст;

- оголошує початок формування ради дружинної справи та визначає термін розробки плану діяльності.
2. *Перший збір-старт загонів:*
    - інформує дружину про головні ідеї справи, завдання і основний зміст;
    - визначає завдання творчим групам, щодо накопичення пропозицій до планів роботи.
  3. *Збори загонів:*
    - заслуховують пропозиції творчих груп та їх обговорюють;
    - відбирають кращі ідеї;
    - формують загонові ради справи, обирають членів дружинної ради справи.
  4. *Збори творчих груп:*
    - накопичують необхідну інформацію;
    - здійснюють обмін думками щодо реалізації ідей;
    - відбираються кращі пропозиції.
  5. *Дружинна рада справи:*
    - розробляє на основі пропозицій загонів план справи;
    - організовує реалізацію планів, систематичний контроль за їх виконанням;
    - визначає ступінь готовності загонів до виконання справи.
  6. *Рада дружини:*
    - заслуховує звіти ради справи про стан готовності загонів до виконання справи;
    - аналізує дії ради справи як тимчасового робочого органу самоврядування з підготовки та проведення справи.
  7. *Другий збір загонів:*
    - інформує дружину про кінцевий план-модель проведення справи;
    - визначає мету та завдання загонам;
    - здійснює розподіл доручень між загонами.
  8. *Збори творчих груп:*
    - розробляють моделі завдань згідно з сюжетом, планом, розробленим на зборі загону;
    - обирають представників у раду справи загону.
  9. *Ради справи в загонах:*
    - розробляють моделі складових частин дружинної справи;
    - складають організаційні плани реалізації розроблених моделей.
  10. *Дружинна рада справи:*
    - координує дії загонів з підготовки справи;
    - здійснює обмін досвідом роботи;
    - стимулює учасників справи.
  11. *Проведення справи.*

У визначений час і визначеному місці кожен член дружини, творчі групи, загони виконують взяті на себе доручення, згідно загальної моделі справи.
  12. *Збори творчих груп, загонів аналізують результати проведеної справи.*
  13. *Збір дружини або рада дружини аналізує результати проведеної справи, дії рад справ у дружині і в загонах.*

Взаємодія школи з дитячими громадськими організаціями є невід’ємною складовою в структурі виховної роботи школи і системі національного виховання взагалі. Завданнями і змістом педагогічної допомоги вчителя дитячим об’єднанням у процесі зазначеної взаємодії є:

- сприяти гуманістичній спрямованості діяльності дітей, посиленню її зв’язку із життям, з практикою подальшого розвитку української державності;
- передавати педагогічні знання і досвід організаторської діяльності соціальним педагогам (вожатим, пластовій старшині, скаут-майстрам та інш.) і членам органів дитячого самоврядування, рядовим членам первинних колективів громадських організацій;
- здійснювати допомогу у визначенні конкретних соціально значущих справ;
- допомагати дитячим колективам у плануванні роботи, організації і проведенні конкретних занять і заходів, у програмуванні певних позитивних результатів діяльності, в оцінці здійсненого, визначенні нових завдань на більш високому рівні з урахуванням вікових особливостей дітей; допомагати в оволодінні соціальним досвідом, відсутність якого знижує рівень самостійності, ініціативи і творчості в роботі дитячих колективів;
- стимулювати активність кожної дитини;
- допомагати в організації безперервної та систематичної діяльності дитячих об’єднань, яка повинна бути насичена мрією, романтикою, грою;
- координувати роботу школи, сім’ї і громадськості з організації допомоги у роботі дитячих об’єднань;
- здійснювати допомогу у створенні різновікових дитячих об’єднань за місцем проживання;
- допомагати у формуванні тимчасових дитячих колективів (рад справ, постів, бригад, літніх таборів та ін.);
- допомагати старшим членам організацій у виховній роботі з групами молодшого віку, що готуються до вступу в організацію;
- безпосередньо брати участь у проведенні справ дитячих об’єднань.

Опорна схема для порівняльного аналізу організаційних структур і виховного процесу в діяльності дитячих організацій України
(на прикладі ПО України та УСО “Пласт”)

Громадська організація:	...добровільні об’єднання громадян, що утворюються відповідно до цілей суспільства і сприяють розвитку активності і самодіяльності громадян, задоволенню їх різноманітних інтересів.
Дитяча громадська організація:	...самодіяльне, самоврядне на підставі єдиних вимог (принципів, законів, програм, ритуалів), рівноправне об’єднання дітей і дорослих, створене для спільної діяльності по реалізації та захисту прав дітей, створенню умов їх творчого розвитку, виховання.
Дитяче громадське об’єднання:	...формування дітей, що об’єднуються на підставі спільності інтересів, свого розвитку, самореалізації, захисту прав, за ініціативою, участю та при підтримці дорослих.

	<i>Піонерські організації України</i>	<i>Українська скаутська організація “Пласт”</i>
<i>Мета (девіз:)</i>	“За Батьківщину, добро і справедливість”	“Будь готовий сповнити свій обов’язок”
<i>Закони:</i>	1. Закон честі та совісті; 2. Єдність слова і діла; 3. Закон дружби і товариськості; 4. Закон доброти і милосердя.	1. Бути вірним Богові та Україні; 2. Допомогати іншим; 3. Жити за Пластовим Законом і слухатись пластового проводу.
<i>Структура:</i>	1. Підготовчі групи (6-9 років): групи-супутники. 2. Піонерські об’єднання (від 9-10 до 15-16 років): ланки, бригади, загони, дружини; 3. Дорослі члени організації (понад 16 років): гуртки, клуби, ради, семінари.	1. Улад Пластунів Новаків/Новачок (6-11 років: рої, гнізда; 2. Улад Пластунів Юнаків/Юначок (11-17 років): гуртки, курені, коші, станиці; 3. Улад Старших Пластунів/Пластунок (18-30 років): ради, курені; 4. Улад Пластового Сеньйорату (понад 30 років): курені, булава; 5. Пласт-сприят (батьки).
<i>Зміст діяльності:</i>	Програма “Я-Родина-Батьківщина”, гра “Подорож Барвінка у Веселковій країні”. <i>Основні напрями діяльності:</i> <ul style="list-style-type: none"> • краєзнавство, • організаторська діяльність, • народознавство і підготовка до сімейного життя, • екологічна діяльність, • милосердя, суспільно-корисна фізична праця, спорт і туризм. 	Програми уладів: жовтодзьобі, юні орлята, орлята; учасники, розвідники, скоби/вірлиці. <i>Основні напрями діяльності:</i> <ul style="list-style-type: none"> • українознавство, • релігієзнавство, • природознавство, • мистецтво, • таборознавство, • спорт, • технічна творчість.
<i>Форми роботи</i>	Експедиції, колективні творчі справи, ігри, доручення, свята, музейна робота, конкурси, акції, трудові справи, рейди, змагання, походи та ін.	Мандрівки, гурткова робота, змагання, ігри, джемборі, Різдвяна свічечка, Свято святого Юрія, Свято державності, пластові табори та ін.

<p>Позиція педагога-вихователя (вчителя):</p>	<p>Співробітництво вчителя і осередку дитячої організації – це певний якісний рівень соціальної взаємодії, що є системою діалектичних взаємозв’язків, які утворені на основі загального і специфічного у виховній діяльності школи і громадської організації.</p> <p>У співробітництві вчитель здійснює педагогічну допомогу окремим дітям, дитячим колективам, органам самоврядування, соціальним педагогам</p>
--	--

Таким чином, дитячі громадські організації притаманними їм засобами виховують своїх членів духовно і соціально розвиненими особистостями, постійно дбаючи про свій саморозвиток, самоосвіту і самовиховання. Будучи активними учасниками суспільно-корисних справ, вони поступово включаються у соціальне життя, опановуючи історичну й сучасну світову і національну культурну спадщину, інтенсивно входячи у новий економічно-ринковий розвинений світ.

3.15.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

1. Назвіть громадські організації України, членами яких є діти.
2. Порівняйте завдання, зміст, організаційну структуру та методику діяльності піонерських і скаутських організацій України.
3. Поясніть суть громадської дитячої організації.
4. Назвіть принципи діяльності дитячих об’єднань в Україні.
5. Продемонструйте специфіку виховної системи скаутингу.
6. В чому загальне і специфічне в діяльності учнівського самоврядування і органів самоврядування дитячої громадської організації.
7. Розробіть план організаторської діяльності вожатого та скаут-майстра у процесі підготовки і проведення суспільно-корисної справи.
8. Оцініть логіку та значення структурних компонентів методик індивідуальної та колективної творчої діяльності.
9. Зробіть висновки щодо важливості педагогічної допомоги у системі виховної діяльності громадської організації дітей, підлітків і дорослих.

Практичні завдання

1. Рольове моделювання збору (конференції, лінійки, засідання ради та т.п.).
2. Скласти план роботи первинного осередку дитячої організації (піонерського загону, гуртка, патруля чи іншого).
3. Ділова гра “Технологія КТС” (етапне моделювання одного із заходів життєдіяльності дитячого об’єднання на основі методики колективної творчої діяльності).

Педагогічні задачі

1. Проаналізуйте ситуацію, що склалася за останні часи у взаємодії школи та дитячих громадських організацій; назвіть шляхи та умови виходу з неї.
2. Спроектуйте перспективи розвитку взаємодії дитячих громадських об’єднань в умовах подальшого розвитку української державності і впливу світового демократичного дитячого руху.

3. Що необхідно змінити у підготовці майбутнього вчителя до співробітництва з громадськими організаціями дітей, підлітків і дорослих?

4. Розгляньте і оцініть запропоновану методику колективного творчого планування роботи загону. Дайте відповідь на запитання.

- Як може проявлятися активність, ініціатива піонерів на кожному з представлених етапів колективного планування?

- Яку допомогу і якими прийомами класний керівник може надати піонерам в колективному плануванні?

Етапи колективного планування:

- розвідка суспільно-корисних справ;
- пропозиції піонерів у план роботи загону;
- творчі завдання творчим групам – запропонуйте справи, які допоможуть зробити життя загону цікавим;
- загоновий збір перспективного планування роботи загону.

5. При підведенні підсумків роботи скаутського патруля скаут-майстер на зборі запропонував розглянути такі питання:

а) про що нове, корисне для себе дізнався кожний скаут при проведенні справи;?

б) яка проблема, що виникла під час роботи, зацікавила тебе, патруль?

в) як готувалася справа, як ставилися до неї члени патруля?

г) чи допомогла вона у становленні колективу; чи допомогла краще пізнати один одного?

д) яку користь принесла проведена справа людям?

Яке Ваше ставлення до такого досвіду організації оцінної діяльності скаутів? Які способи підведення підсумків роботи можете запропонувати Ви на основі власного педагогічного досвіду?

6. До загону козачат прийшов новий соціальний педагог. Протягом перших місяців роботи він помітив, що, як правило, діти завжди розробляють сценарії своїх зборів, проводять їх репетицію; основними методами роботи на зборах є літературно-музичні композиції і розважальні ігри, використовуються інші засоби дозвілля. Майже весь збір веде класний керівник. Рішення або взагалі не приймаються, або приймаються такі, які повністю виконати неможливо. Доведіть, які суттєві помилки допущені в методиці підготовки і проведення зборів козачат.

7. Проаналізуйте ситуацію, що склалася напередодні проведення збору загону. Голова загону наполягав на проведенні зустрічі з учасником певних подій, а ініціативна група стверджувала необхідність вирішення проблемного питання життєдіяльності гурту самим.

8. У чому ви бачите причини малої активності більшості членів класних колективів, порівняно з діяльністю шкільного учнівського активу?

9. На вечірній повірці виступаючі діти загону не до кінця розповідали правду денного конфлікту в таборі і черговий педагог-організатор обурився з цього приводу. У своєму виступі він піддав критиці керівництво загону. Після його промови ніхто не бажав вже виступати. У чому суть конфлікту соціального педагога і загону?

10. Дитяче об'єднання класу спрямувало всю свою діяльність лише на організацію вечорів відпочинку. Які методи має використати в роботі з цим

об'єднанням класний керівник, щоб підвищити громадську активність підлітків.

11. За невиконання піонерського доручення педагог-організатор школи повела хлопців до директора школи. Дайте оцінку дії педагога-організатора.

12. Пластуни запропонували зв'язковому вночі провести операцію “Сюрприз”- обробити земельну ділянку людям похилого віку. Непередбачена зустріч із сусідами викликала непорозуміння. Проаналізуйте ситуацію, що склалася. У чому недолік педагогічної роботи зв'язкового?

13. У загоні чергові командири змінюються щотижнево. Загін їм висловлює подяку. Кожний “старий” командир повинен допомагати “новому” в його організаторській діяльності. Що дає така робота з дітьми у виховному аспекті?

Завдання студентам для самостійної роботи

1. Вивчити статuti і положення, програми дитячих громадських організацій України.
2. Виписати у конспект державні вимоги до взаємодії школи (вчителя) і дитячої організації на основі вивчення Законів України “Про освіту” і “Про молодіжні та дитячі громадські організації”; Державної національної програми “Освіта: Україна ХХ століття”; кваліфікаційних характеристик педагогічних працівників, для яких вони встановлені Міністерством освіти і науки України.
3. Проаналізувати статут і програми ФДО (СПО) України.
4. Вивчити зміст і структуру наочності дитячих громадських організацій, що діють на базі школи (під час педагогічної практики).
5. Зробити запис спогадів учасників дитячих об'єднань минулих десятиліть (на основі свого села, міста, району).
6. Розробити методичні рекомендації піонерам (скаутам, пластунам, джурам та інш.), їх соціальним педагогам з підготовки і проведення конкретної форми суспільно-корисної справи (наприклад: рейд, збір, трудовий десант, експедиція, вечір, ярмарок, та інш.).

3.15.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Запитання для самоперевірки

- 1) *Назвіть організації метою-закликом яких є:*
  - а) “Будь готовий сповнити свій обов'язок!”;
  - б) “За Батьківщину, добро і справедливість!”.
- 2) *Порівняйте структури органів учнівського самоврядування і УСО “Пласт”.*
- 3) *Які головні напрями діяльності ФДО (СПО) України і Асоціації скаутів України. В чому їх спільність?*
- 4) *Чи є різниця у методиці здійснення педагогічної допомоги осередкам піонерів і скаутів?*
- 5) *Назвіть функціональні обов'язки педагогів-організаторів школи.*
- 6) *Перевірте свої вміння відповідно до питань анкети (див. Додаток 1).*

3.15.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка розвитку педагогічних умінь, необхідних педагогам для взаємодії з дитячими громадськими організаціями та їх об'єднаннями здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див.с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Самостійно набувати і відбирати знання для результативного надання педагогічної допомоги дитячій організації.
2. Аналізувати свою роботу та вивчати кращий досвід взаємодії вчителя з дитячими організаціями.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Планувати свою допомогу дитячій організації.
2. Вибирати форми надання педагогічної допомоги.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Надавати допомогу соціальному педагогу в його управлінській діяльності в дитячій громадській організації.
2. Організовувати самого себе.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати ділові стосунки з дітьми-членами громадської організації.
2. Ставити педагогічні вимоги до себе.

ПРИКЛАДНІ ВМІННЯ

1. Співати і танцювати.
2. Малювати і виконувати ритуали дитячих організацій.
3. Фізично працювати і грати в спортивні ігри.

3.15.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

У процесі вивчення теоретичного матеріалу і виконання практичних завдань у майбутнього вчителя мають формуватися такі професійно значущі риси: гуманізм і любов до дітей, педагогічна об'єктивність, системність у роботі, прогностичність, педагогічна ерудиція, здатність до імпровізації, творчість, життєвий оптимізм, милосердя, чесність, життєрадісність, доброта, справедливість, простота, естетизм, витриманість, толерантність, відповідальність.

Додаток А

Анкета педагогічних умінь співробітництва з дитячими громадськими організаціями і об'єднаннями

Необхідно поставити собі оцінку за такі вміння та навички.

Шкала оцінок: 5 – на відмінно вмію; 4 – вмію; 3 – скоріше вмію, ніж не вмію;
2 – скоріше не вмію, ніж вмію; 1 – не вмію.

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Вивчати вікові та індивідуальні особливості дітей.

2. Самостійно набувати і відбирати знання для результативного надання педагогічної допомоги дитячій організації.
3. Використовувати психолого-педагогічні методи діагностики стану і результатів надання педагогічної допомоги.
4. Аналізувати свою роботу і вивчати кращий досвід надання педагогічної допомоги громадським організаціям дітей, підлітків і дорослих.
5. Вчитись у членів дитячої організації методам їх роботи.

ПРОГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Передбачати можливе використання в роботі знань, умінь і навичок дітей.
2. Проектувати розвиток активності, ініціативи та творчості у роботі кожної дитини і первинного осередку дитячої організації.
3. Передбачати результати надання педагогічної допомоги дитячим організаціям.
4. Допомогати у визначенні мети і змісту діяльності дитячого осередку.
5. Перспективно визначати форми суспільно-корисних справ дітей і послідовність їх проведення для успішного вирішення завдань, що стоять перед дитячою організацією.
6. Передбачати результат діяльності дітей по окремим напрямках роботи і в цілому.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Вибирати форми надання педагогічної допомоги.
2. Готуватись до кожної зустрічі з дітьми, до надання педагогічної допомоги в роботі їх організації.
3. Визначати зміст і відповідну йому форму справи для вирішення конкретного завдання, що стоїть у даний час перед організацією дітей.
4. Планувати свою допомогу загону (курению, патрулю, бригаді та іншим) на визначений період.
5. Відбирати матеріал, що розкриває зміст суспільно-корисної справи.
6. Визначати власну роль і місце, соціального педагога, дітей в кожній справі.
7. Допомогати дитячим органам самоврядування у розподілі доручень.
8. Визначати разом з дітьми термін і місце проведення справи організації.
9. Планувати власний робочий час.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Вести бесіду з дітьми, їх соціальними педагогами (вожатими, пластовою старшиною, скаут-майстрами та іншими).
2. Пояснювати дітям суспільну корисність їх роботи у складі організації.
3. Відповідати на запитання дітей та соціальних педагогів.
4. Дискутувати й вміло переконувати.
5. Визнавати власні та чужі помилки.
6. Радитися з дітьми та їх соціальними педагогами.
7. Встановлювати ділові стосунки між дітьми та їх соціальними педагогами, батьками, представниками громадськості з метою спільної діяльності.
8. Ставити педагогічні вимоги до себе та інших.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Спрямовувати власну діяльність у наданні педагогічної допомоги.
2. Допомогати навчанню дітей основам організаторської майстерності.
3. Надавати допомогу соціальному педагогу в його організаторській діяльності.
4. Організовувати діяльність батьків і громадськості, колег-вчителів у наданні допомоги дитячим організаціям.
5. Допомогати в організації і проведенні різних форм суспільно-корисних справ піонерам, пластунам, скаутам, джурам та іншим членам дитячих громадських організацій.
6. Брати участь в організації та проведенні змагань та оглядів.
7. Допомогати у підведенні підсумків роботи.

ПРИКЛАДНІ ВМІННЯ

1. Виконувати ритуали з символами і атрибутами:
  - а) державними символами (прапор, гімн, герб);
  - б) прапорами (загоновими, організації);
  - г) сурмою і барабаном; та інш.
2. Грати на сурмі.
3. Грати на барабані.
4. Користуватися технічними засобами навчання (аудіовізуальна техніка, комп'ютер та інш.).
5. Виконувати народні і сучасні пісні.
6. Малювати, випускати стіннівку.
7. Робити художнє оформлення місця проведення справ.
8. Робити виставки.
9. Виразно читати.
10. Виконувати народні, бальні і сучасні танці.
11. Грати на музичному інструменті.
12. Проводити різні форми справ:
  - а) збір,
  - б) лінійку,
  - с) трудовий десант,
  - д) мітинг,
  - е) вогнище,
  - ф) диспут,
  - г) поліогляд,
  - h) вечір,
  - і) військову гру,
  - j) змагання,
  - к) дискотеку,
  - l) конференцію,
  - m) турнір,
  - n) свято,
  - o) концерт,
  - p) ярмарок,
  - q) аукціон.
13. Користуватись різними знаряддями для трудової діяльності.

14. Керувати хором.

15. Знати спортивні ігри та судити змагання з:

- a) футболу,
- b) волейболу,
- c) піонерболу,
- d) баскетболу,
- e) шахів,
- f) шашок,
- g) тенісу,
- h) городків.

16. Плавати.

17. Ходити в походи.

18. Надавати першу невідкладну медичну допомогу.

*****

*****

*На Землі України зростаєм,
Тут родина і друзі у нас.
І веселка над літнім розмаєм
Дивоцвіт нам дарує щораз.*

Приспів:

*Ми веселку із неба дістанем,
І на грудях пов'яжем її.
Веселковою спілкою станем
Серця з'єднавши свої.*

/“Веселкова пісня”/

*Цвіт України і краса
Скобів орлиний ми рід.
Любимо сонце, рух, життя.
Любимо волю і світ.*

*Пласт – наша гордість і мрія,
Любій Отчизні – наш труд,
Буйний в нім порив, надія.
В Пласті росте новий люд.*

/“Пластовий гімн”/

3.16. НАРОДНА МУДРІСТЬ У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Мета: розкрити зміст народознавчого матеріалу та його роль у формуванні особистості школяра.

Обладнання: таблиці, схеми, програми, матеріали про народний педагогічний досвід.

Ключові поняття: принцип народності; аграрно-сонячний календар; засоби народно-виховного впливу; форми народного виховання; методи народного виховання.

План заняття

I. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Принцип народності у вітчизняній педагогіці.
2. Народознавчі засади виховання дітей та молоді.
3. Зміст народного виховного впливу.
4. Форми і методи народного виховання зростаючої особистості.

II. Виконання практичних завдань.

III. Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994. – 190 с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу /Етнографічний нарис. - В 2 т. - Т. 1. – К.: “Обереги”, 1991. – 455 с.
3. Грушевський М.С. Про українську мову і українську школу. – К.: Веселка, 1991. – 46 с.
4. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття) //Освіта. – 1993. – Грудень. - №№ 44–45–46. – С . 1–15.
5. Закон України “Про загальну середню освіту” // Відомості Верховної Ради, 1999. – № 28.
6. Ковальчук О.В. Українське народознавство: Книга для вчителя. – К.: Освіта, 1992. – 176 с.
7. Концепція виховання дітей і молоді в системі національної освіти. – К., 1996.
8. Любар О.О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д.Т. Історія української педагогіки /За ред. М.Г. Стельмаховича. – К.: ІЗМН, 1998. – 356 с.
9. Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов’язки: Рідкомовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства //Рідна мова. – 1936, № 42(38). – С. 49–60.
10. Огієнко І.І. Українська культура. - К.: Вид-во книгарні Є.Череповського, 1918. – 272 с.
11. Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди /За ред. О.Г. Дзевєріна. – К.: Вища школа, 1992. – 246 с.
12. Русова С. Ф. Національна школа: Вибр. пед. тв. в 2-х т. – К., 1997.
13. Сковорода Г.С. Байки харківські. – Харків: Прапор, 1972. – 131 с.
14. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Рад. шк., 1985. – 312 с.
15. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості /Вибрані твори. В 5 т. - Т. 1. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 55–206.

16. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні /Вибрані педагогічні твори. В 2 т. - Т. 1. – К.: Радянська школа, 1993. – С. 43–103.

3.16.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

1. Принцип народності у вітчизняній педагогіці

Зазначимо, що принцип народності займає провідне місце в історії української педагогіки. Загалом, кожному етапу розвитку людського суспільства притаманна передача набутого позитивного досвіду поколінням прийдешнім, без чого немислимий поступ народу, саме його існування. Аналізуючи різноманітні підходи до виховання молодого покоління, можна виділяти те спільне, що притаманне кожному з них: виховні зусилля тільки тоді матимуть вплив на формування особистості, коли будуть базуватися на міцному національному підґрунті. Тому так важливо не втратити той багатовіковий досвід народного генія, що втілений у здобутках народної педагогіки.

Зокрема, життя визначного українського філософа-гуманіста, просвітителя Г.С.Сковороди було прикладом самовідданого служіння простому народові, небайдужості до їхнього болю та радості. На його педагогічні погляди великий вплив мала народна мудрість, зокрема, стосовно “сродності” у вихованні та виховання у чесній праці, як джерела радості. Відмітимо, що це було в той час, коли людська праця розглядалася, як кара за гріхи.

Свої знання народних звичаїв виховання Г.С.Сковорода використовував у трактатах та поетичних творах. Його теоретичні положення підкріплені живими образами народного життя. В поглядах Григорія Сковороди на освіту яскраво відбивається *ідея народності*, що має пронизувати весь процес навчання і виховання. Ґрунтуючись на народних поглядах щодо виховання особистості, він з великою повагою ставився до дітей, розвивав у них природні нахили, не пригнічував їхньої волі, висовував любов до Вітчизни, до народу, працелюбність, чесність, вдячність батькам і вчителям, зневагу до матеріальних благ і спокус (використовував у роботі з дітьми народні пісні, казки, прислів'я, байки, ігри, добре розуміючи їхнє виховне значення). Він не просто повторював народні ідеали виховання, а розвивав їх, збагачуючи своїм талантом, його педагогічні погляди знайшли яскраве втілення у творах “Благодарний Еродій” та “Убогій жайворонок”.

Доводячи вагомість педагогічної творчості народу, Г.С.Сковорода підкреслював, що правильне виховання криється в природі самого народу, як “вогонь і світло в кремені”.

Зазначену ідею Г.Сковороди підтримав К.Д.Ушинський, який запровадив сам термін “народна педагогіка”. Вивчивши виховні системи, зокрема європейські, вчений дійшов висновку, що незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них є своя особлива система виховання, своя мета і свої засоби досягнення цієї мети. Вчений переконливо довів, що механічне запозичення і перенесення з одного національного ґрунту на інший робить виховну систему безсилою і приреченою на невдачу (адже в кінцевому рахунку народність перемагає – вона паралізує одні прагнення, висуває вперед інші). Виховання не може бути

ізолюваним від історичного життя народу. Тому К.Д.Ушинський прагнув розробити таку систему освіти, у якій би віддзеркалювався самий дух народу, його яскрава неповторність, особливості національної.

Він вважав, що користування педагогічною досвідченістю іншого народу не завдасть шкоди тільки за умови, якщо в дитині міцно закладені національні основи, якщо вона перейнялась духом свого народу, що увійшов у її кров і плоть. Інакше вона виросте у штучно створеній атмосфері, залишаючись чужою серед життя народу, ніколи не стане справді щасливою і не досягне тих висот, які спроможна була б досягти, коли б виховувалась на культурній спадщині рідного народу.

У своїй книзі “Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских” О.В.Духнович, один із послідовників К.Д.Ушинського, розвинув передові надбання народної педагогіки, збагативши їх кращими ідеями прогресивних педагогів (Г.С.Сковороди, Я.А.Коменського, Дж.Локка, Ж.-Ж.Руссо та ін.).

Шанувальником народної творчості та етнопедагогіки був геніальний Т.Г.Шевченко. У своїх творах він висловив думки з приводу освіти та виховання дітей. Описуючи побут, традиції та звичаї рідного народу, він не тільки милувався величчю народного генія, а й прагнув застосувати елементи народної педагогіки у навчанні. У своєму *«Букваре южкоруськом»* для недільних шкіл вагоме місце відведено фольклору (“З дужим не борись, а з багатим не судись”, “Ледачому животові і пироги вадять”).

Великий Франко також твердив, що батьківщинознавство є одним із найважливіших і найнеобхідніших предметів шкільного навчання, починаючи вже з виховання найменших. Вчений вважав головною метою українознавства не тільки глибоке вивчення, аналіз, систематизацію знань про українців, як етнос, а й піднесення національної гідності, духовності до рівня найрозвиненіших людських спільнот.

До народності у вихованні зверталися також відомі українські просвітителі М.І. Костомаров, П.О. Куліш, М.П. Драгоманов, М.С. Грушевський, С.Ф. Русова й І.І.Огієнко.

Зокрема, ідеї С.Ф.Русової “бабусі ідеї національної школи” мають глибоке етнічне коріння. Зазначаючи, що відродження нації починається з такого виховання дітей, в якому виявляється увесь національний духовний склад особистості і яке пов’язане з рідним краєм та людом, Русова твердила, що денационалізація народу призводить до таких тяжких наслідків, як бездуховність, деморалізація, бездіяльність. Тому метою національного виховання має бути розвиток на національній основі розумної, працьовитої людини, пов’язаної із своїм народом повагою до усього того, що її оточує. Саме з таких дітей, зазначала вона, виростають справжні патріоти, творці кращої далі своєї Вітчизни.

І.Огієнко також обстоював ідею національного виховання, яку реалізовував у національній, загальноосвітній та вищій школі. Виключного значення у цьому зв’язку він надавав засобам рідної мови (як нашої головної національної ознаки, як святощів українського народу, його найціннішого скарбу, котра разом з народною мораллю і народною педагогікою забезпечує формування високої духовності, добропорядності у дітей). У *“Науці про рідномовні обов’язки”* він довів, що рідна мова є найголовнішим наріжним

каменем існування народу, як окремої нації. Тому найголовнішим обов'язком батьків, як перших вихователів дитини є саме національне виховання в любові та пошані до рідної землі, домівки, батьків та близьких (щоб дитина увібрала в себе той духовний потенціал дорогоцінної скарбниці рудного народу).

Ідея народного виховання у XX столітті досить чітко віддзеркалюється у педагогічній системі В.Сухомлинського. В роки тоталітаризму він перший почав відроджувати і розбудовувати національну систему виховання, яку окреслив у "Батьківський педагогіці". Основу педагогічної спадщини складають перлини народної творчості: казки, думи, прислів'я, легенди, котрі наповнені вічним і невичерпним джерелом народної мудрості, головною підвалиною національного виховання.

2. Народознавчі засади виховання дітей та молоді

У "Концепції виховання дітей і молоді в національній системі освіти" підкреслюється важливість особистісно-орієнтованого виховання, метою якого є формування гуманної, відповідальної особистості. При цьому визначальними принципами такого виховання є культуровідповідність, демократизм, гуманність і народність. У зв'язку з цим відбувається кардинальна переорієнтація освіти на національному ґрунті, на органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, на збереженні та збагаченні культури українського народу, визнанні освіти важливим інструментом національного розвитку і гармонізації національних відносин.

Не претендуючи на універсальність педагогічної системи, яка, за словами К.Д.Ушинського, буде впливати на розвиток характеру набагато менше, ніж система, створена самим народом. Як комплексна навчальна дисципліна, народознавство сприяє розвитку внутрішньоетнічних процесів, виступає основою створення нових технологій навчання та виховання дітей та молоді, формує їхню етнічну самосвідомість (зокрема такі риси, як етнічна ідентифікація, інтеграція з національною культурою, зацікавленість у її відродженні, потреба вивчення багатовікової історії народу).

Українознавство, подане як система, дозволяє учням на певному етапі вільно орієнтуватись у складних образно-символічних символах української літератури (тим самим – розуміти і знати витoki різних видів мистецтва).

Використання у виховній роботі етнічного виховного досвіду звільняє від абстрактності і надуманості, дозволяє створити природне виховне середовище. Вивчаючи матеріали з українознавства, учні глибше усвідомлюють зв'язки з історією своєї місцевості та історією України, взаємодію минулого, сучасного і майбутнього, нерозривну єдність з попередніми поколіннями, їх духовним світом, глибше пізнають свій народ.

3. Зміст народного виховного впливу

Українська народність пройшла складний і тривалий шлях історичного розвитку. Її коріння сягає вглиб віків до часів індоєвропейської спадщини. Дослідники (зокрема М. Грушевський, І. Огієнко) відзначають землеробське спрямування українців, котре, збагачуючись і розвиваючись, витворило оригінальне світосприйняття українського народу, що складає основу його культури.

Серед чисельних племен, серед яких царські скіфи, скоти, калініди, будини, сармати, готи, гунни, анти та ін. аж поки не утвердилась спільна назва всіх племен – слов'яни.

Київська держава утвердилась на ґрунті трьох царств: Куявії, Славії та Артанії. Першим князем Київської землі став Олег, котрий, перемігши останнього князя династії Кия Аскольда, узурпував владу розвинутої полянської держави. З початком його правління відновлюється і офіційна назва союзу слов'янських племен – «Русь».

Київську Русь, як історичний центр, називали «малою», маючи на увазі її першоосновне, вихідне значення. Ті ж землі, які були пізніше приєднані та заселені на півночі та сході, дістали назву «Велика Русь». Це поняття вживалось для позначення насамперед українських територій. І лише згодом, у 1713 році, Петром Першим цей термін був вжитий щодо московського князівства, котре до того часу звалось «Московією», приєднавши та присвоївши не тільки назву, а й величезний пласт культури, яку витворив народ український. Тому Іван Огієнко справедливо стверджував, що народ український утворив своє власне життя, утворив велику своєрідну культуру; і можна тільки дивуватись і благоговіти, як це народ наш надзвичайно тернистим шляхом досяг такої великої культури.

Відомо, що головною ознакою етносу є його мова. Від ступеня її досконалості залежить рівень зрілості народу та глибина його культури. Саме тому важливим завданням курсу народознавства є відновлення престижу рідної мови не просто як засобу спілкування, а як виразу неповторної ментальності українського народу, найбільш стійкого фундаменту побудови системи національної освіти. Безмежні багатства мови, яку створив ей народ, вказують на нескінченний шлях для самовдосконалення кожної особистості. Тільки розвинена, соборна мова є свідченням зрілості народу, тільки вона відрізняє його від юрби, безликого населення. Тому великий Ушинський писав: відберете у народу все – і він усе може повернути, але відберіть мову, і він ніколи більше вже не створить її; нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи: вимерла мова – вимер народ.

Першопочатком світосприйняття українського народу, його філософії, духовності є українська міфологія, що сягає в далекі дохристиянські часи, у сиву давнину. Ще задовго до прийняття християнства українці витворили свою неповторну міфологію, в якій віддзеркалився його національний склад, вірування.

Відомо, що після введення християнства церква забороняла поганські (в пер. з лат. *paganus* – сільський) божества. Століттями тривало дивовижне двовір'я (синкретизм), проте викорінити давні традиції не вдалося і візантійська церква мусила до них пристосовуватися. Цей феномен українського буття зумовив своєрідність українського православ'я, його несхожість з іншими вірами, зокрема, з російським православ'ям. Ще й нині спостерігаємо давнє язичництво в обрядах, традиціях, звичаях, колядках, щедрівках, веснянках, купальських піснях та ін.

Для українських міфів характерне прагнення до гармонії, почуття міри, естетичність. У них ми не знайдемо потворних, неприродних образів як-то у німецькій чи російській міфології: велетенські, страшні, рогаті, головаті богатирі з бридкими, огидними інстинктами. Фантазія українського народу не

переступає межі природного, натурального. Він начебто переніс із землі на небо форму свого сімейного побуту (бог-Господар, мати-Господиня, дочка-панна, син-панич). Це – свідчення високого рівня розвитку народу, котрий, переносючи на небесний світ сімейні форми, поклав на богів ознаку своєї національності. Міфологія українського народу, його дохристиянські вірування – це та, ще мало досліджена ділянка, без якої годі зрозуміти теперішню духовну культуру українців, їх історію та віру. З прадавніх часів світогляд українців визначали саме національно-релігійні цінності, котрі допомогли тисячам українців, яких доля закинула задалеко від рідної землі, не розпорошитися між іншими народами, зберегти власну неповторність. Ці цінності знайшли своє відображення не тільки у мові та релігії, а й в елементах традиційно-побутової культури: в традиціях, звичаях, обрядах, в народному мистецтві, зокрема, в усній народній творчості та декоративно-прикладному мистецтві, в народній педагогіці.

Народна педагогіка, за визначенням академіка М.Г.Стельмаховича – це галузь емпіричних педагогічних знань і досвіду трудящих мас, виражена у домінуючих серед народу поглядах на мету і завдання виховання, у сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання та навчання. Вони знаходять свій вплив у народних виховних традиціях, у фольклорі з педагогічним змістом, і спрямуванням, у звичаях, побуті, святах, обрядах, якими супроводжуються найважливіші події в житті дітей і молоді, в іграх та іграшках, образному музичному та хореографічному мистецтві.

Народна педагогіка – це, насамперед, педагогіка рідної мови. Мова народу, як відображення його духовного життя краще, ніж будь-хто розповість дитині і про красу рідної природи, і про характер людей, що її оточують, про історію та культуру рідного народу, про ті нетлінні цінності, що складають його духовне багатство.

Народна педагогіка – високоморальна. Вона високо підносить достоїнство людини, спонукає її розвивати свої найкращі риси. Народна педагогіка – це педагогіка трудова, що розглядає працю як першооснову життя суспільства. Педагогіка народу також широко використовує надбання церковної педагогіки, котра своїми специфічними засобами впливає на виховання у дітей патріотизму, працьовитості, високих моральних якостей.

4. Форми та методи народного виховання зростаючої особистості

Важливим шляхом реформування системи виховання є відновлення виховного потенціалу народної педагогіки і, разом з тим, впровадження нових форм і методів, що слугувало б головній меті національного виховання, а саме: набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

У народній педагогіці сформувалися три форми організації виховного процесу:

– індивідуальна, що передбачає раннє родинне виховання;

– групова, для якої характерне включення дітей та молоді у спілкування з однолітками, дорослими;

– фронтальна передбачає участь у народних обрядах, святах.

Численні методи, що їх використовує народ у процесі виховання, умовно можна поділити на чотири групи:

1. *Методи формування свідомості* (розповідь, бесіда, пояснення, роз'яснення, порада, наставляння, дискусія).

2. *Методи формування життєвого досвіду* (уклад життя та діяльність дітей; вправи; участь у праці та відпочинку; виконання різноманітних доручень; народні ігри та забави, дотримання режиму здорового способу життя).

3. *Методи стимулювання* (громадська думка; заохочення; навіювання, заборона, застереження, покарання)

4. *Методи самовиховання* (самооцінка позитивних і негативних рис характеру; самозобов'язання виховувати в собі позитивні риси характеру, самонавіювання того, чого вихованець хоче досягти; самоконтроль; самопокарання).

Викладаючи курс народознавства, необхідно враховувати вікові особливості молодших школярів.

Варто використовувати наступні види роботи:

– організацію фольклорних та етнографічних експедицій по історичних місцях, до майстерень художників, народних умільців;

– проведення календарних і родинних свят, обрядів, вечорів, вечорниць, ярмарок на фольклорній основі;

– ведення літопису, в яких учні складають генеалогічну карту;

– залучення учнів до активної участі у збереженні святинь свого народу, пам'яток історії та культури, його природи;

– зустрічі з представниками старших поколінь;

– організацію гурткової роботи з ознайомлення із народно-прикладним мистецтвом, фольклором, народними інструментами;

– створенні етнографічних музеїв;

– використання гри як важливого фактору виховного впливу.

Корисність ігор, що тісно пов'язані з національними звичаями, традиціями, обрядами в тому, що дитина під час виконання певних дій відтворює вчинки певної людини в конкретних історичних умовах, набуваючи необхідного обсягу знань, норм поведінки. Під час гри вчитель має можливість поєднати словесні та наочні методи з практичною діяльністю дітей.

У середньому та старшому шкільному віці в учнів формуються логічна пам'ять, практичне мислення, розвивається самостійність, поглиблюються пізнавальні інтереси. Враховуючи ці вікові особливості, народознавство вивчається вже як синтез історії України, українського фольклору, літератури та мистецтва.

Від переважно емоційного сприйняття і відтворення краси пісні, виробу, образу учні переходять до їх осмислення, пізнання глибинної сутності. Крім засвоєння курсу народознавства, історії, мистецтвознавства, української літератури, музики, образотворчого мистецтва, природознавства та вищеназваних форм пізнання народного досвіду варто віднести:

- організацію і проведення бесід, доповідей, лекцій, виховних годин;
- проведення диспутів, семінарів, конференцій, вікторин, конкурсів;
- створення музеїв історії України, її видатних діячів;
- організація факультативних курсів;
- відкриття профільних класів.

Досвід свідчить, що такі форми роботи викликають емоційну піднесеність, спонукають до роздумів. Тільки в постійному спілкуванні з духовною спадщиною народу формується глибоке осмислення зв'язку історії з нашим сьогоденням, відбувається становлення гармонійної гуманної і відповідальної особистості.

3.16.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

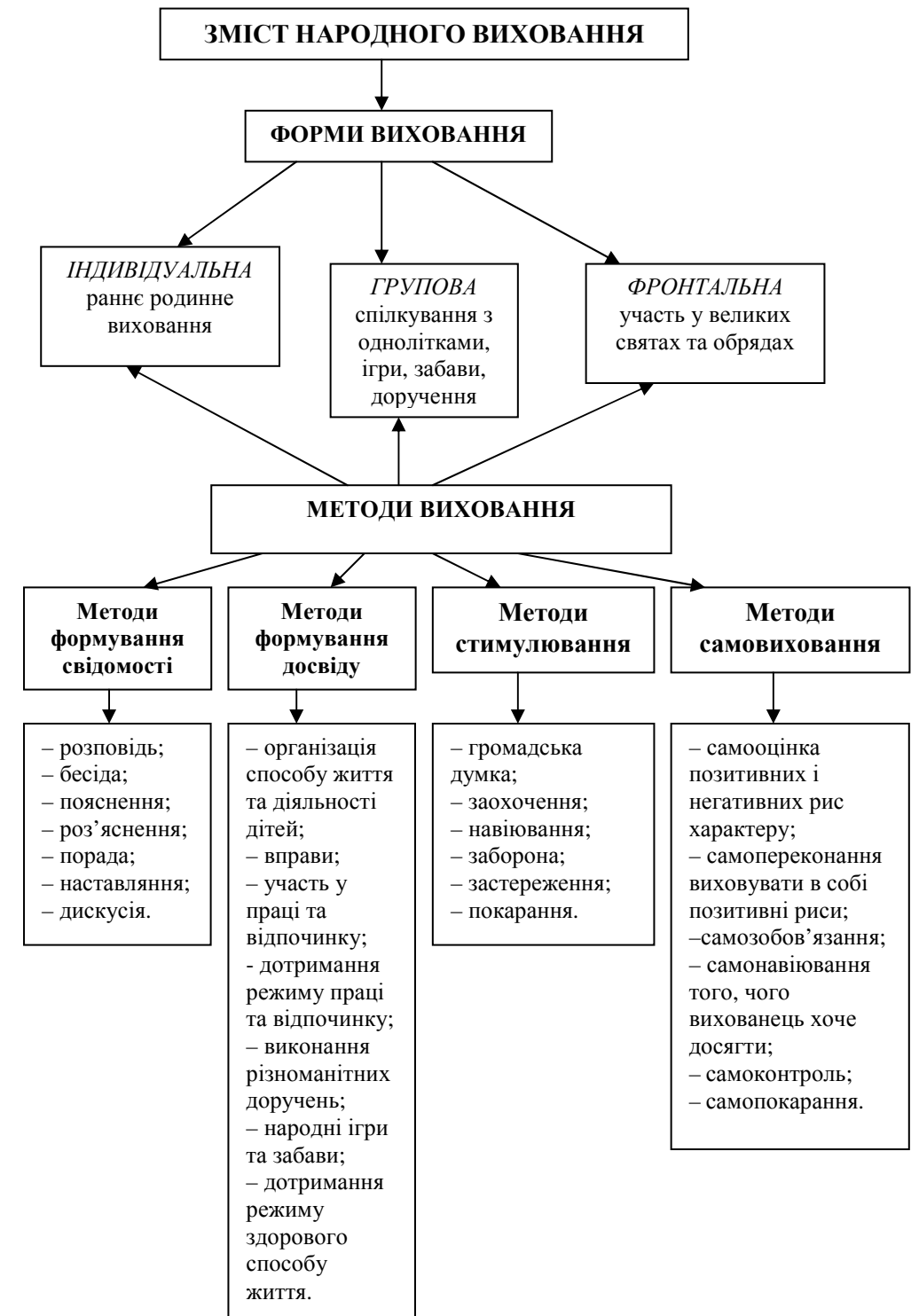
Проблемні питання

1. Розкрийте місце українознавства у формуванні зростаючої особистості.
2. Спираючись на державні документи, доведіть необхідність вивчення курсу українознавства.
3. Проаналізуйте підручники загальноосвітньої школи за фахом. Які теми окреслюють аспекти українознавства. Розкрийте потенціал інтегрованих курсів-програм в рамках окремого предмету.

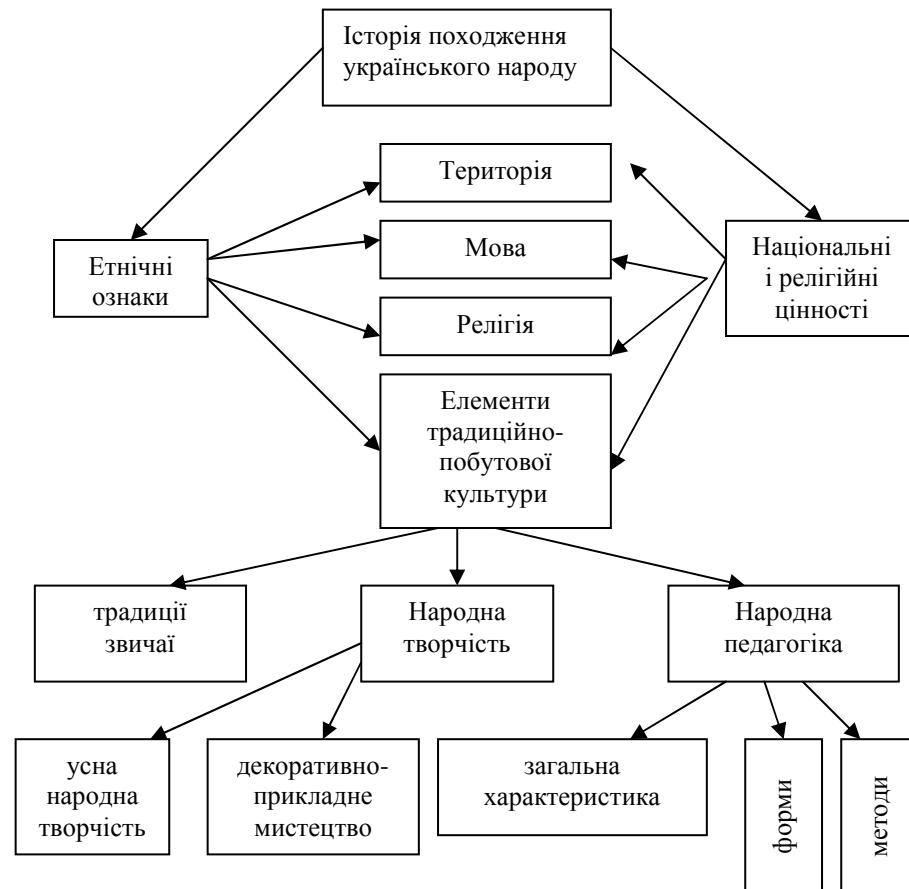
Практичні завдання студентам

1. Підготувати огляд за книгою *Ковальчук О.В.* Українське народознавство: Книга для вчителя. – К.: Освіта, 1992.
2. Вивчити рекомендовану літературу згідно з планом.
3. Підготувати виступ на тему:
  - а) *“Використання народної педагогіки у практиці роботи вчителя”;*
  - б) *«Народна педагогіка як вияв соціально-виховної творчості людей праці»;*
  - в) *«Психолого-педагогічна характеристика виховних засобів народної педагогіки».*
4. Підберіть зразки народної творчості (прислів'я, приказки, пісні, казки та ін.) щодо рідномовного, розумового, морального, естетичного, трудового та фізичного виховання.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ №1
Виховний потенціал народознавства

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ №2
Змістова структура українознавчого матеріалу

Педагогічні задачі

Задача №1

У Павлівській середній школі учні під керівництвом свого вчителя В.О.Сухомлинського склали маленькі оповідання, казки, притчі. Ось одна з цих художніх мініатюр – "Осіньне убрання". "Коли сонечко починає нижче ходити по небу, у темному лісі просинається бабуса із золотою косою. Цю бабусю називають Осінь. Вона тихо йде зеленими лугами. Де зупиниться, там на траві залишаються білі кристалики льоду. Люди вранці говорять: "Заморозок".

Приходить Осінь в сад. Доторкнеться золотою косою до дерева і листя на ньому стають жовтими, червоними, оранжевими. А люди вранці говорять: "Золота осінь". А вдень Осінь із золотою косою ховається у темному лісі. Чекає ночі".

У чому, на Вашу думку, полягає виховне значення, складених учнями творчих мініатюр? Які світоглядні погляди, моральні якості формуються в учнів в процесі їх творчої роботи?

Чому В.О. Сухомлинський надав великого значення у виховному процесі залученню учнів до духовної народної скарбниці, зокрема, казкам?

Задача №2

У шостому класі додому було задано твір на тему "Мій родовід". Кілька учнів прочитали свої роботи в класі. Одна з учениць розповіла, що її далекий предок по мартенівській лінії служив у козацькому війську на Запорізькій Січі. Тепер у районному історико-краєзнавчому музеї зберігається його спис, пістоль і сідло. Є також, перекази, що предок по батьківській лінії брав участь у селянських заворушеннях 1858 р. Прадід воював під час першої імперіалістичної війни. Дід під час Великої Вітчизняної війни був командиром зенітної батареї. Загинув смертю хоробрих в Угорщині. Батько працює трактористом у сільгоспі.

Жінки роду теж буди невтомними трудівницями. Вони багато працювали, ростили дітей, дбали про достаток і лад у сім'ї.

Учні з цікавістю слухали розповідь Олени. Однак знайшовся один з учнів, який промовив, що такі дані сьогодні не мають ніякого значення. Треба жити сьогоднішніми оправами і проблемами.

Як, на Вашу думку, повинен діяти вчитель в такій ситуації? Обґрунтуйте свої відповіді, спираючись на основні теоретичні положення етнопедagogіки.

Задача №3

Класний керівник, вчителька історії, спілкуючись з учнями 7 класу однієї із Житомирських шкіл, прийшла до висновку, що вони майже нічого не знають про історію свого міста, не читають історичну літературу. На уроках вчителька потроху наводила цікаві приклади з історії міста. Учні зацікавилися і разом з вчителем вирішали "провести гру "Що? Де? Коли?", присвячену історії рідного міста. Під час підготовки вони багато перечитали літератури, знайомилися з різними легендами щодо заснування і назви міста Житомира. Сама гра проходила жваво, зацікавлено.

Так, одні учні розповіли про те, що місто Житомир засновано приблизно у X столітті. Дехто називає більш точнішу дату – 884 рік. Перша літописна згадка про Житомир з'явилася у 1240 році у зв'язку з монголо-татарською навалою. У час цього лихоліття місто було зруйновано. Житомир піднявся з руїн і знов відродилося життя на берегах річки Тетерев. У 1804 році місто стає центром Волинської губернії. Другі учні, розповіли про своїх знаменитих земляків: героя Паризької комуни Я.Домбровського, письменника В. Короленка, конструктора ракетно-космічних систем С.Корольова, піаніста-віртуоза С.Ріхтера та інших. Треті – про події, пов'язані з іменами видатного українського поета Т.Шевченка, режисера О.Довженка та ін.

Оцініть дії вчительки стосовно залучення учнів до вивчення історії рідного краю? Які моральні якості, переконання формують такі виховні заходи? Чи можна обмежитися даною формою виховної роботи у подальшій педагогічній діяльності?

Задача №4

У практиці реалізації стратегічного напрямку сучасної педагогічної науки на виховання молоді в дусі національної самосвідомості важалось протиріччя між набутими теоретичними знаннями і практикою їх застосування в сучасних умовах. Зокрема, національну освіту можна набути,

але залишитися байдужим до долі рідного народу. Однією з причин такого негативного явища є змішування двох понять "освіта" і "виховання".

Розмежуйте поняття “освіта” і “виховання”. В чому специфіка кожного з них.?

Задача №5

На педагогічній раді виникла суперечка. Одна частина вчителів вважала необхідним перехід більшості шкіл до української мови викладання /як мови державної/ з урахуванням потреб національних меншин. Інша – висловлювала думку про те, щоб залишити мову викладання без змін, зважаючи на те, що вчителям, які роками викладали свій предмет російською мовою важко перейти на українську мову викладання, до того ж перекваліфікація вчителів вимагає немалих коштів.

Яка з цих двох точок зору більш точно відображає найсуттєвіші потреби сьогодення? На чому ґрунтується ваша думка?

Задача №6

На методичному об'єднанні вчителів обговорювались підходи до викладання народознавства. Думки розділились. Одна група вчителів вважала, що народознавство має вивчатись як окремий предмет. Інші вважали доцільним викладання згідно "розсіяної" концепції.

Яку точку зору поділяєте Ви? Які фактори необхідно враховувати у першому і другому випадках? Назвіть позитивні та негативні сторони кожного з підходів до вивчення народознавства у школі?

3.16.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для самоперевірки

1. Які головні структурні компоненти змісту народознавства.
2. Використовуючи опорну схему 3. , розкрийте виховний потенціал народної педагогіки.
3. Зробіть повідомлення про методи заховання в народній педагогіці.
4. В яких формах здійснюється вивчення курсу народознавства?
4. Які можливості використання міжпредметних зв'язків в удосконаленні закладання народознавчого матеріалу?

Тестові завдання

1. Вкажіть те, що не є структурним компонентом змісту народознавчого матеріалу:

- а) традиції;
- б) усна народна творчість;
- в) звичасвий досвід виховання дітей;
- г) наукові знання.

2. Виділіть головну етнічну ознаку:

- а) територія;
- б) історія;
- в) усталений спосіб життя народу;
- г) мова.

3. Виділіть головну форму відображення світу українців дохристиянського періоду:

- а) казки;

- б) легенди;
- в) бувальщини;
- г) міфи.

4. Яка з етнічних ознак українців не є визначальною:

- а) працелюбність;
- б) емоційність;
- в) кмітливість;
- г) прагматичність.

5. Які з перерахованих методів не використовувався народною педагогікою:

- а) порада;
- б) вправляння;
- в) зостереження;
- г) сенектика.

3.16.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, див. с. 29)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Переконувати учня та впливати на його поведінку без приниження гідності души.
2. Проявляти бажання зрозуміти мотиви поведінки учня в будь-яких ситуаціях.
3. Допомогати вихованцеві виявити свої сильні сторони. Проявляти високий професіоналізм, витримку, доброзичливе ставлення до учня.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Уміння моделювати зміст навчального матеріалу та способи його поданняв процесі навчання.
2. Планувати свою діяльність у відповідності з пріоритетністю поставлених завдань.
3. Складати календарний план вивчення курсу нарознавства у відповідності із вікомими особливостями учнів, їх рівня розвитку, умов навчання та регіональними особливостями.
4. Передбачати можливі пеершкоди в діяльності учнів при астосування різних форм навчання.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Уміти виділяти головні напрямки у процесі засвоєння матеріалу у відповідності до мети.
2. Визначати оптимальні засоби її досягнення.
3. Співвідносити форми і методи роботи з її змістом та завданнями.
4. Вдало підбирати необхідний матеріал у відповідності з метою конкретного виду роботи.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Переконувати учня та впливати на його поведінку без приниження гідності дитини.

2. Проявляти бажання зрозуміти мотиви поведінки учня в будь-яких ситуаціях.
3. Допомогати вихованцям виявити свої сильні сторони.
4. Проявляти високий професіоналізм, витримку, доброзичливе ставлення до учня.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Засобами народознавства розвивати в учнів інтерес до історії та культури рідного народу,
2. Стимулювати пізнавальну та пошукову діяльність учнів.
3. Сприяти встановленню дружніх, товариських стосунків у класі.
4. Уміти раціонально розподілити навчальний час з урахуванням пріоритетності завдань у різних формах організації навчально-виховної роботи.

3.16.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Дане заняття у поєднанні з іншими спрямоване на формування у майбутніх вчителів таких важливих моральних рис як національна самосвідомість, повага до історії, культури, традицій народу, його педагогічної спадщини, людська гідність, чуйність, доброзичливість, любов до дитини, своєї професії, емоційність, відповідальність, чесність, порядність, милосердя. Заняття також сприяє формуванню моральної поведінки, моральних почуттів і переконань, морально-етичних ідеалів, працелюбства.

Слід підкреслити, що від дідів і прадідів до синів і онуків передається в народі моральна естафета, шанобливе ставлення до вчителя. "Шануй учителя, як родителя" – вчить народна мудрість. Учительська праця найскладніша, але, водночас і найбагатріша, найвеличніша, бо вчитель творить найбільше чудо на землі – людину.

Про вчителя кажуть найтепліші слова – "Учитель, як мати, прагне все краще дітям дати", "Учитель – добра і розуму повелитель", "Учитель народний, бо труд його благородний". Народна педагогіка славить професію вчителя як таку, що посідав найважливіше місце у суспільстві.

3.17. МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДГОТОВЛЕНOSTI ДО ПЕДАГОГIЧНОЇ ДIЯЛЬНОСТI

Комплексна методика для визначення рівня готовності до вибору професії учителя

У методиці для визначення рівня готовності до вибору професії учителя застосовується комплекс методів дослідження, що взаємопов'язані між собою: анкета, твір, спеціальний тест, розв'язання педагогічних задач. Головним методом установлення рівня готовності виступають середні експертні оцінки за детально розробленим емпіричним проявом їх ознак.

Методику можна використати не лише для прогностичних цілей, а й для: 1) цілеспрямованого формування професійних рис майбутнього вчителя під час навчання у школі та ВНЗ; 2) для кількісного вимірювання шляхом багаторазового застосування на різних ступенях навчання підвищення рівня готовності.

Заповнення анкети полягає у тому, щоб учень напроти кожного питання ставив знак “+”, “–” чи “0” (відповідно “так”, “ні”, “не знаю, не пам'ятаю, не можу сказати”).

Після заповнення анкети учні пишуть твір, в якому повинні дати розгорнуту відповідь на запитання. Обсяг твору має бути не менш як чотири сторінки.

Результати анкетування оцінюються у такий спосіб. Відповіді на кожне питання анкети переносяться на шифрувальний листок, при цьому не слід забувати, що при підрахунку відповідей на запитання 4, 5, 7, 8, 12, 19, 44, 47, 52, 56, 60 змінюються на протилежні (тобто знак, що стоїть у дужках, змінюється на протилежний).

За кожний із розділів анкети (на шифрувальному листку розділи “педагогічний інтерес”, “педагогічні здібності”, “педагогічна діяльність”) виставляється оцінка за п'ятибальною шкалою з точністю до десятих. Виводиться оцінка як відношення суми позитивних відповідей з даного розділу до максимально можливої кількості позитивних відповідей.

По розділу максимально можлива кількість позитивних відповідей – 20, яка оцінюється балом 5. Отже, оцінка по кожному балу – чотири позитивні відповіді. Наприклад, 12 позитивних відповідей по розділу дорівнюють – $12:4=3$ бали.

У разі негативної оцінки по розділу слід вважати, що учень не володіє характеристиками з даного параметра.

Для оцінки твору використовується та сама п'ятибальна система. Оцінка виводиться за трьома основними параметрами: I – чіткість, обґрунтованість мотивів вибору професії; II – адекватність уявлення про роботу вчителя; III – оцінка своїх можливостей у зв'язку з вибором професії вчителя.

Параметр I - *мотиви вибору професії учителя:*

“1” – мотиви не обґрунтовані (обґрунтування мотивів вибору професії стосується не інтересу до змісту праці вчителя, а різних обставин: не вдалося поступити у другий навчальний заклад; у педвуз менший конкурс; у вчителя

велика відпустка, канікули; у педвуз збирається вступати за прикладом товариша; не думав про це ніколи раніше);

“2” – мотиви скоріше необґрунтовані, ніж обґрунтовані (абітурієнт не може пояснити, чому вибрав цей вищий навчальний заклад; якщо дає пояснення, то дуже загальне: “професія вчителя почесна, потрібна”; вибір педагогічного закладу пояснюється бажанням одержати вищу освіту);

“3” – обґрунтування мотивів не визначено (вплив батьків, любов до дітей, взагалі вказується зовнішня сторона професії вчителя, наприклад романтичність; вплив художньої літератури, кінофільмів тощо);

“4” – мотиви скоріше обґрунтовані, ніж не обґрунтовані (любить дітей, любить з ними працювати, спілкуватись, допомагати відстаючим, вміє пояснити, професія подобається, спостерігає за роботою вчителя, читав літературу про вчителя, учителі радили вибрати дану професію, але не мав досвіду педагогічної діяльності);

“5” – мотиви цілком обґрунтовані (професією цікавиться давно, мав досвід педагогічної діяльності, любить нею займатись, знає все про умови роботи вчителя, читав художню літературу про школу і вчителів).

Параметр II - адекватність уявлення про роботу вчителя:
оцінюється на основі порівняння з об’єктивними даними праці вчителів (робочі функції, обсяг роботи, тривалість і розпорядок дня, права і обов’язки, заробітна плата, вимоги до рис особистості вчителя і його здоров’я, складності і неприваблюючі моменти в роботі вчителя):

“1” – уявлення явно неправильне, неповне, неточне;

“2” – уявлення скоріше неправильне, ніж правильне;

“3” – уявлення загальне, невизначене;

“4” – уявлення скоріше правильне, ніж неправильне;

“5” – уявлення правильне, точне, повне.

Параметр III - оцінка своїх можливостей у зв’язку з вибором професії учителя:

“1” – оцінка своїх можливостей неправильна або відсутня взагалі (не мав досвіду педагогічної діяльності; не задумувався про вимоги, що ставить професія вчителя до людини; вважає, що вчителем може стати кожен);

“2” – оцінка скоріше неправильна, ніж правильна (мав досвід педагогічної діяльності, але не задумувався про вимоги, що ставить професія вчителя до людини, не намагався оцінити свої можливості для оволодіння цією професією);

“3” – оцінка невизначена (розуміючи складність професії вчителя, намагався уникати педагогічної діяльності, оскільки недооцінював свої можливості);

“4” – оцінка скоріше правильна, ніж неправильна (багато займався різними видами педагогічної діяльності, переоцінював свої можливості);

“5” – оцінка правильна (займався педагогічною діяльністю, але ставився до неї вибірково, тверезо оцінюючи свої можливості).

За сукупністю трьох параметрів твору виводиться середній бал.

Тест

Зміст і процедура тесту така. Учень повинен провести пробний урок перед уявною аудиторією молодшого чи середнього віку. Тема дається зі шкільного підручника, форму уроку абітурієнт вибирає за своїм бажанням (бесіда, розповідь, лекція, дискусія тощо).

При підготовці (протягом півгодини – години) дозволяється користуватися навчальною літературою. Тест продовжується не більше 5-10 хв (під час його проведення не можна користуватися письмовими записами).

Тест дає змогу спостерігати за учнями в ситуації, подібній майбутнім типовим професійним ситуаціям. У процесі спостереження фіксуються: професійно важливі характерологічні властивості (емоційна стійкість, самостійність); рівень розвитку мовлення (мовні засоби висловлення, відповідність обраних засобів висловлення з приводу обрання спеціальності), загальна потенційна придатність до професії учителя.

Оскільки точні оцінки на сучасному рівні розвитку знань і педагогічної практики принципово неможливі, то припустимі оцінки, що виставлені експертами (досвідченими педагогами) на основі порівняння з інтуїтивними ідеалами абітурієнта, студента, вчителя. Склад комісії з трьох осіб дає змогу упосереднити оцінки і уникнути суб'єктивних відхилень.

Оцінка тесту виставляється за кожний параметр за п'ятибальною шкалою.

Параметр І – емоційна стійкість (тобто збереження працездатності при виникненні певного завдання в умовах емоціогенної ситуації):

“1” – емоційно не стійкий (знаходиться у стані крайньої напруженості; руки надзвичайно скуті; метушливість у манерах; характерна міміка; очевидні зміни в гірший бік інтонації, артикуляції і тембру мовлення; уповільнена реакція на звертання: нездатність відходити від прийнятого плану і викладати свої міркування під час викладу);

“2” – скоріше емоціонально нестійкий, ніж стійкий (хоча й абітурієнт знаходиться у стані напруги, але час від часу частково її переборює, систематично погіршується інтонація, артикуляція і тембр мовлення: часто неадекватно реагує на звертання, намагається, але без успіху, проявити творчий підхід до викладу матеріалу);

“3” – емоційна стійкість невизначена (спостерігається деяка постійна напруженість, яка періодично, все-таки, змінюється і проявляється у більш або менш вільному володінні тілом, мімікою, мовленням; в основному правильно реагує на зовнішні впливи; здатний на невеликі, достатньо зв'язні роздуми, які не передбачені у початковому плані викладу);

“4” – скоріше емоційно стійкий, ніж не стійкий (вільно володіє мімікою, жестами, тілом, мовленням, хоча час від часу виникають стани вираженої напруженості: невиправдана жестикуляція, зміна голосу, безпричинне переміщення тіла, логічно й обґрунтовано включає у випадку потреби коригуючі та доповнюючі роздуми у виклад);

“5” – емоційно стійкий (не відчуває напруження у процесі викладу, зовнішні прояви не мають значущих відхилень від звичайного способу поведінки; адекватно і швидко реагує на зовнішні впливи; легко може

переключатися на висвітлення інших проблем, які не передбачені планом виступу).

Параметр II – *самостійність* (тобто здатність планувати, уміння здійснювати програму діяльності з урахуванням реальних умов відносно незалежно від зовнішніх впливів):

“1” – явно несамостійний (не орієнтується в незвичайній обстановці; нерішучий і переляканий; у поведінці в даній ситуації намагається сліпо копіювати який-небудь зразок, часто – свого шкільного вчителя);

“2” – скоріше несамостійний, ніж самостійний (погано орієнтується у незвичній для себе обстановці, нерішучий; поведінку в ході іспиту прилаштовує до повсякденного стереотипу учительської діяльності);

“3” – самостійність невизначена (орієнтується в ситуації взагалі правильно, але за допомогою постійних запитань, спроб і помилок; часто проявляє нерішучість, шукаючи підтвердження правильності своєї поведінки і слів у членів комісії; намагається будувати свою поведінку, опираючись на еталон шкільного вчителя, і враховуючи конкретну ситуацію);

“4” – скоріше самостійний, ніж несамостійний (досить швидко і правильно орієнтується у новій ситуації, веде себе доволі впевнено, хоча часом проявляє невпевненість, намагаючись виявити реакцію членів комісії: свою поведінку в ході тестування узгоджує з власним досвідом педагогічної діяльності, з типовими рисами вчителів і з конкретною ситуацією);

“5” – самостійний (добре розуміє ситуацію і правильно орієнтується в ній; тримається впевнено, але намагається вловити реакцію комісії; прагне творчо розв’язати поставлену задачу з урахуванням як власного досвіду, так і досвіду вчителів).

Параметр III – *мовні засоби вираження:*

“1” – мовні засоби висловлення дуже збіднені (словниковий запас надто малий, обмежений життєвим досвідом, синтаксичні конструкції прості, емоційне забарвлення слабе і створюється сторонніми засобами, жестами, мімікою тощо);

“2” – скоріше недостатні, ніж достатні (словниковий запас невеликий, але ширше лексики буденного вжитку, синтаксичні конструкції, як правило, прості, лише іноді проявляються більш складні; емоційне забарвлення мовлення слабе, створюється частково обмеженим набором типових мовних засобів: кількома прикметниками або застосуванням одного порівняння);

“3” – мовні засоби характеризуються обмеженістю (лексика широка, але багато слів засвоєно пасивно; крім простих синтаксичних конструкцій зустрічається ряд складних, проте вони мають характер поширених штампів; емоційне забарвлення мовлення невелике, переважає мала виразність, але час від часу з’являється достатня образність);

“4” – мовні засоби достатні (лексика дуже багата, образна, активно використовується у великому обсязі; синтаксичні конструкції різноманітні, використовуються доречно, осмислено і творчо, багате емоційне забарвлення).

“5” – мовні засоби характеризуються високим рівнем сформованості (лексика надзвичайно багата, емоційна, образна, різноманітна, синтаксичні

конструкції нестандартні, використовуються творчо відповідно конкретної мовної ситуації).

Параметр IV – адекватність засобів вираження об’єкта міркування (тобто логічність, ясність, доступність):

- “1” – важкодоступний; сумбурний виклад;
- “2” – у більшості важкодоступний, плутаний виклад;
- “3” – достатньо ясний зв’язаний виклад, але складний за формою;
- “4” – цілком ясний зв’язаний виклад, але складний за формою;
- “5” – чіткий за формою і змістом виклад.

Параметр V – загальна потенційна придатність до професії учителя (прогностична оцінка, що спирається на практичний досвід та інтуїцію компетентних спеціалістів-педагогів):

- “1” – педагога з цього учня не вийде;
- “2” – педагог у майбутньому буде невдалий;
- “3” – за умови великої праці над собою може стати середнім педагогом;
- “4” – при наполегливій роботі може стати хорошим педагогом;
- “5” – можливо буде хорошим педагогом.

Успішність тесту оцінює компетентна комісія з трьох осіб. Кожного члена комісії слід забезпечити окремим примірником програми спостереження за тестом. Оцінки виставляються спочатку по кожному параметру окремо, потім виводиться середня арифметична оцінка за тест.

Загальна оцінка профготовності виводиться як середньоарифметичне загальної оцінки з анкети твору й тесту, розв’язанню педагогічних задач.

Критерії педагогічної майстерності вчителя-вихователя, за якими оцінюється його діяльність (М.Д. Кас’яненко)

1. Уміти створювати атмосферу довір’я, поваги, взаємної допомоги і доброзичливості, високої взаємної вимогливості (як у реальному житті дорослих), всебічної турботи один про одного.
2. Слід формувати спільні цілі й інтереси, які б доповнювали власні та приносили б “завтрашню” радість кожному (як це розумів А.С. Макаренко).
3. Вміти розробити й подумки перевірити взаємоприйнятну технологію спільної та самостійної діяльності.
4. Володіння високою культурою пізнавальної діяльності, прогнозуванням навчальної діяльності та поведінки учнів в умовах творчої самостійності кожного.
5. Уміти розробляти систему управління та самоуправління процесом навчання разом з учнями.
6. Використовувати засоби, методи та форми навчання і виховання в умовах диференційованого навчання.
7. Розробляти та реалізовувати систему виховання і розвитку особистості та колективу в зоні близької і перспективної діяльності, яка б забезпечувала високу культуру діяльності і поведінки кожного.

Анкета-твір

1. Що ви відповідали, коли вас відмовляли б від професії вчителя?

2. Які конкретні події вплинули на ваш вибір?
3. Опишіть детально випадок з вашої практики занять з дітьми, коли ви відчули, що маєте певні педагогічні вміння. Чи намагалися ви повторити подібний випадок пізніше?
4. Опишіть детально випадок неправильної педагогічної поведінки когонебудь з ваших учителів. У чому він був неправий і з якої причини?
5. Чи є на вашу думку непривабливі моменти у професії учителя? Якщо так, то чим вони викликані і як молодому вчителю боротися з ними?
6. Опишіть детально випадок неправильної педагогічної поведінки ваших батьків.

Анкета

*(на кожне запитання анкети слід подати одну з відповідей:
“так” (+), “ні” (–), “не знаю, не пам’ятаю, не можу сказати” (0))*

1. Чи брали ви участь у гуртках, факультативах і олімпіадах з навчального предмета, що вас цікавить?
2. Чи часто ваші знайомі звертаються до вас за порадою?
3. Чи відоме вам ставлення підшефних молодших дітей до ваших вчинків, до вашої думки, до вашого авторитету?
4. Чи вважаєте ви, що під час навчання у педагогічному вищому навчальному закладі ви можете виявити, що професія вчителя вам не підходить?
5. Відповідаєте ви тим же, коли на вас кричать?
6. Чи часто до вас звертаються молодші діти з проханням погратися з ними?
7. Чи буває, що ви говорите про речі, в яких зовсім не розбираєтесь?
8. Чи правда, що готуючись до важкої розмови, ви більше розраховуєте на імпровізацію, ніж обдумуєте її раніше?
9. Чи доводилося вам працювати піонервожатою?
10. Чи з бажанням ви берете участь у містифікаціях, іграх, забавах, розвагах, жартах?
11. Чи завжди ви стримуєте свої обіцянки, хоча це і не вигідно?
12. Чи погодитесь ви з тим, що строго визначений план бесіди, розповіді, повідомлення обов’язково робить їх нецікавими?
13. Чи відчуваєте ви себе спокійніше, впевненіше в оточенні дітей, ніж однолітків?
14. Чи часто вам доводилося працювати на виборних посадах?
15. Чи любите ви жартувати і розповідати забавні історії вашим знайомим?
16. Чи змогли б ви, на вашу думку, успішно витримати вступні іспити на аналогічний факультет університету?
17. Чи часто товариші або молодші діти просять вас пояснити, переказати важкий текст; складну заплутану книгу?
18. Чи любите постійно знаходитись серед дітей?
19. Чи часто вам буває нудно слухати розповіді дітей, звертатись до них?
20. Чи намагаєтесь ви брати на себе велику відповідальність у справах колективу?
21. Чи збереглося у вас знайомство з тими дітьми, в яких ви були вожатими?
22. Чи є праці з педагогіки у Ж.-Ж. Руссо?
23. Чи можете ви з легкістю внести пожвавлення у колектив?
24. Чи багато хто вважає вас товаришем?

25. Чи вважаєте ви, що почуття задоволеності від того, що роблять за вашою порадою, достатня подяка за ваші зусилля, турботи, участь?
26. Чи ви вважаєте, що педагогічний заклад дає вам право працювати тільки вчителем?
27. Чи часто збувалися ваші події відносно вчинків і поведінки підшефних вам дітей?
28. Що таке, на вашу думку, дидактика (поставте знак “+” праворуч від відповіді, яку вважаєте правильною):
- а) вчення про закони розвитку;
  - б) розділ хімії неорганічних полімерів;
  - в) наука про виховання;
  - г) теоретична основа освіти й виховання;
  - д) назва деталі грецького храму.
29. Чи домагаєтесь ви, щоб люди діяли згідно з вашою думкою?
30. Чи доводилось вам брати активну участь в іграх зі своїми підшефними дітьми?
31. Чи давно ви вирішили вибрати професію вчителя?
32. Чи вступаєте ви у конфлікт з вашими товаришами через невиконання своїх обов’язків, зобов’язань, обіцянок?
33. Чи доводилось вам брати шефство над учнями молодших класів?
34. Хто з названих далі вчених займався проблемами педагогіки (поставте знак “+” праворуч від відповіді, яку вважаєте правильною):
- а) Павлов;
  - б) Ухтомський;
  - в) Вернадський;
  - г) Ушинський;
  - д) Ферсман.
35. Чи плануєте ви свої вчинки і дії завчасно?
36. Чи правда, що ви завжди обдумуєте свої справи неспішно, надаєте перевагу тому, щоб почекати, перш, ніж діяти?
37. Чи читали ви книги про вчителів, про виховання, про педагогіку?
38. Чи часто вам вдається переконати більшість членів колективу, щоб прийняти вашу думку?
39. Чи важко вам відмовитися від своїх намірів?
40. Чи є праці з педагогіки у Льва Толстого?
41. Чи дійсно, що з важких питань шкільного курсу ви намагаєтесь розібратися самотійно, користуючись чужою допомогою лише у крайніх випадках?
42. Чи любите ви придумувати ігри, заняття, розваги?
43. Якщо не вступите у цьому році до педагогічного інституту, чи вважаєте ви, що вам вдасться це зробити в майбутньому році?
44. Чи правильно, що вам приємніше мати справу з книжками, ніж з людьми?
45. Чи вважають вас впевненою у собі людиною?
46. Який з перерахованих даних термінів має відношення до педагогіки (поставте знак “+” праворуч від відповіді, яку вважаєте правильною):
- а) антологія;
  - б) еkleктика;
  - в) нумізматика;
  - г) профорієнтація;

д) педіатрія.

47. Чи відчуваєте ви почуття самотності, невпевненості, знаходячись у колі людей (у кімнаті, у натовпі, у групі)?

48. Чи подобається вам давати поради, опікувати, допомагати?

49. Чи є вчителі серед знайомих вашої сім'ї (ваших знайомих)?

50. Чи брали ви участь у художній самодіяльності?

51. Коли ви хочете краще дізнатися про людину, чи намагаєтесь ви відтворити її поведінку в уявній ситуації?

52. Чи були у вас наміри оволодіти технічною (гуманітарною) спеціальністю?

53. Чи вдається вам направити бесіду в компанії, щоб уникнути неприємних для вас тем?

54. Чи відчуваєте ви збентеження, коли бесідуєте з ерудованими людьми?

55. Чи радили вам шкільні вчителі вибрати професію вчителя?

56. Чи часто у вас виникають конфлікти з іншими вчителями?

57. Чи намагаєтесь ви перебудуватися відповідно настрою співбесідника, коли він несподівано змінюється?

58. Чи поступали ви раніше в інші навчальні заклади?

59. Чи багато у вас знайомих?

60. Відчуваєте ви труднощі, неприємні почуття, якщо вам доводиться першим знайомитись?

Педагогічний інтерес: 1, 3, 4, 16, 19, 31, 37, 42, 45, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60.

Педагогічні здібності: 2, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 23, 24, 27, 36, 38, 44, 47, 48.

Педагогічна діяльність: 6, 9, 14, 20, 21, 22, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 39, 40, 41, 46, 53, 54.

Питання 4, 5, 7, 8, 12, 19, 44, 47, 52, 54, 56, 58, 60 відповіді змінюються на протилежні (тобто знак, що стоїть у дужках, змінюється на протилежний).

$$\text{Оцінка по розділу} = \frac{E}{4},$$

де E – кількість позитивних відповідей; оцінка кожного бала – 4 позитивні відповіді.

Основні види педагогічної діяльності вчителя-вихователя (М.Д. Кас'яненко)

Оцініть власний рівень володіння кожного із зазначених видів педагогічної діяльності, використовуючи п'ятибальну шкалу оцінювання, де "5" – високий рівень сформованості, "4" – достатній, "3" – середній; "2" – низький; "1" – даним видом діяльності не володію.

1. Майстерність саморегуляції і встановлення відносин співробітництва у навчанні, праці, громадській діяльності.

2. Педагогічне співробітництво з учнем та учнівською групою з урахуванням інтересів, здібностей і рівня культури діяльності, співробітництва.

3. Проведення співбесід з дітьми, підлітками, юнаками та дівчатами.

4. Проведення співбесід з дорослими та батьками учнів на різні теми.

5. Ведення ділової розмови, бесіди, проведення брифінгу, дискусії.
6. Організація колективу на виконання навчальних, трудових і громадських доручень.
7. Проектування розвитку особистості учня та керівництва цим процесом.
8. Проектування розвитку творчого колективу та регулювання цим процесом.
9. Прийняття правильних рішень у різних педагогічних ситуаціях і прагнення їх реалізувати.
10. Розв'язання ("зняття") суперечностей у конфліктних ситуаціях як учасника і як спостерігача.
11. Спілкування і співробітництво з колегами, керівництвом, підлеглими.
12. Здійснення самоконтролю та контролю, корекції процесу навчання, використання різних форм його аналізу.
13. Проведення фронтально-колективного навчання і праці в різних його формах.
14. Майстерність індивідуалізованого навчання і виховання.
15. Майстерність диференційованого навчання і виховання.
16. Проведення активних форм організації навчання (уроку-гри, уроку-диспуту, уроку-творчого семінару, уроку-творчого практикуму, уроку-конференції, уроку інтенсивної розумової праці тощо).
17. Майстерність володіння педагогічною мовою.
18. Логічна підготовка і культура мислення вчителя.
19. Активізація пізнавальної діяльності учнів на заняттях.
20. Використання класної дошки, наочності та технічних засобів у навчанні.
21. Культура розробки та запровадження педагогічних технологій.
22. Добір та впорядкування змісту матеріалу за модулем.
23. Майстерність керування творчими роботами учнів.
24. Здійснення контролю навчальної діяльності за рейтинговою системою.
25. Оволодіння засобами проведення теоретичних та експериментальних досліджень.
26. Культура організації проблемного навчання.
27. Культура організації ігрового навчання.
28. Культура модульного навчання.
29. Майстерність вихователя.

ЗМІСТ	
ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ	11
1.1. ПРЕДМЕТ ТА ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ПЕДАГОГІКИ	11
1.2. МЕТОДИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	31
1.3. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ	47
1.4. ПЕДАГОГІЧНА ПРОФЕСІЯ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	58
1.5. САМОВИХОВАННЯ ТА САМООСВІТА В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ	73
1.6. ШКОЛЯР, ЙОГО РОЗВИТОК І ВИХОВАННЯ	95
РОЗДІЛ ІІ. ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ (ДИДАКТИКА)	108
2.1. СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ	108
2.2. ЗМІСТ ОСВІТИ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ	123
2.3. МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ НАВЧАННЯ	134
2.4. ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ	148
2.5. МЕТОДИЧНА РОБОТА У ШКОЛІ	181
2.7. МОДУЛЬНО-РОЗВИВАЛЬНЕ НАВЧАННЯ (УКРАЇНСЬКА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МОДЕЛЬ ЗА А.В.ФУРМАНОМ)	1816
РОЗДІЛ ІІІ. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ	2083
3.1. СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ	223
3.2. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИ ВИХОВАННЯ	228
3.3. ОРГАНІЗАЦІЙНО - ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА КЛАСНОГО КЕРІВНИКА	240
3.4. ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА В РОБОТІ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА	254
3.5. ПЛАНУВАННЯ РОБОТИ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА	268
3.6. ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ШКОЛЯРІВ	300
3.7. РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ. РОБОТА КЛАСНОГО КЕРІВНИКА З РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У ШКОЛЯРІВ	306
3.8. МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ	324
3.9. МЕТОДИКА ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ТА ПРОФОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ. ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ	338
3.10. ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ	351
3.11. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ	377
3.12. ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У СІМ'Ї. РОБОТА КЛАСНОГО КЕРІВНИКА З БАТЬКАМИ УЧНІВ.	379
3.13. ФОРМУВАННЯ УЧНІВСЬКОГО КОЛЕКТИВУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ОСОБИСТІСТЬ ШКОЛЯРА	393
3.14. ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА З УЧНЯМИ	408
3.15. ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДІТЕЙ, ПІДЛІТКІВ І ДОРΟΣЛИХ	442
3.16. НАРОДНА МУДРІСТЬ У ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ	458
3.17. МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДГОТОВЛЕНOSTІ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	472

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- 1) **Антонова О.Є.** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка (далі ЖДПУ) – розд. 1.1; 1.2; 3.1; 3.7; 3.8.
- 2) **Ахметов Р.Ф.** - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичного виховання ЖДПУ - розд. 3.11.
- 3) **Березюк О.С.** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ЖДПУ - розд. 3.2; 3.9.
- 4) **Вітвицька С.С.** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ЖДПУ - розд. 2.4; 3.4.
- 5) **Дубасенюк О.А.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи ЖДПУ - розд. вступ; 1.1; 1.2; 1.5; 2.1; 3.1; 3.3; 3.6; 3.8; 3.17.
- 6) **Єремєєва В.М.** – старший викладач кафедри педагогіки ЖДПУ - розд. 2.3; 2.6; 3.14.
- 7) **Іванченко А.В.** – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки ЖДПУ - розд. 3.6.
- 8) **Ілліна О.В.** - асистент кафедри педагогічної майстерності і соціальної педагогіки ЖДПУ - розд. 2.2; 3.3.
- 9) **Ковальчук В.А.** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки ЖДПУ - розд. 3.10; 3.13.
- 10) **Коновальчук І.І.** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики виховання ЖДПУ - розд. 1.6; 3.5; 3.13.
- 11) **Левківський М.В.** – доктор педагогічних наук, професор, зав. кафедри педагогіки ЖДПУ - розд. 3.16.
- 12) **Литньов В.Є.** – кандидат педагогічних наук, доцент, зав. кафедри теорії і методики виховання ЖДПУ - розд. 3.15.
- 13) **Осадча З.А.** – старший викладач кафедри педагогіки ЖДПУ - розд. 3.12.
- 14) **Павленко В.Д.** – старший викладач кафедри педагогіки ЖДПУ - розд. 3.11.
- 15) **Сейко Н.А.** – кандидат педагогічних наук, в.о. доцента, зав. кафедри педагогічної майстерності і соціальної педагогіки ЖДПУ - розд. 1.4.
- 16) **Семенюк Т.В.** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки ЖДПУ - розд. 2.7.
- 17) **Сидорчук Н.Г.** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки ЖДПУ - розд. 1.3; 1.5; 2.1; 2.3.
- 18) **Шанскова Т.І.** - асистент кафедри педагогічної майстерності і соціальної педагогіки ЖДПУ - розд. 3.12.

Навчальне видання

ПРАКТИКУМ З ПЕДАГОГІКИ

Навчальний посібник

За загальною редакцією О.А.Дубасенюк, А.В.Іванченка

Комп'ютерний макет: Антонова О.Є.

Житомир

Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка

Надруковано з авторських оригінал-макетів.

Підписано до друку _____. Формат 60х90/12. Ум. друк. арк. ____

Обл. вид. арк.   Друк різнографічний. Зам. 19. Наклад _____.
_____

Поліграфічний центр ЖДПУ, вул. Велика Бердичівська, 40